

ZBORNIK RADOVA FAKULTETA ISLAMSKE NAUKE
PROCEEDINGS OF THE FACULTY OF ISLAMIC STUDIES

SARAJEVO 2023

**ZBORNİK RADOVA
FAKULTETA ISLAMSKIH NAUKA**
PROCEEDINGS OF THE
FACULTY OF ISLAMIC STUDIES

**U OVOM BROJU PIŠU /
THEY WRITE IN THIS ISSUE**

28/2023

**Enes Karić
Muharem Omerdić
Ibrahim Begović
Mevlida Mešanović
Emina Mešić
Mina Pleh
Mensur Husić
Alma Mujakić
Lamija Vatreš-
-Mehmedić
Mato Zovkić
Vladimir Stupar
Ahmed Čolić
Reuf Ibreljić**

**Ammar Bašić
Mirzeta Brkić
Hajrudin Čuprija
Zehra Alispahić
Adnan Silajdžić
Nusret Isanović
Nedim Čirić
Emina Dacić
Said Topalović
Haris Cerić
Nezir Halilović
Dina Sijamhodžić-
-Nadarević
Emina Kadić**

IZDAVAČ / PUBLISHER

Fakultet islamskih nauka
Faculty of Islamic Studies

GLAVNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Mustafa Hasani

UREDNIKA TEMATSKOG BROJA /
EDITOR OF THE SPECIAL ISSUE

Dina Sijamhodžić-Nadarević

SEKRETAR / SECRETARY

Ahmed Čolić (sekretar tematskog broja)
i Fadilj Maljoki

REDAKCIJA / EDITORIAL STAFF

Mustafa Hasani, Dina Sijamhodžić-Nadarević,
Zehra Alispahić, Almir Fatić, Ahmet Alibašić,
Nedim Begović, Samedin Kadić, Orhan Jašić,
Fadilj Maljoki, Murteza Bedir (Istanbul), Hamid
Merwani (Qatar), Stefan Schreiner (Tübingen)

SAVJET / COUNSEL

Ismet Bušatlić, Enes Duraković,
Hilmo Neimarlija

PRIJEVOD / TRANSLATION

Amrudin Hajrić (arapski/arabic),
Lejla Efendić (engleski/english)

LEKTURA / PROOFREADING

Alma Genjac-Nakičević

TEH. UREĐENJE / TECH. ARRANGEMENT

Haris Dubravac

DIZAJN / DESIGN

Berin Spahić

ADRESA / ADDRESS

Ćemerlina 54, 71000 Sarajevo
tel. 033 251 011 / fax. 033 251 044
email: fin@fin.unsa.ba / www.fin.unsa.ba

PRINT ISSN

1512-7648

ONLINE-ISSN

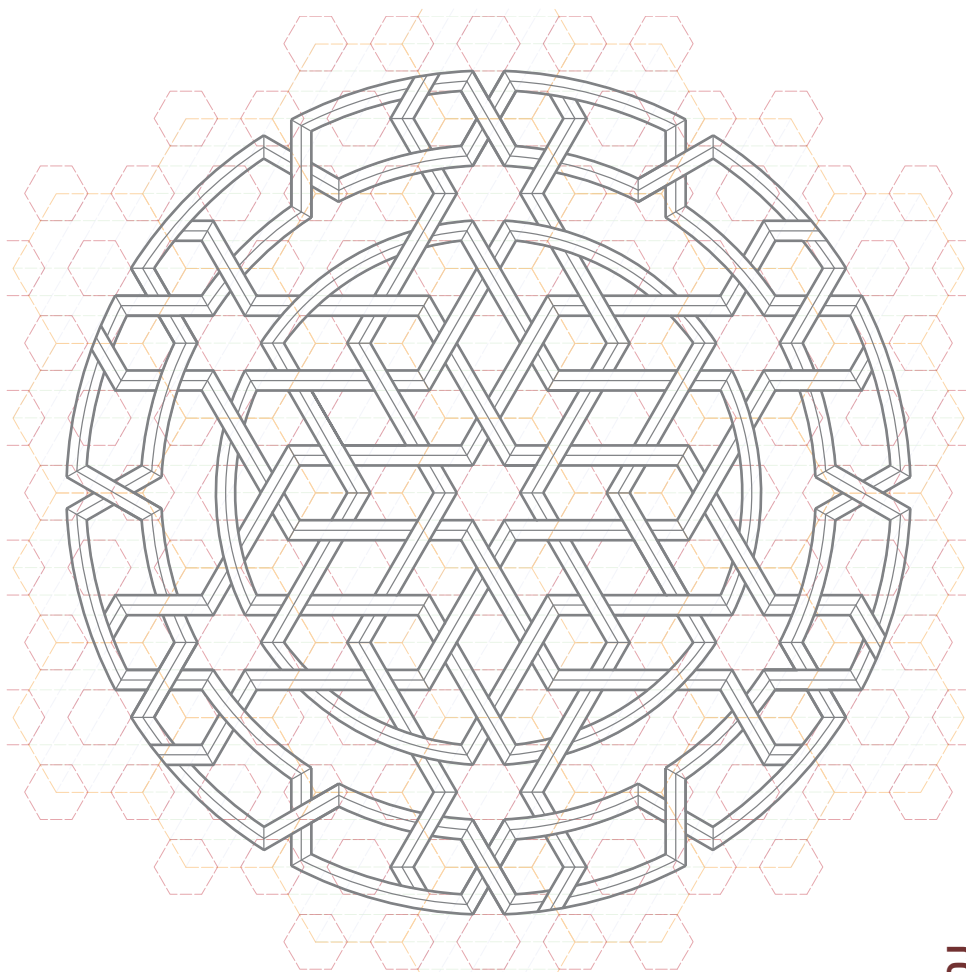
2744-2071

Zbornik je indeksiran u EBSCO Publishing i CEEOL bazama

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET ISLAMSKIH NAUKA

28

2023

ZBORNIK
RADOVA

TEMATSKI BROJ

Tematski broj

**“Trideset godina Islamske vjeronauke u
odgojno-obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine:
iskustva, izazovi i perspektive”**

SADRŽAJ CONTENTS

Uvod Introduction 11

- 17 Enes Karić**
Uspomene o ranim raspravama o uvođenju vjeronauke u škole, 1992-1996. godine (akteri, sporenja, razilaženja, problemi, normativa) i uloga Fakulteta islamskih nauka u obrazovanju vjeroučiteljskog kadra
Memories of Early Debates on the Introduction of Religious Education in Schools, 1992-1996, (Actors, Disputes, Disagreements, Problems, Regulations) and the Role of the Faculty of Islamic Studies in the Education of Religious Education Teachers

- Muharem Omerdić 27**
Uvođenje islamske vjeronauke u odgojno-obrazovni sistem RBiH 1992. (status, uslovi, iskustva, kadrovi, kurikulum)
Introducing Islamic Religious Education into the Education System of RBiH in 1992 (Status, Conditions, Experience, Staff, Curriculum)

- 43 Ibrahim Begović**
Stabilizacija islamske vjeronauke u školama (zakonska regulativa, pregled razvoja kurikulumu i udžbenika)
Stabilization of Islamic Religious Education in Schools (Legal Regulations, Curriculum, and Textbook Development Overview)

- Mevlida Mešanović 71**
Iskustva vjeronaučnog obrazovanja u javnom odgojno-obrazovnom sistemu Austrije
Experiences of Religious Education in the Public Education System of Austria

91

Emina Mešić

Iskustva vjeronaučnog obrazovanja
u javnom odgojno-obrazovnom
sistemu Hrvatske

Experiences of Religious
Education in the Public
Education System of Croatia

Mina Pleh

Položaj islamske vjeronauke
u Kantonu Sarajevo

The Position of Islamic Religious
Education in the Sarajevo Canton

107

137

Mensur Husić

Položaj islamske vjeronauke na
području Muftijstva tuzlanskog
The Position of Islamic Religious
Education in the Tuzla Muftiate

Alma Mujakić

Iskustva islamske vjeronauke
u Hercegovačko-neretvanskom kantonu
Experiences of Islamic Religious Education in
the Herzegovina-Neretvan Canton

161

181

Lamija Vatreš-Mehmedić

Iskustva islamske vjeronauke na
području bosanskohercegovačkog
entiteta Republika Srpska
Experiences of Islamic
Religious Education in the Territory
of the BiH Entity Republika Srpska

Mato Zovkić

Vjeronaučna iskustva iz
ugla katoličkog vjeronauka
Religious Education Experiences from the
Perspective of Catholic Religious Education

209

231

Владимир Ступар

Вјеронаучна искуства из
угла православне вјеронауке
Religious Education from
the Perspective of Orthodox
Religious Education

Ahmed Čolić
Mirzeta Brkić
Ammar Bašić
Reuf Ibreljić

247

Iskustva u realizaciji nastave
islamske vjeronauke u Bosni i
Hercegovini od 1992. do 2002. godine
Experiences in Implementing Islamic
Religious Education in Bosnia
and Herzegovina from 1992 to 2002

271

Hajrudin Čuprija

Utjecaj islamske vjeronauke na
univerzalne vrijednosti učenika
sarajevskih osnovnih škola
The Influence of Islamic Religious
Education on the Universal Values of
Sarajevo Primary School Students

Zehra Alispahić

Vjeronauka u medijskom
prostoru Bosne i Hercegovine
Religious Education in the Media
Landscape of Bosnia and Herzegovina

301

317

Adnan Silajdžić

Vjeroučitelji pred novim
društvenim i kulturnim izazovima
Religious Teachers Before the
New Social and Cultural Challenges

Nusret Isanović

Elektronski mediji i nova situacija
odgoja – izazovi školskoj vjeronauci
Electronic Media and the New
Educational Situation – the Challenges
for Religious Education

327

351

Nedim Čirić

Uloga i izazovi vjeronauke u
razvoju moralnih vrijednosti mladih
The Role and Challenges of Religious
Education in the Development of Moral
Values in Youth

Emina Dacić

Izazovi inkluzije učenika s teškoćama
u razvoju na Islamskoj vjeronauci
Challenges of Inclusion for Students with
Developmental Difficulties in Islamic
Religious Education

373

401

Said Topalović

Islamska vjeronauka u javnom školskom sistemu u Njemačkoj: trenutno stanje, iskustva, izazovi, perspektive
Islamic Religious Education in the Public School System in Germany: Current State, Experiences, Challenges, Perspectives

Haris Cerić
Dina Sijamhodžić-Nadarević
Ahmed Čotić

Poželjne osobine nastavnika vjeronauke
Desirable Traits of Religious Education Teachers

421

435

Dina Sijamhodžić-Nadarević

Pogled na nove potrebe i zahtjeve u obrazovanju i jačanju kompetencija vjeroučiteljskog kadra
A Perspective on New Needs and Requirements in Education and the Strengthening of Competencies in the Religious Education Teaching Staff

Nezir Halilović

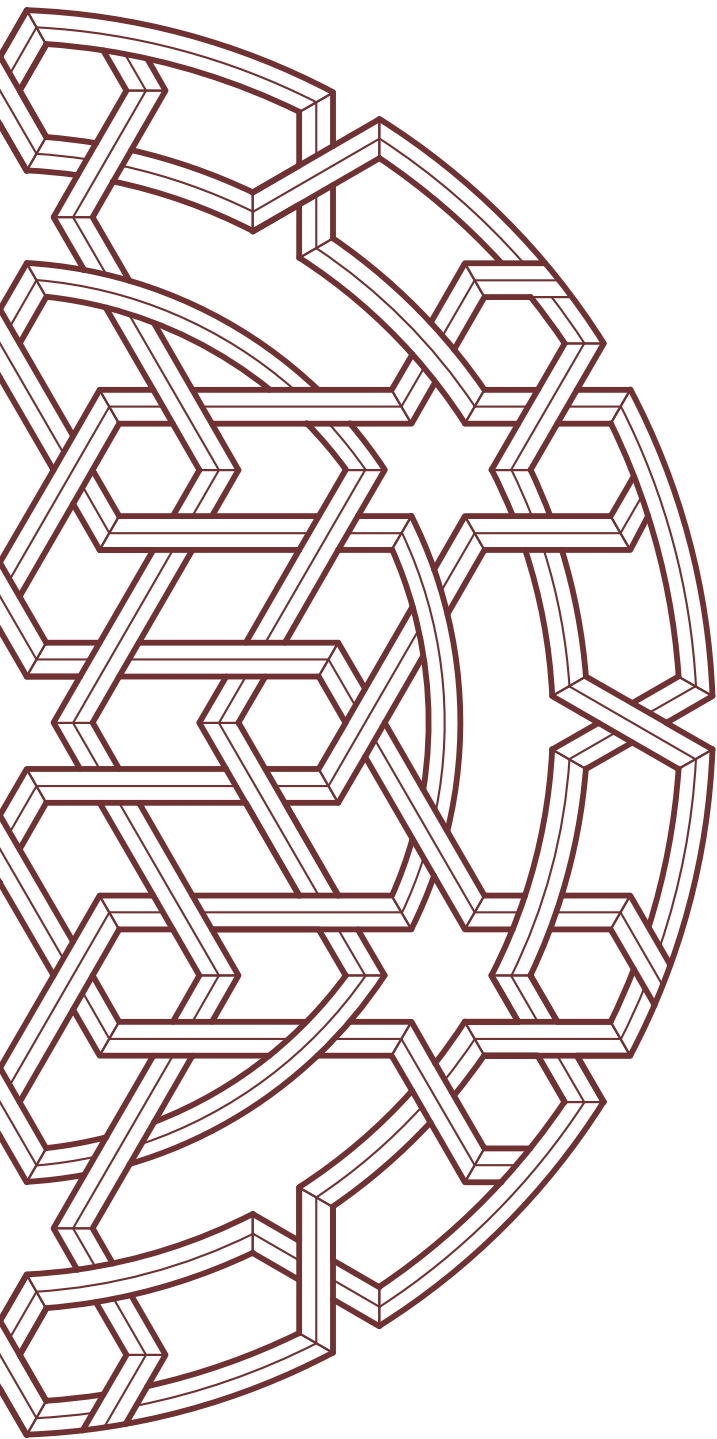
Inovacije u islamskoj vjeronauci iz ugla kurikulumu i osavremenjivanja udžbenika
Innovations in Islamic Religious Education from the Perspective of Curriculum Development and Modernization of Textbooks

457

481

Emina Kadić

Primjena kreativnih nastavnih modela i metoda u realizaciji vjeronaučne nastave
Application of Creative Teaching Models and Methods in the Implementation of Religious Education

Uvod

Bismillahir-Rahmanir-Rahim

Cijenjeni čitaoci,

pred vama je tematski broj Zbornika radova Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu čije publiciranje je uslijedilo nakon upriličene Konferencije i obilježavanja tridesetogodišnjice postojanja (ponovnog uvođenja) Islamske vjeronauke u odgojno-obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine (1992–2022). Konferencijom je obilježeno i tridest godina postojanja Studijskog programa islamske vjeronauke i religijske pedagogije na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Naučna konferencija s međunarodnim učešćem, u zajedničkoj organizaciji Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu i Uprave za obrazovanje Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini organizirana je 17–18. novembra 2022. godine na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu.

Konferencija je imala za cilj sagledati i istražiti ulogu i značaj vjerskog obrazovanja u javnom odgojno-obrazovnom sistemu s obzirom na njen sadašnji i budući pozitivni moralno-odgojni i obrazovni potencijal. Kroz pregled mnogostrukih iskustava vjeronaučnog obrazovanja u odgojno-obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine i odgojno-obrazovnim sistemima u regionu (Hrvatska i Srbija) i Evropi (Austrija i Njemačka), analizirani su uloga, značaj, ciljevi, položaj i status, te ishodi i utjecaji vjeronauke. Kroz konferencijska izlaganja komparativno su sagledana i iskustva vjeronaučnog obrazovanja iz ugla katoličke i pravoslavne vjeronauke te dovedena u vezu s iskustvima islamske vjeronauke. Konferencija, također, daje osvrt

i na ulogu Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu u obrazovanju vjeroučiteljskog kadra navršavanjem 30 godina od osnivanja Studijskog programa islamske vjeronauke i religijske pedagogije.

Događaj je imao za cilj i kritički promisliti o izazovima koji stoje pred vjeronaukom u kontekstu tumačenja i poučavanja vjere između religijske tradicije i modernosti u javnom prostoru, vrijednosti i kulture obilježja mladih u susretu s vjeronaukom, te izazova u kontekstu realizacije vjeronaučne nastave.

Na Konferenciji su analizirane i daljnje perspektive islamskog obrazovanja unutar školskog sistema, sagledane nove potrebe i zahtjevi u obrazovanju i jačanju kompetencija vjeroučiteljskog kadra, inovacije u islamskom obrazovanju u kontekstu kurikuluma, osavremenjivanja udžbenika i nastavnih materijala te primjene novih kreativnih nastavnih modela u realizaciji nastave.

Učešće na Konferenciji uzeo je veći broj domaćih i međunarodnih znanstvenika, istraživača, edukatora, stručnjaka, nastavnika vjeronauke i drugih sudionika koji su zajedno analizirali iskustva vjeronaučnog obrazovanja u odgojno-obrazovnom sistemu, izazove i perspektive: akademik prof. dr. Enes Karić, prof. dr. Adnan Silajdžić, mr. Muharem Omerdić, Ibrahim Begović, prof. dr. Adnan Tufekčić, mr. Mevlida Mešanović, Emina Mešić, doc. dr. Rešad Plojović, Mina Pleh, doc. dr. Mensur Husić, mr. Alma Mujakić, mr. Lamija Vatreš-Mehmedić, prof. dr. Nusret Isanović, mons. prof. dr. emeritus Mato Zovkić, prof. dr. Vladimir Stupar, prof. dr. Ahmet Alibašić, prof. dr. Dina Sijamhodžić-Nadarević, prof. dr. Zehra Alispahić, mr. Hajrudin Ćuprija, mr. Ahmed Čolić, mr. Reuf Ibreljić, mr. hfz. Ammar Bašić, mr. Mirzeta Brkić, prof. dr. hfz. Aid Smajić, dr. Nedim Čirić, mr. Emina Dacić, prof. dr. Nezir Halilović, dr. Said Topalović, prof. dr. Haris Cerić i mr. Emina Kadić.

U Organizacijskom odboru Konferencije učestovali su: prof. dr. Dina Sijamhodžić-Nadarević (predsjednica Organizacijskog odbora), prof. dr. Adnan Silajdžić, prof. dr. Ahmet Alibašić, prof. dr. hfz. Aid Smajić, prof. dr. Zehra Alispahić, viši asistent Ahmed Čolić, MA i viši asistent Mirzeta Brkić, MA.

Uvodničari na Konferenciji bili su prof. dr. Dina Sijamhodžić-Nadarević, voditeljica projekta, prof. dr. Zuhdija Hasanović, dekan Fakulteta islamskih nauka UNSA, prof. dr. Nezir Halilović, rukovodilac Odjela za vjeronauku pri Upravi za obrazovanje i nauku Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, mr. Naida Hota-Muminović, ministrica za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo i prof. dr. Dženana Husremović, prorektora za nastavu Univerziteta u Sarajevu.

Konferencija je zatvorena usvajanjem zaključaka i preporuka za buduće djelovanje u ovoj oblasti. Neki od zaključaka Konferencije su:

- preporučuje se izvršiti analizu ranih rasprava o uvođenju vjeronauke u školski sistem (istraživanja, zadaci za studente na predmetima; master radovi i sl.);
- preporučuje se istraživanje i ispitivanje po regijama, muftijstvima; medijsko praćenje uvođenja vjeronauke – televizije, novine);
- pratiti i analizirati međunarodna iskustva vjeronauke i vršiti razmjenu primjera dobre prakse u vjeronauci između Bosne i Hercegovine i zemalja u regionu i Evropi;
- preporučuje se analiziranje razvoja vjeronauke (kadra, statusa, pohađanja...) po muftijstvima ili kantonima i u RS-u, centraliziranje podataka i saradnja islamskih fakulteta na ovim projektima (*preporuke Upravi za obrazovanje i nauku Rijaseta IZ*);
- preporučuje se aktivnije djelovanje udruženja vjeroučitelja i publiciranje stručnih radova vjeroučitelja (*preporuke Upravi za obrazovanje i nauku Rijaseta IZ*); preporučuje se i djelovanje u pravcu formiranja udruženja vjeroučitelja na nivou Bosne i Hercegovine;

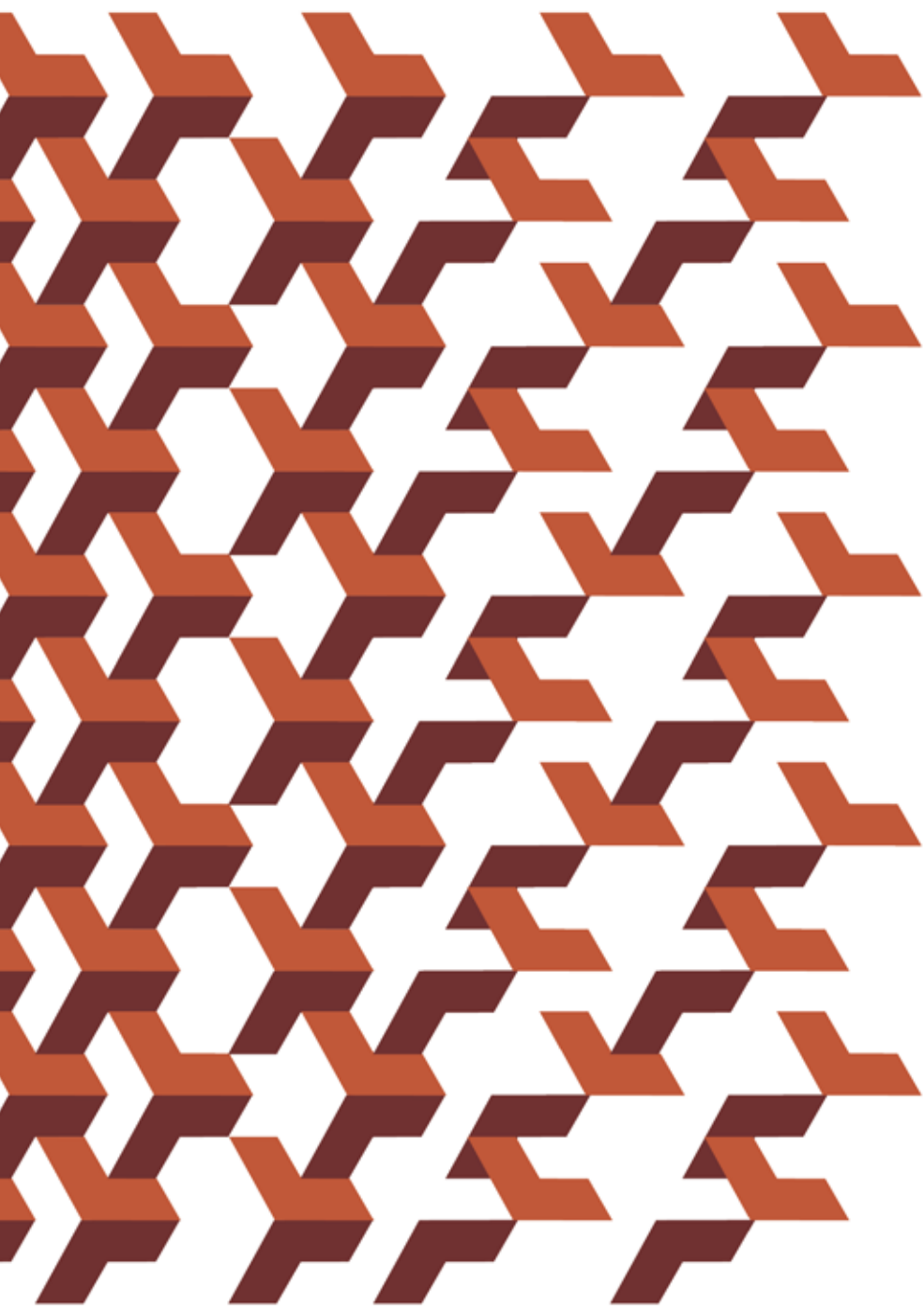
- aktivnije saradivati na novim zajedničkim odgojno-obrazovnim međureligijskim projektima (susreti u učionica-ma, religijskim zajednicama... u okviru konfesionalnih vjeronauka; saradnja teoloških visokoškolskih institucija na projektima, nastavi i sl.);
- novim istraživanjima analizirati utjecaj vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika (istraživanja po regijama, muftijstvima);
- raditi na jačanju vjeroučiteljskih kompetencija u kontekstu novih društvenih i kulturnih izazova, te kompetencija za rad s djecom s teškoćama u razvoju;
- potrebno je uspostaviti platformu za pohranjivanje kvalitetnih digitalnih didaktičkih materijala za vjeronauku (*preporuke Upravi za obrazovanje i nauku Rijaseta IZ*);
- potrebno je štampati udžbenike Islamske vjeronauke na ćirilici za područje RS-a; potreba poboljšanja organizaciono-tehničkih aspekata vjeronaučne nastave u RS-u – pozicija vjeronauke u školskom rasporedu, polaganje stručnih ispita vjeroučitelja (*preporuke Upravi za obrazovanje i nauku Rijaseta IZ*);
- preporučuje se nastavak istraživačkih intervjua s nastavnicima o vjeronaučnim iskustvima;
- uručiti priznanja za doprinos vjeronauci (uz međusobne konsultacije Uprave za obrazovanje i nauku i Fakulteta islamskih nauka);
- izdavanje Zbornika konferencijskih radova;
- donesen je zaključak da se snimi film o vjeronauci povodom obilježavanja 30 godina postojanja vjeronauke.

U ovaj tematski broj Zbornika uvrštena su 23 konferencijska izlaganja dostavljena i prihvaćena u formi originalnih naučnih radova, preglednih članaka, stručnih radova i osvrtu.

Zahvaljujem se autorima tekstova, bivšem dekanu Fakulteta islamskih nauka prof. dr. Zuhdiji Hasanoviću za podršku organizaciji Konferencije, Organizacijskom odboru Konferencije, sadašnjem dekanu prof. dr. Mustafi Hasaniju za podršku

izdavanja tematskog izdanja Zbornika radova, članovima redakcije, recenzentima, lektorici, sekretarima, prevodiocima sažetaka radova i tehničkom uredništvu.

Prof. dr. Dina Sijamhodžić-Nadarević,
urednica tematskog izdanja Zbornika
radova

ENES KARIĆ

Uspomene o ranim raspravama o uvođenju vjeronauke u škole, 1992-1996. godine (akteri, sporenja, razilaženja, problemi, normativa) i uloga Fakulteta islamskih nauka u obrazovanju vjeroučiteljskog kadra

---

Enes Karić

*akademik i redovni profesor,
Fakultet islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
dreneskarić@hotmail.com*

Izlaganje s naučnog skupa – osvrt

Primljeno: 3. 4. 2023.
Prihvaćeno: 8. 9. 2023.

Ključne riječi

vjeronauka, sjećanja, Sarajevo, obrazovni sistem, rasprave

Sažetak

U ovom eseju autor se prisjeća rasprava o uvođenju vjeronauke u škole, u periodu 1992–1996. Sve rasprave koje se ovdje prizivaju u sjećanje događale su se u opkoljenom Sarajevu. Unatoč tome, rasprave odišu slobodnim pristupima prema ulozi vjeronauke i tretmanu njezina mjesta u obrazovnom sistemu. Sudionici ovih rasprava vjeronauku odbacuju ili prihvataju, neki je žele uvesti u škole pod drugim imenom, neki žele domisliti posve novi i “moderniji” predmet koji bi odmijenio vjeronauku a istovremeno izvršio njezinu ulogu u obrazovanju, dok su neki za to da se drugi predmeti prožmu vjeronaučnim duhom i pozitivnim stavom o religiji.

Memories of Early Debates on the Introduction of Religious Education in Schools, 1992-1996, (Actors, Disputes, Disagreements, Problems, Regulations) and the Role of the Faculty of Islamic Studies in the Education of Religious Education Teachers

ذكريات المناقشات المبكرة حول إدماج التربية الدينية في المدارس 1992 — 1996 (المشاركون، المنازعات، الاختلافات، المشكلات، الوثائق) ودور كلية الدراسات الإسلامية في تعليم كوادر التربية الدينية

18

Keywords:

religious education, memories, Sarajevo, education system, debates

الكلمات المفتاحية:

التربية الدينية، الذكريات، سرايفو، النظام التعليمي، المناقشات

Abstract:

In this essay, the author recalls the debates on the introduction of religious education in schools during the period 1992-1996. All discussions reminisced here took place in besieged Sarajevo. Despite the challenging circumstances, the debates exuded a free approach to the role of religious education and its treatment within the educational system. Participants in these discussions either rejected or embraced religious education. Some wanted to introduce it into schools under a different name, while others aimed to create an entirely new and "more modern" subject that would replace religious education while simultaneously fulfilling its role in education. Meanwhile, some advocated for infusing other subjects with the spirit of religious education and a positive attitude toward religion.

الملخص:

يتذكر المؤلف في هذا البحث المناقشات حول إدماج التربية الدينية في المدارس في مرحلة 1992 — 1996. وجميع المناقشات التي يتم تذكرها هنا كانت تجري في سرايفو المحاصرة. ورغم ذلك تتسم المناقشات بالآراء الحرة عن دور التربية الدينية ومكانتها في النظام التعليمي. فشاركوا هذه المناقشات يرفضون التربية الدينية ويقبلونها، يريد بعضهم إدماجها في المدارس تحت اسم آخر، ويريد الآخرون إدراك مادة جديدة تماما و«أكثر حداثة» تبدل التربية الدينية وتقوم في نفس الوقت بدورها في التعليم، بينما يسعى بعضهم إلى إشراب المواد الأخرى بروح التربية الدينية والموقف الإيجابي من الدين.

Uvod

Poštovano slušateljstvo,

ovo što imam namjeru kazati samo su sjećanja i uspomene o ranim raspravama o uvođenju vjeronauke u škole u periodu od 1992. do 1994, ponekada su se ove rasprave održavale i tokom 1995. i 1996. godine.¹ Ovaj esej nije o mojoj ulozi na planu uvođenja vjeronauke, jer moja uloga je bila neznatna i ona je posve zanemariva.

Slaba dokumentiranost i nedovoljna preglednost ovog eseja posljedica je stanja u opkoljenom Sarajevu. Pa ipak, treba imati u vidu da su rasprave i u takvim teškim uvjetima opsade i skapavanja održavane o mnogo čemu, i u više navrata, pa i o temi uvođenja vjeronauke i profiliranju njezinih planova i programa.

Ko su bili sudionici ovih rasprava o vjeronauci u školama? Bilo ih je mnogo, od pojedinaca iz Islamske zajednice do članova Vijeća kongresa muslimanskih intelektualaca u Sarajevu. Tu je bilo i nekoliko vrlo plodonosnih susreta sa predstavnicima Katoličke crkve, kao i sa uposlenicima u Pedagoškom zavodu. Rekao bih da su svi ovi susreti tematizirali pitanja uvođenja vjeronauke u škole, tu su se pojavile ili formulirale korisne sugestije tadašnjim nadležnim institucijama o tome kako uspostaviti normativne i zakonske okvire za uvođenje i predavanje vjeronauke kao zasebnog predmeta.

Vjerujem da u arhivama institucija Rijaseta Islamske zajednice o svemu ovom ima relevantna dokumentacija, kao i u ministarstvima za obrazovanje i kulturu, te u Vijeću kongresa muslimanskih (kasnije bošnjačkih) intelektualaca i još ponegdje,

1 Ovaj esej je pročitana na konferenciji "Trideset godina islamske vjeronauke u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine – iskustva, izazovi i perspektive", koja je održana na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17-18. novembra 2022. godine. U ovom eseju autor se prisjeća rasprava o uvođenju vjeronauke u škole, u periodu 1992-1996. Sve rasprave koje se ovdje prizivaju u sjećanje događale su se u opkoljenom Sarajevu. Unatoč tome, te rasprave odišu slobodnim, rekao bih pluralnim, pristupima prema ulozi vjeronauke i tretmanu njezina mjesta u obrazovnom sistemu. Sudionici ovih rasprava vjeronauku odbacuju ili prihvataju, neki je žele uvesti u škole pod drugim imenom, neki žele domisliti posve novi i "moderniji" predmet koji bi odmijenio vjeronauku a istovremeno izvršio njezinu ulogu u obrazovanju, dok su neki za to da se drugi predmeti prožmu vjeronaučnim duhom i pozitivnim stavom o religiji. Itd.

na primjer u Pedagoškom zavodu i Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod". Od ovih začetnih rasprava o predmetu vjeronauke prošla je dovoljna vremenska distanca, dobro bi bilo da mlađi istraživači dopru do dokumenata i da ih naučno i kritički obrade.

Čemu vjeronauka?

Pitanju "čemu vjeronauka?" posvetila se velika pažnja od svih sudionika u ovim raspravama održanim mnogo puta. Oni su slobodno oslovljavali mnoga pitanja, kao, na primjer: Je li vjeronauka nastavni, školski predmet pored drugih predmeta, ili se vjeronaukom uvodi ideologija koja je tutor drugim predmetima i koja je zasnovana na vjerskim temeljima; da li vjeronauka u školama treba da zamijeni marksizam; da li vjeronauku predavati dogmatski (to jest, iz načela ustrojenih dogmi i vjerovanja dotičnih vjera) ili vjeronauku predavati iz života i njegovih problema, recimo, koliko vjeronauka može razbuditi svijest o pitanjima kao što su ekološka kultura i odgovornost prema prirodi, nasrtaji moderne znanosti i tehnologije na integritet čovjeka i prirode, življenje ljudi u pluralnom društvu itd.

Očito je da su ovakve rasprave, i to još usred opkoljenog Sarajeva, poslužile mnogima da na ovim susretima daju oduška svojim stavovima i viđenjima kako koncipirati vjeronauku. Zanimljivo je, i to ovdje treba spomenuti, da su katolički sudionici ovih rasprava insistirali na tome da je uvođenje vjeronauke kao vjeronauke (i pod imenom vjeronauke!) neupitno, a posve je drugo to kako će se predmet vjeronauke tokom vremena oblikovati, koncipirati i osvježavati. Kao da su katolički teolozi bili pri stavu: Vjeronauku treba uvesti u škole zakonito, a samo vrijeme će odgovoriti na ono svakako važno pitanje – "čemu vjeronauka?"

Pitanju "čemu vjeronauka?" pristupali su mnogi iz svoga životnog iskustva. Rasprave su se kretale u mnogim smjerovima.

Sjećam se jednoga sastanka na kome su predstavnici Udruženja Mladi muslimani od predsjednika Alije Izetbegovića rezolutno tražili da se on oglasi u prilog uvođenja vjeronauke. Prije

susreta sa Izetbegovićem dostavili su mu svoj elaborat kako oni vide predmet vjeronauke. Razvila se vrlo živa pa i žustra rasprava, Izetbegović im je rekao da njihov elaborat govori o vjeronauci izvan života, jer, na primjer, govoriti o namazu kad se klanja i u koliko rekatskih sekvenci se klanja, a ne pokušati objasniti zašto čovjek uopće treba da klanja, ili ne dati odgovore na pitanja zašto čovjek kroz namaz ili molitvu uopće štuje Boga – to je put u sterilnu vjeronauku. Izetbegović je tada rekao da su on i njegova gimnazijska generacija imali vjeronauku po svim tadašnjim nastavnim standardima, ali udaljenu od života, koja je predavana na način izlaganja davno već mrtvih znanja od mrtvih ljudi. Rekao je da su baš iz njegove generacije nekoliko njegovih vršnjaka postali ‘zagriženim ateisti’, iako su kao gimnazijalci iz vjeronauke imali najviše ocjene. Trebalo bi vjeronauku koncipirati tako da se zapitanosti o Bogu i svijetu mladim ljudima ponude umom, razmišljanjem, potom srcem, savješću i intuicijom više nego formalnim planovima i programima koji mogu biti dobro koncipirani, ali koji se đaćkom auditorijumu prenose nepristupačno, odbojno, sterilno i ‘učionički’ – zaključio je Izetbegović. Na ovom susretu Izetbegović je rekao da i kad se uvede, vjeronauku treba koncipirati tako da se ona otvori i za veličanstvene poetske himne Bogu iz pera evropskih i zapadnih pjesnika, baš kao i onih istočnih.

Vjeronauka ili historija religija?

Ja pouzdano ne znam kako je došlo do aktualiziranja dileme ‘vjeronauka’ ili ‘historija religija’. Ali se sjećam da je ta dilema bila jedna od tema spomenutih rasprava u opkoljenom Sarajevu. Oni koji su bili za ‘historiju religija’ smatrali su da je to inkluzivan naziv jednog otvorenog predmeta koji će se predavati objektivno, kako su govorili. Odmah se postavilo i kontrapitanje: Da li će se ‘historija religija’ baviti istinama vjere, obrednom i moralnom ravni vjera i religija, metafizičkim dimenzijama religije kao takve? Ili će se ‘historija religija’ baviti religijama i vjerama upregnutim u službu mnogih imperija, carstava i ideoloških sistema? I sami zagovornici predmeta ‘historija religija’ vidjeli

su da nije ni lahko niti jednostavno 'izlagati pojave i očitovanja religija kroz njihova historijska ili povijesna realiziranja'.

U ovim raspravama naznačilo se da nije dobro da prijedlozi u prilog 'historije religija' posluže za eliminiranje naziva 'vjeronauka'. Naime, predmet vjeronauke nije za to da se znanja koja vjeronauka nudi reduciraju na 'historiju religija'. Vjeronauka podučava vjeri u Boga na jedan transhistorijski način, prikazujući vjeru uz pomoć vjeronauke, ali ne na način da se vjera podvrgne nauci, već da se vjera predoči i prikaže kao skladno istinit, moralno utemeljen i čudoredno inspirativan spoj koji svima, a ne samo mladim ljudima, govori o Bogu, svijetu, prirodi i čovjeku. Vjeronauci se mora osigurati sloboda izlaganja, vjeronauku treba izbaviti od tutorisanja historije, ideologije, sociologije itd. Ovaj stav su iznijeli mnogi.

Malo po malo, na ovim sarajevskim raspravama odustalo se od toga da 'historija religija' zamijeni vjeronauku. Prihvatili su se prijedlozi da vjeronauka treba da se zove vjeronauka, a da se ona koncipira sa idealno zamišljene uloge religije u životu čovjeka, društva, porodice, zajednice itd. Naime, istaklo se da se predmet vjeronauke ne treba destruirati fantomski koncipiranim predmetom 'historija religija', predmetom koji doista može pokazati mnoge zloupotrebe mnogih religija kroz povijest, što bi nesumnjivo bilo korisno.

Ali, cilj predavanja predmeta zvanog vjeronauka nije u tome da se vjera i religija ogade mladim ljudima i destriraju u njihovim dušama, već da se pokaže kako su vjera i religija, kroz povijest ljudskoga roda, imale itekako pozitivne učinke i ostavile dobre vjerske, kulturne i civilizacijske tekovine u društvu, zajednici, porodici itd.

Na ovim sarajevskim raspravama često su argumenti podastirani i na komparativan način. Recimo, hemija se predaje kao hemija, a ne kao historija hemije. Jer, kad bi se na predavanjima o hemiji ili biohemiji iznijeli svi podaci o eksplozijama hemijskih tvornica i hiljadama ljudskih žrtava, đaćkoj i studentskoj publici ogadila bi se hemija kao nauka. Isto je i sa predmetima

fizika i historija fizike. Nema nikakve sumnje da katastrofe Hirošime i Nagasakija 1945. godine ne idu u prilog fizike kao nauke. Ali, u svemu se mora, u svim naukama, načiniti razdioba između onog što ostaje dobrobitno po čovjeka i čovječanstvo, od onoga što čovječanstvo napada i destruirati.

Ovim se došlo do zahtjeva da se predmet vjeronauke ima i treba koncipirati kao konglomerat prikaza najpozitivnijih i najdobrobitnijih učinaka i djelovanja vjere i religije na pozornici čovječanstva. I to sve treba nazvati – vjeronauka!

Kultura religije ili vjeronauka?

Ali, rasprava se vodila i oko jednog drugog prijedloga, on se zvao 'kultura religije' ili 'kultura religija'. Ta je sintagma 'kultura religija', kao mogući konkurent vjeronauci, predlagan od mnogih uz tvrdnju da su se svjetske religije ispoljile i ospoljile u kulturama i civilizacijama, te, prema tome, savremenim školama, kako osnovnim tako i srednjim, više odgovara predavanje predmeta 'kulture religija' nego li vjeronauke. K tome, tvrdilo se da će se predmetom 'kultura religija' sačuvati pluralna (nacionalna, vjerska itd.) harmonija u razredima državnih škola.

Kao da se ovim prijedlogom ('kultura religija'), i opravdanjem da je itekako inkluzivan, samoj vjeronauci unaprijed priricalo nešto podrivačko, anarhoidno, remetilačko i separirajuće. Upravo to je u ovim raspravama i isticano i ime vjeronauke uzeto je u zaštitu.

Ovdje još jednom spominjem katoličke sudionike ovih susreta i rasprava. Na svoj način profesori katolici uvjerali su auditorij, prvo, da nema potrebe da se umjesto vjeronauke u školske učionice krijumčari bilo šta drugo ('historija religije', 'kultura religije' itd.). Drugo, u velikom broju zemalja u Evropi vjeronauka je odavno stekla 'pravo građanstva' u obrazovnim sistemima. Zašto onda vjeronauci u/kod nas priricati neku 'anarhističku i prevratnu narav'? Treće, vjeronauka će se predavati prema planovima i programima koje odobre tradicionalne

vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini, a samo odvijanje ili realiziranje vjeronauke bit će podvrgnuto savremenim obrazovnim i važećim pedagoškim standardima, inkluzivnoj naravi nastave i obrazovanja, vrijednostima pluralnih društava itd.

Posve je razumljivo da se na ovom mjestu razvila rasprava o tome da li tradicionalne vjerske zajednice vjeronaukom ulaze ili intruiraju u obrazovni sistem države, da li je to praksa koja je legalna i legitimna itd. Kao i drugdje u raspravama u vrijeme opkoljenog Sarajeva, i ovdje se pozivalo na 'evropsku praksu', predmet vjeronauke treba tretirati kao naučan, jer i vjeronauka je nauka.

Vremenom je vjeronauka uvedena, ona je našla svoje mjesto u školama, kao predmet hvatala je korak sa potrebama koje su se javljale.

Ovo nije prilika da se šire elaboriraju i one diskusije sudionika ovih rasprava koje su išle za tim da se 'pogled na svijet prirodnih nauka treba deideologizirati', jer, tvrdili su, 'kakve svrhe ima uvođenje vjeronauke u škole, ako drugi predmeti i njihovi udžbenici predstavljaju brevijare ateizma, materijalizma i agnosticizma'.

Napominjem da se ovim diskusijama već bilo stupilo na vrlo osjetljiv teren narušavanja slobode i autonomije naučnog istraživanja i obrazovanja. Mnogi sudionici ovih rasprava upozorili su da je najbolje da se nijedan nastavni predmet ne izučava i ne predaje pod diktatom bilo kakve ideologije, pa ni one za koju nam se čini da je 'na strani vjere, religije i Boga'.

Potrebno je da do prava građanstva dođe pluralni glas i u izlaganju prirodnih nauka. To znači da se može dovesti u sklad materijalizam i idealizam, evolucionizam i kreacionizam, nauka i religija, priroda i Bog, Ovaj i Onaj svijet itd.

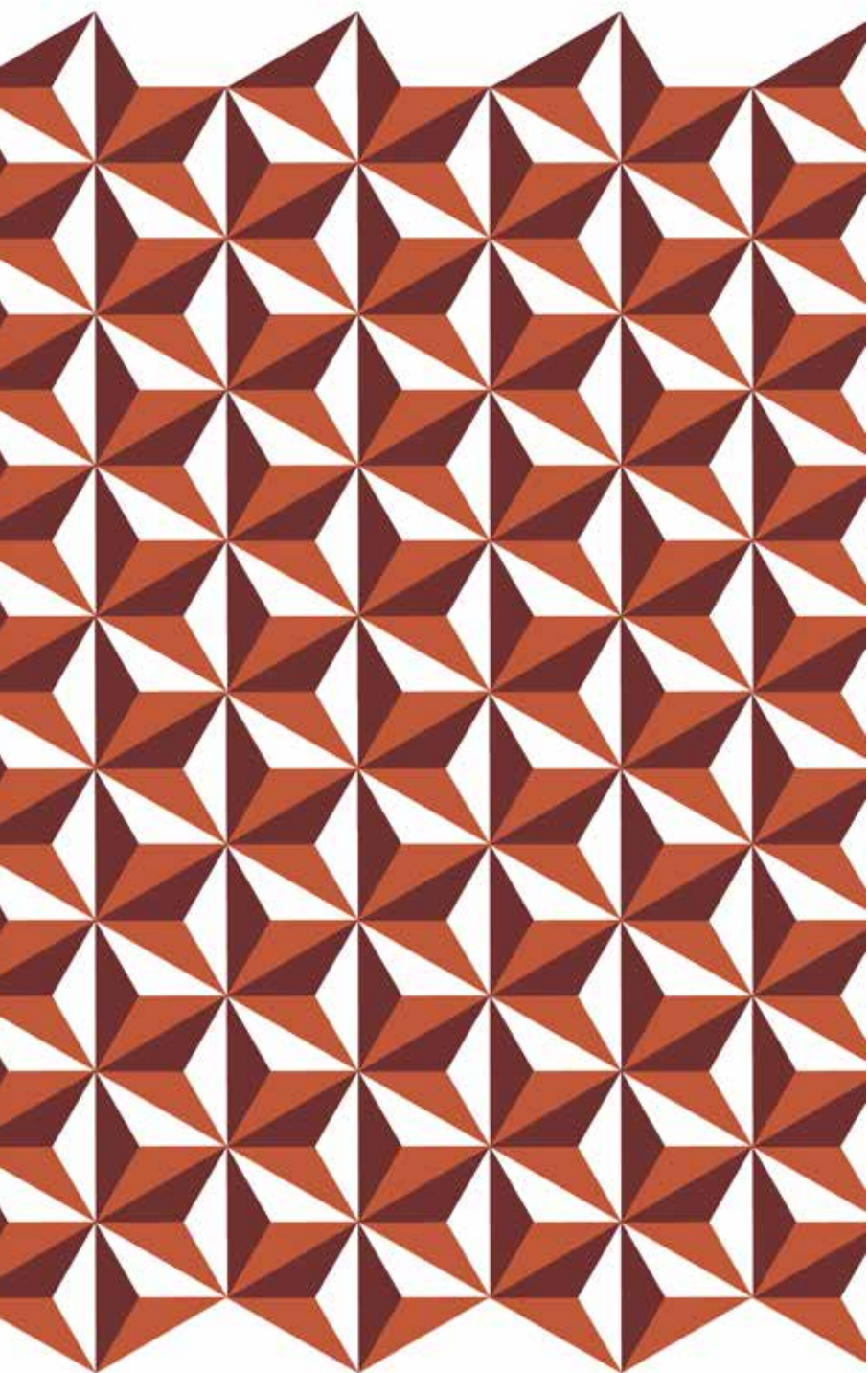
Uloga Fakulteta islamskih nauka u afirmiranju vjeronauke kao relevantnog predmeta

Drugi na ovoj konferenciji će govoriti o predmetima i smjerovima koji se izučavaju na Fakultetu islamskih nauka a koji pružaju stručnu, naučnu i teorijsku podršku u izučavanju onih

pedagoških i teoloških predmeta koji profiliraju vjeroučiteljski kadar onako kako je najbolje. Osvrnem li se ukratko na ulogu Fakulteta islamskih nauka na ovim poljima, treba podsjetiti da je FIN – sve od svoga osnivanja 1977. godine – radio na svojoj međunarodnoj afirmaciji. Od tada do danas preko dvadeset i pet nastavnika završilo je s uspjehom jedan ili više studijskih programa na poznatim, rekao bih, vodećim univerzitetima u svijetu. Mnoštvo tih programa koji su uspješno apsolvirani najizraavnije se tiču vjeronauke i savremenih društava. Ovim su nastavnici FIN-a stupili u vrlo zahtjevnu i kompliciranu razmjenu pedagoških iskustava ne samo na planu predavanja teoloških već i pedagoških predmeta.

Sama vjeronauka bila je glavna tema nekoliko domaćih i međunarodnih simpozija organiziranih na FIN-u. U nekoliko mahova simpoziji i konferencije na FIN-u ugstili su profesore sa univerziteta u Beču, Tibingenu, Osnabriku itd. FIN će za nekoliko godina obilježiti pola stoljeća svoga kontinuiranog rada, dobro bi bilo da se do tada obave istraživanja i objave knjige o svim ovim ulogama Fakulteta, pa i ovoj kad je posrijedi profiliranje vjeronauke.

Na kraju, rekao bih da smo svi u Bosni i Hercegovini sada bogatiji za jedno iskustvo zvano 'vjeronauka'. Nijedno iskustvo, pa ni ovo koje smo zaimali, ne daje konačne mjere niti određuje zgotovljene obrasce za budućnost. U savremenom svijetu vjeronauka svoje mjesto treba tražiti polazeći od spoznaje da je čovjek biće odgoja, ali i obrazovanja. Na mnogo načina odgoj podrazumijeva razbuđivanje savjesti u čovjeku, one savjesti koju mnogi definiraju kao unutarinja obzorja čovjekova bića. Osim što vjeronauka oslovljava tu vrstu Božanskih glasova koji se javljaju u savjesti, vjeronauka također oslovljava i one Božanske znakove, ma koliko neizbrojive, u svjetovima na vanjskim obzorjima, u univerzumu samom. Ako vjeronauka pobudi čuđenje o Bogu koji pokazuje sve te horizonte, nutarnje i vanjske, ona je ispuni-la svoju svrhu.

MUHAREM OMERDIĆ

Uvođenje islamske vjeronauke u odgojno-obrazovni sistem RBiH 1992. (status, uslovi, iskustva, kadrovi, kurikulum)

Muharem Omerdić

rukovodilac Uprave za
obrazovanje i nauku Rijasetu IZ
u BiH u vrijeme uvođenja
vjeronauke u škole
muharemerdić@gmail.com

Izlaganje s naučnog skupa – osvrt

Primljeno: 22. 2. 2023.

Prihvaćeno: 8. 4. 2023.

Ključne riječi

islamska vjeronauka, uvođenje
vjeronauke, kurikulum, odgoj i
obrazovanje, status vjeronauke,
vjeroučitelji

Sažetak

Uvođenje islamske vjeronauke u osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini ostvarilo se u završnici pada komunističke ideologije u SR Jugoslaviji. To je pospješeno i u svjesnom stavu dalokovidnih ljudi u Islamskoj zajednici. Bilo je i u tom pravcu više skeptika, negoli glasnih zagovornika da se islamska vjeronauka treba obavezno naći u svim školama u Državi. Od onih koji nisu smatrali da se vjeronauka treba uvoditi u škole govorilo se da će opustjeti mektebi. Iz javnosti su stizali prigovori da će to dodatno opteretiti učenike. Odgovor se nalazio u jasnoj tvrdnji da će se u školi iz vjeronauke stjecati teoretsko a u mektebu praktično znanje u Vjeri. Da bi se postiglo ono što se danas ima, trebalo je mnogo snage, mudrosti i borbe. Danas se islamska vjeronauka ostvaruje prema Nastavnim planovima i programima izrađenim i usvojenim od najviših organa Islamske zajednice u BiH i odobrenim od nadležnog državnog i entitetskih ministarstava.

Introducing Islamic Religious Education into the Education System of RBiH in 1992 (Status, Conditions, Experience, Staff, Curriculum)

إدماج التربية الإسلامية في النظام التعليمي التربوي لجمهورية البوسنة والهرسك سنة 1992 (المكانة والظروف والخبرات والكوادر والمنهج الدراسي)

Keywords:

Islamic religious education, introduction of religious education, curriculum, upbringing and education, status of religious education, religious teachers

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، إدماج التربية الدينية، المنهج الدراسي، التربية والتعليم، مكانة التربية الدينية، مدرّسو التربية الدينية

28

Abstract:

Islamic religious education was introduced in primary and secondary schools in Bosnia and Herzegovina during the final stages of the decline of communist ideology in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. This effort was facilitated by the conscious attitude of farsighted individuals within the Islamic Community. At the time, there were more skeptics than vocal advocates for making Islamic religious education mandatory in all schools in the country. Those who did not believe that religious education should be introduced in schools argued that it would lead to the decline of traditional religious schools known as mektebs. Critics from the public argued that it would impose an additional burden on students. The response was grounded in a clear assertion that schools would provide theoretical knowledge about religion, while practical knowledge would still be gained in mektebs. It took a lot of strength, wisdom, and struggle to achieve what we have today. Currently, Islamic religious education is implemented according to curricula developed and adopted by the highest authorities of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina, and approved by relevant state and entity ministries.

الملخص:

تحقق إدماج التربية الإسلامية في المدارس الابتدائية والثانوية بالبوسنة والهرسك في نهاية انهيار الإيديولوجية الشيوعية بجمهورية يوغسلافيا الاشتراكية. وساهم في ذلك الموقف الحذر لأشخاص طوال البصر في المشيخة الإسلامية. وكان عدد المتشائمين من إدماج التربية الدينية الضروري في جميع المدارس أكثر من الدعاة إلى ذلك. والذين اعتقدوا أنه لا ينبغي إدماج التربية الدينية في المدارس كانوا يدعون أنه ستخلو الكتائب. وتواجهت في الجمهور دعوات أن ذلك سيتقل التلاميذ بصفة إضافية. وكان الجواب في الادعاء الواضح أنه ستستوعب من التربية الإسلامية في المدرسة المعرفة النظرية وفي الكتاب المعرفة التطبيقية عن الدين. وكان لا بدّ من كثير من القوة والحكمة والنضال لتوصّل إلى ما لدينا اليوم. وتتحقّق التربية الإسلامية اليوم وفقا للمناهج والبرامج الدراسية الموضوعية والمقبولة من قبل الأعضاء الأعلى للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك والمسموحة من قبل الوزارات الحكومية والإقليمية المسؤولة.

Uvod

Zakonom je komunistička vlast 1952. godine zabranila svaki oblik vjeronauke u školama. Istovremeno su bili zabranjeni i mektebi. U nekim dijelovima BiH samim završetkom Drugog svjetskog rata 1945. godine u škole više nisu ulaziti vjeroučitelji. Mektepske i vakufske zgrade su pretvorene u osnovne škole ili im je data druga namjena (domovi, trgovine i sl.).

Vraćanje ili ponovno uvođenje islamske vjeronauke u osnovne (OŠ) i srednje škole (SŠ) u Bosni i Hercegovini počelo je nakon demokratskih promjena u vremenu od 1990. do 1992. godine. Na terenu su se probavali različiti modeli: fakultativan ili izborno-obavezujući predmet.

Godine 1990. odvijali su se kontakti Islamske zajednice sa Ministarstvom obrazovanja u BiH, prepiske, razgovori. Sljedeće godine islamska vjeronauka je eksperimentalno uvedena u neke škole. Stjecanje građanstva vjeronauke u obrazovnom školskom procesu imalo je svoj razvojni put s mnogobrojnim izazovima: od izrade Nastavnog plana i programa (NPP), nedostatka nastavnog kadra, nepostojanje udžbenika i priručnika itd.

Pravo na vjerski odgoj i obrazovanje zagarantovano je i regulisano državnim zakonima:

- “Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini”,
- “Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini”,
- entitetskim i kantonalnim zakonima o osnovnom i srednjem odgoju i obrazovanju.

Islamska vjeronauka se po mnogo čemu razlikuje od drugih predmeta, u velikoj mjeri je u nadležnosti Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. S vremenom je donesen jedinstven Nastavni plan i program (NPP), napisani su udžbenici, priručnici i iškolovani nastavnici.

U dvije i po predratne godine (1990–1992) vjeronauka u školama je postala najekspoziranije pitanje u nekim krugovima koji su se bavili ovom vrstom problematike djelovanja vjerskih zajednica i obrazovnog sistema u BiH. Pitanje vjeronauke u školama bilo je nužno regulisati Zakonom ili drugim nižim aktima. Glasovi ZA ili PROTIV u javnosti, to se dešavalo i sa manje bitnim novinama, ali što se taj problem javljao i unutar Islamske zajednice, e to je bila najveća poteškoća nosiocima koji su bili na prvoj liniji borbe za njezin ulazak i prisustvo u školama.

Rasprave koje su vođene svodile su se u jednu od sljedećih ravni:

- podrška uvođenju vjeronauke u škole kao obaveznog predmeta;
- suprotstavljanje uvođenju vjeronauke u škole zbog bojazni nasilne teizacije;
- stav da će s vjeronaukom u školama biti ugrožen rad u mекtebima;¹
- eksperimentalno uvođenje vjeronauke kao neobaveznog predmeta (fakultativan) kako bi se kroz praksu pokazala njezina opravdanost ili suvišnost u nastavnom procesu redovnih škola.

Od zahtjeva za uvođenje vjeronauke do realizacije

Islamska zajednica je smatrajući prioritetnim uvođenje vjeronauke u škole na zasjedanju Vrhovnog sabora Islamske zajednice u SFRJ, od 6. oktobra 1990. godine, donijela odluku da se pristupi izradi Nastavnog plana i programa za islamsku vjeronauku. Rijaset je imenovao Komisiju za rad na tim programima 18. marta i 11. maja 1991, Komisiju za doedukaciju vjeroučitelja, kao i Komisiju koja će pregledati školske udžbenike u cilju otklanjanja svih ideoloških naslaga iz prethodnog totalitarnog

1 Ibrahim Begović: "Mektebi i mektepska nastava: simbol kontinuiteta odgojno-obrazovnog rada." *Novi Muallim*, 1/2000, 2, 78–80; I. Begović: "Stanje i perspektive mekteba u odgojno-obrazovnom sistemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini". *Novi Muallim*, 14/2013, 55, 4–9.

komunističkog perioda. Već je 16. maja 1991. godine Rijaset poslao dopis Ministarstvu za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu SRBiH da se u skladu sa demokratskim procesima koji se odvijaju u BiH i Evropi, uvede vjeronauka u škole.²

Dati su sljedeći prijedlozi:

- da se predmet vjeronauke uvede u OŠ i SŠ kao sastavni dio opće obrazovnog procesa;
- da se islamska vjeronauka uvede u Nastavni plan i program počevši od školske 1991/'92. godine;
- da vjerske zajednice utvrđuju sadržinu plana i programa predmeta vjeronauke;
- da vjeroučitelje za ovaj predmet postavlja Ministarstvo obrazovanja na prijedlog vjerskih zajednica;
- da Ministarstvo obrazovanja svoji službenim aktom da tumačenja pozitivnih zakonskih propisa koji regulišu ovu oblast.

Ministarstvo obrazovanja je naložilo svojim raspisom od 14. juna 1991. godine svim srednjim školama u BiH organiziranje fakultativne nastave. U raspisu je pisalo: "Na osnovu dogovora sa vjerskim zajednicama iz BiH o vjerskoj pouci učenika srednjih škola, Ministarstvo (...) sugerira srednjim školama da, ovisno o željama i interesovanjima učenika, omoguće izvođenje fakultativne nastave koju bi organizovale vjerske zajednice u saradnji sa srednjim školama." U potpisu je ministar dr. Nihad Hasić.

Islamska zajednica nije bila zadovoljna rečenim statusom vjeronauke u školama koji je određen u raspisu Ministarstva, zatim što isti raspis nije poslan i osnovnim škola, pa mu je Rijaset 19. 7. 1991. godine uputio vrlo hitan novi zahtjev da Ministarstvo donese odluku o uvođenju vjeronauke kao izbornog predmeta što podrazumijeva njegov ravnopravan tretman u

2 Ahmet Alibašić: "Vjeronauka u državnim školama u Evropi." *Novi Muallim*, 1/2000, 4, 44–48.

obrazovnom procesu utemeljen na istovjetnim radno-pravnim i materijalno-finansijskim osnovama u okviru školskog sistema.

Odgovor Ministarstva obrazovanja je uslijedio 26. jula 1991. godine u kome se poziva na zaključke Komisije za društvene djelatnosti Vlade SRBiH, inicijative poslanika Skupštine SRBiH i mišljenja Ustavnog suda, te poduzetim koracima tog Ministarstva “o rješavanju pitanja ostvarivanja prava polaznika vjerskih škola i fakulteta i uvođenja vjeronauke u osnovne i srednje škole” i daje obavještenje o upućenim raspisima školama u vezi s tim. Na kraju akta se kaže: “Zahtjev za uvođenje vjerske pouke kao izbornog predmeta u osnovne i srednje škole, a time i uvođenje ovog predmeta u Nastavni plan i program i finansiranje nastave, Ministarstvo će u najkraćem roku temeljito proučiti u svim njegovim aspektima i pojedinostima (...).”

Nakon toga je Rijaset svojim dopisom od 9. augusta 1991. godine tražio od nižih organa Islamske zajednice da se ostane pri stavu u kontaktima s Ministarstvom da vjeronauka bude izboran predmet u školama oba nivoa.

Na inicijativu prof. dr. Nihada Hasića, ministra za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu, organiziran je sastanak s najvišim predstavnicima vjerskih zajednica u BiH o uvođenju vjerske pouke u osnovne i srednje škole u BiH. Sastanku su prisustvovali: Muharem Omerdić, rukovodilac vjerskoprosvjetne službe Rijaseta IZ-e, Salih Čolaković, predsjednik Mešihata Islamske vjerske zajednice u BiH, Vinko Puljić, nadbiskup vrhbosanski, Vasilije Kačevenda, epsikop Tuzlansko-zvorničke eparhije, Petar Anđelović, provincijal Bosne Srebrene, Ivica Čerešnjak, predsjednik Jevrejske općine i Zvonko Petrović, direktor Republičkog pedagoškog zavoda. (prema Preporodu iz 1991)

Od tada načinjene su značajne izmjene u donošenju nastavnih planova i programa, izradi udžbenika i samom statusu nastavnika vjeronauke. “Na samom početku vraćanja vjeronauke u školski sistem, bio joj je dat fakultativni status, u nekim sredinama je ulazila u prosjek ocjena, u nekim nije, a vjeroučitelje su

određivale i plaćale vjerske zajednice. Vremenom su donesene neke korekcije u pogledu vjeronauke.”

Dana 18. februara 1992. godine, Rijaset IZ-a je uputio Nacrt programskih sadržaja islamske vjeronauke za OŠ i SŠ na javnu raspravu. Ovaj Nacrt je poslužio kao polazna osnova za dalji rad na iznalaženju najpovoljnijih rješenja na ovom području.

Rijaset Islamske zajednice je 15. septembra 1993. godine Ministarstvu obrazovanja poslao pismeni upit u vezi s realizacijom datog obećanja vjerskim zajednicama vezano za uvođenje vjeronauke u škole. Zatraženo je da se, shodno preuzetim obavezama, aktualizira predmet i predloži donošenje odluke sa zakonskom snagom o uvođenju predmeta vjeronauke u osnovne i srednje škole. U tom dopisu je rečeno da je stav Islamske zajednice da vjeronauka bude izborni predmet, po jedan čas sedmično i, obavezno, u redovnom terminu rasporeda nastave.

Konačan tekst Nastavnog programa islamske vjeronauke Rijaset službeno dostavlja Ministarstvu obrazovanja 8. jula 1994. godine, koje ga je štampalo u “Zborniku” sa programima vjeronauke drugih vjerskih zajednica. U šk. 1994/’95. godini zvanično je vjeronauka ušla u škole u RBiH iako je već nekoliko godina eksperimentalno izvođena u brojnim školama širom Države na slobodnoj teritoriji. Te godine, izmjenom NPP-a, vjeronauka je uvedena u sve OŠ i SŠ kao fakultativni, odnosno izborno-obavezujući predmet. Rijaset je 16. decembra 1995. godine uputio dopis Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta, tražeći saglasnost za štampanje vjeronaučnih udžbenika za OŠ i SŠ čija je izrada bila u toku i za čije štampanje su bila osigurana sredstva. Ministarstvo je 29. decembra 1995. godine u svome dopisu napisalo da se “daje saglasnost za izdavanje vjeronaučnih udžbenika od I do VIII razreda osnovne škole i od I do IV razreda srednje škole koji su urađeni po usvojenom Nastavnom planu i programu za ovaj predmet.” U potpisu je ministar prof. dr. Enes Karić.

Dopunom o vjeronauci broj 03/610-3966/96. od 26. 8. 1996, Država je od 1996. godine preuzela na sebe obavezu

plaćanja nastavnika vjeronauke. Ovom dopunom i izmjenom, vjeroučitelje više nije mogla birati vjerska zajednica, nego škola po osnovu Konkursa. Vjeroučitelj je postao obavezan da prisustvuje sjednicama odjeljenskog i nastavničkog vijeća, da bude dežurni, razrednik, da ima sva druga prava i obaveze kao i drugi nastavnici u školi.³

Edukacija i školovanje vjeroučitelja

Sadržaj islamske vjeronauke treba biti imponirajući prostor koji se iz godine u godinu mora osvježavati i dopunjavati. Svakodnevno, u životu, imamo nove izazove, zapitanosti i sve to u duhu islamskog učenja treba prepoznati i dati pravilne odgovore. Tu je i problem sa dva nivoa učenika, osnovni i srednji. U vjeronaučni ambijent i školski prostor ulaze mnogovrsne životne situacije kojima ova nauka i odgoj treba pokušati odgovoriti. Kad vjeroučitelj prepozna učenikovu zbunjenost ili zainteresiranost i pruži mu valjan odgovor o učenju islama, on je dopro do njegove duše, što je u odgoju nezaobilazno. Važan uslov ovakvom ambijentu vjeronauke je direktna i izravna komunikacija sa svakim učenikom u pogledu upravo njegovog vjerskog iskustva i otvorenosti za vjeru.⁴

Uvođenjem vjeronauke u škole mnogi nisu bili svjesni kakve šanse ali i izazove pruža mogućnost rada na ovome polju. Jedni su se plašili tog izazova, a drugima je taj izazov bio životna šansa da se pokažu i dokažu u da'vetskom radu sa mladima.⁵ Ovo je bio jako složen zahvat za Islamsku zajednicu, bremenit mnogim nepoznanicama i poteškoćama. Nije se trebalo plašiti tih izazova da bi se odustajalo, ali ne treba ni prikrivati sve ono što ju je susrelo. Naredni period koji je donosi brojne izazove trebalo je rješavati blagovremeno i na ispravan način. Pri tome se

3 Muharem Omerdić: "Vjeronauka u školi." *Novi Muallim*, 1/2000, 1, 68–77.

4 Mustafa Cerić: *Novi Muallim*, "Spas je u odgoju i obrazovanju: Univerzalno značenje odgoja i obrazovanja u islamu." 1/2000, 1, 4–9.

5 Ibrahim Begović: "Nastava o religijama u bosanskohercegovačkim školama." *Novi Muallim*, 2/2001, 6, 59–63.

moralo postupati konkretno i promišljeno, kreativno i strpljivo, sa smislom za postupnost, uvažavanje prilika i mogućnosti. U rješavanju nekih pitanja sami ljudi iz Islamske zajednice, pa i vjeroučitelji, pravili su poteškoće zbog svoje nekompetentnosti ili nenadležnosti. Na taj način odugovlačilo se konačno rješavanje tih problema.

Razmatrajući svaki problem posebno, jedan od najgorljivijih je bio: kako imati dovoljan broj vjeroučitelja i na koji način ih najbrže pripremiti za zadatke koji su pred njima. To je u ovom trenutku bilo primarno ali i pitanje: na koji način, u budućnosti, osiguravati u svim školama potreban broj školovanih kadrova.

Ilustrativan primjer stanja u kome smo se nalazili jeste bio taj da na raspolaganju imamo oko 1.000 imama koji trebaju udovoljiti svim mogućim zahtjevima Islamske zajednice, od džemata do vjeronauke.

I danas imamo potrebu da se ovim pitanjem bavimo. Javljala se bojazan u vremenu poslije uspostavljanja mira da se ne ponovi ono što se ponovilo i poslije Drugog svjetskog rata ali ne sa istim povodom. Tada su imami bili dijelom u zatvorima, a dijelom su se opredijelili za državne službe. Ovog puta jedan dio službenika IZ je poginuo u odbrani Domovine, jedan broj otišao u diplomaciju, državnu administraciju i druge poslove izvan IZ, što je bio početak onoga što tek slijedi kada privreda bude traga-la za prevodiocima i stručnim suradnicima za svoje angažman.⁶

Već 13. juna 1991. godine na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu je organiziran tečaj za vjeroučitelje na kome su polaznici bili raspoređeni po školskoj spremi:

- VSS sa medresom;
- sa završenom medresom;
- VSS bez završene medrese.

Tečaj je odslušalo 270 svršenika medrese i 78 svršenika drugih fakulteta.

6 Muharem Omerdić: "Kadrovi i kadrovska pitanja u IZ u BiH." *Novi Muallim*, 10/2009, 40, 11-13.

Također je u oktobru 1994. na istom fakultetu organiziran drugi tečaj za vjeroučitelje sa 36 slušalaca.

I muftijstva su organizirala seminare i savjetovanja po ovom pitanju za svoja područja.

Kasnije je na Islamskom teološkom fakultetu organiziran poseban seminar za vjeroučitelje koji prije upisa u svoje teološke fakultete nisu završili medresu već neku drugu srednju školu. Oni su već u svom dotadašnjem radu u svojim školama pokazali dobre rezultate.

Statistički pokazatelji nam zorno govore da Islamska zajednica pred samu agresiju na RBiH nije imala dovoljno kadrova za neke segmente svoga djelovanja. Kadrovi sa kojima je tada raspolagala vršili su različite vrste poslova. Obaveze im nisu prestajale sa radnim zadatkom na kome su se zvanično vodili.

Kad je riječ o vjeroučiteljima, poznato je da su ovu dužnost u početku najvećem broju slučajeva obavljali imami opterećeni redovnim imamsko-muallimskim i hatibskim obavezama. Tada, dok je trajala brutalna agresija na našu Zemlju, svoje aktivnosti su primarno, kao prave patriote, usmjerili prema odbrani Domovine. Javljao se premor i improvizacija, s obzirom da nisu mogli stići kvalitetno obaviti sve ono što se od njih očekuje. Drugi problem je bio što su u škole ulazili oni koji nisu imali predispoziciju za tu vrstu posla ali su određeni za vjeroučitelje zbog toga što nije bilo drugih, po principu "bolje iko nego niko". Zbog toga, realno, i zbog takvog stanja kakvo je ono bilo, mogao se očekivati neuspjeh, prigovori i sl.⁷

U gradskim sredinama je stizao određeni broj primjedbi na njihov rad koji se, uglavnom, ogleda u sljedećem:

- prozivaju učenike zbog njihovih nemuslimanskih imena;
- izražena problematika vjeronauke u školama i potreba većeg broja vjeroučitelja;

7 Ibrahim Begović: "Školstvo i kadrovi Islamske zajednice pred novim izazovima." *Muallim*, 4/1994, 19, 19.

- upiranje prstom u učenike koji potiču iz mješovitih brakova;
- skretanje pažnje na one učenike koji se neprimjereno oblače;
- primjedbe po kojima se prepoznaju pojedini učenici u razredu što izaziva smijeh od ostale djece;
- izlaze sa neumjerenim zahtjevima za učenjem izloženog gradiva, posebno, da djeca memorišu ono što u školi ne bi trebalo od njih tražiti;
- improviziraju časove i ne konkretiziraju metodske jedinice;
- neadekvatno oblače shodno zvanju i ulozi koju imaju u školi;
- loši kontakti s osobljem u školi itd.

Na drugoj strani imali smo jedan broj vjeroučiteljica koje nisu bile angažirane na redovnim poslovima u Islamsko zajednici. One ili nisu obavljale poslove koji su u vezi sa IZ-om ili su ih obavljale honorarno. Smatrale su se odbačenima jer nisu imale priliku vršiti poslove za koje su školovane u punom kapacitetu. Status službenica u stalnom radnom odnosu bi ih zadovoljio, moralno i pravno obavezivao. Zbog toga su smatrale da se prvo treba riješiti njihov status kao vjeroučiteljica bez bilo kakvih uslovljavanja, npr. da im se ne uslovljava doškolovanje i sl.

U situaciji u kakvoj smo se nalazili za nas je to bio veliki izazov. Morala se hitno izvršiti analiza svih raspoloživih kadrova na svome terenu i poduzeti najprimjerenije mjere da bi se svi svršeni medresa i islamskih fakulteta uključili u rad.

Kada ovo spominjem, držim važnim napomenuti i sljedeće:

- prilikom analize o spomenutom, trebalo je ustanoviti koji su nam kadrovi izvan Države, gdje se nalaze, šta rade i procijeniti koji su poslovi prioritetniji za njihov dalji angažman, pa ukoliko se ustanovi da su neophodniji kod kuće, obezbijediti im uslove i rokove za povratak;
- znatan broj naših službenika, posebno svršenika teoloških fakulteta iz islamskog svijeta su bili angažirani u

humanitarnim organizacijama, pa je i sa njima trebalo riješiti ovo pitanje na sličan način;

- na studijama širom svijeta se i danas nalazi znatan broj naših mladih ljudi, od kojih je bar polovina završila fakultet i sada se dovijaju i na različite načine odgađaju svoj povratak u Zemlju ili traže mogućnost upisa na postdiplomske studije, te bi i za njih trebao važiti isti princip kao i za gornje dvije grupe;
- prevazilaženje problema kadrova u školi može se riješiti uključivanjem intelektualaca - praktičnih vjernika, koji bi kroz jedan seminar mogli postići ono što bi zadovoljilo uslove za njihovim angažmanom na vjeronauci. Naravno, opet nam se postavlja pitanje njihovog statusa, o čemu se ozbiljno mora povesti računa ukoliko želimo zvanje vjeronučitelja u školi učiniti atraktivnim.⁸

Vjeronauka kao misijski (da'vetski) cilj odgoja i obrazovanja

Suvremena kriza odgoja i obrazovanja, koja je već dosegla granicu nepodnošljivosti u nekim sredinama, u trenutnim našim uslovima i okolnostima se svodi na krilaticu "o svestranom razvijanju čovjeka". Ono što se nudi iz sfere uzdizanja mladih ne udovoljava ni temeljnim potrebama, a nekamoli stvarnoj nakani ukupnog sistema odgoja i obrazovanja. Neko je rekao da je u mnogim sredinama odgoj i obrazovanje na takvom stupnju da učenik ne može dobro shvatiti jednostavne, a nekamoli visoke teme i probleme.

U takvim okolnostima kod nas u BiH, uvedena je vjeronauka u sistem osnovnog i srednjeg obrazovanja, s očitom namjerom da podstakne brži razvoj čovjekovog duha i oplemeni, kako pojedince, tako i samu sredinu.⁹ Brojne naslijeđene stvari i dalje

8 Muharem Omerdić: "Odgoj i škola u ozračju antimuslimanskih strategija: Jesu li muslimani svjesni opasnosti koja im prijete od 'znanstvenika' koji izrađuju programe obrazovanja u našim školama?!" *Novi Muallim*, 1/2000, 4, 49–56.

9 Dževdeta Ajanović: "Integrativna funkcija vjeronaučnog odgoja i obrazovanja. *Novi Muallim*, 1/2000, 2, 65–68.

su ostale u obrazovanju. Najviše zbog toga što mnogi nastavnici nisu promijenili svoj odnos prema uzvišenim vrijednostima nauke, odgoja i života. Ne doživljavaju svoj posao kao misiju u kojoj se ne smije napraviti niti jedna greška.

Dakle, cilj islamske vjeronauke u školi jeste odgoj, pa tek obrazovanje. Dodatni cilj jeste bio, legalan ulazak vjeronauke u školu iz koje je sramno bila protjerana, kao i sama vjera, davne 1945. godine. Tada su bili zatvoreni i mektebi a mnogi imami i vjeroučitelju lišeni slobode. Pouka o vjeri se izvodila konspirativno i u ilegali.

Da bi se postojeća kriza, kod nas i u svijetu, prevladala, nužno je izgraditi novu metapedagošku poziciju i pružiti odgojnoj praksi novo antropološko, filozofsko i, prije svega, tradicionalno vjersko utemeljenje. Naši korijeni svoju snagu crpe iz Vjere i pozitivne tradicije vjerne ovome bosanskome tlu.

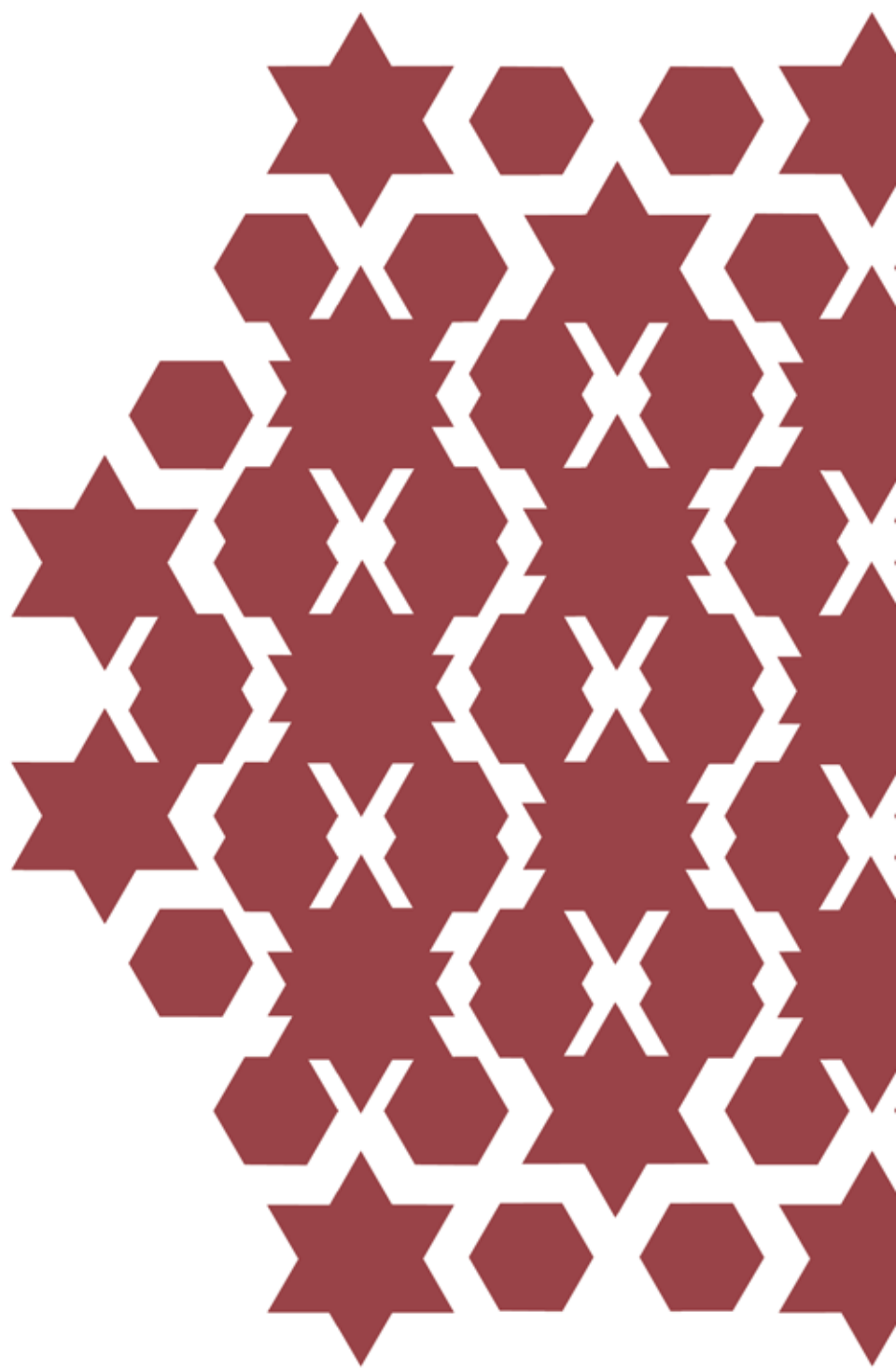
Letimičnim analizama možemo doći do saznanja o sjajnim uspjesima pojedinih vjeroučitelja u čijoj su sjeni ostali svi nastavni kadrovi u njihovim školama, pa i mnogi vjeroučitelji širom BiH. Na drugoj strani, imamo žalosnih primjera od strane onih koji si učinili nepopravljivu štetu misiji vjeronauke u školama¹⁰ Nemogućnost Islamske zajednice da interveniše u slučajevima neodgovornih vjeroučitelja u školama, dugoročno će ostaviti veliku štetu na ovom važnom svome zadatku.

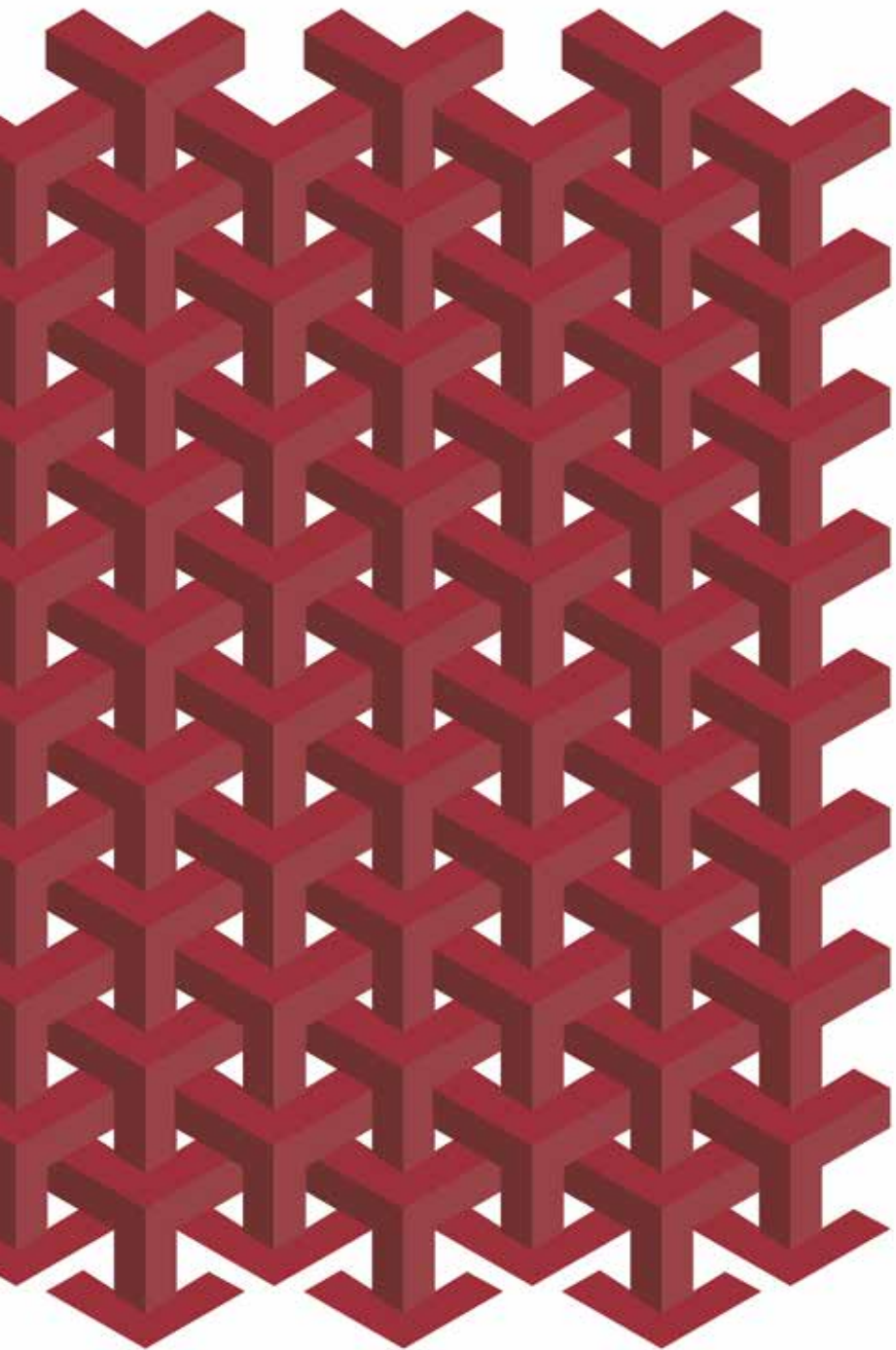
Zaključak

Vjersko-prosvjetna služba Rijaseta intenzivno je svojevremeno radila na prikupljanju i obradi svih podataka vezanih za vjeronauku. Brižno i redovito su se pravili precizni statistički podaci o tome. Međutim, sa sigurnošću se može ustvrditi da je vraćanjem vjeronauke u škole za Islamsku zajednicu i njen rad na polju misije islama načinjen korak od historijskog značaja. Istina,

10 Adilović, Muamer: "Dinamika očekivanja i promjena u dvadesetogodišnjem periodu prisustva vjeronauke u školi. *Novi Muallim*, 15/2014, 59, 53-59. (Rad je napisan u koautorstvu sa: Edina Vejo, Elma Begagić, Muamer Neimarlija i Azemina Durmić).

u proteklom periodu, a ta se tendencija još uvijek nastavlja, imamo konstantne pokušaje da se iz oblasti školstva degradira status vjeronauke i zatvore vrata vjeri u obrazovnim ustanovama. Zbog toga je potrebno na svim nivoima poduzimati aktivnosti koje će učvršćivati i poboljšavati status vjeronauke u školama. Mi u IZ-u ne možemo i ne smijemo dozvoliti njeno marginaliziranje iz odgojno-obrazovnog sistema u BiH. U tom smislu, predstoji nam ulaganje napora za što kvalifikovanijim nastavnicima vjeronauke, kako kroz školovanje novih, tako i kroz odgovarajuće doškolovanje i stručno usavršavanje postojećih kadrova. Na tom planu su učinjeni evidentni pomaci za što su, svakako, zaslužni Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, dva Islamska pedagoška fakulteta u Zenici i Bihaću, te nekadašnja Katedra za vjeronauku pri Pedagoškom fakultetu Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru.

IBRAHIM BEGOVIĆ

Stabilizacija islamske vjeronauke u školama (zakonska regulativa, pregled razvoja kurikuluma i udžbenika)

Ibrahim Begović

*direktor Uprave za
obrazovanje i nauku Rijasetu IZ
u BiH u periodu 2017–2019.
ibrahimbegovic@yahoo.com*

Pregledni članak

Primljeno: 29. 11. 2022.

Prihvaćeno: 15. 6. 2023.

Ključne riječi

vjeronauka, zakonska
regulativa, kurikulum,
udžbenik

Sažetak

U radu je ponuđen sumarni pregled važnijih aktivnosti Vjerskoprosvjetne službe koje su doprinijele pozicioniranju i stabiliziranju Islamske vjeronauke kao izbornog predmeta u školama od 1999. do 2013. godine. U prvom redu, tretira se donošenje zakonske regulative koja uređuje status vjerskog obrazovanja u obrazovnom sistemu, a zatim razvoj kurikuluma i udžbenika Islamske vjeronauke. Proces donošenja zakonske regulative o ovoj materiji bio je dosta spor i trebalo je gotovo deset godina od uvođenja vjeronauke u škole da bi se dobilo kvalitetno zakonsko rješenje na državnom nivou, te još nekoliko godina za njegovu implementaciju na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Usvajanjem zakonskih odredbi o vjeronauci u obrazovnom sistemu na svim nivoima stvorile su se pretpostavke za izradu i donošenje novih nastavnih planova i programa te izradu nove generacije udžbenika. U te procese ulazilo se sa značajnim desetogodišnjim iskustvom u realizaciji vjeronauke koje je bilo dobra osnova za novi kvalitet i kurikuluma i udžbenika.

Stabilization of Islamic Religious Education in Schools (Legal Regulations, Curriculum, and Textbook Development Overview)

تثبيت التربية الإسلامية في المدارس (الأحكام القانونية، عرض تطوير المناهج الدراسية والكتب المدرسية)

Keywords:

religious education, legal regulations, curriculum, textbook

الكلمات المفتاحية:

التربية الدينية، الأحكام القانونية، المنهج الدراسي، الكتاب المدرسي

Abstract:

This paper offers a concise overview of significant activities by the Religious Education Service that contributed to the positioning and stabilization of Islamic religious education as an elective subject in schools from 1999 to 2013. It primarily addresses the enactment of legal regulations governing the status of religious education in the education system, followed by the development of the curriculum and textbooks for Islamic religious education. The legislative process on this matter was relatively slow, taking almost ten years from the introduction of religious education in schools to obtaining a quality legal solution at the state level. Implementation across Bosnia and Herzegovina took several more years. The adoption of legal provisions on religious education at all levels created the conditions for the development and adoption of new curricula and a new generation of textbooks. The processes were entered with significant ten years of experience in implementing religious education, which served as a solid basis for the improved quality of both the curriculum and textbooks.

الملخص:

تمّ في البحث تقديم العرض الإجمالي للأنشطة المهمة للمصلحة الدينية التعليمية التي ساهمت في إدماج وتثبيت التربية الإسلامية كمادة اختيارية في المدارس من 1999 حتى 2013. ويعلّج في البحث، في المقام الأول، وضع الأحكام القانونية التي تنظّم مكانة التعليم الديني في النظام التعليمي، وكذلك تطوير المناهج الدراسية والكتب المدرسية الخاصة بالتربية الإسلامية. وكانت عملية وضع الأحكام القانونية الخاصة بهذه القضية بطيئة جدا وكدنا نحتاج إلى عشر سنوات منذ إدماج التربية الدينية في المدارس حتى نتوصّل إلى الحلّ القانوني الجيد في مستوى الدولة وإلى عدة سنوات أخرى لتطبيقه في البوسنة والهرسك بأسرها. وبقبول الأحكام القانونية الخاصة بالتربية الدينية في النظام التعليمي بجميع المستويات خلّقت الظروف لإعداد ووضع المناهج والبرامج الدراسية الجديدة وإعداد الجيل الجديد من الكتب المدرسية. وتمّ الدخول في تلك العمليات بالخبرة المهمة المستمّرة عشر سنوات في تدريس التربية الدينية التي كانت أساسا جيدا للجودة الجديدة من المناهج الدراسية والكتب المدرسية.

Uvod

U ovom radu ponuđen je sumarni pregled važnijih aktivnosti Vjerskoprosvjetne službe Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (VPS)¹ koje su doprinijele pozicioniranju i stabiliziranju Islamske vjeronauke kao izbornog predmeta u osnovnim i srednjim školama u periodu od 1999. do 2013. godine. U prvom redu, tretira se donošenje zakonske regulative koja uređuje status vjerskog obrazovanja u obrazovnom sistemu, a zatim razvoja kurikuluma i udžbenika predmeta Islamska vjeronauka. Proces donošenja zakonske regulative o ovoj materiji bio je dosta spor i trebalo je gotovo deset godina od uvođenja vjeronauke u škole da bi se dobilo kvalitetno zakonsko rješenje na državnom nivou, te još nekoliko godina za njegovu implementaciju na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, uslijed disperzije ovlasti na polju obrazovne politike na nivou entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (BD BiH)², odnosno, kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH)³.

Usvajanjem zakonskih odredbi o vjeronauci u obrazovnom sistemu na svim nivoima stvorile su se pretpostavke za izradu i donošenje novih nastavnih planova i programa te izradu nove generacije udžbenika. U te procese ulazilo se sa značajnim desetogodišnjim iskustvom u realizaciji vjeronauke koje je bilo dobra osnova za novi kvalitet i kurikuluma i udžbenika.

Rad je primarno utemeljen na analizi dokumenta vezanih za oblast vjeronauke i osobnom iskustvu kroz angažman u VPS.

Zakonska regulativa – komunikacija sa zakonodavnom i izvršnom vlašću

Iako je Vjeronauka uvedena u veći broji osnovnih škola još školske 1992/1993, a pojedinačnih slučajeva nastave vjeronauke u školama bilo je i od kraja 1990. godine, ona je, na osnovu odredbe

1 Vjerskoprosvjetna služba, skraćeno: VPS.

2 Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, skraćeno: BD BiH.

3 Federacija Bosne i Hercegovine, skraćeno: FBiH.

Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine od 15. 06. 1994. zvanično postala školski predmet sa fakultativnim statusom⁴. Novo uputstvo uslijedilo je 16.09.1996. koje je u izvjesnoj mjeri predstavljalo kvalitetnije rješenje kojim se propisalo da NPP donose vjerske zajednice a njegovu primjenu odobrava resorno ministarstvo što vjeronauku značajnije uvodi u školski sistem.⁵ Ovakvo pozicioniranje vjeronauke na federalnom nivou bilo je samo okvirno rješenje i polazna osnova za utvrđivanje statusa vjeronauke na nivou kantona u čijoj nadležnosti je bilo i obrazovanje. Status ovog predmeta varirao je od fakultativnog do izborni-obavezujućeg.

U godinama koje su uslijedile vodile su se brojne, nerijetko i vrlo kompleksne aktivnosti za adekvatno normiranje u zakonu i stabilizaciju statusa vjeronauke u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine. Vjerske zajednice i crkve u Bosni i Hercegovini u pogledu statusa vjeronauke imale su uveliko slične i ujednačene, ponekad i jedinstvene stavove. S druge strane, pojedini politički akteri i aktivisti iz navladinog sektora ili pojedinci iz akademskih krugova, nerijetko uz podršku nekih medija, propagirali su otpor prisustvu vjeronauke u javnom obrazovnom sistemu uz zagovaranja da ovaj vid obrazovanja treba biti realiziran isključivo u vjerskim objektima. Npr., takva jedna tendencija bilježi se 1997. godine kada je *Grupa za strategiju Centra za međunarodne odnose i strategiju* pri Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 23. 12. 1997. uputila dokument pod nazivom *Mišljenje br. 15 – Vjera u odgojno-obrazovnom sistemu* u kojem je predloženo da se Vjeronauka vrati u vjerske objekte, a da se umjesto ovog uvedu predmeti historija religija i kultura religija.⁶

Nekoliko narednih godina svjedočilo je "lavinu" koja se počela obrušavati na vjeronauku. Uveliko se krenulo u kampanju

4 Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, UP-I-03-610-3313/94, 15. 7. 1994.

5 Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, UP-I-03-610-3996/96, 16. 9. 1996.

6 *Mišljenje br. 15 – Vjera u odgojno-obrazovnom sistemu* – ovaj dokument je arhivi Rijasetu u okviru dokumentacije o vjeronauci.

koja je trebala pokazati kako je vraćanje vjeronauke u škole promašaj i kako se ovim predmetom ne postižu željeni odgojno-obrazovni ciljevi, nakon čega bi se to koristilo kao argument za definitivno povlačenje vjeronauke iz školskog sistema. Ovo je, bez sumnje, uzburkalo cijelu javnost: škole, roditelje, intelektualne krugove, nevladine organizacije, medije, vjerske zajednice i druge. Među prvima zvanično je reagovalo Tuzlansko muftijstvo koje je 17. 2. 1998. Vjerskoprosvjetnoj službi uputilo inicijativu da se Rijaset dodatno angažira na rješavanju statusa vjeronauke navodeći činjenicu da do tada "Islamska zajednica još uvijek nema jasan i jedinstven stav u pogledu daljnje sudbine ovog važnog pitanja."⁷ U dopisu je to okarakterisano kao slabost koja se koristi u pokušajima novog isključivanja vjeronauke iz obrazovnog sistema.

Sarajevo je, kao centar svih važnih zbivanja u Bosni i Hercegovini, u prvim poratnim godinama prednjačilo i sa borbom za status vjeronauke. Stiče se utisak da su upravo u Kantonu Sarajevo pritisci na vjeronauku bili najveći. Zbog indicija da se u ovom kantonu spremaju nepovoljnija rješenja za vjeronauku VPS Rijaseta IZ u BiH je 13. 4. 1999. godine uputila dopis kantonalnom Ministarstvu obrazovanja, nauke i sporta i Prosvjetno-pedagoškom zavodu u kojem se naglašava "da je Vjeronauka u školama pravo naših mladih generacija i da su nadležni državni organi dužni omogućiti pretpostavke za njenu realizaciju u školama." Nadalje se eksplicitno ukazalo na stav Islamske zajednice da vjeronauka treba biti u statusu izbornog-obaveznog predmeta u osnovnim i srednjim školama ističući da je "Islamska zajednica uložila ogromne napore u rješavanju kadrovskih i drugih elementarnih potreba za realizaciju vjeronauke: otvorene su dvije pedagoške akademije, pokrenut pedagoški studij na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu i Katedra za vjeronauku pri univerzitetu "Džemal Bijedić" u Mostaru, urađeni su odgovarajući nastavni planovi i programi vjeronauke, metodički

7 Muftijstvo tuzlansko, 51/98, 17. 2. 1998.

priručnici, kompletirani udžbenici i priručnici za osnovnu školu...”⁸

O pokušajima da se u Kantonu Sarajevo oslabi status vjeronauke Vjerskoprosvjetna služba Rijaseta IZ-a je službenim pismom upoznala reisul-ulemu nakon čega je Rijaset Islamske zajednice na sjednici održanoj 31. 8. 1999. pored ostaloga razmatrao i pitanja iz oblasti islamske vjeronauke u školama. Rijaset Islamske zajednice je ponovo potvrdio svoje ranije opredjeljenje i stav da vjeronauka u školama treba biti redovni izborno-obavezujući predmet. Ove aktivnosti su dale rezultat pa je resorni kantonalni ministar, nakon sastanka s predstavnicima Vjersko-prosvjetne službe povukao ranije uputstvo koje je dato školama i naložio da se zadrži raniji status vjeronauke.

Imajući u vidu složenost ove situacije i mogućnost da se slično nešto dogodi i u drugim kantonima, 07. 09. 1999. upućen je dopis i Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta FBiH.⁹

Tokom 2000. godine bila je sve izraženija inicijativa za uvođenje predmeta Kultura religija i praćenje reakcija u javnosti. Zbog toga je VPS tokom te godine inicirala i realizirala brojne konsultativne aktivnosti o čemu će detaljnije biti riječi u drugom dijelu ovog rada. Uporedo s pomenutim aktivnostima, VPS je stupila u korespondenciju s entitetskim Ministarstvom prosvjete u Banjoj Luci sa zahtjevom za uvođenje vjeronauke za bošnjačku djecu u osnovnim i srednjim školama na području entiteta Republika Srpska (RS).¹⁰ Ministarstvo prosvjete RS¹¹ je svojim aktom br. 6-01-44/2001 od 11. 1. 2001. godine pozitivno odgovorilo na ovaj zahtjev. U tom smislu ovo Ministarstvo je 2. 5. 2001. godine aktom br. 6-05-885/2001 informisalo Republički pedagoški zavod RS, Prosvjetnu inspekciju i vjerske zajednice o uvođenju islamske i katoličke vjeronauke od 2001/2002. školske godine na području RS-a.

8 Rijaset Islamske zajednice, 02-MO-1445/99, 13. 4. 1999.

9 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-3401-1/99, 7. 9. 1999.

10 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-4936/2000, 13. 12. 2000.

11 Republika Srpska, skraćeno: RS.

Vjerskoprosvjerna služba je brzo i organizirano radila na uvođenju vjeronauke tamo gdje je bilo bošnjačke djece u školama u Republici Srpskoj. Na nivou škola, očekivano, bilo je opstrukcija zbog čega je od Ministarstva prosvjete RS zatraženo zakonsko regulisanje statusa Islamske vjeronauke i radno-pravnog statusa vjeroučitelja¹².

Ovdje se naglašava i činjenica da su aktivnosti za statusno pozicioniranje vjeronauke u periodu od 2000. do 2003. proširene i poprimile u nekoj mjeri i međunarodni karakter. Budući da u tom periodu još uvijek nije bila decidno definisana jednoobrazna zakonska regulativa vjeronauke, pojavile su se špekulacije o mogućem potiskivanju vjeronauke uvođenjem novog predmeta u kojem bi se izučavale religije. U takvoj atmosferi pripremana je međunarodna konferencija o uvođenju predmeta Kultura religija koju su u saradnji sa OHR-om i UNESCO-om organizovali Goethe-Institut i Udruženje ABRAHAM od 18. do 21. marta 2001. godine na Ilidži.

Pripremajući se za ovu konferenciju VPS je organizovala poseban konsultativni sastanak kojem su, pored zaposlenika VPS-a, prisustvovali: dr. Džemal Latić (Fakultet islamskih nauka u Sarajevu), mr. Nusret Isanović (Islamska pedagoška akademija u Zenici), Zijad Ljevaković (direktor Gazi Husrev-begove medrese), mr. Ahmet Alibašić (Fakultet islamskih nauka u Sarajevu), Šefko Sulejmanović (Ured muftije tuzlanskog), Bego Selimović (Ured muftije sarajevskog) i Osman Đogić (nastavnik vjeronauke). Nakon iscrpne diskusije po svim pitanjima iz ove oblasti, prisutni su se saglasili o nekoliko bitnih stavova koji se mogu sažeti kao:

- Status vjeronauke kao izborni predmet ne može se dovesti u pitanje;
- Predlaže se uvođenje alternativnog predmeta za učenike koji se opredijele da ne pohađaju vjeronauku;

12 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-3560/2001, 18. 9. 2001.

- Izražena je bojazan da bi uvođenje obaveznog predmeta pod nazivom Kultura religija mogao biti put ka potiskivanju vjeronauke iz škola;
- Ukoliko se istraje na uvođenju Kulture religija, zahtijevati da se njegova obaveznost ispoštuje u cijeloj Bosni i Hercegovini bez izuzetka, da uvođenje novog predmeta ni u kom slučaju ne dovede u pitanje status vjeronauke u školama, i da je nedopustiv eventualni sinkretistički pristup religijama.

Na ovaj način, VPS je spremno dočekala održavanje najavljene međunarodne stručne konsultacije na temu: “Uvođenje predmeta Kultura religija u škole”, koja je održana 18–21. 03.2001. na Ilidži. Teme referata na konferenciji bile su:

- Religijsko obrazovanje u Evropi;
- Predmet “Kultura religija” s aspekta vjerskih zajednica / Odnos između Kulture religija i Vjeronauke;
- Premet Kultura religija u historijskom i savremenom kontekstu BiH;
- Osnovne crte i modeli za nastavu o religijama: predstavljanje nastavnog plana i programa i modela.

Konferencija je bila zamišljena kao savjetovanje u vezi sa koncepcijom, okvirnim uslovima i realizacijom planiranog školskog predmeta od strane međunarodnih i domaćih eksperata. Ovoj konferenciji prethodila su slična savjetovanja u Tuzli, Banjaluci, Mostaru i Sarajevu. U radu ove konferencije na Ilidži, pored predstavnika međunarodnih organizacija i vjerskih zajednica, uzeli su učešća naučni radnici i istraživači iz Njemačke, Velike Britanije, Hrvatske i naše zemlje. Početak konferencije obilježila je suzdržanost vjerskih zajednica izazvana sumnjama da je riječ o uvođenju obaveznog predmeta koji bi marginalizirao pa i potisnuo vjeronauku iz škola. Iskazan je izričit zahtjev da se organizatori očituju o ovom pitanju i tek nakon što je nedvojbeno istaknuto da uvođenje novog predmeta neće utjecati na prisustvo i razvoj vjeronauke u školama, konferencija je i održana. Tokom izlaganja mogli su se čuti slični ali ponekad i

suprotni stavovi o potrebi i modelima ili ulozi religijskog obrazovanja u školama. Ova konferencija iako je zamišljena kao “stručna konsultacija” o uvođenju novog predmeta u uzavreloj bosanskohercegovačkoj atmosferi još uvijek gorućeg pitanja konačnog statusa konfesionalne vjeronauke, zasigurno je predstavljala jedno propitivanje mogućnosti za ovu nakanu. Iako je nakon ove konferencije u jednom periodu bilo zatišje u vezi sa novim predmetom, obrazovne vlasti su kasnije poduzele konkretnije korake za uvođenje predmeta Kultura religija. Međutim, Vjeronauka kao školski predmet time se više nije dovodila u pitanje. Slijedom pomenutih događaja Međureligijsko vriječje je poduzimalo odgovarajuće aktivnosti koje su rezultirale dokumentom kojim su definisani stavovi Vijeća u pogledu vjeronauke i drugih oblika institucionalnog učenja o religijama. (Prilog broj 3)

U ovom dijelu rada daje se osvrt na još jednu konferenciju koja je po obimu i sadržaju bila značajna za stabiliziranje vjeronauke u školama. Nakon održanih regionalnih konferencija u Banjaluci, Tuzli, Mostari i Sarajevu, u organizaciji Svjetske konferencije religija za mir i fondacije “Friedrich Naumann” u Mostaru je 25–26. aprila 2001. godine održana konferencija *Vjeronauka u obrazovnom sistemu BiH* na državnom nivou. U radu konferencije uzelo je učešće preko pedeset učesnika, predstavnika vjerskih zajednica, ministarstava obrazovanja, ombudsmena, predstavnika škola, brojnih domaćih i međunarodnih institucija i organizacija, te različitih nevladinih organizacija i udruženja. Nakon uvodnih referata koji su u daljem radu bili podvrgnuti značajnim kritikama, konferencija je radila po grupama. Na kraju rada konferencije usvojeni su završni dokumenti. Zaključci izneseni u tim dokumentima nedvojbeno afirmiraju vjeronauku kao neupitnu vrijednost odgojno-obrazovnog školskog sistema u BiH. (Prilog broj 2)

Za temeljno definiranje statusa vjeronauke u domaćem zakonodavstvu smatram presudnim aktivnosti koje su od VPS poduzete u 2003. godini. Snažnim, temeljitim, argumentovanim,

pravovremenim i efikasnim djelovanjem i koordiniranim nastupom sa Katehetskim uredom u Sarajevu, pravo na vjeronauku u osnovnim i srednjim školama biva definisano u Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH. Ključni korak u rješavanju ovog pitanja bilo je pismo Zastupničkom domu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, odnosno delegatima u tom Domu, u kojem su dati konkretni prijedlozi zakonskog rješenja statusa vjeronauke s obrazloženjem i traženo da se prilikom usvajanja ovog zakona založe za takva rješenja a koja bi bila primjerena evropskom zakonodavstvu iz ove oblasti. Zbog značaja ovog dokumenta njegov sadržaj se uz ovaj rad donosi u cijelosti. (Prilog broj 1) Uslijedilo je usvajanje Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH u kojem se u članu 9. decidno definiše pravo na vjeronauku:

- *Škola će unapređivati i štiti vjerske slobode, toleranciju i kulturu dijaloga.*
- *Imajući na umu različitost ubjeđenja/vjerovanja u BiH, učenici će pohađati sate Vjeronauka samo ako su dati sukladno njihovom ubjeđenju ili ubjeđenjima njihovih roditelja.*
- *Škola ne može poduzimati bilo kakve mjere i aktivnosti kojima bi se ograničavala sloboda izražavanja vlastitih i upoznavanja drugih i drugačijih vjerskih uvjerenja.*
- *Učenici koji ne žele pohađati vjeronauk neće ni na koji način biti dovedeni u nepovoljnu poziciju u odnosu na druge učenike.*¹³

Ovakvo zakonsko rješenje bilo je od presudnog značaja za stabilizaciju vjeronauke u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine. Ovo postignuće se može smatrati historijskim jer je nakon toga “stavljena tačka” na konstantno problematiziranje statusa vjeronauke u školama. Status Vjeronauke kao školskog predmeta bi, najblaže rečeno, bio neizvjestan. Smijem se usuditi

13 http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/7e1e8c33-c594-4784-817a-e46de79149fa_Okvirni%20zakon%20o%20osnovnom%20i%20srednjem%20obrazovanju%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf.

i kazati da bi u tom slučaju postojala latentna opasnost da se vjeronauka potisne iz školskog sistema.

Među najznačajnije korake u daljem utvrđivanju statusa vjeronauke spada i usvajanje Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini koji je članom 4. stav (1) propisao da: "Svako ima pravo na vjeronauku, koju će vršiti samo osobe koje na tu službu imenuje službeno tijelo ili predstavnik njegove crkve ili vjerske zajednice, kako u vjerskim ustanovama tako u javnim i privatnim predškolskim ustanovama i osnovnim školama i višim nivoima obrazovanja što će se regulirati posebnim propisima."¹⁴

Ovaj zakon je, kao rijetko koji, prošao nezapaženo u našoj javnosti. Definiranje statusa vjeronauke u njemu je postavljeno dosta neodređeno, rekao bih, čak i nespretno. Najavljeno preciznije definisanje te oblasti posebnim propisima, koliko je meni poznato, još nije urađeno. Međutim, potpisivanje Temelnog ugovora Bosne i Hercegovine i Svete Stolice 2006. za Katoličku crkvu u BiH bio je važan korak u konkretizaciji propisa oko vjeronauke. Slična pozicija ostvarena je i potpisivanjem Osnovnog ugovora Bosne i Hercegovine sa Srpskom pravoslavnom crkvom 2007. Nažalost, do potpisivanja temeljnog ugovora države sa Islamskom zajednicom u BiH još uvijek nije došlo.

Očekujući da bi na nivou entiteta, kantona i Distrikta Brčko BiH moglo biti neadekvatnog usklađivanja zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju sa odredbama Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, 2. 4. 2004. VPS je uputila dopis Ministarstvu civilnih poslova BiH i nadležnim entitetskim i kantonalnim ministarstvima kojim se pozivaju da u zakonskom roku usklade zakonsku regulativu koja se odnosi na vjeronauku u školama.¹⁵ Praksa pojedinih ministarstava iz perioda do usvajanja Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH unekoliko je bila nastavljena i tokom 2004.

14 Prema *Službenom glasniku BiH*, broj 5/2004. od 9. 3. 2004, ovaj zakon stupio je na snagu 17. 3. 2004. god.

15 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-1417/2004, 2. 4. 2004.

godine i kasnije. Tako se 21. 6. 2004. moralo ponovo intervenirati kod Ministarstva obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo sa zahtjevom za korekcije u pogledu tumačenja statusa vjeronauke. Ovim zahtjevom postignuti su najvažniji ciljevi: Vjeronauka je ostala izborno-obavezujući predmet koji se ocjenjivao a ocjena je ulazila u prosjek uspjeha učenika.¹⁶

Premda je Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH propisao pravo na vjeronauku i učenicima srednjih škola a obrazovne vlasti i škole obavezao na ispunjavanje tog prava, obrazovne vlasti RS-a, Kantona Sarajevo i Brčko Distrikta BiH nekoliko godina po usvajanju navedenog zakona nisu pokazivale sluha za ispunjavanje zakonom propisanih obaveza. Zbog toga je 27. 1. 2006. resornom ministarstvu Kantona Sarajevo upućen zahtjev za uvođenje vjeronauke u srednje škole uz odgovarajuće obrazloženje.¹⁷ Pred kraj školske 2005/2006. godine resorno ministarstvo ovog kantona naložilo je Prosvjetno-pedagoškom zavodu da u školama provede anketu. Želeći pravilno informirati učenike i roditelje o njihovim pravima, 9. 5. 2006. VPS uputila je javni poziv roditeljima, starateljima i učenicima srednjih škola u kojem su informisani o svojim pravima institucionalnog učenja o svojoj vjeri i pozvani da iskoriste to svoje pravo.¹⁸ Iako anketiranje u mnogim školama nije korektno obavljeno, rezultati ankete su bili vrlo optimistični. Za islamsku vjeronauku izjasnilo se više od 70% učenika srednjih škola. Međutim, nakon anketiranja ponovo je nastalo zahtije oko uvođenja vjeronauke u srednje škole u ovom kantonu. Zbog toga je 25. 8. 2006. resornom ministarstvu dostavljen upit o provedenim aktivnostima za uvođenje vjeronauke u srednjim školama.¹⁹ Zvaničnog odgovora nije bilo. Iz Ministarstva su se neformalno oglašavali po ovom pitanju i pravdali nedostatkom budžetskih sredstava za ovu namjenu. Da se ne bi ista situacija ponovila i u narednoj godini, 20. 12. 2006. upućeno je pismo

16 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-2467/2004, 21. 6. 2004.

17 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-269/2006, 27. 1. 2006.

18 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-1807-1/2006, 9. 5. 2006.

19 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-3136/2006, 25. 8. 2006.

Skupštini Kantona s prijedlogom da se pri planiranju budžeta za narednu godinu planiraju budžetska sredstva i za nastavu vjeronauke u srednjim školama.²⁰

Stabilizacija vjeronauke bila je sve primjetnija ali i dalje je bilo opstrukcija od kojih u 2007. izdvajam teškoće na koje su nailazili vjeroučitelji u realizaciji nastave, kao naprimjer, u osnovnoj školi u Šipragama kod Kotor Varoši zbog čega je upućena predstavka entitetskom Ministarstvu prosvjete u kojoj je upoznato sa zabrinjavajućem obliku diskriminiranja učenika bošnjačke nacionalnosti u pogledu održavanja nastave vjeronauke u OŠ “Petar Kočić” u Šipragama gdje je direktor škole, i pored činjenice što je procenat bošnjačke djece: u II 90%, u III 95%, u IV 99%, u V 49%, u VI 94%, u VII 48%, u VIII 80% i u IX rezredu 92%, na početku školske godine obavijestio vjeroučitelja islamske vjeronauke da će imati pet (5) a ne osam (8) časova što bi značilo da će tri razreda biti uskraćena za nastavu iz ovog predmeta.²¹

Moglo bi se kazati da je tokom 2008. okončan proces stabilizacije statusa vjeronauke. Iz te godine izdvojio bih detalj iz Brčko Distrikta BiH kada je tadašnjem gradonačelniku Mirsadu Đapi upućen dopis u kojem je pozvan da, na temelju razgovora o statusu vjeronauke u osnovnim i srednjim školama i statusu vjeroučitelja na području BD BiH obavljenog u utorak, 20. 5. 2008. u njegovom kabinetu, uz sudjelovanje predstavnika vjerskih zajednica i crkava u BiH, predsjednika Skupštine i predstavnika Odjela za obrazovanje, djeluje u smislu:

- da status vjeronauke o osnovnim školama Brčko Distrikta BiH bude izjednačen sa statusom ovog predmeta u ostalim dijelovima BiH, tj. da bude redovni *izborni* predmet čija ocjena ulazi u prosjek uspjeha učenika te da se izučava od I do IX razreda sa sedmičnim fondom od dva sata;

20 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-3136-1/2006, 20. 12. 2006.

21 Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-4697-1/06, 15. 12. 2007.

- da se, u skladu sa odredbom Člana 9. *Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH* i odredbom Člana 4. *Zakona o slobodi vjere i položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH*, uvede vjeronauka u srednje škole;
- da status vjeroučitelja u pogledu zapošljavanja, rada, obaveza i prava, bude izjednačen sa ostalim prosvjetnim radnicima što, pored ostalog, podrazumijeva i zapošljavanje na neodređeno radno vrijeme, uvezanost staža i drugo;
- da vjeroučiteljima i u tekućoj školskoj godini bude uvezan staž i da obaveze prema njima teku cijelu školsku godinu, tj. od 1. septembra do 31. Augusta;
- da se prilikom primjene odredbe o obaveznoj VSS posebnom odlukom, u smislu prelaznog rješenja, omogući odgovarajući rok za okončanje studija onim vjeroučiteljima koji su u podmakloj fazi studiranja, a imaju saglasnost vjerske zajednice za rad u školi.²²

U pogledu zakonske regulative i statusa vjeronauke Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH od presudnog je značaja. Međutim, nakon usvajanja ovog zakona trebalo je još gotovo pet godina istrajavanja na njegovoj implementaciji na cijelom prostoru BiH. Iako je i dalje bilo sporadičnih poteškoća u ostvarivanju svih prava u vezi sa vjeronaukom, može se zaključiti kako je Vjeronauka u tom periodu zadobila status redovnog školskog predmeta.

Novi nastavni planovi i programi i udžbenici

Prvi nastavni planovi i programi (NPP)²³ vjeronauke koji su doneseni neposredno pred uvođenje vjeronauke u škole 1992. i prva generacija udžbenika islamske vjeronauke koji su štampani od 1996. bili su dobra osnova za početnu realizaciju ovog predmeta. Tokom 2003. godine izvršena je odgovarajuća revizija i korekcija u toj prvoj generaciji udžbenika. Također, 2003.

²² Rijaset Islamske zajednice, 02-IB-2545/08, 23. 5. 2008.

²³ Nastavni plan(ovi) i program(i), skraćeno: NPP.

godine održan je naučni skup pod nazivom “Reforma obrazovnog sistema u Islamskoj zajednici” u okviru kojeg je razmatrana i oblast vjeronauke. Tom prilikom je istaknuta potreba da se u toj oblasti nastavi sa razvojem Vjeronauke kroz izradu novih nastavnih planova i programa, novih udžbenika i kontinuiranom stručnom usavršavanju kadrova.

Nakon odluke obrazovnih vlasti na nivou FBiH o uvođenju devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja, VPS je, zbog potrebe usklađivanja NPP sa novim zahtjevima, ali i sazrijevanju uvjeta da se na ovom polju ponudi novi kvalitet, pristupila jednom od najopsežnijih i najzahtjevnijih poslova na polju vjeronauke – izradi novih nastavnih planova i programa. VPS se opredijelila za kurikulumski pristup planiranja i realizacije odgojno-obrazovnog procesa nastave Islamske vjeronauke. Ovim opredjeljenjem nastavi Islamske vjeronauke obezbijedilo se mjesto u školskom kurikulumu kao predmetu s mogućnošću potpunog integriranja u sve pore školskog sistema.²⁴

Izrada novog Nastavnog plana i programa 2006. povjerena je Centru za pedagoški menadžment na Islamskom pedagoškom fakultetu (tada još uvijek Islamskoj pedagoškoj akademiji) u Zenici. Centar je formirao tim koji je predano radio na izradi novih nastavnih planova i programa islamske vjeronauke. Prilikom izrade novog NPP-a korištena su iskustva iz primjene prethodnog NPP-a te primijenjena nova odgovarajuća metodologija. Novi kurikulum sastojao se iz: pedagoško-psihološkog profila uzrasta kojem je namijenjen; ciljeva Vjeronauke namijenjene za taj uzrast; zadataka Vjeronauke; nastavnih oblasti; programske strukture predmetnih sadržaja; didaktičkih naznaka; evaluacijskih parametara; tema za projektnu nastavu; smjernica za interdisciplinarno poučavanje; ishoda učenja.²⁵

24 Emina Grabus i Izet Pehlić, “Kvalitet integriranosti vjeronaučnog kurikuluma u osnovnoškolski kurikulum”, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, Islamski pedagoški fakultet, Zenica, br. 11/2013.

25 NPP Islamske vjeronauke za VII razred osnovne škole, zaključak Rijaseta Islamske zajednice u BiH, br 01-SM-06/2010, 28. 12. 2009.

Osim NPP-a za osnovnu školu, urađeni su i novi NPP-i za srednju školu. Ovi NPP-i su nakon nekoliko godina primjene bili u procesu temeljite revizije tako da su važeći nastavni planovi i programi za srednju školu svoju tadašnju sadržinu i strukturu znatno promijenili.

Projekat izrade nastavnih planova i programa u cijelosti je okončan u proljeće 2011. Bio je to vrlo složen, težak i odgovoran zadatak koji je u isto vrijeme zahtijevao još jedan, teži i odgovorniji projekat – izradu novih udžbenika. Dakle, uporedno sa izradom i usvajanjem novih nastavnih planova i programa pristupilo se izradi nove generacije udžbenika namijenjenih za devet razreda osnovne i četiri razreda srednje škole. Izrada novih udžbenika za osnovnu školu, i pored niza teškoća koje se javljaju u ovom procesu, bila je okončana u zadanom roku, dok je proces izrade udžbenika za srednju školu tekao nešto sporije. Novi udžbenici su svojim sadržajem, likovnom i tehničkom opremom donijeli novi kvalitet u nastavi vjeronauke što pokazuju i brojne studije, analize i istraživanja provedena od istraživača sa IPF-a u Zenici i FIN-a u Sarajevu.²⁶

U periodu od 2005. do 2013. godine urađeni su novi udžbenici od I do IX razreda osnovne i od I do III razreda srednje škole. Udžbenik za IV razred srednje škole izaći će nešto kasnije. Slijede podaci o novoj generaciji udžbenika vjeronauke za osnovnu školu:

UDŽBENIK	AUTOR/I	GOD.
Vjeronauka 1	Ibrahim Begović	2005.
Vjeronauka 2	Muamer Tinjak	2006.
Vjeronauka 3	Mina Pleh, Muamer Tinjak i Melika Nezirovac	2007.

²⁶ *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, Islamski pedagoški fakultet, Zenica, br. 11/2013, br. 13, decembar 2015; *Context, Časopis za interdisciplinarnu studiju*, Centar za napredne studije, Sarajevo, 1: 1 (2014), 54-88; *Novi muallim*, Udruženje ilmije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, god. XIII, br. 49. 2012. i god. XV, br. 60, 2014.

Vjeronauka 4	Hazema Ništović, Ibro Ništović i Mensur Valjevac	2007.
Vjeronauka 5	Mustafa Prljača i Nezir Halilović	2008.
Vjeronauka 6	Emina Grabus i Muamera Bašić	2009.
Vjeronauka 7	Šefko Sulejmanović i Safija Husić	2010.
Vjeronauka 8	Emina Grabus, Muamer Neimarlija, Ahmedina Purković i Melisa Zukić	2011.
Vjeronauka 9	Emina Grabus, Muamer Neimarlija, Ahmedina Purković i Melisa Zukić	2012.

Udžbenici vjeronauke za srednju školu:

UDŽBENIK	AUTOR/I	GOD. 1. IZDANJA
Vjeronauka 1	Nusret Isanović i Džemaludin Latić	2009.
Vjeronauka 2	Šefik Kurdić, Dževad Hodžić i Mustafa Prljača	2011.
Vjeronauka 3	Nusret Isanović, Nedim Begović i Muhamed Jusić	2013.

Zaključak

Vraćanje vjeronauke u obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini, kao rijetko koji proces u oblasti obrazovanja, tekao je uz brojne kontroverze, osporavanja, opstrukcije i prepreke iako je kod učenika i roditelja ovaj predmet bio gotovo plebiscitarno prihvaćen što potvrđuje procenat polaznosti ovog predmeta, čak i u periodu prije konačnog zakonskog rješenja na državnom nivou kroz dva zakona: Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH i Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica. No, tek sa usvajanjem i implementacijom ovih zakona, dešava se stabilizacija vjeronauke u osnovnim i srednjim školama i stiču uvjeti za kontinuirani razvoj u ovoj obrazovnoj oblasti. Da bi Vjeronauka imala osiguran zakonski status trebalo je mnogo truda i bdijenja nad ovom problematikom te

stalno praćenje stanja na terenu i pravovremena i adekvatna komunikacija sa obrazovnim vlastima na svim nivoima.

Nakon prve generacije nastavnih planova i programa i udžbenika vjeronauke koji su uz izuzetan entuzijazam i predanost vjeroučiteljskoj misiji nastavnika vjeronauke postavili čvrste temelje ovom predmetu, od 2006. do 2011. urađeni su novi Nastavni planovi i programi a od 2005. do 2013. druga generacija udžbenika za ovaj predmet. Iskustva u realizaciji prvih nastavnih planova i programa te korištenja prve generacije udžbenika uz slijeđenje novih dostignuća u oblasti kurikulumu i udžbeničke literature kao i timskog rada stručnih kadrova i dobre saradnje VPS sa nastavno-naučnim ustanovama univerziteta u Sarajevu, Zenici, Tuzli i Bihaću – bili su dobra osnova da se predmet Islamska Vjeronauka konstantno unapređuje i tako opravda očekivanja učenika i roditelja, vjeroučitelja i obrazovnih ustanova, te Islamske zajednice koja zasigurno može biti ponosna na ovaj segment svoga rada bez obzira što još uvijek ima i što će stalno biti prostora za inoviranje i podizanje kvaliteta vjeronauke u svim aspektima njene realizacije u nastavnom procesu.

IZVORI

Dopisi i službeni akti koji se odnose na vjeronauku; arhiva Rijaseta
Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH
Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica
Nastavni plan i program islamske vjeronauke za osnovnu (2006–2011)
Nastavni plan i program islamske vjeronauke za srednju školu (2009–2011)

PRILOZI

Prilog broj 1 – Pismo Vjerskoprosvjetne službe upućeno bošnjačkim članovima u Zastupničkom domu parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine

Broj: 02-IB-1897/2003

Datum: 19. rebi'u-l-evvel 1424. po H.

20. maj 2003. godine

ZASTUPNIČKI DOM PARLAMENTARNE SKUPŠTINE
BOSNE I HERCEGOVINE

N/r gospodi:

Dr. Halidu Genjcu, Mustafi Pamuku, Dr. Hilmi Neimarliji, Hasanu Čengiću
i Osmanu Brki

**Predmet: Primjedbe i prijedlozi na Nacrt Okvirnog zakona o osnovnom
i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine**

Poštovani zastupnici,

Ovim putem vas želimo upoznati da, iako ni po kom osnovu zvanično nije upoznat sa aktivnostima na donošenju **Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini**, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini ne može zanemariti obavezu reagiranja na neke od odredbi Člana 9. pomenutog zakona, budući da se predloženim tekstom Vjeronauka kao školski predmet unekoliko obespravljuje u odnosu na ostale školske predmete.

Naše primjedbe i prijedlozi su:

1. Da se u Članu 9. stav prvi iza riječi “štititi”, a prije riječi “slobode” dodaju riječi: *vjerska prava i*

2. Predlažemo da se u istom članu, stav drugi formuliše riječima: *Imajući na umu različitost vjera i uvjerenja u BiH, učenici će pohađati vjeronauku u skladu s njihovim vjerskim uvjerenjem i vjerskim uvjerenjem njihovih roditelja.*

3. Da se u istom članu, stavu trećem iza riječi “sloboda”, a prije riječi “izražavanja” dodaju riječi: *izučavanja i.*

4. U Članu 9. stav četvrti propisuje se: “Učenici će za časove vjeronauke dobiti pisanu ocjenu koja neće ulaziti u zvaničan prosjek ocjena.” – Ova odredba je protivna važećim pedagoškim normama i praksi kod nas i u evropskim zemljama. Primjena ovakve odredbe bi dovela do diskriminacije vjeronauke, učenika i vjeroučitelja, a suprotna je i odredbama Člana 4. stav prvi i drugi, odredbama Člana 5. i odredbi Člana 44. (stavka pod f) ovog zakona. Zbog toga **tražimo da se stav četvrti iz Člana 9. briše u cijelosti.**

Očekujući da ćete se, u skladu s vašim zastupničkim obavezama i ovlaštenjima, zauzeti za ove nužne izmjene i dopune pomenutog zakona koje bi značile minimum zaštite ravnopravnosti vjerskog odgoja i obrazovanja u javnim školama, mi vas selamimo.

Napokon, 1. 7. 2003. godine usvojen je **Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini** i objavljen u **Službenom glasniku BiH, broj 18/03)**

Prilog broj 2 – Završni dokumenti konferencije “Vjeronauku u obrazovnom sistemu BiH” u Mostaru, 25–26. aprila 2001. godine u organizaciji “Svjetske konferencije religija za mir” i fondacije “Friedrih Naumann”

Završni dokumenti konferencije

Radna grupa br. 1:

NASTAVNI PLAN I PROGRAM VJERONAUKE, UDŽBENICI I PRIRUČNICI

Preambula: Vjeronauka u obrazovnom sistemu BiH je profesionalna.

1. Predmet Vjeronauka u školama je neupitan i bez alternative
2. Predmet Vjeronauka treba izjednačiti s drugim predmetima (raspored sati, ocjenjivanje i ulazak u prosjek, radno-pravni status vjeroučitelja...)
3. Opredjeljenje za vjeronauku je dobrovoljno
4. Osnovni ciljevi vjeronauke su:
  - a) informiranje
  - b) formiranje

5. Vjerske zajednice i crkve donose nastavni plan i program, a nadležna ministarstva ga verificiraju
6. Tri nužna dijela nastavnog plana i programa su:
  - a) kratka povijest
  - b) suština teološkog koncepta
  - c) etička okosnica
7. O drugim religijama govoriti na izvoran i primjeren način
8. Preporučuje se da udžbenike vjeronauke recenziraju dva tipa recenzenata:
  - a) teološki kompetentni ljudi
  - b) metodičko-didaktički stručnjaci

Radna grupa br. 2:

PROFIL I POLOŽAJ VJEROUČITELJA

Polazeći od neotuđivog prava na slobodu misli, savjesti i vjere; uvjereni da svaki pojedinac ima pravo na odgoj u vlastitoj vjerskoj tradiciji, ne zanemarujući pritom niti pouku i obrazovanje i o drugim vjerskim i religijskim tradicijama; prepoznavajući religioznu dimenziju kao jedan od ključnih elemenata pojedinačnog i kolektivnog identiteta; uključujući vjerske zajednice i crkve ravnopravno u proces obnove društva u BiH; svjesni trenutnog stanja oko pitanja vjeronauka u Bosni i Hercegovini koje je različito tretirano na raznim društveno-političkim razinama, primjećujemo da je nužno uspostaviti **okvir za standardni pristup ovom pitanju**. Taj okvir bi obuhvatio minimum zajedničkih standarda u pravnom reguliranju i zaštiti svih subjekata izravno zainteresiranih za razvoj i ulogu vjeronauke unutar društva u BiH, zatim izbalansiranu stručno-pedagošku formulu koja bi osiguravala kompetentnost i na odgojno-obrazovnom polju, i na polju vjerske pouke kao takve, te konačno i plan uključivanja visokih i viših, vjerskih i teoloških pedagoških škola, kao i samih vjeroučitelja, u građansko društvo u kojemu će oni igrati nezaobilaznu ulogu.

Trenutno, prelazno, stanje u kojem nisu riješena brojna pitanja, svakako ne bi trebalo dugo potrajati. Umjesto dosadašnjih dogovora između predstavnika vjerskih institucija i nadležnih vlasti kojima je dosada bilo

regulirano pitanje izvođenje nastave Vjeronauka, potrebno je zakonski regulirati status vjeronauke u osnovnim i srednjim školama.

Zbog tog što je u odgojno-obrazovnom procesu vjeronauka ključni upravo faktor nastavnika, smatramo da u ovom polju, a što je bio i predmet naše rasprave, nužno treba doći do pomaka. Trenutno su, silom prilika, prihvatljiva rješenja za “popunjavanje rupa” pogotovo što se tiče nastavnog kadra. Svjesni važnosti i posebne specifične težine vjeronauke uvjereni smo da je potrebno žurno djelovati u ovom pravcu i koordinirati poteze između državnih institucija, crkava i vjerskih zajednica i odgojno-obrazovnih ustanova, kako kandidati za predavanje nastave Vjeronauka ne bi u startu bili uskraćeni za važne predispozicije.

Važno bi bilo da državne prosvjetne službe i zavodi, u saradnji s nadležnim vjerskim institucijama i njihovim učilištima, izrade standardizirane kriterije obuke vjeroučiteljâ. Svi oni koji su zainteresirani za uspostavljanje kvalitetnih osnova za pripremu vjeroučitelja koji će izvoditi nastavu vjeronauke u školskim i predškolskim ustanovama trebaju sudjelovati u procesu izgradnje općeprihvatljivog rješenja kojim će biti zadovoljene društvene, pravne i pedagoške norme, kao i odgovarajući propisi koji tretiraju tu problematiku unutar određene vjerske zajednice ili crkve. U tom pogledu smatramo potrebnim da vjerske zajednice i crkve imaju mogućnost nadzora nad odgojem i obrazovanjem vjeroučitelja, kako za vrijeme studija, tako i nakon završetka studija, za vrijeme radnog odnosa. Ovo bi se moglo regulirati određenim postupkom u kojemu bi nakon formalnog obrazovanja u za to određenoj instituciji, predstavnici vjerskih institucija i crkava izdavali certifikate svakoj pojedinoj osobi, nakon čega bi ona mogla ravnopravno konkurirati u svakoj školi. Smatramo nužnim da vjerske zajednice i crkve trebaju imati pravo nadzora nad vjeroučiteljima i kroz institut povlačenja izdanog certifikata.

Specifičnost sadržaja predmeta vjeronauke, pojačana odgovornost vjeroučitelja u odnosu na nastavnike drugih predmeta, kao i brojni drugi razlozi, nužno nas dovode do tačke u kojoj smatramo da bi bilo potrebno da nadležna državna tijela sudjeluju kroz neki oblik participacije u finansiranju određenih visokih i viših vjerskih i teoloških pedagoških škola koje obrazuju vjeroučiteljski kadar za rad u školama.

VJERONAUKA I LJUDSKA PRAVA

Na početku rada ove grupe, ustanovljen je pristup da se razmotri odnos prema pravu na vjeroispovijest kao temeljnoj ljudskoj slobodi. Iz odnosa prema zaštiti ljudske slobode na vjeroispovijest, proističe i pravo na vjeronauku.

1. Učesnici su saglasni da ljudsko pravo na vjeroispovijest i vjeronauku kao njegov sastavni dio, treba da se ostvaruje u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava. Ova prava su uređena konvencijama o zaštiti ljudskih prava koje su sastavni dio dejtonskog Ustava Bosne i Hercegovine i ustava entiteta.
2. Ljudsko pravo na vjeronauku treba biti zagarantovano i jednako zaštićeno za sve građane i pripadnike svih naroda u zakonima koji regulišu položaj vjerskih zajednica i zakonima koji uređuju sistem obrazovanja i vaspitanja na državnom, entitetskim i kantonalnim nivoima i Distriktu Brčko.
3. Predlaže se jedinstvena standardizacija prava na vjeroispovijest i prava na vjeronauku na cijelom prostoru BiH. Učesnici smatraju da će ovu standardizaciju omogućiti sprovođenje odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda u oba entiteta i na cijelom prostoru države Bosne i Hercegovine.
4. Učesnici smatraju da standardizacija prava na vjeroispovijest i vjeronauku treba da isključuje svaku diskriminaciju a posebno manjinskih konfesija i manjinskih etničkih skupina. Također, treba isključiti diskriminaciju i za skupine koje po svom pravu na vlastiti izbor na praktikuju vjeroispovijest.
5. Učesnici se zalažu, u cilju postizanja standardizacije u zaštiti ljudskog prava na vjeroispovijest, da se kroz saradnju vjerskih zajednica i ministarstava za obrazovanje oba entiteta izradi zajednička koncepcija, pravna regulativa i kriterijumi za razvoj savremenog sistema obrazovanja i izvođenja vjeronauke na prostoru države Bosne i Hercegovine.

Prilog broj 3 – Stavovi koje je usvojilo Međureligijsko vijeće po pitanju vjeronauke i drugih oblika institucionalnog učenja o religijama.

Međureligijsko vijeće BiH

Radna grupa za obrazovanje

Na svojoj 28. redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu 21. marta 2002. godine Međureligijsko vijeće BiH zatražilo je od svoje radne grupe za obrazovanje da predloži zajedničke stavove i načela po pitanju vjeronauke u školama i drugim odgojno-obrazovnim ustanovama.

Nakon provedene rasprave i analize materijala sa održanih konferencija na ovu temu, Radna grupa je usaglasila sljedeće stavove i načela:

I

Opće odrednice o vjeronauci

Pravo na vjeronauku i vjersko obrazovanje na svim nivoima državnih odgojno-obrazovnih ustanova je sastavni i neodvojivi dio ljudskih prava i sloboda i ono se temelji na odredbama međunarodnih i evropskih konvencija o zaštiti ljudskih prava.

Kako je ovo pravo bilo uskraćeno diskriminatorskim zakonima u komunističkom režimu, nužno je da Vjeronauka u državnim odgojno-obrazovnim institucijama bude zakonom zagarantovana, a njena realizacija zaštićena jednakim zakonskim rješenjima za sve građane na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine.

Standardizacija zakonskih rješenja mora isključiti svaki oblik diskriminacije u pogledu prava na slobodno opredjeljenje o pohađanju nastave vjeronauke.

II

Realizacija vjeronauke

Vjeronauka je redovni školski predmet konfesionalnog tipa i u svemu je izjednačen s drugim nastavnim predmetima. Upisuju ga svi učenici prema svojoj konfesionalnoj pripadnosti.

Vjerske zajednice i Crkve donose nastavne planove i programe te izrađuju udžbenike i priručnike, a verificiraju ih i propisuju resorna ministarstva.

Vjerske zajednice i Crkve školuju nastavni kadar za vjeronauku. S obzirom na društveni značaj rada ovog kadra, Međureligijsko vijeće smatra da i država treba participirati u finansiranju odgojno-obrazovnih ustanova za pripremu vjeroučiteljskog kadra.

Nastavni kadar se zapošljava u škole na zakonom propisan način, odnosno uz certifikat vjerske zajednice ili crkve. Bez certifikata nije moguće upošljavanje nastavnog kadra predmeta vjeronauke. Institucije nadležne za izdavanje certifikata mogu isti, ako za to postoje opravdani razlozi, povući čime prestaju prava angažovanja u nastavi vjeronauke.

Nastavni kadar vjeronauke je u svim svojim obavezama i pravima izjednačen sa nastavnicima drugih predmeta.

Promocije i stručno-pedagoški nadzor izvođenja vjeronauke provode osobe ovlaštene od vjerskih zajednica i crkava čije imenovanje verificira nadležno ministarstvo, donosno pedagoški zavod.

Međureligijsko vijeće smatra da bi uvođenjem alternativnog predmeta odgovarajućeg odgojno-obrazovnog sadržaja za one učenike koji ne pohađaju vjeronauku svi učenici bili u ravnopravnom položaju i kako se nikome ne bi uskratilo odgojno-obrazovne vrijednosti koje se izučavaju kroz ove predmete.

III

Religijsko obrazovanje na visokoškolskim ustanovama

Međureligijsko vijeće smatra korisnim da se u okviru studija na visokoškolskim ustanovama za studente organizuju redovna predavanja konfesionalnog tipa koja bi držali profesori teoloških fakulteta.

IV

Institucionalno učenje o različitim religijama

Međureligijsko vijeće smatra da se zahtjev OHR o učenju o svim većim religijama u BiH u školama može zadovoljiti uvođenjem odgovarajućeg standarda u nadogradnji nastavnog plana i programa vjeronauke.

U okviru nastavnog plana i programa vjeronauke postoje realne mogućnosti za dodatnu ugradnju sadržaja kojim bi se učenici objektivno upoznavali sa učenjem drugih velikih religija u BiH. Ova nastavna građa bi se inkorporirala i u alternativni nastavni predmet čime bi bili obuhvaćeni svi učenici.

Međureligijsko vijeće izražava spremnost da kroz vjerske zajednice i crkve rade na odgovarajućoj standardizaciji obrazovnih sadržaja iz ovog domena uz saradnju nadležnih entitetskih ministarstava i predstavnika OHR-a te njihovo inkorporiranje u odgovarajućim godinama nastavnog plana i programa vjeronauke i alternativnog predmeta. Ovakav koncept u izučavanju svih većih religija u BiH ima racionalno i sasvim realno utemeljenje u postojećim uvjetima u kojima rade naše odgojno-obrazovne ustanove. Prihvatanjem ovog koncepta prestali bi razlozi za aktivnostima na uvođenju posebnog predmeta za koji ne postoje ni elementarni uvjeti.

Ponuđeni koncept smatramo dodatnim i snažnim podsticajem za bolje međusobno upoznavanje i uvažavanje što u konačnici i jeste cilj izučavanja nastavne građe o različitim religijama. On bi bio nukleus koji bi vjerske zajednice i Crkve činio odgovornijim za svestrani i dugoročni angažman na izgradnji međukonfesionalnog i međunacionalnog razumijevanja i saradnje.

Ovim činom Međureligijsko vijeće jedinstveno stavljaju na znanje da se vjerskim zajednicama i crkvama ne mogu spočitavati nespremnost za saradnju i iznalaženje najprihvatljivijih oblika odgovarajuće edukacije iz područja religije.

Ukoliko se ne bi prihvatio koncept učenja o svim većim religijama u BiH koji jedinstveno kroz Međureligijsko vijeće nude vjerske zajednice i Crkve, a konsenzusom svih zainteresovanih faktora prihvati uvođenje posebnog predmeta, vjerske zajednice i crkve ne mogu prihvatiti odgovornost za isti, ali će Međureligijsko vijeće insistirati na sljedećim načelima:

1. Novi predmet ne smije ugrožavati status vjeronauke u odgojno-obrazovnim ustanovama po bilo kom osnovu;
2. Novi predmet mora biti u potpunosti jedinstveno koncipiran na cijelom prostoru BiH (u pogledu plana i programa, nastavnih sadržaja, broja nastavnih sati, razreda u kojima se predaje, osposobljavanje nastavnog kadra, stručni nadzor i drugi standardi);

3. Novi predmet mora biti u korelaciji sa vjeronaukom i drugim društvenim predmetima;
4. Vjerske zajednice i crkve treba da budu uključene u rješavanje bitnih pitanja koja određuju karakter ovog predmeta i njegovu realizaciju kao što su: plan i program, udžbenici, kadrovi i drugo.

V

Završni stavovi

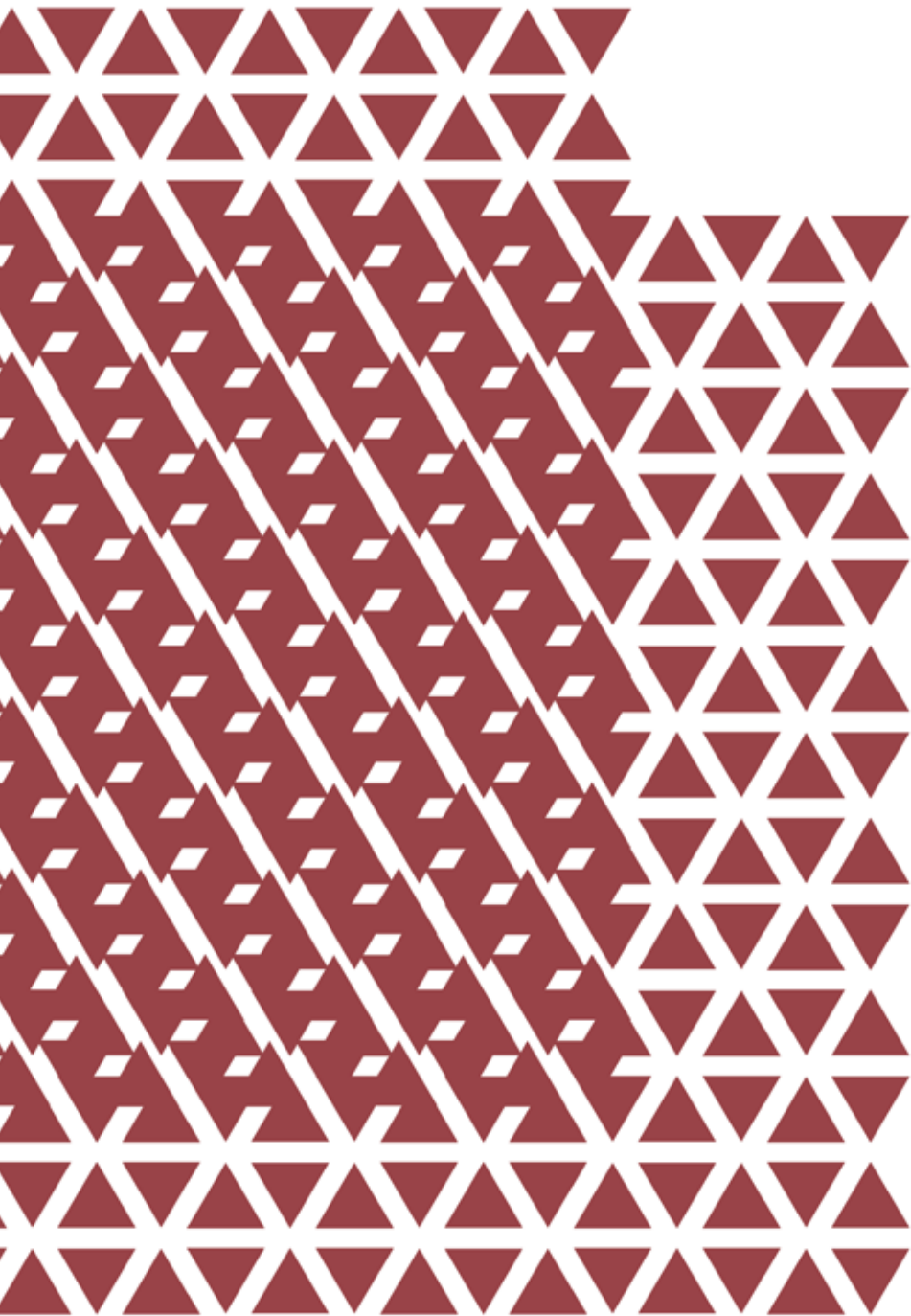
Međureligijsko vijeće BiH traži od svih ministarstava obrazovanja da ovom vijeću i svim vjerskim zajednicama i crkvama, odnosno njihovim odgovarajućim ustanovama i službama blagovremeno dostavljaju službene dokumente, uredbе, zakonske i druge prijedloge koji se odnose na školu i vjeronauku.

Vjerske zajednice i crkve izražavaju spremnost da otvoreno sarađuju, kako međusobno, tako i sa nadležnim državnim organima u pogledu unapređenja procesa odgoja i obrazovanja.

U Sarajevu, 8. 4. 2002. godine

Članovi Radne grupe:

1. Ibrahim Begović, savjetnik za vjeronauku u Vjersko-prosvjetnoj službi Rijaseta IZ-a BiH
2. Ep. Hrizostom, bihaćko-petrovački, predsjednik Katehetskog odbora
3. Monsinor Petar Jukić, pročelnik Katehetskog ureda KUNV
4. Albahari Moris, predstavnik Jevrejske zajednice BiH

MEVLIDA MEŠANOVIĆ

Iskustva vjeronaučnog obrazovanja u javnom odgojno- obrazovnom sistemu Austrije

Mevlida Mešanović

Institut za katehetiku i
religijsku pedagogiju,
Katoličko-teološki fakultet
Univerziteta u Grazu
mevlida.mesanovic@uni-graz.at

Pregledni članak

Primljeno: 8. 11. 2022.
Prihvaćeno: 9. 04. 2023.

Ključne riječi

islamska vjeronauka u Austriji,
nastavni kadar, empirijsko
istraživanje, izazovi, potrebe

Sažetak

Godine 2022. obilježeno je 40 godina postojanja islamske vjeronauke u Austriji. Iako bilježi više-decenijsku egzistenciju, ona je usljed kompleksnosti izazova s kojima se suočava, usporena u svome napretku. U sklopu istraživanja, provedenog s vjeroučiteljima, učesnici ukazuju na heterogene poteškoće ali i na potrebe, neophodne za nesmetan rad i za prosperitet islamskog vjeronaučnog obrazovanja.

Experiences of Religious Education in the Public Education System of Austria

خبرات تدريس التربية الدينية في النظام التعليمي التربوي العام بالنمسا

Keywords:

Islamic religious education in Austria, teaching staff, empirical research, challenges, needs

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية في النمسا، الكوادر المدرسية، الدراسة التجريبية، التحديات، الحاجات

72

Abstract:

In 2022, Austria marked the 40th anniversary of the existence of Islamic religious education in Austria. Despite being present there for several decades, the progress of Islamic religious education has been slowed down due to the complexity of the challenges it faces. The research conducted with religious education teachers points out heterogeneous difficulties as well as the need for smooth functioning and the prosperity of Islamic religious education.

الملخص:

تمّ سنة ٢٠٢٢ احتفال الذكرى الأربعين لوجود التربية الإسلامية في النمسا. ورغم تواجدها لعدة عقود هي تتأخر في تقدّمها لتتعدّد التحديات التي تواجهها. وفي إطار الدراسة المنقّدة مع مدرسي التربية الدينية يشير المشاركون إلى المشكلات غير المتجانسة وكذلك إلى الحاجات الضرورية للعمل غير المعرقل ولتقدّم التربية الإسلامية.

Uvod

Zakon o islamu iz 1912. godine muslimanima je omogućio da samostalno uređuju svoje vjerske poslove a istovremeno otvorio nove perspektive i mogućnosti za prosperitet muslimanskog stanovništva na području Monarhije. Na temeljima tog zakona, godine 1979. osnovana je Islamska vjerska zajednica u Austriji (IGGiÖ), koja i danas djeluje kao krovna organizacija i bavi se unutarnjim uređenjem muslimanske zajednice. Državno priznanje IGGiÖ povlači istovremeno pravo i nudi temelj za uvođenje islamske vjeronauke u škole Austrije.

Uvođenje islamske vjeronauke 1982/83. školske godine biva od samog početka praćeno mnogim izazovima, posebno glede stručnog kadra. Usljed nedostatka nastavnog osoblja, IGGiÖ angažuje vjeroučitelje iz inostranstva, prvenstveno iz zemalja s tradicionalno islamskom većinom i odgovarajućom obrazovnom infrastrukturom, poput Turske, Egipta, Sirije ili Bosne. Zbog nepoznavanja jezika ili pedagoškog rada, islamski vjeroučitelji kao i vjeronauka su često u žiži medija. Novonastala situacija dovela je do spoznaje da ova vrsta nastave može biti samo privremena i da je paralelna (do)kvalifikacija vjeroučitelja u za to odgovarajućim institucijama Austrije poprimila nužni karakter.

S ciljem ponude (do)kvalifikacije i izbjegavanja društvene kritike IGGiÖ osniva 1998-e godine Privatnu islamsku vjersku akademiju (IRPA) na kojoj prvi put u austrijskom kontekstu vjeroučitelji stječu mogućnost kvalifikacije na polju islamske pedagogije. Akademija pokreće kooperaciju s Univerzitetom El-Azhar u Kairu a njen cilj se ogledao u obrazovanju islamskih vjeroučitelja po austrijskim pedagoškim i pravnim standardima kao i u stjecanju teološkog obrazovanja po obrazovnom sistemu Univerziteta El-Azhar (na arapskom jeziku). Iako je ova konstrukcija bila inovativna, ipak se pokazalo da nije održiva na duži rok, budući da je redovni jezik nastave u školama njemački, putem kojeg učenici razvijaju vjerske kompetencije i razumijevaju svoju religiju. S ciljem profesionalizacije

vjeroučitelja Univerzitet u Beču uvodi 2006. godine katedru za islamsku pedagogiju a Univerzitet u Innsbrucku slijedi taj primjer od 2014. godine. Uvođenje islamske pedagogije na austrijske univerzitete praćeno je brojnim izazovima, prije svega po “pitanju same definicije i opisa predmeta izučavanja” (Takim, 2016: 31) ali i samog koncepta i zadatka vjeronaučnog obrazovanja.

Uloga i polja djelovanja islamskog vjerskog obrazovanja u Austriji

Prenošenjem znanja iz oblasti islamske vjere i istjecanjem austrijsko-islamskog identiteta, islamska vjeronauka pridonosi odgoju etičko-moralnih vrijednosti mladih i osposobljava ih za preuzimanje odgovornosti za društvo u kome se nalaze. Istovremeno ona učenicima nudi mogućnost i podsticaj za traženjem životnog smisla i pronalaženjem ličnog duhovnog puta, osnažuje lični razvoj kao i pozitivan stav prema svijetu. Vjeronauka nudi temeljni doprinos vjerskoj, etičkoj i filozofskoj obrazovnoj dimenziji škole i jača društvenu koheziju; nudi smjernice za život, razum, osobnu imovinu, porodicu i slobodu vjere.

Nastava islamske vjeronauke upućuje na osnovna etička načela i razumijevanje ljudskih prava, čime se jačaju odgovornost i zrelost, te kreativnost i težnja ka ljepoti i harmoniji, oživljava dijalog i diskusiju, nudi kulturu preispitivanja, evocira kritičko promišljanje.

Konfesionalni karakter vjeronauke pruža učenicima strategije i omogućuje im da zauzmu vlastito gledište ali i da akceptiraju ujedno i gledišta svojih vršnjaka, pripadnika drugih religija i svjetonazora. Pored toga islamska vjeronauka doprinosi formiranju identiteta i podstiče na odgovoran, nepristran, tolerantan i samoodređen način života u pluralističkom društvu (vidjeti RIS, BGBl. II Nr. 234/2011).

Poseban postulat islamske vjeronauke 21. stoljeća ogleda se u uspostavljanju i učvršćivanju među/-vjerskih/-religijskih/-kulturalnih odnosa u heterogenom kontekstu. U austrijskom društvu to predstavlja značajan segment islamske vjeronauke, na kome vjeroučitelji različitih religija, svjetonazora i konfesija surađuju i time pripremaju mlade za suživot u multikulturalnim i multireligioznim društvima.

Ciljevi islamske vjeronauke u javnom odgojno-obrazovnom sistemu Austrije

Islamska vjeronauka u javnom odgojno obrazovnom sistemu Austrije suočena je s različitim društvenim zahtjevima, a istovremeno i očekivanjima iz različitih relacija: vjerske zajednice, državne/školske inspekcije, učenika, roditelja, nauke, koji istovremeno utječu i na definiranje ciljeva vjeronaučnog obrazovanja, što nerijetko predstavlja otežavajuću okolnost.

Neki od ciljeva islamske vjeronauke trebali bi se između ostalog ogledati, kako definira njemački pedagog i didaktičar Behr u “jačanju muslimanskog identiteta, pospješivanju integracije, promicanju međureligijskog dijaloga...”(Behr, 2008: 55). Opće vjersko obrazovanje ima i povezujuću funkciju u školama, omogućujući suradnju s kolegama različitih svjetonazora, religija i konfesija unutar školskog života a ujedno predstavlja i poveznicu između škole i vjerskih zajednica prisutnih u dotičnom društvu čime pospješuje koheziju istog. Učenje u sklopu islamske vjeronauke usko je povezano sa centralnim izvorima islama, stoga bi dalji ciljevi nastave trebali biti na njihovu fokusu. U nastavi vjeronauke učenici treba da se podstiču u procesu otkrivanja različitosti, da s njima postupaju na senzibilan način, da raspravljaju o historijskom razvoju pluralnih duhovnih tradicija i da razvijaju sposobnost kritičkog promišljanja i jačanja svojih potencijala u svrhu korištenja ih kako za ličnu korist tako i za dobrobit društva. Fokus na vlastitom vjerskom i kulturnom backgroundu u nastavi usmjeren je ka cilju pružanja prilike promišljanja o vlastitom identitetu, o ličnom udjelu u društvu.

Državno uređenje vjeronaučnog obrazovanja u Austriji: Model Res Mixta

U javnom odgojno-obrazovnom sistemu Austrije vjeronauka je organizirana po modelu *res mixta*¹, tj. kao suradnja vjerske zajednice i države. Ovaj vid suradnje implicira različite nadležnosti: država snosi organizacijsku odgovornost, primjerice za okvirne uvjete kao što su školske zgrade, finansiranje nastavnog kadra, dok odgovornost za nastavne planove i programe kao i odluke vezane za osposobljavanje i uposlenje vjeroučitelja leži na dotičnoj vjerskoj zajednici.

Odgovornost za nastavu u pojedinačnim školama, preuzima Odjel za vjeronauku IGGÖ. Njegov zadatak je organizirati islamsku vjeronauku, razviti i testirati nastavne planove i programe, razraditi nastavne materijale, osigurati (do)kvalifikaciju za vjeroučitelje kao i osposobiti i uposliti nastavni kadar. Predmet vjeronauke ima obavezujuće-izborni karakter, što znači da se učenici mogu odjaviti s nastave ali ako to nisu učinili obavezni su je pohađati.

Budući da u Austriji nedostaje učitelja islamske vjeronauke i u većini škola, upravo kroz mogućnost odjave, škole raspolažu s niskim brojem časova, mnogi vjeroučitelji uposljeni su na nekoliko radnih mjesta (i do 15 različitih) kako bi pokrili potrebe škola a istovremeno postigli puni kontigent radnih sati, koji se u mnogim slučajevima kreće čak i oko 30 časova sedmično. Odjel za vjeronauku nastoji održati ravnotežu kako glede potreba vjeroučitelja tako i uprave škole, što ne uspijeva u svakoj situaciji i kao ishod vodi nezadovoljstvu na nekoj od strana i ujedno predstavlja i jedan od izazova u radu vjeroučitelja.

1 Oznaka "res mixta" dolazi iz državnog crkvenog prava i označava područja koja su u zajedničkoj nadležnosti države i vjerskih i svjetonazornih zajednica, u ovom slučaju nastava vjeronauke.

Izazovi vjeronaučnog obrazovanja iz perspektive vjeroučitelja

Godine 2019. u južnim pokrajinama Austrije: Koruškoj i Štajerskoj provedeno je istraživanje² sa islamskim vjeroučiteljima.

Cilj istraživanja fokusiran je na mogućnosti razvoja međureligijskih kompetencija kod stručnog kadra kao i analiza propratnih izazova i poteškoća u radu. Od ukupno 70 uposlenih islamskih vjeroučitelja u navedene dvije pokrajine, ispitivanje je realizirano s 15 vjeroučitelja. U svrhu prikupljanja podataka korišten je kvalitativni pristup, vođenjem epizodičnih intervjua s ispitanicima. Metoda naučnog istraživanja je induktivnog karaktera, tj. iz prikupljenih podataka i materijala razvijene su kategorije koje daju uvid u rezultate.

U sklopu ovog istraživanja ispitanici formuliraju mnogobrojne izazove s kojima se u svom radnom okruženju susreću kao i potrebe, neophodne kako za lični tako i za prosperitet islamske vjeronauke. Obraditi sve kategorije i potkategorije provedenog istraživanja, iziskuje mnogo više prostora i izašlo bi iz okvira ovog rada. Stoga je fokus u nastavku teksta usredotočen samo na nekoliko aspekata, važnih za poimanje aktuelne situacije glede izazova stručnog kadra i statusa islamske vjeronauke u Austriji.

U osnovi se izazovi i poteškoće koje navode ispitanici mogu podijeliti u dvije kategorije: (1) kategoriju vezanu za dimenziju sadržaja i (2) kategoriju vezanu za dimenziju institucije.

Izazovi sadržajnog karaktera

U izazove iz grupe sadržajnog karaktera spadaju oni aspekti koji se odnose na: odgovornost u sklopu nastave, uzor učenicima, medijsko prisustvo islama, vjeroučitelja i vjeronauke, reputacija vjeroučitelja, potrebe u (do)kvalifikaciji, uloge vjeroučitelja u

2 Sve informacije i podaci uzeti iz ličnog istraživanju u svrhu odbrane doktorske teze na temu: Entwicklung interreligiöser Kompetenzen bei islamischen Religionslehrer:innen, završenoj 2022. godine; arhiviranoj i dostupnoj u biblioteci Univerziteta u Grazu na Katoličko-teološkom fakultetu.

školskom kontekstu i mnoge druge. Kroz uloge koje preuzimaju u svome radu, vjeroučitelji jasno ukazuju na spektar djelovanja počevši od učionice do njihove uloge kao karike u povezivanju različitih institucija s institucijom škole, uvezivanjem roditelja u školski kontekst, ukazujući istovremeno na propratne poteškoće prilikom ispunjavanja ovih djelatnosti. Zbog raznolikosti uloga i s njima povezanih zadaća, vjeroučitelj je: *“ne samo stručnjak[...] nego i ‘svestrana snaga’.”* (I2, Poz. 21)³ Vrlo često izazovi različite prirode sputavaju kapacitet vjeroučitelja i sprečavaju ga u nesmetanom radu.

Medijska prisutnost islama

Jedan od primjera izazova je medijska prisutnost islama. U društvu 21. stoljeća različiti mediji kao što su knjige, novine, radio, televizija ili društvene mreže igraju važnu ulogu. Oni su dio svakodnevnog života ljudi i ispunjavaju različite funkcije: počevši od prenošenja informacija i formiranja mišljenja do umrežavanja i komunikacije s drugima. Od septembra 2001. godine islam je u medijima prisutniji više nego ikada ranije, nažalost, uglavnom s negativnim konotacijama. Izazovi koji vode do razvoja strahova, nesigurnosti i iskušenja u zajedničkom životu, mogu se pripisati generalizacijama medija. Mnogi ljudi se prvenstveno služe informacijama putem medija, koji značajno doprinose formiranju i učvršćivanju mišljenja i predrasuda. U konačnici, to ima utjecaja na percepciju islamskih vjeroučitelja u društvu, budući da su – kako je ovim istraživanjem i potvrđeno – i oni često suočeni s predrasudama koje se šire na društvenim mrežama ili drugim medijima.

Prisustvo islama i muslimana u medijima utječe na živote muslimana i cjelokupnu sliku islama kao i vjeroučitelja, koju je teško izmijeniti, jer *“svi napadaju islam, svako ga može vrijeđati ili vrijeđati vjeroučitelje, to me pogađa.”* (I9, Poz. 155). Ovaj izvod iz intervjua pokazuje da negativno medijsko prisustvo

3 I2, poz. 21 – Upotrijebljene kratice odnose se na podatkovni materijal intervjua i slijede shemu: numeriranje I-a (= intervju), poz. (= pozicija). Kako bi se izvorni citati mogli razlikovati od izravnih citata, oni su ispisani kurzivom.

muslimana i islama ima snažan utjecaj na profesionalni nivo islamskih vjeroučitelja. Pored toga mediji predstavljaju dodatni izazov za njih, jer *“U današnje vrijeme ima mnogo informacija [...] ponekad i previše opasnih za djecu. [...] danas svi objavljuju na facebooku ili danas svi objavljuju na wikipediji [...], a učenici ne mogu tačno da za sebe razjasne da li je to zaista islam ili je to neko pretjerivanje.”* (I5, Poz. 35) Iz ovog intervjua postaje jasno da su učenici preplavljeni informacijama, kojima su katkad i preopterećeni a što nekad može biti izazov za vjeroučitelje, za vjeronauku i za društvenu koheziju.

79

Kvalifikacija

U svrhu približavanja izazova s kojima se suočavaju vjeroučitelji u sljedećem je uzet primjer (do)kvalifikacije. Osvrnemo li se na podatak da je islamsko pedagoško obrazovanje dostupno na Univerzitetu u Beču i na Univerzitetu u Innsbrucku, postavlja se pitanje kako da se vjeroučitelji iz drugih pokrajina za svoju profesiju (do)kvalificiraju. Po mišljenju ispitanika razvijanje i usavršavanje vjerske kompetencije, kao i ostalih vještina, neophodnih za rad nije završen proces, već se treba i dalje razvijati i usavršavati, primjera radi kao dio (do)kvalifikacije u sklopu modula ili seminara za vjeroučitelje. Ispitanici tvrde da je znanje nešto što traži nadogradnju i (do)kvalifikaciju, kako bi moglo biti preneseno učenicima i vrlo je važno znati da su za kvalitetan rad *“potrebni [...] znanje i umijeće, tj. potrebni su obuka i obrazovanje za to.”* (I6, Poz. 243) Po mišljenju ispitanika i sama visokoškolska sprema i kvalifikacija za zanimanje vjeroučitelja je *“nedovoljna”* i zahtijeva više. Jedan od vjeroučitelja smatra da *“mora[m] dati više, mora[m] više učiniti za budućnost i za svoju profesionalnu karijeru.”* (I4, Poz. 15) Za ispitanike su profesionalizacija i (do)kvalifikacija od bitnog značaja, kako bi bili u stanju da se nose s izazovima svakodnevnog školskog života i da dobro obavljaju svoju dužnost. Stoga su *“dalje usavršavanje i dalje školovanje”* (I8, Poz. 87), kako navode ispitanici vrlo važni u profesiji (vjero)učitelja. Prema navodima, bitan čimbenik u radu vjeroučitelja je prije svega dokvalifikacija u toku nastavnog

procesa, a ista je od posebne važnosti za one osobe koje tek stupaju u radni odnos.

Izazovi institucionalnog karaktera

U kategoriji institucionalnog karaktera nalaze se dvije bitne institucije u kojima se kreću učitelji islamske vjeronauke u Austriji: Odjel za vjeronauku IGGÖ i škola. Nivo djelovanja se prvenstveno odnosi na nadležnost Odjela za vjeronauku kao poslodavca, koji dodjeljuje škole ispitanicima, raspoređuje nastavne ciljeve, priprema nastavne materijale i odgovoran je za (do)kvalifikacije nastavnog osoblja. Pored toga i sama škola, kao dodatna institucija, preuzima ulogu poslodavca i nudi različite okvirne uslove koji utječu na polje djelovanja islamskih vjeroučitelja.

Odjel za vjeronauku IGGÖ

Kada se radi o izazovima planskog karaktera i resursa za nastavu, ispitanici se u prvom redu kritički odnose prema Odjelu za vjeronauku islamske zajednice i poseban značaj pridaju institucionalnom okviru u kome se kreću. Naročito se kritički odnose prema aspektima dodjele škola i broja časova, što jasno ukazuje na to da navedene tačke smatraju preprekama i njihovoj izmjeni treba u što skorije vrijeme pristupiti.

Broj škola

Vjeroučitelji smatraju da broj škola u kojima drže nastavu predstavlja opterećenje, jer mnogi od njih se tako u toku jednog dana nađu na više radnih mjesta. U svome nastojanju da pravovremeno stignu u škole i održe nastavu u zakazano vrijeme, vjeroučitelji ne uspijevaju da se integrišu u kolektiv što negativno utječe i na sudjelovanje u školskim aktivnostima. Ispitanici smatraju da bi niži broj škola doveo do bolje integracije u školski kolektiv a i sam vjeroučitelj ne bi morao svaki radni dan krenuti na: *“put oko svijeta”* da bi održao nastavu. S manjim brojem škola vjeroučitelj bi bio: *“sastavni dio školskog kolektiva.”* I pored svih ovih izazova, uspjehom i srećom smatraju situacije kada su

škole u jednom gradu. Jedan od ispitanika kaže: *“Trenutno predajem u devet škola i hvala Bogu sve one su u Klagenfurtu, stoga je lahko.”* (I11, Poz. 112)

Prema njihovom mišljenju ova situacija bi se evidentno poboljšala smanjenjem broja nastavnih mjesta i časova. Trenutna situacija ne vodi prosperitetu, jer predstavlja enormne poteškoće za vjeroučitelje, koji ne želeći da ostave lošu sliku o islamskoj vjeronauci i vjeroučiteljima, žure s jednog radnog mjesta na drugo i lagano gaze putem sagorijevanja.

Radni materijali

Iako ukazuju na slojevitost izazova u svome radnom okruženju, svim vjeroučiteljima su kvalitetni i upotrebljivi radni materijali zajednička problematika. Izrada materijala oduzima dosta vremena, što znači da vjeroučitelji ne raspolažu s obiljem vremenskih resursa za projekte u školskom kontekstu.

Po mišljenju ispitanika kao vjeroučitelji *“nimate toliko mogućnosti na raspolaganju kao nastavnici i profesori njemačkog, matematike, kao profesor engleskog, samo upišete na Google i pojavi se na hiljade stvari. Ali ako ulazite u nešto što se tiče vjere, morate to stvarno temeljito proći i dobro provjeriti da li je sve tačno i da li odgovara vjerskoj praksi i vjerskom mišljenju. I to je, kako da kažem, velika odgovornost. Jer, ono što ja prenosim o vjeri, o Allahu, o vjerskom učenju, šta ja to uopće prenosim?! Mislim da je to zaista veliki izazov.”* (I15, Poz. 127) Priprema nastave je stoga povezana s velikim naporom i nesigurnošću, prije svega jer vjeroučitelji preuzimaju dodatnu odgovornost na drugim razinama; ne samo na nivou čovjek – čovjek, već i na nivou čovjek – Bog.

Postojeće udžbenike Islamstunde 1–8, ispitanici definiraju kao olakšavajuću okolnost, navodeći da im je kroz njih umnogome pojednostavljen rad. Po pitanju neraspoloživosti udžbenika za srednji stepen odnose se kritički, jer sama priprema za nastavu iziskuje mnogo vremena a i neophodna i željena sigurnost kao s već postojećim udžbenicima nije prisutna. Jedan od

ispitanika navodi da raspoloživost udžbenika olakšava pripremu i sam rad, jer on zna *“na koje stvari mora[m] da se koncentriše[m] ili u koju neophodnu literaturu da pogleda[m].”* (I7, Poz. 66)

Ovaj izvod ukazuje na to da nedostatak korisnih nastavnih materijala otežava rad vjeroučiteljima i budući da se fokusiraju na pripremu nastave i izradu nastavnog materijala, ostaje im malo vremena za osmišljavanje zajedničkih projekata u školskom kontekstu, koja pogađa i druge oblasti, prvenstveno rad sa kolegama i učenicima.

Kontekst škole

U toku provedenog istraživanja ispitanici razjašnjavaju i ulogu škole i njen utjecaj na profesiju vjeroučitelja. Većina ispitanika školu doživljava kao dodatnu instituciju koja djeluje po vlastitim smjernicama. Za neke od njih: *“Škola je [za mene] nešto veliko. Kada ulazim u školu, osjećam se kao da ulazim u posebnu instituciju.”* (I4, Poz. 121) U ovoj ustanovi postoje okviri u kojima se vjeroučitelji kreću u obavljanju svoje profesije i koji utječu na njihovo profesionalno djelovanje. To u prvom redu uključuje vrijeme nastave i unutrašnju organizaciju škole.

Vrijeme nastave

Prvi utjecajni faktor koji ispitanici navode u ovom kontekstu je vrijeme održavanja nastave. Po njima je integracija u školski kolektiv gotovo nemoguća ako su časovi poslije podne, jer tad: *“ne vidim nijednog nastavnika, ne vidim nikoga.”* (I12, Poz. 147) Ovaj faktor je višedimenzionalan i utječe kako na integraciju vjeroučitelja u kolektiv, tako i na razvoj odnosa među nastavnicima i učenicima. Nastava u poslijepodnevnim časovima umanjuje vrijednost same nastave, može ponukati učenike na odjavu s iste a istovremeno iziskuje i dodatne kompetencije kod vjeroučitelja, jer su u to vrijeme: *“djeca već jako umorna. Iza njih je dug i naporan dan i više ne žele. [...] Da, i onda moram smisliti privlačan način da animiram djecu na suradnju i način kako da im prenesem znanje.”* (I4, Poz. 57) Ovdje treba naglasiti da vrijeme nastave utječe na kvalitet nastave i razvoj kompetencija, ali

i da su izazovi poslije podne mnogo veći u usporedbi s jutarnjim časovima.

Zbog povećanog broja popodnevni časova vjeroučitelji su suočeni s organizacionim izazovima, budući da većina njihovih kolega nije prisutna u školi. Zamorno postaje posebno onda, kada vjeroučitelji ne mogu doći do materijalnih resursa ili nastavnih prostorija sa svojim učenicima, *“jer sam obično tamo poslijepodne kada nikoga nema. Dakle, ključevi, naprimjer, za otključavanje učionice ili za dolazak do materijala ili do printera.”* (I10, Poz. 27) Popodnevna nastava javlja se kao remetilački faktor koji negativno utječe na rad vjeroučitelja. Bilo kakvo planiranje aktivnosti u školi je gotovo neizvodivo, jer: *“Kao vjeroučitelj, ja sam strano tijelo u školi. Uglavnom zato što imam tako malo učenika i radim u nekoliko škola. U većini škola bolje poznajem i domara ili čistačicu od samog direktora.”* (I10, Poz. 27) Ovakvim načinom rada bilo kakav vid kooperacije s kolegama ili sudjelovanja u školskim aktivnostima je teško mogući.

Predrasude u radnom okruženju

Pored nastave u poslijepodnevni časovima, vjeroučitelji se susreću i s izazovima, kao što su predrasude kako kod direktora, tako i kod kolega ali i kod učenika. Nije neuobičajeno da prvi susreti u školskom kontekstu u nastavnom timu budu pod utjecajem raznih predrasuda, koje se potom prenose na komunikaciju i suradnju u školskom kontekstu. Predrasude pogađaju u višoj mjeri one vjeroučitelje koji zbog velikog broja lokacija drže samo nekoliko časova u jednoj te istoj školi, što stvara distancu između njih i kolega u kolektivu. Jedan od ispitanika je *“integriran u školsku zajednicu, hm, ali mi i dalje imamo problem, i to je nešto što mene lično ponekad jako muči, da određeni ljudi u školi, visokoškolski obrazovane osobe posjeduju mnogo predrasuda o islamu i muslimanima.”* (I2, Poz. 33) Ono što je ovdje uočljivo jeste otežavajuća okolnost, nastala usljed predrasuda koje kolege u kolektivu posjeduju, bez obzira na njihovu visokoškolsku kvalifikaciju.

Ispitanici izvještavaju o svojevrsnom nepovjerenju koje im se ukazuje kako od strane direktora tako i od strane kolega. Promjena škole ili novi početak u dodijeljenoj školi može predstavljati dodatno opterećenje za ispitanike, koji prolaze kroz različite faze u kojima se moraju opravdati ne samo direktorima već i nastavnom osoblju. Jedan od vjeroučitelja kaže da su na samom početku njegovog rada u školi: *“Nastavnici i direktori bili [su] veoma oprezni. Dakle, kakvi su stavovi novog vjeroučitelja? [...] Da li pripadam političkom islamu i jesam li na neki način radikalniji? Koji islam zastupam?”* (I6, Poz. 17) Nedostatak osnove povjerenja negativno utječe na suradnju i suživot. Vjeroučitelji su svjesni da im ovaj aspekt otežava rad, jer: *“Uvijek ima takvih negativnih iskustava na kojima morate stalno raditi.”* (I1, Poz. 29) ali su istovremeno i svjesni da se s tim izazovima moraju nositi.

Zaključak

Islamska vjeronauka u austrijskom kontekstu nije obogatila samo islamski vjeronaučni diskurs već je postupno pronašla svoje mjesto i u općem vjeronaučnom narativu, koji je sa sobom donio i razne izazove. S tim izazovima kao i s različitim društvenim zahtjevima i očekivanjima, bez obzira na četrdesetogodišnje postojanje islamske vjeronauke, vjeroučitelji se još uvijek suočavaju i teže njegovom rješenju.

Ono što je očigledno, a što je pokazalo i gore navedeno istraživanje jeste da su budućem nastavnom kadru prijeko potrebni znanje o različitim sferama i dimenzijama njihovog zanimanja, kao i vještine kako bi svojoj profesiji prišli na što kompetentniji način, uprkos lošim općim uslovima rada, što se, po njihovom mišljenju uveliko da riješiti osnivanjem katedri za islamsku pedagogiju u više pokrajina Austrije.

Osnivanje katedri i kooperacija s vjeroučiteljima uveliko bi olakšali rad i doprinijeli napretku vjeronauke i razvoju islamske pedagogije a uz to bi pozitivno utjecali na reputaciju vjeroučitelja. Kooperacijom islamskih vjeroučitelja i univerzitetskog naučno-istraživačkog kadra postiže se viša kvalitetna

razina a tematiziranjem i rješavanjem izazova i poteškoća na polju islamske vjeronauke moguće je ne samo potaknuti razvoj islamske pedagogije već stimulirati i pospješiti pedagoški diskurs u cjelini.

Katedre nose uz to u sebi i potencijal pokretanja diskusije i kooperacije među studentima različitih vjerskih opredjeljenja, čime se ujedno nudi i perspektiva za razvoj međureligijskih kompetencija a budući nastavni kadar se priprema za djelovanje na polju međureligijske saradnje s kolegama i učenicima. To se ogleda kako u razrađivanju sadržaja, interakcijom ali i u uvježbavanju rada u tandemu. Ovim postupkom utjecalo bi se na postojeće predrasude i na njihovu razgradnju a medijska prisutnost islama ne bi uvijek pružala plodno tlo za obrazovanje negativnog mišljenja i predrasuda.

Sadržaj kurikuluma i koncepta (do)kvalifikacije i modula za vjeroučitelje treba biti usmjeren na društvene a samim time i potrebe budućih islamskih vjeroučitelja, čime bi razvoj kompetencija, neophodnih kako za školski, tako i za cjelokupni društveni sistem, bio jedan od važnih aspekata kurikuluma. Za ovaj korak nužno su potrebne konsultacije s vjeroučiteljima, kako bi ponuda bila usklađena njihovim potrebama.

(Do)kvalifikacija u vidu univerzitetskih smjerova i modula, koji se protežu na nekoliko semestara i nude se u redovnim intervalima, zahtijevaju sistematski karakter da bi pružili vjeroučiteljima mogućnost širenja znanja, vještina i stavova, potrebnih za svakodnevni rad tokom dužeg vremenskog perioda s ciljem rasta kvaliteta nastave. Takve ponude pomažu vjeroučiteljima da se lakše nose s poteškoćama i izazovima u radu i da se još kompetentnije bave svojom profesijom koju Mendl naziva *'šetač po konopcu'*. (Mendl, 2006: 69)

Od Odjela za vjeronauku vjeroučitelji očekuju ponude u vidu izrade adekvatnih radnih materijala kao i obrazovanja na daljim poljima, bilo da se radi o prekvalifikaciji ili mogućnosti studija dva nastavna predmeta – npr. islamska vjeronauka i

historija – kako bi se vjeroučitelji integrirali u kolektiv a samim time unaprijedili i vjeronauku.

Navedenim činjenicama bi se uveliko utjecalo na razvoj islamske vjeronauke i islamske pedagogije – izmijenila bi se slika muslimana, islama, islamske vjeronauke a ujedno bi se podstaknula i ojačala i društvena kohezija, koja nam je u 21. stoljeću, u našim heterogeničnim društvima, više nego ikad neophodna.

Literatura

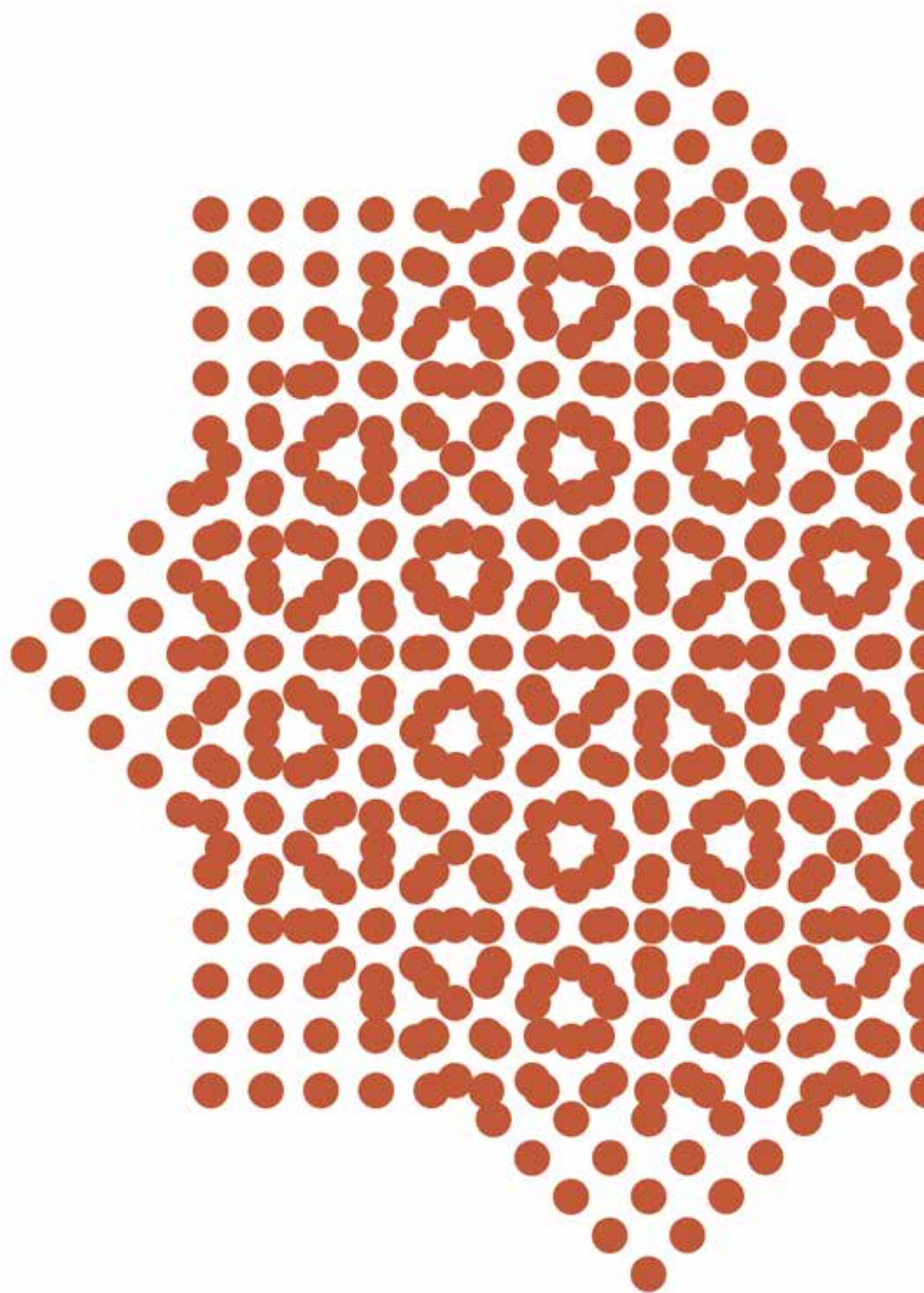
- Balić, S. (2001). *Islam für Europa*. Neue Perspektiven einer alten Religion. Köln: Böhlau. Kölner Veröffentlichungen zur Religionsgeschichte 31.
- Behr, H. H. (2008). Bildungstheoretisches Nachdenken als Grundlage für eine islamische Religionsdidaktik. U: L. Kaddor / H. Behr (Ur.): *Islamische Erziehungs- und Bildungslehre*. (49–67). Berlin: Lit-Verl.: Veröffentlichungen des Centrums für Religiöse Studien Münster.
- Gmoser, A. / Weirer, W. (2019). Es muss sich etwas verändern! *Österreichisches Religionspädagogisches Forum* 27/1, 161–189.
- Greiner, U. (2009). Zur Kompetenzdebatte: Klarheit Zukunftsoffenheit Verbindlichkeit. *Österreichisches Religionspädagogisches Forum* 17 / 1, 38–42.
- Hadžić, S. (2009). Balić als Gründer des Moslemischen Sozialdienstes und sein Beitrag zur Anerkennung der islamischen Glaubensgemeinschaft in Österreich. U: Potz, R. (Ur.): *Smail Balić. Vordenker eines europäischen Islam*. Wien: Facultas - Recht und Religion in Mittel- und Osteuropa Sonderband 2, 71–86.
- Mendl, H. (2006). Handwerker, Künstler, Meister. Eine Problemstudie zum Erwerb eines professionellen Habitus. *JRP* 22 65–78.
- Mešanović, M. (2021). Islamische Religionspädagogik im österreichischen Kontext. U: Brandstetter, B. / Gmainer-Pranzl, F. / Greiner, U. (Ur.): *Von "schöner Vielfalt" zu prekärer Heterogenität*. Berlin Peter Lang. 511–533.
- Mešanović, M. / Weirer, W. (2022). Durch die Wüste. Heimat und Fremde aus interreligiösen Perspektiven. U: Brieden, N. / Werner, G. / (Ur.). *Moving Home. Heimat im Europa der Gegenwart / Moving Home: 'Heimat' in Contemporary Europe*. Ostfildern. Grünewald, u tisku).

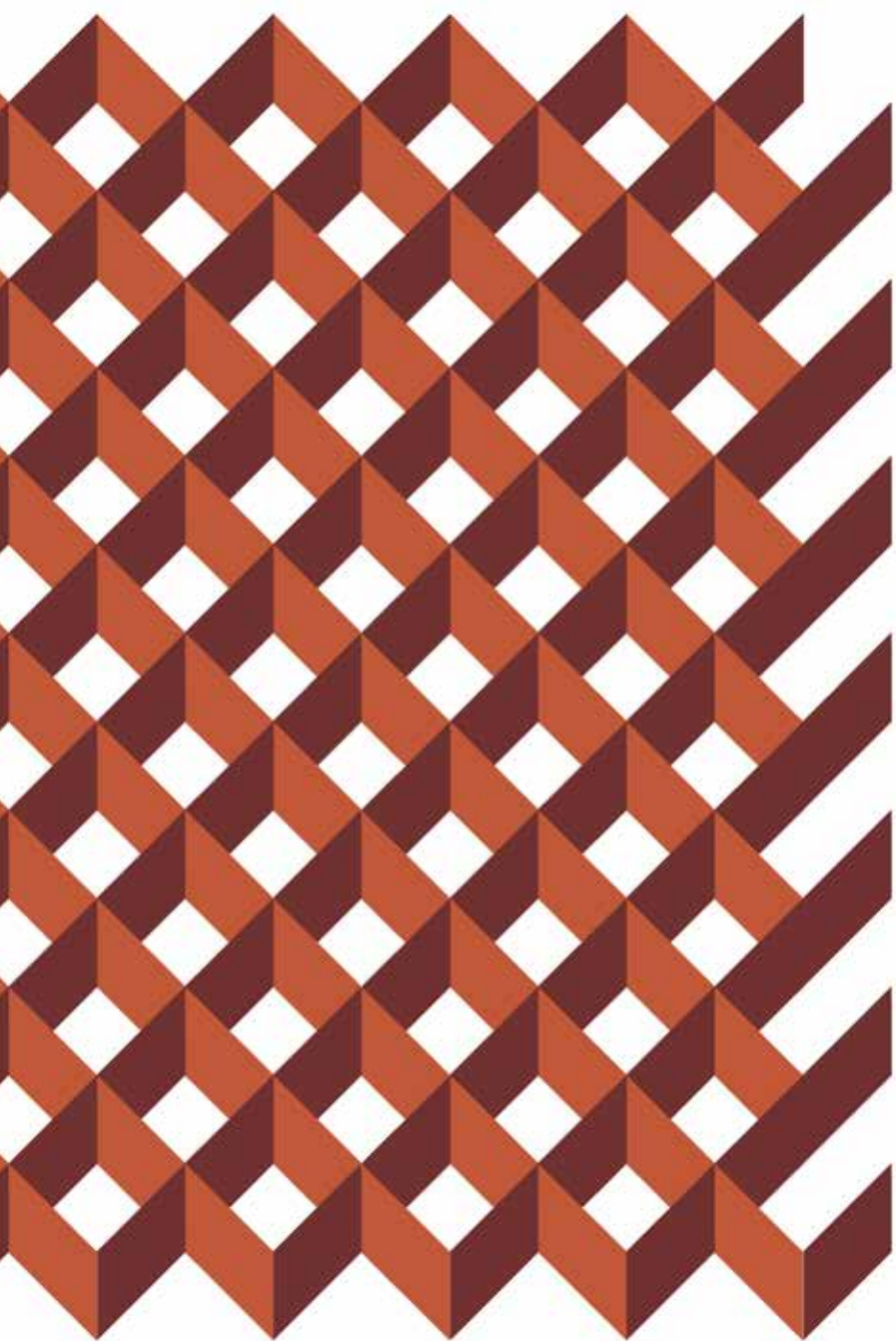
- Mešanović, M. / Weirer, W. (2022). Interreligiöses Lernen im Kontext ökumenischer Religionsdidaktik – aus interreligiöser Perspektive. U: Danilovich, Y. / Schambeck, M. / Simojoki, H. (Ur.): *Religionsunterricht im Horizont der Orthodoxie*. Freiburg. Herder, 255–273.
- Müller, A. (2012). Religiöse Pluralität und Schule. Ein erziehungswissenschaftlicher Grenzgang zwischen Normativität und Neutralität. *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie* 58 / 1, 40–54.
- Müller, R. (2005). Islamische Perspektiven zum interreligiösen Lernen: Wie »inter« ist der Islam? U: Schreiner, P. / Sieg, U. / Elsenbast, V. (Ur.): *Handbuch Interreligiöses Lernen. Eine Veröffentlichung des Comenius-Instituts*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 142–149.
- Ratzke, C. (2021). *Hochschuldidaktisches Interreligiöses Begegnungslernen*. Münster, Waxmann.
- Rochdi, A. (2015). Theologie in der Schule? Islamischer Religionsunterricht zwischen Anspruch und Wirklichkeit, U: Kenngott, E. / Englert, R. / Knauth, T. (Ur.): *Konfessionell - interreligiös - religionskundlich. Unterrichtsmodelle in der Diskussion*. Stuttgart: Kohlhammer, 47–55.
- RIS (2011) Rechtsinformationssystem des Bundes, Gesamte Rechtsvorschrift für Lehrpläne – islam. Religionsunterricht an Pflichtschulen, mittleren und höheren Schulen, <https://lmy.de/mZk5A>, pristupljeno 3. novembra 2022.
- Sackl-Sharif, S. / Goldgruber, E. (2021). Die gespaltene Gesellschaft? Online Hate Speech aus der Sicht von Betroffenen und Organisationen, U: Fischer, G. / Millner, C. / Radkohl, S. (Ur.): *Online Hate Speech: Verlag Österreich*, 205–219
- Shakir, A. (2017). Die Bedeutung Bubers für Europas Muslime. U: Kroboth, T. / Shakir, A. / Stöger, P. (Ur.). *Buber begegnen. Interdisziplinäre Zugänge zu Martin Bubers Dialogphilosophie*. Wuppertal: Arco Wissenschaft, 47–65.
- Sejdini, Z. (2015). Grundlagen eines theologiesensiblen und beteiligtenbezogenen Modells islamischer Religionspädagogik und Religionsdidaktik im deutschsprachigen Kontext. *Österreichisches Religionspädagogisches Forum*, 23, 21–28.
- Sejdini, Z. (2016). *Islamische Theologie und Religionspädagogik in Bewegung. Neue Ansätze in Europa*, Bielefeld, transcript-Verlag.
- Takim, A. (2016). Die Verortung der Islamischen Religionspädagogik in der europäischen Islamforschung. U: Sarıkaya, Y./ Aygün, A. (Ur.): *Islamische Religionspädagogik. Leitfragen aus Theorie, Empirie*

und Praxis. Münster, New York: Waxmann: Studien zur Islamischen Theologie und Religionspädagogik, 1, 13–39.

Topalovic, S. (2019). Kompetenzerwerb und Aneignungsdidaktik. Didaktische Überlegungen für eine subjektorientierte islamische Religionsdidaktik, U: Klement, K./Shakir, A./ Topalovic, S. (Ur.): *Kompetenzorientierung im islamischen Religionsunterricht. Impulse für Theorie und Praxis*. Linz: Veritas, 41–67.

Weirer, W. (2012). Chancen und Herausforderungen kompetenzorientierter Religionsdidaktik, U: Paechter, M. (Ur.). *Handbuch kompetenzorientierter Unterricht. Handlungskompetenz, Schülerorientierung, Bildungsstandards, Unterrichtsentwicklung*. Weinheim: Beltz, 241–256.

EMINA MEŠIĆ

Iskustva vjeronaučnog obrazovanja u javnom odgojno-obrazovnom sistemu Hrvatske

Emina Mešić

*voditeljica Vjersko-prosvjetne službe, Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj
vps@islamska-zajednica.hr*

Izlaganje s naučnog skupa – osvrt

Primljeno: 11. 11. 2022.
Prihvaćeno: 19. 5. 2023.

Ključne riječi

Islamski vjeronauk, Republika Hrvatska, status, projekti, cjelovita kurikularna reforma

Sažetak

U radu se iznose podaci o početku organiziranja islamskog vjeronauka u hrvatskim osnovnim i srednjim školama te islamskog odgoja u predškolskim ustanovama. Također se bavi rasvjetljavanjem važne uloge islamskog vjeronauka u integraciji muslimanske djece u hrvatsko društvo koje je većinski katoličko. Nadalje, u radu se daje osvrt na odličnu saradnju Vjersko-prosvjetne službe Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj i Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske koja se ogleda na mnogim poljima. U svjetlu obilježavanja 30 godina islamskog vjeronauka u odgojno-obrazovnom sistemu Republike Hrvatske, analizira se retrospektiva, trenutno stanje i perspektivu islamskog vjeronauka. Iznose se također podaci o postignućima u spomenutom periodu poput: uvrštavanja udžbenika u Katalog udžbenika RH, uvrštavanja natjecanja iz islamskog vjeronauka u Katalog natjecanja RH, uvrštavanja edukacija vjeroučitelja islamskog vjeronauka u Katalog stručnih usavršavanja odgojno-obrazovnih djelatnika RH, saradnju s Rijasetom IZ u BiH na polju odgoja i obrazovanja i zajedničkim projektima.

Experiences of Religious Education in the Public Education System of Croatia

خبرات تدريس التربية الدينية في النظام التعليمي التربوي العام لجمهورية كرواتيا

Keywords:

Islamic religious education, Republic of Croatia, status, projects, the overall curriculum reform

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، جمهورية كرواتيا، المقام، المكانة، إصلاح المنهج الدراسي الكامل

92

Abstract:

This paper provides data on the inception of Islamic religious education in Croatian primary and secondary schools and Islamic upbringing in preschool institutions. It also sheds light on the crucial role of Islamic religious education in the integration of Muslim children into Croatian society, which is predominantly Catholic. Furthermore, the paper reflects on the excellent collaboration between the Religious-Educational Service of the Islamic Community Meshihat in Croatia and the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia, which is reflected in various fields. In the context of marking 30 years of Islamic religious education in the educational system of the Republic of Croatia, the paper analyzes the retrospective, current state, and future perspectives of Islamic religious education. It also presents achievements during this period, such as the inclusion of textbooks in the Catalog of Textbooks of the Republic of Croatia, the inclusion of competitions in Islamic religious education in the Catalog of Competitions of the Republic of Croatia, and the inclusion of professional development for Islamic religious education teachers in the Catalog of Professional Development of Educational Workers in the Republic of Croatia. The paper discusses collaboration with the Riyaset of the BiH Islamic Community in the field of education and joint projects.

الملخص:

تُعرض في البحث المعلومات عن بداية تنظيم التربية الإسلامية في المدارس الابتدائية والثانوية الكرواتية وديار الحضارة. ويهتمّ البحث أيضا بإلقاء الضوء على الدور المهمّ للتربية الإسلامية في اندماج الأطفال المسلمين في المجتمع الكرواتي الكاثوليكي. وتُقدّم في البحث للمحة عن التعاون الممتاز للمصلحة الدينية التعليمية التابعة للمشيخة الإسلامية في كرواتيا مع وزارة التعليم لجمهورية كرواتيا الذي يتجلى في كثير من المجالات. وفي ضوء احتفال الذكرى الثلاثين للتربية الإسلامية في النظام التعليمي التربوي لجمهورية كرواتيا يتمّ في البحث تحليل الحالة السابقة والوضع الحالي ومستقبل التربية الإسلامية. وتُعرض في البحث كذلك المعلومات عن الإنجازات في المرحلة المذكورة مثل: إدماج الكتب المدرسية في فهرس الكتب المدرسية لجمهورية كرواتيا، وإدماج المسابقات في التربية الإسلامية في فهرس المسابقات لجمهورية كرواتيا، وإدماج تدريب مدرسي التربية الإسلامية في فهرس التدريبات المهنية للمعلمين والمربّين في جمهورية كرواتيا، والتعاون مع رئاسة المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك في مجال التربية والتعليم والمشاريع المشتركة. وتُعالج في البحث الخبرات المرتبطة بإصلاح المنهج الدراسي الكامل من منظور التربية الإسلامية.

Uvod

Islamski vjeronauk kao izborno-obvezujući predmet neslužbeno je uveden u hrvatske škole početkom 1990. godine, s prvim naznakama demokratskih promjena i prije samog osamostaljenja Republike Hrvatske i odcjepljenja od bivše države, a na temelju prijedloga tadašnjeg Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske i odluke Prosvjetnog savjeta Hrvatske od 10. lipnja 1990. godine da se u osnovnim i srednjim školama za održavanje vjerske nastave besplatno ustupi prostor vjerskim zajednicama. S obzirom kakav su nepopularan status imali religija i vjerske zajednice u vrijeme komunističkog totalitarnog režima za mnoge je vraćanje vjeronauka u hrvatski obrazovni sustav bio najbolji pokazatelj da se u Hrvatskoj događaju velike promjene i potpuni odmak od komunističke ideologije. Uvođenjem vjeronauka u škole vjerske zajednice postaju dijelom ukupnog obrazovnog sustava.¹ Islamska zajednica u Hrvatskoj slijedeći prije svih djelovanje Katoličke crkve, dominantne vjerske zajednice, iskoristila je demokratske promjene u Republici Hrvatskoj te je organizirala nastavu islamskog vjeronauka u nekoliko osnovnih škola diljem Hrvatske i prije nego li je zakonski i ugovorima to pitanje sustavno riješeno, što govori i o stupnju tolerancije nove vlasti prema jednoj manjinskoj vjerskoj zajednici. Islamski vjeronauk uvodio se postupno prema potrebama muslimanske djece čiji su roditelji školama morali dostaviti potpisanu pismenu izjavu da žele organiziranje islamskog vjeronauka za svoju djecu. Prva škola u Hrvatskoj u kojoj je organiziran islamski vjeronauk bila je Osnovna škola u Gunji.

1 Marinović Bobinac, Ankica & Marinović Jerolimov, Dinka (2006). Religious Education in Croatia, in Religion and Pluralism in Education. Comparative Approaches in the Western Balkans, edited by Zorica Kuburić and Christian Moe, 39–71. Novi Sad: CEIR & Kotor Network.

Retrospektiva

Nakon početka agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine i velikog vala muslimanskih izbjeglica koji su privremeno naselili Hrvatsku, potreba za islamskim vjeronaukom naglo je porasla. Islamska zajednica u Hrvatskoj nije raspolagala dovoljnim brojem kvalificiranih vjeroučitelja pa angažira izbjegle vjeroučitelje iz Bosne i Hercegovine u desetinama škola u kojima su muslimanska djeca pohađala nastavu. Vjeroučitelji su s mandatnim rješenjem Mešihata islamske zajednice u Hrvatskoj imali pravo ući u škole te u dogovoru s ravnateljima održavati sate vjeronauka. Grupe su nerijetko sačinjavali učenici iz nekoliko razreda što je otežavalo rad vjeroučiteljima i općenito organizaciju vjeronauka činilo složenom, ali se nastava ipak redovito održavala. Kako su brojna djeca doživjela traumu ratnoga razaranja, vjeroučitelji su u to vrijeme obavljali i ulogu socijalnih radnika i psihologa, odgajatelja i nastavnika, a nerijetko i zamjenskih roditelja. Bili su najvažniji faktor u integraciji i socijalizaciji muslimanske djece u nove društvene okolnosti. Jednostavno, samo prisustvo vjeroučitelja u školama ohrabrialo je muslimansku djecu da slobodno govore o svom vjerskom i nacionalnom identitetu.

Iako nepripremljena za ovaj povijesni izazov zbog nedostatka stručnog kadra, nastavnih planova i programa te udžbenika, Islamska zajednica u Hrvatskoj hrabro je iskoračila na ovaj put koji traje već 30 godina i u hodu donosila kvalitetna rješenja. Većina ravnatelja iskazala je susretljivost i odličnu suradnju s Islamskom zajednicom, stavljajući cijelu školsku infrastrukturu na raspolaganje vjeroučiteljima islamskog vjeronauka. Bilo je i onih ravnatelja osnovnih škola koji su na sve načine opstruirali organiziranje i uspostavu nastave islamskog vjeronauka u svojim školama iako su svi uvjeti za njim bili ispunjeni. Neki naši medžlisi imaju praksu jednom godišnje pozvati u džamiju ravnatelje svih škola u kojima se održava vjeronauk te im tako ukazati čast i zahvaliti na dobroj suradnji, omogućiti razmjenu iskustava s drugim ravnateljima te se upoznati s primjerima

pozitivne prakse u susretu s drugim vjeroučiteljima. Često su naši vjeroučitelji bili na vjetrometini, sami su krčili put vjeronauku, rušili barijere i predrasude.

Ogroman entuzijazam čelnih ljudi Zajednice i altruizam svih dionika ovih procesa ubrzo je iznjedrio sve potrebne dokumente i prve udžbenike na koje smo iznimno ponosni jer su ih pisali prvaci naše Zajednice poput r. Osmana Muftića, prvog ministra znanosti R Hrvatske, Ševke ef. Omerbašića, prvog muftije i Aziz ef. Hasanović, aktualnog muftije. Svoj doprinos dale su i tada mlade snage Islamske zajednice poput Harisa ef. Oparidije koji je izradio udžbenik za 1. i 2. razred osnovne škole i profesorica dr. Remzija Hadžiefendić Parić koja je lektorirala sve udžbenike.

Na temelju rasprave stručne i šire javnosti u Republici Hrvatskoj, provedene tijekom školske godine 1990./1991., islamski vjeronauk, uz još pet konfesionalnih vjeronauka, kao izborno-obvezujući nastavni predmet službeno će biti uvršten u hrvatski nacionalni kurikulum na početku školske 1991./1992. godine na temelju odluke Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske², dok je potpunu pravnu i zakonsku regulativu na teritoriju cijele Hrvatske zadobio tek nakon donošenja *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica u Hrvatskoj* (2002.) i drugim vjerskim zajednicama kada je pružena mogućnost sklapanja ugovora s državom, kojima bi se regulirala određena područja djelovanja vjerskih zajednica pa tako i izvođenje vjeronauka u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, odnosno potpisivanjem *Ugovora između Vlade Republike Hrvatske i Islamske zajednice u Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa*.³ Katolička crkva kao većinska

2 Nastavne programe vjeronauka izradilo je 6 vjerskih zajednica u Hrvatskoj, a potvrdilo ih je Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Hrvatske 1991. godine za katolički, pravoslavni, islamski, židovski vjeronauk, te za adventiste i Crkvu Isusa Krista svetaca posljednjih dana. Vidjeti: Marinović Bobinac, Ankica & Marinović Jerolimov, Dinka (2006). *Religious Education in Croatia*, in *Religion and Pluralism in Education. Comparative Approaches in the Western Balkans*, edited by Zorica Kuburić and Christian Moe, 39–71. Novi Sad: CEIR & Kotor Network.

3 Za uvođenje vjeronauka u hrvatske škole bitni su sljedeći pravni dokumenti: Ustav Republike Hrvatske (1990.), Ugovor između Republike Hrvatske i Svete Stoline o suradnji u području obrazovanja i kulture (1996.), Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske biskupske konferencije o vjeronauku u javnim školama i javnim

vjerska zajednica zakonski je riješila status katoličkog vjeronauka još 1996. godine kroz *Ugovor između Republike Hrvatske i Vatikana o suradnji u području obrazovanja i kulture* te *Ugovorom između Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske biskupske konferencije o vjeronauku u javnim školama i javnim predškolskim ustanovama* iz 1999. godine.⁴ Ovi su ugovori važni jer će biti uzeti kao model za kasnije potpisivanje ugovora Vlade Republike Hrvatske s ostalim vjerskim zajednicama među kojima je i Islamska zajednica. Za pravni okvir organiziranja vjeronauka u Hrvatskoj ključan je *Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Islamske zajednice u Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa* potpisan 2002. godine, te članci od 10. do 15. u kojima su precizirane odredbe koje reguliraju način izvođenja vjerskog odgoja u javnim predškolskim ustanovama te osnovnim i srednjim školama.⁵

Neke od tih odredaba su:

- Ako u školi ima minimalno 7 učenika od 1. do 8. razreda čiji su se roditelji izjasnili da žele da im djeca pohađaju islamski vjeronauk, škola je dužna kontaktirati nadležni džemat ili Mešihat i tražiti vjeroučitelja. Sve obaveze prema vjeroučitelju rješava škola, odnosno Ministarstvo.
- Norma za vjeronauk je 18 sati.
- Ukoliko nema dovoljan broj učenika u određenoj šk., a roditelji žele da im dijete pohađa islamski vjeronauk, mogu to pravo ostvariti kroz mekteb. Nastava islamskog vjeronauka koji se održava izvan škole, podliježe istim pedagoškim obvezama kao i nastava koja se odvija u školi u pogledu planiranja i programiranja, vođenja pedagoške dokumentacije, vrednovanja postignuća vjeroučenika i nadzora kvalitete nastave.

predškolskim ustanovama (1999.), Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (2002.) te ugovori između šest vjerskih zajednica i Vlade Republike Hrvatske o pitanjima od zajedničkog interesa (2002. i 2003.).

4 <http://nku.hbk.hr/dokumenti/medunarodni-ugovori/59-svetastolicairh01>; pristup: 2. 12. 2022.

5 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_12_196_3110.html; pristup: 6. 12. 2022.

- Islamski vjeronauk odnosno vjerski odgoj izvode osobe kojima je Mešihat izdao ispravu o mandatu (Muraselu) i koje ispunjavaju potrebne uvjete u skladu s važećim propisima Republike Hrvatske. Mešihat ima pravo svojim dekretom opozvati mandat zbog nedostataka s obzirom na ispravnost poučavanja i s obzirom na osobno ćudoređe.
- Islamske škole s pravom javnosti imaju pravo na primarne novčane potpore kako je predviđeno zakonodavstvom Republike Hrvatske, tako da se naša Islamska gimnazija finansira iz državnog budžeta.

Organiziranje islamskog vjeronauka u školi u nadležnosti su dviju institucija, Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske te Vjersko-prosvjetne službe Mešihata islamske zajednice u Hrvatskoj. Ministarstvo je za te potrebe utemeljilo i posebnu Agenciju za odgoj i obrazovanje čiji viši savjetnici konstantno surađuju sa vjersko-prosvjetnom službom Mešihata islamske zajednice po pitanju organiziranja i održavanja vjeronauka u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama. Kroz 30 proteklih godina oko školskoga vjeronauka ostvarena je kontinuirana i odlična suradnja tih dviju institucija prije svega kroz organiziranje i rad novih vjeronaučnih grupa te pružanje stručno-savjetodavne pomoći vjeroučiteljima, zatim u organiziranju zajedničkih stručnih seminara i provođenju stručnih ispita za vjeroučitelje, u provođenju postupka napredovanja vjeroučitelja u zvanje mentora, u organiziranju i provođenju vjeronaučnoga državnog natjecanja koje je ušlo i u katalog svih državnih natjecanja gdje državni pobjednici iz islamskog vjeronauka dobivaju Oskar znanja zajedno s državnim pobjednicima iz svih drugih predmeta što je pokazatelj da je islamski vjeronauk jednakopran s drugim predmetima u hrvatskom nacionalnom kurikulumu.

Tri desetljeća islamskog vjeronauka u odgojno-obrazovnim institucijama R Hrvatske

Ukoliko bismo ovih 30 godina promatrali po tri desetljeća želeći istaknuti najveće doprinose svakog od njih u području razvoja vjeronauka, mogli bismo donijeti sljedeće zaključke: Prvih 10 godina bila je borba za ostvarivanje prava na ulazak u škole, bez ikakve pravne regulative, bez educiranih učitelja, bez nastavnih planova i programa i bez udžbenika; pravo je čudo kako nam je to uspjelo (ili potencijalna hipoteza da se važne odluke ipak donose na nekim drugim mjestima). Drugih 10 godina obilježava rješavanje svih navedenih nedostataka, ali još uvijek različitim rješenjima za status vjeroučitelja. I zadnjih 10 godina možemo nazvati blagostanjem, gdje je našim učenicima nezamislivo obrazovanje u školi bez vjeronauka; tamo gdje imamo vjeronauk našim učenicima potpuno je prirodno u školi međusobno se selamiti, bez ikakvog ustručavanja u kuhinji tražiti obrok bez svinjetine, imamo čak situaciju kad nam se obratila prof. tjelesnog pitajući kako se postaviti prema djevojčici koja je pokrivena a u vezi s nošenjem sportske opreme (sasvim dobronamjerno). Potpuno je prirodna međupredmetna korelacija, a naši su vjeroučitelji izvrsna spona između škole i džamije (IZ) kad se dogovaraju međureligijski susreti i posjete škola džamijama. Brojne škole, profesori i učenici posjete džamije što u okviru povijesti i geografije na kojima uče o islamu u 5. i 6. razredu, što kao polaznici katoličkog vjeronauka ili neke terenske nastave u višim razredima s ciljem upoznavanja različitosti.

Ujedno, u trećem desetljeću počela je i Cjelovita kurikularna reforma u kojoj kao Zajednica sudjelujemo od početka što nosi brojne prednosti: nema problema s financiranjem (besplatni udžbenici, plaćeni stručnjaci i autori dokumenata iz EU fondova), nema prevelike odgovornosti za određene odluke koje javnost propituje, imate mentore i voditelje svih procesa koji vas educiraju i usmjeravaju, a vi imate punu slobodu da tako educirani predložene metode prilagođavate struci, niste direktno izloženi napadima na vjeronauk i propitivanjima njegove

opravdanosti u državnom odgojno-obrazovnom sistemu, zastupaju vas i u vašu odbranu govore najveći stručnjaci jer je vjeronauk dio nacionalnog kurikuluma i potpuno ravnopravan s drugim predmetima (naravno da imate pravo sudjelovati, ali puno je lakše kad u vaše ime govore i drugi stručnjaci). Zapravo, imate punu slobodu u donošenju odluka u vezi s predmetom i sadržajima, uživate u onome što radite. Koje su onda poteškoće i izazovi? Kratki rokovi za učenje i beskrajna spremnost na fleksibilnost. Najbolje su se snašli ljudi koji su imali dobro posložene druge obaveze u privatnom i profesionalnom životu.

Trenutno stanje

Cjelovita kurikularna reforma osmišljena je sveobuhvatno, odnosi se na sve razine i vrste odgoja i obrazovanja i usmjerena je na sljedeća četiri jednakovrijedna elementa:

KURIKULARNI DOKUMENTI	OSOPOBLJAVANJE ODGOJNO- -OBRAZOVNIH RADNIKA	SUSTAV VREDNOVANJA I IZVJEŠĆIVANJA	PRIRUČNICI, UDŽBENICI, POMOĆNA NASTAVNA SREDSTVA I DIGITALNI SADRŽAJI
--------------------------	--	---------------------------------------	--

Elementi Cjelovite kurikularne reforme

U okviru Cjelovite kurikularne reforme obrazovanja u R Hrvatskoj, ministar znanosti i obrazovanja i muftija imenuju Stručnu radnu skupinu za islamski vjeronauk, koja s Ekspertnom radnom skupinom Ministarstva znanosti i obrazovanja radi na složenoj i zahtjevnoj sveobuhvatnoj reformi obrazovanja iznalazeći najbolja rješenja i za islamski vjeronauk. Kasnije je ova stručna radna skupina proširena novim članovima koji su uradili 12 novih udžbenika islamskog vjeronauka, za svaki razred osnovne i srednje škole, i preko 500 video lekcija za učenje na daljinu. Paralelno je trajala edukacija mentora i

vjeroučitelja unutar sveobuhvatne edukacije učitelja Ministarstva znanosti i obrazovanja putem platforme Loomen. Trenutno se radi na Kurikulumu za srednje strukovne škole i ono što je jako važno, bez obzira što određene procese vodi Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Agencija za odgoj i obrazovanje ili Agencija za strukovno obrazovanje i što se financiraju iz europskih fondova, Islamska zajednica ima ključnu ulogu i zadnju riječ na svaki javni poziv koji objave u vezi s islamskim vjeronaukom, kao i na dokumente ili udžbenike koji nastaju pod stručnim vođenjem savjetnika spomenutih institucija. Dakle, sve u vezi s programima, organizacijom i realizacijom predmeta Islamski vjeronauk je u nadležnosti Islamske zajednice.

Svi su udžbenici u Katalogu odobrenih udžbenika Ministarstva znanosti i obrazovanja i svi su financirani iz EU fondova u okviru Cjelovite kurikularne reforme obrazovanja u Hrvatskoj. Za Islamsku zajednicu u Hrvatskoj jako je važno da je islamski vjeronauk pozicioniran zajedno s drugim predmetima kada je u pitanju reforma i da se svi procesi odvijaju u isto vrijeme. Profesori islamskog vjeronauka aktivno su uključeni u sve vrste edukacija koje organizira i provodi Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

Natjecanja, poticaji i nagrade vjeroučiteljima i vjeroučenicima

Natjecanje iz Islamskog vjeronauka je u Katalog natjecanja Agencije za odgoj i obrazovanje, a na Ministarstvu se priznaje i vrednuje kao državno. Najuspješniji natjecatelji bivaju nagrađeni novčanim nagradama kao i njihovi mentori, a prvaci osvajaju Oskar znanja koji im dodjeljuje ministar znanosti i obrazovanja krajem školske godine na zajedničkoj svečanosti upriličenoj za prvake natjecanja svih predmeta. Prema Mešihatovom pravilniku natjecanja, prvaci islamskog vjeronauka iz viših razreda osnovnih škola predstavljaju ekipu Islamske zajednice na međudržavnom natjecanju koje organizira Rijaset

islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Ponosno ističemo da smo bili domaćini 4. i 8. međudržavnog natjecanja koje organizira Rijaset, a koja su se održala u Rijeci i Zagrebu. U organizaciji Rijaseta IZ u BiH i Mešihata IZ u RH naši srednjoškolci mogu sudjelovati i na natjecanju iz Sire Muhammeda, a.s. Pored putovanja u Istanbul koje organizira Rijaset za prvoplasiranog učenika i njegovog mentora, Mešihat je do sada nagrađivao novčanim nagradama ili stipendijama još 5 najboljih poznavatelja životopisa Muhammeda, a. s. U pandemijskim godinama putovanje je izostalo, ali ne i natjecanje kao ni novčane nagrade. Literatura za ovo natjecanje mijenja se svake godine kako bi se potaklo učenike da pročitaju više knjiga o Muhammedu, a. s. U popis odabranih djela za ovo natjecanje, 2015. godine uvršteno je i djelo zagrebačkog imama Mirze ef. Mešića *Muhammed, a. s., Poslanik čovječanstvu*. Poštujući pedagoške preporuke i ne želeći izlagati stresu najmlađe polaznike vjeronauka, a ipak im priuštiti *svjetla pozornice*, Mešihat organizira revijalne smotre za najmlađe učeće Kur'ana krajem ramazana svake godine. Svoje umijeće u učenju Kur'ana, predstavnici svih međžliisa, imaju priliku testirati pred kurra hafizom Azizom Alilijem, a nakon toga i pred zagrebačkim džematom programom koji hrani dušu i napaja srca. Prilika je to da djeca iz manjih međžliisa, naročito onih u kojima nema džamije, osjete ramazansku atmosferu u velikom Islamskom centru. Njima u čast organizira se iftar i druženje s muftijom. Pored spomenutih natjecanja, smotri i nagrada, Mešihat je utemeljio nagradu *Imam/muallim godine Hifzi ef. Alagić* koja se dodjeljuje svake godine za najbolje postignute rezultate u protekloj godini. Oskar znanja prestižna je državna nagrada koja se svake godine dodjeljuje učenicima za izniman uspjeh i postignute rezultate na državnim i međunarodnim natjecanjima u znanju. Nagradu od 2005. godine dodjeljuju Agencija za odgoj i obrazovanje i Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Prve oskarovce iz islamskog vjeronauka imamo od 2015. godine od kada je natjecanje iz islamskog vjeronauka u Katalogu natjecanja.

Ukratko o značajnijim projektima

Festivali vjeronauka u Rijeci

Polaznici vjeronauka iz cijele Hrvatske kraj školske godine obilježavaju reprezentativnim edukativno-zabavnim programom u Rijeci. Prilika je to za upoznavanje, druženje i razmjenu iskustava kako učenika iz raznih gradova tako i njihovih vjeroučitelja. Ove godine, pored nastupa kojim su predstavili svoje medžlise i primili nagrade za najbolje rezultate u protekloj godini, prisutni su imali priliku proširiti znanje o Muhammedu, a. s., razgledavanjem izložbe *Upoznaj Poslanika* uz stručno vođenje autora izložbe dr. Esmira Halilovića. Potom su se zabavili uz predstavu *Mravko Travko*, sjajnih umjetnika Latifa i Aide Moćević. Nakon službenog dijela programa u džamiji, edukativnog i relaksirajućeg kroz izložbe i predstave, druženja se obično nastavljaju uz igru, sportske i zabavne sadržaje te bogatu trpezu sve do kraja dana.⁶

Susret s drugima

Jedna od domena u Kurikulumu predmeta Islamski vjeronauk jeste *Susret s drugima*. Svjesni da je različitost bogatstvo i da međusobnim upoznavanjem rušimo predrasude, naši vjeroučitelji ustrajavaju na projektima međureligijskog i međukulturalnog dijaloga. Tako se tijekom godine realiziraju brojni projekti u školama, ostvare posjete drugim vjerskim zajednicama, razmijenjene ideje i iskustva. Samo u protekloj školskoj godini stotine učenika diljem Hrvatske, sa svojim profesorima, posjetile su i naše mesdžide i džamije.

Proljetne škole islama

Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, tijekom proljetnih praznika, organizira Proljetnu školu islama za najbolje učenike završnih razreda Osnovne škole. Svoje znanje o islamu polaznici nadograđuju kroz intenzivan rad i prirodno učenje usklađujući

6 Prvi Festival u Rijeci održan je 2017. godine.

različite dnevne aktivnosti, edukativno-zabavnog sadržaja, s vjerskim dužnostima i propisima. Koristi od ovakvog oblika rada s mladima višestruke su, zato ustrajavamo u proširivanju i obogaćivanju sličnih programa.⁷

Dječiji iftari i mukabele

Ramazan je prilika za intenzivnija druženja u džamiji i praktičnu primjenu znanja stečenih na vjeronauku pa se naši učenici više susreću sa svojim vjeroučiteljima na namazima u džematu, dječijim iftarima i mukabelama te humanitarnim aktivnostima putem kojih testiraju svoju nesebičnost i spremnost žrtvovanja vlastitog vremena u želji da urade što više dobrih djela na koja ih motivira islam. U nekoliko medžlisa održavaju se mukabele čiji su učači isključivo djeca.

Parlaonice

Od 2011. godine Muallimsko vijeće Medžlisa Zagreb organizira Parlaonicu kao vid neformalnog obrazovanja mladih. Tretirajući bitna pitanja današnjeg vremena iznose svoja mišljenja i argumente te zajedno s gostima vršnjacima i stručnjacima nastoje doći do određenih zaključaka. Odrastanje u suvremenom globaliziranom svijetu, snalaženje u adolescentskim godinama, očuvanje vjerskog i nacionalnog identiteta u sredinama u kojima su manjina, za mladež predstavlja veliki izazov. Iz godine u godinu, Parlaonice su tematizirale sadržaje poput odnosa prema halalu i haramu u svakodnevnom životu, pitanje poligamije, pobačaja, ponašanja adolescenata, odgovornog seksualnog ponašanja i rizika od spolno prenosivih bolesti, medijima i mladima te uloge istih na oblikovanje ličnosti, ovisnosti o društvenim mrežama, jezika kojim govorimo, njegovanju nacionalnog i vjerskog identiteta, o važnosti Islamskih centara u formiranju istih i sl.

7 Prva Proletna škola islama održana je u Zagrebu 2015. godine. MIZ Umag je domaćin ovog projekta od 2019.

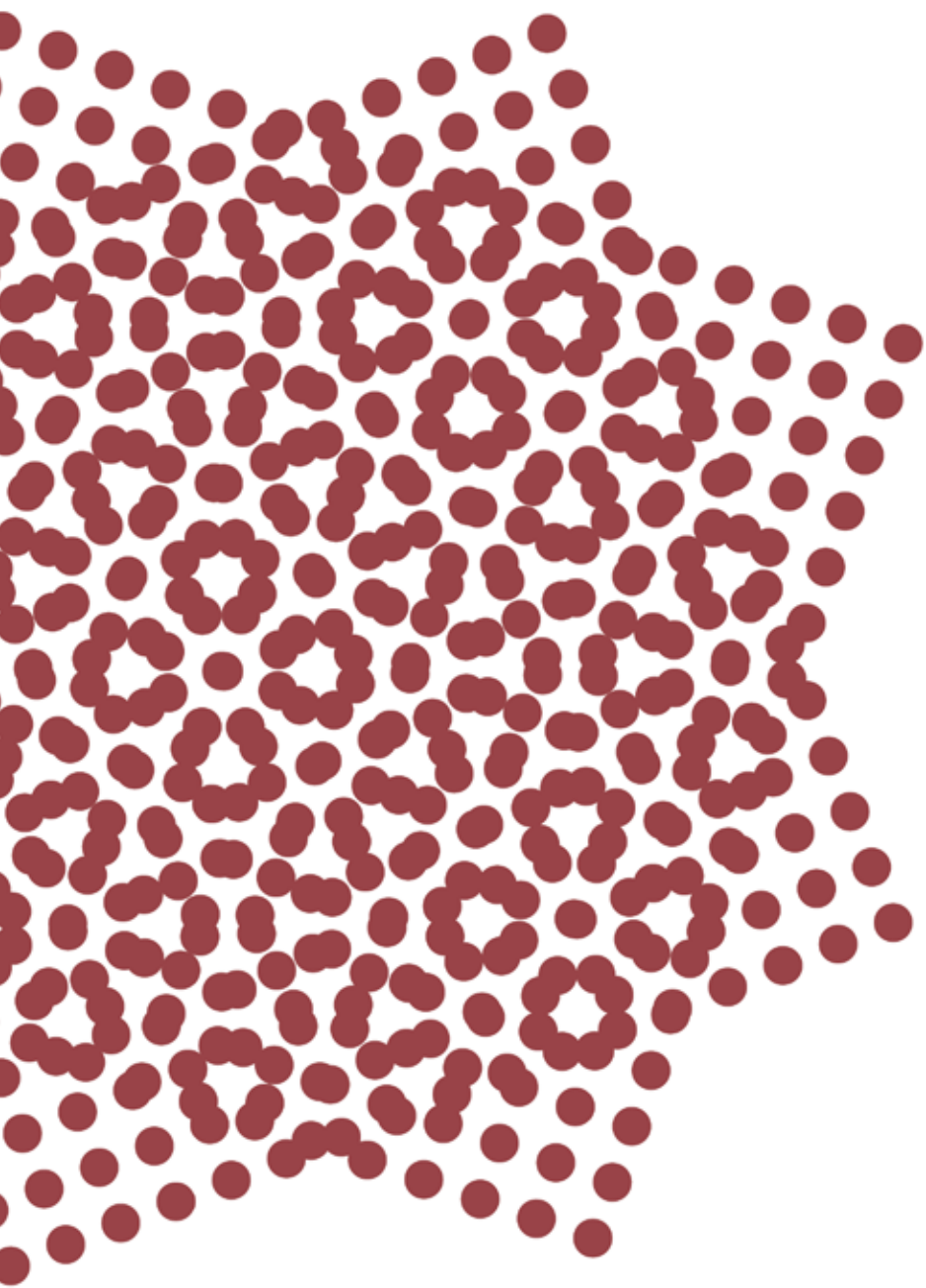
Obilježavanje 30-ogodišnjice i perspektiva vjeronauka

Početak ove školske godine Mešihat Islamske zajednice u Republici Hrvatskoj nizom značajnih događaja obilježava jubilej u povodu 30 godina Islamskog vjeronauka u odgojno-obrazovnim institucijama Republike Hrvatske. U suradnji s televizijom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, BIR TV, snimili smo film o vjeronauku u Hrvatskoj koji je promoviran na znanstveno-stručnom simpoziju organiziranom u povodu ove značajne obljetnice. Na samom simpoziju imali smo priliku slušati izlaganja 12 sveučilišnih profesora i eminentnih stručnjaka iz različitih oblasti koji su iz različitih uglova govorili o ulozi vjeronauka u odgojno-obrazovnom procesu na ovim prostorima te izazovima i prilikama s kojima se susreće. Priredili smo i tematski *Minber*, časopis IZ u Hrvatskoj, u kojem su slikom i riječju opisani najznačajniji događaji u ovih 30 godina i tretirani brojni izazovi s različitih aspekata iz pera naših znanstvenika i stručnjaka te opisana iskustva u organizaciji islamskog vjeronauka u Austriji, Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Srbiji i Hrvatskoj kroz stručne radove predstavnika ovih zemalja. Naslovi znanstvenih i stručnih radova uvaženih izlagača najbolje govore o značaju ovih 30 godina kako za IZ tako i za društvo u cjelini, neki od njih su: *Vjeronauk – temeljna misija Islamske zajednice*, potom *Kako visokoškolske institucije pripremaju vjeroučitelje za budući poziv*; zatim *Kriza odgoja kao izazov školskoj vjeronauci*, *Nastavničke kompetencije* itd. U programu obilježavanja ovog jubileja promovirana je i knjiga *Priručnik islama za odrasle*, autora mr. sc. Mirze ef. Mešića. Dali smo preporuku našim muallimima da u lokalnim zajednicama nastave s obilježavanjem ovog značajnog jubileja kako bi se nastavila pozitivna priča o doprinosu vjeronauka odgoju i obrazovanju generacija muslimana, ali i multikulturalnom društvu u cjelini.

Zaključak

Na temelju Kurikuluma islamskog vjeronauka u Republici Hrvatskoj, statusa, iskustava i raznolikih projekata zaključuje se da je Islamski vjeronauk integriran u obrazovni sustav Republike Hrvatske što je najveći doprinos institucionalizaciji vjeronauka i znak ozbiljnoga pristupa Islamske zajednice u Hrvatskoj svojoj najvažnijoj zadaći. Uvrštavanje Islamskoga vjeronauka u školski odgojno-obrazovni sustav rezultat je stoljetnoga prihvatanja islama kao punopravne religije uz većinsku katoličku i uvažavanja muslimana kao jednakopravnih građana Republike Hrvatske.

Iz perspektive društva, Islamski vjeronauk doprinosi razumijevanju religije kao jednoga od mnogih društvenih fenomena. Za svoju polaznu točku uzima čovjekovo propitivanje o početku i smislu sveukupne egzistencije. Upoznajući učenike s egzistencijalnim i religijskim pitanjima, Islamski vjeronauk pomaže svakom učeniku u njegovu osobnom razvojnom procesu unutar jednoga društva.

MINA PLEH

Položaj islamske vjeronauke u Kantonu Sarajevo

Mina Pleh

stručna savjetnica,
Ministarstvo za odgoj i
obrazovanje Kantona Sarajevo
minapleh@yahoo.com

Pregledni članak

Primljeno: 20. 12. 2022.
Prihvaćeno: 14. 7. 2023.

Ključne riječi

vjeronauka, odgojno-obrazovni
sistem, učenik, nastavnik,
nastava, ličnost

Sažetak

U ovom radu predstavljeno je stanje nastavnog predmeta Vjeronauka u Kantonu Sarajevo kroz hronološku perspektivu njenog uvođenja i postepenog etabliranja u odgojno-obrazovnom sistemu kao izborno-obaveznog predmeta čija ocjena ulazi u opći uspjeh učenika. Pohada je više od 80% učenika. Od njenog uvođenja 1991. godine do danas vidljiv je stalni napredak kako u broju učenika, pravnom statusu predmeta i stručnoj zastupljenosti nastavnika, tako u kvalitetu nastave, udžbenika i ukupnog ugleda nastavnog predmeta Vjeronauka u odgojno-obrazovnom sistemu. Vjeronauka dostiže zadate ciljeve vjerskog odgoja i obrazovanja školskih naraštaja i izgradnje duhovno snažne i emotivno stabilne ličnosti sposobne da se dalje izgrađuje i konstruktivno uključuje u društvene tokove.

The Position of Islamic Religious Education in the Sarajevo Canton

مكانة التربية الإسلامية في كانتون سراييفو

Keywords:

religious education, education system, student, teacher, instructions, personality

الكلمات المفتاحية:

التربية الدينية، النظام التعليمي التربوي، التلميذ، المدرّس، التدريس، الشخصية

108

Abstract:

This paper presents the status of the subject of Religious Education in Sarajevo Canton through a chronological perspective of its introduction and gradual establishment in the educational system as an elective i.e., compulsory subject, with the grade counting towards the overall success of students. Over 80% of students attend this course. Since its introduction in 1991, a constant progression is visible in the number of students, the legal status of the subject, the professional representation of teachers, as well as in the quality of instruction, textbooks, and the overall reputation of the course of Religious Education in the educational system. Religious Education achieves the set goals of religious upbringing and education of school generations, contributing to the development of spiritually strong and emotionally stable individuals capable of further growth and constructive engagement in societal trends.

الملخص:

تمّ في هذا البحث تقديم وضع التربية الدينية في كانتون سراييفو من خلال عرض تاريخ وقائع إدماجها وإثباتها التدريجي في النظام التعليمي التربوي كمادة اختيارية – إجبارية تدخل درجتها في نجاح التلميذ العام. ويلتحق بها أكثر من ثمانين في المئة من التلاميذ. ومنذ إدماجها سنة ١٩٩١ حتى اليوم يلاحظ التقدّم المستمرّ في عدد التلاميذ وكذلك في مكانتها القانونية وتأهلات مدرسيها وجودة التدريس والكتب المدرسية وسمعتها الكلية في النظام التعليمي التربوي. وتحقّق التربية الدينية الأهداف الموضوعة للتعليم والتربية الدينين للأجيال المدرسية وتكوين الشخصية القوية والثابتة عاطفياً والقادرة على التكوين المستمرّ والاندماج الفعّال في التيارات الاجتماعية.

*Ako uistinu želiš nešto, trudiš se mnogo,
koristiš sve prilike i nikada
ne odustaješ na tom putu, uspjeh ćeš!*

(misao ispisana na unutrašnjem
stubu Muzeja nauke u Chicagu)

Inicijativa i aktivnosti Islamske zajednice Bosne i Hercegovine na ponovnom uvođenju odnosno vraćanju nastavnog predmeta Vjeronauka u škole

109

MINA PLEH

Ubrzo nakon prvih demokratskih višestranačkih izbora u R BiH (u daljnjem tekstu: Bosna i Hercegovina) održanih 1990. godine Islamska zajednica (u daljnjem tekstu: IZ) pokreće aktivnosti prema Ministarstvu obrazovanja za povratak vjeronauke u nastavni plan i program osnovnog obrazovanja. Osnovna idejna polazišta i zakonsko uporište za ove aktivnosti IZ su činili:

- Međunarodna konvencija o ljudskim pravima i slobodi vjere i savjesti na kojoj se zasniva pravo roditelja kao građana da škola kao javna ustanova u okviru redovne nastave ponudi njihovoj djeci mogućnost vjerskog odgoja i obrazovanja.
- Primjeri primjene ovog prava u školskim sistemima zemalja razvijenih evropskih demokratija kao što je Austrija u koju bi se naša mlada demokratija u Bosni i Hercegovini željela ugledati.
- Naša obrazovna tradicija u vremenu do Drugog svjetskog rata u kojem je vjeronauka bila dio obrazovnog sistema i nije prekidana od vremena osmanske uprave, Austro-Ugarske i Kraljevine SHS.
- Aktuelne duhovne i vjerske potrebe pojedinca u našem društvu koje su u vrijeme sistemskog ateizma državne vlasti bile značajno zapostavljene.

Nakon nekoliko savjetovanja kompetentnih predstavnika vjerskih zajednica i crkava te predstavnika vlasti pristupilo se

organizacionim pripremama za ponovno uvođenje vjeronauke u škole.

Zbog nedostajućeg stručnog kadra za nastavu vjeronauke primjerene zahtjevima NPP-a i školskog sistema i ambijentu, IZ je pokrenula nekoliko kurseva stručne prilagodbe i pripreme prvih nastavnika koji bi izvodili nastavu vjeronauke u školi. Jedan takav kurs održan je Gazi Husrev-begovoj medresi u ljeto 1991. godine koji je pohađalo približno stotinu polaznika. Polaznici su uglavnom bili imami i muallime.

Hronološki tok uvođenja predmeta Vjeronauka

U cilju upoznavanja i sagledavanja stanja vjeronauke u Kantonu Sarajevo izložit ćemo hronološki tok zbivanja u periodu od 1991/1992. školske godine do danas.

Početak školske 1991/'92. godine u Sarajevu je eksperimentalno uveden nastavni predmet Vjeronauka u tri osnovne škole. Prva iskustva angažovanih nastavnika bila su veoma pozitivna. Nastavnici su bili lijepo prihvaćeni kako od učenika tako i od kolektiva škole. Vrlo brzo se pokazalo da vjeronauka treba da nađe svoje mjesto u odgojno-obrazovnom sistemu i da njen status, priznanje i prihvatanje u najvišoj mjeri ovise od ozbiljnosti i osposobljenosti njenih nastavnika, te kvalitetnih programa i udžbenika. Shvatilo se i uvidjelo da će to biti dug i težak proces prvo ideološke i političke borbe za njen status u sistemu obrazovanja, a zatim proces školovanja i permanentnog stručnog usavršavanja nastavnika, izrade programa i udžbenika i drugih nastavnih pomagala.

Započeta eksperimentalna nastava nije dočekala regularni kraj školske godine. Naprasno je prekinuta 6. aprila napadom na Sarajevo i početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Školske **1992/1993.** godine u nekim školama na području općine Stari Grad izvodila se nastava vjeronauke.

Školske **1994/1995.** godine nastavni predmet Vjeronauka je Nastavnim planom i programom uveden u obrazovni sistem

Bosne i Hercegovine, kao fakultativni predmet, koji se izučava jedan nastavni čas sedmično. Prvih godina u Kantonu Sarajevo ocjena nije ulazila u prosjek općeg uspjeha učenika. Škole su na osnovu provedenog anketiranja pribavile podatke i saglasnost roditelja / staratelja za pohađanje učenika časova vjeronauke.

Školske **1994/1995.** i **1995/1996.** godine Odlukom muftije sarajevskog odabrane su škole i vjeroučitelji koji će izvoditi nastavu vjeronauke prema Nastavnom planu i programu koji je donio Rijaset Islamske zajednice 1994. godine.

Školske **1996/1997.** godine nastavnici vjeronauke zasnivaju radni odnos i postaju uposlenici škola. Uz dokumentaciju prilažu i Saglasnost muftije sarajevskog.

Godine **1997.** Pedagoški zavod grada Sarajevo je na osnovu konkursa u radni odnos primio stručnog savjetnika za vjeronauku.

Školske **2001/2002.** godine vjeronauka u Kantonu Sarajevo dobiva izbornu-obavezujući status. Na početku svake školske godine učenik uz pomoć roditelja bira ovaj predmet, a nakon što se opredijeli da ga izučava postaje obavezan i ima isti status kao i drugi nastavni predmeti, dakle ocjenjuje se i ocjena ulazi u prosjek odnosno opći uspjeh učenika.

Nastavnici vjeronauke u početku su stručni ispit polagali u Rijasetu Islamske zajednice. Sporazumom između Ministarstva obrazovanja i Rijaseta od 2002. godine, nastavnici vjeronauke stručni ispit za rad u odgojno-obrazovnoj ustanovi polažu u Ministarstvu obrazovanja.

Školske **2007/2008.** godine u skladu s Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine predmet Vjeronauka/Vjeronauk se uvodi u prvi razred *srednje škole* kao *izbornu-obavezan*, u Nastavnom planu sa po jednim časom sedmično.

Godine **2008.** Program vjerskog odgojno-obrazovnog rada realizira se u predškolskim ustanovama.

Školske **2011/2012.** godine za učenike koji ne pohađaju predmet Vjeronauka/Vjeronauk, u osnovne škole od prvog do devetog razreda se uvodi izborno-obavezni nastavni predmet *Društvo/Kultura/Religija*, odnosno u srednje škole od prvog do četvrtog razreda *Kultura religija*. Data je i treća mogućnost *nepohađanje niti jednog od navedenih nastavnih predmeta*. (dopis Ministarstva broj:11-04-38-sl./11 od 16. 8. 2011. upućen svim osnovnim školama Kantona Sarajevo i dopis broj:11-01-38-sl./11 od 5. 9. 2011. upućen svim osnovnim i srednjim školama, koji je na snazi zaključno sa školskom 2012/2013. godinom).

Od 1. septembra 2011. ukidaju se ranije saglasnosti vjeroučiteljima izdate od muftijstva a izdaju certifikati / saglasnosti za obavljanje poslova vjeroučitelja od strane Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini s potpisom reisul-uleme.

Školske **2012/2013.** godine održano je I. kantonalno takmičenje iz vjeronauke uz saglasnost Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade KS – organizator Rijaset IZ u saradnji sa Prosvjetno-pedagoškim zavodom.

Od školske 2014/2015. godine Prosvjetno-pedagoški zavod Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade KS organizira i realizira Kantonalno takmičenje iz vjeronauke, a Rijaset Islamske zajednice je organizator državnog i međunarodnog takmičenja.

Takmičenje iz nastavnog predmeta Vjeronauka u Kantonu Sarajevo održava se već deset godina za *učenike VIII i IX razreda osnovne škole i učenike I razreda srednje škole*.

Način organizacije, priprema, realizacija, kao i ostali neophodni uslovi za održavanje kantonalnog takmičenja definisani su Uputstvom o organizaciji takmičenja za učenike osnovnih i srednjih škola Kantona Sarajevo. (Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, mart 2022. godina, <https://3mo.ks.gov.ba/>).

Cilj takmičenja iz vjeronauke na nivou Kantona Sarajevo, koje je sastavni dio takmičenja na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i države Bosne i Hercegovine, kao i međunarodnog takmičenja je:

- afirmacija uloge vjeronauke u sistemu odgoja i obrazovanja učenika osnovnih i srednjih škola;
- afirmacija rezultata i postignuća učenika koji pohađaju nastavu vjeronauke i nastavnika vjeronauke u ukupnom bh. društvu;
- motivacija učenika za izučavanjem predmeta Vjeronauka;
- afirmacija nastavnog plana i programa, udžbenika i literature iz vjeronauke te ukazivanje na njihove odgojno-obrazovne dimenzije i ovladavanje učenika nastavnim sadržajima;

Zadaci takmičenja:

- provjera rezultata rada, stečenih znanja, vještina, sposobnosti i kompetencija učenika;
- isticanje najuspješnijih učenika iz vjeronauke u VIII i IX razredu osnovne škole i I razredu srednje škole kao i najuspješnijih nastavnika iz vjeronauke u osnovnim i srednjim školama;
- predstavljanje dostignutog nivoa razvoja odgojno-obrazovnog rada u nastavnom predmetu Vjeronauka te afirmacija učenika;
- podsticanje učenika i nastavnika na maksimalno zalaganje za ostvarivanje što boljih rezultata iz vjeronauke;

Rezultati takmičenja:

- učenici imaju priliku da pokažu usvojena znanja i sposobnosti, da se plasiraju na viši nivo takmičenja i da osvoje nagrade i diplome;
- učenici i nastavnici vjeronauke dobivaju priliku da se rezultati njihovog rada prezentiraju javnosti;
- škole iz kojih na takmičenje učenici dolaze dobivaju dokaze o vlastitom kvalitetu nastave vjeronauke;
- Ministarstvo za odgoj i obrazovanje stiče uvid u postignute rezultate na takmičenju, najuspješnije učenike iz vjeronauke, nastavnike i škole na području Kantona Sarajevo

Centar za edukaciju, I. kantonalno takmičenje, 2013.

Školske **2013/2014.** godine za učenike od petog do devetog razreda osnovne škole uvodi se nastavni predmet *Zdravi životni stilovi* (dopis Ministarstva broj:11-04-38-sl./13 od 30. 8. 2013. upućen svim osnovnim školama Kantona Sarajevo).

Roditelji/staratelji učenika od I do IV razreda imaju mogućnost izbora jednog od dva izborna-obavezna nastavna predmeta Vjeronauka/Vjeronauk ili Društvo/Kultura/Religija, a od V do IX razreda imaju mogućnost izbora jednog od tri izborna-obavezna nastavna predmeta: Vjeronauka/Vjeronauk, Društvo/Kultura/Religija ili Zdravi životni stilovi.

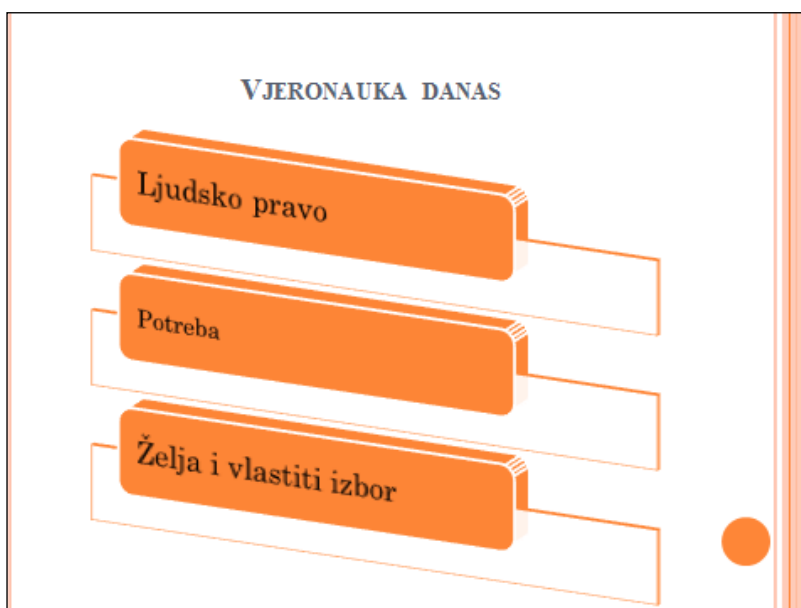
Roditelji/staratelji učenika od prvog do četvrtog razreda, u srednjim školama od školske 2013/2014. godine imaju mogućnost izbora jednog od dva izborna-obavezna nastavna predmeta Vjeronauka/Vjeronauk ili Kultura religija (dopis Ministarstva broj: 11-04-38-sl./13 od 24. 6. 2013. upućen srednjim školama). Prethodnih godina anketiranje učenika se provodilo svake godine na početku školske godine, što je otežavalo osiguravanje uvjeta za izvođenje nastave izbornih predmeta prema važećim pedagoškim standardima i normativima.

U cilju osiguravanja relevantnih podataka o broju učenika koji bi izabrali pohađanje jednog od navedenih izbornih predmeta u školskoj 2014/2015. godini i obezbjeđivanja uvjeta za blagovremeno organiziranje nastave izbornih predmeta u osnovnim i srednjim školama (podjela učenika u grupe, blagovremeno planiranje časova navedenih predmeta u raspored časova kao i planiranje potrebnog kadra za realizaciju nastave izbornih predmeta), upućuju se škole da provedu anketiranje učenika prvih razreda prilikom upisa u prvi razred, a sve učenike ostalih razreda na kraju nastavne godine, najkasnije do 20. odnosno 30. maja 2014. (dopis Ministarstva broj: 11-04-38-16801/1 od 20. 5. 2014. upućen svim osnovnim školama i dopis broj: -04-38-16801-2 od 20. 4. 2014. godine upućen svim srednjim školama). Anketni list od školske 2014/2015. godine važi sve dok roditelj/staratelj ne promijeni mišljenje, kad popunjava novi anketni list i to do kraja tekuće nastavne godine. Škola je dužna čuvati anketni list svakog učenika.

Svi mi koji smo od početka svjedoci napora IZ-a, uložnog truda i zalaganja nastavnika vjeronauke da vjeronauka ponovo

nađe svoje mjesto u školi i bude u funkciji odgoja i moralnog uzdizanja učenika u duhu vrijednosti naše vjerske i kulturne tradicije, znamo koliki je posao učinjen u proteklom periodu. Trebalo je savladati sve prepreke i namjerne opstrukcije s raznih nivoa.

Bio je to dug i težak proces borbe za njen status u sistemu obrazovanja, a zatim proces školovanja i permanentnog stručnog usavršavanja nastavnika, izrade programa i udžbenika.

Zakonska regulativa

U cilju donošenja što povoljnijih zakonskih rješenja praćena su kretanja u oblasti zakonske regulative i poduzimane su odgovarajuće aktivnosti. Što se tiče zakonske regulative nastavni predmet Vjeronauka je regulisan Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju i Zakonom o srednjem obrazovanju Kantona Sarajevo i pozicioniran u obrazovnom sistemu kao izborni predmet, tj. učenici (njihovi roditelji) sami biraju koji će predmet pohađati.

Članom 9. Stav (1) *Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini* ("Službeni glasnik BiH", broj 18/03) propisano je *Škola će unapređivati i štititi vjerske slobode, toleranciju i kulturu dijaloga*. Stavom (2) istog člana propisano je: *Imajući na umu različitost/vjerovanja u BiH, učenici će pohađati časove vjeronauke samo ako su u skladu s njihovim ubjedenjima ili ubjedenjima njihovih roditelja*.

Članom 25. stav (5) *Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju* ("Službene novine Kantona Sarajevo", br. 23/17, 33/17, 30/19, 34/20 i 33/21) propisano je: *Škola je dužna osigurati uvjete da učenici pohađaju nastavni predmet Vjeronauku/vjeronauk, a učenicima koji ne pohađaju vjeronauku/vjeronauk omogućit će se pohađanje jednog od alternativnih predmeta za koji se opredijeli većina učenika*.

Članom 10. *Zakona o srednjem obrazovanju* ("Službene novine Kantona Sarajevo" broj: 23/17, 30/19 i 33/21) propisano je:

- Škola će unapređivati i štititi vjerske slobode, toleranciju i kulturu dijaloga.
- Imajući na umu različitost ubjedenja/vjerovanja u Bosni i Hercegovini, učenici će pohađati časove vjeronauke samo ako su u skladu s njihovim ubjedenjem ili ubjedenjima njihovih roditelja.
- Škola ne može preduzimati bilo kakve mjere i aktivnosti kojima bi se ograničavala sloboda izražavanja sopstvenih i upoznavanja drugih i drugačijih vjerskih uvjerenja.
- Učenici koji ne žele pohađati vjeronauku neće ni na koji način biti dovedeni u nepovoljan položaj u odnosu na druge učenike.

Moje iskustvo praćenja vjeronauke i njenog napredovanja tokom proteklih 18 godina, kako u sferi odgoja i obrazovanja naše djece, tako i rada nastavnika i ugleda koji vjeronauka dobiva u zbornici kroz lijepu i toplu komunikaciju, korektne odnose u kolektivu i podrške koja dolazi od direktora osnovnih i srednjih škola uvjerava me da vjeronauka u sistemu našeg

obrazovanja ima svoju budućnost i da će na najbolji način doprinosti podizanju zdrave i moralno jake ličnosti naših učenika i da će biti od pomoći školi da provodi svoju odgojno-obrazovnu zadaću.

Analiza praćenja nastave vjeronauke pokazuje da je vidljiv stalni napredak, a ogleda se u:

- poboljšanju organizacije i kvaliteta izvođenja nastave vjeronauke;
- definiranju statusa nastavnog predmeta Vjeronauka;
- regulisanju položaja nastavnika;
- poboljšanju zastupljenosti odgovarajućeg stručnog nastavnog kadra;
- procentu polaznosti učenika na vjeronauci;
- saradnji državnih organa i organa Islamske zajednice.

Stručna sprema nastavnika

ŠK. GODINA	BROJ NASTAVNIKA	STRUČNA SPREMA NASTAVNIKA					STRUČNA ZASTUPLJENOST %
		SSS	VŠS	VSS			
1998/1999.	80	68	2	10			15
2003/2004.	84	28	21	35			66,57
2006/2007.	89	11	22	56			93,25
2013/2014.	130	5	20	105			99,23
2015/2016.	129	4	16	DR.	MR.	VSS	100,00
				1	8	100	
2018/2019.	128	3	14	3	12	96	100,00
2020/2021.	138	3	10	5	11	109	100,00
2022/2023.	137	/	9	5	11	112	100,00

Tabela 1. Tabelarni prikaz stručne zastupljenosti nastavnika

Iz prikazane tabele te usporednih pokazatelja proteklih školskih godina može se uočiti kontinuirano poboljšanje u stručnoj

zastupljenosti. Procent zastupljenosti stručnog kadra koji izvodi nastavu vjeronauke u stalnom je porastu, zastupljenost odgovarajućeg stručnog nastavnog kadra je 100 % , što je vidljivo iz Tabele 1.

Danas vjeronauku predaju stručni vjeroučitelji koji su se dugi niz godina školovali radi obavljanja posla nastavnika. Imperativ vjeronauke za sve vjeroučitelje jeste da podučavaju u duhu poruke Allahovog Poslanika, a.s.: *Olakšavajte a ne otežavajte, obveseljajte a ne plašite!*, s osnovnim ciljem da vjeronauka bude odmor učenicima i prilika za učenje dragocjenih sadržaja naše vjere i kulture na nešto drugačiji način, a nikako da bude dodatno opterećenje učenicima i punjenje glava suhoparnim informacijama.

Procent polaznosti učenika na vjeronauci

S obzirom da je predmet Vjeronauka/Vjeronauk NPiP-om Kantona Sarajevo definisan kao izborni predmet, praćena je zastupljenost nastave vjeronauke u školama. Na osnovu podataka koje škole dostavljaju Prosvjetno-pedagoškom zavodu na početku svake škol. godine urađeni su izvještaji o broju učenika koji pohađaju nastavu izborno-obaveznih predmeta.

ŠKOLSKA GODINA	BROJ UČENIKA	BROJ UČENIKA KOJI POHAĐAJU NASTAVU VJERONAUKA/VJERONAUK				
		ISLAMSKA	%	KATOLIČKI	PRAVOSLAVNA	PROTESTANSKA
2014/2015.	35648	29792	83,6	534	20	0
2015/2016.	35617	30000	84,2	487	20	8
2016/2017.	36183	30449	84,2	493	24	7
2019/2020.	37301	31359	84,1	416	23	/
2022/2023.	38077	32021	84,1	421	7	/

Tabela 2. Tabela prikaz broja učenika za predmet Vjeronauka/Vjeronauk – osnovna škola

BROJ OSNOVNIH ŠKOLA	BROJ UČENIKA	IZBORNI NASTAVNI PREDMET		
		VJERONAUKA/ VJERONAUKE	DRUŠTVO/KULTURA/ RELIGIJA	ZDRAVI ŽIVOTNI STILOVI
73	38077	32453	4750	874
%		85,23%	12,49	2,28

Tabela 3. Tabelarni prikaz broja učenika koji pohađaju izborne predmete u šk. 2022/2023. godini

ŠKOLSKA GODINA	BROJ UČENIKA	BROJ UČENIKA KOJI POHAĐAJU NASTAVU VJERONAUKA/VJERONAUKE				
		ISLAMSKA	%	KATOLIČKI	PRAVOSLAVNA	JEVREJSKA
2012/2013	19957	10452	52,37	119	1	/
2014/2015.	17136	12971	75,69	305	14	1
2015/2016.	15613	11863	75,98	283	2	/
2016/2017.	14927	11550	77,38	267	5	/
2020/2021.	14273	11244	78,78	210	11	/
2022/2023.	14169	11084	78,27	188	7	/

Tabela 4. Tabelarni prikaz broja učenika za predmet Vjeronauka/Vjeronauk – srednja škola

BROJ SREDNJIH ŠKOLA	BROJ UČENIKA	IZBORNI NASTAVNI PREDMET	
		VJERONAUKA/ VJERONAUKE	KULTURA RELIGIJA
39	14169	11284	2769
%		79,63	19,54

Tabela 5. Tabelarni prikaz broja učenika koji pohađaju izborne predmete u šk. 2022/2023. godini

Nakon usporednih pokazatelja proteklih školskih godina može se uočiti kontinuirano povećanje broja učenika koji

pohađaju nastavu vjeronauke. Postotak polaznosti učenika na vjeronauci u stalnom je porastu, što je vidljivo iz Tabele 5.

Danas se vjeronauka u Kantonu Sarajevo izučava u *73 osnovne i 39 srednjih škola*. U školskoj 2022/2023. godini od ukupno 38077 učenika u osnovnim školama, vjeronauku pohađa 32021 učenik ili 84,1. U srednjim školama od ukupno 14169 učenika vjeronauku pohađa 11084 učenika ili 78,27%.

Pokazatelji stručnog nadzora

“Učitelj je pedagoški subjekt koji je sposoban i spreman u drugom razviti znanje i vrijednosti. Uz pomoć obrazovnog dobra učitelj ljudski uobličava ukupno biće odgajnika. On, dakle, kroz predmet koji predaje doprinosi da se jedinstveno čulno i nagonско biće djeteta, u njegovoj totalnosti, transformira u jedno duhovno i djelatno ljudsko biće.” (Slatina, 1998: 9).

“Organiziranje djelotvornog procesa poduke/učenja traži kreativne snage učitelja i njegovo odgovorno pedagoško htijenje. Nakon svoga školovanja učitelj treba biti u stanju jednu te istu metodičku ideju realizirati na više podjednako vrijednih načina.” (Slatina, 1998: 12).

Stručni savjetnik u Prosvjetno-pedagoškom zavodu je obavljao uži stručni nadzor nad radom nastavnika i pružao savjetodavno-instruktivnu pomoć u nastavnoj praksi.

U proteklom periodu do 2015. godine, stručna savjetnica za vjeronauku u PPZ-u, posebnu pažnju poklanjala je praćenju nastave vjeronauke u Kantonu Sarajevo, edukaciji nastavnika, savjetodavnom radu radi stjecanja uvida u stvarno stanje izvođenja nastave vjeronauke, kao i podataka za dalje djelovanje na unapređenju nastave vjeronauke i povećanju kvalitete nastave. Stručna savjetnica koordinira proces nastave vjeronauke u saradnji s Muftijstvom sarajevskim i Upravom za obrazovanje i nauku Rijaseta Islamske zajednice u BiH. Prilikom obavljanja užih stručnih nadzora, stručni savjetnik prati kvalitet izvođenja nastave.

Predmet užeg stručnog nadzora obuhvata:

- uvid u stručnu spremu nastavnika
- uvid u pripremanje nastavnika
- uvid u planiranje i programiranje nastavnog gradiva i odobrenu udžbeničku literaturu
- uvid u rad nastavnika (posjeta časovima)
- uvid u izbor metoda, oblika, tehnika i sredstava rada
- procjenu znanja učenika, metoda i oblika ocjenjivanja
- uvid u stručno usavršavanje
- uvjete rada (kabinetska nastava, oprema i podjelu učenika u grupe).

“Obaveza je i uloga nastavnika da podrži razvoj punih potencijala svakog učenika polazeći od njegova razvojnog nivoa, sposobnosti i potreba te uzimajući u obzir ciljeve i ishode učenja i poučavanja. Nastavnik stvara sigurno, inkluzivno i stimulativno okruženje, potičući kooperativno učenje, uzajamnu podršku i uvažavanje različitosti.” (Rangelov-Jusović, 2018: 5)

“Planiranje je kreativni proces koji nastavniku daje mogućnost da na sistematičan način promišlja o željenim ciljevima i ishodima za učenike, i načinima na koje će ih ostvariti, prije nego što uđe u učionicu. Rezultat planiranja je okvir koji sadrži logičan slijed koraka i zadataka koji će stvoriti uslove za efikasnije učenje i poučavanje. Planovi nisu formalna obaveza na papiru, nego stvarni “projekti” koje treba provoditi u razredu sa stvarnim učenicima, prilagođavajući ih i mijenjajući kako bismo ih uskladili sa potrebama svakog djeteta” (Balagija i sar., 2016: 11).

Pri obavljanju stručnih nadzora procjenjuje se koji su koraci zastupljeni tokom procesa planiranja i pripreme; povezanost sadržaja i ishoda učenja, da li nastavnik odabire i primjenjuje različite metode i strategije učenja i poučavanja te oblike rada, odnosno osmišljava li aktivnosti kojima se osigurava aktivno uključivanje učenika u proces učenja, razvoj kreativnosti i kritičkog mišljenja, rješavanje problema, uvažava li didaktičke principe, metodičku postepenost, te na koji način utvrđuje dinamiku rada s obzirom na individualne mogućnosti i potrebe

učenika, u kojoj mjeri odabire i efikasno koristi materijale i sredstva za učenje i poučavanje kao i informacijsko-komunikacijske tehnologije.

Na osnovu posjeta u školi, obavljenih užih stručnih nadzora, uvida u pedagošku dokumentaciju, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

- Nastavnici planiraju, programiraju i realiziraju nastavno gradivo u skladu sa zahtjevima propisanog NPiP-a. Izrađuju globalni i operativni plan rada. Koriste odobrenu udžbeničku literaturu.
- Većina nastavnika se redovno i temeljito priprema za nastavni proces. Pisane pripreme sadrže metodičko-didaktičke elemente, definisane ciljeve i zadatke.
- Aktivno uključuju učenike u proces učenja, koji povezuju s prethodnim znanjem, vještinama i iskustvom učenika, potiču radoznalost i motivaciju za učenje, koriste pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Kreiraju zadatke koji od učenika zahtijevaju analizu, poređenje i povezivanje. Omogućavaju učenicima da razumiju smisao učenja te kako stečeno znanje i vještine mogu primijeniti u stvarnim životnim situacijama. Stalno i funkcionalno pripremanje za nastavu stvara sigurnost, pouzdanje i garantira uspjeh u odgojno-obrazovnom procesu.
- Primjenjuju nove metode kreativne nastave, aktivnog učenja u novom pristupu realizaciji nastavnih sadržaja, što doprinosi razvoju sposobnosti učenika za samostalno sticanje znanja, kreativnosti i poticanje kritičkog mišljenja i istraživanja. Primjenjuju različite oblike rada.
- Ostvaruju korelaciju s drugim nastavnim predmetima.
- Praćenje i vrednovanje postignuća učenika je kontinuirano.
- Nastavnici se kontinuirano stručno usavršavaju u cilju poboljšanja kvaliteta nastave i profesionalnog razvoja.
- Učinjena su poboljšanja nastavnih umijeća.
- Afirmiraju pozitivne vrijednosti kod učenika te prenose vlastiti entuzijazam za učenje.

- Nastava vjeronauke ima svoje puno duhovno, kulturološko, naučno i moralno-odgojno utemeljenje i opravdanost.

Stručno usavršavanje i stručni razvoj nastavnika

Pojam stručnog usavršavanja podrazumijeva proces stjecanja i unapređivanja stečenih znanja i vještina te praćenje inovacija u obrazovanju nakon okončanja početnog obrazovanja.

(Rangelov-Jusović, 2018: 51)

124

Nužnost osavremenjavanja nastave proizlazi iz potrebe za aktualizacijom programskih sadržaja što neminovno nameće potrebu permanentnog profesionalnog razvoja koji se odvija u pravcu jednog novog, modernijeg i kreativnijeg pristupa.

Nastavnicima je omogućeno da steknu sve kompetencije, koje su važne za organizaciju, pripremu i izvedbu nastavnog časa, koristeći različite metode, oblike i tehnike savremene i kreativne nastave. Većina nastavnika je pokazala ozbiljnost i odgovornost kada je u pitanju kontinuirana edukacija, kao i spremnost za svoj stručni razvoj i unapređenje vlastite prakse kako bi na odgovarajući način uvodili savremene metode u nastavni proces i kako bi bili posvećeni nastavnici koji neprestano propituju i unapređuju svoj nastavni rad u cilju postizanja planiranih ciljeva obrazovnog procesa.

U cilju stručne edukacije i stručnog razvoja nastavnika, usavršavanja nastavnog umijeća, razmjene iskustva i ostvarivanja kvaliteta u nastavnom procesu, Prosvjetno-pedagoški zavod u proteklom periodu organizirao je:

- *28 seminara* (4 trodnevna izvan Sarajeva: Gradačac, Vlačić, Mostar, Neum) i 13 aktiva;
- realizirano je *18 radionica*;
- prezentirano je *12 multimedijalnih nastavnih sati*.

Studenski centar IZ BiH, seminar 2020. godine

U povodu obilježavanja 20 godina vjeronauke u obrazovnom sistemu Kantona Sarajevo 2015. godine je u organizaciji Muftijstva sarajevskog i u saradnji s PPZ Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo održan stručni seminar za nastavnike vjeronauke.

Tom prilikom su dodijeljene:

- zahvalnice članovima porodica umrlih vjeroučitelja, zahvalnice penzionisanim, vjeroučiteljima i vjeroučiteljima veteranima,
- Plaketa za afirmaciju vjeronauke u Bosni i Hercegovini,
- Priznanja za afirmaciju vjeronauke u Kantonu Sarajevo i Muftijstvu sarajevskom i
- Priznanja najuspješnijim vjeroučiteljima na takmičenjima iz vjeronauke.

Svake godine, dva puta godišnje realizira se edukacija nastavnika. Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu na temelju Memoranduma o saradnji s Ministarstvom za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo od 2016. godine organizira edukaciju nastavnika vjeronauke u saradnji s Prosvjetno-pedagoškim zavodom i Muftijstvom sarajevskim.

Gazi Husrev-begova medresa, seminar 2015.

Od 2022. godine kada se osniva JU Institut za razvoj predu-niverzitetskog obrazovanja, edukaciju nastavnika organizira Institut.

Realizacija projekata

Lično zalaganje nastavnika, predan rad u nastavi, kao i programi stručnog usavršavanja iz dana u dan povećavaju kvalitet nastave vjeronauke u školi. Svake godine postižu se zavidni rezultati na takmičenju iz vjeronauke na kantonalnom, regionalnom, državnom i međunarodnom nivou. Uspješno su realizirani brojni projekti, priredbe i programi u osnovnim i srednjim školama. Organizirane su humanitarne akcije. Aktiv nastavnika osnovnih i srednjih škola KS sa svojim učenicima već dugi niz godine učestvuju na Manifestaciji Dani o Božijem Poslaniku "Selam ya Resulallah". Udruženje vjeroučitelja Kantona Sarajevo u periodu od 2011. do 2018. godine je izdalo 56 brojeva časopisa za djecu *Elif*.

Takmičenje iz vjeronauke

U organizaciji Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, u Gazi Husrev-begovoj medresi održano je X. Kantonalno takmičenje iz vjeronauke za učenike I razreda srednjih škola i učenike VIII i IX razreda osnovnih škola u školskoj 2021/2022. godini. Učestvovalo je 26 srednjih škola i 57 osnovnih škola. Iz svake škole učestvovao je po jedan učenik. Na kantonalnom takmičenju iz vjeronauke učestvovalo je 26 učenika iz srednjih škola, 57 učenika VIII razreda i 57 učenika IX razreda osnovnih škola, ukupno 140 učenika. Učenici osnovnih i srednjih škola Kantona Sarajevo su postigli zavidne rezultate na svim nivoima takmičenja iz vjeronauke.

IME I PREZIME UČENIKA	ŠKOLA	RAZ-RED	OSVOJENA MJESTA NA TAKMIČENJU				IME I PREZIME NASTAVNIKA
			KANTONALNO	FEDERALNO	DRŽAVNO	MEĐUNARODNO	
Tarik Dacić	JU OŠ "Pofoalići"	VIII	I	II	II		Selim Kalafat
Taha Žgalj	JU OŠ "Hamdija Kreševljaković"		II	III	I	I	Amela Bahtijarević
Ena Čustović	JU OŠ "Aleksa Šantić"		III	I	III		Meliha Alibašić

Ali Pepić	JU Prva osnovna škola	IX	I	II			Emina Memišević
Selma Macić	JU OŠ "Osman Nuri Hadžić"		II				Bahrija Kadrić
Lamija Špodić	JU OŠ "Mustafa Busuladžić"		III	I			Lejla Agović
Amina Crnčalo	JU Treća gimnazija	I	I	II	II		Esada Grabus
Kaima Duraković	JU Prva gimnazija		II				Ensiha Velagić
Anisa Selimović	JU Srednja medicinska škola Jezero		III	I	I	II	Emina Dacić

Tabela 6. Tabela prikaz rezultata pobjednika X. kantonalnog takmičenja iz vjeronauke

Prijem pobjednika X. kantonalnog takmičenja kod glavnog imama MIZ Sarajevo, 2022.

Manifestacija Selam, ya Resulallah

U okviru manifestacije “Dani o Poslaniku – Selam ya Resulallah” MIZ Sarajevo 12. 12. 2016. godine, učenici osnovnih škola Kantona Sarajevo u velikoj sali Gazi Husrev-begove biblioteke s ljubavlju i radošću govorili su o Allahovom miljeniku Muhammedu, a.s., a učenici srednjih škola su prezentirali Istraživanje o prisutnosti Poslanika, a.s., i njegovih osobina u srednjim školama Kantona Sarajevo, uz prelijepo izvođenje ilahija i recitala o Poslaniku, a.s. Po prvi put data je prilika školama, nastavnicima i učenicima osnovnih i srednjih škola koji pohađaju vjeronauku da se predstave široj javnosti i pokažu svoja umijeća i izraze svoja osjećanja prema Voljenom Poslaniku. U Hanikahu Gazi Husrev-begove medrese upriličena je izložba radova učenika osnovnih i srednjih škola “Mladi o Poslaniku”.

129

MINA PLEH

Gazi Husrev-begova biblioteka, svečani program
Mladi o Poslaniku, učenici JU OŠ “Ćamil Sijarić, 2016.

Gazi Husrev-begova biblioteka, 2016.

Hanikah Gazi Husrev-begove medrese, Izložba radova
učenika osnovnih i srednjih škola, 2016.

Godine 2017. Aktiv nastavnika i profesora islamske vjeronauke osnovnih i srednjih škola Kantona Sarajevo je u saradnji i uz podršku Medžlisa Islamske zajednice Sarajevo realizirao manifestaciju “Mladi ramazanu”. U okviru manifestacije nastavnici i profesori su pripremili s učenicima osnovnih i srednjih

škola koncept emisija na prigodne ramazanske teme, koje su emitirane u ramazanskom programu radija BIR. Učenjem odlomaka Kur'ana Časnog učenici će također obogatiti i prediftarski program TV Hayat. U Domu mladih Skenderija, 23. maja 2017. godine održan je koncert učenika osnovnih i srednjih škola. Posjetioci su imali priliku uživati u prelijepom učenju Kur'ana te izvođenju ilahija, recitala i dramskim prikazima.

“Davanje ljubavi je najviši izraz moći: U samom aktu davanja, ja doživljam svoju čvrstinu, svoje bogatstvo, svoju snagu.” (Stevanović, 2001: 50).

“Kreativna nastava povećava aktivnost učenika koji u takvom načinu rada osjećaju veće zadovoljstvo. Kreativnost je bitno svojstvo kvalitetne nastave.” (Stevanović, 2001: 55).

Kvalitet nije nikada slučajnost. Kvalitetnu nastavu, kreativni pristup u odgojno-obrazovnom procesu, ostvarivanje postavljenih ciljeva i ishoda učenja, kao i uspješne učenike možemo imati ako ne održavamo status quo tokom naše nastavničke karijere.

“Kreativna nastava povećava aktivnost učenika koji u takvom načinu rada osjećaju veće zadovoljstvo. Kreativnost je bitno svojstvo kvalitetne nastave.” (Stevanović, 2001: 55).

Kvalitet nije nikada slučajnost. Kvalitetnu nastavu, kreativni pristup u odgojno-obrazovnom procesu, ostvarivanje postavljenih ciljeva i ishoda učenja, kao i uspješne učenike možemo imati ako ne održavamo status quo tokom naše nastavničke karijere.

Kvalitet je rezultat ozbiljnih namjera, iskrenog truda, intelektualnog vođenja i vještog djelovanja; predstavlja mudar izbor između mnogih alternativa” (Willa A. Foster)

Izazovi za nastavnika vjeronauke i vjeronauku

Za nastavnika vjeronauke i vjeronauku izazove vidimo u sljedećim zahtjevima:

- kako dijete/učenika u nastavnom radu osposobiti za duhovno i moralno-estetsko poimanje života u okrilju vjere;
- kako pružiti učenicima cjelovit pogled na svijet s posebnim naglaskom na praktični život vjernika;

- kako ojačati kvalitet nastave vjeronauke i njene odgojne uloge zaštite mladih naraštaja od društveno neprihvatljivog ponašanja, nasilja, ekstremizma, poroka itd.;
- kako osigurati i jačati ugled vjeronauke u odgojno-obrazovnom sistemu.

Zaključak

Perspektiva vjeronauke u odgojno-obrazovnom sistemu je izvjesna i optimistična s obzirom na duhovne, odgojne i obrazovne potrebe mlade generacije da izgrađuju svoju ličnost, moralni dignitet i kulturni identitet prožet osjećanjem poštovanja i djelatne upućenosti na pojedince i grupe koji imaju i drugačiji svjetonazor.

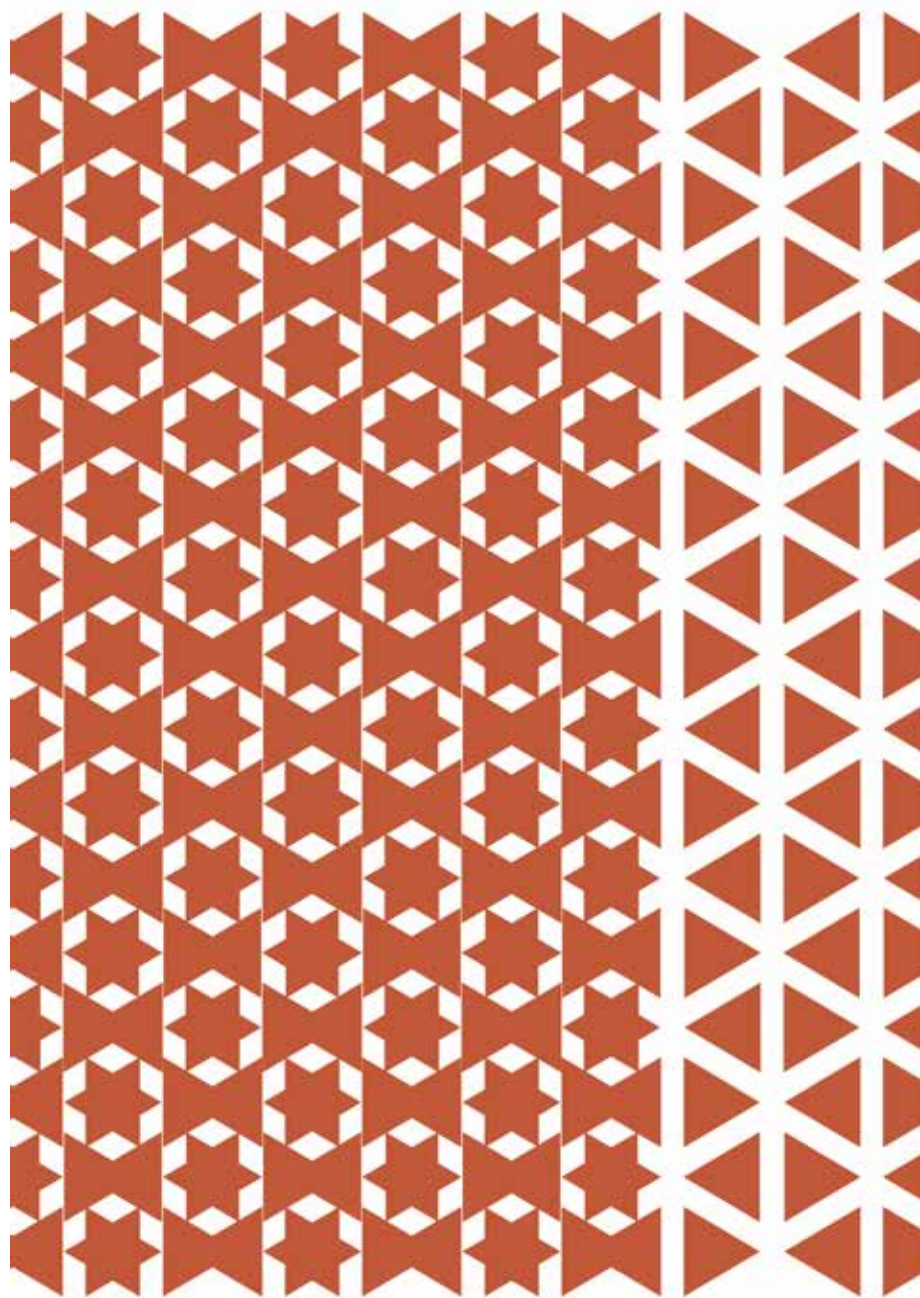
Nastava vjeronauke u školi je danas veoma djelotvorna i ima snažnu i značajnu ulogu u odgoju i obrazovanju. Vjeronauka i vjeroučitelji danas su potreba obrazovnog sistema doprinoseći razvoju civilnog društva, izgradnji slobode savjesti, vjerskog i kulturnog očitovanja u demokratskom okruženju, podržava suživot i uzajamno razumijevanje, afirmira pozitivne vrijednosti i upozorava na opasnost rizičnog ponašanja. Našla je u školi svoje prirodno i nezaobilazno mjesto u cjelini odgojno-obrazovnog sistema.

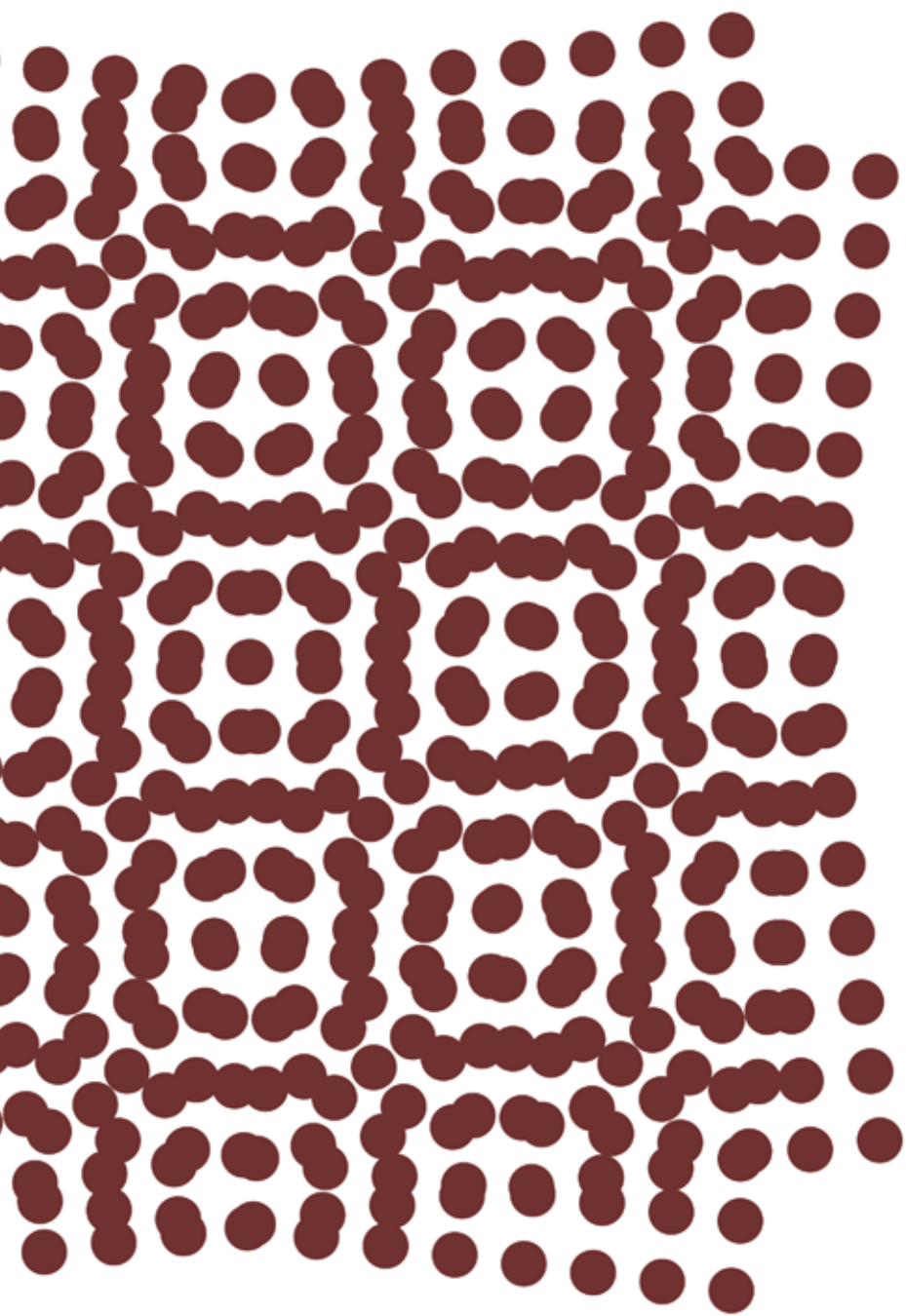
Status vjeronauke u odgojno-obrazovnom sistemu u budućnosti se najbolje može čuvati *angažovanim, profesionalnim, predanim i kvalitetnim radom* vjeroučitelja, vjeroučitelja koji će svoj angažman prije svega doživljavati kao *časni poziv i emanet*.

Pred nama je vrijeme *zajedničkog djelovanja i angažmana* u kojem bi glavni cilj trebao biti da *odgojno-obrazovnim dobrom* koje nudi nastava vjeronauke *oplemenimo mlade generacije gradeći u njima zdrave, snažne i moralne ličnosti* i da ličnim primjerom, sa kreativnošću, blagim, srdačnim i iskrenim pristupom, lijepom komunikacijom i dobrim međuljudskim odnosima razvijemo ljubav prema Gospodaru i Poslaniku Muhammedu, a.s., te učenju i poučavanju.

Literatura

- Balagija, A., Numanović, A., Kukavica A., Hajdarević – Barudžija, M. (2016). *Vodič kroz planiranje*, Centar za obrazovne inicijative Step by Step, Sarajevo.
- Rangelov-Jusović, R. (2018). Standard zanimanja – vodič za nastavnike/nastavnice, Sarajevo.
- Slatina, M. (1998). *Nastavni metod – Prilog pedagoškoj moći suđenja*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Stevanović M. (2001). *Kvalitetna škola i stvaralaštvo*, Nakladnička kuća “Tonimir”, Varaždinske Toplice.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Prosvjetno-pedagoški zavod, Izvještaj o broju učenika koji pohađaju nastavu izborno-obaveznog nastavnog predmeta Vjeronauka/Vjeronauk, Društvo/Kultura/Religija ili Zdravi životni stilovi u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo za školsku 2014/2015, 2015/2016, 2016/2017, i 2019/2020. godinu; Podaci o broju učenika za nastavni predmet Vjeronauka/Vjeronauk – osnovna škola za školske godine (2014/2015, 2015/2016, 2016/2017, 2019/2020).
- Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, Izvještaj o broju učenika koji pohađaju nastavu izborno-obaveznog nastavnog predmeta Vjeronauka/Vjeronauk, Društvo/Kultura/Religija ili Zdravi životni stilovi u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo za školsku 2022/2023. godinu; Podaci o broju učenika za nastavni predmet Vjeronauka/Vjeronauk – osnovna škola za školsku godinu 2022/2023.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Prosvjetno-pedagoški zavod, Izvještaj o broju učenika koji pohađaju nastavu izborno-obaveznog nastavnog predmeta Vjeronauka/Vjeronauk ili Kultura religija u srednjim školama u Kantonu Sarajevo za školsku 2012/2013, 2014/2015, 2015/2016, 2016/2017. i 2020/2021. godinu; Podaci o broju učenika za nastavni predmet Vjeronauka/Vjeronauk – srednja škola za školske godine (2012/2013, 2014/2015, 2015/2016, 2016/2017, 2020/2021).
- Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, Izvještaj o broju učenika koji pohađaju nastavu izborno-obaveznog nastavnog predmeta Vjeronauka/Vjeronauk ili Kultura religija u srednjim školama u Kantonu Sarajevo za školsku 2022/2023. godinu; Podaci o broju učenika za nastavni predmet Vjeronauka/Vjeronauk – srednja škola za školsku 2022/2023. godinu).

MENSUR HUSIĆ

Položaj islamske vjeronauke na području Muftijstva tuzlanskog

Mensur Husić

rukovodilac Službe za vjerske
poslove i obrazovanje
Muftijstvo tuzlansko; vanredni
profesor Filozofskog
fakulteta u Tuzli
mensurhusic@yahoo.com

Pregledni članak

Primljeno: 3. 4. 2023.
Prihvaćeno: 13. 7. 2023.

Ključne riječi

religija, vjeronauka,
vjeroučitelj, obrazovanje,
obrazovni sistem, Muftijstvo
tuzlansko

Sažetak

U uvodnom dijelu rada elaborira se povratak religijama, povratak svetom na Zapadu koji se događao šezdestih godina XX stoljeća. Značajnije promjene u odnosu prema religiji u Bosni i Hercegovini dogodile su se nakon društveno-političkih promjena devedesetih godina XX stoljeća. Rezultat ovih promjena je i uvođenje vjeronauke u škole. Autor akcentira proces uvođenja vjeronauke u škole na području Tuzlansko-podrinjskog kantona, Posavskog kantona, Brčko distrikta BiH, te u škole na području bosansko-hercegovačkog entiteta RS. Poseban akcenat je stavljen na objašnjenje statusa koji ima nastavni predmet Islamska vjeronauka u osnovnim i srednjim školama, organizaciju nastave islamske vjeronauke od vremena uvođenja pa do danas, poteškoće i načine prevazilaženja kadrovske deficita, odnosno profiliranje vjeroučiteljskog kadra. Ukazano je na izazove i poteškoće u realizaciji nastave islamske vjeronauke, te na načine njihovog prevazilaženja.

The Position of Islamic Religious Education in the Tuzla Muftiate

مكانة التربية الإسلامية في منطقة دار الإفتاء بتوزلا

Keywords:

religion, religious education, religious education teacher, education, education system, Tuzla Muftiate

الكلمات المفتاحية:

الدين، التربية الدينية، مدرّس التربية الدينية، التعليم، النظام التعليمي، دار الإفتاء في توزلا

138

Abstract:

The introductory part of the paper expands on the return to religions, and the return to the sacred in the West in the 1960s. Significant changes in the attitude towards religion in Bosnia and Herzegovina took place after the socio-political changes of the 1990s. One result of these changes is the introduction of religious education in schools. The author highlights the process of introducing religious education into schools in the Tuzla-Podrinje Canton, Posavina Canton, Brčko District of BiH, and schools in the BiH entity of RS. Special emphasis is placed on explaining the status of the subject of Islamic religious education in primary and secondary schools, the organization of Islamic religious education from the time of its introduction to the present, challenges, and ways of overcoming staffing deficits, i.e., profiling the religious education teaching staff. The paper points out the challenges and difficulties in implementing Islamic religious education and ways to overcome them.

الملخص:

يتمّ في مقدمة البحث تفصيل الإعادة إلى الديانات والمقدّسات في الغرب التي حصلت في الستينيات من القرن العشرين. وحصلت التغيّرات المهمة في العلاقة بالدين في البوسنة والهرسك بعد التغيّرات الاجتماعية السياسية في التسعينيات من القرن العشرين. ومن نتائج تلك التغيّرات إدماج التربية الدينية في المدارس. ويؤكد المؤلّف على عملية إدماج التربية الدينية في المدارس بمنطقة كانتون توزلا وكانتون بوسافينا وإقليم برتشكو، وفي المدارس بمنطقة كيان البوسنة والهرسك «جمهورية صربسكا». ويؤكد في البحث بصفة خاصّة على شرح مكانة التربية الدينية في المدارس الابتدائية والثانوية، ونظام تدريس التربية الإسلامية منذ إدماجها حتى اليوم، والصعوبات وطرق تجاوز نقص الكوادر، أيّ تدريب كوادر التربية الدينية. وتمت في البحث الإشارة إلى التحديات والمشكلات في تدريس التربية الدينية وطرق تجاوزها.

Uvod

Početak XX stoljeća intelektualci u Evropi predviđali su kraj religije, akcentirajući da modernizacija predstavlja veliku prijetnju religiji i religijskim vrijednostima. Svoje pretpostavke argumentirali su smanjenjem broja vjernika koji participiraju u obredima i nastojanjem vjerskih zajednica da se prilagode novim okolnostima.¹ Pored brojnih prognoza i predviđanja kraja religije, prije svega njene društvene uloge, "povratak religijama", "povratak svetom" i porast religioznosti obilježili su kraj XX stoljeća. Istaknuti religiolog i zagovornik teorije sekularizacije Peter Berger² je u svojoj ranoj fazi u radovima zagovarao tezu o krizi religije i njenih vrednota. U kasnijoj fazi svoga života Berger je revidirao vlastite stavove u ovom pogledu, smatrajući da je današnji svijet duboko religiozan. (Šadić, 2020: 97) Navedene promjene u poimanju religije u sociološkim krugovima dovele su pod znak pitanja ranije sociološke teorije religije. Prema mišljenju sociologa Jima Beckforda, "sociološke teorije religije počevši od Marxa, Engelsa, Durkheima i Webera, postavljene u vrijeme tranzicije iz predindustrijskog u post-industrijsko društvo, nisu više adekvatne stvarnosti i kao takve ne mogu biti paradigma za tumačenje savremenih religioznih fenomena koji su svojstveni razvijenim industrijskim društvima." (Mandarić, 2000: 24)

Značajnije promjene u odnosu prema religiji u Bosni i Hercegovini dogodile su se nakon društveno-političkih promjena devedesetih godina XX stoljeća. Činjenica da su državljani Bosne i Hercegovinena u popisu stanovništva iz 1991. godine iskazali visok stepen religijske samoidentifikacije (RFE, 2020)³ poslužila je brojnim teoretičarima društva kao argument da je

1 Drugi vatikanski koncil bio je izraz ovih prilagođavanja u Katoličkoj crkvi.

2 "Peter Berger (1929–2017), američki sociolog austrijskih korijena, koji je nakon Drugog svjetskog rata emigrirao u SAD, gdje je nastavio studij a potom radio kao profesor na brojnim univerzitetima. Dobitnik je velikog broja prestižnih nagrada, a najznačajnija djela je napisao iz područja sociologije znanosti i sociologije religije." (Šadić, 2020: 89)

3 "Podaci o vjeroispovijesti kažu da u BiH živi 50,7 % građana islamske vjeroispovijesti, 15,19 % su katolici, a 30,75% pravoslavci." (Arnautović, 2020) Na popisu 2013. godine 3% stanovništva izjasnilo se kao ateisti. (Nuhanović, 2019)

bosanskohercegovačko društvo bilo manje sekularno nego što se i pretpostavljalo. Nakon dugogodišnje marginalizacije religije od strane socijalističko-komunističkog režima, te usljed demokratizacije društva, religija se vratila na javnu scenu. U državne škole je uvedena konfesionalna vjeronauka,⁴ koja dobija ravnopravan status kao svi drugi predmeti u školskom sistemu i koja je stekla status dobro prihvaćenog predmeta, od strane države i društva. Vjerske zajednice osnivaju privatna obdaništa, škole, fakultete itd. Pravo na vjerski odgoj i obrazovanje zagarantovano je i regulisano državnim zakonima: *Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini* te *Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini* entitetskim i kantonalnim zakonima o osnovnom i srednjem odgoju i obrazovanju.

Ugovorima koje je Bosna i Hercegovina potpisala s Katoličkom crkvom⁵ i Srpskom pravoslavnom crkvom osigurava se i mjesto vjeronauci u javnim obrazovnim ustanovama na svim nivoima.

Uvođenje nastavnog predmeta Islamska vjeronauka u osnovne i srednje škole na području Tuzlansko-podrinjskog kantona

Inicijativa za uvođenje vjeronauke u osnovne i srednje škole na području Muftijstva tuzlanskog pokrenuta je krajem 1992. godine, kada je Muftijstvo uputilo Zahtjev za uvođenje vjeronauke u škole Predsjedništvu Skupštine Opštine Tuzla,⁶ u kojem je zatraženo odobrenje da se nastava islamske vjeronauke izvodi u istim prostorijama u kojima i školska nastava, a ne u odvojenim,

4 Vidi više: Ahmet Alibašić, *Problem koji to ne mora biti: Vjersko obrazovanje u javnim školama u BiH*, Sarajevo, Fond Otvoreno društvo, 2009, 11–34.

5 Ovim ugovorom (katolički) vjeronauk je regulisan članom 16. Tačka 1. člana 16. glasi: "Bosna i Hercegovina u svjetlu načela o slobodi vjere, priznaje temeljno pravo roditelja na vjerski odgoj djece te u sklopu školskoga plana i programa i, u skladu sa voljom roditelja i skrbnika, nastavu katoličkoga vjeronauka u svim osnovnim i srednjim školama i predškolskim ustanovama, kao obaveznoga školskog predmeta za sve koji ga izaberu, pod istim uvjetima za sve druge obavezne predmete" (BKBIH, 2006).

6 Zahtjev za uvođenje vjeronauke u škole, akt br. 1/92, od 3. 12. 1992. godine.

zbog ratnih dejstava i dodatnog rizika. Nastava islamske vjeronauke je eksperimentalno realizirana u jednom broju škola u ratnoj 1992/1993. godini, negdje u školskim prostorijama, a negdje u džamijama ili na drugim mjestima gdje je realizovana školska nastava.⁷ Nastojeći da definira status vjeronauke u školama Muftijstvo tuzlansko je od Prosvjetno-pedagoškog zavoda (PPZ) Tuzla⁸ zatražilo pojašnjenje pojma fakultativna nastava, akcentirajući da Islamska zajednica na ovom području od naredne 1993/94. školske godine namjerava koristiti se mogućnošću uvođenja Vjeronauke u osnovne i srednje škole.⁹ U cilju potpunijeg sagledavanja pitanja islamske vjeronauke i provođenja priprema za njeno uvođenje u škole, oformljena je posebna komisija, a za saradnika sa PPZ-om Okruga Tuzla imenovan je Ševko-ef. Sulejmanović.¹⁰ Na sastanku koji je naiubu-reis prof. dr. Mustafa-ef. Cerić održao sa službenicima Muftijstva tuzlanskog 9. 9. 1993. godine usvojen je zaključak da se započete aktivnosti na planu uvođenja vjeronauke u osnovne i srednje škole u što skorije vrijeme realizuju.¹¹ U namjeri da navijesti uvođenje vjeronauke u osnovne i srednje škole, Muftijstvo tuzlansko je zatražilo od TV Tuzla da mu se ispostavi račun proizvodnje, emitovanja i ustupanja spota kojim će se navijestiti uvođenje vjeronauke u osnovne i srednje škole.¹² Na sjednici Muftijskog vijeća održanoj 27. 9. 1993. godine donesena je odluka kojom je Ševko-ef. Sulejmanović imenovan stručnim saradnikom za predmet Islamska vjeronauka, za saradnju sa PPZ-om.¹³ Konač-

7 JU Oš Šerići, općina Živinice, Zahtjevom za dodjelu udžbenika i literature, br. 219/94, od 20.10.1994., upućenim Muftijstvu upoznala je Muftijstvo da se u toj školi već dvije godine izvodi fakultativna nastava iz Islamske vjeronauke.

8 U dopisu br. 174-9/93, od 7. 9. 1993, koji je upućen naiubu-reisu dr. Mustafi-ef. Ceriću, navedeno je da je ostvarena saradnja sa PPZ-om o konačnom definisanju statusa nastavnog predmeta Vjeronauka u školama, te da su potrebni usaglašeni NPP-i za osnovne i srednje škole kao i udžbenici i literatura.

9 Zahtjev za pojašnjenje pojma fakultativna nastava, akt br. 161-8/93, od 17. 8. 1993, upućen PPZ-u Okruga Tuzla.

10 Zapisnik sa sjednice Muftijstva, održane 25. 8. 1993. (uknjižen pod br. 281/93, 17. 9. 1993).

11 Zapisnik sa sastanka naiubu-reisa prof. dr. Mustafe-ef. Cerića sa službenicima Muftijstva održanog 9. 9. 1993. godine (uknjižen pod br. 281-1/93, 17. 9. 1993).

12 Dopis upućen TV Tuzla, br. 201-10/93, od 13. 10. 1993. godine.

13 Muftijstvo je obavijestilo PPZ Okruga Tuzla o donesnoj odluci aktom br. 202-10/93, od 13. 10. 1993.

no, nastavni predmet Islamska vjeronauka je vraćen u osnovne i srednje škole kao fakultativni predmet 1993/94. godine. (Huseinagić, 2010: 61) Takmičenja iz Islamske vjeronauke na nivou medžlisa, inicirana su 1995/96. godine. Prvo takmičenje iz Islamske vjeronauke na nivou Muftijstva održano je 30. maja 1999. godine u prostorijama Behram-begove medrese u Tuzli. Takmičile su se ekipe medžlisa (po tri takmičara) za osnovne škole VII razred, a za srednje II razred.¹⁴

Status nastavnog predmeta Islamska vjeronauka

Islamska vjeronauka u osnovnim i srednjim školama na području Muftijstva tuzlanskog, kao i u svim školama u Bosni i Hercegovini, ima status izborno-obavezne nastave. Prema Uputstvu za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/05. godini, anketiranje učenika odnosno roditelja ili staratelja vrši se u prvom razredu osnovne škole i prvom razredu srednje škole. Škole su obavezne da omoguće učenicima odnosno roditeljima ili starateljima da se opredijele za pohađanje nastave vjeronauke ili alternativnog predmeta religijske kulture u osnovnim ili historije religije u srednjim školama.¹⁵ Ovaj model je u školama na području TK prisutan od 1999. godine, te predstavlja prikladno rješenje za učenike koji se ne opredijele za vjeronauku. Prije uspostavljanja ovog modela, u školama je bila praksa da se učenici opredjeljuju za vjeronauku na početku svake školske godine. Zbog provođenja ankete i ažuriranja spiskova kasnilo se po nekoliko dana s početkom izvođenja nastave islamske vjeronauke. Vjeroučitelji su bili u nezavidnoj poziciji kada je u pitanju postavljanje

14 Aktom br. 248/95, od 12. 6. 1995, obavještavaju se svi odbori IZ-a na području Muftijstva Tuzla o zaključku Savjeta Muftijstva, donesenom na sjednici održanoj 5. 6. 1995, da se na području svakog odbora ovog Muftijstva organizuju takmičenja iz Vjeronauke, a pobjednici (ekipa od tri člana) pripreme za regionalno takmičenje koje će se održati u Behram-begovoj medresi početkom naredne vjeronaučne godine.

15 "Učenici izaberu da li će slušati Vjeronauku ili Religijsku kulturu. I nakon što se u anketi opredijele za jedan od ta dva predmeta, onda su dužni tu nastavu i pohađati. I ocjene iz tog predmeta ulazit će u konačan prosjek njihovih ocjena. Ovdje govorimo o svim vjeronaukama. Znači, neki hoće islamsku, neki pravoslavnu, neki katoličku vjeronauku, a oni koji neće vjeronauku moraju pohađati Religijsku kulturu. Dakle, ne mogu hodati oko škole dok su druga djeca na nastavi." (Jahić, 2013)

školskih zadataka pred učenike, s obzirom da se učenicima pružala mogućnost da se opredijele za alternativni predmet u narednoj školskoj godini.

Vjeronauka kao nastavni predmet regulisana je pri nadležnim organima na entitetskom odnosno kantonalnom nivou. Nastava islamske vjeronauke se realizira prema nastavnom planu i programu, udžbenicima i didaktičkoj građi koju donosi nadležna vjerska zajednica, a koje verificiraju ministarstva na entitetskom i kantonalnom nivou. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je nadležna za donošenje NPP-a islamske vjeronauke, školovanje kadra, izdavanje saglasnosti za rad. Sedmična norma nastavnika islamske vjeronauke je 21 čas.¹⁶ Ocjene iz Islamske vjeronauke ulaze u prosjek ocjena. Izbor nastavnika Islamske vjeronauke u školama vrši se na osnovu javnog konkursa. Navedena praksa izbora vjeroučitelja je uspostavljena usvajanjem dopune o vjeronauci 1996. godine (broj 03/610-3966/96 od 26. 8. 1996) prema kojoj je izbor vjeroučitelja pripao školi, a država je preuzela na sebe obavezu plaćanja nastavnika i profesora vjeronauke. Nastavi vjeronauke su osigurana sva prava i obaveze kao i nastavnicima drugih predmeta. (Jabučar, 2000).

U osnovnim školama na području Tuzlanskog kantona islamska vjeronauka se izučava po jedan čas sedmično u prvoj trijadi (I-III razred), dva časa sedmično u drugoj trijadi (IV-VI razred) i jedan čas sedmično u zadnjoj trijadi (VII-IX).¹⁷ U srednjim školama na području Tuzlanskog kantona do školske 2019/20. godine vjeronauka je izučavana samo u I i II razredu po jedan čas sedmično, kada je na prijedlog Ministarstva obrazovanja

16 Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona je na osnovu člana 5. i 8. Zakona o ministarstvima i drugim organima Tuzlanskog kantona ("Sl. Novine TK", broj: 4/00, 17/00 i 3/01) donijelo *Uputstvo za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/2005. godini*, broj. 10/1-38-1210104, Tuzla, 1. 9. 2004. godine.

17 Prema Uputstvu za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/05. godini br. 10/1-38-12101/04 od 1. 9. 2004. godine, koje je donijelo Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK, u školskoj 2004/05. godini nastava Islamske vjeronauke bila je zastupljena je po jedan čas sedmično u I razredu devetogodišnje i u VII i VIII razredu osmogodišnje osnovne škole, te u I i II razredu srednje škole. Vjeronauka je bila zastupljena od I do VI razreda osmogodišnje škole sa po dva časa.

i nauke Tuzlanskog kantona uvedena u III i IV razred srednje škole. U osnovnim školama u Posavskom kantonu islamska vjeronauka se izučava po dva časa sedmično u svim razredima osnovne škole i po jedan čas u svim razredima srednje škole. Do 2000. godine u ovom kantonu nastave islamske vjeronauke se izvodila po jedan čas u svim razredima osnovne i srednje škole. U školama na području bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska vjeronauka je zastupljena po jedan čas sedmično od II do IX razreda razreda osnovne škole. Godine 2018. vjeronauka je uvedena po jedan čas sedmično u sve razrede srednje škole na području ovog entiteta. Do osnivanja Brčko distrikta Bosne i Hercegovine 2000. godine, status vjeronauke i vjeroučitelja bio definisan u odnosu na entitete. Od 2001. do 2008. godine vjeronauka je u Brčko distriktu imala status fakultativnog predmeta, a vjeroučitelji angažovani po raznim vrstama ugovora. *Nalogom supervizora o zaštiti slobode vjeroispovjesti u vezi sa održavanjem nastave vjeronauke i radnim statusom vjeroučitelja u javnim školama Brčko Distrikta Raffi Gregorijana* od 13. 8. 2008. godine predmet Vjeronauka postaje izborno-obavezujući, gdje ocjena ulazi u prosjek, a vjeroučitelji su većinom primljeni u škole u stalni radni odnos. Također, uveden je alternativni predmet, *Životne vještine i stavovi*. Po ovom nalogu vjeronauka se od II do IX razreda izučavala po jedan čas sedmično, a “vjeroučitelji svih vjeroispovijesti sa kanonskim mandatom nadležnih vjerskih organa u Bosni i Hercegovini, imaju isti status, prava i obaveze u javnim školama Brčko distrikta.” (Gregorian, 2008) Vjeroučitelji koji su obavljali dužnost imama po potrebi su angažirani ograničenim brojem časova. Na zahtjev lokalnih vjerskih zajednica da je nastavu islamske vjeronauke potrebno podići na kvalitetniji nivo, uvažavajući sporazume koje je Bosna i Hercegovina prethodno potpisala s vjerskim zajednicama, Vlada Brčko distrikta BiH je na vanrednoj sjednici održanoj 20. 5. 2015. godine, usvojila *Prijedlog Odluke o povećanju trajanja nastave i uvođenju nastavnih predmeta Katolički vjeronauk, Islamska vjeronauka i Pravoslavna vjeronauka u osnovne i srednje škole Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*. Prema ovoj odluci, vjeronauka će

se u školskoj 2016/2017. godini, u II i III razredu izučavati po jedan čas, a od IV do IX razreda po dva časa sedmično. Na osnovu ove odluke vjeronauka je uvedena i u prvi razred srednje škole u školskoj 2016/2017. godini. Najzaslužniji za povećanje broja časova vjeronauke u osnovnoj školi i uvođenje predmeta u srednje škole su tadašnji poglavari vjerskih zajednica i predstavnici vlasti koji su za tu ideju imali dovoljno razumijevanja. Danas, od prvog do četvrtog razreda srednje škole na području Brčko distrikta BiH vjeronauka se izučava po jedan čas sedmično. Prema tome, u osnovnim školama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine vjeronauka se izučava po jedan čas u II i III razredu osnovne škole, i po dva časa od IV do IX razreda. U svim razredima srednje škole vjeronauka se izučava po jedan čas sedmično.¹⁸

Organizacija nastave islamske vjeronauke

Organizacija i pohađanje nastave islamske vjeronauke

U školskoj 2021/22. godini, nastava islamske vjeronauke na području Muftijstva tuzlanskog izvođena je u 120 osnovnih škola i 53 srednje škole. Područje Muftijstva tuzlanskog obuhvata Tuzlanski kanton, Posavski kanton, Brčko distrikt Bosne i Hercegovine i područje manjeg bh. entiteta Republika Srpska.¹⁹ Procenat učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku u osnovnim i srednjim školama na području Muftijstva tuzlanskog od vremena njenog uvođenja u škole pa do danas, uz pruženu mogućnost izbora alternativnog predmeta, pokazatelj je

18 U Izvještaju za islamsku vjeronauku za 2002/2003. godine navedeno je da se na području Muftiluka tuzlanskog nastava predmeta Islamska vjeronauka odvijala različito po njenom statusu kao i po broju časova u sedmici. U osnovnim školama na području TK nastava je izborna-obavezna sa po dva sata od I do VI razreda, te sa po jedan čas u VII, VIII i IX razredu. U srednjim školama vjeronauka se izučava po jedan čas u I i II razredu. U entitetu Republika Srpska nastava je obavezujuća sa jednim satom sedmično u osnovnoj školi, dok se u srednjoj ne izučava. U Posavskom kantonu izvođena je sa jednim satom sedmično. U Brčko distriktu islamska vjeronauka je imala status fakultativne nastave. U Tuzlanskom kantonu, Posavskom kantonu i u entitetu RS nastavnici imaju sva prava i obaveze kao i nastavnici drugih predmeta osim distrikta Brčko gdje su organizirani po ugovoru o djelu. Vjeronauku u srednjim školama pohađalo je 52.828 učenika, a u srednjim školama 8.324 učenika.

19 Osam medžlisa Muftijstva tuzlanskog nalazi se na području bosanskohercegovačkog entiteta RS (u Podrinju i Posavini). To su: Srebrenica, Bratunac, Vlasenica, većim dijelom Zvornik, Bijeljina, Janja, Bosanski Šamac i Modriča.

kontinuirane stabilnosti islamske vjeronauke kojoj posebno doprinosi Muftijstvo tuzlansko i vjeroučitelji svojim radom u školama. U osnovnim školama na području Muftijstva tuzlanskog nastavu islamske vjeronauke u 2021/2022. godini pohađalo je 36.799 od 39.175 učenika ili 94%, dok je u srednjim školama nastavu islamske vjeronauke pohađalo je 13.646 od 14.736 učenika ili 92.60%. Procenat učenika osnovnih škola koji su pohađali islamsku vjeronauku u periodu od njenog uvođenja pa do danas je kontinuirano bio izrazito visok, te je iznosio 90–96%, a u srednjim od 88,39–94%.²⁰ Nastava islamske vjeronauke izvodi se i za učenike islamske vjeroispovijesti u osnovnoj i srednjoj školi Katoličkog školskog centra “Sveti Franjo” u Tuzli. Vjeronauka je prisutna i u privatnim predškolskim ustanovama “Evlad” u Brčkom čiji je osnivač Islamska zajednica u BiH i u Predškolskoj ustanovi “Aladin” u Tuzli za djecu sa napunjenim 4 godine života. Povećanje broja učenika koji pohađaju Islamsku vjeronauku u posljednjih nekoliko godina uzrokovano je uvođenjem islamske vjeronauke u srednje škole u školskoj 2016/17. godini na području Brčko distrikta i u srednje škole na području bosanskohercegovačkog entiteta RS u 2018. godini, te u treći i četvrti razred srednje škole na području Tuzlanskog kantona u školskoj 2019/2020. školskoj godini.

Poteškoće u organizaciji nastave islamske vjeronauke na području Muftijstva tuzlanskog i načini njihovog prevazilaženja

Vjeroučitelji su se suočavali sa određenim poteškoćama prilikom realizacije nastave islamske vjeronauke. U nekoliko škola na području Muftijstva tuzlanskog, prije svega u Gradu Tuzla, bila je prisutna praksa spajanja grupa iz dva ili više odjeljenja u jedno odjeljenje, s obzirom da se određeni broj učenika u odjeljenju opredjeljivao za Religijsku kulturu. Početkom godine učenici su iz dva odjeljenja spajani u jedno odjeljenje ili iz tri u

²⁰ Izvještaji o radu vjeroučitelja na području Muftijstva tuzlanskog u periodu 1996–2022. godine.

dva odjeljenja (u školama sa manjim brojem učenika), tako da su odjeljenja brojala do 32 i 34 učenika. Navedena praksa je bila prisutna od vremena uvođenja vjeronauke, a posebne poteškoće je donosila u posljednjih 13 godina.²¹ Ova praksa uticala je na smanjenje broja časova islamske vjeronauke, kvalitet nastave i odustajanja učenika od vjeronauke zbog neadekvatnih uvjeta za rad u odjeljenju. Spajanje grupa uzrokovalo je smanjenje broja časova, što je bilo uzrokom da se određeni broj vjeroučitelja proglasi tehnološkim viškom, koji su potreban broj časova u normi nadomještali radom u školskim bibliotekama. Navedena praksa se zadržala do 2021. godine, kada je Muftijstvo poduzelo aktivnosti na planu utvrđivanja činjeničnog stanja u školama, na osnovu kojeg su poduzete određene mjere na planu njihovog rješavanja.²² Organizirani su sastanci sa ministrom obrazovanja i nauke i njegovim saradnicima, koji su poslije toga organizirali sastanke s direktorima škola u kojima je bila izražena navedena praksa. Prilikom izrade *Pedagoških standarda i opštih normativa za osnovni odgoj i obrazovanje*,²³ navedeno pitanje je tretirano članom br. 8, u kojem je navedeno:

- 12 Nastava iz nastavnog predmeta vjeronauka/religijska kultura izvodi se u odjeljenju
- 13 Izuzetno, ukoliko se za nastavu vjeronauke /religijske kulture opredijeli manje od osam učenika u odjeljenju, ista se može kombinovati sa drugim odjeljenjima istog razreda, ali da broj učenika u tako kombinovanom odjeljenju ne prelazi 22 učenika u odjeljenju. Implementacijom

21 Navedena praksa je bila u skladu s Pedagoškim standardima i opštim normativima za osnovno vaspitanje i obrazovanje ("Službene novine Tuzlanskog kantona", broj 7/05) u kojima je u poglavlju IV – broj učenika u odjeljenju i grupi prema oblicima rada, tačka 1 – redovna osnova škola navedeno je da je broj učenika u redovnom nekombinovanom odjeljenju u školi u kojoj ima više odjeljenja na broj učenika u odjeljenju je od 20 do 32 učenika. (<http://www.vladatk.kim.ba/vlada-tk/dokumenti-tk/sluzbene-novine-tk>).

22 Prilikom izrade pedagoških standarda obavljani su razgovori s ministrom obrazovanja dr. Ahmedom Omerovićem i njegovim saradnicima.

23 Na osnovu člana 14. stav (2) Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju – prečišćeni tekst ("Službene novine Tuzlanskog kantona", br. 10/20, 8/21, 11/21, 22/21, 5/22 i 10/22), ministar obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona, uz saglasnost Vlade Tuzlanskog kantona broj: 02/1-02- 13739/22 od 6. 6. 2022. godine donio je Pedagoške standarde o osnovnom odgoju i obrazovanju. (<https://montk.gov.ba/wp-content/uploads/2022/08/pedagoski-standardi-za-osnovno-sa-izmjenom.pdf>).

Pedagoških standarda u školskoj 2021/2022. godini riješene su navedene poteškoće.

Također, izazov predstavlja nedostatak kvalifikovanog vjeroučiteljskog kadra u školama na području RS-a. Zbog toga nastavu islamske vjeronauke u nekim medžlisima izvode glavni imami. U sredinama u kojima nije moguće angažirati glavne imame, nastavu islamske vjeronauke izvode vjeroučitelji sa završenom medresom. U školama na području manjeg bh. entiteta s manjim brojem bošnjačke djece postoji poteškoća jer se nastava vjeronauke realizira u posljednjim časovima u rasporedu ili kao pretčas. U školama u kojima je veoma mali broj djece Bošnjaka, organiziraju se trokombinacije, četverokombinacije, petokombinacije, što izuzetno otežava rad vjeroučitelja.

Izazovi u ocjenjivanju rezultata rada učenika u predmetim Islamska vjeronauka

U školskoj 2004/2005. godini jedan broj direktora srednjih škola na području Tuzlanskog kantona su tumačeći Zakon o srednjem obrazovanju član 39, kojim se tretira fakultativna nastava, gdje učenici biraju predmet a ocjena ne ulazi u prosječnu ocjenu općeg uspjeha, u fakultativnu nastavu svrstali i vjeronauku. Zanemareno je *Uputstvo za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/05. godini*, broj: 10/1-38-12101/04 od 1.9. 2004. godine, koje je proslijeđeno školama, a u kojem se precizira da nastava vjeronauke i religijske kulture ima status izborna-obavezne nastave, u osnovnim i srednjim školama. Povodom ovog tumačenja statusa islamske vjeronauke, Ured muftije tuzlanskog Husein-ef. Kavazovića uputio je dopis predsjedniku Skupštine TK, Amiru Fazliću (broj 35/5 od 9. marta 2005/28. muharrema 1426. po H.) pod nazivom *Vrednovanje znanja iz predmeta Vjeronauke u srednjim školama Tuzlanskog kantona* u kojem je obavijestio o ovoj praksi u školama, koja ranije nije postojala. U dopisu je navedeno: "Do sada je bila praksa da ocjena iz Vjeronauke u srednjim školama ulazi u prosjek općeg uspjeha učenika što je i navedeno u *Uputstvu za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/05 godini* Broj:10/1-38-12101/04. od 1. 9. 2004, član 2.

gdje stoji da "Vjeronauka i Religijska kultura imaju status izborna-obavezne nastave, kako u osnovnim, tako i u srednjim školama". U dopisu su navedeni i drugi problemi s kojima su se susretali vjeroučitelji, kao što je prekidanje njihovog radnog odnosa u toku ljetnjeg raspusta. Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta uputilo je dopis srednjim školama na području Tuzlanskog kantona pod nazivom: *Ocjenjivanje rezultata rada za nastavne predmete vjeronauku i religijsku kulturu* u kojem je navedeno i sljedeće: "Prema saznanjima koje ima Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta u nekim od srednjih škola došlo je do pogrešnog tumačenja Uputstva za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/05. godini, broj: 1071-38-12101/04 od 1. 9. 2004. godine. U dopisu je navedeno: "Izborno-obavezna nastava organizira se kao i redovna nastava. Izborno-obavezna nastava organizira se alternativno iz nastavnih predmeta Vjeronauka ili Religijska kultura. Odnosno učenici imaju pravo izbora predmeta. Po izjašnjavanju učenika o izboru predmeta, predmet postaje obavezan za učenike i ocjenjuje se. Ocjena iz tog predmeta ulazi u prosječnu ocjenu općeg uspjeha na kraju školske godine. Škole su obavezne organizirati nastavu vjeronauke u skladu sa *Uputstvom za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/05 godine*, broj 10/1-38-12101/04 od 1. 9. 2004. godine i ovim pojašnjenjem."²⁴ Pojašnjenje je dostavljeno svim srednjim školama na području Tuzlanskog kantona. Veliku poteškoću predstavljalo je anketiranje učenika u svakom razredu, što je rezultiralo smanjenjem broja učenika koji su pohađali islamsku vjeronauku. Vjeroučitelji iz tih razloga nisu bili u prilici da postavljaju veće zahtjeve pred učenike. Ovim pojašnjenjem promijenjena je ta praksa, pa su se učenici opredjeljivali za nastavu islamske vjeronauke u prvom razredu osnovne i prvom razredu srednje škole. Vjeroučitelji su naglašavali da poteškoću u izvođenju nastave islamske vjeronauke predstavlja NPP islamske vjeronauke koji je urađen

24 *Ocjenjivanje rezultata rada za nastavne predmete vjeronauka i religijska kultura* (Dopis Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta upućen srednjim školama, br. 10/1-38-3903/05, od 21. 3. '05. godine).

za sva četiri razreda srednje škole, a vjeronauka je izučavana samo u I i II razredu.

Podrška Muftijstva tuzlanskog izvođenju nastave islamske vjeronauke

Neke škole imaju uređene i dobro opremljene kabinete, koji imaju značajnu ulogu realizaciji nastave vjeronauke. Rad u kabinetu olakšava rad nastavnika, a učenike potiče na kreativnost, koncentriranost i samostalnost. Muftijstvo tuzlansko je u periodu od 2014. do 2021. godine opremilo 43 kabineta u osnovnim i srednjim školama na području Muftijstva. Opremanje kabineta savremenom opremom, organiziranje nastave prema važećim pedagoškim standardima i normativima zahtjevi su za uspješniju i funkcionalniju realizaciju nastavnih sadržaja i realiziranje odgojnih, obrazovnih i funkcionalnih ciljeva nastave vjeronauke.

Vjeroučiteljski kadar

Profiliranje vjeroučiteljskog kadra

Veliku poteškoću nakon uvođenja islamske vjeronauke u škole na području Muftijstva tuzlanskog predstavljao je nedostatak stručnog vjeroučiteljskog kadra, pa su na poslovima nastavnika i profesora angažirani imami i muallime sa završenom medresom. U školskoj 1998/1999. godini nastavu islamske vjeronauke u 86 osnovnih i 36 srednjih škola Tuzlansko-podrinjskog kantona izvodio je 231 vjeroučitelj, od kojih je 15 vjeroučitelja bilo sa visokom stručnom, 17 vjeroučitelja sa višom stručnom spremom, 202 vjeroučitelja sa srednjom stručnom spremom. U stalnom radnom angažmanu su bila su 44 vjeroučitelja, a 187 je bilo honorarno angažirano. Nastojeći da započne aktivnosti na planu rješavanja pitanja kadra koji je predavao islamsku vjeronauku, Muftijstvo tuzlansko je potpisalo sporazum sa predstavnicima Filozofskog fakulteta u Tuzli da se u školskoj 1998/1999. godini omogući vanredni studij razredne nastave (rang učitelja) nastavnicima islamske vjeronauke koji su ranije završili jednu

od naših medresa. Muftijstvo je obavijestilo medžlise o ovom sporazumu dopisom broj 298-2/98 od 12. 8. 1998. godine. U dopisu je navedeno da će sa završetkom navedenog studija biti zadovoljen predviđeni stručni profil nastavnika islamske vjeronake. Muftijstvo je zadužilo glavne imame da utvrde kadrovske potrebe na svom području i da izvrše odabir zainteresovanih kandidata, prema konkretnim prioritetima, koji su ranije završili medresu i položili diplomski (maturski) ispit. Krajnji rok za prijavu kandidata Muftijstvu bio je 31. august 1998. godine.²⁵ Muftijstvo je Filozofskom fakultetu u Tuzli uputilo dopis pod brojem 298-7/98 od 2. 10. 1998. godine u kojem su bila navedena imena kandidata za vanredni studij Razredne nastave. U dopisu je navedeno: "Navedenim kandidatima želi se omogućiti studiranje radi sticanja više školske spremne i kvalificiranog rada u školi u svojstvu nastavnika islamske vjeronauke."²⁶ U školskoj 2002/2003. godini na izvođenju nastave islamske vjeronauke bilo je angažirano 36 vjeroučitelja sa visokom stručnom spremom, 21 vjeroučitelj sa višom stručnom spremom i 188 vjeroučitelja sa srednjom stručno spremom. Sa punim radnim angažmanom bilo je zaposleno 145 vjeroučitelja, i 100 honorarno angažiranih. Prema *Izveštaju o radu vjeroučitelja za školsku 2013/14. godinu*, u osnovnim i srednjim školama na području Muftijstva tuzlanskog nastavu islamske vjeronauke izvodila su 183 vjeroučitelja, 154 u osnovnim i 29 u srednjim školama. U osnovnim školama 108 vjeroučitelja bilo je sa visokom stručnom spremom, 35 sa višom stručnom spremom i 8 sa srednjom stručnom spremom. Na neodređeno radno vrijeme bila su zaposlena 64 vjeroučitelja, na određeno 83 i 7 honorarnih. U srednjim školama je bilo zaposleno 29 vjeroučitelja, od čega 3 sa akademskim zvanjem magistra nauka. Na neodređeno je bilo zaposlenih 6 i na određeno 23 vjeroučitelja.

25 Glavnim imamima je dostavljen i broj kandidata koje mogu predložiti po medžlisima: Banovići 2, Brčko 3, Čelić 2, Gračanica 4, Gradačac 4, G. Tuzla 1, Kalesija 4, Kladanj 2, Puračić 3, Odžak 1, Orašje 1, Srebrenik 4, Teočak 2, Tuzla 4, Zvornik 2 i Živinice 4. (Dopis br. 298-2/98 od 12. 8. 1998. god./19. rebiul-ahir 1419. po H., u potpisu muftije Huseina Kavazovića).

26 Akt broj 298-2/98, od 12. 8. 1998. godine.

Na osnovu navedenih podataka, u periodu od 2003. do 2014. godine znatno je unaprijeđen obrazovni profil vjeroučitelja na području Muftijstva tuzlanskog. Broj vjeroučitelja sa završenim fakultetom povećan je sa 57 na 172.²⁷ U školskoj 2021/2022. godini nastavu islamske vjeronauke u osnovnoj školi izvodilo je 168 vjeroučitelja, od čega je 155 sa završenim fakultetom i šest sa srednjom stručnom spremom.²⁸ U srednjoj školi bilo je angažiranih 48 vjeroučitelja sa završenim fakultetom. Među vjeroučiteljima u osnovnim i srednjim školama, tri vjeroučitelja su sa akademskim zvanjem doktora nauka i 27 sa akademskim zvanjem magistra nauka.

Vjeroučitelji sa položenim stručnim ispitom

U počecima su postojale vidne poteškoće oko polaganja stručnog ispita za nastavnike islamske vjeronauke zbog nedotataka potrebnog broja mentora. Muftijstvo tuzlansko je 27. 10. 2005. godine uputilo međžlisima zahtjev u kojem je tražena dostava spisaka vjeroučitelja koji su položili stručni ispit. Prema dostavljenim spiskovima, broj vjeroučitelja u međžlisima koji su položili stručni ispit u Tuzli bio je osam, Srebreniku tri, Teočaku jedan, Gradačcu dva, Lukavcu četiri, Kladnju četiri, Gračanicu četiri, i u Živinicama četiri. Vjeroučitelji sa akademskim zvanjem magistra i doktora nauka nisu bili obavezni polagati stručni ispit. Nakon što je započeta praksa polaganja stručnih ispita, vjeroučitelji su nakon angažmana u školi od 9 mjeseci, pristupali polaganju stručnog ispita. Danas vjeroučitelji polažu stručni ispit pred komisijom Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona, te komisijama koje imenuju nadležne institucije za obrazovanje.

27 U izvještajima su posebno navođen broj vjeroučitelja koji predaju u osnovnim i srednjim školama, iako su neki od njih angažirani jednim dijelom u osnovnoj, a drugim dijelom u srednjoj školi.

28 Poteškoća u iznalaženju kadrova u školama na području bosanskohercegovačkog entiteta RS rješavana je angažmanom vjeroučitelja sa završenom medresom, uz verifikaciju njihove nastave od strane vjeroučitelja koji su stručni za izvođenje nastave Islamske vjeronauke.

Stručno usavršavanje vjeroučitelja

Uprava za obrazovanje i nauku Rijaseta IZ u BiH u saradnji s Muftijstvom tuzlanskim i Pedagoškim zavodom Tuzlanskog kantona i Odjelom za obrazovanje Brčko distrikta kontinuirano organizira stručno usavršavanje vjeroučitelja s ciljem unapređenja njihovih nastavnih umijeća.²⁹ Uvjerenja o prisustvu (sudjelovanju) seminarima koji se organiziraju u saradnji s Pedagoškim zavodom TK izdaje Pedagoški zavod. Pedagoška institucija Brčko distrikta u saradnji sa Upravom za obrazovanje i nauku Rijaseta IZ u BiH organizira stručno usavršavanje vjeroučitelja. Vjeroučitelji iz entiteta RS prisustvuju seminarima koje organizira: Uprava za obrazovanje i nauku, Muftijstvo tuzlansko, Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona.

Planom Muftijstva i medžlisa predviđeno je organiziranje seminara za vjeroučitelje. U principu, Medžlisi organiziraju seminare na kojim prisustvuju imami i vjeroučitelji zajedno. Muftijstvo tuzlansko priprema uvjerenje za realizaciju seminara koje organiziraju Muftijstvo i medžlisi.

Uloga vjeroučitelja u školi

Vjeroučitelji obavljaju različite uloge u školi. Vjeroučitelji su članovi stručnih organa škole, razredne starješine, direktori škole, predsjednici i članovi Vijeća roditelja, predsjednici i članovi Školskog odbora. U osnovnim i srednjim školama na području Tuzlanskog kantona 85,50% od 180 anketiranih vjeroučitelja od vremena zaposlenja na mjestu vjeroučitelja obavljali su poslove razrednog starješine, na području Brčko distrikta 63,2% i na području manjeg bh. entiteta 9,1% vjeroučitelja. Vjeroučitelji u školama na području Tuzlanskog kantona su u procentu od 26,8% bili birani na mjesto predsjednika ili člana Vijeća roditelja, a na području Brčko distrikta u procentu 8,5% vjeroučitelja. Na poziciju predsjednika ili člana Školskog odbora u školama na području Tuzlanskog kantona bilo je delegirano 28,5%

29 Ranije je seminare za vjeroučitelje organizirala Uprava za vjerske poslove.

vjeroučitelja, a u školama na području Brčko distrikta 8,5% i 1% na području manjeg bh. entiteta. U školama na području Tuzlanskog kantona 4,3% vjeroučitelja su ranije obnašali dužnost direktora. Odlukom visokog predstavnika na području Brčko distrikta vjeroučiteljima je onemogućeno da budu birani na poziciju direktora škole. Iz navedenog se može zaključiti da su vjeroučitelji uključeni u stručna tijela škole, te da na svakoj razini daju određene doprinose.

Vjeroučitelji učestvuju u realizaciji brojnih vannastavnih aktivnosti, programa povodom islamskih blagdana, humanitarnih akcija. Vjeroučitelji na području Muftijstva tuzlanskog su za vrijeme ramazana 2022. godine proveli humanitarnu akciju u školama, gdje su učenicima osnovnih i srednjih škola na području Podrinja i Posavine pripremili 4650 paketića u iznosu od 50.000 KM. Vjeroučitelji tradicionalno učestvuju u provođenju akcije "Vršnjak vršnjaku daruje 1KM", koju provodi Muftijstvo tuzlanskog uz saglasnost Ministarstva obrazovanja i nauke TK. Sredstva prikupljena u ovoj akciji koriste se za realizaciju projekata značajnih za učenike osnovnih i srednjih škola.

Stručni nadzor nastave islamske vjeronauke

Ovlašteni za stručni nadzor nastave islamske vjeronauke su šef Odjela za islamsku vjeronauku Rijasetu IZ u Bosni i Hercegovini, rukovodilac Službe za vjerske poslove i obrazovanje Muftijstva tuzlanskog i glavni imami medžlisa. Na osnovu sporazuma o saradnji koje je Muftijstvo tuzlansko potpisalo sa Ministarstvom obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK³⁰ i Pedagoškim zavodom TK, Ministarstvom prosvjete, znanosti, kulture i

30 U članu 3. sporazuma navedeno je: "Muftijstvo će imenovati tri lica koja će biti obavezna za vršenje stručnog nadzora u školama osnovnog i srednjeg obrazovanja Tuzlanskog kantona. Imenovana lica, iz prethodnog stava, vršit će nadzor u vrijeme kada nadzor vrše savjetnici Pedagoškog zavoda za druge nastavne predmete, o čemu odluku donosi Pedagoški zavod. Stručno lice za vršenje nadzora kojeg imenuje Muftijstvo, sačinat će izvještaj/zapisnik u skladu sa važećim propisom kojim se reguliše vršenje stručnog nadzora. Takav izvještaj potpisuje stručno lice kojeg je imenovalo Muftijstvo i direktor Pedagoškog zavoda." (Sporazum o saradnji br. 01-08-2-825/16, koji su potpisali Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Muftijstvo Tuzlansko, Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona).

športa Posavskog kantona, Odjelom za obrazovanje Vlade Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, rukovodilac Službe za vjerske poslove i obrazovanje Muftijstva tuzlanskog, stručni saradnik Muftijstva i glavni imami medžlisa vrše stručni nadzor nad radom nastavnika u javnim i privatnim predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama u medžlisima na području Muftijstva tuzlanskog.³¹ Ranije je bila praksa za područje bosanskohercegovačkog entiteta RS da rukovodilac Službe za vjerske poslove i obrazovanje³² može vršiti nadzor u svojstvu koordinatora koji je imenovalo Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske. Zapisnik o stručnom nadzoru sačinjava rukovodilac Službe za vjerske poslove i obrazovanje Muftijstva tuzlanskog, potpisuje ga zajedno sa glavnim imamom, arhivira ga u Arhivu Muftijstva i dostavlja ga vjeroučitelju i školi u kojoj vjeroučitelj radi. Nadzor nad radom vjeroučitelja vrše direktor i pedagog škole, koji prate pedagoško-metodički aspekt rada nastavnika.

Od vremena uvođenja nastave islamske vjeronauke u osnovne i srednje škole na području Muftijstva tuzlanskog školske 1993/1994. godine, stručni nadzor nad nastavom islamske vjeronauke vršili su: Šefko Sulejmanović, Kemal Bašić, Sead Seljubac, Bekir Šabić. Od januara 2021. godine nadzor stručni nadzor nad realizacijom nastave islamske vjeronauke vrše: dr. Mensur Husić, rukovodilac Službe za vjerske poslove i obrazovanje, dr. Sead Seljubac, stručni saradnik Muftijstva tuzlanskog i glavni imami medžlisa.

Zaključak

Od vremena uvođenja vjeronauke u srednje škole pa do danas Islamska zajednica se suočila s brojnim izazovima i poteškoćama, koje su pravovremeno uspješno rješavane. Trenutno se nastava islamske vjeronauke na području Muftijstva

31 Sporazum o saradnji između Muftijstva tuzlanskog i Odjeljenja za obrazovanje Brčko distrikta, pod brojem 02-000097/18, potpisan je 30. 3. 2018. godine u Brčkom. U pitanju su obnovljeni sporazumi, jer su sporazumi i ranije potpisivani.

32 Dr. Sead-ef. Seljubac.

tuzlanskog odvija bez vidnih poteškoća. Vjeronauku pohađa 94% učenika u osnovnim i 92,60% učenika u srednjim školama. Status vjeroučitelja u osnovnim i srednjim školama je na zavidnom nivou. Vjeroučitelji u radnim pravima imaju jednak status kao i nastavnici drugih predmeta. Pored izvođenja nastave islamske vjeronauke, vjeroučitelji su razrednici, članovi vijeća roditelja, školskih odbora, direktori škola, pomoćnici direktora itd. Vjeroučitelji u školama realiziraju programe povodom islamskih blagdana, brojne humanitarne akcije i druge vannastavne aktivnosti. Nadležni za koordinaciju sa Muftijstvom tuzlanskim u Pedagoškom zavodu ističu da su vjeroučitelji u samom vrhu kada je u pitanju odgovornost prema izvršavanju obaveza koje su im delegirane. Zajedno sa nadležnim upravama Rijasetu IZ-a u Bosni i Hercegovini, Muftijstvo tuzlansko je ovih 30 godina pratilo i davalo potrebnu podršku u rješavanju kadrovske pitanja vjeroučitelja, s obzirom da je na području ovog Muftiluka znatan broj vjeroučitelja završio fakultete nastavničkog smjera. Nemjerljiva uloga u profiliranju vjeroučiteljskog kadra pripala je Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici i Islamskom pedagoškom fakultetu u Bihaću. Nastava islamske vjeronauke je prilika za islamsku zajednicu, prije svega za njevu misiju u aspektima *talima i tediba* mladih (podučavanja vjeri i odgajanja na njenim principima mladih generacija). Na planu održavanja i unapređenja postojećeg stanja, potrebno je planirati kvalitetnu edukaciju vjeroučitelja, posebno onih koji su na početku svog radnog angažmana u školama. Angažmanom vjeroučitelja na realizaciji aktivnosti, programa i projekata Islamske zajednice osnažit će vjeroučitelje u njihovom radu. Status vjeroučitelja u školi, procenat učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku, odnos roditelja prema predmetu Islamska vjeronauka, učešće vjeroučitelja u upravnim tijelima i stručnim organima škole, poazatelj je stabilnosti položaja islamske vjeronauke u školama.

Literatura

- Alibašić, A. (2009). *Vjersko obrazovanje u javnim školama u Bosni i Hercegovini: Ka modelu koji podržava suživot i uzajamno razumijevanje*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine.
- Arnautović, M. (2016). *Rezultati popisa: Bošnjaci polovina bh. stanovništva, entiteti etnički homogeni*, Radio Slobodna Evropa <https://www.072info.com/>, pristupljeno 15. 11. 2022.
- Bakrač, V. (2012). *Religioznost mladih u Crnoj Gori*, Beograd.
- Bell, D. (1986). "Povratak svetoga? Diskusija o budućnosti religije", *Lica*, 7/8/911.
- Berger, P. (2008). *Desekularizacija svijeta: oživljavanje religije i svjetska politika*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Beyer, P. (1994). *Religion i globalization*, SAGE.
- Huseinagić, E. (2010). "Vjeronauka u osnovnim školama", *Novi Muallim*, XI (41), str. 60–63.
- Jahić, M. (2022). *Tuzla: religijska kultura*, <<https://bhdani.oslobodjenje.ba/bhdani/arhiva/religijska-kultura>>, pristupljeno 24. 10. 2022.
- Mandarić, V. B. (2000). *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK, *Uputstvo za nastavu vjeronauke u školskoj 2004/05. godini*, br. 10/1-38-12101/04 od 1. 9. 2004. godine, koje je donijelo Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK.
- Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK upućen srednjim školama, *Ocjenjivanje rezultata rada za nastavne predmete vjeronauka i religijska kultura*, (dopis Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta upućen srednjim školama, br. 10/1-38-3903/05, od 21. 3. 2005. godine).
- Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK, *Pedagoški standardi o osnovnom odgoju i obrazovanju* (<https://montk.gov.ba/wp-content/uploads/2022/08/pedagoski-standardi-za-osnovno-sa-izmjenom.pdf>).
- Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Muftijstvo tuzlansko, Pedagoški zavod tuzlanskog kantona, *Sporazum o saradnji* br. 01-08-2-8245/16.
- Muftijstvo tuzlansko, *Dopis upućen Televiziji V Tuzla*, br. 201-10/93, od 13. 10. 1993. godine.

- Muftijstvo tuzlansko, *Informacija o broju kandidata za upis na Filozofski fakultet po međžlisima*, dopis br. 298-2/98 od 12. 8. 1998. god./19. rebiul-ahir 1419. po H., koji je Muftijstvo uputilo međžlisima.
- Muftijstvo tuzlansko, *Izveštaj o radu vjeroučitelja Muftijstva tuzlanskog za 2021/2022. godinu*
- Muftijstvo tuzlansko, Odjeljenje za obrazovanja Brčko distrikta, *Sporazum o saradnji između Muftijstva tuzlanskog i Odjeljenja za obrazovanje Brčko distrikta Bosne i Hercegovine* (o vršenju stručnog nadzora nas nastavom islamske vjeronauke), broj 02-000097/18, potpisan je 30. 3. 2018. godine u Brčkom.
- Muftijstvo tuzlansko, *Zahtjev za pojašnjenje pojma fakultativna nastava*, dopis br. 161-8/93, od 17. 8. 1993, upućen PPZ-u Okruga Tuzla.
- Muftijstvo tuzlansko, *Zahtjev za uvođenje vjeronauke u škole*, dopis br. 1/92, od 3. 12. 1992. godine.
- Muftijstvo tuzlansko, *Zapisnik sa sastanka naibu-reisa prof. dr. Mustafa-ef. Cerića sa službenicima Muftijstva*, održanog 9. 9. 1993. godine (uknjižen pod br. 281-1/93, 17. 9. 1993. godine).
- Muftijstvo tuzlansko, *Zapisnik sa sjednice Muftijstva*, održane 25. 8. 1993. (uknjižen pod br. 281/93, 17. 9. 1993).
- Nuhanović, A. (2019). *Koliko su ljudi u BiH religiozni*, 24. 2. 2019, <<https://www.slobodnaevropa.org/a/>>, pristupljeno 12. 11. 2022.
- Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini* ("Službene novine BiH", br. 18/03, od 1. 7. 2003).
- Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, *Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini* ("Službeni glasnik BiH", broj 28/19).
- Temeljni ugovor između Svete Stolice i Bosne i Hercegovine <https://www.bkbih.ba/info.php?id=217>, pristupljeno 15. 11. 2022. godine.
- Vlada Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, *Prijedlog Odluke o povećanju trajanja nastave i uvođenju nastavnih predmeta Katolički vjeronauk, Islamska vjeronauka i Pravoslavna vjeronauka u osnovne i srednje škole Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, d. Dopis br. 174-9/93, od 7. 9. 1993. godine upućen naibu-reisa dr. Mustafi-ef. Ceriću.
- Vlada Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, *Nalog supervizora o zaštiti slobode vjeroispovjesti u vezi sa održavanjem nastave vjeronauke i radnim statusom vjeroučitelja u javnim školama Brčko distrikta* (<http://www.brckosupervizija.ba/web/?p=415&lang=bs>), pristupljeno 28. 9. 2022.

ALMA MUJAKIĆ

Iskustva islamske vjeronauke u Hercegovačko-neretvanskom kantonu

Alma Mujakić

nastavnica Islamske
vjeronauke, Prva
osnovna škola Stolac
alma.mujakic@hotmail.com

Pregledni članak

Primljeno: 27. 1. 2023.
Prihvaćeno: 27. 7. 2023.

Ključne riječi

vjeronauka, učenici,
vjeroučitelji, identitet,
međureligijska saradnja,
edukacija

Sažetak

Rad nudi pregled položaja vjeronauke kroz kratki osvrt na Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama i predškolskim ustanovama HNK-a, kao i na broj učenika koji pohađaju nastavu vjeronauke, te broj vjeroučitelja. Rad tretira i sljedeće teme: uloga vjeroučitelja u izgradnji učenika; izazovi s kojima se susreću porodice učenika; prepoznavanje vjeroučitelja kao osobe od povjerenja. Poseban dio rada posvećen je pitanju identiteta, vrstama identiteta, važnosti poznavanja identiteta, izgradnji nacionalnog identiteta, temeljnim obilježjima identiteta, prezentiranju najboljeg što imamo u znanosti, kulturi, umjetnosti, sportu i sl. Rad se ukratko osvrće i na Međureligijsko vijeće, dosadašnju međureligijsku saradnju u HNK-u te planove i ideje za poboljšanje te saradnje u budućnosti. Posljednji dijelovi rada posvećeni su edukaciji nastavnika, jačanju kompetencija nastavničkog kadra, razvijanju informatičke pismenosti, cjeloživotnom učenju, vještinama i drugim sposobnostima nastavnika.

Experiences of Islamic Religious Education in the Herzegovina-Neretvan Canton

خبرات التربية الإسلامية في الكانتون الهرسكي النيريتفائي

Keywords:

religious education, students, religious educators, identity, interreligious cooperation, education

الكلمات المفتاحية:

التربية الدينية، التلاميذ، مدرسو التربية الدينية، الهوية، التعاون بين الطوائف الدينية، التدريب

162

Abstract:

The paper provides an overview of the position of religious education through a brief review of the Law on Education in Primary and Secondary Schools and Preschool Institutions of Herzegovina-Neretva Canton, as well as the number of students attending religious education and the number of religious educators. The paper addresses the following topics: the role of religious educators in student development, challenges faced by students' families, and recognizing religious educators as trusted individuals. A special section of the paper is dedicated to the issue of identity, types of identity, the importance of understanding identity, the building of national identity, fundamental characteristics of identity, and presenting the best aspects of identity in science, culture, art, sports, etc. The paper briefly touches on the Interreligious Council, the current interreligious cooperation in the Herzegovina-Neretva Canton, and plans and ideas for improving this cooperation in the future. The final sections of the paper focus on teacher education, strengthening the competencies of the teaching staff, developing digital literacy, lifelong learning, skills, and other capabilities of teachers.

الملخص:

يقدم البحث عرض مكانة التربية الدينية من خلال اللوحة الموجزة عن قانون التعليم في المدارس الابتدائية والثانوية وديار الحضارة للكانتون الهرسكي النيريتفائي، وكذلك عن عدد التلاميذ الذين يلتحقون بالتربية الدينية وعدد مدرسي التربية الدينية. ويعالج البحث أيضا الموضوعات التالية: دور مدرس التربية الدينية في تكوين التلاميذ، والتحديات التي تلتقي معها أسر التلاميذ، ورؤية مدرس التربية الدينية كشخص أمين. والجزء الخاص من البحث يهتم بقضايا الهوية وأنواعها وأهمية معرفة الهوية وبناء الهوية القومية وسمات الهوية الأساسية وتقديم أحسن ما لدينا في العلم والثقافة والفن والرياضة وإلخ. ويهتم البحث بإجازة باللجنة الدينية المشتركة، والتعاون بين الطوائف الدينية في الكانتون الهرسكي النيريتفائي، والخطط والأفكار لتحسين ذلك التعاون في المستقبل. والأجزاء الأخيرة من البحث تهتم بتدريب المدرسين، وتقوية كفاءات الكوادر المدرسية، وتطوير الوعي المعلوماتي، والتعلم مدى الحياة، والمهارات وكفاءات المدرسين الأخرى.

Uvod

Islamska vjeronauka je nezaobilazan faktor u odgojno-obrazovnom procesu Bošnjaka čiji se rezultati nakon tridesetogodišnjeg rada vide. Na tom putu bilo je puno prepreka koje je trebalo na adekvatan način riješiti. Na postignute rezultate možemo biti ponosni. Međutim, savremena kretanja u društvu, globalizacija, političko okruženje, izazovi vremena pred nas postavljaju nove poteškoće. Poteškoća ima i uvijek će ih biti. Ali na njih treba gledati kao na izazove i naš pogled treba biti dalekosežniji. Mnoga su očekivanja od nastavnika vjeronauke u Islamskoj zajednici, u široj zajednici, u svijetu kad se sve jako brzo mijenja i kad se učenici trebaju spremati za ono što je sutra. Nadam se da ću u svom radu barem donekle osvjetliti pređeni put i dati neke smjernice za budućnost.

163

ALMA MUJAKIĆ

Položaj vjeronauke u Hercegovačko-neretvanskom kantonu

Vraćanje Islamske vjeronauke u osnovne i srednje škole Bosne i Hercegovine započelo je nakon demokratskih promjena 1992. godine, prvo kao fakultativan predmet, a zatim kao obavezujući. Pravo na vjerski odgoj i obrazovanje zagarantovano je i regulisano državnim zakonima: Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini,¹ te Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.² S obzirom da je obrazovanje nadležnost bosanskohercegovačkog entiteta RS, odnosno kantona u Federaciji BiH ovi nivoi vlasti su u svojim zakonima o osnovnom i srednjem obrazovanju regulisali pitanje nastave

1 Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/7e1e8c33-c594-4784-817a-e46de79149fa_Okvirni%20zakon%20o%20osnovnom%20i%20srednjem%20obrazovanju%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf, preuzeto 22. 10. 2022.

2 Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, <http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/zakoni/bs/zakon%20o%20slobodi%20vjere.pdf>, preuzeto 22. 10. 2022.

vjeronauke po uzoru na dva državna. U formalno-pravnom i organizacijskom smislu Hercegovačko-neretvanskog kantona Islamska vjeronauka je redovni i obavezni nastavni predmet za učenike čiji ga roditelji/staratelji slobodno izaberu na početku osnovnog³, odnosno srednjeg obrazovanja⁴ i izvodi se pod jednakim uslovima kao i ostali obavezni nastavni predmeti u školi. Izučava se od prvog razreda škole, pa do kraja srednjoškolskog obrazovanja u svim razredima i vrstama odgoja i obrazovanja. Samim tim ocjena ulazi u prosjek općeg uspjeha. Izvodi se dva sata sedmično u osnovnim školama, a u srednjim školama jedan sat sedmično.

Mostarsko muftijstvo djeluje u specifičnim okolnostima: 2 entiteta i 3 kantona. Prema podacima Mostarskog muftijstva u školskoj 2021/2022. godini nastavu Islamske vjeronauke u osnovnim školama HNK-a pohađalo je 6998 učenika, od ukupnog broja učenika 7265. Stopostotna polaznost je u Stocu, Čapljini i Prozoru, a najmanja 94,64% u Mostaru. A u srednjim školama nastavu je 2251 učenika, od ukupnog broja 2685. Stopostotna polaznost je u Prozoru, u Stocu je 95,74%, najmanja u Konjicu 62,10%. U Čapljini za Bošnjake nema nastave Islamske vjeronauke u srednjim školama.

Kada je riječ o vjeroučiteljima iz zbirnog izvještaja nismo mogli odvojiti vjeroučitelje iz Hercegovačko-neretvanskog kantona, pa se daju podaci za cijelo muftijstvo. U 32 osnovne škole zaposleno je 60 vjeroučitelja. Od toga pet sa završenim II ciklusom studija, 240 bodova ima 27 vjeroučitelja, 21 vjeroučitelj ima 180 bodova, a Islamsku pedagošku akademiju je završilo sedam vjeroučitelja. Na neodređeno radno vrijeme primljena su 43 nastavnika, na određeno 16 i jedan je angažiran honorarno. Saglasnost za rad ima 56 vjeroučitelja.

3 Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK, Zakon o Osnovnom odgoju i obrazovanju u HNK, <https://dokumen.tips/documents/zakon-o-osnovnom-odgoju-u-hnk.html?page=8>, preuzeto 22. 10. 2022.

4 Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK, Zakonon srednjoškolskom odgoju i obrazovanju [http://cms.monkshnk.gov.ba/Upload/Dokumenti/06\)%20-80c83a2.pdf](http://cms.monkshnk.gov.ba/Upload/Dokumenti/06)%20-80c83a2.pdf), preuzeto 22. 10. 2022

U 19 srednjih škola radi 15 vjeroučitelja. Njihova stručna sprema je: tri vjeroučitelja sa završenim II ciklusom studija, 240 bodova ima 11 vjeroučitelja i 180 bodova jedan vjeroučitelj. Na neodređeno je primljeno sedam, na određeno pet, a honorarno jedan vjeroučitelj. Svi vjeroučitelji imaju saglasnost.

Na području muftijstva postoji samo jedno obdanište gdje se realizira Islamska vjeronauka i to u Mostaru u kojem nastavu izvode dva vjeroučitelja.⁵ U Stocu djeluje jedno obdanište koje program realizira na hrvatskom jeziku. Tako da bošnjačka djeca nemaju omogućeno pravo na korištenje obdaništa. Među prvima u Islamskoj zajednici Bosne i Hercegovine, Medžlis IZ Stolac je prepoznao taj problem i u sklopu svojih mogućnosti otvorio Malu kreativnu školu Prvi pupoljci 2004. godine za potrebe ove populacije. Podršku smo dobili i od reisul-uleme Mustafe ef. Cerića. Međutim, zbog raznih okolnosti i problema taj projekat nije opstao u okviru Islamske zajednice.

Vjeronauka kao dio nacionalnog identiteta

“Čuvajte i očuvajte svoju naciju i ime Bošnjak, vjeru i tradiciju. Gubitak identiteta plaća se ropstvom i poniženjem.”

Alija Izetbegović

Identitet je individualna karakteristika, odnosno osobina po kojoj je neko prepoznat. Svako od nas ima mnogo identiteta.⁶ Možemo govoriti o ličnom, kolektivnom, vjerskom, nacionalnom identitetu ili nekom drugom. Vjeronauka je neupitno veoma važna u oblikovanju učeničkih identiteta. Ona svojim NPP-om pruža učenicima mogućnost da sami sebe upoznaju, da otkriju ko su i kome pripadaju. U samom NPP-u Islamske vjeronauke među ciljevima navodi se da je cilj nastaviti oblikovati identitet mladih kroz vjersku i nacionalnu pripadnost.⁷ Razvijati svijest

5 Zbirni izvještaj o vjeroučiteljima sa područja Muftijstva mostarskog za 2021/22.

6 Spahić Mustafa, *Učenje islama*, Vrijeme, Zenica, 2002, str. 168.

7 Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, *Islamska vjeronauka Nastavni plan i program za I-II-III-IV-V-VI. razred osmogodišnje i devetogodišnje osnovne škole*,

da pripadamo islamskom ummetu, ali i evropskom kulturnom krugu, naša je opredijeljenost.

Nacionalni identitet je prije svega naša historija, tradicija, način života, jezik, običaj, kulturna baština, a sve to prožima vjera. Nažalost, danas najviše nacionalnog identiteta vidimo na sportskim terenima. Naš nacionalni identitet ćemo najbolje predstaviti onim najboljim što imamo u kulturi, znanosti, sportu, umjetnosti. Neophodno je da poznamo prošlost, sadašnjost, naše uzorite velikane, vrijednosti koje stoljećima baštinitimo. Trebamo znati prezentirati vlastiti nacionalni identitet s ponosom, jer imamo se čim ponositi. I tako pripremati mlade za izazove globalizacije, ali i sve druge izazove. Nacionalni identitet se gradi pomoću sredstava kao što su: odgoj i obrazovanje, radio, televizija i printani mediji, vojska, propaganda, religija, historija, jezik.⁸ Postavlja se pitanje šta od ovog mi imamo na raspolaganju u Stocu?!

U našem gradu još uvijek postoje dvije škole pod jednim krovom. To omogućava nastavu na bosanskom jeziku, ali u isto vrijeme to je aparthejd, segregacija, sve ono što jedno savremeno društvo ne može da baštini. Pored toga živimo u političkom okruženju gdje se javna sredstva ne koriste ravnopravno (broj stipendija koje općina dodjeljuje), gdje se uništava i sknavi nacionalno blago (gradnja križeva na Starom gradu), gdje predsjednik općinskog vijeća nije izabran jer treba biti Bošnjak, itd. Ako analiziramo podatke o polaznosti učenika u HNK na Islamskoj vjeronauci, vidjet ćemo da je najmanja polaznost u našem muftijstvu u Konjicu. Tamo gdje je ugrožen nacionalni, vjerski, jezički identitet i polaznost je mnogo veća. To je razumljivo. Škola nije odvojena od nekih životnih okolnosti, kao dio zajednice, priprema učenike za život van škole. Međutim, ne samo da budu spremni za obavljanje poslova i građenje karijere već da

https://edumedia-depot.gei.de/bitstream/handle/11163/2349/796903840_2009_A.pdf?sequence=2, preuzeto 23. 10. 2022.

8 Znakovi vremena, Nation building – izazovi nacionalnog identiteta, https://www.ibnsina.net/wp-content/uploads/2008/05/131_BAHADOR_AMINIAN.pdf, preuzeto 23. 10. 2022.

ostvare svoje lične potencijale, da teže vrijednostima koje lično smatraju važnima, ali i da čuvaju nacionalni identitet.

U procesu globalizacije, koja je prijetnja i većim državama, za očuvanje identiteta našeg naroda, uloga Islamske vjeronauke je važna. Razvijamo i podižemo svijest o važnosti nacionalnog identiteta kad se on napada sa svake strane. Tek kad budemo sposobni cijeniti vlastite vrijednosti, moći ćemo cijeniti i vrijednosti drugih. Ako mi ne budemo odgajali i obrazovali učenike na pravi način, radit će to neko drugi na način kako to njemu odgovara. U Hercegovini, u Stocu smo svjesni činjenice da nakon blagodati vjere dolazi blagodat življenja vjere u slobodi. Zato nam treba generacija učenih, odgojenih, ponosnih, dostojanstvenih Bošnjaka koja će čuvati i unapređivati život u Bosni i Hercegovini, a u tome će im pomoći i Islamska vjeronauka.

Međureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini

“O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali.”⁹

Prema Okvirnom nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke iz 2019. godine stoji da je zadatak predmeta “afirmirati pozitivne međuljudske vrijednosti, suživot, toleranciju i saradnju”.¹⁰

U islamskom učenju se naglašava jednoća čovječanstva kao porodice.¹¹ Činjenica je da živimo u okruženju različitih religija, nacija i to treba da čini naše bogatstvo. Vjeronauka pomaže djeci da sačuvaju svoj identitet, a u isto vrijeme da izgrade svoje međuvjerske kompetencije. Ona ima snažnu i značajnu korektivnu ulogu utjecaja kojima su izložena djeca.

MRV je formirano 1997. I u toku svog rada otvorilo je svoje odbore u 15 gradova. U Hercegovini su to samo Livno i Trebinje.

9 Kur'an, preveo Besim Korkut, El- Hudžurat, 13.

10 Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Islamska vjeronauka Nastavni plan i program, <https://www.scribd.com/document/488982490/NPP-Islamska-vjeronauka-docx>, preuzeto 23. 10. 2022.

11 Hassan Hathout, *Čitanje muslimanskog uma*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2015, str. 39.

Nažalost, u Mostaru nije otvoren. Naše muftijstvo na čelu s muftijom Salem ef. Dedovićem je svojom riječju i djelom iskazivalo opredijeljenost za izgradnju građanskog društva, suživota, tolerancije. Neprestani rad, napor i zalaganje tamo gdje je god moguće, dao je i daje svoje rezultate. Muftija je podržao osnivanje Mreže vjernica Hercegovine u Trebinju 2013. godine, ali i sve druge projekte. Na osnivačkoj skupštini i kongresu “Vjernice Hercegovine u izgradnji građanskog društva” izabrana sam u uži odbor MRV Hercegovine za predstavnicu Mostarskog muftijstva, te učestvovala u raznim projektima: posjete domu bez roditeljskog staranja, okrugli stolovi, predavanja, zajedničke humanitarne akcije i dr. U sklopu manifestacije Dani mevluda i zikra u Mostaru prikazana je predstava “Sedam” gdje sam bila jedna od protagonista predstave. U njenom izvođenju učestvovala sam i u Žepču, Banjoj Luci, Orašju, Međugorju i Kladnju. Sa predstavnicama MRV posjetila sam i Karađoz-begovu medresu u Mostaru, te smo dogovorile saradnju Karađoz-begove medrese i gimnazije iz Trebinja.

U Stocu smo organizirali tribinu sa Ernom Ciprom “Jevreji u Bosni i Hercegovini”. Organizirali smo izlet u Trebinje kako bi bili podrška Islamskoj zajednici, ali i kako bi se upoznali sa učenjem pravoslavlja u pravoslavnoj crkvi od nastavnice vjeronauke Milje Tupuljanin. Ova saradnja je nastavljena nizom aktivnosti koje se realizuju u sklopu odbora MRV u Trebinju.

Za proteklih 20 godina možemo reći da saradnje sa katoličkom crkvom skoro nikako nije bilo. Na događaje koje smo organizirali pozivali smo direktoricu i nastavnike vjeronauke, ali se nikad nisu odazvali. Da se i na tom polju vide pomoci svjedoči i prošlogodišnja posjeta katoličkoj crkvi gdje smo imali čas sa dumom Ljubom Plančićem. To je ujedno bila i naša druga posjeta katoličkoj crkvi koju je dogovorio kolega, nastavnik Islamske vjeronauke Anel Obradović. Nadamo se da će se saradnja nastaviti i unaprijediti.

Bila sam učesnik Međureligijskih susreta vjeroučitelja Bosne i Hercegovine, u Brčkom i Sarajevu ispred Mostarskog muftijstva.

Svjesna činjenice da dijalog nema alternative, da je mnogo više zajedničkog, nego različitog, da afirmiramo činjenje dobrih djela, te da je iskustvo života u različitosti bogatstvo, smatram da nastavnici Islamske vjeronauke trebaju dati svoj doprinos u razvijanju učeničkih interkulturalnih kompetencija i osnaživanju Međureligijskog vijeća.

Uzor

“Vi u Allahovom poslaniku imate divan uzor...”¹²

Muhammed, a.s., posljednji je poslanik i samim tim njegova poruka je morala obuhvatiti sve sfere čovjekovog života. Kur'an je objavljen, a praktično je primijenjen kroz život Poslanika, a.s.¹³ Proučavajući njegov život prepoznat ćemo uzora kojeg treba slijediti kako bismo imali sretan život na oba svijeta.

Djeca su podložna primjerima koje vide u svom okruženju. Njihovi prvi uzori i vjeroučitelji su njihovi roditelji, a onda nastavnici i imami. Vjeroučitelj nastavlja gradnju onog što učenici donesu iz svojih porodica. Osnovna škola je mjesto gdje se usvajaju prva znanja, vrijednosti, prava, obaveze i odgovornosti. Tada se obično stvara i zainteresiranost ili odbojnost. Ljepote vjere vjeroučitelj vlastitim primjerom oslikava učenicima. Da bismo bili uspješni nastavnici, neophodno je da učenici zavole vjeru, a to će uraditi ako zavole nas. “Najvažnije je da vas djeca zavole.” – je jedna od lekcija mojih profesora sa Islamske pedagoške akademije u Zenici. Djeci su neophodni primjeri da bi razumijeli gradivo.¹⁴ Kako će određeni sadržaj biti prenesen zavisi od udžbenika, ali mnogo više zavisi od predavača nastavnika. S

12 Kur'an, Sura Al-Ahzab, 21.

13 Seyyed Hossein Nasr, *Srce islama*, El- Kalem, Sarajevo, 2002, str. 50.

14 Edina Vejo, *Tradicijske odgojne vrijednosti u Bošnjačkoj porodici*, El-Kalem, CNS, Sarajevo, 2012, str. 41.

časa učenici pamte i nose kroz život osjećaj, kako im je bilo, kako je brzo vrijeme prolazilo. U tom periodu je važno učenike motivirati. Spremnost na saradnju, povjerenje, odgajanje i primjena kompetencija, a ne rutinsko obavljanje posla, dat će kvalitet rada.¹⁵

Danas kad živimo u digitalnom vremenu, kad se sve brzo mijenja, kad je i odraslima teško pratiti te promjene, dok su djeca u razvoju i upoznaju svijet oko sebe, kad je sve nesigurno, uloga nastavnika vjeronauke je važna jer im pruža sigurnost, mir, sreću. U borbi za obezbjeđenjem egzistencijalnih potreba roditelji ponekad zaboravljaju na druge potrebe djece. U takvom okruženju svjedočimo povjerenju koje su vjeroučitelji izgradili kod svojih učenika. Oni prepoznaju u vjeroučitelju prijatelja za razgovor, savjet, nekog ko ih želi saslušati, nekog ko može njihov problem riješiti, nekog ko neće izdati ukazano povjerenje. Vjeroučitelji su prepoznati kao osobe od najvećeg povjerenja u svom okruženju. Oni su ti koji pokreću humanitarne akcije, koji organiziraju različite vidove pomoći kako samim učenicima tako i njihovim porodicama.

Da bi dali svoj puni doprinos, neophodno je da se nastavnici Islamske vjeronauke uključe u sve aktivnosti Islamske zajednice, ali i šire društvene zajednice. Od dolaska u Stolac 2003. godine radim sa ženama, a danas je to Odjel za brak i porodicu. Svojim primjerom, svojim društvenim angažmanom možemo mnogo više učiniti nego svojim riječima. Kontinuiran rad za opće dobro treba biti naša opredijeljenost. To je ono što učimo učenike i što svojim životom svjedočimo.

Na našim prostorima uvijek je bilo čestitih i uzoritih predstavnika koji su odolijevali izazovima vremena i svojim životom pokazali da se i na našim prostorima može biti istinski sljedbenik Muhammeda, a.s. To je zasigurno jedan od glavnih faktora uspjeha jednog nastavnika. Moramo biti svjesni svoje uloge u životu tih mladih ljudi. Sve to nam govori koliko je ovo

15 Semir Šejtanić, *Komunikacija u školi*, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Nastavnički fakultet, Mostar, 2019, str. 19.

važan, ali i odgovoran posao čiji će se rezultati vidjeti tek nakon nekog vremena. Mogli bismo slobodno reći da je ovo maraton, a ne sprint. Naš najvredniji uspjeh svakako će biti ili jesu učenici koji će svojim životom svjedočiti sve ono što su učili na času Islamske vjeronauke. Ostati u nečijim dovama!

Duhovnost

“Zaista Allah ne gleda u vaša tijela, niti u vaše likove, gleda u vaša srca i vaša djela.”¹⁶

Svako dijete se rađa u prirodnoj vjeri, u izvornoj čistoti i bezgriješnosti. Ako mu pružimo lijep kućni odgoj, vjerničko okruženje, nadat se uzoritom i moralnom insanu.¹⁷ Nažalost, često i roditelji puno više pažnje posvećuju onome šta će djetetu ostaviti od materijalnih dobara, u odnosu na ulaganje u njihov odgoj. Nalazimo se u vremenu materijalizma i okrenutosti dunjaluku. Fokus je na vanjštini. Sve je više nesretnih, depresivnih, anksioznih što se negativno odražava na cijelu društvenu zbilju. Problem duhovnog i moralnog odgoja u uvjetima savremenog društva dobio je poseban značaj. Gubitak moralnih smjernica doveli su do negativnih posljedica u društvu: kriminal, droga, kocka, samoubistva i sl. U takvom okruženju odrastaju djeca. Osvješćivanje potencijala, razvijanje empatije, individualnih vrijednosti, mašte, podsticanje na takmičenje sa samim sobom, lijepo ponašanje je najbolji način da se pokaže ljepota islama.

Duhovnost je vrlo kompleksan pojam koji se interpretira na razne načine. Duhovnost je sam život. Ona se živi. Duhovnost nije suprotnost tijelu ili materijalnom. “Čovjek se razlikuje od ostatka prirodnog stvaranja činjenicom da je Bog, nakon što ga je oblikovao, u njega “udahnuo Svoga/Moga duha”.¹⁸ Ona je suština, ono iza. Nju treba oplemeniti. Duhovnost je preventiva raznih društvenih zala. Duhovni

16 Imamunnevevj, Rijadu-s-salihin, hadis broj 8, str. 6.

17 Abdullah Nasih Ulvan, *Odgoj djece u islamu*, Aktivna islamska omladina, Sarajevo, 2003, str. 128.

18 Fazlur Rahman, *Glavne teme Kur'ana*, CNS, El-Kalem, Sarajevo, 2011, str. 53.

odgoj je put vraćanja ruha-duha Allahu, dž.š. To je put izgradnje i očuvanja čistog srca. Odgajanje podrazumijeva dugotrajan i složen proces razvijanja, izgradnje i oblikovanja čovjeka. Temeljni smisao odgoja nije stjecanje znanja već rast učenika sa obilježjima humanizma, vrijednostima, a sve to će produhovniti ljudski život. Islamska vjeronauka je veoma značajna u izgradnji duhovnosti.

Savremene škole više obrazuju, nego što odgajaju, pa je i u kurikulumima akcenat na kognitivnim ishodima (reprodukcija činjenica, ocjene, diplome) viši nego na afektivnim ishodima. A glavni cilj škole jeste osposobljavanje učenika za život. Učimo da je čovjek biće tijela i duha i da i o jednom i drugom treba voditi računa. Tehnologija bez morala je sama po sebi destruktivna.

Duhovnost uključuje vrijednosti, naša uvjerenja, naša povezanost jednih s drugima. Zato je neophodno da na satima Islamske vjeronauke promičemo i svojim primjerom svjedočimo kako trebamo poštovati sebe i druge. Duhovni zadatak je nerazdvojivo vezan za odgojne i obrazovne zadatke.¹⁹ Često zaboravljamo da niko od nas nema isti otisak prsta, da je svako poseban na svoj način, da je svaki učenik blago i da nema potrebe da pravimo kalupe.

Učenici u komunikaciji s nastavnikom direktno od njega uče ljudske kvalitete, analiziraju i kompariraju šta je od vrijednosti o kojima svakodnevno govori realno primijenio u svakodnevnom životu. Shodno zapaženom, učenici uzimaju kritičke stavove i spram nastavnika i spram vjere i vjeronaučnih sadržaja. Svako ko smatra da je završio s tim pitanjem već je u problemu. Mi smo dužni da damo sve od sebe u poslu koji obavljamo. To ne znači da će uvijek rezultati biti onakvi kakve smo očekivali. Ali sa čvrstom vjerom i oslanjanjem na Dragog Boga treba da nastojimo svaki dan biti bolji. Učiteljima se tokom akademskog obrazovanja i kasnije, tokom stručnoga usavršavanja, treba ponuditi mogućnost cjelovitoga profesionalnog rasta i razvoja,

19 Refik Čatić, *Metodički priručnik za nastavu vjeronauke*, El-Kalem, 1996, str. 11.

a to podrazumijeva uključivanje sadržaja vezanih uz konkretna očitovanja duhovnog aspekta odgoja i obrazovanja kako bi nastavnik mogao posredovati i duhovne vrijednosti. Čitajući biografije naših alima i proučavajući njihov uspjeh svjedočimo da su njihovi rezultati bili izvanvremenski prije svega zbog jakog imana i uzornog ponašanja. Oni su bili paradigma onog što su naučavali. Često zaboravljamo glavno pitanje: Šta ćeš ponijeti na Ahiret?

Svjedočimo sve većim problemima unutar porodica, a znamo da je porodica veoma značajna za odgoj djece i omladine.²⁰ Materijalizam kojem smo svjedočili nije dao željene rezultate. Bez traganja za duhovnošću društva se urušavaju.²¹ S pozicije nastavnika vjeronauke i koordinatorice Odjela za brak i porodicu svakodnevno imam upite i traženje savjeta za različite situacije. Među prvima sam u kontaktu s djecom i mogu da primijetim poteškoće s kojima se učenici suočavaju, tako da je saradnja s menadžmentom škole u rješavanju tih poteškoća na zavidnom nivou. A sve s ciljem pružanja pomoći i istinskim svjedočenjem življenja islama. Vjeronauka i nastavnik vjeronauke je neko ko treba i mora da im pokaže i drugu stranu. Da ih podstakne da stanu i pogledaju svijet oko sebe. Da uživaju u Bregavi, Daorsonu, Starom gradu, stećcima, da se zamisle nad sobom.

Islamska vjeronauka je veoma značajna u izgradnji duhovnosti našeg naroda. Na tome se mora puno više raditi. Mora se dati podrška osnaživanju kadra kroz institucije, a i individualno je neophodno da se na tome radi. Svako od nas je dužan da shodno svojim sposobnostima bdije nad očuvanjem naše duhovnosti, našeg identiteta, naše mladosti. Ne postoje velika postignuća, uspjeh je u kontinuitetu.

20 Nezir Halilović, *Utjecaj mekteba na odgojnost djece*, Medžlis Islamske zajednice Zenica, 2007, str. 191.

21 Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam: Ogledi o sufizmu*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2004, str. 33.

Edukacija nastavnika

“Čitaj, u ime Gospodara tvoga koji stvara!”²²

Nastavni kadar Islamske vjeronauke je najobrazovaniji kadar u školama i na to možemo biti ponosni. Naš kanton jedan je od tri kantona koji ima savjetnika za Islamsku vjeronauku u Pedagoškom zavodu, dr. Ahmeda Husića. Dobra saradnja Islamske zajednice, tj. Muftijstva mostarskog i Pedagoškog zavoda polučila je organizirane stručne aktive i seminare s različitim temama najmanje dva puta godišnje, u cilju stručnog usavršavanja i profesionalnog razvoja, tj. nadogradnje znanja, vještina i kompetencija, kao i podrške nastavnicima Islamske vjeronauke. Bloomova taksonomija, Digitalizacija u nastavi, Savremena metodika nastave i nove tehnologije u vjerskoj nastavi, Ishodi učenja, Realizacija novih NPP-ova, Cjeloživotno učenje, Mirovna dimenzija islama – metode u nastavi, Svjetski etos u školi, razne radionice i ono što je bila potreba u datom trenutku su samo neki od seminara koji su organizirani za nastavnike vjeronauke. Pored ovih seminara imala sam priliku da prisustvujem i seminarima koji nisu bili za nastavnike vjeronauke, a koje su organizirali: Mostarsko muftijstvo: Rukovođenje sastanaka, umijeće komuniciranja, timski rad i donošenje odluka, Medijacija; Uprava za vjerske polove: Snaga porodice, Rad koordinatorka za brak i porodicu – izazovi i perspektive, Misija i profesija, Utjecaj pandemije na unutarporodične odnose, Položaj, status i narativ muslimanke Bošnjakinje; Uprava za vanjske poslove i dijasporu: Prevencija i suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu, Napredno roditeljstvo, Razvoj životnih vještina; Step by Step: Škola u srcu zajednice – Čitanjem i pisanjem do kritičkog mišljenja, Škola vrijednosti i škola mišljenja. Između ostalog, zahvaljujući ovim edukacijama bila sam član Tima za rad na izmjenama i dopunama nastavnih programa Islamske vjeronauke za osnovnu i srednje škole 2019. godine – Uprava za obrazovanje i nauku. Zatim, bila sam član Ekspertne grupe za izradu

22 Kur'an, preveo Besim Korkut, Al- Alaq, 1.

Prijedloga NPP-a za osnovni odgoj i obrazovanje zasnovan na implementaciji zajedničke jezgre NPP-a definisane na ishodima učenja 2019. godine Pedagoškog zavoda Mostar.

Održala sam niz radionica kao razrednica za roditelje, ali i kao koordinatorica Odjela za brak i porodicu – u cilju podrške i osnaživanja porodice. Tu su i radionice izgradnje životnih vještina za učenike i mlade. Sve to ne bih mogla i ne bih znala bez ovih edukacija. Zato su cjeloživotna učenja i edukacija vjeroučitelja jedini ispravan put. Edukacije koje sam prošla pomogle su mi u radu. To je razlog zašto smatram da akcenat treba staviti na razvijanje nastavničkih kompetencija²³, pedagoških, didaktičko-metodičkih kompetencija (napredovanje usklađeno sa standardima o napredovanju u struci) kako bi približili sadržaje novim generacijama.

Online nastava nam je pokazala važnost savremene tehnologije, pa je neophodno razvijati digitalne kompetencije i raditi na unapređenju zbirke digitalnih didaktičkih materijala, kao i drugih didaktičkih materijala.

Sve su izraženije potrebe za osposobljavanjem za izazove u radu s djecom s teškoćama u razvoju, socijalno ugroženim porodicama, disfunkcionalnim porodicama, kao i romskom populacijom. Nastavnici Islamske vjeronauke su često i u ulozi savjetnika ne samo učenicima već i roditeljima, pa je neophodna stručna obuka za njih kako bi mogli odgovoriti ovom izazovu.

Kako bi se nastavnici vjeronauke odvažili u pisanju stručnih radova ili tekstova s primjerima dobre prakse, neophodno je nadograditi znanja i vještine koje su im potrebne da se uključe u ovakve aktivnosti, a sve to kako bi mogli još više pridonijeti svom pozivu, društvu, svojoj misiji. Nastavnici vjeronauke svojim identitetom i svojom misijom trebaju odgovoriti na savremene izazove i potrebe učenika.

23 Mujo Slatina, *Edukometrija: mjerenje i mjerni instrumenti u odgoju/obrazovanju*, Ilum, Bužim, 2020, str. 381.

Kvalitetan odgoj i obrazovanje moguće je postići jedino formiranjem kvalitetnog odgojno-obrazovnog sistema te visokoobrazovanog stručnog kadra, ali to ne predstavlja i kraj obrazovanja odgojno-obrazovnih radnika.²⁴ Osim obaveznog obrazovanja nastavnika, veoma je važno kontinuirano stručno usavršavanje, obnavljanje i dopunjavanje znanja i vještina jer na taj način se, osim postizanja vlastitog napretka, osigurava učenicima stjecanje kompetencija.

Često smo na seminarima imali priliku čuti da su nastavnici vjeronauke najvažniji faktor postignuća učenika i kvalitete obrazovnog sistema u cjelini. Bez obzira kakav Zakon bio, koliko dobri bili NPP-i, udžbenici, didaktički materijal i sl., ukoliko nastavnici ne odgovore adekvatno pred izazovom koji je pred njih postavljen, uspjeh će izostati, a samim tim i opravdanost vjeronauke. Zbog toga pogrešno je razmišljanje da sa završetkom oficijelnog školovanja završava i učenje, pa je neophodno još više raditi na edukaciji nastavnika jer su i sve veći izazovi sa kojima se susreću u svom radu.

Zaključak

Islamska vjeronauka kroz Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama i predškolskim ustanovama HNK-a je predmet koji ima status kao i svi drugi predmeti u osnovnim i srednjim školama. Nastava se u osnovnim školama izvodi dva puta sedmično dok je u srednjim školama Islamska vjeronauka zastupljena jedanput sedmično. Prema podacima Mostarskog muftijstva u školskoj 2021/2022. godini nastavu Islamske vjeronauke u osnovnim školama HNK-a pohađalo je 6998 učenika, od ukupnog broja učenika 7265. Stopostotna polaznost je u Stocu, Čapljini i Prozoru, a najmanja 94,64% u Mostaru. A u srednjim školama nastavu je pohađalo 2251 učenika, od ukupnog broja 2685. Stopostotna polaznost je u Prozoru, u Stocu je 95,74%, najmanja u Konjicu 62,10%. U Čapljini za Bošnjake

24 Hašim Muminović, *Osnovi didaktike*, DES doo, Sarajevo, 2013, str. 94–95.

nema nastave Islamske vjeronauke u srednjim školama. Kada je riječ o vjeroučiteljima iz zbornog izvještaja nismo mogli odvojiti vjeroučitelje iz Hercegovačko-neretvanskog kantona, pa se daju podaci za cijelo muftijstvo. U 32 osnovne škole zaposleno je 60 vjeroučitelja. Od toga pet sa završenim II ciklusom studija, 240 bodova ima 27 vjeroučitelja, 21 vjeroučitelj ima 180 bodova, a Islamsku pedagošku akademiju je završilo sedam vjeroučitelja. Na neodređeno radno vrijeme primljena su 43 nastavnika, na određeno 16 i jedan je angažiran honorarno. Saglasnost za rad ima 56 vjeroučitelja. U 19 srednjih škola radi 15 vjeroučitelja. Njihova stručna sprema je: tri vjeroučitelja sa završenim II ciklusom studija, 240 bodova ima 11 vjeroučitelja i 180 bodova jedan vjeroučitelj. Na neodređeno je primljeno sedam, na određeno pet, a honorarno jedan vjeroučitelj. Nastavnici Islamske vjeronauke uzeli su aktivno učešće i u radu Međureligijskog vijeća, te svojim angažmanom doprinose razvoju međureligijske saradnje.

Za još bolje rezultate, kako bi mogli odgovoriti izazovima vremena, neophodno je nastaviti sa edukacijom nastavnika, jačanju kompetencija nastavničkog kadra, razvijanju informatičke pismenosti, cjeloživotnom učenju, vještinama i drugim sposobnostima nastavnika.

Uzimajući u obzir izazove s kojima se svakodnevno susrećemo, možemo zaključiti da situacija u pogledu Islamske vjeronauke u HNK nije idealna, ali isto tako i da se imamo čime ponositi. Vjerujemo da predanim radom, trudom i zajedničkim zalaganjem možemo prevazići sve prepreke i ostvariti značajne pomake ka unapređenju odgojno-obrazovnih iskustava stečenih na časovima Islamske vjeronauke, te da ćemo na ovaj način doprinijeti stvaranju boljeg društva

Literatura

- Ćatić, Refik (1996). *Metodički priručnik za nastavu vjeronauke*, El-Kalem. Halilović, Nezir (2007). *Utjecaj mekteba na odgojnost djece*, Medžlis Islamske zajednice Zenica.

Hathout, Hassan (2015). *Čitanje muslimanskog uma*, Dobra knjiga, Sarajevo.

Kur'an, preveo Besim Korkut.

Muminović, Hašim (2013). *Osnovi didaktike*, DES doo, Sarajevo. Nasr, Seyyed Hossein (2002). *Srce islama*, El-Kalem, Sarajevo.

Nasr, Seyyed Hossein (2004). *Živi sufizam: Ogledi o sufizmu*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo.

Rahman, Fazlur (2011). *Glavne teme Kur'ana*, CNS, El-Kalem, Sarajevo.

Slatina, Mujo (2020). *Edukometrija: mjerenje i mjerni instrumenti u odgoju/obrazovanju*, Ilum, Bužim,

Spahić, Mustafa (2002). *Učenje islama*, Vrijeme, Zenica.

Šejtanić, Semir, (2019). *Komunikacija u školi*, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Nastavnički fakultet, Mostar.

Ulvan, Abdullah Nasif (2003). *Odgoj djece u islamu*, Sarajevo.

Vejo, Edina (2012). *Tradicijske odgojne vrijednosti u Bošnjačkoj porodici*, El-Kalem, CNS, Sarajevo.

Zbirni izvještaj o vjeroučiteljima sa područja Muftijstva mostarskog za 2021/2022.

Internet izvori

<https://www.scribd.com/document/488982490/NPP-Islamska-vjeronauka-docx>, preuzeto 23. 10. 2022.

https://edumediadepot.gei.de/bitstream/handle/111163/2349/796903840_2009_A.pdf?sequence=2, preuzeto 23. 10. 2022.

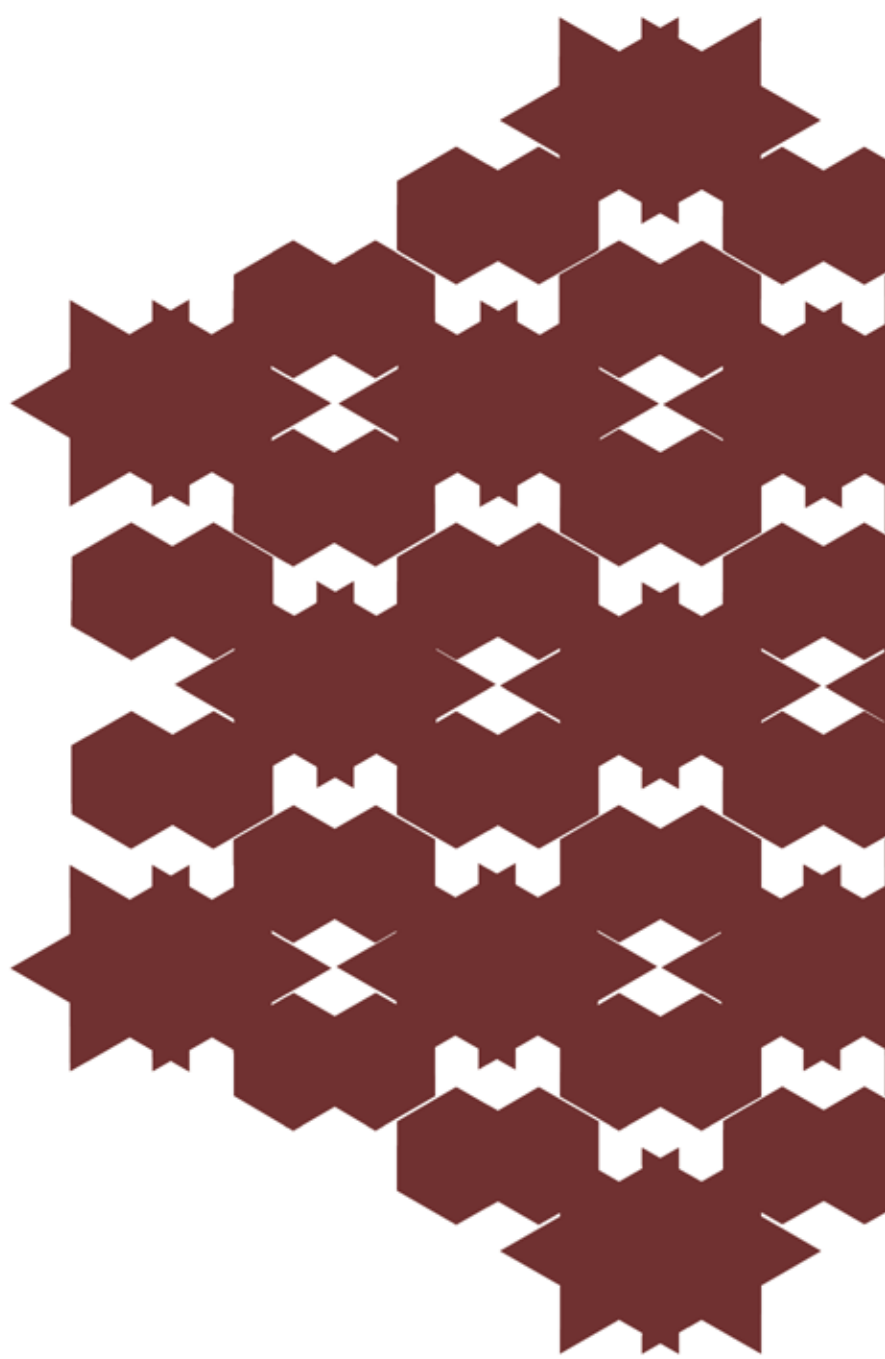
https://www.ibn-sina.net/wp-content/uploads/2008/05/131_BAHADOR_AMINIAN.pdf, preuzeto 23. 10. 2022.

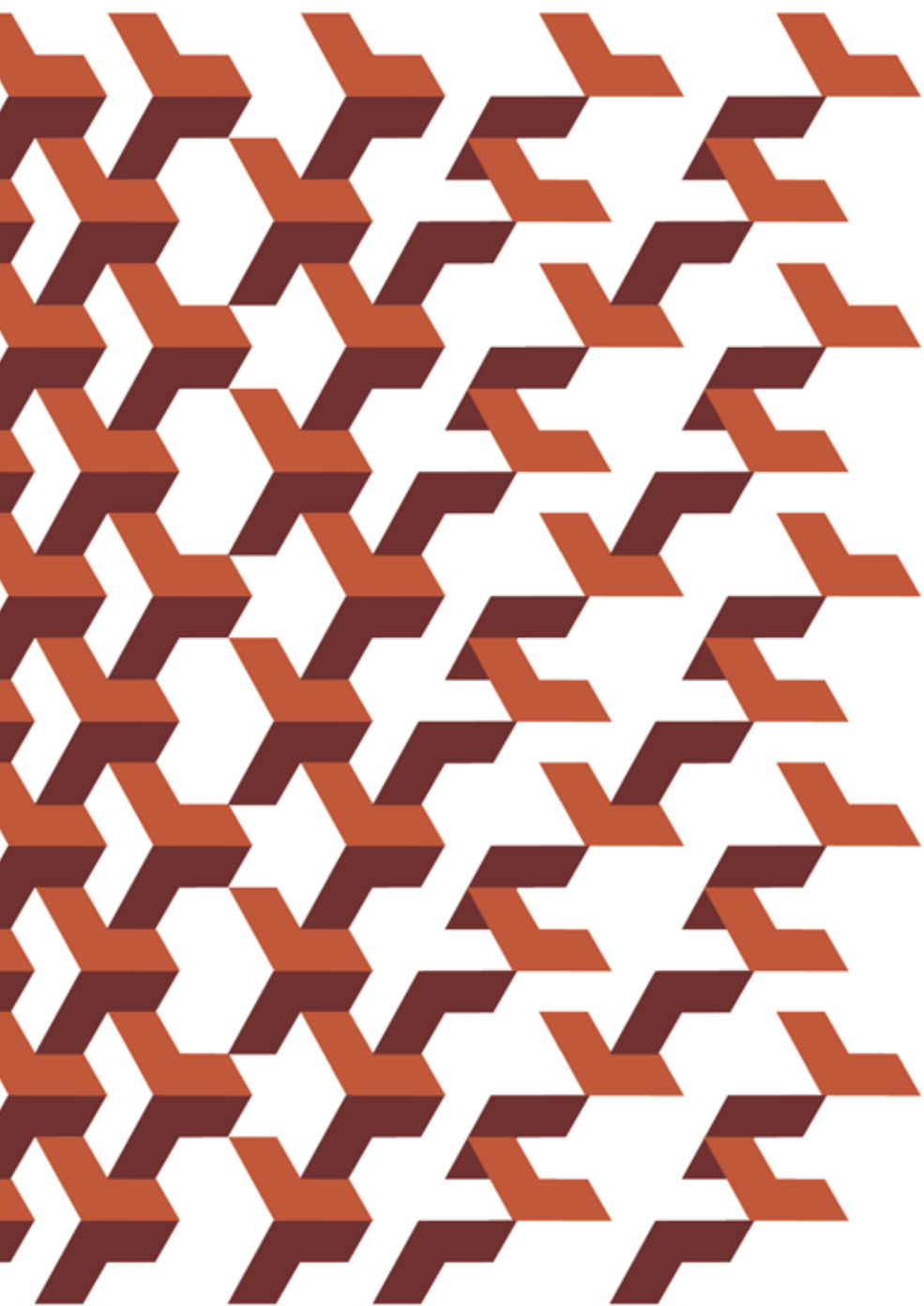
http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/7e1e8c33-c594-4784-817a-e46de79149fa_Okvirni%20zakon%20o%20osnovnom%20i%20srednjem%20obrazovanju%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf, preuzeto 22. 10. 2022.

<http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/zakoni/bs/ZAKON%20o%20slobodi%20vjere.pdf>, preuzeto 22. 10. 2022.

<https://dokumen.tips/documents/zakon-o-osnovnom-odgoju-u-hnk.html?page=8>, preuzeto 22.10.2022.

[http://cms.monkshnk.gov.ba/Upload/Dokumenti/06\)%20-80c83a2.pdf](http://cms.monkshnk.gov.ba/Upload/Dokumenti/06)%20-80c83a2.pdf), preuzeto 22. 10. 2022.

LAMIJA VATREŠ-MEHMEDİĆ

Iskustva islamske vjeronauke na području bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska

Lamija Vatreš-Mehmedić

nastavnica Islamske vjeronauke,
JU OŠ "Dositej Obradović",
Doboj; doktorandica na
Islamskom pedagoškom
fakultetu Univerziteta u Zenici
lamijemehmedic@live.com

Originalni naučni rad

Primljeno: 09. 11. 2022.
Prihvaćeno: 18. 06. 2023.

Ključne riječi

Islamska vjeronauka,
entitet RS, status, iskustva,
vjeroučitelji, intervjui

Sažetak

Cilj ovoga rada je pojasniti položaj predmeta Islamska vjeronauka u odgojno-obrazovnom sistemu RS-a, položaj nastavnika/profesora kao i učenika koji nastavu Islamske vjeronauke po-
hađaju u RS-u, načine na koje se nastava izvodi, zakonsko uređenje, te probleme sa kojima se susreću nastavnici i profesori u radu. Zajednica Bošnjaka muslimana u manjem bh. entitetu RS suočava se sa asimilacijom te je zbog toga uloga i cilj Islamske vjeronauke, a samim tim i vjero-
učitelja na ovom području od iznimne važnosti. Svjesni činjenice da uloga vjeroučitelja u entite-
tu RS nije samo poučavanje vjери i vjerskim na-
čelima, vjeroučitelji svjesno preuzimaju obavezu da kroz svoj rad nadomjeste djeci znanja koja im nedostaju, a vezana su za njihov identitet, kulturu, tradiciju i historiju. Ovaj rad prezentira iskustva određenog broja vjeroučitelja širom RS-a, što je i najvjerodostojnija slika položaja Islamske vjeronauke u odgojno-obrazovnom sistemu RS-a.

Experiences of Islamic Religious Education in the Territory of the BiH Entity Republika Srpska

خبرات تدريس التربية الإسلامية في منطقة كيان البوسنة والهرسك «جمهورية صربسكا»

Keywords:

Islamic religious education, RS entity, status, experiences, religious teachers, interviews

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، كيان جمهورية صربسكا، المكانة، الخبرات، مدرّسو التربية الإسلامية، المقابلات

Abstract:

This paper aims to clarify the position of the course of Islamic Religious Education in the educational system of the Republika Srpska (RS), and the position of teachers and students attending Islamic Religious Education classes in the RS. The paper explores the methods of teaching, legal regulations, and the challenges faced by teachers in their work. The Bosniak Muslim community in Republika Srpska, the smaller entity of Bosnia and Herzegovina, faces assimilation, making the role and purpose of Islamic Religious Education, and consequently the role of teachers in this area, exceptionally important. Recognizing that the role of religious education teachers in the RS is not limited to teaching faith and religious principles, religious education teachers consciously undertake the obligation to compensate for the knowledge that children lack concerning their identity, culture, tradition, and history. This paper presents the experiences of a certain number of religious education teachers across the RS, providing an authentic portrayal of the position of Islamic Religious Education in the education system of the RS.

الملخص:

يقصد هذا البحث شرح مكانة التربية الإسلامية في النظام التعليمي التربوي لجمهورية صربسكا، ومكانة المدرسين والتلاميذ الذين يلتحقون بهذه المادة هناك، والطرق التي يتم بها التدريس، والنظام القانوني، والمشكلات التي يواجهها المدرّسون في عملهم. وتواجه جماعة الشانقة المسلمين في كيان البوسنة والهرسك الصغير الضياع فلذلك يكون دور وهدف التربية الإسلامية ومدّسيها في هذه المنطقة من الأهمية الكبيرة. ولكونهم واعين بأنه ليس دورهم في جمهورية صربسكا تعليم الدين والمبادئ الدينية فقط، يتعهد مدرّسو التربية الإسلامية من خلال عملهم بتوفير المعارف التي تنقص الأطفال وتتعلق بهويتهم وثقافتهم وتراثهم وتاريخهم. ويعرض هذا البحث خبرات عدد معيّن من مدرّسي التربية الإسلامية في جميع أنحاء جمهورية صربسكا مما يمثل أصح صورة لمكانة التربية الإسلامية في النظام التعليمي التربوي لجمهورية صربسكا.

Uvod

Vjerska nastava se na određenim dijelovima teritorije Bosne i Hercegovine počela izvoditi već od 1992. godine. Zapravo, od septembra te godine izučava se u osnovnim školama Republike Srpske, na osnovu tadašnjeg *Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, kojim je (Pravoslavna) vjeronauka postala obavezni predmet. Međutim, kada je u pitanju Islamska vjeronauka ona nije na svim područjima RS-a istovremeno uvedena u školski sistem, niti se izučavala u istom obliku i istim kvalitetom. Islamska vjeronauka u odgojno-obrazovni sistem RS-a, uvodi se paralelno sa povratkom raseljenih na svoja ognjišta, s tim da je taj proces bio različit na nivou regija, općina, gradova pa čak i škola i nerijetko je bio izraz dobre volje direktora, odgovor na insistiranje roditelja ili Islamske zajednice. Tako možemo reći da se Islamska vjeronauka zvanično i zavisno od povratka bošnjačkog stanovništva počela uvoditi 2001/2002. godine, i taj proces uvođenja još uvijek nije završen jer imamo škole koje su sa nastavom Islamske vjeronauke počele 2020. godine, (Modriča, OŠ "Sutjeska"), 2018. (Trebinje, OŠ "Jovan Jovanović Zmaj").

Pravoslavna vjeronauka, sa ostalim vjeronaukama (Islamska, Katolička), vraćena je u srednjoškolski sistem Republike Srpske školske 2018/2019. godine. (Lukić, 2020)

Učenici imaju mogućnost da u prvom razredu srednje škole odaberu da li žele da izučavaju neku od vjeronauka, Kulturu religije ili Etiku.

Nastavnim planom i programom u RS-u predviđeno je da se vjeronauka, kao izborni predmet, izučava u osnovnoj školi 1 čas sedmično. Shodno *Zakonu o osnovnom obrazovanju*, roditelji se na početku školovanja izjašnjavaju da li žele da im dijete pohađa nastavu vjeronauke, te koju vjeronauku žele izučavati (Islamsku, Pravoslavnu ili Katoličku) (Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, čl.13, 2022). Ova se odluka ne može u toku osnovnoškolskog obrazovanja kasnije mijenjati. (Banjac, 2008)

Prema Nastavnom planu i programu nastava vjeronauke danas se realizuje kroz jedan čas sedmično, tj. od drugog do

devetog razreda kroz 36 časova, a u devetom razredu kroz 34 časa. Vjeronauka se ne realizuje u prvom razredu osnovne škole pošto učenici prvog razreda imaju poseban Nastavni plan i program. (Lukić, 2020)

Nastava vjeronauke u srednjim školama realizuje se kroz jedan čas sedmično tj. od prvog do trećeg razreda kroz 36 časova, a u četvrtom kroz 34 časa.

Učenicima koji pohađaju neku od vjeronauka, ovaj predmet izjednačen je sa ostalim obaveznim predmetima, što znači da se on ocjenjuje numeričkom ocjenom koja ulazi u svjedočanstvo i opći prosjek ocjena. Čas vjeronauke mora se držati u okviru redovnih časova, te se može organizovati dodatna i dopunska nastava iz ovog predmeta. (Maksimović, 2016) U školskoj 2021/2022. godini u osnovnoj školi Islamsku vjeronauku je pohađalo 4916 učenika dok je u srednjim školama RS-a Islamsku vjeronauku pohađalo 1682 učenika.

Za Pravoslavnu vjeronauku u srednjim školama Republike Srpske školske 2018/2019. godine opredijelilo se 83% učenika, a 5% učenika pohađa Islamsku i Katoličku vjeronauku. Dok se svega 12% učenika opredijelilo za Kulturu religije. Dakle, ukupno 88% učenika opredijelilo se za jednu od tri konfesionalne vjeronauke. (Lukić, 2020)

Ovaj podatak osim što govori o velikom interesu učenika za neku od vjeronauka, u ovom slučaju za Islamsku vjeronauku, obavezuje one koji učestvuju u kreaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke da rade na njenom unapređenju i osavremenjivanju te otklanjanju mogućih nedostataka.

Vjeroučitelj – nastavnik/profesor Islamske vjeronauke

Status nastavnika/profesora Islamske vjeronauke

Prema važećoj zakonskoj regulativi (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, čl. 127, 2022) “Vjeroučitelji se primaju u radni odnos na osnovu postavljenja na dužnost od nadležne crkve ili vjerske zajednice.”

U srednjim školama profesori Islamske vjeronauke angažuju se na osnovu prijave na objavljeni konkurs i uz saglasnost nadležne vjerske institucije.

Vjeroučitelj koji je angažovan kao sveštenik, imam ili vjerski službenik u okviru neke vjerske zajednice, sa školom zasniva "Ugovor o dopunskom radu", dok oni vjeroučitelji koji su radno angažovani samo u školi, sa školom zasnivaju ugovore kao i nastavnici drugih školskih predmeta. (Maksimović, 2016: 129)

Konfesionalna vjeronauka je politika statusa *quo* prema kojoj se država brine za finansije, zapošljavanje, menadžment/organizaciju i pedagogiju, dok se vjerske zajednice brinu za nastavni plan i program, obuku nastavnika i njihovo (de)licenciranje. (Alibašić, 2008-2009)

Zakonom je predviđeno da svi nastavnici moraju imati visoku stručnu spremu (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, čl. 114) odnosno završen prvi ciklus studija, no u praksi ova se odluka još uvijek ne provodi u svim školama, a razloga za to je mnogo.

Prednost za nastavnika/profesora Islamske vjeronauke u RS-u je činjenica da kada zasnjuje radni odnos u nekoj od škola vjeroučitelj nema potrebu svake godine da se javlja na konkurs, i ukoliko svoj posao radi odgovorno u toj školi može raditi koliko želi. Radna prava i položaj vjeroučitelja u školama u istoj je pravnoj ravni sa drugim nastavnicima. Nastavnik vjeronauke bio angažovan na određeno ili neodređeno vrijeme radni odnos zasniva od 1. 9. do 31. 8, bez prekida, što je zaista pohvalno i velika olakšica.

Druga stvar koju treba spomenuti je nužno angažovan ne stručan i već drugim poslom opterećen kadar što dovodi do veoma čestog neodržavanja časova, nezainteresovanosti za poboljšanje samog statusa predmeta i na kraju ali ne najmanje važno odustajanja učenika od Islamske vjeronauke.

Zašto se ovo dešava? Više je razloga, a navest ćemo neke od njih.

Prvo, nije prevelik interes vjeroučitelja da rade u nekoliko škola kako bi imali normu.

Drugo, vjeroučitelji koji žele da rade svoj posao najbolje što je moguće znaju da je to nemoguće ukoliko rade u nekoliko škola sa velikim brojem odjeljenja, a moraju tako jer je norma vjeroučitelja 24 časa (broj odjeljenja jednog vjeroučitelja je i do 70), u rasporedu je vjeronauka uvijek zadnji čas ili pretčas. Nadalje, vjeroučitelji rade bez adekvatnih prostornih uslova, tragaju za slobodnom učionicom da održe nastavu.

Treće, činjenica je da u manjem bh. entitetu ima manjih džemata koji ne mogu plaćati sve obaveze za imama, ali i škola u kojima ima jedno ili dvoje bošnjačke djece, pa se kao olakšica uzima mogućnost da imam radi i u školi kako bi škola osigurala imama, i samim tim olakšala džematu. U ovom slučaju, osnovni posao imama je džemat, a škola je ta koja trpi. Ne kažemo da angažovani imami ne rade svoj posao, šta više, već kažemo kako nisu uvijek u prilici ispuniti sve zahtjeve oba radna mjesta. Čak i vjeroučitelji koji su profesionalno angažovani u srednjim i u osnovnim školama kako bi imali normu 24 časa, ne uspijevaju u punom kapacitetu dati svoj doprinos zbog činjenice da u ta 24 časa imaju i do 70 odjeljenja.

Metodologija rada

U cilju dobivanja vjerodostojnih podataka o izazovima i problemima sa kojima se vjeroučitelji susreću obavili smo intervju sa jedanaest vjeroučitelja iz različitih gradova. Za potrebe istraživanja korišten je polustrukturirani intervju za vjeroučitelje nastavnike/profesore koji se sastoji od 11 istraživačkih pitanja koja se odnose na: osnovne sociodemografske karakteristike ispitanika, vrijeme uvođenja Islamske vjeronauke u odgojno-obrazovni sistem RS, iskustva sa položajem Islamske vjeronauke u školskom sistemu RS, rad sa djecom sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama, dodatna nastava/sekcija, takmičenje, dostupnost i korištenje savremenih sredstava u nastavi, stručni ispit, korištenje latiničnih udžbenika za učenike

koji ne poznaju latinično pismo, NPP za drugi razred osnovne škole (prvi vjeronauke), preporuke, sugestije vjeroučitelja.

Sociodemografske karakteristike uzorka vjeroučitelja

U prvom pitanju polustrukturiranog intervjua za vjeroučitelje zamolili smo ih da nam se predstave, navedu spol, nivo obrazovanja, godine staža i mjesta na kojima su radili ili trenutno rade. U tabeli koja slijedi predstavljene su njihove sociodemografske karakteristike.

VJEROUČITELJI	SPOL	NIVO OBRAZOVANJA	GODINE STAŽA	RADNO MJESTO
V1	muški	VSS	17	imam/vjeroučitelj
V2	ženski	SSS	11	vjeroučitelj
V3	muški	VSS	17	vjeroučitelj
V4	ženski	VSS	10	muallim/vjeroučitelj
V5	ženski	MR	22	vjeroučitelj
V6	muški	VSS	12	vjeroučitelj
V7	ženski	VSS	12	vjeroučitelj
V8	ženski	VSS	4	vjeroučitelj
V9	ženski	VSS	22,5	vjeroučitelj
V10	muški	MR	17	glavni imam/vjeroučitelj
V11	muški	VSS	15	glavni imam/imam/vjeroučitelj

Tabela 1. *Sociodemografske karakteristike uzorka vjeroučitelja*

Iz tabelarnog prikaza vidljivo je da su izabrani relevantni sagovornici zbog dužine profesionalnog angažmana u struci. Inače, uzorak je ciljani i čine ga vjeroučitelji koji su se izdvojili po svom kvalitetu u radu. Također vidimo da su jednako zastupljeni muškarci i žene, 5 muških i 6 ženskih. Osim jednog svi imaju VSS, jedan je doktorand, jedan magistar i jedan sa SSS. Primjetno je da su osim angažovanih vjeroučitelja obuhvaćeni imami, glavni imami i muallimi. Tome doprinose prilike u kojima rade,

nedostatak kadra ili veoma mali broj učenika, kao što je slučaj sa Rogaticom gdje nastavu pohađa samo jedno bošnjačko dijete. Zbog želje da sakupimo iskustva iz različitih dijelova RS-a intervjuisali smo vjeroučitelje iz Rogatice, Banjaluke, Prnjavora, Prijedora, Bijeljine, Teslića, Doboja, Modriče, Vukosavlja, Mrkonjić Grada, Zvornika i Kozarca.

Rezultati istraživanja

Organizacija nastave Islamske vjeronauke

Od kada je nastava Islamske vjeronauke počela da se uvodi u odgojno-obrazovne institucije RS-a, 2000/2001. godine, ovo je prvi i najvažniji izazov s kojim se susreću vjeroučitelji. Kao što proces uvođenja Islamske vjeronauke u škole nije završen i nakon više od dvadeset godina, isto tako nije usaglašen ni jedinstven način izvođenja časova Islamske vjeronauke koji će se primjenjivati u svim školama RS-a.

Nakon obavljenog intervjua s nastavnicima i profesorima Islamske vjeronauke s različitih područja RS-a, kao prvi i najveći problem naveli su upravo neodržavanje nastave u redovnoj organizacijskoj strukturi nastave, za razliku, primjerice, od nastave Pravoslavne vjeronauke. Naime, nastava Islamske vjeronauke u većini škola, prema riječima nastavnika i profesora ne odvija se paralelno sa nastavom Pravoslavne vjeronauke, već se održava kao zadnji čas (*Slika br.1 Raspored časova* u Prilogu), ili pretčas, na način da se kombinuju svi učenici jednog razreda, ili u nekim školama učenici više razreda u jedan čas (npr. 2–5 ili 6–9). Ova situacija sa sobom nosi niz dodatnih poteškoća:

- Odustajanje učenika od vjeronauke jer u to vrijeme imaju prevoz kući, uzmemo li u obzir činjenicu da veliki broj bošnjačke djece putuje;
- Pauze u vrijeme Pravoslavne vjeronauke koja je u redovnom nastavnom procesu što dovodi do toga da učenici to vrijeme provode na hodnicima ili na časovima Pravoslavne vjeronauke;

- Neprisustvovanje vjeroučitelja odjeljenskim i nastavničkim vijećima koja se najčešće organizuju upravo u međusmjenu kada i časovi Islamske vjeronauke što se navodi kao nedostatak u radu vjeroučitelja;
- Problem oko održavanja dodatne nastave zbog činjenice da se redovna nastava izvodi u tom terminu;
- Nerijetko je čas vjeronauke, zbog toga što se održava kao zadnji čas ili pretčas, više od dnevnog opterećenja učenika, jer su oni u vrijeme redovnog časa predviđenog za Islamsku vjeronauku imali pauzu.

Nakon obavljenog intervjua sa vjeroučiteljima gotovo svi su se složili da je ovo najveći problem kada je u pitanju organizacija nastave. U nastavku su iskustva vjeroučitelja:

“Mnogobrojna odjeljenja, a mali broj muslimanske djece raspoređen u svako odjeljenje po jedno dijete, ta djeca imaju nastavu islamske vjeronauke posljednje časove 5, 6. i 7. ili pretčas. Obično djeca budu umorna za takvu nastavu. Prijedlog da se muslimanska djeca stavljaju u jedno odjeljenje, jer ih nema mnogo nije usvojen, jer tada djeca ne bi morala čekati na hodniku ili boraviti na času Pravoslavne vjeronauke, časovi bi bili paralelno. Uz to imamo i nerazmijevanje roditelja zbog toga pa se na vjeroučitelje vrši pritisak, neki smatraju da su vjeroučitelji krivi zbog te situacije i često govore da će djecu ispisati sa vjeronauke. Jako složena situacija, do 2016. godine na 160 učenika imala sam norme 4 časa, kombinovana odjeljenja i razredi. Nemogućnost normalnog funkcionisanja. Energija se troši bespotrebno.” (V4: 3)

“Samo u jednoj školi je Islamska vjeronauka paralelno sa Pravoslavnom vjeronaukom i tu imam 7 časova. Ostalih 17 časova u 8 škola stižemo kombinovano između smjena. Ima mnogo izostanaka zbog dopunske i dodatne u tim terminima ili zbog prevoza djece koja putuju pa ne mogu ostati 7. čas. Dakle rješenje bi bilo da u svim školama nastava bude paralelno sa Pravoslavnom.” (V10: 3)

“Ukupno sam imala oko 160 učenika iz 69 odjeljenja. Časove sam održavala kombinovano, u nekim školama samo online, a u nekim sam imala redovnu nastavu, dok sam u nekim kombinovala online sa redovnom nastavom zbog nemogućnosti da se uskladi raspored. Najveći problem je uhodati se na početku, ne može se

doći do svih dnevnika obzirom da ja imam jedan čas nekad sa 8 odjeljenja istovremeno. (V5: 3)

“Položaj Islamske vjeronauke je na dobrom nivou. Nastavu u većini slučajeva izvodim u kombinovanim odjeljenjima, međusmjene. Nije zabilježeno da su djeca odustajala zbog navedenih razloga. Roditelji su svjesni mogućnosti. Ponekad se dešava da se traga za učionicom u školama gdje pohađa preko 1000 učenika.” (V6: 3)

“U jednoj školi imam redovne časove, dok u drugoj imam kombinovane časove sa više odjeljenja ili čak razreda, to su zadnji časovi 5, 6, ili 7. čas, negdje i prvi.” (V7: 3)

“U početku nisam imao kabinet vjeronauke. Već prije četiri godine sam se izborio za kabinet Islamske vjeronauke u centralnoj školi. Časove ne držim paralelno sa Pravoslavnom vjeronaukom već zadnji čas i pretčas. I to kombinujem po 6-7 odjeljenja u kojima je od 3 do 5 učenika za Islamsku vjeronauku. Ukupno bude oko 20 učenika. To je problem jer učenici ne mogu zbog prevoza prisustvovati času kada su druga smjena. Pojedini učenici zaborave za čas, dok ga neki doživljavaju kao dodatnu nastavu pa ne shvataju da je obavezan dolazak. Do sada nije bilo problema da neko ne želi pohađati vjeronauku.” (V3: 3)

“Od 2001. pa do 2003. ili 2004. Islamska vjeronauka se održavala vikendom u školi. Od 2004. nastava se izvodi u okviru redovnog nastavnog procesa.” (V8: 3)

Od jedanaest intervjuisanih vjeroučitelja njih osam navodi da nastavu izvode u kombinovanim grupama, zadnji čas, pretčas ili prvi čas, dok je primjetno da u nekim školama (npr. Doboj, Kozarac, Kamenica...) izvode nastavu paralelno sa Pravoslavnom vjeronaukom bez obzira na broj učenika po odjeljenjima.

“Nastava Islamske vjeronauke se ove godine izvodi redovno po planu i programu, paralelno sa Pravoslavnom vjeronaukom u osnovnoj školi, dok se u srednjoj školi ne izvodi paralelno sa Pravoslavnom, što je otežavajuća okolnost zbog rada i rasporeda, jer se kombinuje nekoliko odjeljenja u jednu grupu, i moj prijedlog bi bio da je najbolje da se i u srednjoj izvodi nastava paralelno, bilo bi praktičnije i lakše, kako učenicima, tako i profesorima.” (V5: 3)

“Što se tiče nastave Islamske vjeronauke redovno i obavezno se uvrsti u školski raspored i Godišnji program rada. Nastava se

odvija paralelno sa ostalim vjeronaukama, a prednost jeste u tome što su mojoj školi većinom Bošnjaci, pa nemamo nekih odstupanja niti problema.” (V9: 3)

“Nastava se izvodi paralelno sa Pravoslavnom vjeronaukom jer je upitanju samo jedan učenik, ali svaki put tragamo za učionicom.” (V11: 3)

U srednjoj školi praksa je kombinovanja učenika u svim školama.

“Radim u dvije srednje škole i časove održavam sedmi čas, u međusmjeni ili prvi čas u drugoj smjeni. Raspored je sačinjen tako da se čas učenicima na Islamskoj vjeronauci planirao kao 13, iako ta odjeljenja nastavu tj. praksu imaju u prvoj smjeni, čas Islamske vjeronauke im je zadnji u drugoj smjeni. U drugoj školi sam dobila kombinaciju prvog i drugog razreda jer ih nema dovoljno (8 učenika). Međutim, potrudila sam se da istražim kakavo je stanje sa Etikom, Pravoslavnom vjeronaukom i Kulturom religije. Naime, učenici na Pravoslavnoj vjeronauci koliko, bez obzira na broj, imaju redovan čas bez kombinovanja, dok to nije slučaj sa Islamskom vjeronaukom. Npr. 4 učenika na Pravoslavnoj vjeronauci imaju jedan čas, dok je isti broj učenika na Islamskoj vjeronauci u kombinaciji sa još dva odjeljenja. Trenutno imam 48 odjeljenja u kojim održavam nastavu.” (V5: 3)

Prilog (Slika 1) kao primjer data je slika rasporeda časova preuzeta iz elektronskog dnevnika u kojem se vidi da je čas vjeronauke planiran kao zadnji u drugoj smjeni, a učenici su prva smjena.

Niz je posljedica koje proističu iz ovakve organizacije nastave iz Islamske vjeronauke, a za nas najnepovoljnija ona u kojoj učenici biraju Etiku ili Kulturu religije da ne bi imali ovako nepristupačan raspored časova.

Nastavni plan i program i udžbenici

Nastava Islamske vjeronauke u svim školama RS-a odvija se prema važećem Nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke propisanom od strane Rijasetu islamske zajednice, i uz korištenje udžbenika u izdanju Rijasetu. “Nastavni plan i program

za nastavni predmet vjeronauka donosi ministar na prijedlog nadležnog organa odgovarajuće crkve ili vjerske zajednice uz prethodno dobijeno mišljenje Zavoda.” (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, čl. 38)

Međutim, nije jasno riješeno pitanje korištenja važećih Nastavnih planova i programa na području RS-a. Naime, prethodno smo spomenuli da se nastava vjeronauke u RS-u realizuje od drugog do devetog razreda u osnovnoj školi.

Prema Nastavnom planu i programu nastava vjeronauke danas se realizuje kroz jedan čas sedmično, tj. od drugog do devetog razreda kroz 36 časova, a u devetom razredu kroz 34 časa. Vjeronauka se ne realizuje u prvom razredu osnovne škole pošto učenici prvog razreda imaju poseban Nastavni plan i program. (Lukić, 2020)

Nije jasno vjeroučiteljima po kom principu da koriste važeći Nastavni plan i program. Da li da u drugom razredu koriste plan i program za prvi ili za drugi razred? Nema jasnih smjernica kada je ova nedoumica u pitanju što se jasno vidi i iz odgovora vjeroučitelja. Na pitanje koji udžbenik i Nastavni plan i program koriste dobili smo sljedeće odgovore:

“Koristim udžbenik i NPP za drugi razred, prilagođavam se. Ovaj problem bih jednostavno riješio. Štampao bih posebne radne sveške za drugi razred koje bi djeca koristila u RS-u.” (V6: 9)

“Kombinujem udžbenike i nastavne listiće, prilagođavam djeci građivo i pismo.” (V9: 9)

“Udžbenik za drugi razred kao i NPP koristim nakon što učenike uvedem u osnove koje se inače uče u prvom razredu u Federaciji. Obzirom da u RS-u nastava vjeronauke počinje tek u 2. razredu potrebno je ili uvesti vjeronauku u 1. razred ili izmijeniti NPP i udžbenik za 2. razred za učenike u RS-u.” (V5: 9)

“Knjigu za drugi razred skoro da i ne koristim jer nije prilagođena znanju učenika drugog razreda u RS-u” (V2: 9)

“Kada dobijem udžbenik na ćirilici koristim ga, ali prilagođavam djeci NPP. Trudim se da ne odstupam od NPP, s tim da je jako teško da ne prekoračim dozvoljeni procenat prilagođavanja. Smatram

da je neophodno uraditi udžbenik za drugi razred osnovne škole za RS i to da urade vjeroučitelji koji su u nastavnom procesu više od deset godina u školama RS-a.” (V4: 9)

“Koristim NPP za drugi razred kao i udžbenik za drugi razred.” (V7: 9)

“Koristim udžbenik za drugi razred i NPP za drugi razred. Udžbenik za prvi razred jednostavno preskočim i nikako ga i ne koristim.” (V10: 9)

“Koristim udžbenik koji je predviđen za 2. razred i koristim NPP za 2. razred ali rasteretim gradivo i učenici uče samo osnovno iz lekcije.” (V3: 9)

“U drugom razredu koristim udžbenik za drugi razred iako su prvi put na nastavi. Nadam se uvođenju vjeronauke i u prve razrede.” (V8: 9)

“Koristim udžbenik koji je i pripremljen za tu namjenu, nema posebnih problema niti potrebe za prilagođavanjem ili mijenjanjem NPP, u tom udžbeniku ima sasvim dovoljno materijala.” (V1: 9)

“U nastavi drugog razreda improvizujem.” (V11: 9)

NPP za prvi razred kao i udžbenik prilagođen je učenicima tog uzrasta i znanja i koristi se na području Federacije, dok se NPP i udžbenik za drugi razred u RS-u koriste za učenike koje u velikoj većini nemaju predznanje, ne idu u mekteb i taj udžbenik za njih je prezahtjevan. U Prilogu (Slika 2) kao primjer data je slika zatečenog stanja na prvom času vjeronauke, a ovakvih slučajeva je mnogo.

Primjer odražava zatečeno stanje na prvim časovima Islamske vjeronauke, a objašnjava problem asimilacije koji se dešava u sredinama gdje su učenici Bošnjaci u manjini. Većina učenika u drugi razred, tj. u prvi razred vjeronauke dolaze bez ikakvih predznanja. Za njih je i udžbenik predviđen za prvi razred sadržajno složen.

“Manja djeca kada im kažem da nacrtaju džamiju, oni stave krst na munaru.” (V4: 9)

“Djeca uzrasta drugi i treći razred crtaju džamiju, a ispred džamije mezarluke sa krstovima.” (V5: 9)

Osim nejasnoća vezanih za Nastavni plan i program prisutna je i poteškoća vezana za udžbenik Islamske vjeronauke. Vjerroučitelji nemaju primjedbe na sam udžbenik, ali činjenica da su svi udžbenici štampani na latiničnom pismu stvara poteškoću kod korištenja istih u nastavi. Naime, učenici se sa latiničnim pismom susreću tek na kraju drugog polugodišta trećeg razreda i ma koliko to izgledalo čudno u sferi modernih tehnologija, učenici ne poznaju latinično pismo čak ni u četvrtom razredu dovoljno dobro da bi samostalno koristili udžbenik na latiničnom pismu. Stoga je latinični udžbenik u prvoj trijadi osnovnog obrazovanja za učenike Islamske vjeronauke potpuno beskoristan i još jedna otežavajuća okolnost za vjerroučitelja jer ukoliko želi odgovorno da radi svoj posao potrebno je da svaku lekciju pripremi dodatno na ćirilicnom pismu za svakog ućenika. Na pitanje da li latinićni udžbenici predstavljaju poteškoću u radu vjerroučitelji su ovako odgovarali:

“To jeste jedan od problema, bilo bi dobro da imamo udžbenike na ćirilici, udžbenik za drugi razred koji je na ćirilici je olakšica, ali i o tome treba povesti više računa da ih ne fali kao ove godine, povremeno pripremim dodatni materijal.” (V1: 8)

“Udžbenici za drugi razred su na ćirilici što predstavlja određeno olakšanje.” (V8: 8)

“Hvala na ovom pitanju. Apsolutno da stvara poteškoće. Nije mi jasno da tako jedonstavan tehnićki problem koji stvara velike poteškoće nije otklonio nadležni koji se brine o štampanju udžbenika.” (V6: 8)

“Koristim udžbenike na latinici. Nemam problema jer ućenici brzo nauće slova. Prednost je što lekcije nisu obimne.” (V3: 8)

“Da tu imamo problem u jednoj školi, gdje djeca ne poznaju latinićno pismo a udžbenik na istom pismu, još na to sve radi se o djetetu sa poteškoćama u razvoju. Koliko god ukazujemo na problem ne dolazimo do rješjenja.” (V9: 8)

“Udžbenici na latinici predstavljaju problem za većinu ućenika te nužno pripremam dodatne materijale za djecu dok ne usvoje latinicu.” (V5: 8)

“Da, to je jedna od najvećih poteškoća, u prošloj školskoj godini sam imala pet trećih odjeljenja i rijetko kad sam mogla koristiti knjigu. Učenici tek u drugom polugodištu trećeg razreda počinju da se upoznaju sa latiničnim pismom.” (V2: 8)

“Za drugi razred je na ćirilici i to je dobro riješeno. Udžbenik za treći razred bi također trebao biti na ćirilici, jer djeca u tom periodu još ne znaju latinicu pa im predstavlja poteškoću.” (V10: 8)

“Pripremam materijale na ćirilici.” (V11: 8)

“Djeca do druge polovine trećeg razreda osnovne škole ne dolaze u dodir sa latinicom. Neophodno je pripremati dodatni materijal, a udžbenici su beskorisni.” (V4: 8)

“Uglavnom koristim udžbenike, ali to jeste velika poteškoća.” (V7:8)

Iz odgovora vjeroučitelja jasno se vidi da je neophodno NPP za drugi razred prilagoditi učenicima koji su na prvoj godini vjeronauke i nerijetko se prvi put susreću sa vjeronaučnim sadržajima. Usporedimo li udžbenik za prvi razred koji se koristi u Federaciji za učenike prvog razreda i udžbenik za drugi razred koji se koristi za učenike u RS-u u drugom razredu, a i oni su prvi razred vjeronauke uočit ćemo ogromnu razliku. Također je neohodno štampati udžbenike na ćirilичnom pismu čak i za četvrti razred kako udžbenik ne bi koristili samo vjeroučitelji već i učenici.

Dodatna nastava, sekcije i takmičenja

Za predmete iz kojih učenici imaju takmičenja organizuje se dodatna nastava. Dodatna nastava različito se tumači od škole do škole kada je u pitanju takmičenje iz predmeta Islamska vjeronauka. U nekim školama to je jednostavno regulisano kao i kod drugih nastavnika, dok se u nekim školama vjeroučitelju ne dodjeljuju časovi dodatne nastave iako učenici osmog i devetog razreda učestvuju na takmičenju iz Islamske vjeronauke. Isto je i sa časovima sekcije, u nekim školama nema nikakvih poteškoća da nastavnik Islamske vjeronauke dobije i čas sekcije ukoliko

mu je to neophodno da dopuni normu, dok u drugim školama taj čas ne može dobiti ni u kom slučaju. Znači u mnogome to zavisi i od same uprave škole.

“Čas vjeronauke mora se održavati u okviru redovnih časova, te se može organizovati i dodatna i dopunska nastava iz ovog predmeta. Također, vjeroučitelji u dogovoru sa školskim vlastima mogu organizovati vannastavne sekcije.” (Maksimović, 2016)

Od školske 2010/2011. godine predmet vjeronauka je uvršten u kalendar takmičenja Republičkog pedagoškog zavoda.” (Lukić, 2011)

Na pitanje da li vjeroučitelji imaju časove dodatne nastave ili sekcije dati su sljedeći odgovori:

“Takmičenje iz Islamske vjeronauke imam, ali nemam dodatnu nastavu.” (V3: 5)

“Imam dva časa dodatne nastave u okviru četrdesetočasovne radne sedmice, ali održavanje takmičenja je svake godine upitno zbog toga što takmičenje ne bude na vrijeme uvršteno u kalendar takmičenja. Neki direktori ne dozvoljavaju da se takmičenje održava za predmete koji nisu definirani kalendarom takmičenja. Također je problem da se učenici iz RS-a takmiče sa učenicima iz Federacije koji imaju dva časa sedmično. Smatramo da problemi ove prirode nastaju zbog toga što nemamo savjetnika angažovanog u RPZ-u koji bi rješavao ovakve probleme.” (V5: 5)

“Dodatnu nastavu kao sastavni dio četrdesetčasovne sedmice nije sporna, ali jeste vrijeme kada je mogu održavati jer su mi redovni časovi raspoređeni u međusmjerni, šesti ili sedmi čas.” (V8: 5)

“Dodatna nastava se održava redovno, u međusmjerni. Takmičenja se održavaju redovno, s tim da smo nekoliko godina takmičenja održavali u prostorijama Medžlisa. Do sada su se naši učenici takmičili sa polaznicima sa područja Muftijstva tuzlanskog gdje se nastava Islamske vjeronauke održava sa dva časa sedmično a što je naše učenike u startu dovodilo u nepovoljan položaj. Predlažem da se učenici Islamske vjeronauke sa područja bh. entiteta RS takmiče međusobno, sa učenicima koji pohađaju nastavu po istom NPP.” (V2: 5)

“Nemam dodatnu nastavu. Takmičenja se održavaju shodno planu i mogućnostima. Malobrojnost učenika u nekim školama je otežavajuća okolnost za takmičenje.” (V6: 5)

“Dodatnu nastavu ili sekciju nemam, zbog fonda časova. Redovno svake godine održavam i organizujem takmičenja u školi, ali tu je problem ogroman. Prvo u kalendar takmičenja ne bude uvrštena Islamska vjeronauka uz objašnjenje da kasno dobiju termine i onda je to jako teško uskladiti. Mi u RS-u pratimo dva kalendara, dva programa, jako teško i zamršeno. Kada dođemo do regionalnog takmičenja svi dignu ruke, iako je za učenike u RS to jedini način ukoliko su dobri da osvoje nagradu Učenika generacije. To im samo pomogne takmičenje iz Islamske vjeronauke koje se zastavlja na gradskom nivou. Tako smo prepušteni sami sebi oko organizacije i svega po tom pitanju, testova, nagrada. Ukoliko pronademo pokrovitelje djeca koja osvoje mjesta ne mogu dalje da se takmiče uz objašnjenje da je to naše interno takmičenje...” (V9: 5)

“Nemam dodatnu nastavu ili sekciju.” (V4: 5)

“Imam u jednoj školi jedan čas dodatne, nemam sekcije.” (V10: 5)

“Takmičenja se održavaju svake godine. Poteškoće oko takmičenja su tamo gdje djecu trebamo pripremati za takmičenje iako negdje nemamo dodatnu, kao i to da naši učenici učestvuju na takmičenju s učenicima iz Federacije koji su već u prednosti, jer imaju 2 časa sedmično, a naši učenici jedan.” (V7: 5)

“Nemamo dodatnu nastavu, nemamo takmičenja zbog malog broja učenika.” (V11: 5)

“Sekciju nemam, ali nemam ni posebnih prepreka da bih je imao, dodatnu nastavu imam sa učenicima osmog i devetog razreda. Takmičenja se trebaju odvijati na način da se uvaži broj časova – jedan čas sedmično i dva časa sedmično nije isto, mada se može postići isto, ipak bi to trebalo uzimati u obzir, osiguravati nagrade učenicima od školskog, opštinskog itd., radi većeg motiva ali i većeg truda tih učenika, a otežavajuće su što vjeroučitelji sami moraju voziti učenike svojim autima, i jako teško naplate troškove, kako prevoza tako i ostalih koji nastanu tokom takmičenja.” (V1:5)

Iz odgovora vjeroučitelja vidimo da se svi bore sa istim problemima čije rješavanje se samo odgađa iz godine u godinu. Neophodno je napraviti takav program da se učenici koji imaju

jedan čas sedmično takmiče sa učenicima istog statusa, a ne sa učenicima iz Federacije koji imaju dva časa sedmično. Također je od iznimne važnosti uvažiti specifičnost uslova u kojima učenici pohađaju vjeronauku i ne očekivati od njih veći nivo zalaganja nego kod učenika koji ovaj predmet pohađaju bez problema sa kojima se susreću učenici u RS-u. Problemi i izazovi sa kojima se susreću vjeroučitelj u određenoj mjeri dotiču i učenike. Također je neophodno u kalendar takmičenja uvrstiti takmičenje iz Islamske vjeronauke na vrijeme, jer evo i ove godine u kalendaru takmičenja još uvijek nema Islamske vjeronauke te se shodno tome i ne planira njegovo održavanje.

Rad sa učenicima s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama

Rad sa učenicima s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama izazov je i za kadar obučen u toj oblasti, a kamoli za vjeroučitelja koji nema kompetencije za kvalitetan rad sa ovim učenicima. Problem u radu sa ovom djecom nastupa onda kada jedan vjeroučitelj ima veći broj učenika sa različitim teškoćama od kojih svaki od tih učenika zahtijeva poseban Individualni obrazovni plan rada i pristup. Ukoliko vjeroučitelj radi u 48 ili 69 odjeljenja neizbježno je da ima i veći broj učenika s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama.

Vjeroučitelji u školama izjednačeni su s ostalim učiteljima te imaju sličnu ulogu u poticanju i razvijanju inkluzivnog obrazovanja. Vjeroučitelji, između ostalog, imaju ulogu poticanja duha saradnje i zajedništva. Inkluzivno obrazovanje usmjereno je na postavljanje novih zadataka, metoda i oblika rada, uz poštivanje individualnih razlika svakog učenika. (Krampač-Grljušić&Adžić&Gvozdanić-Debeljak, 2019)

“Dešavalo se da u toku jedne nastavne godine imam i do 16 učenika sa različitim smetnjama u razvoju, i za svakoga od njih sam trebala uraditi Individualni obrazovni plan rada bez ičije pomoći. Najmanji je problem uraditi takav plan, problem se javlja u radu. Učenici nemaju asistente i sav teret pada na vjeroučitelja.” (V5: 4)

Pored norme od 24 časa u velikom broju odjeljenja iz razloga kombinovanja, vjeroučitelj koji predaje učenicima 2–9 razreda i učenicima 1–4 razreda srednje škole, u okviru jedne norme, ima i veliki broj učenika s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama što stvara dodatni stres vjeroučitelju. Uz sav napor i trud veoma je teško da sav svoj posao obavlja u punom kapacitetu ako je usmjeren na ovako mnogo grupacija, uzrasnih dobi, odgojno-obrazovnih potreba.

“Učenika koji pohađaju nastavu po IOP-u uvijek ima, sama izrađujem plan za njih, uglavnom se to svodi na umanjeni i prilagođeni dio nastavne jedinice koju odrađujem sa ostalim učenicima. Didaktička pomagala ne postoje, već radim kako znam i umijem, po osjećaju koliko dijete može da usvoji uz bojanke i zadatke koje mogu sami ili uz pomoć da urade.” (V4: 4)

“Sada trenutno imam 5 učenika s različitim rješenjima i potrebama. U izradi planova mi niko ne pomaže, sama pravim po potrebi učenika. Ništa od dodatnih pomagala nemam, nego sve pripremam i kupujem ako treba.” (V9: 4)

“U radu mi pomaže asistent koji inače radi s učenicima s teškoćama. Vrlo teško je raditi sa takvim učenicima jer nisam obučen kao i mnoge kolege.” (V6: 4)

“Imam jednog učenika koji nastavu pohađa po IOP-u, niko mi ne pomaže, odlično prati nastavu i časove vjeronauke, nemam nikakvu pomoć ni pomagala. (V1: 4)

“Imam dva učenika. Niko mi ne pomaže u izradi plana, nemam nikakvih posebnih pomagala za te učenike.” (V10: 4)

“Imam 2 učenika koji pohađaju nastavu po IOP-u. Od kako radim sa učenicima sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama snalazim se kako znam.” (V7: 4)

“Imam učenike s oštećenjima u razvoju, niko ne pomaže niti šalje ikakve smjernice, ja na osnovu plana i programa prilagodim i olakšam plan za takve učenike.” (V8: 4)

“Ove godine nemam takve učenike, ali inače imam i to mi predstavlja ogroman problem jer nekada ne znam kako da im pristupim na najbolji način.” (V2: 4)

“Nemam adekvatnu pomoć u radu s učenicima s teškoćama u razvoju”. (V3: 4)

“Imam samo jednog učenika i taj jedan prati redovan plan i program.” (V11: 4)

Na osnovu iskustva vjeroučitelja primjetno je da se svi susreću sa djecom koja imaju posebne odgojno-obrazovne potrebe. Međutim, isto tako je primjetno da nisu dovoljno edukovani niti imaju adekvatnu pomoć kako bi kvalitetno uradili IOP za svakog učenika pojedinačno jer je širok spektar poteškoća sa kojima se susreću. Ni svaka škola nema angažovanog stručnog saradnika koji bi makar djelimično olakšao rad. Vjeroučitelji se služe ličnom procjenom i svjesni su da se u grupi učenika sastavljenoj od nekoliko odjeljenja ne mogu adekvatno posvetiti učeniku s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama. Rad u kombinovanim odjeljenjima bilo da se radi o više odjeljenja istog razreda ili više razreda, sam po sebi je izazov, a učenik jedan ili više sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama dodatno je opterećenje.

Uslovi rada (kabinet, internet, laptop...)

Rijetke su škole u kojima se nastava Islamske vjeronauke odvija u za to predviđenim kabinetima ili učionicama. Nerijetko su to biblioteke, kancelarije, zbornica... Vjeroučitelji su svjesni da je to problem koji se teško može riješiti pa samim tim rade onako kako je moguće. U nastavku su iskustva vjeroučitelja:

“Ponekad se dešava da se traga za učionicom. Imam mogućnost da koristim sve čime škola raspolaže.” (V6: 6)

“Prostor za rad imam kao i svaki drugi nastavnik, s time što još jedino nemam kabinet vjeronauke gdje bih nastavu mogla u potpunosti izvoditi, ali imam po učionicama i u školi pomagala i po potrebi mogu uzeti i koristiti za iste.” (V9: 6)

“Sjećam se situacije iz 2013. godnine u jednoj od škola u kojoj sam radila, došla sam na posao, nema slobodne učionice. Čekala sam na hodniku, da bi direktor došao sa grubim tonom “Zašto ne držim čas?”, rekla sam da nemamo prostora, a on mi je pokazao na

prostoriju za pušače da tu održim čas. Kada sam je otvorila oblak dima sam ugledala. Jako ružno sam se osjećala, pozvala sam se na ljudska prava i da ovo nije uredu prema djeci, moram priznati da nisam štedila riječi da kažem ono što treba. Poslije toga su obazbijedili djeci u biblioteci da se drži nastava Islamske vjeronauke, postavili su osnovna nastavna pomagala, ali je bilo veoma hladno. Koristim svoj laptop, a projektor po potrebi donosim iz mekteba.” (V4: 6)

“Trenutno u jednoj školi imam kabinet za nastavu Islamske vjeronauke, ali je to bila duga i mučna borba tako da sam doživjela i časove na hodniku, u parku ispred škole... U drugim školama nemam problem sa prostorom za rad, ali to nekada jesu i kancelarije ili biblioteka. Internet i sve što škole posjeduju mi je na raspolaganju.” (V5: 6)

“Prije četiri godine izborio sam se za kabinet Islamske vjeronauke u centralnoj školi. Imam Internet, laptop, projektor i maksimalno koristim audiovizualna pomagala.” (V3: 6)

“Ima internet u skoro svim školama, imam svoj laptop i većinu časova sam koristila ili prezentacije ili bar neki audio/vizuelni sadržaj.” (V8: 6)

“Imam mogućnost upotrebe interneta i drugih pomagala ukoliko mi treba.” (V7: 6)

“Imam pristup internetu, TV imam u jednoj od škola, svoj lični laptop koristim.” (V10: 6)

“Imam prostor za rad, učionicu koja je slobodna i rezervisana za te časove. Sve učionice imaju internet, škole imaju ili TV ili projektor, laptope, kompjutere i sve je na raspolaganju.” (V1: 6)

“Nemam kabinet vjeronauke i svaki početak godine je jako težak dok se ne snađemo koja je učionica slobodna da bismo se mi smjestili u toj smjeni. Internet je dostupan ali ništa od multimedijalnih pomagala nije mi na raspolaganju.” (V2: 6)

“Svaki čas tragamo za slobodnom učionicom, nemam mogućnost upotrebe interneta i drugih sredstava.” (V11: 6)

U vrijeme održavanja časova Islamske vjeronauke održavaju se i sekcije, dopunska, dodatna, pa nerijetko ne razmišljajući kolege stavljaju te časove iznad redovnog nastavnog procesa, a što je Islamska vjeronauka. Jasno je da svaka škola nema

prostorni kapacitet da bi postojao kabinet Islamske vjeronauke, ali je organizacija nastave u kojoj se tačno zna kada i gdje se taj čas održava neophodna. Traganje za učionicom ne bi trebao da bude sastavni dio časa Islamske vjeronauke jer to ne rade ni nastavnici drugih predmeta.

Upotreba interneta nije sporna tamo gdje internet postoji, ali upotreba drugih pomagala jeste jer je povezana sa prethodno spomenutim problemom, a to je prostor za rad. Da bi koristili bilo šta od pomenutog, prvi prioritet bi morao biti učionica, a tek onda ostalo. Ovo svakako upućuje na otežane uvjete rada i nemogućnost vjeroučitelja da se iskaže u punom kapacitetu, a samim tim na lakši način približe nastavne sadržaje učenicima.

Polaganje stručnog ispita

Polaganje stručnog ispita za nastavnike/profesore Islamske vjeronauke nije regulisano na način kako se to realizuje za vjeroučitelja Pravoslavne vjeronauke. Kada govorimo o ovome problemu različita su iskustva vjeroučitelja, ali je činjenica da niko od trenutno angažovanih vjeroučitelja Islamske vjeronauke nije polagao stručni ispit u školama RS-a.

Pripravnik-vjeroučitelj polaže stručni ispit na osnovu programa o načinu polaganja stručnog ispita za vjeroučitelje, koji donosi nadležna vjerska zajednica. (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, čl. 123)

Pitali smo vjeroučitelje o načinu polaganja stručnog ispita, s obzirom na to da su svi dugogodišnji radnici u prosvjeti. Dobili smo različite odgovore:

“Škola mi je pomogla u vezi sa stručnim ispitom, ali sam stručni ispit morao polagati u Federaciji, jer u RS ta mogućnost ne postoji.” (V6: 7)

“Što se tiče stručnog ispita položila sam u Sarajevu u Rijasetu. Škola mi jeste dala pripravnici, ali nije platila iznos polaganja, što je drugim kolegama uplatila i tu sam sama snosila troškove. Tada se polagalo nekih 12 ispita pored Zakona o Osnovnom obrazovanju,

oglednog časa, imala sam još nekih 11 predmeta i to se sve polagalo za jedan dan.” (V9: 7)

“Položila sam stručni ispit u Zenici. Bila sam pripravnik u svojoj školi dok nisam donijela rješenje o položenom stručnom ispitu. Pravo na polaganje stručnog ispita u Federaciji sam stekla na način da sam volontirala u školi u Kaloševiću i preko te škole sam upućena na polaganje stručnog ispita u Zenicu. Za to vrijeme radila sam u školi u RS-u. Troškove polaganja stručnog ispita snosila sam lično.” (V5: 7)

“Kada sam počela da radim nije bilo drugog rješenja za polaganje stručnog ispita, zbog toga su nam omogućili da polažemo određenu grupu predmeta u prostorijama Rijaseta Islamske zajednice u Sarajevu skupa sa svim imamima kada su polagali stručne ispite.” (V4: 7)

“Stručni ispit sam položio u Rijasetu, radio sam godinu kao pripravnik.” (V10: 7)

“Položila sam stručni u Brčkom, škole u RS-u nemaju opciju da omoguće polaganje stručnog ispita obzirom na to da to nije u RPZ-u regulisano. Pokušala sam da polažem u Zenici, ali u tom slučaju sam trebala da volontiram u nekoj školi na Ze-do kantonu godinu dana da bih stekla uvjet da na tom kantonu polažem stručni ispit. U Rijasetu su prije polagali vjeroučitelji iz RS-a ali se Pravilnik o polaganju stručnog ispita imama promijenio i trebalo je da usklade Pravilnike o vjeroučiteljima i imamima, na to sam mjesecima čekala i nakon što nije riješeno saznala sam da mogu polagati stručni u Brčkom te sam to i uradila. Plata mi je umanjivana sve dok nisam položila stručni, a stručni ispit sam sama finansirala.” (V8: 7)

“Stručni ispit nisam polagao u školi gdje radim. Volontirao sam u Federaciji gdje sam i položio stručni ispit. (V3: 7)

“Stručni ispit sam položila u Tuzli.” (V7: 7)

“Škola mi nije omogućila polaganje stručnog ispita.” (V2: 7)

“Stručni ispit nisam polagao jer radim kao imam, a Islamsku vjeronauku predajem po ugovoru na određeno vrijeme.” (V11: 7)

“Stručni ispit sam položio u Rijasetu.” (V1: 7)

Iz odgovora vjeroučitelja vidimo da su stručni ispit polagali na različite načine, ali niko od njih stručni ispit nije polagao

u okviru institucija zaduženih za odgoj i obrazovanje RS-a, po planu i programu koji utvrđuje vjerska zajednica. Vjeroučitelji sa više godina radnog staža stručni ispit su polagali u Rijasetu islamske zajednice, a to je stručni ispit za imame, hatibe, muallime i muallime. Za vjeroučitelja ovaj stručni ispit je važeći na području RS-a, ali na području Federacije traži se stručni ispit sa nivoa pedagoških ustanova zaduženih za to. Druga opcija je volontiranje u nekoj od škola u Federaciji koje to dozvoljavaju, tako da vjeroučitelj radi u školi RS, volontira u nekoj školi iz Federacije te tako stiče pravo polaganja stručnog ispita u Federaciji. Treća opcija, od nedavno je odrađivanje pripravnčkog staža u školi RS, a polaganje stručnog ispita u Brčkom. U svakoj od ovih opcija troškove polaganja stručnog ispita snosi vjeroučitelj, a uz to kao pripravnik ima platu umanjenu za 20%.

Zaključak

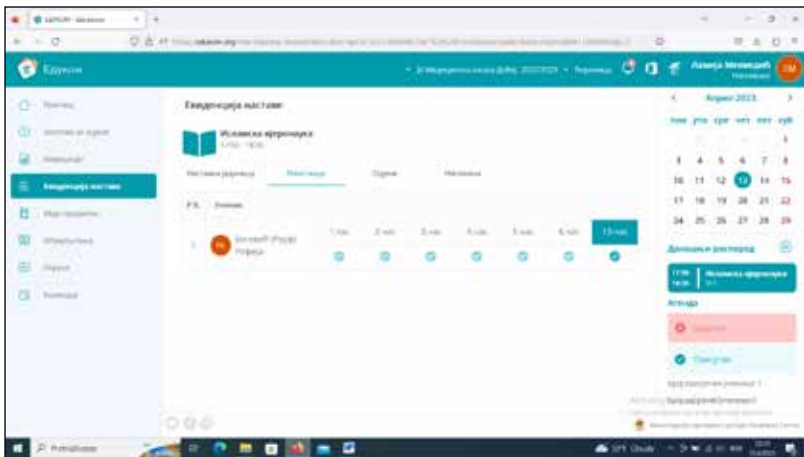
Da bi se dostigao najviši nivo rada i da bi se ostvarili najbolji rezultati u nastavi Islamske vjeronauke, neophodno je da se upotpune sve komponente koje tome doprinose. To su prije svega izvori znanja u školi, Nastavni plan i program, realizacija nastave i vannastavnih aktivnosti kroz dodatnu nastavu, sekcije, posjete vjerskim objektima, vjeroučitelj, udžbenik, uslovi rada. Nastavni plan i program i realizacija nastave uključujući i vannastavne aktivnosti su prvi i najvažniji dio cjeline koju treba upotpuniti kako bi i ishodi nastave Islamske vjeronauke bili ostvareni. Međutim, uprkos velikom trudu koji se ulaže od strane institucija zaduženih za Islamsku vjeronauku i samih vjeroučitelja primjetno je da kada se radi o nastavi Islamske vjeronauke u RS-u tom pitanju treba posvetiti još više pažnje. Mora se uzeti u obzir činjenica da učenici u RS-u nastavu prate tek od drugog razreda te se treba jasno istaći da li učenici imaju nastavu vjeronauke od 1. do 8. razreda ili od 2. do 9. Također je neophodno koliko je god to moguće pokušati uskladiti nastavu Islamske vjeronauke sa nastavom

Pravoslavne/Katoličke, kako učenici nastavu ne bi imali sedmi čas ili pretčas, kako ne bi bili grupisani i kako ne bi imali pauze u vrijeme Pravoslavne vjeronauke ili boravili na tim časovima. Udžbenik kao i ostala literatura bez kojih je realizacija bilo kojeg predmeta nemoguća, pa tako i Islamske vjeronauke mora biti prilagođen uslovima rada, uzrastu učenika i njihovim sposobnostima. Za učenike koji nastavu Islamske vjeronauke pohađaju u RS-u i koji se sa latiničnim pismom susreću tek na kraju trećeg razreda neophodno je štampati udžbenike na ćirilichnom pismu. Trenutno se koristi udžbenik za drugi razred na ćirilichnom pismu ali to nije udžbenik koji je prilagođen učenicima drugog razreda u RS-u, jer su ti učenici prvi razred na vjeronauci. Isti značaj mora se dati i učenicima koji imaju posebne odgojno obrazovne-potrebe, a kojih ima mnogo i na časovima Islamske vjeronauke. Već smo napomenuli da vjeroučitelji imaju i do 70 odjeljenja u normi od 24 časa, te je neminovno da će imati i veći broj učenika s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama. Za te učenike nije dovoljno samo da vjeroučitelj izradi IOP već da mu se obezbijede uslovi u kojima može da prati čas u skladu sa svojim mogućnostima. Kvalitet odgojno-obrazovnog procesa u školi ne zavisi samo od NPP-a, nastavnika, udžbenika, već uključuje i niz drugih faktora koji dovode do kvalitetnog odgoja i obrazovanja. U nastavi Islamske vjeronauke neophodno je jednake uvjete rada obezbijediti učenicima i nastavnicima Islamske vjeronauke jednako kao što ih i drugi imaju. Nastavniku Islamske vjeronauke treba obezbijediti polaganje stručnog ispita kao što ga polažu i svi drugi koji su zaposleni u prosvjeti. Usklađen raspored časova u okviru pedagoških normi i standarda, uslove za rad, što podrazumijeva učionicu, korištenje svih dostupnih sredstava kojima škola raspolaže, dodatnu nastavu ukoliko su učenici zainteresovani. Neophodno je organizovati seminare, stručna usavršavanje i mogućnost napredovanja za vjeroučitelja jednako kao što to imaju i nastavnici drugih predmeta.

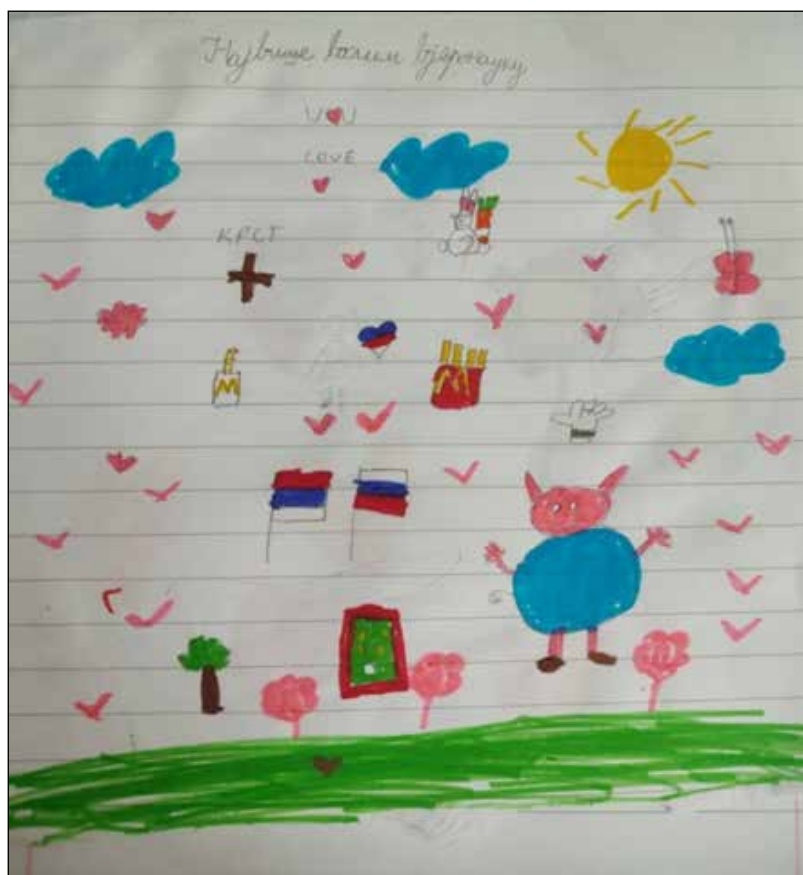
Literatura

- Alibašić, A. (2009). *Vjersko obrazovanje u javnim školama u Bosni i Hercegovini: Ka modelu koji podržava suživot i uzajamno razumijevanje*, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
- Banjac, M. (2008). *Vjeronauka u vaspitnom sistemu Republike Srpske*, Pravoslavni katiheta.
- Krampač Grljušić, A., Adžić, D., Gvozdanović Debeljak, A., (2019). "Inkluzivno obrazovanje i dimenzija jednakosti u nastavi vjeronauka", *Nova prisutnost* 18 (2020) 1, 73–86,
- Lukić, S. (2011). *Veroučitelj u školi 2*, Beograd, Pavoslavni bogoslovski fakultet, 97–101.
- Lukić, S. (2020). "Doprinos Pravoslavne vjeronauke vaspitno-obrazovnom procesu u Bosni i Hercegovini", *Teološki pogledi*, Volume LIII, Issue 2/2020.
- Maksimović, B., (2016). "Pravni položaj vjerske nastave u bivšim republikama SFR Jugoslavije", *Godišnjak* 15 (2016) 116–139.
- Pravilniku o vaspitanju i obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju*, "Službeni glasnik RS" 83–20.
- Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju Republike Srpske*, Narodna skupština RS, (2022) Bpoj: 02/1-021-673/22.

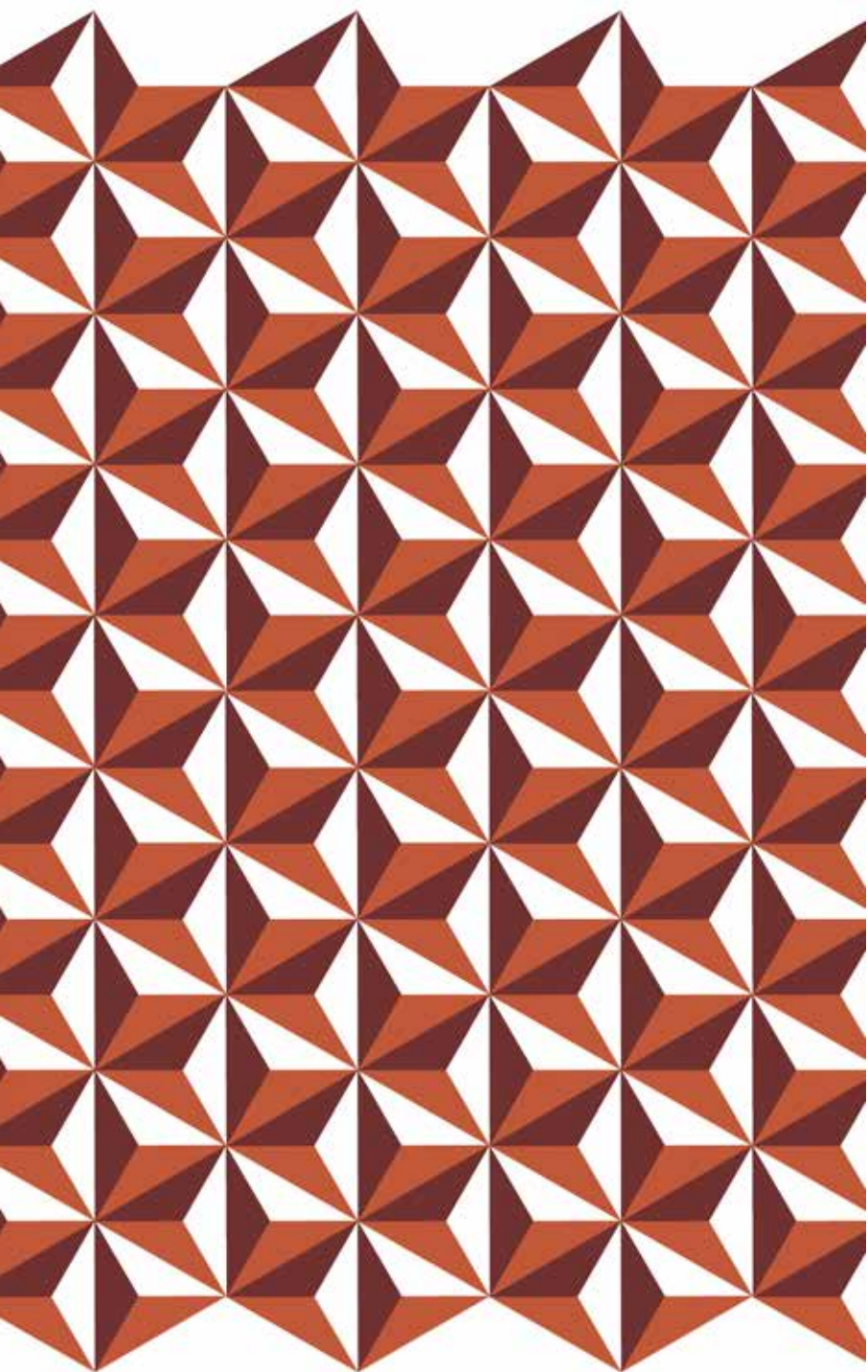
Prilozi

Slika br. 1. Raspored časova

Slika br. 2. Crtež učenika drugog razreda na temu šta voli
(crtež učenika preuzet od vjeroučitelja V5)

MATO ZOVKIĆ

Vjeronaučna iskustva iz ugla katoličkog vjeronauka

Mato Zovkić

mons. profesor emeritus Mato
Zovkić, Katolički bogoslovni
fakultet Univerziteta u Sarajevu
mato.zovkic@bih.net.ba

Pregledni članak

Primljeno: 21. 11. 2022.
Prihvaćeno: 13. 9. 2023.

Ključne riječi

Katolički vjeronauk,
vjeroučitelji, vjeroučenici,
interkulturalno obrazovanje

Sažetak

Rad tretira pitanja vjeronaučnog iskustva iz ugla katoličkog vjeronauka u Bosni i Hercegovini. U prvom dijelu rada daje se osvrt na tok uvođenja katoličkog vjeronauka u državne škole, položaj vjeronauka, razvoj kurikuluma i udžbenika. Tematizira se i pitanje broja polaznika katoličkog vjeronauka u BiH i broja vjeroučitelja, a na temelju prethodno urađenih analiza. Naglasak u radu daje se i na ulogu konfesionalnog vjeronauka u odgoju za interkulturalne odnose s obzirom da je Vijeće Europe posljednjih dvadesetak godina izdalo niz dokumenata sa smjernicama za interkulturalno obrazovanje. Naglašava se naobrazba mladih u zemljama doseljavanja *da drugačije upoznaju i nauče s njima* uspostavljati humane odnose.

Religious Education Experiences from the Perspective of Catholic Religious Education

خبرات التربية الدينية من زاوية التربية الكاثوليكية

Keywords:

Catholic religious education, religious teachers, religious students, intercultural education

الكلمات المفتاحية:

التربية الكاثوليكية، مدرسو التربية الدينية، الملتحقون بالتربية الدينية، التعليم عبر الثقافات

210

Abstract:

This paper addresses issues related to the religious education experience from the perspective of Catholic religious education in Bosnia and Herzegovina. The first part of the paper provides an overview of the introduction of Catholic religious education into state schools, the position of religious education, and the development of the curriculum and textbooks. It also focuses on the number of students attending Catholic religious education in Bosnia and Herzegovina and the number of religious education teachers, based on previous analyses. The paper emphasizes the role of confessional religious education in fostering intercultural relations, considering that the Council of Europe has issued a series of documents over the last two decades providing guidelines for intercultural education. The emphasis is on educating young people in immigration countries to better understand and learn to establish humane relationships with others.

الملخص:

يعالج هذا البحث خبرات التربية الدينية من زاوية التربية الكاثوليكية في البوسنة والهرسك. وتقدم في الجزء الأول من البحث للمحة عن سير إدماج التربية الكاثوليكية في المدارس الحكومية، ومكانة التربية الدينية، وتطوير المنهج الدراسي والكتب المدرسية. وتعالج كذلك قضية عدد الملتحقين بالتربية الكاثوليكية في البوسنة والهرسك وعدد مدرّسيها على أساس التحليلات المنفّذة مسبقاً. ويؤكد في البحث على دور التربية الطائفية في تطوير العلاقات بين الثقافات نظراً لأن مجلس الاتحاد الأوروبي قد أصدر في عشرين سنة أخيرة عدداً من الوثائق بالتوجيهات للتعليم عبر الثقافات. ويؤكد أيضاً على تثقيف الشباب في الدول المهاجر إليها ليعرفوا ويتعلموا إقامة العلاقات الإنسانية معهم بطريقة أخرى.

Zahvaljujem organizatorima što su u dvodnevnu konferenciju o islamskom vjeronauku u BiH uvrstili i ovu temu o katoličkom iskustvu vjeronauka u javnim školama¹. Mi religiozni građani ove europske države uvjereni smo da takvim vjeronaukom odgajamo čak i u vlastitom vjerničkom identitetu i formiramo ih za uspostavljanje otvorenih odnosa prema osobama drugačijih uvjerenja. Ovdje želim podsjetiti na prijedeni put te sadašnje probleme u katoličkom vjeronauku za osnovce i srednjoškolce, imajući u vidu smjernice Vijeća Europe za interkulturno obrazovanje. Podsjećam da su vjerski poglavari u BiH, nakon urušavanja socijalističkog i jednopartijskog sustava, uputili 26. travnja 1991. zahtjev Predsjedništvu BiH da se u javne škole *vрати konfesionalni vjeronauk* kakav je postojao od 1918. do 1945. Katolički biskupi pridružili su se tome zahtjevu. Ministarstvo BiH za obrazovanje uputilo je 3. lipnja 1991. dopis vjerskim starješinstvima o izvođenju vjerske nastave kao fakultativnog predmeta u školskim prostorima. Vrhbosanski nadbiskup i metropolit Vinko Puljić odgovorio je 5. srpnja u ime svih biskupa: biskupi žele da roditelji odlučuju o vjeronauku kao izbornom predmetu za maloljetnu djecu, da Crkva izrađuje program i udžbenike te školuje vjeroučitelje. Već 17. srpnja 1991. biskupi su donijeli konkretne upute svećenicima i drugim osobama kvalificiranim za službu katoličkog vjeroučitelja za šk. god. 1991./92. Profesor katehetike na Vrhbosanskoj teologiji dr. Ante Pavlović napisao je po ovlaštenju biskupā upute budućim vjeroučiteljima². Međutim, u travnju 1992. počeo je rat za osamostaljenje BiH pa je katolički vjeronauk stvarno počeo 1993. u školama gdje je to bilo moguće zbog ratnih neprilika i “humanog” preseljenja stanovništva.

1 Priređeno kao jedno od izlaganja na panelu “Komparativna vjeronaučna iskustva” znanstvene konferencije “Trideset godina islamske vjeronauke u odgojno-obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine: iskustva, izazovi i perspektive” na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17. i 18. studenog 2022.

2 Usp. Ante Pavlović, “Ponovno uvođenje vjeronauka u javne škole u BiH”, *Vrhbosna* 1992, 97–101.

Plan, program i udžbenici zajedno s biskupima Hrvatske

Budući da su katolici BiH etnički Hrvati, biskupi BiH ostali su i nakon što je Sveta Stolica uspostavila 8. prosinca 1994. zasebnu Biskupsku konferenciju za BiH pri odluci da se katolički vjeroučitelji u BiH služe planom, programom i udžbenicima koji su izrađeni za katoličke osnovce i srednjoškolce u Hrvatskoj. Profesora Pavlovića ovlastili su da sudjeluje pri izradi udžbenika, a on je nacrt teme o islamu, koja se sada prorađuje u šestom osnovne odnio na uvid nadležnima u Rijasetu i uvažio njihove primjedbe³. U temi “Doprinos religija duhovnosti, miru i izgradnji boljega svijeta” za četvrti razred srednjih škola razrađene su četiri manje cjeline:

- Religije i promicanje zajedništva;
- Religija i etika;
- Nasilje i međureligijski dijalog;
- Religije i umjetnost kao izraz duhovnosti.

Pri tome je za svaku od ovih cjelina navedeno i što islam o tome traži od svojih vjernika⁴.

U Zagrebu je 30. travnja do 2. svibnja 1998. održan “Kolo-kvij o aktualnom stanju vjeronauka i župne kateheze u Crkvi u Hrvata”. Na tom kolokviju A. Pavlović izložio je temu “Religij-sko-pedagoško i katehetsko izdavaštvo”⁵. Profesor Vrhbosan-ske teologije Pavo Jurišić izvijestio je o katehizaciji u Vrhbosan-skoj metropoliji⁶.

3 U manjoj cjelini “islam” teme “Religije svijeta” udžbenika za peti, odnosno šesti razred osnovne naslikana je Begova džamija u Sarajevu te prikazan nastanak Kur’ana i pregled Muhamedova djelovanja – *Ja sam put. Vjeronaučni udžbenik za peti razred osnovne škole*, Zagreb 2004., 28. Usp. temu “Monoteističke religije – islam”, Viktorija Gadža i dr., *Tražitelji smisla – Udžbenik katoličkoga vjeronauka za prvi razred srednje škole, treće izdanje*, Zagreb-Mostar 2013, 93–98.

4 Ana Thea Filipović-Ivana Hac-Ivica Živković, *Gradimo bolji svijet. Udžbenik katoličkoga vjeronauka za 4. razred srednjih škola*, Zagreb 2021, 51–62.

5 Cjelovit tekst objavljen u *Kateheza* 3/1998, 278–282. On je u broj 3/1998., str. 119–128 objavio članak “Vjeronaučna nastava na području hercegovačkih biskupija”.

6 Tekst objavljen u *Kateheza* 3/1998., 290–293.

Na Vrhbosanskoj teologiji u Sarajevu održan je 24. studenog 2001. kolokvij “Vjera i kultura”. Sociolog religije Ivan Markešić obradio je temu “Doprinos vjere izgradnji kulturnog identiteta”, A. Pavlović temu “Religijski pluralizam i religiozno učenje u školi”, sarajevski filozof Abdulah Šarčević govorio je o perspektivama multikulturnog društva kao sposobnosti za budućnost⁷. Nakon što je Sveta Stolica god 2009. digla Vrhbosansku teologiju na rang Katoličkog bogoslovnog fakulteta koji je ubrzo primljen u akademsku zajednicu Univerziteta u Sarajevu časopis *Vrhbosnensia*, koji izlazi dvaput godišnje, postao je glasilo KBF. Naš je fakultet 16. studenog 2012. organizirao kolokvij “Vjera pred izazovima današnjeg društva”. Meni je bila povjerena tema “Jesu li vjerski poglavari u BiH otvoreni za nove izazove?” koju sam razradio u tri dijela: konfesionalni vjeronauk u državnim školama, vjerničko doprinošenje općem dobru u sekularnom društvu, vjernici očekuju od svojih poglavara da dignu proročki glas protiv nepravde i korupcije u društvu⁸.

Pročitao sam u elektronskom tekstu Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo *Nastavni plan i program gimnazija: Izorno područje – Opća gimnazija* od lipnja 2018. plan i program također za izborne predmete Kultura religija, Islamska vjeronauka, Katolički vjeronauk”. Pri tome su djelatnici nadležnog Ministarstva izričito napisali: “Nastavni planovi i programi za vjeronauke preuzeti od vjerskih institucija” (str. 524–587). Za islamsku vjeronauku navedeno je da ga je dao prirediti Rijaset IZ u BiH 2009. a komisiju su sačinjavali dr. Nezir Halilović i dr. Ekrem Tucaković (str. 526). Za katolički vjeronauk navedeno je da je plan i program priredio Katehetski ured BK BiH po mandatu Biskupske konferencije BiH, komisiju su sačinjavali dr. sc. Tomo Mlakić, dr. sc. Ante Pavlović i mr. sc. Marko Vidović (str. 559). Međutim, to je u biti plan i program za osnovce i srednjoškolce u Hrvatskoj koji je neznatno prilagođen prilikama katolika u BiH. Udžbenici su isti, iako na nekima piše

7 Tekstovi objavljeni u *Vrhbosnensia* 1/2002, str. 9–34; 45–66; 87–161.

8 Tekst objavljen u *Vrhbosnensia* 1/2013., 77–98.

da su tiskani u Mostaru a na nekima da su izdani u Zagrebu, jer je BK Hrvatske ustupila BK BiH udžbenike za vjeronauk kojim je u BiH izdavač Bk BiH, odobravaju ih nadležna županijska ministarstva obrazovanja.

Religijskim pedagogima u Hrvatskoj poziv Vijeća Europe na interkulturalno obrazovanje u javnim školama bio je inspiracija na kritično vrednovanje vjeronauka i traganje za novim putovima. Tako je Ksenija Rukavina Kovačević, predstojnica Katehetskog ureda Riječke nadbiskupije, god. 2016. napisala pregledni članak o razvoju religijske dimenzije interkulturalnog obrazovanja donoseći natuknice što bi to trebalo značiti za konfesionalni katolički vjeronauk u školama Hrvatske⁹. Odlučna pažnja posvećena je religijskom obrazovanju kroz školski sustav u tzv. “Načelima OSCE iz Toleda” (*Telodo Principles*) u kojima su istaknute pozitivne vrijednosti religijske dimenzije u javnom obrazovanju te potreba odstranjivanja diskriminacije i predrasuda na području religija¹⁰. Ona je izradila na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci disertaciju o katoličkom vjeronauku u školama Hrvatske iz vida identiteta toga predmeta i obranila je 19. prosinca 2018. Vrlo brzo knjigu je doradila za tiskanje i stručnjaci su je predstavili u Rijeci 16. studenog 2019.¹¹ Dr. sc. Ružica Razum, profesorica Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, na predstavljanju ove knjige istaknula je kako se dosada malo autora bavilo pedagoškim identitetom vjeronauka, a autorica je izjavila: “Ja sam željela vjeronauk promatrati iz perspektive njegove odgojne vrijednosti i pedagoške svrhe i mislim da je to tema o kojoj moramo dalje raspravljati kada govorimo o budućnosti ovog nastavnog predmeta”¹².

9 Ksenija Rukavina-kovačević, “Religijska dimenzija interkulturalnog obrazovanja: stanje i perspektive”, *Život i škola* 2/2016, 145–155. Internetski tekst, dostupan na HRČKU, preuzeo 9. listopada 2022.

10 Usp. OSCE/ODIHR, *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, Warsaw 2007. U knjigu su uključeni u obliku četiri dodatka i drugi dokumenti s toga područja (str. 79–116) te bibliografija i izvori (str. 117–129).

11 Ksenija Rukavina Kovačević, *Katolički vjeronauk u školi: identitet i perspektive razvoja*, Izd. Glas Koncila u Zagrebu i Riječka nadbiskupija u Rijeci 2019., 335 stranica.

12 IKA – Novosti, 16. 11. 2019., četiri stranice.

U Republici Hrvatskoj postavljen je i odobren 25. siječnja 2019. novi kurikulum za katolički vjeronauk u osnovnim i srednjim školama. Priređivači su pri tome željeli davati “vrijedan prilog humaniziranju škole i odgoju učenika za solidarni humanizam i izgradnju civilizacije ljubavi. U sklopu nastave Katoličkog vjeronauka učenicima se omogućuje upoznavanje, stjecanje, čuvanje i razvijanje vlastitog vjerskoga, kulturnoga i nacionalnoga identiteta te poznavanje i poštivanje identiteta drugih pojedinca i skupina, promičući istodobno međukulturalni dijalog i suradnju u suvremenome pluralističkom društvu i globaliziranom svijetu”¹³. Zbog povijesne povezanosti Isusova pokreta sa židovstvom i prisutnosti muslimana u građanskom društvu naših krajeva “u sadržaje i ciljeve katoličkog vjeronauka ubrajaju se i osnovne spoznaje o drugim religijama, posebno o židovstvu i islamu te poznavanje njihove religijske prakse.”¹⁴

Opada broj polaznika katoličkog vjeronauka u BiH

Mostarski biskup dr. Petar Palić, koji je predsjednik Vijeća za katehizaciju i novu evangelizaciju BK BiH, na susretu s ministrima prosvjete i ravnateljima škola koje rade po hrvatskom nastavnom planu i programu, iznio je 21. travnja 2022. u Mostaru pregled prijednog puta i nove izazove za vjeroučitelje¹⁵. Uz izradu plana, programa i udžbenika u nadležnosti crkvenih predstojnika, biskup je pohvalio “stalnu borbu i nastojanja hrvatske politike i ministarstava obrazovanja oko očuvanja hrvatskoga sustava školstva u BiH po kojemu će čuvati i promicati nacionalni, jezični, kulturni i vjerski identitet hrvatskoga naroda”. Izrazio je žaljenje što su predstavnici OHR-a i OSCE-a od 2000. do 2006. pokušavali nametnuti unitaristički koncept

13 Ružica Razum – Marija Jurišić – Tomislav Šegina, “Religijska dimenzija interkulturalnog obrazovanja: doprinos katoličkog vjeronauka interkulturalnom obrazovanju”, *Crkva u svijetu* 4/2021, 591–618, cit. str. 610. Autori tu viziju vjeronauka uklapaju nakon sažetka smjernica OSCE i Vijeća Europe od 1984. do 2020. u kojima se predlaže naobrazba i odgoj za interkulturalne odnose.

14 R. Razum – M. Jurišić – T. Šegina, *Art. cit.*, 612.

15 Zahvaljujem prof. dr. Anti Pavloviću što mi je dostavio elektronski tekst biskupova izlaganja.

odgojno-obrazovnog sustava u BiH te pohvalio voditelja OSCE-a u BiH Davida Davidsona koji je u osobnom razgovoru s biskupom Ratkom Perićem u Mostaru god. 2006. u povjerenju izjavio: “Amerika je odustala od unitarističkog koncepta obrazovanja u BiH”.

Biskup Palić iznio je tada statističke podatke o broju polaznika školskog vjeronauka među katoličkim đacima te s tugom istaknuo da on opada. Tako je šk. god. 1998/99. u svim školama ovih županija bilo 32.075 đaka, od toga 23.702 u osnovnoj i 8.373 u srednjoj školi. Petnaest godina kasnije, u šk. god. 2014./15. ukupan broj polaznika iznosio je 30.575, od tog 19.656 u osnovnim i 10.919 u srednjim školama. Broj učenika u tom razdoblju pao je za oko 1.500. U šk. god. 2021./22. vjeronauk je pohađalo 24.278 učenika, od toga 17.074 osnovaca te 7.294 srednjoškolaca. U razdoblju od 2014. do 2022. broj polaznika opao je za 6.303. Biskup vidi glavni razlog smanjenju broja učenika u iseljavanju i zato je pozvao na stvaranje nove strategije “zaustavljanja procesa iseljavanja i depopulacije te stvaranja političkih, gospodarskih i drugih uvjeta za ostanak, opstanka i razvoj n svojoj zemlji”.

Pri okretanju pogleda u budućnost, biskup je istaknuo uklaпанje katoličkog vjeronauka u kurikularnu reformu i spremnost da vjeronauk bude integriran u cjelovitu naobrazbu i odgoj: “U tim okvirima promatramo i katolički vjeronauk u školi koji, u suodnosu i korelaciji s drugim školskim predmetima, postavlja pitanja najdubljeg smisla čovjekova života, odgaja za općeljudske i moralne vrjednote, izgrađuje kršćanski, duhovno-vjernički i crkveni identitet učenika, promovira kulturne i tradicijsko-religijske vrijednosti hrvatskog naroda u BiH”. Biskup je istaknuo kako se 95% učenika i njihovih roditelja u Zapadno-hercegovačkoj, Herceg-bosanskoj i Hercegovačko-neretvanskoj županiji osjećaju etničkim Hrvatima, a tek 5% đaka su muslimani ili pravoslavci. Bit će da je to razlog što nije smatrao važnim istaknuti odgajanje katoličkih đaka za interkulturalne odnose s pojedincima i skupinama drugačijih. Ovu potrebu

upoznavanja drugačijih i vježbanja u humanim odnosima prema njima posebno ističe Vijeće Europe posljednjih dvadesetak godina u smjernicama o interkulturalnom obrazovanju.

Vrhbosanska nadbiskupija prostire se na teritoriju Federacije, Distrikta Brčko i Republike Srpske. Predstojnik Katehetskog ured ove nadbiskupije je dr. sc. Tomo Mlakić ujedno je ravnatelj Katehetskog ureda Biskupske konferencije BiH. On je iznio na seminaru za vjeroučitelje Vrhbosanske i Banjalučke biskupije u Sarajevu 30. kolovoza ove godine te na susretu svećenika 21. rujna također u Sarajevu stanje s vjeronaukom na ovome području¹⁶. Ove godine u Vrhbosanskoj nadbiskupiji 114 vjeroučitelja predaju katolički vjeronauk u 79 osnovnih škola s 8.317 učenika te u 51 srednjoj školi s 4.044 srednjoškolca. Za ilustraciju je naveo kako je u god. 2012. djelovalo 194 vjeroučitelja te je bilo 28.428 polaznika toga vjeronauka. Zatim je istaknuo: “U zadnjih pet godina broj učenika smanjio se za 2.717 vjeroučenika. Ako ovaj broj podijelimo s 15 – a rijetki su razredi s više od 15 učenika – dijecezu su napustila 182 razreda”.

U izlaganju svećenicima 21. rujna iznio je pregled djelovanja, neke uspjehe ali i glavne probleme¹⁷. Podsjetio je da školski vjeronauk biva ponuđen katoličkim osnovcima i srednjoškolcima najprije na temelju Temelnog ugovora između Svete stolice i BiH od 19. travnja 2006. te Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkva i vjerskih zajednica u BiH od 28. siječnja 2004.¹⁸ Konfesionalni vjeronauk temelji se i na Okvirnom Zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH od 30. lipnja 2003. Katolički i drugi vjerski poglavari u BiH žele pružati mogućnost konfesionalnog vjeronauka i zato se slažu da:

16 Usp. izvještaj o tome u KTA od 27. 8. 2022. (tri stranice). Zahvaljujem Tomi Mlakiću što mi je ustupio cjelovit tekst svojih izlaganja u elektronskom obliku. Usp. Željko Ivković, “Isus je prvi i jedini učitelj svoje Crkve – XXVI. susret dijecezanskih svećenika Vrhbosanske nadbiskupije”, *Katolički tjednik* 39/2022., 8–9.

17 Tomislav Mlakić, *Susret dijecezanskih svećenika Vrhbosanske nadbiskupije – 30 godina katoličkog vjeronauka u školama u Bosni i Hercegovini*, 11 stranica. Zahvaljujem mu što mi je ustupio elektronski tekst svoga izlaganja.

18 Tekst i komentar ovih ugovora i zakona donosi Tomo Vukšić, *Crkva i država u Bosni i Hercegovini – Zakoni, podzakonski akti, ugovori i komentari*, Sarajevo 2007.

- vjeronauk treba biti redoviti školski predmet;
- učenici pohađaju vjeronauk sukladno svojoj konfesionalnoj pripadnosti;
- vjerske zajednice izrađuju nastavne planove i programe, tiskaju udžbenike a nadležna ministarstva ih verificiraju;
- vjerske zajednice su odgovorne za educiranje nastavnog osoblja;
- nastavno osoblje upošljava se sukladno zakonskim propisima ali nije moguće uposliti nastavnika konfesionalnog vjeronauka bez certifikata dotične zajednice.

Ove nabrojene točke iznosi Nedžad Grabus u jednom svom članku¹⁹. Iznio je broj osnovaca i srednjoškolaca koji pohađaju katolički vjeronauk u Distriktu Brčko i županijama na području Vrhbosanske nadbiskupije te istaknuo kako se kroz posljednjih deset godina broj učenika smanjio za 16.067 i broj vjeroučitelja za 80. Katehetski ured VN uz koordinaciju školskog vjeronauka, zatim administrativno komuniciranje s ministarstvima prosvjete i pojedinim školama organizira godišnji seminar za vjeroučitelje posljednje subote u kolovozu i dvodnevno stručno-duhovno usavršavanje. U teškoće na koje nailazi nabrojio je nedostatak savjetnika u županijskim zavodima za obrazovanje, neusklađenost zakonskih normi u županijama, nedovoljan broj vjeroučitelja, malen broj učenika u pojedinoj školi tako da vjeroučitelj mora putovati u više škola kako bi ispunio normu o broju sati.

U znakove nade ubrojio je hrabrost roditelja koji prijavljuju svoju djecu na vjeronauk iako njihova djeca u pokojoj školi jedina pohađaju katolički vjeronauk, spremnost vjeroučitelja da putujući ispunjaju svoju zadaću u više škola, stručna i smještajna pomoć Centra za pastoral mladih u Sarajevu pri organiziranju dvodnevni susreta vjeroučitelja. Na kraju je, misleći na potrebu da BK BiH preuzme koordinaciju za izradu planova,

19 Nedžad Grabus, "Iskustvo sa školskim vjeronaukom u BiH i kako vlastiti vjeronaučni priručnici prikazuju "druge" učenicima pluralne sredine", *Vrhbosnensia* 1/2004., 87–94. U istom broju, str. 95–107, objavljen je je članak Ismet Dizdarević, "Percepcija o "drugom" i vjernost vlastitom identitetu".

programa i udžbenika katoličkog vjeronauka u BiH, zapitao: “Zahvaljujemo Hrvatskoj biskupskoj konferenciji za sve što je učinila i čini za nas na području školskog vjeronauka – je li nakon 30 godina došlo vrijeme da stanemo na vlastite noge i preuzmemo odgovornost za ovaj ostatak ostataka naše djece i mladih?”.

Na Katehetskom danu u Sarajevu 27. kolovoza prisustvovalo je oko 100 vjeroučitelja iz Vrhbosanske nadbiskupije te 22 iz Banjolučke biskupije. Predstojnik Katehetskog ureda Banjolučke biskupije Marko Vidović izrazio je zadovoljstvo dosadašnjom organizacijom vjeronauka zahvaljujući stručnoj pomoći djelatnika biskupskih konferencija Hrvatske i BiH te naveo da se vjeronauk odvija u 40 osnovnih škola (od toga 29 u RS i 11 u Federaciji) za 1.994 učenika te u 23 srednje (od toga 13 u RS i 10 u FBiH) sa 1.074 učenika. U osnovnim školama djeluje 38 vjeroučitelja. U prigodnom intervjuu za *Katolički tjednik* 35/2022. priznao je: “Poteškoću s vjeronaukom imamo u Republici Srpskoj zbog toga što je malo djece u puno škola. Vjeronauk u RS-u izvodimo u ukupno 42 škole u kojima imamo 200 učenika... Opći problem je smanjivanje broja djece a time i broja odjela. Neki se vjeroučitelji pitaju što će biti kada im se počne smanjivati norma i kojom će se brzinom to odvijati. Od toga žive. Bojazan u Republici Srpskoj je problem ‘trčanja’ od škole do škole i fizička nemogućnost stizanja te vrlo teška satnica i prije i poslije podne. Postavlja se pitanje smisla tolikog truda za tako malo djece? Ljudski gledano, smisla nema, ali vjerničkim očima gledano, dobijemo suprotan odgovor i poticaj”²⁰.

Konfesionalni vjeronauk u programu interkulturalnog obrazovanja

Trideseta obljetnica konfesionalnog vjeronauka u školama BiH dobar je povod da istražimo, koliko taj vjeronauk učenike ne samo odgaja u vlastitom vjerničkom identitetu nego i obrazuje

20 Josip Prskalo, “Intervju: Milost, koja je daka dovela na vjeronauk, kadra je pohranjeno u tim dušama učiniti i korisnim”, *Katolički tjednik* 35/2022, 6–7.35.

za humano ponašanje prema pripadnicima drugih religija u našoj zemlji. Za prvih petnaestak godina, na katoličkom području postoji istraživanje Emanuele Borić koja je u diplomskom radu iz pedagogije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu istražila udžbenike petog do osmog razreda iz vida razvijanja međureligijskog dijaloga²¹. Pri istraživanju se držala dvaju kriterija: 1. sadrže li lekcije informacije o drugima; 2. sadrže li te lekcije dijalošku dimenziju o drugačijima. Ona zaključuje da su učenici sva tri konfesionalna vjeronauka spremni upoznavati druge, te da vjeroučitelji mogu pridonositi razvoju dijaloga kroz ovaj predmet²². Ona preporuča da učenici u skladu sa svojim uzrastom pohađaju vjerske građevine i obrede drugih, da sudjeluju u zajedničkim inicijativama: “Na taj način učenici mogu razmjenjivati vjerska iskustva, potvrđivati se u svojoj različenosti a takvo potvrđivanje je alternativa vrijeđanju, ignoriranju, napetostima i nasilju²³.”

Podsjetimo se da je Vijeće Europe (VE) sa sjedištem u Strasbourg međunarodna organizacija 46 država, otvorena svim demokratskim državama u Europi koje su prihvatile načelo vladavine prava, višestranačku demokraciju i koje jamče temeljna ljudska prava i slobode svim svojim građanima. BiH primljena je u VE 24. travnja 2002.²⁴ U Toledu gdje se nalaze spomenici židovske, kršćanske i islamske kulture eksperti za obrazovanje priredili su god. 2007. dokument *Toledski principi za obrazovanje u javnim školama o religijama i vjerovanjima*. U uvodu o interkulturalnom značenju Toleda unijeli su osnovne podatke te zaključili: “Tako Toledo podsjeća na procvat koji je moguć kada religije žive zajedno uz razumijevanje, ali podsjeća i kako se lagano taj procvat može urušiti, ako na buduće generacije ne budu

21 Emanuela Borić, *Nastava vjeronauka u funkciji razvijanja međureligijskog dijaloga*, Diplomski rad, Odsjek pedagogije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, mentor prof. dr. Mileno Brkić, ožujak 2009, 83 stranice. Zahvaljujem autorici što mi je stavila na uvid elektronski tekst svoga rada.

22 Emanuela Borić, *Op. cit.*, 76.

23 Emanuela Borić, *Op. cit.*, 77.

24 Podatke preuzimam iz natuknice “Vijeće Europe”, *Wikipedija*, pet stranica (uvid 30. rujna 2022.).

preneseni međusobno razumijevanje i poštovanje²⁵. U knjizi su navedeni primjeri kako se o vjeri i religiji uči u Ujedinjenom Kraljevstvu, SAD, Poljskoj, Kanadi, Norveškoj. Tako je navedeno i nešto o BiH: pohvalno je vrednovan predmet “kultura religija” koji “služi kao mjera za izgradnju povjerenja koja podupire međureligijsku toleranciju i razumijevanje” (str. 70). Priređivači dokumenta nisu znali ili im nije bilo važno što u ovoj državi postoji konfesionalni vjeronauk u javnim školama te više ministarstava obrazovanja nadležnih za plan i program obrazovanja. Dvije godine kasnije u Sarajevu je dvoje sociologa, uz suradnju teologa, uredilo neke vrste priručnika za “kulturu religija” za nastavnike u kojem se nude osnovi o judaizmu, kršćanstvu i islamu te univerzalna etika²⁶. Na leđnoj stranici otisnut je i dio moje recenzije prije tiskanja: “Svim srcem podržavam konfesionalni vjeronauk u državnim školama, jer roditelji u demokratskoj državi i pluralnom društvu imaju pravo odgajati svoju djecu u vlastitoj vjeri pomoću državnog obrazovnog sustava koji uzdržavaju porezom od svoga rada. Međutim, u međureligijskim zemljama kao što je BiH konfesionalni školski vjeronauk ne može pružati dostatnu građu o vjeri i kulturi ‘drugih’. Ova knjiga to omogućuje, a uz to će biti nužno pomagalo nastavnicima povijesti, filozofije, sociologije, književnosti i umjetnosti koji u svojim predmetima moraju doticati i religijske elemente iz prošlosti i sadašnjosti, ne samo ‘svoga naroda’ nego i drugih”.

Prije i poslije Dokumenta iz Toleda VE i UNESCO izdali su desetke deklaracija i smjernica o multikulturalnom obrazovanju o koje trebaju biti uključeni i *uvježbani* također polaznici konfesionalnog vjeronauka²⁷. Te su europske i međunarodne smjernice bile nadahnuće nekim religijskim pedagogima da prouče koliko je u konfesionalnom vjeronauku u Hrvatskoj prisutno

25 OSCE/ODIHR, *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, Warsaw 2007, prednja strana omota, str. 3.

26 Zilka Spahić-Šiljak i Dino Abazaović (ur.), *Monoteističko troglasje: uvod u judaizam, kršćanstvo i islam*, Rabic, Sarajevo 2009.

27 Pregled tih deklaracija i smjernica donose Ružica Razum – Marija Jurišić – Tomislav Šegota, *Art. cit.*, (vidi bilj. 14), 597–604.

proučavanje drugačijih i vježbanje za humane odnose prema njima²⁸. Jeniđe Maroević-Kulaga priredila je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu god. 2016. disertaciju o povezanosti obrazovanja za aktivno građanstvo s nastavom konfesionalnog katoličkog vjeronauka pod vodstvom profesorice Vedrane Spajić-Vrkaš²⁹. U njoj je analizirala uvođenje konfesionalnog katoličkog vjeronauka u Hrvatskoj. O tome zaključuje: “U središtu vjeronaučnog odgoja i obrazovanja postavljen je učenik i razvoj njegovih sposobnosti u duhu etičkih vrijednosti, što je povezano sa stjecanjem znanja, sposobnosti i vještina potrebnih za uključivanje u život današnjeg demokratskog društva. Po svojim ciljevima i sadržajima vjeronauka, kao i ostali školski predmeti, pridonosi općim i posebnim ciljevima odgoja i obrazovanja, što se osobito odnosi na doprinos vjeronauka u odgoju religiozne, moralne i duhovne dimenzije učenikova identiteta. Time vjeronauka, u suradnji s ostalim školskim predmetima, daje i svoj doprinos cjelovitom odgoju i obrazovanju učenika, pripremajući ga za aktivno i odgovorno djelovanje u društvu u kojem živi”³⁰. Zajedno s drugim pedagozima ona u razloge za učenje o religiji kao čimbeniku građanskog društva ubraja:

- rastuću spoznaju o važnosti religije kao kulturnog fenomena;
- prepoznavanje religije kao izvora pozitivnih građanskih vrijednosti;
- promatranje religija kao jednog od izraza različitosti u društvu.

Navodi rezultate znanstvenog projekta o vjeronauku u školama Hrvatske god. 2008. prema kojemu “većina nastavnika i učenika prihvaća vjeronauka kao sastavni dio školskog programa

28 Usp. Jeniđe Maroević-Kulaga, “Promicanje aktivnog građanstva u srednjoškolskom vjeronauku katoličke, pravoslavne i islamske vjeroispovijesti” u: *Zbornik radova 2. Međunarodne znanstvene konferencije -PON- pedagogija, obrazovanje, nastava. Mostar 21.–23. ožujka 2013.*, Mostar 2013, 89–99.

29 Jeniđe Maroević-Kulaga, *Povezanost obrazovanja za demokratsko ili aktivno građanstvo s nastavom katoličkog vjeronauka*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Doktorski rad 2016, 340 stranica (Cjelovit tekst dostupan internetski).

30 Jeniđe Maroević-Kulaga, *Op. cit.*, 163.

te ga procjenjuju zanimljivim, važnim za stjecanje općeg znanja, predmetom koji daje odgovore na mnoga važna pitanja”³¹. Školski vjeronauk može pridonositi integriranoj religioznosti učenika kojoj su karakteristike: stjecanje i rast religioznosti, primjeren odnos prema vlastitoj krivnji, preuzimanje vlastite odgovornosti, prihvaćanje sebe, bližnjih i Boga, prakticiranje religije u bogoštovnim slavljinama. U demokratskim društvima vjeronauk u školi se uvodi “da bude potpora cjelovitoj pripremi vjernika kao osnaženih, aktivnih i angažiranih građana čiji svjetonazor i ponašanje odgovara potrebama razvoja i očuvanja demokratskog društva”³². Slično Marija Jurišić, u magistarskom radu o ulozi religijskog obrazovanja u interkulturalnom obrazovanju propituje dokumente Vijeća Europe o interkulturalnom obrazovanju i dokazuje da konfesionalni vjeronauk u Hrvatskoj kognitivno, ponašajno i afektivno obrazuje učenike za život u interkulturalnom društvu gdje postoje sugrađani različitih vjera³³.

Ako školski vjeronauk, zajedno s drugim predmetima u kurikulumu, sprema učenike za interkulturalne odnose i djelovanje u pluralnom društvu, onda su im potrebni nastavnici s interkulturalnim kompetencijama³⁴. Vesna Bedeković u navedenoj disertaciji o interkulturalnoj kompetenciji nastavnika donijela je sintezu znanstvenog istraživanja o tome te rezultate anketa među studentima pedagoških smjerova u Hrvatskoj, BiH, Srbiji, Slovačkoj i Češkoj. Ona, zajedno sa stručnjacima iz toga područja predlaže cjeloživotno obrazovanje nastavnika radi stjecanja interkulturalnih kompetencija (*life long learning*). U svoj znanstveni rad ugradila je osobno iskustvo s romskim manjinama u Hrvatskoj. Želi probuditi nov pristup konkretnim aktivnostima

31 Jenide Maroević-Kulaga, *Op.cit.*, 234–235.

32 Jenide Maroević-Kulaga, *Op. cit.*, 246–247.

33 Marija Jurišić, *Uloga i važnost religijskog obrazovanja u interkulturalnom obrazovanju*, Licencijatski rad na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, mentor prof. dr. sc. Ružica Razum, Zagreb 2022., 95 stranica (dostupno internetski).

34 Usp. Vesna Bedeković, *Interkulturalne kompetencije nastavnika*, doktorski rad na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, mentor prof. dr. Neven Hrvatić, Zagreb 2011, 371 stranica (korišteno internetskim pristupom).

u nastavnoj praksi te zaključuje: “Neki od zaključaka doneseni u radu mogu poslužiti kao putokazi prema ostvarenju kvalitetnog suživota u današnjem multikulturalnom društvu i oblikovanju društvenog ozračja u kome će se poticanjem interkulturalnog dijaloga njegovati i vrednovati kulturna, etnička, religijska, jezična i svaka druga različnost”³⁵.

Već smo spominjali disertaciju Ksenije Rukavina Kovačević o identitetu katoličkog vjeronauka u školama Hrvatske koja je obranjena 19. prosinca 2018. u Rijeci te u obliku knjige izdana god 2019. (usp. bilj. 11). U prvom poglavlju obradila je religijski odgoj i obrazovanje u javnim školama 25 europskih država od kojih neke nude učenicima znanje o religijama (*learning about religion*) a neke konfesionalni vjeronauk (*learning from religion, learning in religion*)³⁶. Pretežu tendencije o etičkim pitanjima unutar konfesionalnog vjeronauka, zatim otvorenost za dijalog i interkulturalnost te jačanje svijesti o važnosti religijske pismenosti kod učenika. Među 17 stručnjaka i 17 praktičara u Hrvatskoj provela je anketu s glavnim pitanjem: “U čemu se očituje vrijednosno-pedagoški identitet katoličkog vjeronauka u javnoj školi u Republici Hrvatskoj?” U zaključku ističe kako je konfesionalni vjeronauk razdvojen između uklapanja u obrazovni sustav i temeljnog prava roditelja da im škola pomaže odgajati vlastitu djecu u njihovu vjerskom identitetu i životnim vrijednostima. Pedagoški znanstvenici i vjeroučitelji slažu se da konfesionalni vjeronauk doprinosi općem boljitku čovjeka i društva, formiranju kritičkih građana te omogućava svakom učeniku proširenje njegovih religioznih vidika neovisno o konfesionalnoj identifikaciji. U katolički vjeronauk treba ugrađivati vrijednosne odrednice “koje promiču razvoj religijskog odnosno vjerskog i nacionalnog identiteta učenika, nadalje, koje promiču vrijednost slobode, dostojanstva osobe, društveni

35 Vesna Bedeković, *Op. cit.*, 320.

36 Ksenija Rukavina Kovačević, *Katolički vjeronauk u školi. Identitet i perspektive*, 17–38.

dijalog, međureligijsku i ekumensku otvorenost te kršćansku duhovnost”³⁷.

Znanstvenici i vjeroučitelji predlažu stručno usavršavanje i cjeloživotno učenje vjeroučitelja s eventualnim uvođenjem novih sadržaja u programe visokih učilišta na kojima se spremaju vjeroučitelji te bolju suradnju vjeroučitelja i njihovih đaka s predstavnicima drugih konfesija i religija.

Zaključak

Nakon urušavanja jednopartijskog sustava, katolički biskupi pridružili su se drugim vjerskim poglavarima zahtjevom novim građanskim vlastima da se u škole BiH ponovo uvede *konfesionalni vjeronauk* god. 1991. Dogovoreno je da to bude izborni predmet za djecu vjernika, da vjerske zajednice obrazuju vjeroučitelje i daju pisati udžbenike te da direktorima škola predlažu na zaposlenje one osobe kojima su podijelili kanonsko poslanje. Biskupi su prihvatili plan, program i udžbenike koje je dala priređivati Hrvatska biskupska konferencija, uz aktivno sudjelovanje nekih katoličkih stručnjaka iz BiH.

Posljednjih desetak godina opada broj katoličkih đaka u školama Federacije, Distrikta Brčko i Republike Srpske zbog seljenja obitelji na područje gdje mogu lakše pokrivati svoje ekonomske i socijalne potrebe. Meni nisu poznati znanstveni radovi o tome, iseljevaju li se katolici više od muslimana i pravoslavaca. Smanjeni broj učenika donosi potrebu da jedan vjeroučitelj predaje u više škola kako bi ispunio pripisanu normu sati, a od katoličkih roditelja i đaka traži vjerničku hrabrost da javno pristupaju svome vjeronauku.

Dr. sc. Tomo Mlakić, predstojnik Katehetskog ureda vrhbosanske nadbiskupije i ravnatelj Katehetskog ureda Biskupske konferencije BiH smatra na temelju dosadašnjeg iskustva da bi biskupi trebali dati ovlast domaćim znanstvenicima i iskusnim

37 Ksenija Rukavina Kovačević, *Op. cit.*, 292.

vjeroučiteljima za izradu programa i udžbenika iz katoličkog vjeronauka u javnim školama ove zemlje.

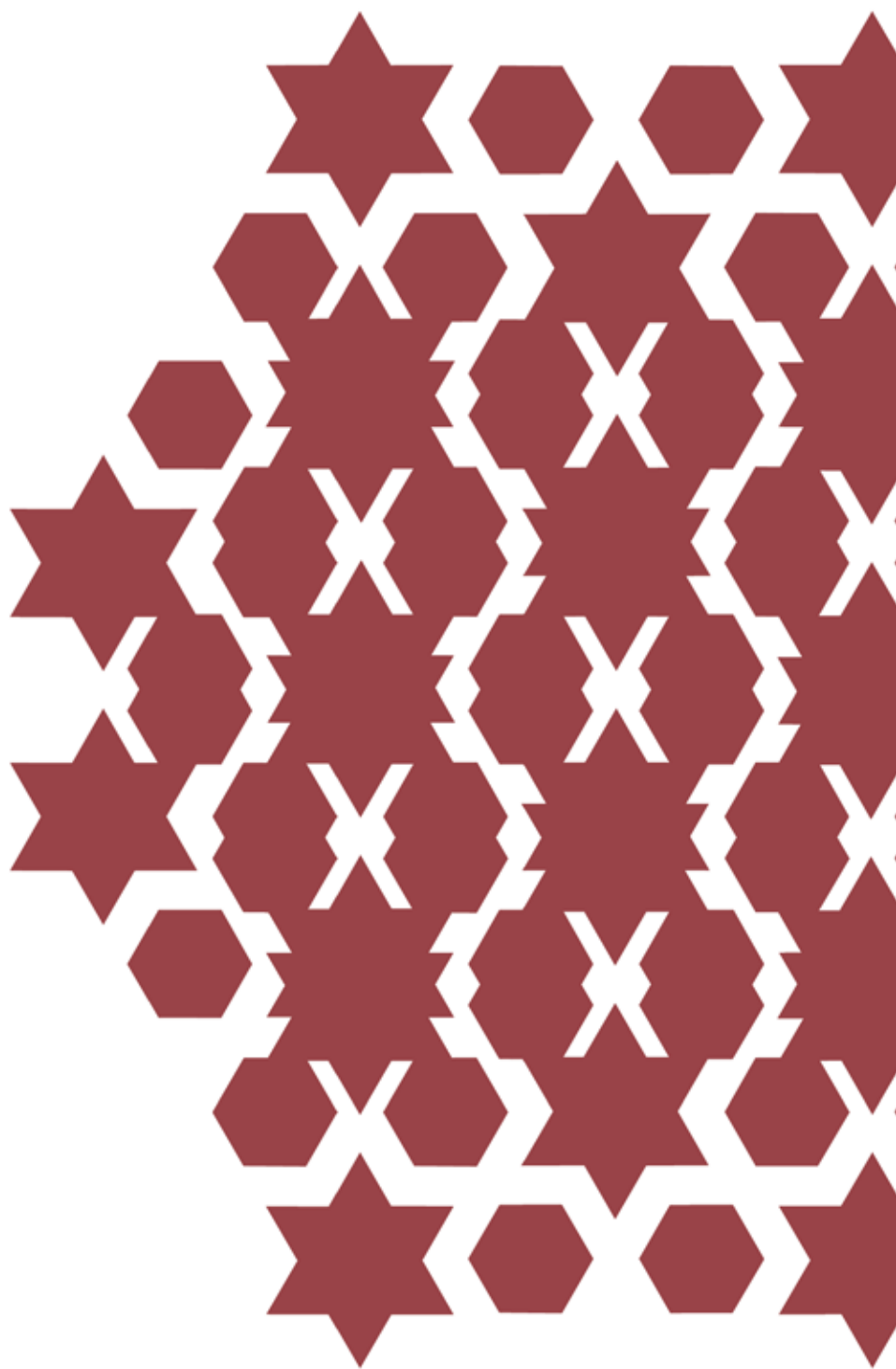
U skladu sa smjernicama Vijeća Europe o interkulturalnom obrazovanju, koje bi učenike osposobljavalo da uspostavljaju humane odnose s doseljenicima i osobama drugačijih uvjerenja, znanstvenici i vjeroučitelji u Hrvatskoj analizirali su stanje konfesionalnog vjeronauka u toj europskoj zemlji i predlažu bolje uklapanje konfesionalnog vjeronauka u obrazovni sustav škola te doživotnu formaciju vjeroučitelja. Ovo je tim više potrebno u BiH kao zemlji u kojoj mladi i odrasli često poistovjećuju svoj vjerski i nacionalni identitet.

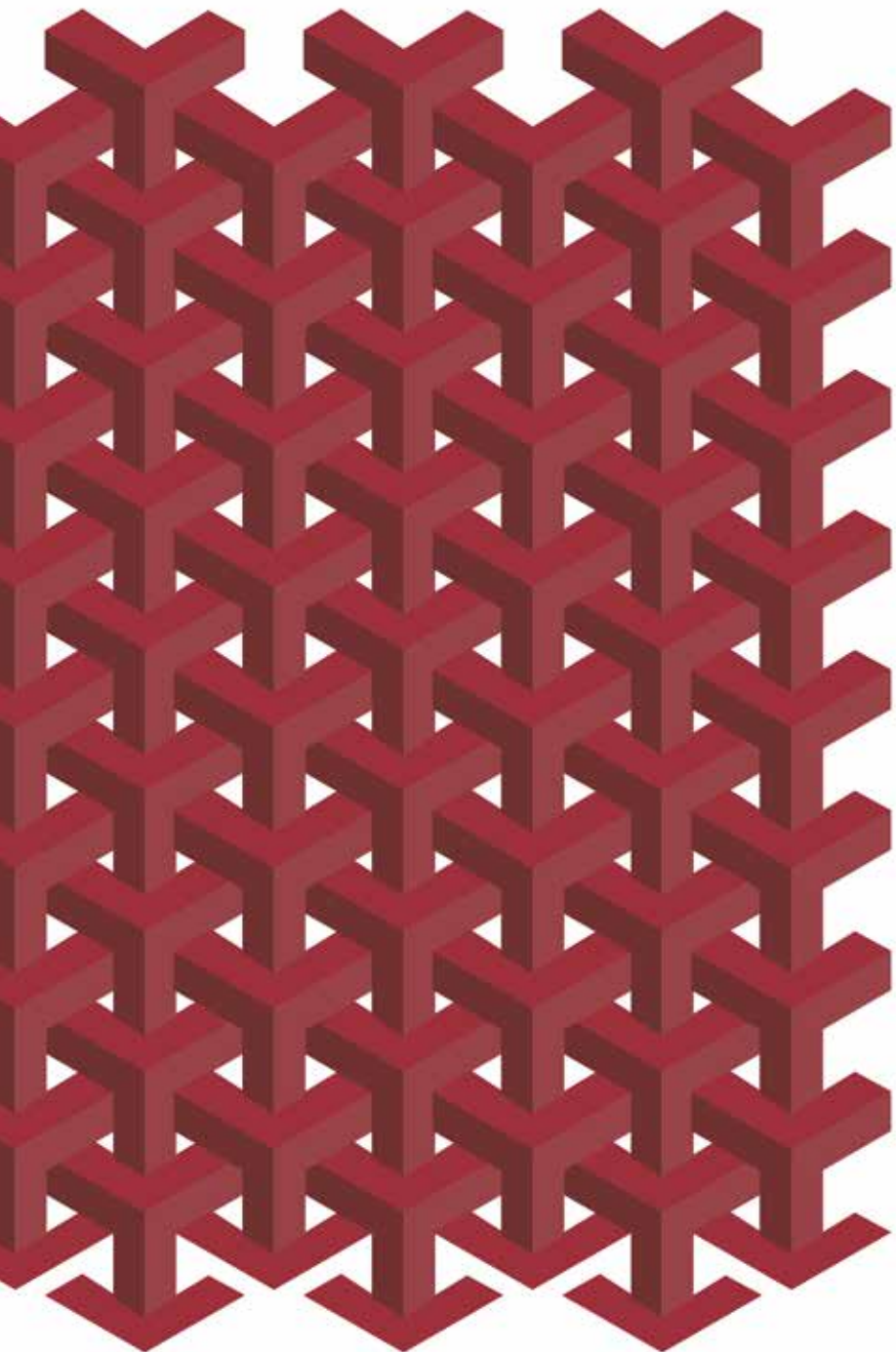
Literatura

- Bedeković, Vesna, (2011.). *Interkulturalne kompetencije nastavnika*, doktorski rad na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2011., mentor prof. dr. Neven Hrvatić, 373 stranice (pristup na Googleu).
- Borić, Emanuela (2009.). *Nastava vjeronauka u funkciji razvijanja međureligijskog dijaloga*, Diplomski rad, Odsjek pedagogije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, mentor prof. dr. Mileno Brkić, Sarajevo, ožujak 2009, 83 stranice.
- Dizdarević, Ismet (2004.). "Percepcija o "drugom" i vjernost vlastitom identitetu", *Vrhbosnensia* 1/2004., 95–107.
- Dubravac, Krstan (2004.). "Iskustvo sa školskim vjeronaukom i kako pravoslavni vjeronaučni priručnici prokazuju "druge" učenicima pluralne sredine", *Vrhbosnensia* 1/2004., 79–85.
- Filipović, Ana Thea, Hac, Ivana, Živković, Ivica (2021.). *Gradimo bolji svijet. Udžbenik katoličkoga vjeronauka za 4. razred srednjih škola*, Zagreb.
- Gadža, Viktorija, Milanović, Nikola, Paloš, Rudolf, Vuletić, Dušan (2013.). *Tražitelji smisla. Udžbenik katoličkoga vjeronauka za prvi razred srednje škole*, treće izdanje, Mostar.
- Grujić, Dragan (2004.). "Mogućnost i nužnost korektno informacije o "drugome" i vjernost vlastitom uvjerenju – iz pravoslavne perspektive", *Vrhbosnensia* 1/2004., 109–114.
- Ivković, Željko (2022.). "Isus je prvi i jedini učitelj svoje Crkve – XXVI. Susret dijecezanskih svećenika Vrhbosanske nadbiskupije", *Katolički tjednik* 39/2022, 8–9.

- Jurišić, Pavo (1998.). "Stanje katehizacije na području Vrhbosanske metropolije", *Kateheza* 3/1998., 290–293.
- Jurišić, Pavo (2004.). "Iskustvo sa školskim vjeronaukom u BiH. Kako katolički vjeronaučni udžbenici prikazuju "druge" učenicima", *Vrhbosnensia* 1/2004., 61–78.
- Jurišić, Marija (2022.). *Uloga i važnost religijskog obrazovanja*. Licencijatski rad na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2022., mentor prof. dr. sc. Ružica Razum, 95 stranica (pristup na Googleu).
- Markešić, Ivan (2002.). "Doprinos vjere izgradnji kulturnog identiteta", *Vrhbosnensia* 1/2002., 9–34.
- Maroević-Kulaga, Jeniđe (2013.). "Promicanje aktivnog građanstva u srednjoškolskom vjeronauku katoličke, pravoslavne i islamske vjeroispovijesti", u: *Zbornik radova 2. Međunarodne znanstvene konferencije – PON – pedagogija, obrazovanje, nastava. Mostar 12–23. ožujka 2013.*, Mostar, 89–99.
- Maroević-Kulaga, Jeniđe (2016.). *Povezanost obrazovanja za demokrat-sko ili aktivno građanstvo s nastavom katoličkog vjeronauka*. Doktotski rad, mentorica prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2016., 340 stranica (pristup na Googleu).
- Ministarstvo za obrazovanje kantona Sarajevo (2018.), *Nastavni plan i program gimnazija: Izorno područje – Opća gimnazija* (pristup na Googleu).
- Mlakić, Tomislav (2014). *Education for Ecumenism, Interreligious Dialogue, and Peace: Religious Education for Reconciliation and Forgiveness among Catholics, Orthodox Christians, and Muslims in Bosnia and Herzegovina*, Doctoral Dissertation, The Graduate School of Religion and Religious Education, Fordham University, Mentor Harold D. Horell, Ph. D., New York 2014.
- Mlakić, Tomislav (2022.). "Susret dijecezanskih svećenika Vrhbosanske nadbiskupije – 30 godina katoličkog vjeronauka" (elektronski tekst kod autora). SCE/ODIHR (2007), *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, Warshaw 2007.
- Palić, Mons. dr. Petar (2022.). "Trideseta obljetnica Katoličkoga vjeronauka u školi – prijedeni put, odgojne vrijednosti i novi izazovi vjeronauka u školi (Predavanje ravnateljima škola i ministrima obrazovanja u "Emausu" 21. 4. 2022.)" Elektronski tekst kod Ante Pavlovića u Mostaru.

- Pavlović, Ante (1992.). "Ponovno uvođenje vjeronauka u javne škole", *Vrhbosna* 1992., 97–101.
- Pavlović, Ante (1998.). "Vjeronaučna nastava na području hercegovačkih biskupija", *Kateheza* 3/1998., 119–128.
- Pavlović, Ante (1998.). "Religijskopedagoško i katehetsko izdavaštvo", *Kateheza* 3/1998., 278–282.
- Pavlović, Ante (2002.). "Religijski pluralizam i religiozno učenje u školli", *Vrhbosnensia* 1/2002., 45–66.
- Prskalo, Josip (2022.). "Intervju s Markom Vidovićem, predstojnikom Katehetskog ureda Banjolučke biskupije: Milost, koja je đaka dovela na vjeronauk, kadra je pohranjeno u tim dušama učiniti i korisnim", *Katolički tjednik* 35/2022, 6–7.35.
- Razum, Ružica (2004.). *Ja sam put. Vjeronaučni udžbenik za peti razred osnovne škole*, Zagreb-Sarajevo.
- Razum, Ružica, Jurišić, Marija, Šegina, Tomislav (2021.). "Religijska dimenzija interkulturalnog obrazovanja: doprinos katoličkog vjeronauka interkulturalnom obrazovanju", *Crkva u svijetu* 4/2021, 591–618.
- Rukavina Kovačević, Ksenija (2016.). "Religijska dimenzija interkulturalnog obrazovanja: stanje i perspektive", *Život i škola* 2/2016, 145–155.
- Rukavina Kovačević Ksenija (2019.). *Katolički vjeronauk u školi: identitet i perspektive razvoja*, Zagreb i Rijeka.
- Spahić-Šiljak Zilka, Abazović Dino (urednici; 2009.). *Monoteističko troglasje. Uvod u judaizam, kršćanstvo i islam*, Sarajevo.
- Šarčević, Abdullah (2002.). "Sposobnost za budućnost/perspektive multikulturalnog društva. Vrijeme interkulturalizma/Šifre nade i otvorenosti u Europi", *Vrhbosnensia* 1/2002., 87–161.
- Vukšić, Tomo (2007.). *Crkva i država u Bosni i Hercegovini – Zakoni, podzakonski akti, ugovori i komentari*, BK BiH, Sarajevo 2007.
- Zovkić, Mato (2009.). "Govor o islamu u školskom vjeronauku", *Kateheza* 2/2009, 101–111.
- Zovkić, Mato (2013.). "Jesu li vjerski poglavari u BiH otvoreni za nove izazove?", *Vrhbosnensia* 1/2013., 77–98.

ВЛАДИМИР СТУПАР

Вјеронаучна искуства из угла православне вјеронауке

Владимир Ступар

ванредни професор,
Православни богословски
факултет Свети Василије
Острошки, Универзитет у
Источном Сарајеву
vlado.stupar@gmail.com

Прегледни чланак

Примљено: 20. 12. 2022.
Прихваћено: 26. 7. 2023.

Кључне ријечи

православна вјеронаука,
Црква, боголикост, љубав,
слобода, личност, заједница

Сажетак

Православна вјеронаука своја искуства темељи на непролазној вриједности човјека као личности и као Божијег створења који има дар слободе али и огромну одговорност пред Богом и људима, како за свој морално-духовни тако и за друштвени живот. Црква која је Богочовјечанска заједница кроз своју проповјед и вјеронаучна искуства открива да је живот са Богом у унутрашњости човјековог бића иако скривен од спољашњег погледа, кључан за правилан развој и усавршавање човјека. Обликовање човјека по Божијој вољи и обнављање лика Божијег у човјеку је примарни задатак Православне вјеронауке. Дјеца као будући носиоци друштвеног и моралног развоја не само Босне и Херцеговине већ и човјечанства у цјелини, не могу правилно разумјети борбу, која се одвија како унутар њиховог срца тако и у заједници у којој живе, почевши од породице па до најшире друштвене заједнице којој припадају. Средства дата од Бога и поучавање у посту, молитви, љубави према Богу и ближњима су кључна за правилан развој људске личности у свим фазама развоја. Поред свих оспоравања вјеронауке у васпитно-образовним системима у Босни и Херцеговини, вјеронаука је не само опстала већ ће њени прави плодови бити залог добра у будућности.

Religious Education from the Perspective of Orthodox Religious Education

خبرات التربية الدينية من زاوية التربية الأرثوذكسية

Keywords:

Orthodox religious education, church, divine image, love, freedom, personality, community

الكلمات المفتاحية:

التربية الأرثوذكسية، الكنيسة، الشبه بالله، الحب، الحرية، الشخصية، الجماعة

232

Abstract:

The experiences of Orthodox religious education rest on the imperishable value of man as a personality and as God's creature who has the gift of freedom but also a huge responsibility before God and people, both for his moral and spiritual life and for his social life. The Church, as a community of God and man, through its preaching and religious educational experiences, reveals that life with God in the innermost being of a person, though hidden from external view, is crucial for the proper development and perfection of a person. Shaping a person after God's will and renewing the image of God in a person is the primary task of Orthodox religious education. Children, as future agents of social and moral development of not only Bosnia and Herzegovina but also of humankind as a whole, cannot properly understand the struggle taking place within their hearts and the community in which they live, from the family to the broader social community to which they belong. Means given by God and teachings in fasting, prayer, and love for God and neighbors are crucial for the proper development of human personality in all stages of development. Despite all the challenges of religious education in the educational systems in Bosnia and Herzegovina, religious education has not only survived but its true fruits will be a guarantee of good in the future.

الملخص:

تؤسس التربية الأرثوذكسية خبراتها على قيمة الإنسان الدائمة كشخصية ومخلوق الله له هبة الحرية وكذلك مسؤولية ضخمة أمام الله وأمام الناس في سياق حياته الأخلاقية – الروحية وحياته الاجتماعية. إن الكنيسة التي هي جماعة إلهية – إنسانية تكشف من خلال خطبها وخبراتها المرتبطة بالتربية الدينية عن أن الحياة مع الله في باطن الكيان الإنساني، مع أنها خفية من النظرة الخارجية، أساسية لتطوير الإنسان الصحيح وترقيته. إن تكوين الإنسان وفقاً لإرادة الله وتجديد صورة الله في الإنسان مهمة أساسية للتربية الأرثوذكسية. والأطفال كالمشاركين في التطوير الاجتماعي والأخلاقي، ليس فقط للبوسة والهرسك بل للبشرية بأسرها، لا يمكنهم أن يفهموا بشكل صحيح النضال الذي يجري داخل قلوبهم وكذلك في المجتمع الذي يعيشون فيه، ابتداء من الأسرة إلى الجماعة الواسعة التي ينتمون إليها. والوسائل الممنوحة من قبل الله وتعليم الصيام والصلاة والحب لله وللأقرباء هي أساسية لتطوير الشخصية الإنسانية الصحيح في جميع مراحلها. ورغم إنكار التربية الدينية في الأنظمة التعليمية التربوية بالبوسة والهرسك، هي لم تبق بحسب بل ستكون ثمارها الحقيقية رهن الخير في المستقبل.

Улога вјеронауке у друштву

Из перспективе православне вјеронауке, људска светост и хришћанска светост је нада за цијели свијет и за друштво због тога што сви односи који дефинишу друштвени живот човјека полазе од нашег односа према Богу. Од наше вјере зависи и наш живот, па према томе и живот у друштву и породици. Зашто је улога вјеронауке у друштву важна као љубав према Богу и ближњима за оздрављење цијелог друштва? Због тога што се човјек који је без Бога претвара у супротност истинске човјечности. Вјеронаука рјешава проблем васпитања и образовања као проблем опстанка друштва и људске цивилизације уопште, на тај начин што свједочи Бога. То свједочење је кључно за друштво јер без Бога и живог односа и јединства са Богом, човјек постаје сличан демону који не може да воли нити да буде вољен. У том смислу, Архимандрит Рафаил осликава узроке данашње кризе друштва када каже: “Тубитак љубави према Богу је људски род учинио несрећним, а сва достигнућа цивилизације претворио у надгробне споменике на гробљу душа. Данас је мало срећних људи. Стално унутрашње незадовољство, осећај напуштености и отуђености постепено се трансформишу у злобу, у жеђ за рушењем и уништавањем. Споља се то пројављује кроз најразличитије форме: наркоманију, алкохолизам, породични садизам, национализам, тиранију, бесмислену окрутност у поступцима, заједљиво подсмевање, као да се човек тако свети за себе свима, на крају, и себи самоме. Осим тога, човекова душевна празнина и емотивна равнодушност околине изазивају осећај сталне бојазни, сталног ишчекивања моралних удараца од стране најблискијих. Осећај незаштићености и немоћи рађа низ психичких поремећаја и човек као да хоће да из те стварности побегне у своју болест. Духовна пустош личности и целог савременог друштва претварају човека у примитивно биће без моралних принципа, које је у суштини веома несрећно,

или у насилника, или у човека који живи у овом свету као у шуми препуној дивљих звери, у вечном страху од предстојеће невоље. Наше друштво је веома болесно и дубоко несрећно” (Карелин, 2012, стр. 212-213) Преображен човјек, преображава цијели свет по мјери свога образа или у рај или у пакао, то јесте, ако се човјек преображава благодаћу Божијом, његова делатност је боголика, а ако се преображава губећи боголикост, човјекова дјелатност је усмерена ка смрти и обезображењу. Свједочанство светости живота које се остварује у црквеној пракси као подвиг или двиг ка Богу и ближњима, као задобијање благодати Светог Духа је свједочанство пуноће живота и исцјелење свих односа човјекове личности која се открива нарочито у породици која је кључна за оздрављење друштва. Нарочито је то важно за дјецу која су најосјетљивија на патолошке промјене у личности обезображеног савременог човјека. У том смислу, Свети Порфирије, благодатни учитељ духовног живота истиче важност односа унутар породице који треба да буду утемељени на светости родитеља, када каже: “Светост родитеља спасава њихову децу. Постоји један начин да немамо проблема са својом децом – то је светост нашег живота. Постаните свети и нећете имати никаквих проблема са својом децом. Наравно да се то врло лако постиже: стицањем божанске благодати. Па како стичемо божанску благодат? Смирењем и молитвом. Но, наша молитва треба да буде снажна и жива. Када се молимо са вером и стрпљењем, то увек даје резултата.” (Кавсокалитв, 2003, стр. 497-498) Православна вјеронаука која кроз црквени живот васпитава и образује свете људе је нада за оздрављење и исцјелење породице, друштва као и цјелокупне творевине. Потрага човјека за егзистенцијалном слободом, злоупотреба слободе, као и питање борбе са злом, како унутар човјека тако и у односу са другим људима и друштву уопште, вјеронауци даје прворазредну важност и значај. Релативизам свих моралних и духовних закона у данашњем свијету доводи до тога да индивидуална слобода без одговорности, постаје

камен спотицања за савременог човјека. Могућност као и коначни циљ обожења човјекове личности је догађај заједнице са Богом, јер “личност се не може дефинисати ни полазећи од тела, нити од душе, нити од разума; она је апсолутна стварност која превазилази елементе који битишу у њој. Тело нема независну егзистенцију, већ постоји у субјекту. Човек као личност не јавља се као индивидуа једне врсте, него као биће свесно свог слободног и разумног односа са Творцем. Његов личносни карактер састоји се управо у том отварању и слободи за заједништво. Онако као што показује само име (προσωπον значи кад се једно лице окрене другом лицу, гледајући лицем у лице), личност је индивидуалност отворена за заједницу, субјекат који има рационалну и слободно утемељену егзистенцију. Само у заједници човек открива свој идентитет и свој позив личности.” (Брија, 1999, стр. 293-294) Предрасуде везане за вјеронауку и њену вриједност најбоље свједоче о потреби преиспитивања пута којим иде савремени човјек. Такође, је неопходно да они који имају формални приступ вјеронауци и црквеној педагогији поново пронађу инспирацију у тајни побожности и надахнути благодаћу Божијом кроз покајање, смирење, молитву и пост, једном ријечју светотајинско – подвижничким животом, остваре побједу над лажним начином постојања. Превазилажење лажног начина постојања кроз Цркву, показује човјеку да су слобода и љубав у загрљају Бога и човјека нада за овај свијет. Откривање вјечног смисла, вјечне вриједности и вјечног живота који се човјеку дарује у Цркви, вјеронауци даје егзистенцијални значај како на плану унутрашње мисије, тако и на плану свједочења свим људима, који су у потрази за Истином. Могућност позитивног али исто тако и негативног одговора у личносном трагању, који се увијек одвија кроз однос са Богом, открива антрополошку истину човјека као бића заједнице, али и бића призваног на пуноћу слободе. У том смислу Христо Јанарас истиче да: “Истина личног односа са Богом, може бити позитивна или

противна (= негативна) али је при свему томе то увек један егзистенцијални однос, одређење човека, начин његовог бића. Човек представља егзистенцијални догађај односа и заједнице.” (Јанарас, 2007, стр. 21) Само одређење Цркве се у конкретном евхаристијском искуству заједничарења са Христом у животу оних људи који се васпитавају и образују, открива Цркву као најприснији однос Богочовјека и народа Божијег. Учешће у том односу је причешће Христом. Александар Шмеман наглашава да причешће представља улазак човјека у христоподобан начин постојања када каже да: “Причешће представља есхатон и могућност да се буде сведок истог. Евхаристија успоставља унутрашњу везу са Другим и са другима.” (Шмеман, 2011, стр. 43) Црква по својој природи уводи човјека у простор слободе али и у опит вјечности кроз јединство са Христом и са другим личностима које су у јединству Цркве. Свакако да ово искуство педагошког етоса вјечности кроз освећену личност, преображава и односе личности са другим људима. Због тога су хришћани “со земљи” и “свјетлост свијету”, јер доносе својом личношћу и начином постојања у овај свијет стварно искуство есхатона и светости. Црквену и друштвену димензију васпитања наглашава Митрополит Амфилохије, када каже да: “човек по самој природи својој није само јединка него је и заједница, тако да и васпитање његово мора имати не само индивидуални него и друштвени, односно еклисијални карактер и смисао.” (Радовић, 1993, стр. 27) То значи да човјек и његове потребе нису утилитаристичког карактера у односу на овај свијет већ да је човјек шири и дубљи од самог створеног свијета, јер може да ступа у лични и непосредни однос са Богом. Због тога је вјера и вјеронаука у човјековом васпитном и образовном узрастању кључна за правилно усмјерење нарочито дјеце ка њиховој истинској човјечности. Због тога ћемо рећи нешто о вјери као односу са Богом али и односу који изграђује човјека на вјечном плану човјекове егзистенције.

Вјера у процесу образовања

Вјера уводи човјеково биће у могућност постојања на нови, јединствен и непоновљив начин оних личности које се сусрећу и освећују у светотајинској заједници и животу са Богом. Суштински проблем савременог човјека јесте индивидуализам који се пројављује у свим аспектима и потребама људским. Егзистенцијална потреба за слободом се остварује путем вјере, као и превазилажење индивидуалног начина постојања. Због тога је васпитање путем вјере пут ка превазилажењу индивидуализма, што истиче Мастројанопулос када каже да: “Вера је сусрет. Вера је прихватање Емануила – Бога Који је с нама. То је отварање нас самих према надземаљским димензијама. Вера је одбацавање антропоцентризма. Због тога она представља сусрет личности, наше повезивање са неким другим, један нови однос, једно дубоко искуство. А тај сусрет је слободан и неизнуђен. У још већој мери, вера јесте дар који долази свише – право које могу да искористим неусиљено и слободно. Вера је најузвишенија слобода, најслободније прихватање, слобода поверења у оно што је најверодостојније. Не у своје “ја” (тј. у свој “его”) или у друге ауторитете – мале, човечанске, релативне... Вера је, дакле, ослобођење од свега тога и предавање човека своме Путеводитељу. То није поверење које се рађа на основу доказа, силогизама и логичких аргумената, на основу “зашто” и “зато”, већ упркос свим супротним чиниоцима који настоје да је угасе. “Верујем” значи имам поверења у целости и апсолутно. “Верујем” значи одважујем се да сусретнем скривеног Непознатог. То је свесрдни одговор “да” упућен јединоме Истинитоме. На тај начин, кроз тај излазак из себе самих и кроз тај сусрет, човек ступа у Царство Христово.” (Мастројанопулос, 2006, стр. 28-29) Дакле, вјера није индивидуални чин, већ указује на слободу и заједницу љубави светих личности који припадају Богу. Екзистенцијалну димензију поимања

личности у заједници са Богом, наглашава Дражен Перић када каже да: “Унутар Цркве индивидуални човек постаје личност, односно, остварује биће и живот као непосредност љубавног заједничарења. По мери тог остваривања, Црква представља икону Бога, пројаву и откривење начина божанског постојања и живота, љубавног узајамног прожимања божанских Личности у заједници једне Суштине. На тај начин Црква представља извор знања, не као учење или проповед о спасењу, већ, превасходно као заједница личности и догађај спасења, као чињеница учествовања у истинском животу који не познаје смрт. Познање Бога и учешће у Њему као превасходни циљ црквеног образовања јесте стварност васпостављања и преобразовања “исконске лепоте” образа Божијег у човеку и поврх свега тога: јединство живота Божанства и човечанства.” (Перић, 2010, стр. 79) Лична вјера се практикује уједно као и заједничка вјера Цркве, која се оваплоћује у животу као сагласност и симфонија којом се преображава вјерујући и којом свједочи и живи Истину. То не значи да лично вјеровање постаје образац вјере у Цркви, већ да вјера Цркве постаје образац у животу личности, као начело живота и понашања. Тада се вјера појављује као дјелатни принцип по коме се личност руководи јер представља личносни опит живота у Христу. О оваквом искуственом и личносно – опитном садржају вјере, Христо Јанарас каже: “Када нас Црква позива у своју истину, не предлаже нам некакве теоријске ставове које у начелу треба да прихватимо. Позива нас у лични однос, у начин живота који представља однос са Богом или поступно и опитно води у однос са Њим. Тај начин преображава целокупан живот: он индивидуално преживљавање претвара у чињеницу заједнице. Црква је тело заједнице чији чланови не живе свако за себе него у органском јединству љубави са осталим члановима и Христом као главом тела. Верујем у истину Цркве значи: прихватам да се уврстим у “везу љубави” коју она представља, имам

поверења у љубав светитеља и Бога, а они ме прихватају са вером – са поверењем према мојој личности.” (Јанарас, Азбучник вере, 2000, стр. 26) На тај начин личност црпи свој идентитет из заједнице љубави која даје непролазну вриједност свима који се поистовећују са Црквом. Ово поистовјећење значи да се не губи лична непоновљивост и јединственост личности. Она се очувава као уникатна у заједници, на тај начин што постаје облагодатањена вјечним животом. Искуство вјере унутар светотајинског и црквеног живота даје вјеронауци у образовном и школском систему праве оквире за васпитање. Када се личност дјетета уважава као она која конституише, заједно са осталим личностима, наш вјечни живот у заједници са Богом, онда васпитни процес добија сву пуноћу и озбиљност која позива на слободу али и одговорност. Љубав као темељ истинске педагогије како у Цркви тако и у школи, даје вјери и вјеронауци темељ који је у Богу и Божанској љубави. У том смислу, Јован Зизјулас подсјећа на ријечи Апостола Павла о љубави која никада неће престати, када каже да: Љубав није просто једна врлина; она је онтолошка, а не само етичка категорија. Љубав је оно што ће преживети у “нестаривом и бесконачном веку”, када ће сви дарови који нас данас импресионирају као што су знање, пророштво итд. бити укинута.” (Зизјулас, 2012, стр. 88) Васпитни и образовни процес је неодвојив од Цркве и благодатног живота, тако да вјеронаука за своје полазиште и свој коначни циљ има обожење човјека. Дијете које је члан Цркве истовремено је члан и друштва, кроз вјеронауку своје утемељење потврђује на вјечној Божанској љубави, слободи и животу. Људи који живе у Богу и Богом воле друге људе. Императив љубави бива усмјерен не само на оне који нас воле већ и на оне који нас не воле. Тиме Христова заповјест о љубави и према непријатељима бива у потпуности испуњена у онима који су охристовљени и обожени. Због тога ћемо рећи нешто о вјеронауци као Богочовјечанској педагогији.

Богочовјечанска педагогија као вјеронаука

Исус Христос који је Син Божији и Син Човјечији је свагда доступан људима који се образују у Цркви као вјечна присутност *“и ево ја сам са вама у све дане до свршетка вијека. Амин.”* (Мт. 28, 20) Могућност ипостасног сједињења Бога и човјека, је постала стварност у Христу. Та стварност се у светотајинском искуству црквене педагогије потврђује као причешћивање Христом. Богочовјек је онај којим се спасавамо и оздрављујемо истинском човјечанском природом која је уипостазирана и сједињена са Божанском природом у Личности Господа Исуса Христа. Усиновљење Богу Оцу, које бива кроз светотајинско општење у Тијелу и Крви оваплоћеног Сина Божијег, благодаћу и дејством Светог Духа је уједно утемељење и испуњење црквене педагогије односно, православне вјеронауке. Човјекова способност откривена и остварена Богочовјеком, да учествује у Божанском животу, представља коначи циљ црквене педагогије. Релациони однос светотајинског учешћа вјерних, који се остварује у ипостасном сједињењу са Христом је благодатни дар. У том смислу, Владика Максим истиче: *“Само је човеку дата способност (дар, милодар, харизма, таленат) личног и непосредног учешћа у такође личном Битију тројчнога Бога. Сам Бог нас васпитно кара (патње, гоњења, мучења) на нашу корист, да бисмо учествовали у светости Његовој (“да будемо заједничари светости његове”, Јевр. 12, 10). Хришћани су дакле свети само у резултату учешћа у светости Божијој – догађају заједнице изабраног Народа – и то у личносно-онтолошком, а не просто моралном смислу. Управо је Дух Свети Онај Који, када “дише”, ствара “свете” у догађају личностне заједнице. Сви су хришћани у почетку називани светима и то на основу чињенице да је као мерило светости превасходно сматрано чешће у заједничкој вери, у крштењу, у светој Евхаристији и тако даље, а не само – нити првенствено – индивидуални подвиг и приступ истини.”* (Васиљевић, 2015, стр. 25-26)

Бог као вјечно Други бива извор нашег идентитета и нашег вјечног постојања (онтологија). Динамизам који се остварује у перспективи личне несавршености и недовољности, који поседује човјек и светости, која се као дар слободно прима од Бога у заједници Цркве, нам указује да светост није привилегија појединаца већ догађај заједништва Бога и човјека. Христос као Нови Адам доноси нераскидиву заједницу и јединство Бога и човјека. Он Собом представља савршенство и светост Цркве, тако да сви који учествују у саборном бићу Цркве, постају личности у оној мјери у којој слободно љубе у Христу Бога и ближње. Поставити се у перспективи Царства Божијег на начин да комуникација и општење са вјечно Другим и са ближњима који су такође освећени и просвећени Богом, бива у благодатним и вјечним енергијама Божијим, значи прије свега да се у љубави поистовјеђујемо са Љубљеним. Лично постојање у заједници са Богом који је Љубав, наглашава Владика Атанасије, када каже: “Не треба никада заборавити да истина хришћанске вере: “Бог је Љубав” (1 Јн.4,8 и 16) није само морална него и основна онтолошка истина Хришћанства. Божија Личност, тачније: заједница Трију Личности, јесте изнад његове природе, јер апсолутна личност је апсолутно слободна од било какве нужности, па и од нужности сопствене природе. Или, ако хоћемо можемо и тако да кажемо: Божија “природа” (тачније Божија егзистенција) и јесте у слободном и љубавном постојању Трију Личности у вечном односу и заједништву. Овим је онтологија личности изражена као релациона онтологија која открива прву и последњу Истину као живот и заједницу, Битије као Живљење у Заједници.” (Јевтић, 1994, стр. 177) На тај начин постајемо слични Њему и као што је Он. То поистовјеђење са Богом бива такво да свети који су чланови Тијела Христовог који је Црква, постоје као личности образоване и сличне Њему. Свети обожени у Христу, испуњени Духом Светим и усиновљени Богу Оцу, постоје на божански начин у

Цркви, бивајући личности као “богови по благодати” или подобни Христу. Дакле, истински Христолитици и Боголитики не губећи свој лични идентитет, него га проналазећи у Богочовјеку Господу Исусу Христу. Слободан однос љубави са Богом у Христу и са другим личностима потврђује човјекову боголитикост као вјечно назначење ка обожењу што представља испуњење црквене педагогије. У том смислу Владика Атанасије, наглашава да је човјекова боголитикост првенствено његова христолитикост, када каже да: “У библијској традицији, нарочито у новозаветној, ликовитост човека с Богом, његова сличност као личности с Богом као својим прототипом (Прволитиком), повезује се најпре са Христом (Кол. 3,10; Рим. 8,29 итд.). Ово повезивање човека са Христом, и кроз Христа са осталим лицима Свете Тројице, бива, пре свега, зато што је Христос вечни Син Божији, а то је истовремено и назначење човека већ од самог стварања: да буде усиновљени син Божији у вечноме Јединородном Сину Божијем, те је зато Христос и извршни, самоделатни (αυτοουρος) Творац, Спаситељ и Обожитељ човека и рода људског. Отуда је Христово оваплоћење и очовечење предначинено већ од стварања света и човека (Св. Максим Исповедник, Таласију, 60) и у том смислу је божанско назначење човека: “да сви (људи) достигнумо у Човека Савршеног, у меру раста пуноће Христове” (Еф. 4,13). Да је Христос Оригинал човека, по хришћанском схватању, видно је и по томе што је човек као личност истовремено душа и тело. Отуда у православној богословској традицији личност човека није само, и није пре свега у бесмртности душе, него у човековом бесмртном односу слободе и љубави са Богом у Христу и такође, са другим бесмртним људским личностима, а то је бесмртна заједница у Духу Светоме у Цркви – Као заједница Свете Тројице и људи као обесмрћених психофизичких личности.” (Јевтић, 1994, стр. 179)

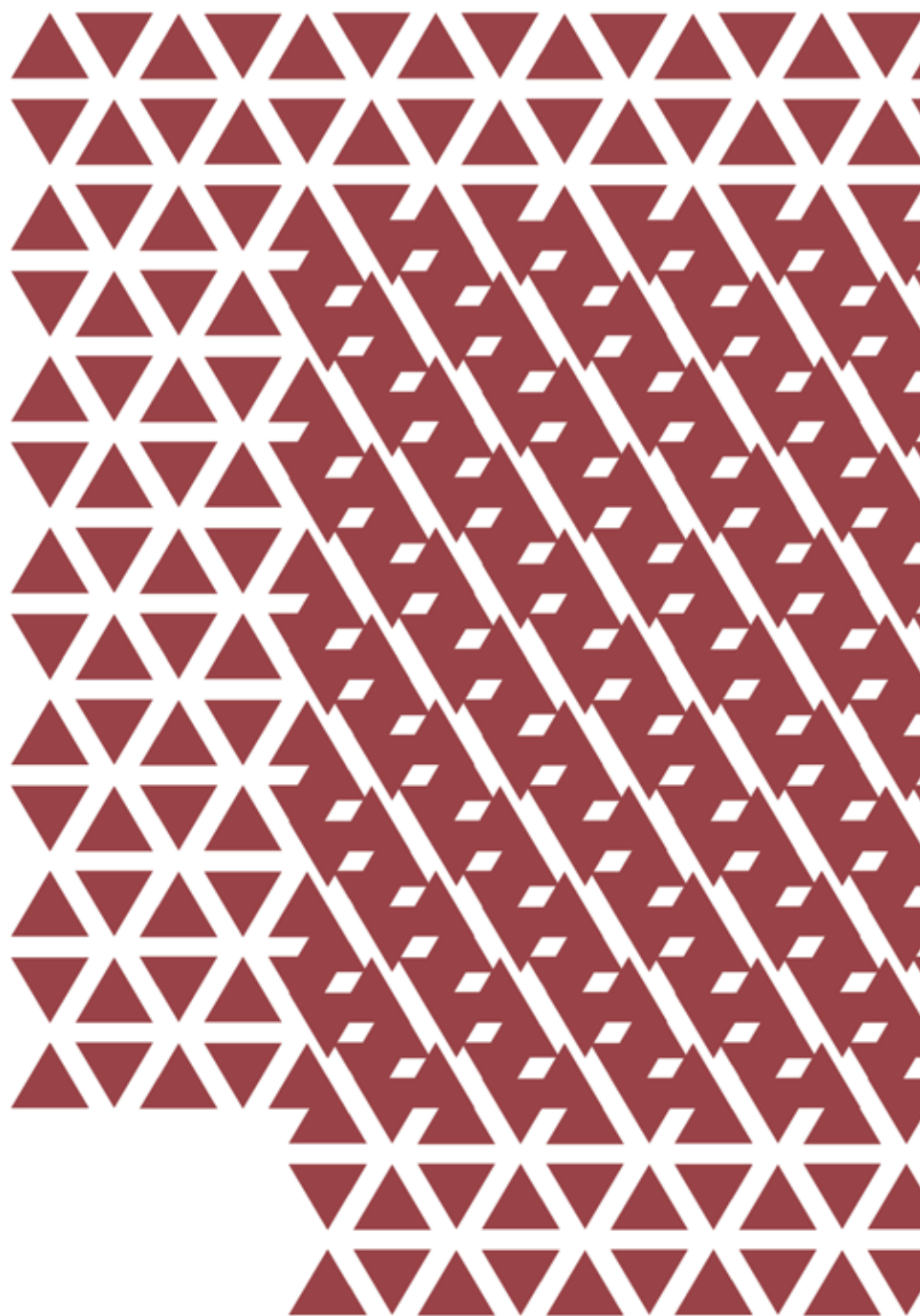
Закључак

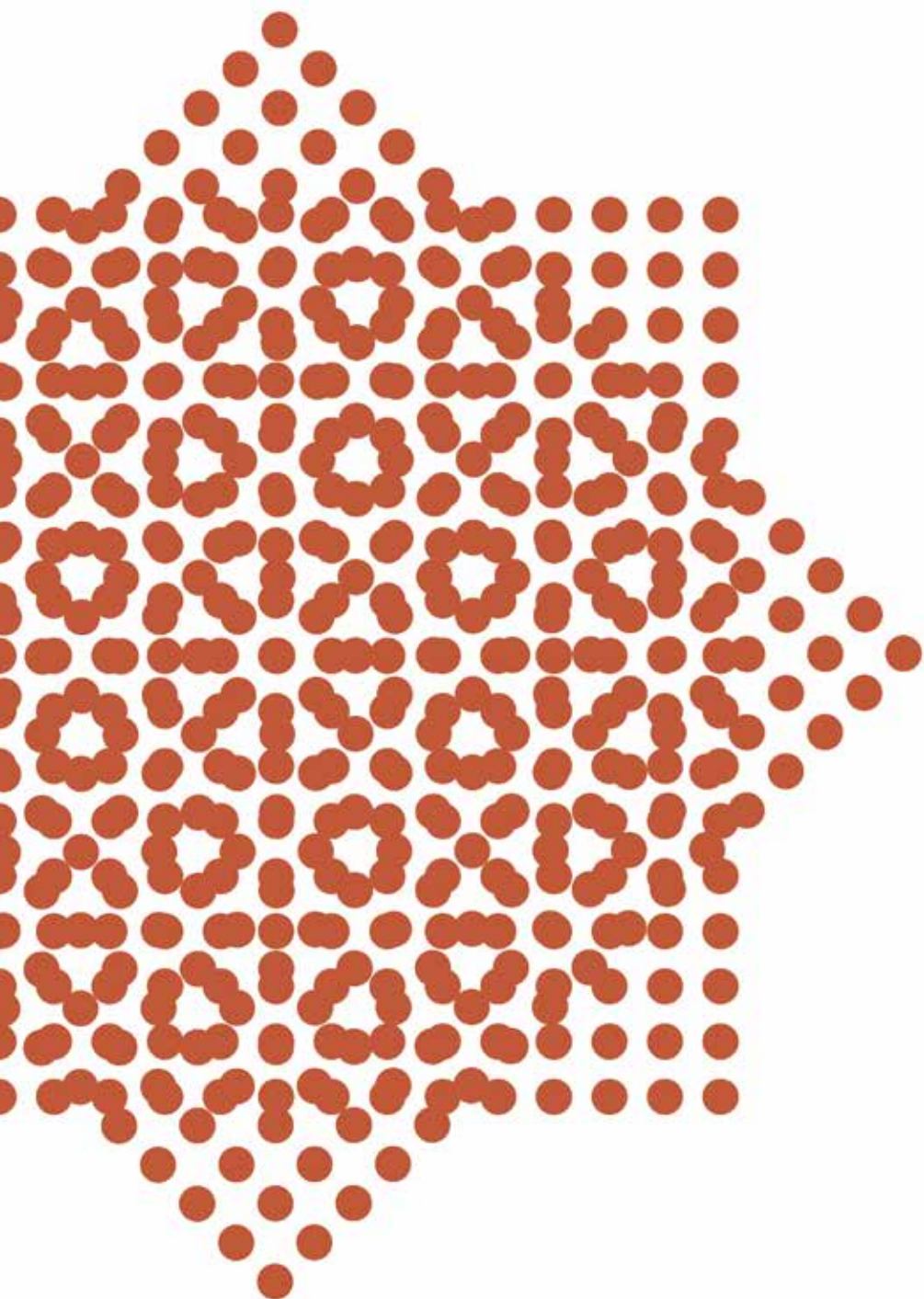
Православна вјеронаука и њена искуства извиру из искуства Светог предања Цркве као заједнице Бога и људи. Непролазна вриједност и несводивост људске личности на пролазне вриједности створеног свијета дају наду да изазови који су пред нама, а који иду у правцу деградације човјековог достојанства, буду успјешно превазиђени. Православна вјеронаука стоји заједно са другим традиционалним религијама као непремостива брана у заштити човјека као боголиког бића, створеног по слици и прилици Божијој. Та слика и прилика се огледа у слободи, љубави и заједници као егзистенцијалним потребама сваког људског бића. Човјекова Боголикост се остварује не само у црквеној заједници већ се разоткрива и унапређује кроз образовни и васпитни процес православне вјеронауке. Чињенице људске несавршености и огреховљености али и превазилажења истих кроз црквени начин постојања у Светим тајнама, указују на неопходност вјеронауке. Увођење у вјеру, објашњење и аутентично свједочење вјере кроз живот у вјери, даје наду да овај Божији свијет и Божији људи буду спремани за сусрет са Богом. Вјечност и пуноћа будућег живота који је сада скривен у Цркви као тајни и срцима вјерујућих као опит вјере, када настане Божији суд над људима ће се пројавити као непролазни плод поучавања у вјери. Због тога вјеронаука своје циљеве не темељи искључиво на функционалности човјека у овом свијету, већ на радости коју доноси освећујућа благодат Божија и која се пројављује као љубав према Богу и свим људима, али и као залог вјечног живота у непролазном царству Божијем.

Литература

Брија, Ј. (1999). Речник православне теологије. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.

- Васиљевић, М. (2015). Човек заједнице у Христу. Атина-Београд-Лос Анђелес: Институт за теолошка истраживања ПБФ, Севастијан прес, Интерклима-графика.
- Зизјулас, Ј. (2012). Црква у тајни пројављена, Огледи из евхаристијског богословља. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко - браничевске.
- Јанарас, Х. (2000). Азбучник вере. Нови Сад: Беседа.
- Јанарас, Х. (2007). Слобода морала. Крагујевац: Издавачка кућа Каленић.
- Јевтић, А. (1994). Философија и теологија. Врњачка Бања: Братство Св. Симеона Мироточивог.
- Кавсокаливит, П. (2003). Подвижник љубави - прозорљиви чудотворац. Нови Сад: Беседа.
- Карелин, Р. (2012). Како породици вратити изгубљену радост. Будва: Манастир Успења Пресвете Богородице-Подмаине.
- Мастројанопулос, И. (2006). Царство Божије Лек бесмртности. Србиње: Академија Св. Василија Острошког.
- Перић, Д. (2010). Божићни број). Предност онтологије над гносеологијом у црквеном образовању. Видослов, pp. 70-79.
11. Радовић, А. (1993). Основи православног васпитања. Врњачка Бања: Братство "Св. Симеон Мироточиви".
12. Шмеман, А. (2011). Евхаристијско богословље. Београд: Богословско друштво Отачник.

AHMED ČOLIĆ MIRZETA BRKIĆ AMMAR BAŠIĆ REUF IBRELJIĆ

Iskustva u realizaciji nastave islamske vjeronauke u Bosni i Hercegovini od 1992. do 2002. godine

---

Ahmed Čolić

ahmed.colic@fin.unsa.ba

Mirzeta Brkić

mirzeta.brkic@fin.unsa.ba

Ammar Bašić

ammarbasic@hotmail.com

Reuf Ibreljić

ibreljicreuf@live.com

*doktorandi Fakulteta islamskih
nauka i Filozofskog fakulteta,
Univerzitet u Sarajevu*

Originalni naučni rad

Primljeno: 15. 6. 2023.

Prihvaćeno: 29. 7. 2023.

Ključne riječi

Islamska vjeronauka,
nastavnici Islamske
vjeronauke, iskustva, nastava,
škola

Sažetak

Cilj ovog istraživanja je ispitati neposredna iskustva nastavnika u realizaciji nastave Islamske vjeronauke u Bosni i Hercegovini u periodu njenog uvođenja/vraćanja i etabliranja u odgojno-obrazovni sistem, okvirno od 1992. do 2002. godine. Prikupljanje podataka polustrukturiranim intervjuom trajalo je od oktobra 2022. do jula 2023. godine. Intervju je proveden s ukupno 13 nastavnika Islamske vjeronauke iz osam muftijstava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U radu su analizirani njihovi odgovori na pitanja o okolnostima u kojima je vjeronauka uvedena u škole; njihovoj stručnoj spremi; izazovima u realizaciji nastave; uslovima na radnom mjestu; saradnji i odnosu s upravama škola i drugim kolegama nastavnicima; podršci koja im jeste ili nije bila dostupna; te zanimljivim i anegdotalnim događajima. Višestruki značaj istraživanja prepoznaje se u sintetiziranju neposrednih iskustava nastavnika Islamske vjeronauke iz jednog bremenitog, predratnog, ratnog i postratnog perioda kao bogatog nasljeđa i izvora inspiracije drugim nastavnicima i istraživačima kojima će ovo područje biti u fokusu istraživačkog rada.

Ahmed Čolić

Mirzeta Brkić

Ammar Bašić

Reuf Ibreljić

أحمد تشوليتش

ميرزتا بركيث

عمار باشيتش

رؤوف إبرلييتش

Experiences in Implementing Islamic Religious Education in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 2002

الخبرات في تدريس التربية
الإسلامية في البوسنة والهرسك
من ١٩٩٢ حتى ٢٠٠٢

248

Keywords:

Islamic religious education, Islamic religious educators, experiences, teaching, school

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، مدرسو التربية الإسلامية، الخبرات، التدريس، المدرسة

Abstract:

This paper aims to examine the direct experiences of teachers in delivering Islamic religious education in Bosnia and Herzegovina from its introduction and restoration and integration into the educational system, roughly from 1992 to 2002. Data were collected through semi-structured interviews from October 2022 to July 2023. A total of 13 Islamic religious educators from eight muftiyats of the BiH Islamic Community. The paper analyzes their responses to questions about the circumstances under which religious education was introduced into schools, their professional qualifications, challenges in teaching, conditions in the workplace, collaboration, and relationships with school administrations and other colleagues, the support available or unavailable to them, and interesting anecdotal events. The importance of this study is manifold, as it synthesizes the direct experiences of Islamic religious education teachers from a challenging pre-war, war, and post-war period, which yielded not only a rich heritage but also serves as a source of inspiration for other teachers and researchers interested in this subject matter.

الملخص:

يقصد هذا البحث تحقيق خبرات المدرسين المباشرة في تدريس التربية الإسلامية بالبوسنة والهرسك في مرحلة إدماجها/إعادتها وإثباتها في النظام التربوي التعليمي من ١٩٩٢ حتى ٢٠٠٢. واستمر جمع المعلومات من خلال المقابلة شبه التركيبية من أكتوبر سنة ٢٠٢٢ حتى يوليو سنة ٢٠٢٣. وتمت المقابلة مع ١٣ مدرساً للتربية الإسلامية من ثماني ديار الإفتاء للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك. وتم في البحث تحليل أجوبتهم على الأسئلة عن الظروف التي تم فيها إدماج التربية الدينية في المدارس، وتأهلاتهم، والتحديات في التدريس، والظروف في مقر عملهم، والتعاون والعلاقة بإدارات المدارس والزملاء المدرسين، والدعم المتناول لهم أو غير المتناول، والأحداث الممتعة والنادرة. والأهمية المتعددة الجوانب للبحث تتجلى في تركيب الخبرات المباشرة لمدرسي التربية الإسلامية من المرحلة ما قبل الحربية والحربية وما بعد الحربية الشاقّة التي ستكون تراثاً غير ماديا ثريا ودائما ومصدر الإلهام ليس فقط لأجيال المدرسين القادمين بل لغيرهم من الباحثين أيضا الذين سيكون هذا المجال في بؤرة عملهم البحثي.

Uvod

*Kad je rat krenuo u nama je bujala
ta potreba da prenosimo znanje. (1)¹*

Vjeronauka i njena pozicija u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine bila je predmet brojnih stručnih i znanstvenih istraživanja tokom prethodne tri decenije. Razlog tome je i činjenica da je, nakon raspada bivše Jugoslavije, a posebno u periodu nakon agresije na BiH, prema riječima Alibašića (2009), bh. društvo radikalno promijenilo svoj stav prema religiji. U bivšem sistemu religija se smatrala privatnom stvari pojedinca, a u javnom prostoru nije imala značajnijeg mjesta niti utjecaja, posebno ne u javnim školama. Zbog toga se, kada je vjeronauka zvanično uvedena/vraćena u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, 1990-ih godina, na nju gledalo kao na poseban fenomen i plodno područje za istraživanje. Islamska vjeronauka (IV) je u ovom periodu imala specifične izazove, kao i nastavnici koji su je izvodili.

Historijski gledano, vjeronauka se kao tip vjerske naobrazbe na području Bosne i Hercegovine pojavljuje još od početka vladavine Osmanske države na ovim prostorima. Obrazovanje je bilo konfesionalno i neformalnog tipa, pri čemu su sve konfesije djecu podučavale vlastitoj religiji. Za muslimane, navedena naobrazba se uglavnom odvijala u mektebima. Od 1864. godine, kada je osnovana prva svjetovna stručna škola, *ruždija*, vjeronauka se, kao školski predmet, po prvi put pojavila u nastavnom planu i programu jedne javne škole. Pet godina kasnije osnovana je i škola u kojoj su se obrazovali nastavnici, *Darul-muallimin*. Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu vjeronauka je zadržana u javnim školama, a tako je ostalo i za vrijeme vladavine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a kasnije i Kraljevine Jugoslavije. Značajno je spomenuti da je vjeronauka u tom

1 Citati nastavnika navedeni su u kurzivu, a brojevi u zagradama nakon citata predstavljaju šifre dodijeljene nastavnicima tokom analize intervjuā.

periodu bila navedena kao prvi predmet u nastavnom planu i programu (Duranović, 2009).

Status vjeronauke se postepeno počeo mijenjati između dva svjetska rata, što je u konačnici vodilo ka njenom potpunom ukidanju i izbacivanju iz javnih škola. Prvo se pokušala svesti na jedan čas sedmično, ali uredba nije dugo trajala, pa se vjeronauka nastavila izvoditi dva puta sedmično. Drugo, imidž i efekti nastave Islamske vjeronauke nisu bili na zavidnom nivou jer se u nju nije ulagalo, pa se u sadržajnom i metodičkom smislu izvodila kao i mektepska nastava, o čemu svjedoče zapisi iz tog perioda (Mulić, 1932; Mulić, 1941; Mustafić, 2008). Nedostajala je sistemaska podrška u organizaciji/realizaciji nastave te stručnom osposobljavanju nastavnika. Naposljetku, 1945. godine, vjeronauka je prvo proglašena fakultativnim predmetom, a nakon toga i potpuno ukinuta 1952. godine (Beus, 2016). U narednih 40-ak godina vjeronauka je bila zabranjena u javnim školama odgojno-obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine.

Kada je 1990-ih godina otpočeo povratak vjeronauke u javne škole, prvo kroz eksperimentalni pilot projekat u nekoliko škola, a potom i zvanično, to je bila velika promjena za bh. društvo, koje je i po ovom pitanju imalo podijeljene stavove. Nastavnici pioniri, koji su tada predavali Islamsku vjeronauku, neiscrpan su izvor saznanja o kontekstu, okolnostima, uvjetima i drugim specifičnostima koje su obilježile proces uvođenja, odnosno vraćanja vjeronauke u javne škole. Inače, iskustva nastavnika u realizaciji nastave različitih predmeta zanimljivo su i značajno područje istraživanja većem broju istraživača u odgoju i obrazovanju jer pružaju brojne uvide u prirodu i funkcioniranje određenog predmeta. Međutim, istraživanju neposrednih iskustava nastavnika u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke, a posebno tokom njenog vraćanja i etabliranja u javne škole u BiH, ali i u kasnijem periodu, nije posvećeno dovoljno pažnje, što je i jedan od razloga zbog kojih je ovo istraživanje provedeno.

Metodologija istraživanja

Predmet, cilj i zadaci istraživanja

Predmet ovog istraživanja su neposredna iskustva nastavnika Islamske vjeronauke u osnovnim i srednjim školama u periodu uvođenja/vraćanja i etabliranja IV u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, okvirno od 1992. do 2002. godine. Pod iskustvima se u ovom radu podrazumijevaju sjećanja nastavnika o kontekstu, okolnostima, uslovima i efektima rada, kao i o doživljajima, događajima, izazovima, poteškoćama, problemima, naporima, potencijalima, podršci, anegdotama i zanimljivostima s kojima su se susretali i suočavali tokom organizacije i realizacije nastave Islamske vjeronauke u ovom predratnom, ratnom i postratnom periodu.

Cilj istraživanja jeste ispitati neposredna iskustva nastavnika u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke u osnovnim i srednjim školama, u periodu njenog uvođenja/vraćanja u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, od 1992. do 2002. godine. Jedna od funkcija istraživanja je opisati pregalački odnos nastavnika Islamske vjeronauke u njenom etabliranju u obrazovni sistem BiH u ovom izazovnom i bremenitom periodu, nadajući se da će ovo bogato nematerijalno nasljeđe biti izvor inspiracije, ne samo generacijama nastavnika koje dolaze nego i drugim istraživačima kojima će ovo područje biti u fokusu istraživačkog rada.

U skladu s ciljem istraživanja postavljeni su sljedeći istraživački zadaci:

- ispitati kontekst i okolnosti u kojima je Islamska vjeronauka uvedena u škole;
- utvrditi nivo stručne spreme nastavnika IV kada su počeli raditi u nastavi;
- ispitati izazove i poteškoće nastavnika tokom organizacije i realizacije nastave IV;
- doznati o uslovima koje su nastavnici imali na radnom mjestu;

- ustanoviti prirodu saradnje nastavnika s upravama škola i kolegama nastavnicima;
- saznati o podršci koja jeste ili nije pružena nastavnicima od različitih aktera u obrazovanju;
- ispitati dostupnost i ulogu udžbenika IV te drugih nastavnih materijala;
- otkriti efekte nastave Islamske vjeronauke (na učenike, roditelje i zajednicu);
- otkriti zanimljive i anegdotalne događaje iz perspektive nastavnika IV.

Uzorak i sociodemografska obilježja ispitanika

U istraživanju je učestvovalo ukupno trinaest (N=13) ispitanika, od čega je 7 nastavnika i 6 nastavnica Islamske vjeronauke, čime se nastojala postići ravnomjerna zastupljenost ispitanika prema spolu. Prosječna starosna dob ispitanika kada su prvi put ušli u učionice bila je 25 godina (M=25), s rasponom godina od 20 do 30. To su godine u kojima današnji studenti najčešće diplomiraju (od 22 do 24 godine), te tragaju za poslom i stupaju u radni odnos.

U trenutku kada su ispitanici počeli predavati Islamsku vjeronauku, najčešće su imali završenu medresu ili drugu srednju školu; ili su bili studenti na Islamskom teološkom fakultetu (sadašnji Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu); ili apsolvanti Islamske pedagoške akademije u Zenici ili Bihaću. Prije nego su počeli predavati IV, radili su u džematima i mektebima, vodili ženski hor ilahija i kasida, poučavali starije učenju u Kur'anu, te radili s mladima; ali u većini slučajeva, svi su radili volonterski. Neki od ispitanika su radili kao imami, hatibi i muallimi.

Ispitanici s kojima je obavljen intervju ušli su u učionice i Islamsku vjeronauku počeli predavati školske 1991/1992. godine, zatim 1993, 1994, 1997, 1998. i 1999, te na području manjeg bh. entiteta 2001. godine, jer je na tom prostoru Islamska vjeronauka kasnije uvedena u škole. Od ukupno trinaest (13) intervjuiranih nastavnika, njih dvanaest (12) je počelo predavati

Islamsku vjeronauku u osnovnim školama, a jedan (1) nastavnik u srednjoj školi.

Intervjuirani ispitanici su većinom preporučeni od strane muftijstava na čijem području rade, zatim od strane drugih intervjuiranih nastavnika (upitani su za kontakte svojih kolega), te od strane Uprave za obrazovanje Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Svi ispitanici rade kao nastavnici Islamske vjeronauke na području jednog od sljedećih muftijstava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: Banjalučko (1), Bihaćko (1), Goraždansko (1), Mostarsko (3), Sarajevsko (2), Travničko (2), Tuzlansko (2) i Zeničko muftijstvo (1). Izborom ovakvog uzorka istraživanja nastojala su se integrirati divergentna iskustva nastavnika i nastavnica Islamske vjeronauke koji su u periodu od 1991. do 2002. godine radili u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke u različitim muftijstvima, odnosno na prostoru osam muftijstava Islamske zajednice, koja ujedno zaokružuju cjelokupno geografsko područje Bosne i Hercegovine.

Prikupljanje podataka i postupak istraživanja

U prikupljanju podataka o iskustvima nastavnika u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke u osnovnim i srednjim školama, u periodu od njenog uvođenja/vraćanja i etabliranja u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, okvirno od 1992. do 2002. godine, korištena je kvalitativna metoda istraživanja i tehnika polustrukturiranog intervjua.

Kontaktirani nastavnici su najprije bili upućeni da pročitaju dokument *Informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju* u kojem su im detaljno opisani predmet, cilj i svrha istraživanja, način odabira ispitanika, dobrovoljnost i anonimnost učestvovanja, mogućnost odustajanja u bilo kojem trenutku, približno vrijeme trajanja intervjua, istraživački tim, kao i tehnički detalji vezani za pohranjivanje i transkribiranje intervjua za potrebe daljnje analize.

Nakon što su nastavnici pristali na sudjelovanje prvo su odgovarali na niz sociodemografskih i općih pitanja (da li su

predavali Islamsku vjeronauku u navedenom periodu, starosna dob kad su počeli predavati, naziv škole/a u kojoj/im su radili, stručna sprema i slična pitanja). Potom se pristupilo intervjuiranju. Intervjui su realizirani u periodu od oktobra 2022. do jula 2023. godine. Prosječno trajanje intervjuja iznosilo je 45 minuta. Korišten je set pripremljenih pitanja otvorenog tipa, a pojedina pitanja su formulirana i tokom intervjuā. Pitanja su se odnosila na: kontekst i okolnosti u kojima je Islamska vjeronauka uvedena u škole; nivoe stručne spreme i pripremljenosti nastavnika za nastavu; izazove i poteškoće tokom realizacije nastave; uslove koje su imali na radnom mjestu; prirodu saradnje s upravnima škola i kolegama nastavnicima; podršku koja im jeste ili nije pružena; pitanja o udžbenicima IV i drugim nastavnim sredstvima, izvorima i materijalima; pitanja o efektima nastave; te zanimljive i anegdotalne događaje.

Nažalost, nije bilo moguće primijeniti jedinstven obrazac intervjuiranja za sve ispitanike, što predstavlja jedan od nedostataka ovog istraživanja. U procesu intervjuiranja postupalo se onako kako je najbolje odgovaralo ispitanicima, te su tako intervjui obavljani uživo, online (putem Zoom ili Viber aplikacija), kao i e-mail korespondencijom. Sadržaji intervjuja su transkribirani i uslijedila je njihova analiza. Rezultati kvalitativne analize prikazani su u nastavku rada.

Analiza rezultata istraživanja i diskusija

Kada je riječ o *kontekstu i okolnostima u kojima je Islamska vjeronauka uvedena u škole* na području Bosne i Hercegovine, nastavnici su najprije podsjetili da je vjeronauka vraćena, a ne uvedena u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine: *Što se tiče vjerske pouke, znamo da u tom bivšem sistemu vjeronauka nije bila zastupljena. Znamo da je vjeronauka bila prije drugog svjetskog rata u školama. Ja bih rekao da vjeronauka nije uvedena nego je vraćena u škole, jer je i prije postojala.* (6) Ovu konstataciju potvrđuje činjenica da vjersko obrazovanje u školama na prostoru Bosne i Hercegovine seže još do Osmanske države

kada se u ruždijama, srednjim stručnim školama, predavala vjeronauka (Duranović, 2008). Ova praksa nastavljena je i kasnije, u vrijeme Austro-Ugarske, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije, da bi u vrijeme FNRJ prvo bila prebačena u status fakultativnog predmeta, a nakon toga i zvanično ukinuta 1952. godine (Beus, 2016). Od tada pa do 1990-ih, vjeronauka je bila zabranjena u javnim školama, nakon čega je postepeno vraćana u odgojno-obrazovni sistem BiH. Stoga, znanstveno je korektnije govoriti o povratku vjeronauke u javne škole, nego o njenom uvođenju.

Neki od nastavnika su naveli kako je neposredno pred agresiju omogućeno eksperimentalno izvođenje časova Islamske vjeronauke u pojedinim školama: *Prije uvođenja vjeronauke u škole vjerski predmeti se nisu izučavali osim u medresama i mektebima. Sjećam se da su prije agresije na Bosnu i Hercegovinu neki direktori osnovnih škola i srednjih škola omogućili da se eksperimentalno izvede čas vjeronauke prije nego što je Islamska vjeronauka postala dio Nastavnog plana i programa škola.* (4) Slično se dešavalo i u susjednim državama u kojima se vjeronauka počela izvoditi 1990-ih godina (Dedić, 2021). U Bosni i Hercegovini vjeronauka je zvanično vraćena u odgojno-obrazovni sistem 1992. godine, uz izuzetak pojedinih dijelova države gdje je taj proces završen tek desetak godina kasnije. Prvi nastavni plan i program za sve konfesionalne vjeronauke usvojen je 1994. godine (Kadić, 2020).

Nastavnici su govorili i o neizvjesnim počecima vraćanja Islamske vjeronauke, o nevjerici da je došao kraj sistemu u kojem su prethodno živjeli i strahu od onoga što slijedi: *S druge strane, to je bila još jedna zabrinutost u porodici, kako će se to, hoće li to biti sigurno. Još uvijek ni sama porodica nije mogla da vjeruje da smo mi izašli iz tog sistema, da li će biti problema, smije li se to tako javno pričati, hoću li ja sad imati probleme radi toga što radim, što pričam.* (5) Specifično stanje kroz koje su prolazili nastavnici vjeronauke i svi oni koji su se upuštali u glasan govor o vjeri u javnom prostoru, bilo je vrlo izazovno, posebno iz razloga što je

takva praksa bila strogo zabranjena gotovo pola stoljeća. Uz navedeno, nastavnici su podsjetili da je početak procesa vraćanja vjeronauke u škole bio obilježen predratnim i ratnim dešavanjima: *Bio je to ratni period, vrlo teško vrijeme. Borili smo se za čisto preživljavanje. Islamska vjeronauka kao predmet se uopšte nije izučavala u školama. Netom pred početak rata (august 1991) na FIN-u se organizovao seminar u cilju edukacije nastavnika za uvođenje istog u školstvo. Početak rata je prekinuo dalje aktivnosti.* (2) Na seminaru je učestvovalo preko 340 svršenika medresa i fakulteta koju su pripremani za realizaciju nastave Islamske vjeronauke u javnim školama u Bosni i Hercegovini. Kako je *Preporod* izvijestio, seminar je opisan “kao najveći poduhvat Islamske zajednice zadnjih decenija” (Smajlović, 1991).

Zanimljivo je da su nastavnici koji su početak agresije na Bosnu i Hercegovinu dočekali u učionici, upravo to što su predavali Islamsku vjeronauku percipirali kao svoj način borbe i otpora agresoru. Kao način suočavanja, može se reći da su se koristili *misijom protiv agresije*, a to zorno prikazuje i izjava jedne nastavnice: *Kad je rat krenuo u nama je bujala ta potreba da prenosimo znanje. Meni je bilo tako ružno da sjedim u kući, a da nikom ništa ne prenosim i ne pomognem.* (1) Tome svjedoče i riječi nastavnika: *Za mene je to bila misija koju trebam ispuniti bez obzira na plaću ili ovosvjetsku nagradu.* (10) Za sve intervjuirane nastavnike, a vjerujemo i za sve ostale koji su Islamsku vjeronauku predavali u ovom izazovnom vremenu, jednom oživljena misija ostala je takvom za cijeli radni vijek, budući da i danas ono što rade prevashodno doživljavaju svojom misijom: *Od svega navedenog(...) misija (...) i danas ga tako doživljam.* (9) *Od prvog dana ulaska u učionicu 1992. godine pa do danas svoj poziv sam smatrala i smatram misijom koja sa sobom nosi ogromnu odgovornost i sa takvim doživljam ću, ako Bog da, završiti svoj posao.* (2) *Dakle, biti vjeroučitelj je nešto što me nekako vuklo i uvijek sam nekako pronalazio načina da barem nekoliko razreda uzmem* (8), kazao je nastavnik koji je obnašao nekoliko funkcija unutar Islamske zajednice, ali je biti vjeroučitelj za njega predstavljalo posebno misijsko djelovanje.

Kada se radi o *pripremljenosti nastavnika za ulazak u učionice i realizaciju nastave Islamske vjeronauke*, a kako je prethodno navedeno, nastavnici su u trenutku kada su počeli predavati najčešće imali završenu medresu ili neku drugu srednju školu; ili su bili studenti na Islamskom teološkom fakultetu (sadašnji Fakultet islamskih nauka UNSA); ili su bili absolventi Islamske pedagoške akademije u Zenici ili Bihaću; dok su neki od nastavnika radili kao imami, hatibi i muallimi. Dakle, nastavnici u tom trenutku nisu imali zadovoljavajući nivo stručne spreme koji je danas potreban za rad na poziciji nastavnika Islamske vjeronauke: *Obzirom da sam završila Gazijinu medresu, nastavni sadržaji koje sam predavala su mi bili poznati, ali ne i metodički potpuni jer se nismo obrazovali za rad u školi.* (2) Ipak, nastavnici su znali da, kako bi njihovo misijsko djelovanje bilo potpunije, neminovno je nastaviti educirati se.

O njihovoj ustrajnosti na tom izazovnom putu punom prepreka, najbolje svjedoče riječi jedne od nastavnica: *Nikad nisam odustajala od fakulteta, iako su me životne okolnosti odvlačile od toga. Teologiju sam završila tri godine do kraja rata, ali sve je to bilo u ratnim okolnostima; imala sam malo djeteta za koje sam se morala boriti (muž je poginuo) jer nisam imala prihode. To me je malo odvlačilo od studiranja, jer sam morala raditi, a željela sam da vjeronauka opstane. Osjećala bih se kao najveći izdajnik da nisam ostala u školi.* (1)

Nastavnici su istakli i ulogu Islamske zajednice u njihovoj tadašnjoj i kasnijoj doedukaciji: *I Islamska zajednica je podizala taj prag stručne spreme i uvijek je bio taj jedan zahtjev da se trebamo doškolovati, usavršavati kako bi što bolje odgovarali potrebama.* (5) O posvećenosti i predanosti misiji koju su preuzeli, možda najbolje svjedoči i činjenica da su svi intervjuirani nastavnici nastavili svoje formalno obrazovanje na islamskim akademijama i fakultetima, te da su u ratnim i/ili postratnim godina stekli diplome i stepen stručne spreme koji je bio uvjet za izvođenje nastave Islamske vjeronauke. Već 2000. godine objavljeni su podaci da od ukupno 745 nastavnika Islamske

vjeronauke, koliko ih je tada bilo angažirano u javnim školama u BiH, njih 70 ima fakultetsku spremu, a 120 višu naobrazbu, uz napomenu da se kontinuirano radi na doedukaciji kadra te da je primjetna tendencija poboljšanja (Omerdić, 2000).

Izazove i poteškoće koje su nastavnici imali tokom organizacije i realizacije nastave Islamske vjeronauke, kao i uslove koje su imali na radnom mjestu najkorisnije je potkrijepiti sljedećim citatima: U mojim uslovima sigurnosni aspekt je bio najteži jer se znalo dešavati da granate padaju neposredno pored škole, pa tada nisam mogao niti izvoditi redovnu nastavu niti djecu poslati kući, a vriska i jecaji djece i danas mi ponekad odzvanjaju u sjećanju. (11) Uslovi nisu bili dostojni civilizovanog čovjeka. Radili smo u podrumima bez struje, prozora, vrata, grijanja, hrane i bez ikakve materijalno-tehničke podrške. Nerijetko je našu nastavu pratilo višesatno granatiranje i vojne operacije. (2) Mi nismo išli u školu nego smo išli u podrume uz svijeće i mi smo naveče izvodili nastavu; nema table, nema krede, tzv. suha nastava jer nismo smjeli u školu od granatiranja. (12) Sjećam se da sam sahat vremena pješačio kako bi održao jedan čas vjeronauke za djecu od 1. do 5. razreda. (10) Počeci su bili teški, nastava se realizovala na hodniku, dešavalo se da me istjeraju iz učionice. (3) To je ogroman posao bio (...) kad uz memo imamske poslove i ove poslove učitelja vjeronauke jer nismo imali (kadra). (8)

Navedeni citati i svjedočenja nastavnika Islamske vjeronauke možda najbolje opisuju uvjete u kojima se ona realizirala u periodu uvođenja/vraćanja u javne škole. Biti dijelom ovog procesa, pionir etabliranja Islamske vjeronauke u odgojno-obrazovni sistem svoje domovine i nosilac bremena i odgovornosti u ovom izazovnom i nesigurnom vremenu, zaslužuje svaku pohvalu i priznanje. O navedenim iskustvima, uvjetima i izazovima potrebno je češće govoriti, posebno na fakultetima koji pripremaju buduće nastavnike Islamske vjeronauke, kako bi se organizaciji i realizaciji nastave ovog predmeta u današnje vrijeme, koje je u odnosu na gore opisano, ipak obilježeno sigurnošću, boljim radnim uvjetima i drugim blagodatima, posvetila

dodatna pažnja te kako bi se više cijenila i misijski osvijestila uloga današnjih nastavnika Islamske vjeronauke.

Važno je još istaknuti da su nastavnici uglavnom nastavu izvodili volonterski, budući da: *Ugovora nije bilo. Mi smo ulazili onako volonterski.* (5) *Na papiru nas nigdje nema do 1996. godine, osim što ćete nas naći u ljetopisima škole.* (1) Ali, nastavnici nisu odustajali od svoje misije: *Nikad, nijednog momenta, nisam pomislila da ostavim školu, iako su mi mnogi govorili da sam 'budala' jer radim besplatno.* (1) Ovakva i slična iskustva, nastavila su se i u narednoj deceniji u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine. Nastavnik koji je u postratnom periodu predavao Islamsku vjeronauku u školama na području Banja Luke prenosi sljedeće iskustvo u vezi s organizacijom i realizacijom nastave: *Iskreno možemo kazati, kao rudar u rudniku, borba sa sobom i svojim iskustvom, a s druge strane borba sa sistemom, jer u Republici Srpskoj ste već bili označeni kao neko ko remeti njihovu rutinu.* (10)

Kada je u pitanju *priroda saradnje s upravama škola i drugim kolegama nastavnicima, kao i podrška koja jeste ili nije pružena nastavnicima od strane različitih aktera u obrazovanju* moguće je ekstrahirati različita iskustva. Pojedini nastavnici navode da su se obraćali drugim kolegama u školi za pomoć: *(...) pa sam se često obraćala učiteljima i nastavnicima za savjete, sugestije sa kojima sam radila u cilju unapređenja svog rada.* (2) Na ovaj način, nastavnici su pokazivali spremnost za traženjem i prihvaćanjem pomoći i podrške, te jaku želju za učenjem i stjecanjem iskustva. Današnja pozicija nastavnika i vjeronauke kao predmeta možda najbolje potvrđuje njihovu nesalomljivu volju i nastojanje da se kontinuirano razvijaju i educiraju.

Također, nastavnici su naveli kako su bili svjesni da je *plata bila veoma niska svim prosvjetnim radnicima.* (9) *U jednoj osnovnoj školi direktor mi je htio da plati 30 KM za mjesec dana uz objašnjenje da može da mi plati 1 KM ako mu je to volja.* (3) Neki od nastavnika su naveli kako su ih kolege iz drugih oblasti čudno dočekali misleći da nam tu nije mjesto. (13) Nastavnici su naveli još neke negativne reakcije školskih kolektiva: *Sjećam se da je sam*

taj kolektiv bio jako negativno nastrojen prema Islamskoj vjeronauci i sjećam se kada je taj direktor mene uveo, ustvari, pozvao me na nastavničko vijeće (...) ružni komentari. (5) Kod znatnog broja ljudi, pa tako i drugih nastavnika, još uvijek je vladao stav iz bivšeg sistema, da vjeri i vjeronauci nije mjesto u javnom prostoru, pa tako ni u odgojno-obrazovnom sistemu.

Nastavnici su istaknuli i to da su ih kolege često podsjećale na mogućnost ukidanja vjeronauke te da je vjeri i vjeronauci mjesto u mektebu: *Progutali smo i mnogo uvreda, 'ukinut će vam to, to neće opstati', ali mi smo ustrajali. (1) (...) neprihvaćenosti i nerazumijevanja radnih kolega. Često su se postavljala pitanja: 'Zašto vjeronauka u školi kada joj je mjesto u mektebu? (2) Jedan od zaključaka nastavnika Islamske vjeronauke je bio i taj da su oni, nastavnici Islamske vjeronauke uvijek pod budnim okom javnosti pa tako i kolega. (3) To je bio veliki izazov.*

Međutim, nekolicina nastavnika spominje i vrlo pozitivna iskustva: *Kada sam prvi put došao u srednju školu, izvanredno sam dobro dočekan u zbornici, (...) i da je to dočekano sa jednom radošću, ja bih rekao sa jednim odobravanjem, da je pokrenuta vjeronauka (...) i mislim da je bilo kompletno, dakle na tom društvenom nivou, jedno oduševljenje s predmetom vjeronauke, odnosno islamske kulture i civilizacije (kako se tada u srednjim školama zvao predmet Islamska vjeronauka).(8) Drugi nastavnici su podijelili slična iskustva: *Komunikacija je bila srdačna, uzajamno razumijevanje i pomaganje, bez ikakve diskriminacije. (4) Nisam imala problema iskreno, imala sam veliku podršku tadašnjeg direktora u svakom smislu. Odlično. Nikada nisam bila ni na koji način marginalizirana, niti potcijenjena, čak štaviše, vrlo cijenjena i uključena u mnoge školske aktivnosti. (9) Učiteljice su većinom bile u vjeri i imala sam podršku. Ako bi neko i pričao nešto protiv vjeronauke, kolegice bi me zaštitile. (1) Bio sam veoma dobro prihvaćen i od školske uprave i od kolega nastavnika. (7) Ovakav vid podrške nastavnici nisu zaboravili, te se i danas trude kontinuirano pružati podršku svojim kolegama nastavnicima.**

Jedan od nastavnika izvještava da se u njegovoj školi znalo dešavati i ovo: *Svaki razred koji je bio problematičan dodjeljivao se vjeroučitelju, jer ćemo mi najbolje izaći s njima na kraj.* (13) Ovo se može interpretirati i kao povjerenje u odgojne metode nastavnika Islamske vjeronauke koje je uprava škole imala. Osim toga, jedan od nastavnika ističe i to da: (...) *nas pitaju poslije 'Šta im vi radite pa su vam mirni na časovima?' Ništa im ne radim, samo pričam s njima, komuniciram, a ne samo ono: 'Ja sam vam nastavnik'.* (12) Navedeno ukazuje na to da su i drugi nastavnici bili spremni da uče od svojih "novih" i "neiskusnih" kolega.

Ipak, nastavnici konstatiraju da je bilo potrebno dosta rada i truda, s njihove strane, u ovim počecima da vjeronauka bude prihvaćena i ravnopravna s drugim predmetima. S tim u vezi, nastavnici ističu radost i oduševljenje kada je vjeronauka postala izborno obavezni predmet, ali i strah za ispunjavanjem povjerenja koje im je ukazano: *Bilo je potrebno ulaganje velikog napora, truda i zalaganja u odnosu na druge kolege kako bi se predmet svrstao rame uz rame s drugim nastavnim predmetima i kako bi bio prihvaćen u široj javnosti.* (2) *Poslije 1996. godine predmet Islamska vjeronauka dobiva 'određen' status, velikim zalaganjem prvih vjeroučitelja, što utiče na pozitivno mišljenje okoline.* (2) *Onog momenta kada je nastava Islamske vjeronauke postala izborno obavezna bilo je olakšanje s jedne strane, a s druge odgovornost i veća težina misije. Morali smo opravdati i zadržati povjerenje, ne samo Islamske zajednice, već i roditelja, učenika i raditi mnogo više od svih drugih nastavnika, obzirom da smo konstantno i dan danas pod opservacijom javnosti.* (3) *Ove prve generacije su, da kažem, postavile temelje i razvile su vjeronauku i otvorile joj mogućnosti koje su zbilja neizmjerne i dovele su je do stepena da je u istoj ravni s drugim predmetima. Ja to mogu da vidim i po činjenici da već sada imamo, recimo, samo na području mog ministarstva možda nekih 10 direktora koji su vjeroučitelji, pa tako pomoćnika direktora, dakle da oni imaju jedan status kao i svi drugi uposlenici škole što je zbilja bilo nezamislivo u tim prvim godinama.* (5) Ipak, za ovakav status Islamske vjeronauke se trebalo izboriti, podnijeti

iskušenja i izazove vremena, te kontinuirano raditi na sebi i svojoj edukaciji, te imidžu i poziciji samog predmeta.

Podrška koju su nastavnici Islamske vjeronauke posebno valorizirali jeste ona od strane imama i Islamske zajednice, iako ni tu nije bilo sve bez problema: Islamska zajednica nas je tek kasnije ustrojila, ona nam je važna bila. Mi smo njihovi, oni naši. (...) ali bilo je momenata kad su nam oni skakali u stomak, naravno tu mislim na neke ljudi koji su se trenutno našli tu, ali uvijek bi došli ljudi koji su promišljali ozbiljno i opet je sve došlo na svoje. Mi ne bismo ništa mogli bez Islamske zajednice. Bila je komunikacija nekad čudna, neki su mislili da smo mi konkurencija mektebu. (1) Važno je naglasiti da se radi o periodu obilježenom agresijom na BiH kada su svi sistemi bili napadnuti i pod opsadom. Komunikacija, saradnja i systemska podrška je u velikoj mjeri bila ograničena, ali su nesebični i hrabri uvijek pronalazili način da pomognu drugima. Neki nastavnici su komentirali tadašnju situaciju uz osvrt na današnje prilike: Od Rijasetu smo očekivali više komunikacije u vidu zaštite radnika, nastavnog osoblja, nastavnog materijala (...), ali međutim bili smo prepušteni sami sebi. Ni dan-danas nastavnici Islamske vjeronauke ne dobijaju besplatno udžbenike, materijal za nastavu Islamske vjeronauke, laptope, što mislim da je veliki propust obzirom da nastavnici drugih predmeta su u prednosti nad nama jer većinu stvari dobijaju besplatno. (3) Ovo je ujedno i poziv intervjuiranih nastavnika da se podrška na terenu sistematično razvija, te konkretno unaprijedi i poboljša.

Nastavnici Islamske vjeronauke su tokom realizacije nastave nastojali djeci ukazati i na potrebu za pohađanjem mekteba: *U razgovoru sa imamima i u razgovoru sa djecom u školi pokušao sam da animiram djecu da idu na mektepsku pouku. Jer na vjeronauci u školi učenici dobivaju neka općenita znanja iz islama, a u mektepskim učionicama je prilika da ta znanja usavršavaju: učenje Kur'ana, praktično učenje Kur'ana i taj praktični dio i ambijent koji je u prednosti nad vjeronaukom. (6) S obzirom na navedeno, nije iznenađujuće da je ova saradnja s imamima, hatibima*

i muallimima bila i ostala na zavidnom nivou: *Mi smo (imami i nastavnici) imali svakodnevne susrete i stalno smo bili zajedno i dopunjavali smo se kada je u pitanju nastavni plan i program. Znam da smo prvi nastavni plan i program otkucali, odšampali i da smo u tome uživali.* (8) *Uvijek je postojala veoma dobra komunikacija sa mjesnim imamom, pa smo s djecom obilazili džamije, organizirali zajedničke humanitarne akcije, prikupljanje paketića i podjela učenicima povodom Nove hidžretske godine.* (4) *Nikakve ljubomore među nama, jedni druge smo podržavali. Gdje god sam zamolila imame da uđem u neku od lokalnih džamija uvijek su me podržali.* (1) *Uvijek i u svakom vremenu imali smo i imamo i danas izuzetnu saradnju. Naravno da je bitna. I pored toga što učenici imaju vjeronauku u školama insistiram da pohađaju mekteb, motivišem ih 'svojim metodama' na to. Imamima pomažem u realizaciji njihovih projekata kada god se ukaže potreba.* (9)

Prethodno navedena podrška nastavnicima Islamske vjeronauke od strane Islamske zajednice možda je i najeklatantnije, prema riječima nastavnika, vidljiva u *dostupnosti i ulozi udžbenika Islamske vjeronauke te drugih nastavnih materijala*, budući da pojedini nastavnici hvale brzu reakciju Islamske zajednice, ne samo za izradu udžbenika, već i za izradu nastavnih planova i programa: *Islamska zajednica se brzo organizirala, pa su objavljeni udžbenici. Oni su bili polazna osnova koja se mogla dalje dograđivati. Vrlo brzo Islamska zajednica je pratila trendove u odgoju i obrazovanju. I u početku, kako nije postojalo ništa kako su nastavni planovi i programi rađeni, onda su se oni mijenjali, revidirali, usklađivali s potrebama odgoja i obrazovanja, i svim reformama koje su se kod nas dešavale od '95. do danas, a bilo ih je mnogo. Sad kad idem po terenu, kada razgovaram s nastavnicima različitih profila, nerijetko smatraju da je to najuređenije u Islamskoj vjeronauci, da su NPP-ovi najbolji, da oni prate zahtjeve učenika.* (5) Osim toga, nastavnici naglašavaju olakšanje koje su im udžbenici donijeli: *Prije štampanja rad je bio veoma teži, moralo se dovijati svakako i snalaziti. Nakon štampanja udžbenika znatno je olakšan rad nastavnika.* (7) *Mojoj radosti nije bilo kraja*

kad sam dobila te udžbenike. Ti su udžbenici meni bili dobri, puno su mi pomogli. (2)

Iako su nastavnicima prvi udžbenici bili od mnogostrane pomoći, za udžbenike koji su kasnije štampani nekoliko njih ima negativne kritike: (...) *Po pitanju udžbenika Islamske vjeronauke, tu se još dosta toga može uraditi (...) Ja bih posebno podvukao, jako je bitno da se naprave vrhunski, što je moguće bolji udžbenici (...) Jako je bitno u NPP-u i udžbenicima Islamske vjeronauke osmisliti svaku nastavnu jedinicu i dati maksimum što je dobro i približiti tu jedinicu djeci (...) Ima tu dosta, dosta prostora za poboljšanje. (7) (...) Po meni su dobrodošli udžbenici, ali su moja očekivanja bila u nekim dijelovima udžbenika puno veća. Radim već dugo u školi i smatram da ima tema koje nedostaju, ali i koje su viška. (10) (...) Novi (udžbenici) pomalo bježe od striktnih vjerskih tema kao da se nekome dodvoravamo (...)* (13) Navedene kritike, savjete i preporuke pionira u realizaciji nastave Islamske vjeronauke, upućene na račun udžbenika i nastavnih planova i programa, bilo bi dobro konsultirati prilikom nove reforme.

Ljudima je svojstveno da žele vidjeti i svjedočiti rezultatima svoga rada. Iako su nastavnici u ovom istraživanju više puta naglašavali da su predani misiji prenošenja znanja i da to rade zarad Božijeg zadovoljstva, ipak su istakli i neke konkretne i relativno trenutno vidljive *efekte nastave Islamske vjeronauke* koji su im davali snagu, inspiraciju i motivaciju da ustraju u svom djelovanju. Pojedini efekti nastave se odnose na djecu, pojedini na kolege nastavnike u školi, dok su pojedini vezani za roditelje i društvenu zajednicu.

Djeca, odnosno učenici, bili su najveći izvor motivacije nastavnicima, što potvrđuju i njihove sljedeće izjave: (...) *djeca u nama vidjela da imaju s nekim da podijele neke svoje probleme, da imaju prostora da razgovaraju s nekim o temama o kojima do tad nisu imali da razgovaraju (...)* (5) *Čovjek osjeti zadovoljstvo kada vam dijete napiše neku lijepu poruku, na neki listić u obliku srca i tako moj najdraži nastavnik. (6) Djeca su mi davala snagu, to su bili multitalenti (...)* *U ratu smo imali vrhunске priredbe ilahija i*

kasida, da bi moja kolegica koja nije bila u vjeri kazala: 'Ovo nije za škole, već za Zetre'. (1) (...) Kada obrađujete na času vjeronauke neke nastavne teme i jedinice i kada vidite da su učenici zainteresovani za nastavu, kada vidite osmijehe na dječijim licima i kada vidite da postavljaju pitanja pa im nastavnik odgovori, kada sa radošću izvršavaju svoje zadatke na časovima (...) (6)

Osim od svojih učenika, povratne informacije o efektima vlastitog rada nastavnici su dobijali i od kolega nastavnika, kao i od roditelja djece: (...) *kolege su počele da ističu kako se na djeci osjeti da poste, kako su djeca drugačija kako osjete tu jednu duhovnu dimenziju smirenosti u tim svojim učenicima čak i oni koji evo ne žive vjeru. (5) Riječi jedne majke posebno potvrđuju navedeno: 'Ma znate šta, ja ne mogu nikad da Vam zaboravim, Vi ste mog Bakira digli, ono što je sad postigao u životu sve je zahvaljući Vama.'* (5) *Da, jesam, sretna sam kada sretnem bivše učenice koje su stavile hidžab ili roditelje koji kažu da sam ih ja inspirisala i da sam bila razlog da počnu razmišljati o hidžabu. Također, mnogo mojih učenika upisalo je medresu, a i oni koji nisu, o njima često čujem i pratim njihovo napredovanje koje je u skladu sa islamskim normama (...) osjećaj ponosa jedne majke čije je dijete na dženzazi svog djeda učilo određenu suru zajedno sa mjesnim imamom zahvaljujući predmetu Islamske vjeronauke (...) s nekim od mojih učenika sam zajedno bila na hadžu i umri što je poseban osjećaj (...) naravno nema ljepšeg osjećaja nego kada vas vaši bivši učenici selame kada dođete u neku instituciju, a oni ustanu iz respekta i ponosno vas predstave kao svoje nastavnike kada javno govore o vama kao najboljem primjeru ljudskosti i karaktera kao uzora i kao nastavnika koji predaje i njihovoj djeci. (3) Svjedoke tog vremena imam te moje učenike, to su obrazovani i uspješni ljudi, srce mi je puno kada vidim njihove uspjehe u medijima. (1) Naravno. Dosta te djece je ostalo ovdje i redovne su džematlije naših džamija. (9) Naravno, to se da primijetiti, pa da Vam čak i kažu: 'Baš smo se poželjeli vašega društva.'* (10) *Meni jedan od najdražih trenutaka je bio taj kada mi je učenik rekao da mu je i majka počela klanjati vidjevši njega. (13) Navedeni primjeri mogu poslužiti kao inspiracija i motivacija, posebno imajući u vidu efekte Islamske*

vjeronauke, jer se ona od trenutka vraćanja u odgojno-obrazovni sistem, kao školski predmet izvodi već 30 godina u stotinama škola širom Bosne i Hercegovine.

Nastavni proces je nerijetko zasićen zanimljivim i anegdotalnim događajima, te su neke od njih nastavnici i izdvojili: *Sjećam se jednog momenta: ide kolegica i smije se: 'Draga Amela, dijete plače u razredu, pitam ga što plače, kaže: Izgubio knjigu Es-selamu alejkum.'* (1) Jednom sam rekao: 'Prouči fatihu'; dijete mi kaže: 'Šta je to'; pa kući majki govori, a majka mu kaže: 'Pa to ti je Elham', a dijete kaže: 'Pa što mi nije rek'o da je to Elham. Šta je fatiha.' (12) U školi kada smo obrađivali temu dženaze namaza pa je bilo govora o uvjetima za dženazu i jedna učenica je rekla da li je uvjet 'da mrtvac šuti', a to je čula kolegica Zdenka, pa vrlo često to spomene kao pošalicu (...) Roditelj, gospodin Sipović, čije sedmero djece pohađa Islamsku vjeronauku mi jedne prilike kaže: 'Efendija, nemoj se miješati u moju porodicu'. A ja onako šokiran: 'Otkud to?' On kaže: 'Moja djeca kažu, efendija rekao to, efendija rekao ovo, ispade da ih ja ne odgajam'. (13)

Tokom razgovora neki nastavnici su osjetili potrebu da upute i **savjet** svojim mlađim kolegama: *Savjetujem mlađe kolege da imaju komunikaciju sa starijim kolegama. Naše iskustvo je bazirano na teškim izazovnim vremenima i moramo biti budni i mudri da nam se taj kontekst u kojem smo mi počinjali sa vjeronaukom više nikad ne ponovi.* (2) Osim savjeta, neki su izrazili i svojevrsni žal za izostankom nagrada i priznanja za nastavnike, čime bi se barem simbolično, odalo priznanje pionirima u nastavi Islamske vjeronauke: *Ja, evo, nažalost, od Islamske zajednice nikada nisam dobio konkretno neko fino priznanje, valjda će nekada oni to dati, recimo od (...) sam u dva navrata dobio, dva velika priznanja za rad sa djecom i za rad u tom centru itd. Valjda će i ovi naši nekada skontati da se i ljudi trebaju malo nagrađivati.* (8) *Obzirom da su prvi vjeroučitelji uložili ogroman napor i trud u afirmaciji i statusu predmeta u obrazovnom sistemu, a time i postavili čvrste temelje islamskog odgoja i obrazovanja mladih, smatram da nisu dovoljno nagrađeni niti promovisani u svrhu zahvale*

i uvažavanja istih. Najviše što smo dobili jeste zvanje 'vjeroučitelj veteran'. Mnogi nisu obavili hadždž niti umru, a to bi bio najmanji vid zahvale. Također, smatram da bi se istima trebao (a njih je mali broj) priznati ratni rad kao radni staž. Četiri godine volonterskog rada nije mali period. (2) Gore navedene izjave 'nastavnika veterana' razumijevamo u svjetlu vrlo razumne potrebe čovjeka da se njegov rad prizna i vrednuje, ali i u svjetlu efekta kojeg bi ovakva priznanja ostavila na sve nastavnike Islamske vjeronauke. Time bi se konkretno pokazalo da se njihov rad u izazovnom predratnom, ratnom i postratnom vremenu, kao i rad svim drugih nastavnika Islamske vjeronauke koji doprinose ostvarenju njenih ciljeva, itekako cijeni i uvažava od strane sistema koji im je po funkciji nadređen, ali je ujedno i servis koji osluškuje potrebe i pruža kontinuiranu podršku.

Zaključci

Iskustva nastavnika Islamske vjeronauke iz perioda njenog vraćanja u javne škole i etabliranja u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine značajan su izvor za razumijevanje prirode, organizacije i realizacije nastave Islamske vjeronauke. Iz sjećanja i neposrednih iskustava 13 intervjuiranih nastavnika, prikazanih u ovom radu, mogu se derivirati brojne poruke i zaključci. Jedan od njih je da Islamska vjeronauka 1992. godine nije uvedena u odgojno-obrazovni sistem BiH, nego je vraćena, jer je njeno izvođenje u javnim školama u BiH zabilježeno još od doba Osmanske uprave, preko Austro-Ugarske, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.

Kada su u pitanju kontekst i okolnosti u kojima je vjeronauka postepeno vraćana u javne škole, nastavnici su istaknuli da je u društvu vladala atmosfera nevjerice da je sistem koji je trajao skoro pola vijeka sada prestajao postojati. Osim toga, ovaj period je bio obilježen agresijom na BiH i izazovnim uvjetima u kojima se vjeronauka trebala, ne samo predavati u školama nego i postepeno etablirati u odgojno-obrazovni sistem. Nastavnici su bili glavni nosioci tog procesa. Uz izazove s kojima

su se suočavali, rad u nastavi vjeronauke uvijek su doživljavali kao misiju.

Iako nisu bili formalno pripremljeni za rad u nastavi, trudili su se na razne načine razvijati svoje kompetencije. Čim se za to ukazala prilika, dovršili su formalnu edukaciju i stekli stručni stepen potreban za izvedbu nastave Islamske vjeronauke. Na tom putu su jedni druge bodrili, hrabрили, savjetovali i pomagali, te međusobno razmjenjivali materijale. Veliku podršku su dobijali i od kolega u školama, nastavnika drugih predmeta, kao i od mjesnih imama, hatiba i muallima. Bilo je i onih koji su ih obeshrabрivali, sputavali, pa čak i vrijeđali, ali su se valjano nosili i s ovim izazovom, znajući koja je njihova misija i krajnji cilj. Pri tome, izvor motivacije su im bili efekti nastave Islamske vjeronauke koje su u vidu povratnih informacija dobijali od svojih učenika, njihovih roditelja i kolega.

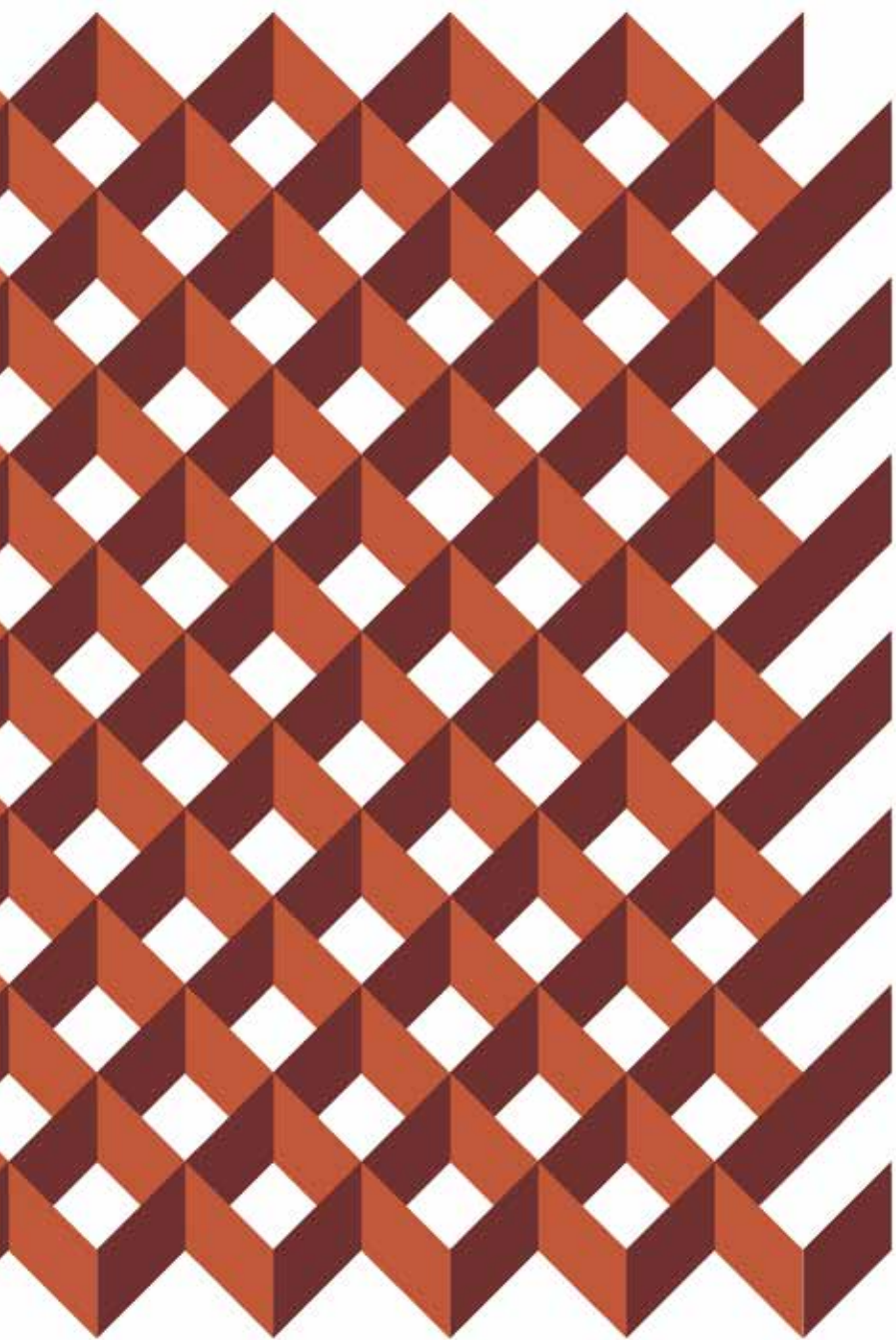
Na kraju, iskazujemo zahvalnost svim ‘nastavnicima veteranima’ koji su predavali Islamsku vjeronauku u ovom izazovnom periodu, a posebno nastavnicima koji su za potrebe ovog rada odvojili vrijeme i podijelili svoja neposredna iskustva.

U ratnom periodu, u toku samog časa, počelo je ogromno granatiranje koje je trajalo nekoliko sati. Učenike sam smjestila u sami ugao podruma, štiteći ih svojim tijelom iako su bili mnogobrojni. Počeli smo pjevati pjesmice, učiti ilahije, igrati dječije igre ne pomjerajući se iz istog ugla u cilju prevazilaženja straha. U jednom trenutku u podrum je ušao pas bježeći od projektila. Ugurao se među nas i počeo nas lizati. Učenici su bili oduševljeni ulaskom psa što je pomoglo da potpuno zaboravimo na vanjska dešavanja. Do kraja školske godine, pas nas je redovno posjećivao u učionici i napuštao je kad bi i mi izlazili. (2)

Literatura

- Alibašić, A. (2009). *Vjersko obrazovanje u javnim školama u Bosni i Hercegovini: Ka modelu koji podržava suživot i uzajamno razumijevanje*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

- Beus, M. (2016). "Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja u Hercegovini (1945–1952)". *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, br. 2, 249–285.
- Dedić, A. (2021). *Metodički izazovi u nastavi islamske vjeronauke (završni magistarski rad)*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Duranović, E. (2009). "Islamska vjeronauka u osnovnim i srednjim školama na području kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bugojnu između dva rata". *Novi Muallim*, god X, br. 40, str. 119–124.
- Kadić, A. (2020). "Religijski odgoj i obrazovanje u odgojno-obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine". *Religija i tolerancija*, vol. XVIII, br. 33, str. 5–12.
- Mulić, H. (1932). *Uputa u početnu islamsku vjersku nastavu u osnovnim školama i mektebima*. Sarajevo: Vakufska direkcija.
- Mulić, H. (1941). *Metodika vjerske nastave*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Mustafa, I. (2008). *Hamdija Mulić – Pedagog, prosvjetitelj, reformator, književnik*. Sarajevo: Tugra.
- Omerdić, M. (2000). "Vjeronauka u školi". *Novi Muallim*, br. 1, str. 68–77.
- Smajlović, S. (1991). "Obimne pripreme za značajan poduhvat". *Preporod*, 14/501, 3.

HAJRUDIN ČUPRIJA

Utjecaj islamske vjeronauke na univerzalne vrijednosti učenika sarajevskih osnovnih škola

Hajrudin Čuprija

doktorand na Filozofskom
fakultetu Univerziteta u Sarajevu
hajrudincuprija@gmail.com

Originalni naučni rad

Primljeno: 16. 11. 2022.

Prihvaćeno: 30. 7. 2023.

Ključne riječi

Islamska vjeronauka,
univerzalne vrijednosti,
ponašanja, učenici, osnovne
škole, Sarajevo

Sažetak

U radu se, nakon kraće teorijske elaboracije, predstavljaju rezultati istraživanja o utjecaju Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika sarajevskih osnovnih škola s fokusom na univerzalne vrijednosti. Rezultati su dobiveni od strane najznačajnijih sudionika škole: nastavnika Islamske vjeronauke, roditelja, učenika viših razreda osnovne škole i školskih pedagoga. Istraživanje je obuhvatilo 2.247 ispitanika. Podaci su prikupljeni putem anketnih upitnika za sve poduzorke osim za pedagoge s kojima je obavljen intervju. Generalni zaključak do kojeg se došlo u ovom istraživanju pokazuje da svi ispitanici procjenjuju postojanje pozitivnog utjecaja Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i pozitivnih ponašanja kod učenika.

The Influence of Islamic Religious Education on the Universal Values of Sarajevo Primary School Students

تأثير التربية الإسلامية في القيم العامة لتلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية

الكلمات المفتاحية:

Keywords:

Islamic religious education, universal values, behaviors, students, primary schools, Sarajevo

التربية الإسلامية، القيم العامة، التصرفات، التلاميذ، المدارس الابتدائية، سرايفو

الملخص:

Abstract:

Following a brief theoretical elaboration, this paper presents the results of research on the influence of Islamic religious education on the values and behaviors of students in Sarajevo's primary schools, with a focus on universal values. The results were obtained from the most significant participants in the school: Islamic religious educators, parents, students in higher grades of primary school, and school pedagogues. The survey included 2,247 respondents. Data were collected through survey questionnaires for all sub-samples except for pedagogues, who were interviewed. The general finding of this research indicates that all respondents find a positive impact of Islamic religious education on the development of universal values and positive behaviors in students.

يتم في البحث، بعد التفصيل النظري الموجز، تقديم نتائج البحث عن تأثير التربية الإسلامية في قيم وتصرف تلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية بالتركيز في القيم العامة. وتم الوصول إلى النتائج من قبل أهم المشاركين في المدرسة: مدرّسي التربية الإسلامية، الآباء، تلاميذ الصفوف المتقدمة للمدرسة الابتدائية، ومربي المدرسة. وضمّ البحث ٧٤٢٢ مستطلع الرأي. وتم جمع المعلومات من خلال الاستمارات الاستفتائية لجميع العيّنات باستثناء المربّين الذين تمّت معهم المقابلة. والنتيجة العامة التي تم الوصول إليها في هذه الدراسة تشير إلى أن جميع مستطلي الرأي يؤكّدون وجود التأثير الإيجابي للتربية الإسلامية في تطوير القيم العامة والتصرفات الإيجابية عند التلاميذ.

Uvod

U ovom se radu razmatra nužnost sistemskog provođenja odgoja i obrazovanja za vrijednosti, posebice moralnog odgoja u savremenoj školi. Današnje društvo svjedoči pojavu krize osnovnih ljudskih vrijednosti, krizu morala i odgoja.

U vremenu globalizacije, senzibilitet za moralne i etičke vrijednosti, solidarnost, tolerancija, empatija, uspješna komunikacija, emotivna osjetljivost prema drugima, altruizam, osjećaj prema tuđem integritetu, vrijednosti su koje bivaju često relativizirane. Društvo mora djelovati na stvaranju nove humanosti koja podrazumijeva poučavanje vrijednostima kao što su: sloboda, istinitost, poštenje, iskrenost, nesebičnost, jedinstvo, tolerancija, odgovornost, poštivanje života, ljubav prema čovjeku i prirodi.

Osvrnemo li se na krizu odgoja koju možemo direktno povezati i s krizom vrijednosti, posebice moralnih, koja je zahvatila savremeno čovječanstvo, neupitno je da treba institucionalizirati odgoj za vrijednosti. Vrijednosti se već nalaze u kurikulumima mnogih zemalja gdje su, osim stjecanja znanja i vještina, i vrijednosti njegova važna sastavnica. Škola i institucionalizirani odgojno-obrazovni sistem predstavljaju najsigurniji put djelovanja prema odgoju za vrijednosti. Stoga, upravo je škola pozvana pronaći odgovarajuće načine na koje će kod djece i mladih razvijati i poticati vrijednosti. Proces odgoja i obrazovanja za vrijednosti mnogo je važniji od samog prenošenja znanja i informacija učenicima. Znanje nije samo i isključivo rezultat nauke, jer takvo znanje ne može odgovoriti na pitanje konačnih vrijednosti, a takvom koncepcijom nastaju stručnjaci bez duha.

Veoma je važno da vrijednosti ne budu prepuštene samo jednom predmetu nego da budu obrazovni ishodi važni za sve što dijete uči i u čemu učestvuje na nivou škole.

Vjeronauka kroz religijsko područje odgoja u tom kontekstu ima veliki u značaj u školama za razvijanje vrijednosti kod učenika što je predmet ovog istraživanja.

Određenja vrijednosti i važnost odgoja za vrijednosti

Odgoj i obrazovanje možemo smatrati najvažnijim raspoloživim sredstvom za poticanje pravednijeg ljudskog razvoja i pravednijeg i sretnijeg društva. Očito je da odgoj i obrazovanje ne mogu ponuditi gotove definicije i recepte za ponašanje. Odgajati nije bilo nikada lahko, a danas postaje sve teže. To iskustvo imaju roditelji, odgajatelji, učitelji, nastavnici vjeronauke i svi oni koji su direktno uključeni u odgojni proces. Odgoj za vrijednosti ne uključuje samo znanje o vrijednostima, nego prihvatanje vrijednosti kao svog životnog stava i, što je najvažnije, življenje u skladu sa usvojenim vrijednostima. Dakle, odgoj za vrijednosti obuhvaća čovjekovu razumsku, osjećajnu i radnu dimenziju. Npr. univerzalna je vrijednost ljudska osoba i za učenika nije dovoljno znanje o tome, već stav da je svaka ljudska osoba od začeca do smrti stvarna vrijednost. Također, veoma je važno da se učenik u stvarnom životu ponaša u skladu s usvojenim stavom, tj. da ostvaruje barem neki od konkretnih oblika pomoći onima čiji je život ugrožen (npr. posjetiti bolesnog ili osamljenog, solidarizirati se u tuđoj nevolji itd). Odgoj za vrijednosti (engl. values education) najjednostavnije je moguće odrediti kao proces učenja i poučavanja o vrijednostima. Može ga se definirati kao svaku aktivnost u školi kojom se učenicima prenosi znanje o vrijednostima, pomaže u njihovom razumijevanju, te razvijaju specifične vještine i sposobnosti kako bi mogli djelovati u skladu s poželjnim vrijednostima kao pojedinci i članovi društva (Hooper, Zbar, Brown i Bereznicki, 2003). Konstrukt odgoja za vrijednosti moguće je susresti u literaturi pod raznim terminima kao što su moralni odgoj, odgoj karaktera ili pak etički odgoj (Lovat i Hawkes, 2009). Jedan od primarnih zadataka odgoja nameće prepoznavanje i razvijanje odgovarajućeg sistema vrijednosti kod učenika. Pedagogija vrijednosti proučava općeljudske i odgojne vrijednosti sa svrhom vrijednosnog utemeljenja odgojnog ideala, te vrijednosnog prožimanja i obogaćivanja odgojnog procesa (Vukasović, 2010). Odatle postaje jasnija veza između vrijednosti i obrazovanja,

jer je jedan od ciljeva odgojno-obrazovnog sistema, uspješna priprema mladih ljudi za život. Ovo ima više značenja od suočavanja s izazovima koje nudi savremeno društvo, donošenja pravilnih izbora u odnosu na prilike koje im nudi društvo, do rješavanja ličnih problema, sukoba i izazova. Da bi se uspješno mogli suočiti s brojnim izazovima, očito je da osim kognitivnih vještina i sposobnosti, mladi ljudi trebaju stjecati i razvijati nekognitivne “sklonosti, vrijednosti i samopoimanja” (Toomela, 2007, str. 19). Osvrnemo li se na krizu odgoja koju možemo direktno povezati i s krizom vrijednosti, posebice moralnih, koja je zahvatila savremeno čovječanstvo, neupitno je da treba institucionalizirati odgoj za vrijednosti. Najsigurniji put djelovanja prema odgoju za vrijednosti jeste djelovanje putem škole (institucionaliziranog odgojno-obrazovnog sistema). Vrijednosti se već nalaze u kurikulumima mnogih zemalja gdje su, osim stjecanja znanja i vještina, i vrijednosti njegova važna sastavnica. Toomela (2008, str. 19) navodi Englesku, Novi Zeland, Švedsku i Estoniju gdje se vrijednosti unutar kurikulumuma odnose na “razvoj sebstva, odnosa i društva”. Kada se govori o mjestu vrijednosti u odgojno-obrazovnom sistemu, istodobno se govori o moralnom obrazovanju ili moralnom razvoju, odgoju karaktera, učenju vrlina, socijalnom razvoju, kritičkom razmišljanju, kritičkoj pedagogiji itd. (Hooper i sur., 2003; Veugelers, 2000, str. 37). Ideje o tome na koji način škola treba utjecati na razvoj vrijednosnog sistema učenika, obuhvataju gotovo sve stupnjeve kontinuumu: od stavova prema kojima škola treba biti vrijednosno neutralna, do ideja prema kojima su učitelji svojevrtni propovjednici vladajućih vrijednosti u društvu, vrijednosti kojima trebaju učiti mlade generacije. Većina teoretičara koja se bavi proučavanjem odnosa vrijednosti i odgoja vjeruje kako škole uistinu trebaju putem odgoja (i obrazovanja) promovirati usvajanje društveno poželjnih vrijednosti, te da odgoj nika-ko nije vrijednosno neutralna kategorija (Ledić, 1999). Hobljaj (2007) ističe kako je škola pozvana uvoditi mlade naraštaje u tzv. nove vrijednosti, te da je nemoguće govoriti o vrijednosno neutralnoj školi jer su barem na razini “skrivenog” kurikulumuma

vrijednosti uvijek prisutne. Slično tvrdi i Sutrop (2015) navodeći kako vrijednosti prožimaju svaki aspekt odgoja, te da je ideja vrijednosno neutralnog odgoja nemoguća. Isto tako, važan je zadatak odgoja izgradnja moralnih osobina pojedinca što je jedino moguće postići putem jasno utvrđenih poželjnih vrijednosti kojima bi odgojni proces trebao težiti (Vukasović, 2010). U posljednje vrijeme, kada se govori u školskim sistemima o kurikulumu i potrebi zalaganja za promoviranje vrijednosti u odgojno-obrazovnim institucijama, sve se više aktualizira tema odgoja za vrijednosti koja nameće nove izazove sadržajima školskih kurikuluma, kao i učiteljima i pedagozima čija je zadaća približiti i prenijeti spomenute sadržaje učenicima. Iz toga je jasno da su vrijednosti i obrazovanje neraskidivo povezani jer je jedan od ciljeva odgojno-obrazovnog sistema uspješna priprema mladih ljudi za život. Ovo ima više značenja od suočavanja sa izazovima koje nudi savremeno društvo, donošenja pravilnih izbora u odnosu na prilike koje nudi isto to društvo, do rješavanja ličnih problema, sukoba i izazova. U procesu idejnog usmjerenja mladih, odgoj ima ogromnu ulogu, a sistem vrijednosti koji se u tom usmjerenju nastoji izgraditi, samo je konkretan sadržaj ukupnog idejnog sklopa koji se želi postići kod mlade generacije. Pred učenike i nastavnike, tj. školu kao dinamičnu organizaciju, globalizacija, postmodernizacija i demokratizacija postavljaju nove zahtjeve koje oni moraju pratiti i odgovarati na njih. Dakle, sa izazovima globalnog savremenog društva treba se suočiti i odgoj koji svoje zahtjeve treba učiniti poticajnim i privlačnim pomoću projekata koji olakšavaju usvajanje vrijednosti poput poštivanja, postojanosti, jednostavnosti, dubokog razmišljanja, odgovornosti i sl. (Pujol Humet, 2007). Društvo znanja, ako ne počiva na društvu vrijednosti, odnosno ako ne razvija “kompetencije i kvalitete koje će pridonijeti tome da se svijet učini boljim mjestom” (Armstrong, 2008, str. 69), ide prema slijepoj ulici. Drugim riječima, “obrazovanje bi nam trebalo pomoći da postanemo mudre i dobre osobe” (Ryan, 1993, str. 16). Odgoj za vrijednosti pomaže učenicima u nadilaženju predrasuda, diskriminacije, te drugih neetičkih postupaka i

stavova; usmjerava ih na istraživanje i predanost općeljudskim vrijednostima; te ih potiče na traženje značenja i svrhovitosti u životu. Kroz odgoj za vrijednosti kod učenika se razvija poštovanje prema različitim pojedincima i društvima, te im se pomaže da svoja vjerovanja, stavove i vrijednosti iskažu i kroz praktično djelovanje (Ćurko i sur., 2015). Pored toga, odgoj za vrijednosti jača kod učenika optimizam i predanost ličnom ispunjenju, te im pomaže u razvoju samopouzdanja i društvene odgovornosti (Lovat i Tommey, 2009).

Potrebno je još istaknuti i neke od benefita odgoja za vrijednosti, koji govore u prilog tome zašto je upravo on važan dio svakog odgojno-obrazovnog procesa. Smatra se kako odgoj za vrijednosti priprema učenike za njihove buduće uloge u društvu jer jednom kada se usvoje, vrijednosti ostaju za cijeli život (Aneja, 2014). Odgojem za vrijednosti smanjuje se stopa nasilja i nepravde u školama kojima su učenici svakodnevno izloženi (Aneja, 2014). Odgoj i obrazovanje, a posebno školstvo, imaju zadaću ostvarenja remoralizacije promoviranjem onih vrijednosti koje će u evropskom kontekstu pridonijeti suživotu ljudi s različitim vrijednostima, odnosno različitom hijerarhijom vrijednosti. Vrijednosti imaju središnje mjesto u teoriji učenja i praktičnim aktivnostima u školi na dva načina. Prvo, škola i nastavnici, pored porodice, medija i vršnjaka, imaju velik utjecaj na razvoj vrijednosti djece. Drugo, škole reflektiraju i objedinjuju vrijednosti društva i duguju svoje postojanje činjenici da društvo vrednuje obrazovanje, te samo društvo kroz obrazovanje djeluje na svoj daljnji razvoj (Halstead i Taylor, 1996). "Poslije porodice škola je nezaobilazni 'agens' odgoja i obrazovanja, ustanova u kojoj se ostvaruje i sistemski proces usvajanja odnosno internalizacije vrijednosti." (Hoblaj, 2007, 312) Škola i institucionalizirani odgojno-obrazovni sistem predstavljaju najsigurniji put djelovanja prema odgoju za vrijednosti. Stoga, upravo je škola pozvana pronaći odgovarajuće načine na koje će kod djece i mladih razvijati i poticati vrijednosti. Proces odgoja i obrazovanja za vrijednosti mnogo je važniji od samog prenošenja znanja i informacija učenicima. Hobljaj (2007) naglašava

kako u koncepciji odgoja i obrazovanja za vrijednosti znanje nije samo i isključivo rezultat nauke, jer takvo znanje ne može odgovoriti na pitanje konačnih vrijednosti, a takvom koncepcijom nastaju stručnjaci bez duha. U mnoštvu obrazovnog sadržaja, vrijednosti su svakako onaj sadržaj koji školi vraća odgojnu komponentu. Vrijednosti tako postaju implementirane u različite programe, aktivnosti i nastavne predmete, a jedna od platformi svakako je tzv. skriveni kurikulum (Rakić i Vukušić, 2010). Podučavanje vrijednostima oduvijek je bilo dijelom obrazovnog sistema. Vrijednosti su bile vezane za odgojnu komponentu, a danas se na vrijednosti gleda i kao na neodvojivu komponentu obrazovnih ishoda. Razlozi tome su višestruki, a neki od njih su: brze promjene u socijalnim strukturama kao što su porodica i porodični život zapošljavanje i nezaposlenost, mobilnost, globalna komunikacija; narastajući imperativ izgradnje poduzetničkih i efikasnih društava u kojima se najviše cijeni individualno postignuće na račun zajedničkog dobra, s naglaskom na intelektualni i spiritualni/vjerski razvoj, pri čemu socijalni i moralni razvoj gube na važnosti; sve prominentnije isticanje modela iz područja javnog života kao što su politika, biznis i svijet zabave; snažni utjecaj medija koji kroz plasiranje "činjenica" formiraju percepcije javnosti; percepcija javnosti o porastu antisocijalnih ponašanja i kriminalnih djela. Kada su u pitanju područja ili oblasti odgoja za vrijednosti, prepoznat je u kurikulumima mnogih stranih zemalja, da su, osim stjecanja znanja i vještina, vrijednosti njihova bitna sastavnica (Rakić i Vukušić, 2010). Vrijednosti se promiču kroz različita odgojna područja, poput moralnog, intelektualnog, tjelesnog, estetskog, radnog, građanskog, estetskog, religijskog itd. Putem odgoja i obrazovanja u svojim kurikulumima promoviraju temeljne demokratske vrijednosti kao što su dostojanstvo ljudske osobe, sloboda, pravednost, patriotizam, društvena jednakost, solidarnost, dijalog i tolerancija, rad, poštenje, mir, zdravlje, očuvanje prirode i čovjekove okoline i dr. Usvajanje tih vrijednosti, njihovo poštivanje i prepoznavanje kao važećih kategorija za sve ljude na svijetu mora biti dio cjelokupnog obrazovnog procesa i života

u školi, te da svaka nastavna jedinica svih predmeta mora biti jasno povezana s vrijednošću koja se njome razvija. Stoga je važno da vrijednosti ne budu prepuštene samo jednom predmetu nego da budu obrazovni ishodi važni za sve što dijete uči i u čemu učestvuje na nivou škole. Vjeronauka kroz religijsko područje odgoja u tom kontekstu ima veliki u značaj u školama za razvijanje vrijednosti kod učenika o što potvrđuju rezultati istraživanja koje ćemo u nastavku rada prezentirati.

Metodološki okvir istraživanja

279

Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je analiza mogućnosti i utjecaja religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika na primjeru sarajevskih osnovnih škola. Ispitivanjem nastavnika Islamske vjeronauke, roditelja i učenika kroz anketne upitnike i pedagoške putem intervjua, a koji ujedno predstavljaju značajan faktor u odgojno-obrazovnom procesu, procjenjuje se religijski utjecaj kroz nastavu Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika.

Ciljevi, zadaci i hipoteze istraživanja

Generalni cilj ovog istraživanja je analizirati značaj islamskog religijskog odgoja i utjecaja na vrijednosti učenika sarajevskih osnovnih škola, te istražiti i utvrditi mogućnosti i utjecaj religijskog odgoja na vrijednosti učenika sarajevskih osnovnih škola i ukazati na značaj religijskih vrijednosti kao zaštitnih faktora socijalizacije djece.

U istraživanju su postavljeni sljedeći zadaci: teorijski analizirati određenja vrijednosti; primjenom anketnih upitnika ispitati roditelje učenika i učenike o utjecaju religijskog odgoja na razvoj vrijednosti kod djece; kroz polustrukturirani intervjui ispitati mišljenja školskih pedagoga u Kantonu Sarajevo o mogućnostima i utjecajima na vrijednosti i ponašanja učenika; analizirati mogućnosti i utjecaj religijskog odgoja na očuvanje

univerzalnih islamskih vrijednosti učenika: mir, saradnja, sloboda, solidarnost, odgovornost, jednakost / ravnopravnost, život, ljubav.

U istraživanju su postavljene sljedeće hipoteze: religijski odgoj u savremenim školskim sistemima pruža izuzetne mogućnosti za pozitivan utjecaj na razvijanje univerzalnih vrijednosti i ponašanja učenika; religijski odgoj utječe na formiranje univerzalnih vrijednosti kod učenika; nastava Islamske vjeronauke je jedan od primarnih faktora prijenosa univerzalnih ljudskih vrijednosti na učenike; školski pedagozi procjenjuju pozitivnim utjecaj religijskog odgoja u školskom sistemu na vrijednosti i ponašanja učenika.

Metode i instrumenti istraživanja

Istraživanje je provedeno koristeći kvalitativne i kvantitativne metode i tehnike istraživanja. Korištene su metoda teorijske analize, metoda komparacije i survey metoda. Kreirani su i korišteni instrumenti istraživanja, i to: upitnik za nastavnike Islamske vjeronauke, upitnik za roditelje i upitnik za učenike o mogućnostima i utjecaju religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika kao i vodič za polustrukturirani intervju sa pedagozima osnovnih škola. Instrumentarij je konstruisan da mjeri u kojoj mjeri nastava Islamske vjeronauke, na osnovu mišljenja nastavnika, učenika i njihovih roditelja, ima utjecaja na razvoj vrijednosti i ponašanja (kao manifesta vrijednosti). Sukladno tome, kreirali smo 65 tvrdnji na Likertovoj petostepenoj skali, raspoređenih na osam univerzalnih ljudskih vrijednosti (Mir, Saradnja, Sloboda, Solidarnost, Odgovornost, Jednakost / Ravnopravnost, Život i Ljubav). Sadržajno, tvrdnje imaju namjeru da za svaku pojedinačnu vrijednost izmjere u kojoj mjeri nastavnici, učenici i njihovi roditelji smatraju da nastava vjeronauke ima utjecaja na: kognitivni (spoznajni) aspekt vrijednosti, afektivni aspekt vrijednosti, odnosno šta učenik osjeća po pitanju vrijednosti, koliko se "vezuje" za vrijednost; konativni i voljni aspekt, odnosno koje aktivnosti ili akcije (ponašanja) učenika proizlaze kao rezultat usvajanja pojedinačne vrijednosti.

Tok istraživanja, adaptacija i distribucija upitnika

Istraživanje je provedeno početkom maja 2020. godine u osnovnim školama Kantona Sarajevo na temelju prethodno kreiranih upitnika za potrebe magistarskog rada odbranjenog na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu 2020. godine. Finalne verzije upitnika su adaptirane u online web forme upitnika. Online upitnici su kreirani koristeći adaptivni web dizajn. Forma i izgled su prilagođeni upotrebi na desktop računarima, laptopima, tablet uređajima i mobilnim telefonima. Upitnik je prilagođen za korištenje u online okruženju i distribuiran putem nastavnika Islamske vjeronauke i to prema roditeljima i učenicima. Pored upitnika za nastavnike, učenike i roditelje, obavljeno je i sedam kvalitativnih intervjua putem online platformi s pedagogima osnovnih škola u Kantonu Sarajevo. Dakle, u kvantitativni dio istraživanja bile su uključene tri grupe ispitanika: nastavnici Islamske vjeronauke, učenici sedmih, osmih i devetih razreda osnovnih škola, te njihovi roditelji. Za svaku od navedenih vrijednosti, kreirana je skala vrijednosti izražena kroz indeks čiji se teorijski numerički raspon može kretati od jedan do pet. Indeks skale vrijednosti dobio se kao prosječna vrijednost (aritmetička sredina) svih pripadajućih tvrdnji. Prethodno, poduzele su se određene metrijske provjere skale (test relijabilnosti skale) kako bi se provjerili i preduslovi za kreiranje skale. Kao adekvatan statistički postupak za utvrđivanje pouzdanost skala osam univerzalnih ljudskih vrijednosti, koristili smo Cronbach alpha (α) test relijabilnosti. Poduzeti su i dodatni testovi deskriptivne i inferencijalne statistike, kako bi se ustanovile eventualne razlike u indeksima u zavisnosti od karakteristika ispitanika. Pored kvantitativnih metoda prikupljanja podataka, koristili smo i intervju kao kvalitativni instrument. Upitnici su kreirani na osnovu GDPR pravila o zaštiti podataka te sukladno Etičkom kodeksu istraživanja s djecom i o djeci u Bosni i Hercegovini.

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja obuhvatio je nastavnike Islamske vjeronauke, učenike viših razreda osnovnih škola (sedme, osme i devete razrede) u Kantonu Sarajevo i roditelje učenika. Na osnovu dostupnih podataka, ukupan broj učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo koji pohađaju nastavu Islamske vjeronauke je 37.100. Postupcima statističke moći uzorka, uz interval pouzdanosti od 4 i stepena pouzdanosti od 95%, potrebni uzorak učenika i roditelja iznosi 591. Statistička moć uzorka za nastavnike se nije računala, s obzirom da se upitnik distribuirao prema kompletnoj populaciji nastavnika Islamske vjeronauke u osnovnim školama Kantona Sarajevo. Upitniku je pristupilo ukupno 4.183 osobe, od čega su upitnik do kraja popunile 2.324 osobe, što čini stopu odziva od 55.55%. Ukupan broj potpunih i nepotpunih odgovora, prije izuzeća od analize zbog kratkog vremena popunjavanja upitnika, iznosio je 2.832 odgovora. Nakon svih provjera validnosti unesenih odgovora, ukupni uzorak reduciran je na 2.240 ispitanika, od čega su većinu činili učenici (1.427 učenika ili 63.7%), potom roditelji (767 roditelja ili 34.2%), te na kraju nastavnici Islamske vjeronauke (46 nastavnika ili 2.1% od ukupnog uzorka).

Pored ispitivanja putem anketnog upitnika, obavljeno je i sedam kvalitativnih polustrukturiranih intervjuja s pedagozima sedam sarajevskih osnovnih škola. Kada je u pitanju škola ispitanika, na upitnik su odgovarali ispitanici iz ukupno 51 osnove škole s područja Kantona Sarajevo, s tim da su postojale značajne varijacije u broju odgovora između škola, kao i između grupa ispitanika unutar svih škola. Za potrebe ovog rada bit će predstavljeni rezultati dobiveni od strane roditelja, učenika i nastavnika Islamske vjeronauke uz kraći zaključak rezultata dobivenih od strane pedagoga.

Obrada podataka

Podaci su analizirani korištenjem tri različita softverska paketa, i to SPSS verzija 26, R-project verzija 4.0.2 i Microsoft Excel 2016. Dobiveni podaci su analizirani korištenjem parametrijskih

deskriptivnih i inferencijalnih statističkih procedura i postupaka. Koristili su postupci deskriptivne i inferencijalne statistike, od čega izdvajamo: mjere centralnih tendencija (aritmetička sredina, frekvencije, procenti); mjere disperzija (standardne devijacije, standardne pogreške aritmetičkih sredina); t-test aritmetičkih sredina nezavisnih uzoraka; analiza varijance (ANOVA) i prateći post hoc testovi (Tukey HSD); Pearsonova r korelacija. Pri provjeri metrijskih karakteristika skala instrumentarija i normalnosti distribucije rezultata, korišteni su: testovi relijabilnosti skala (Cronbach alpha) i testovi zakrivljenosti i spljoštenosti distribucije podataka. Za potrebe ovog rada predstavljaju se podaci dobiveni deskriptivnom statistikom.

Analiza i rezultati istraživanja – stavovi ispitanika (učenika, roditelja i nastavnika Islamske vjeronauke) o utjecaju Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i ponašanja kod učenika

Deskriptivni prikaz rezultata o utjecaju Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i ponašanja kod učenika

Vrijednost "Mir"

Skala vrijednosti mira kao jedna od osam univerzalnih vrijednosti mjerena je pomoću osam tvrdnji. Ispitanici pretežno iskazuju određeni stepen slaganja s tvrdnjama, odnosno smatraju da nastava Islamske vjeronauke doprinosi razvoju osobina i ponašanja koje potpadaju pod skalu mira. Ipak, uočljivo je da na pet od osam tvrdnji, ispitanici u preko 60% slučajeva iskazuju neodređen stav (*I slažem se i ne slažem se*). Konkretnije, tvrdnje se odnose na ponašajne elemente ove skale, odnosno ispitanici imaju neodređen stav da li nastava Islamske vjeronauke doprinosi da učenici rješavaju konflikte na miran način, da pomažu drugima da riješe konflikte i nesuglasice na miran način, da štite napadnutu osobu i sl. Kada se odgovori ispitanika na tvrdnjama pretvore u numeričke vrijednosti, dobiju se prosječni skorovi

za svaku navedenu tvrdnju. Također, kreirana je i skala mira koja iznosi $M=3.8$ uz standardnu devijaciju od 1.107. To u biti znači da ispitanici smatraju da nastava Islamske vjeronauke u nešto blažoj mjeri doprinosi razvoju vrijednosti mira kao jedne od univerzalne ljudske vrijednosti. Kada su u pitanju pojedinačne komponente skale mira, uviđamo da je doprinos Islamske vjeronauke najveći kod kognitivne komponente vrijednosti, odnosno na tvrdnjama koje ukazuju na shvatanje i razumijevanje, kao što su: ubjeđenje da su mir i život u miru svačije pravo, shvatanje da je nasilje neopravdano prema bilo kome bez obzira na karakteristike osobe ($M=4.2$), te da je pravo na nenasilje svačije pravo ($M=4.1$). Niži stepen slaganja ispitanika uočen je na tvrdnjama koje ukazuju na ponašajne i afektivne komponente vrijednosti mira, poput medijacije pri rješavanju nesuglasica i konflikta među vršnjacima ($M=3.4$), stavljanje sebe u zaštitu napadnute osobe, nastojanja da vlastite nesuglasice rješavaju na miran način ($M=3.5$) itd. Sukladno svemu gore navedenom, može se zaključiti da nastavnici, učenici i roditelji smatraju da Islamska vjeronauka ima umjereno pozitivan utjecaj na razvoj vrijednosti mira, kao i na sve njene komponente (kognitivnu, afektivnu i ponašajnu), s tim da je utjecaj Islamske vjeronauke na kognitivnu komponentu nešto izraženiji nego na afektivnu i ponašajnu komponentu.

Detaljniji pregled odgovora ispitanika na tvrdnje iz skale mira, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... kada primijete nesuglasice između vršnjaka, nastoje pomoći rješavanju nesuglasice na miran i konstruktivan način.	2086	3.37	1.107
... stavljaju sebe u zaštitu osobe koja je napadnuta ili izložena nasilju.	2101	3.49	1.060
... konflikte i nesuglasice sa svojim vršnjacima nastoje da riješe na miran i nenasilan način.	2108	3.50	1.063

... shvataju da kada pojedinac ima moć, ne smije je koristiti na pogrešan način.	2102	3.55	1.040
... brane stav da niko ne može biti predmet mučenja ili nehumanog ili degradirajućeg ponašanja ili kazne.	2115	3.59	1.033
... shvataju da je pravo na nenasilje svačije pravo.	2112	4.13	.887
... shvataju da je nasilje neopravdano prema bilo kome, bez obzira na njegovo porijeklo, dob, spol, religiju ili bilo koje drugo lično obilježje.	2112	4.22	.744
... vjeruju da je mir i život u miru pravo svakog pojedinca u svijetu.	2105	4.24	.709
Mir	2129	3.76	.83

Tabela 1: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale mira

Vrijednost "Saradnja"

Skala vrijednosti saradnje čini 11 tvrdnji, a koju, kao i prethodnu skalu mira, čine tvrdnje koje oslikavaju kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu saradnje. Na četiri tvrdnje skale saradnje, ispitanici izražavaju nešto više neodređene stavove (*I slažem se i ne slažem se*) i to su uglavnom tvrdnje koje predstavljaju ponašajnu komponentu saradnje. Kada se odgovori ispitanika na tvrdnjama pretvore u intervalnu skalu, dobiju se prosječne vrijednosti za svaku tvrdnju, kao i prosječni skor za skalu vrijednosti Saradnje. Prosječni skor vrijednosti Saradnje iznosi $M=3.9$ uz standardnu devijaciju od 0.74 što ukazuje na umjeren utjecaj nastave Islamske vjeronauke na razvoj Saradnje. I u slučaju Saradnje, ispitanici različito procjenjuju utjecaj Islamske vjeronauke na kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu. Na osnovu prosječnih vrijednosti tvrdnji, uočavamo da se najveći utjecaj nastave Islamske vjeronauke procjenjuje na izražavanju poštovanja prema drugima kao vrijednim ljudskim bićima, izgradnji dobrih odnosa s vršnjacima, obavljanju svoga dijela posla kada rade u grupi, uključivanju u grupne aktivnosti radi uspjeha

grupe ($M=4.2$) itd. S druge strane, najmanji utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen pri pružanju podrške drugima u zajedničkom radu, bez obzira na različita gledišta ($M=3.3$), saradnji i druženju s vršnjacima pripadnicima drugih vjera, dijeljenju znanja i vještina s drugima radi kreiranja zajedničkog dobra ($M=3.5$) te davanju prostora i drugima da izraze svoje stavove ($M=3.6$). Sukladno svemu gore navedenom može se zaključiti da nastavnici, učitelji i roditelji procjenjuju blaži pozitivan utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti saradnje kao jedne od univerzalnih ljudskih vrijednosti, s tim da se utjecaj Islamske vjeronauke na kognitivnu i afektivnu komponentu saradnje procjenjuje nešto višim nego na ponašajnu. Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na navedene tvrdnje, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... kada rade s drugima, pružaju podršku drugima bez obzira što imaju različite tačke gledišta.	2080	3.32	1.094
... saraduju i drže se s vršnjacima pripadnicima drugih vjera.	2097	3.51	1.053
... svoja znanja i vještine nude drugima kako bi zajedno kreirali određeno dobro.	2116	3.51	1.042
... daju prostor drugima da izraze svoje stavove.	2108	3.56	1.028
... ne odbijaju saradnju i pomoć drugih kada im je potrebna.	2105	4.02	.942
... znaju da je saradnja ključ uspjeha u mnogim poljima.	2106	4.07	.874
... svoja znanja i vještine koriste kako bi pomogli drugima.	2115	4.17	.782
... rado se uključuju u grupne aktivnosti jer žele doprinijeti uspjehu grupe.	2110	4.18	.776
... kada rade kao dio grupe, obavljaju svoj dio posla.	2107	4.19	.784
... grade dobre odnose s vršnjacima.	2117	4.19	.739

... izražavaju poštovanje prema drugima kao jednako vrijednim ljudskim bićima.	2122	4.20	.766
Saradnja	2133	3.90	.74

Tabela 2: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale saradnje

Vrijednost "Sloboda"

Vrijednost slobode je mjerena pomoću šest tvrdnji koje su strukturalno predstavljale kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu vrijednosti slobode kao jedne od univerzalnih ljudskih vrijednosti. Frekvencije i procenti odgovora ispitanika na ovu tvrdnje ukazuju uglavnom na određeni stepen slaganja sa istim, s tim da dvije od ukupno šest tvrdnji imaju preko 60% odgovora koji ukazuju na neodređen stav ispitanika (*I slažem se i ne slažem se*). Pretvorene u intervalne numeričke skale, srednje vrijednosti tvrdnji kao i sama skala vrijednosti slobode pokazuje da ispitanici u prosjeku doprinose Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti slobode procjenjuju s prosječnom ocjenom od $M=4$ uz standardnu devijaciju od 0.75, što ukazuje da ispitanici smatraju da Islamska vjeronauka doprinosi razvoju vrijednosti slobode kod učenika. I u ovom slučaju, uočeni su nešto niži prosječni skorovi na tvrdnjama koje predstavljaju ponašajnu i afektivnu komponentu vrijednosti slobode, kao što je stavljanje sebe u zaštitu osobe čije je pravo na slobodu govora, misli, vjeroispovijesti i drugih slobodnih izbora ugroženo ($M=3.5$) i vjerovanja da svaka osoba ima pravo na slobodno izražavanje misli i stavova dokle god to ne ugrožava prava i slobode drugih ($M=3.6$). S druge strane, utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen visokim u slučajevima shvatanja slobode kao vrijednosti, uvjerenju da se ljudi rađaju kao slobodna bića, da trebaju uživati dostojanstven život bez straha i opresije ($M=4.2$) itd. Sukladno svemu navedenom, i u slučaju vrijednosti slobode zaključujemo da nastavnici, roditelji i učenici izražavaju stav da nastava Islamske vjeronauke ima utjecaja pri razvoju vrijednosti slobode kod učenika, s tim da je taj utjecaj nešto manje izražen kod ponašajne komponente vrijednosti slobode. Detaljniji prikaz

frekvencija i procenata odgovora na sve tvrdnje koje čine skalu vrijednosti slobode, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... stavili bi sebe u zaštitu druge osobe kojoj je uskraćeno njeno slobodno pravo na slobodu govora, misli, vjeroispovijesti i drugih slobodnih izbora.	1872	3.48	1.052
... vjeruju da svako ima pravo na slobodno izražavanje misli i stavova dokle god to ne ugrožava nečija druga prava ili slobode.	1894	3.58	1.025
... poštuju tuđe slobodne izbore, pa čak i onda kada su ti izbori suprotni njihovim izborima.	1888	4.11	.836
... vjeruju da svi ljudi zaslužuju dostojanstven život bez straha od nasilja, opresije ili nepravde.	1894	4.18	.784
... vjeruju da se ljudi radaju kao slobodna bića i da kao takvi trebaju da žive i umiru.	1887	4.21	.736
... shvataju da je sloboda vrijednost koja se mora cijeliti i čuvati.	1892	4.23	.693
Sloboda	1905	3.97	.75

Tabela 3: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale slobode

Vrijednost "Solidarnost"

Vrijednost solidarnosti je mjerena pomoću sedam tvrdnji koje su, kao i u prethodnim slučajevima, opisivale kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu vrijednosti solidarnosti.

Na četiri od sedam tvrdnji, ispitanici su se u najvećem broju slučajeva izjašnjavali s jednim od stepena slaganja, dok je kod tri tvrdnje dominantan odgovor bio *I slažem se i ne slažem se*.

Kada se formiraju srednje vrijednosti tvrdnji i skale vrijednosti solidarnosti, dobije se podataka da nastavnici, roditelji i učenici izražavaju stav da nastava Islamske vjeronauke ima blag utjecaj na razvoj vrijednosti solidarnosti kod učenika. Prosječni skor na ovoj skali iznosi $M=3.9$ uz standardnu devijaciju

od 0.78. Među pojedinačnim tvrdnjama ove skale, uočene su određene različitosti. Tako se utjecaj Islamske vjeronauke procjenjuje kao najveći u slučaju izražavanja saosjećanja prema onima kojima se desila neka loša stvar, mogućnosti prepoznavanja kada je drugima potrebna pomoć, iskazivanju brige o potrebama osoba s kojima se druže ($M=4.2$). S druge strane, slabije je procijenjen utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj interesa učenika za potrebama drugih ljudi, interesa za dobrotvorne akcije ili aktivnosti koje rješavaju nečije lične ili društvene probleme ($M=3.5$) te stavljanja sebe u odbranu nečijeg dostojanstva ili časti ($M=3.5$). Na osnovu svega navedenog, nastavnici, roditelji i učenici procjenjuju da postoji blaži utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti solidarnosti kod učenika, ali i u ovom slučaju utjecaj na elemente solidarnosti koji ukazuju na internalizaciju vrijednosti solidarnosti je nešto slabiji. Detaljniji tabelarni i grafički pregled odgovora izraženih kroz frekvencije i procenete odgovora, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... pokazuju interes za potrebama drugih ljudi.	1880	3.37	1.082
... interesuju se za dobrotvorne akcije ili aktivnosti koje rješavaju nečije lične ili društvene probleme.	1878	3.43	1.068
... stavljaju sebe u odbranu nečijeg dostojanstva ili časti.	1882	3.51	1.027
... rado se uključuju u dobrotvorne akcije ili aktivnosti koje rješavaju nečije lične ili društvene probleme.	1887	4.13	.829
... brinu o potrebama osoba s kojima se druže i koje ih okružuju.	1893	4.15	.802
... mogu da prepoznaju kada je drugome potrebna pomoć.	1888	4.17	.779
... izražavaju saosjećanje kada primijete da su se drugim ljudima desile loše stvari.	1894	4.20	.726
Solidarnost	1903	3.85	.78

Tabela 4: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale solidarnosti

Vrijednost “Odgovornost”

Odgovornost je mjerena pomoću devet tvrdnji koje su konstruktivno predstavljale kognitivnu, spoznajnu i ponašajnu komponentu vrijednosti odgovornosti. Na tri od devet tvrdnji zabilježen je dominantno neodređen stav ispitanika (*I slažem se i ne slažem se*), dok je kod ostalih šest tvrdnji zabilježen pretežno određeni stepen slaganja s tvrdnjom. Pretvorene u intervalne skale, tvrdnje i skala vrijednosti odgovornosti ukazuju na stepen slaganja ispitanika o utjecaju Islamske vjeronauke na razvoj odgovornosti učenika kao univerzalne ljudske vrijednosti. Tako prosječan procijenjeni utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj odgovornosti učenika na skali odgovornosti iznosi 4.0 uz standardnu devijaciju od 0.76, što ukazuje da nastavnici, roditelji i učenici procjenjuju da Islamska vjeronauka ima utjecaja na razvoj odgovornosti. Kada se posmatraju vrijednosti pojedinačnih tvrdnji uviđa se postojanje dvije distinktivne ili zasebne komponente vrijednosti odgovornosti, od kojih se jedna procjenjuje više u odnosu na drugu. Tako se određene tvrdnje koje predstavljaju spoznajnu, a dijelom i afektivnu komponentu vrijednosti procjenjuju nešto više od ponašajne. Na primjer, ispitanici visoko procjenjuju utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj sposobnosti učenika da razlikuju dobre postupke od loših, da prihvataju odgovornost za svoje postupke, cijene kulturno-historijsko naslijeđe svoje zemlje, cijene i čuvaju tradiciju i običaje svoga naroda ($M=4.2$) itd. S druge strane, nešto slabije je procijenjen utjecaj Islamske vjeronauke na dosljedno ispunjavanje obaveza prema drugima, pokazivanje odgovornosti za vlastite greške i dostavljanje zadataka ili obaveza na vrijeme ($M=3.5$). Detaljniji prikaz frekvencija i odgovora na svaku pojedinačnu tvrdnju prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... odnose/dostavljaju zadatke na vrijeme.	1908	3.46	1.056
... pokazuju da su odgovorni/e za svoje greške.	1902	3.51	1.053

... dosljedno ispunjavaju obaveze prema drugima.	1904	3.54	1.057
... cijene i čuvaju tradiciju i običaje svoga naroda.	1904	4.15	.806
... brinu o svojoj životnoj sredini koja ih okružuje.	1907	4.17	.808
... izvinu se ukoliko povrijede nečija osjećanja.	1906	4.18	.777
... cijene kulturno-historijsko naslijeđe svoje zemlje.	1907	4.18	.769
... pokazuju da prihvataju odgovornost za svoje postupke.	1907	4.21	.728
... jasno pokazuju da znaju razlikovati dobre od loših postupaka.	1910	4.21	.709
Odgovornost	1914	3.96	.76

Tabela 5: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale odgovornosti

Vrijednost "Jednakost / Ravnopravnost"

Jednakost / Ravnopravnost je mjerena pomoću deset tvrdnji koje su, kao i tvrdnje iz svih ostalih vrijednosti, oslikavale kognitivnu, afektivnu i spoznajnu komponentu vrijednosti jednakosti i ravnopravnosti kao jedne od univerzalnih ljudskih vrijednosti. Na većini tvrdnji, njih osam od deset, ispitanici su izražavali prvenstveno određeni stepen slaganja, dok je kod dvije tvrdnje dominantan odgovor bio *I slažem se i ne slažem se*. Nastavnici, roditelji i učenici procjenjuju da postoji pozitivan utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti ravnopravnosti i jednakosti kod učenika kao univerzalne ljudske vrijednosti. Prosječni procijenjeni utjecaj na ovoj skali iznosi $M=4.1$ uz standardnu devijaciju od 0.7. Gledano po pojedinačnim tvrdnjama, najjači utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen pri izražavanju poštovanja prema ljudima drugog socio-ekonomskog statusa ($M=4.3$), iskazivanju uvjerenja da Božije blagodati pripadaju svim ljudima, a ne samo pojedincima, shvatanju da svi ljudi trebaju biti jednaki u svojim pravima ($M=4.2$) itd. S druge strane, relativno blag utjecaj je procijenjen kod razvoja spremnosti učenika da brane prava vršnjaka kada uoče da su im ista ugrožena ($M=3.5$) te odnosa prema ljudima različitog kulturološkog porijekla ($M=3.6$). Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na tvrdnje iz skale jednakosti i ravnopravnosti, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... spremni su da brane prava vršnjaka kada uoče da su mu ista ugrožena.	1907	3.54	1.022
... tretiraju sve ljude s poštovanjem bez obzira na njihovo kulturološko porijeklo.	1906	3.61	1.019
... izražavaju stav da svi građani trebaju biti jednako i nepristrasno tretirani.	1901	4.20	.763
... nastoje da budu pravedni prema svima kada im se povjeri određena uloga.	1907	4.20	.746
... shvataju da žene i muškarci trebaju imati jednaka prava i prilike u životu.	1909	4.21	.745
... jasno iskazuju da je poštenje ljudska vrlina koja se treba gajiti kod svakog pojedinca.	1908	4.22	.737
... izražavaju poštovanje prema vjerskim različitostima.	1913	4.22	.725
... shvataju da bi svi ljudi trebali biti jednaki u svojim pravima.	1905	4.23	.715
... pokazuju da ono što nam je dato od Boga na zemlji, pripada svim ljudima, a ne samo pojedincima.	1910	4.25	.716
... izražavaju poštovanje prema ljudima koji su drugog socioekonomskog statusa.	1908	4.25	.682
Jednakost / Ravnopravnost	1914	4.09	.70

Tabela 6: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale jednakosti / ravnopravnosti

Vrijednost "Život"

Skala vrijednosti života čini sedam tvrdnji koje također oslikavaju kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu ove vrijednosti. Na pet od sedam tvrdnji, nastavnici, roditelji i učeni-
nici su dominantno iskazivali određeni stepen slaganja, dok

su kod dvije tvrdnje zabilježeni uglavnom neodređeni stavovi ispitanika. Pretvoreno u intervalnu skalu vrijednosti života, ispitanici procjenjuju da nastava Islamske vjeronauke ima pozitivan utjecaj na razvoj vrijednosti života kod učenika, gdje prosječan skor na skali života iznosi $M=4.02$ uz standardnu devijaciju od 0.71. Gledano po pojedinačnim tvrdnjama, ispitanici smatraju da je najjači utjecaj Islamske vjeronauke vidljiv pri razvoju brige za vlastito zdravlje, vlastite higijene i higijene okoline, shvatanju da je pravo na život neotuđivo pravo ($M=4.2$) itd. S druge strane, najslabiji utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen pri nastojanju učenika da životne radosti dijele s drugim ljudima i pokazivanju optimizma u aktivnostima u kojima učestvuju ($M=3.5$). Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na tvrdnje iz skale života, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... nastoje životne radosti i sreću dijeliti s drugim ljudima.	1919	3.51	1.035
... pokazuju optimizam u aktivnostima u kojima učestvuju.	1912	3.53	1.016
... brinu i o zdravlju ljudi koji ih okružuju.	1914	4.19	.743
... život posmatraju kao dar koji se mora cijeniti i čuvati.	1914	4.21	.734
... shvataju da je pravo na život nepovredivo pravo svakog pojedinca.	1920	4.22	.706
... brinu o vlastitoj higijeni i higijeni svoje okoline.	1911	4.23	.701
... cijene vlastito zdravlje.	1920	4.24	.677
Život	1937	4.02	.71

Tabela 7: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale života

Vrijednost "Ljubav"

Skala vrijednosti ljubavi kao univerzalne ljudske vrijednosti je mjerena pomoću sedam tvrdnji. Na dvije tvrdnje dominantan odgovor ispitanika je bio *I slažem se i ne slažem se*, dok je kod ostalih tvrdnji uglavnom zabilježen odgovor koji iskazuje određeni stepen slaganja ispitanika. Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora prikazan je u tabeli ispod. Pretvorene u intervalnu skalu, prosječne vrijednosti tvrdnji na skali ljubavi kreću se od 3.5 do 4.2. Prosječni stepen procjene utjecaja Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti ljubavi od strane nastavnika, roditelja i učenika iznosi $M=4$, uz standardnu devijaciju od 0.72, što ukazuje na uvjerenje ispitanika da nastava Islamske vjeronauke ima pozitivan utjecaj na razvoj vrijednosti ljubavi kod učenika. Kada se gledaju pojedinačne komponente ili tvrdnje skale ljubavi kao univerzalne ljudske vrijednosti, uočavamo da je najslabije procijenjen utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj truda da se i kod drugih razviju pozitivne emocije ($M=3.5$) kao i shvatanje da je davanje i primanje ljubavi potreba svakog ljudskog bića ($M=3.6$). S druge strane, kao visok doprinos Islamske vjeronauke uočen je pri pokazivanju da učenici vole sva Božija stvorenja bez obzira na njihove međusobne razlike, da imaju pozitivan odnos prema prirodi, da iskazuju pozitivne emocije prema svojim vršnjacima i drugim ljudima ($M=4.2$), itd. Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na tvrdnje iz skale ljubavi, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
...trude se da i kod drugih ljudi razvijaju pozitivne emocije.	1909	3.53	1.026
... shvataju da je davanje i primanje ljubavi potreba svakog ljudskog bića.	1914	3.56	.998
... pokazuju privrženost grupi kojoj pripadaju.	1912	4.13	.835
... pokazuju blagost u odnosima prema svojim vršnjacima.	1918	4.18	.765

... iskazuju pozitivne emocije prema svojim vršnjacima i drugim ljudima.	1907	4.19	.733
... imaju pozitivan odnos prema prirodi.	1915	4.20	.749
... pokazuju da vole sva Božija stvorenja bez obzira na njihove međusobne razlike.	1914	4.24	.691
Ljubav	1923	4.00	.72

Tabela 8: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale ljubav

Razlike u pojedinim ispitivanim varijablama u pogledu procijenjenog utjecaja Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i ponašanja kod učenika

Na osnovu dobivenih i obrađenih podataka i kreiranih skala vrijednosti, možemo zaključiti da nastavnici, roditelji i učenici smatraju da Islamska vjeronauka ima utjecaja na formiranje svih osam univerzalnih ljudskih vrijednosti. Postoje određene razlike u procijenjenom stepenu utjecaja Islamske vjeronauke na pojedinačne univerzalne ljudske vrijednosti. Umjeren pozitivan utjecaj je ustanovljen kod vrijednosti mira, solidarnosti ($M=3.8$) i saradnje ($M=3.9$), dok je blago veći utjecaj procijenjen kod ostalih vrijednosti, i to najviše kod jednakosti ($M=4.1$), a potom slijedi život, ljubav, sloboda i odgovornost ($M=4$).

Detaljniji prikaz procijenjenog utjecaja Islamske vjeronauke na usvajanje univerzalnih ljudskih vrijednosti kod učenika prikazan je u tabeli deskriptivne statistike i grafikona ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Mir	2129	3.7616	.82977
Solidarnost	1903	3.8541	.78175
Saradnja	2133	3.8990	.74118
Odgovornost	1914	3.9558	.75545
Sloboda	1905	3.9666	.74590
Ljubav	1923	4.0026	.71846

Život	1937	4.0188	.70653
Jednakost / Ravnopravnost	1914	4.0933	.70428
Σ	1853		

Tabela 9: Srednje vrijednosti skala univerzalnih vrijednosti

Zaključak

Opći zaključak do kojeg se došlo u ovom istraživanju provedenom sa 1.427 učenika, 767 roditelja i 46 nastavnika iz 51 osnovne škole u Kantonu Sarajevo pokazuje da svi ispitanici procjenjuju postojanje pozitivnog utjecaja religijskog odgoja kroz Islamsku vjeronauku na razvoj univerzalnih vrijednosti i pozitivnih ponašanja kod učenika, a najviše na vrijednosti jednakosti/ravnopravnosti, potom slijede vrijednosti života, ljubavi, slobode, odgovornosti, saradnje, solidarnosti i mira. Ipak, primjetna je tendencija da učenici takav utjecaj procjenjuju višim nego roditelji, dok roditelji taj utjecaj procjenjuju višim nego nastavnici.

Provedeno istraživanje putem anketnih upitnika za potrebe našeg rada, a koje je uključivalo mjerenje stavova nastavnika, roditelja i učenika koji pohađaju nastavu Islamske vjeronauke indicira na postojanje utjecaja Islamske vjeronauke na prijenos i izgradnju univerzalnih vrijednosti na učenike, čime se potvrđuje postavljena hipoteza da religijski odgoj utječe na formiranje univerzalnih vrijednosti učenika. Tako je u vrijednosnom modelu univerzalnih ljudskih vrijednosti, a koji smo neposredno mjerili ovim istraživanjem, potvrđeno usaglašeno mišljenje nastavnika, roditelja i učenika da nastava Islamske vjeronauke doprinosi razvoju ispitanih osam univerzalnih vrijednosti. Ni na jednoj od skala univerzalnih vrijednosti nije zabilježen skor koji bi ukazivao na nepostojanje takvog utjecaja. Gledajući pojedinačne vrijednosti, najmanji pozitivan utjecaj je zabilježen na vrijednosti mira, potom slijede solidarnost, saradnja, odgovornost, sloboda, ljubav, život i jednakost / ravnopravnost. Međutim, utvrđeno je da je navedeni utjecaj znatno manji pri

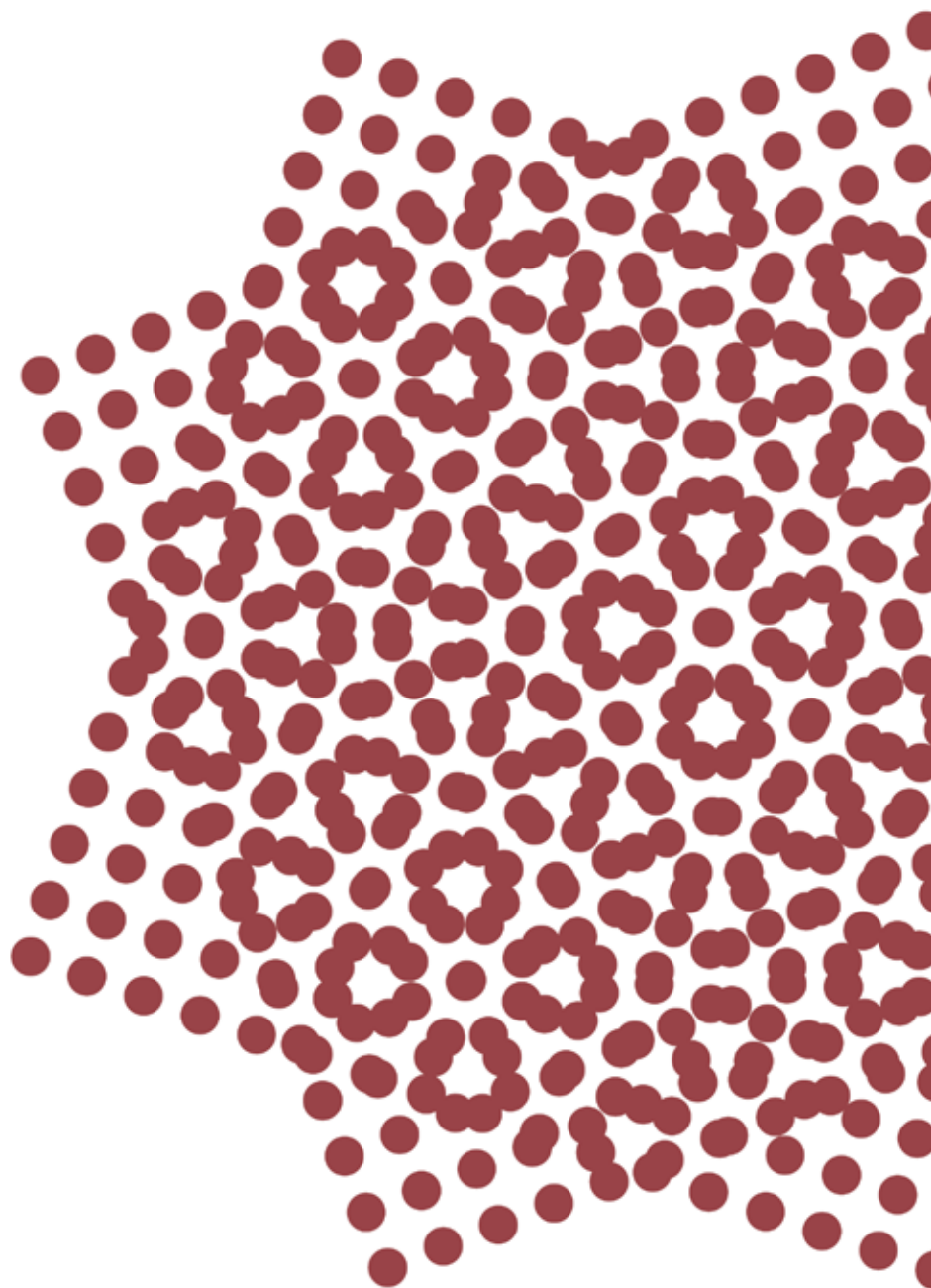
ponašajnoj dimenziji vrijednosti nego je to slučaj kod spoznajne i emocionalne dimenzije, što u suštini znači da se mnoge od navedenih vrijednosti još uvijek nisu u potpunosti internalizirale kod učenika.

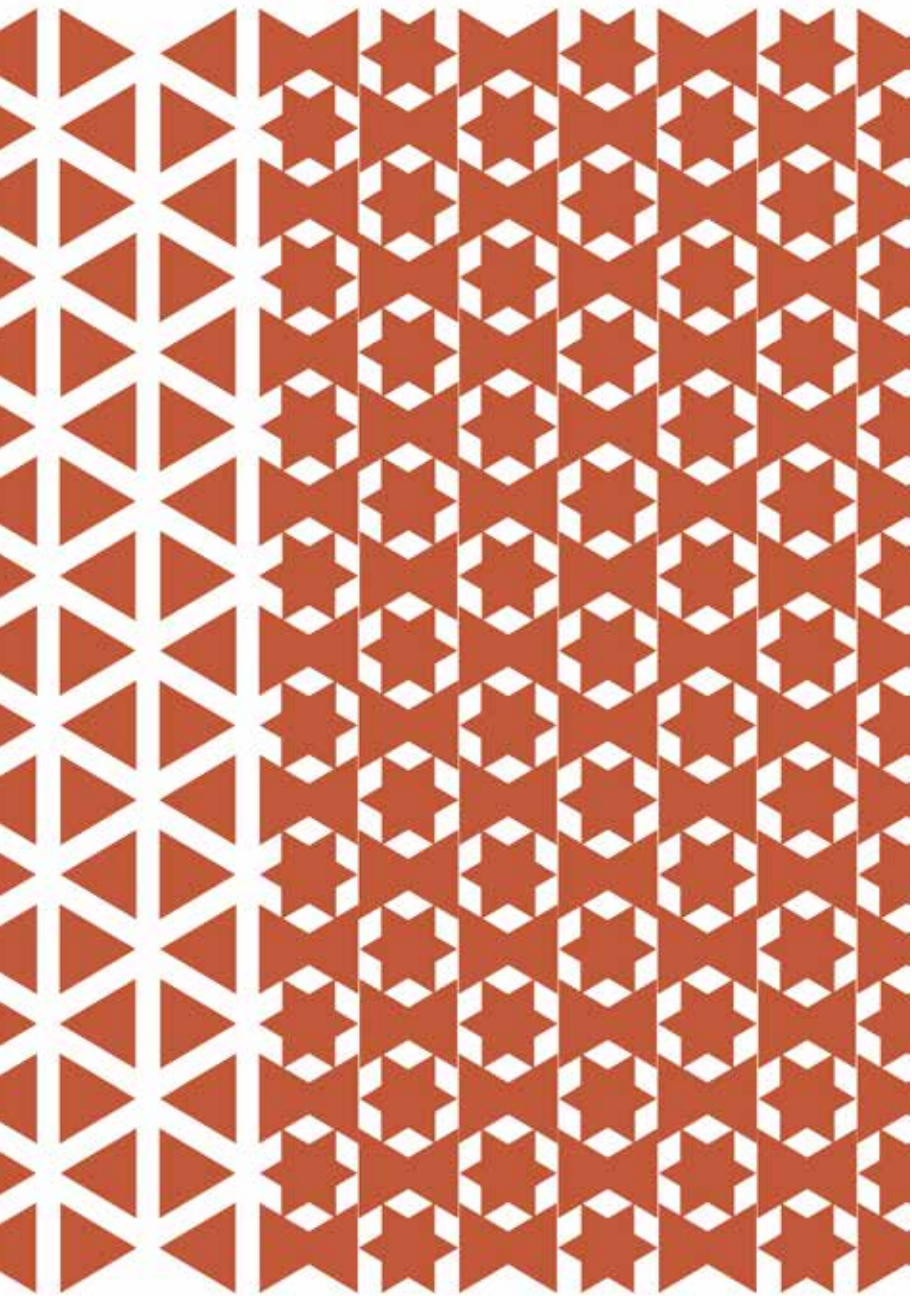
Kroz istraživanje u okviru intervjua s pedagogima škola, ustanovljeno je da pedagogi generalno procjenjuju važnim utjecaj religijskog odgojnog rada u školskom sistemu, u našem slučaju kroz predmet Islamska vjeronauka, na vrijednosti i ponašanja učenika. Islamska vjeronauka znatno doprinosi odgojnoj ulozi škole, koja je danas u velikoj mjeri zapostavljena u odnosu na obrazovnu ulogu, što Islamskoj vjeronauci daje dodatnu vrijednost u izvršenju odgojne uloge škole. Navodi se i komplementarnost vrijednosti koje škola prenosi na učenike s vrijednostima koje Islamska vjeronauka, također nastoji da razvija kod učenika, te je shodno tome Islamska vjeronauka etablirala svoju poziciju u školskom sistemu kao njen sastavni dio u promicanju univerzalnih ljudskih vrijednosti. Iako pedagogi tvrde da je vidljiv utjecaj Islamske vjeronauke na ponašanja učenika i razvoj vrijednosti, konkretniji parametri procjene se ne navode, što svakako ukazuje i na nepostojanje sistematskog pristupa mjerenju utjecaja nastave na usvajanje vrijednosti. Za nastavu koja efikasnije utječe na formiranje pozitivnih vrijednosti i ponašanja, neophodna je i kontinuirana podrška nastavnom kadru u metodama poučavanja vrijednostima. Takva podrška postoji u određenoj mjeri, ali su potrebe za istim još značajne.

Sukladno svemu navedenome, možemo zaključiti da Islamska vjeronauka zauzima visoku poziciju kada je u pitanju prijenos univerzalnih ljudskih vrijednosti. U skladu s tim, možemo i prihvatiti postavljenu hipotezu po kojoj je Islamska vjeronauka jedan od primarnih faktora prijenosa univerzalnih ljudskih vrijednosti na učenika.

Literatura

- Armstrong, T. (2008). *Najbolje škole: Kako istraživanje razvoja čovjeka može usmjeravati pedagošku praksu*. Zagreb: Educa.
- Halstead, J., Taylor, M. (2000). "Learning and teaching about values: A review of recent research". *Cambridge Journal of Education*, 30 (2), 169–202.
- Hoblaj, A. (2005). "Vrijednosno usmjereni odgoj u vrijednosno usmjerenoj školi". *Filozofska istraživanja*, 25, (2).
- Hoblaj, A. (2007). "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti u kontekstu vrijednosno usmjerenog društva". *Dijete i društvo*, 9 (2), 311–332.
- Hoblaj, A., Črpić, G. (2000). "Bitne vrednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk". *Bogoslovska smotra*, 70 (2), 359–393.
- Hooper, C., Zbar, V., Brown, D., Bereznicki, B. (Ur.) (2003). *Values education study: Literature review. Values education study – Final report*. Melbourne: Curriculum Corporation.
- Ledić, J. (1999). *Škola i vrijednosti*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Rakić, V., Vukušić, S. (2010). "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti". *Društvena istraživanja*, 19 (4–5) (108/109), 771–795.
- Razum, R. (2008). *Vjeronauk između tradicije i znakova vremena. Suvremeni izazovi za religijskopedagošku i katehetsku teoriju i praksu*. Zagreb: Glas Koncila.
- Razum, R. (2007). "Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj". *Bogoslovska smotra*, 77 (4), 857–880.
- Ryan, K. (1993). "Mining the Values in the Curriculum". *Educational Leadership*, 51 (3), 16–18.
- Sijamhodžić-Nadarević, D., Avdić, E. (2017). "Utjecaj porodičnog i domskog okruženja svjetovnih i vjerskih škola na vrijednosti, vrijednosne orijentacije i ponašanja učenika". *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 1/2. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti: uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.
- Smajić, A. (2016). *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije Muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za dijalog – Vesatijja.
- Toomela, A. (2008). *Noncognitive correlates of education. Learning and Individual Differences*, 18, 19–28.
- Veugelers, W. (2000). "Different Ways of Teaching Values". *Educational Review*, 52 (1), 37–46.

ZEHRA ALISPAHIĆ

Vjeronauka u medijskom prostoru Bosne i Hercegovine

Zehra Alispahić

vanredni profesor, Fakultet
islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
zehra.alispahic@fin.unsa.ba

Pregledni članak

Primljeno: 07. 03. 2023.
Prihvaćeno: 28. 07. 2023.

Ključne riječi

vjeronauka, Islamska zajednica,
obrazovni sistem, škole, mediji.

Sažetak

Izlazak vjere i vjerskih sadržaja iz sakralnog prostora na javnu pozornicu s početka devedesetih godina dvadesetog stoljeća bio je novina i izazov za medijsku scenu kompletne balkanske regije. Tako je bilo i s prvim inicijativama o uvođenju nastave vjeronauke u škole u ljeto 1990. godine i njezino eksperimentalno uprisutnjenje školske 1991 / 1992. godine. Rad govori o tome kako su mediji s posebnim osvrtom na medije Islamske zajednice: *Preporod*, *Glasnik*, *Islamska misao* i *Takvim* pratili proces uvođenja vjeronauke u škole.

Religious Education in the Media Landscape of Bosnia and Herzegovina

التربية الدينية في البيئة الإعلامية بالبوسنة والهرسك

Keywords:

religious education, Islamic community, education system, schools, media.

الكلمات المفتاحية:

التربية الدينية، المشيخة الإسلامية، النظام التعليمي، المدارس، وسائل الإعلام

Abstract:

Faith and religious content leaving the sacred space and moving onto the public stage in the early 1990s was a novelty and challenge for the media scene of the entire Balkan region. This was also the case with the initial initiatives to introduce religious education into schools in the summer of 1990 and its experimental presence in the 1991/1992 school year. This paper discusses how the media, with a special focus on the media of the Islamic Community (*Preporod*, *Glasnik*, *Islamska misao*, and *Takvim*), followed the process of introducing religious education into schools.

الملخص:

كان خروج الدين والمضامين الدينية من البيئة المقدسة إلى المسرح العام في بداية التسعينيات من القرن العشرين حدثًا وتحديًا للمسرح الإعلامي في منطقة جزيرة البلقان بأسرها. وكذلك الأمر بالمبادرات الأولى لإدماج التربية الدينية في المدارس في الصيف سنة ١٩٩٠ وإحضرارها التجريبي سنة ١٩٩١/١٩٩٢ الدراسية. ويتحدث البحث عما كيف كانت وسائل الإعلام، وخاصة وسائل الإعلام التابعة للمشيخة الإسلامية: النهضة، البلاغ، الفكر الإسلامي والتقويم، تابع عملية إدماج التربية الدينية في المدارس.

Uvod

S kraja devedesetih godina prošloga stoljeća, u vremenu velikih demokratskih promjena na prostorima balkanske regije, kada je vjera izašla iz intime doma i porodičnog ambijenta i zakucala na vrata, do tada nepoznatog i neiskorištenog medijskog prostora, svi su bili pomalo zbunjeni: vjernici zato što nisu znali i nisu umjeli svoje vjerske identitete i emocije do kraja jasno artikulirati u javnom prostoru koji nije više bio samo sakralni, a mediji i medijski radnici zato što su se suočili s novinama koje je valjalo prezentirati na radiju, televiziji, printanim medijima u vlasništvu postojećih režima o kojem oni nisu znali, gotovo, pa ništa. Jer, osim javnih glasila Islamske zajednice u tadašnjoj SFRJ, *Preporoda*, *Glasnika*, *Islamske misli*, *Muallima* i *Takvima*, sav drugi printani a posebice elektronski medijski prostor, bio je zatvoren za bilo kakvu vrstu oglašavanja ili tretiranja vjere osim za potrebe montiranih procesa i iznuđenih napisa i serijala koji su bili u službi egzekutora istaknutih i izgrađenih muslimanskih znanstvenika. Inicijativa za uvođenjem ili vraćanjem vjeronauke u obrazovni sistem na prostoru bivše SFRJ pa tako i na prostorima Bosne i Hercegovine s početka devedesetih godina dvadesetog stoljeća postavila je nove standarde izvještavanja koji su pitanje vjere i vjerskih sadržaja uvodili u medijske sadržaje i drugih printanih ali i elektronskih medija.

Ulazak vjerskih sadržaja u medije

Prvi korak ulaska televizije i radija u sakralni prostor vezuje se za direktni prijenos bajram-namaza iz Gazi Husrev-begove džamije, božićne mise iz Katedrale i liturgije iz Saborne crkve u Sarajevu. Ezan za iftar i sehur, uz veliko razumijevanje nekih od vodećih medijskih profesionalaca, osim s minareta čuo se i na radijskim i televizijskim stanicama početkom devedesetih. "Nova televizijska kuća u Sarajevu *Dobre vibracije* prva je probila led i, zahvaljujući najviše rahmetli Ismetu ef. Šljivi, šehidu, počela s realiziranjem emisija vjerskog sadržaja. Godine 1990.

državna Televizija Sarajevo uvodi emisiju *Jednoduše*, a pokreću se i vjerske emisije na radiostanicama.” (Pitić, 2006) Inače, *Jednoduše* su bile zajedničke religijske emisije koje je državna televizija realizirala u suradnji s vjerskim zajednicama. U ograničenom prostoru, tada vodeći printani mediji poput *Oslobođenja* ili *Večernjih novina*, otvaraju svoje stranice za prigodničarske tekstove i tople građanske priče.

Kada nakon prvih demokratskih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini 1990. godine Islamska zajednica pokreće aktivnosti prema Ministarstvu obrazovanja za povratak vjeronauke u nastavni plan i program osnovnog obrazovanja, započinje i priča o medijskom tretmanu vjeronauke.

Tri decenije poslije, ne možemo se oteti utisku da smo vrijeme početka demokratskih sloboda, pa u tom kontekstu i vrijeme medijskih sloboda s početka devedesetih dočekali nesprenni i izgubljeni ali da smo nekako počeli. Na medijskom planu ostvareni su značajni iskoraci do te mjere da međunarodnu konferenciju kojom Islamska zajednica i Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu obilježavaju trideset godina od ponovnog uvođenja vjeronauke u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, prati većina elektronskih i printanih medija odašiljući jednu lijepu priču o velikom i značajnom jubileju ovdašnjih vjerskih i pedagoških djelatnika kako u okvirima IZ-a, tako i različitih odgojno-obrazovnih nivoa.

Kako se o vjeronauci pisalo u printanim medijima

Naše mini istraživanje obuhvatalo je printanu periodiku Islamske zajednice i elektronskih medija koji su aktivno radili devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Ostvarili smo uvid u tematske sadržaje o vjeronauci na stranicama *Preporoda*, *Glasnika*, *Islamske misli*, *Muallima*, *Takvima*, *Muslimanskog glasa*, *Oslobođenja*, *Dana*, *Slobodne Bosne*. Provjerili smo i stanje arhivskog materijala u *Media centru* u Sarajevu, na televiziji *Hayat* i Televiziji Bosne i Hercegovine.

“Preporod” i “Glasnik”

Prve napise o vjeronauci nalazimo na stranicama Islamskih informativnih novina *Preporod* iz oktobra 1990. godine. Na Interkonfesionalnom znanstvenom kolokviju o religijskoj kulturi u javnim školama koji je održan u Zagrebu razgovaralo se o opravdanosti povratka vjeronauke u škole. (N. Č., 1990) Na kolokviju je učestvovao dr. Mustafa Cerić i uz osvrt na kolokvij *Preporod* donosi i njegove stavove po pitanju religije i škole. (Cerić, 1990). Na putu promoviranja ove ideje Cerić (1990) ističe da se religijski odgoj najprije stiže u krugu porodice, proširuje se u određenoj vjerskoj zajednici, a škola bi trebala nastaviti taj započeti proces navikavajući učenike na različitost, drugost i miroljubivost s drugim i drugačijim religijskim svjetonazorom. Tako bi, piše Cerić (1990) “vjeronauka bila edukativni a ne indoktrinarni predmet”. Uz ove tekstove u istom broju *Preporod* donosi i saopćenje Dekanata Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu koji je razmatrao kadrovsku i materijalnu osposobljenost IZ-a za ostvarenje vjerskog obrazovanja u javnim školama. Donijet je zaključak da Islamski teološki fakultet (u daljem tekstu ITF) pristupi pripremi udžbenika i o tome se obavještava Rijaset IZ-a. (“Koliko spremni dočekujemo”, 1990) Nakon što je Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu u Bosni i Hercegovini 3. juna 1990. godine dostavilo dopis svim glavnim institucijama vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini o mogućnosti realiziranja fakultativne nastave iz vjerske pouke i na osnovu njihovog pozitivnog odgovora i sugestiju osnovnim školama da se vjerska pouka kao fakultativni predmet organizira tamo gdje bude postojao interes učenika i roditelja, *Preporod* donosi seriju tekstova u kojima se aktualizira briga ITF-a u Sarajevu kao najviše vjerske odgojno-obrazovne ustanove u Jugoslaviji za dopunskim obrazovanjem kadrova za vjeronauku. Najprije je Komisija uradila elaborat o intenzivnom stručnom pedagoškom seminaru za kandidate s visokom stručnom spremom i završenom medresom u trajanju od deset dana koji bi po završetku seminara bili potencijalni kadar koji bi realizirao nastavu vjeronauke. U *Preporodu* dalje stoji da s ovim

aktivnostima ITF-a ozbiljno razmišlja o reorganizaciji nastave i uvođenju pedagoškog smjera čiji bi kadrovi u perspektivi mogli stručno obavljati posao vjeroučitelja. (N. L., 1991) Održavanje prvog stručnog seminara za 270 kandidata koji su završili medresu i 78 kandidata koji su završili neke druge fakultete i koji će prvi ući na časove vjeronauke u osnovne škole, prema pisanju *Preporoda* “najveći je poduhvat Islamske zajednice zadnjih decenija”. (Smajlović, 1991) Na završnoj svečanosti ovog historijskog seminara za vjeroučitelje tadašnji dekan ITF-a prof. dr. Jusuf Ramić je kazao: “Vjeronauka ili nauka o vjeri je naša stvarnost. Sa njenim uvođenjem u škole mi ćemo postati bogatiji, jer će uporedo sa vjerskom poukom u džamiji biti i nauka o vjeri u školama. Ne treba se plašiti da će vjerska pouka u džamiji doživjeti svoj pad”. (“Završen seminar”, 1991) *Preporod* je bio i na posljednjem času seminara gdje je održan i praktičan čas o temi *Hadždž* a na času su bila i djeca iz sarajevskih mekteba. (“Posljednji čas seminara”, 1991) Seminar je bio prilika i za mirni protest učesnika na čelu sa dekanom ITF-a prof. dr. Jusufom Ramićem i prof. dr. Omerom Nakičevićem za vraćanje zgrade Mektebi-nuvaba u posjed ITF-a. (“Mirni protesti u muzeju”, 1991)

Istovremeno dok ITF i Mešihat IZ-a prave prve korake na planu pripreme kadrova za ulazak u učionice i *Glasnik VIS*-a donosi nekoliko sjajnih analitičkih tekstova Sulejmana Mašovića (1991) koji ističe da su četiri i pol decenije odgoja i obrazovanja bili utemeljeni na marksizmu i ateizmu te da su svi oblici religije bili protjerani iz nastave i sadržaja udžbenika. Donoseći iskustva o islamu u školskim udžbenicima Njemačke, Mašović svoj tekst (1991) poentira riječima da mnogi umovi Zapada (op. aut.) “traže brži i dublji povratak istinskoj religiji, jer je očito da bez vjere u Boga i šire etike, nema ni sretnih ljudi ni njihovih zajednica”. Govoreći o religiji i školi u novim demokratskim odnosima Hilmo Neimarlija (1991) navodi četiri osnovna stava. “Dva stava su radikalna i uzajamno isključujuća: stav da je potrebno u škole uvoditi vjeronauku klasičnog tipa kao obavezni predmet, i stav da škole i dalje nemaju ništa sa religijom, zapravo,

da ni u novim nastavnim planovima i programima ne treba biti nikakvih obrazovnih i vaspitnih sadržaja afirmativno vezanih za religiju. Druga dva stava su manje uprošćavajuća i izvjesno je da imaju neuporedivo više zagovarača. Prvi je stav da je potrebno uvesti vjersku pouku u škole, ali kao fakultativni predmet za čije bi se slušanje učenici slobodno opredijelili. Drugi je stav da vjersko poučavanje i nadalje bude vezano za odgovarajuće ustanove vjerskih zajednica, a da se u škole uvede predmet pozitivnog poučavanja o vjeri, to jeste, predmet koji bi osiguravao stjecanje pozitivnih znanja o vjeri uopšte i pojedinim religijama napose". Sličnu analizu i stavove u dva nastavku u *Preporodu* donosi dr. Muhamed Huković analizirajući uvođenje vjeronauke u škole (1991). U završnom dijelu drugog nastavka Huković (1991) zaključuje: "Želio bih da naglasim da sam daleko od pomisli kako bi nastava vjeronauke svojim iscjeljujućim djelovanjem preporodila ovo društvo i da bi sve ove negativne pojave bile odstranjene, ali tvrdim da bi nastava vjeronauke, izvedena na suverenim osnovama, bila efikasan korektiv u djelovanju škole na odgojne ustanove te blagotvorno utjecala na ponašanje učenika i nastavnika. Nastava vjeronauke bi postepeno reafirmirala duhovni arsenal ljudskih vrijednosti". Na samom kraju Huković preporučuje da se nastava vjeronauke u početku treba organizirati u manjem broju škola koje budu ispunjavale uvjete sprovedene ankete među roditeljima, adekvatnog prihvatanja predmeta vjeronauke na razini ostalih predmeta i u prijemčivom ambijentu te uz stalnog nastavnika vjeronauke sa adekvatnim Rješenjem o radu koje je izdalo nadležno Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu Republike Bosne i Hercegovine. Kao najava stvarnog početka nastave vjeronauke u osnovnim školama u *Preporodu* je objavljeno saopćenje Ministarstva za informacije (1991) o aktivnostima Ministarstva za obrazovanje BiH na čelu sa dr. Nihadom Hasićem u kojem se kaže da se tokom 1991. godine trebaju uraditi sve pripremne aktivnosti kako bi se od 1992. godine u osnovnim i srednjim školama u BiH organizirala vjerska pouka kao izborno-obavezni

predmet a nastava će se izvoditi po programima koje su sačinile vjerske zajednice.

U nastojanju da odluku Ministarstva o uvođenju vjeronauke kao izbornog obaveznog predmeta realizira na najbolji načina, Mešihat IZ u suradnji s općinama i nekoliko sarajevskih škola pokreće aktivnosti za eksperimentalno uvođenje vjeronauke u tri sarajevske škole. Ova iskustva su trebala poslužiti poboljšanje uvjeta nastave od nove školske godine. Idris Resić u *Preporodu* bilježi da se eksperimentalna nastava vjeronauke organizirala u školama koje su imale stručne nastavnike angažovane od strane Ministarstva, sa odgovarajućim programima i udžbenicima i sa odgovarajućim prostornim kapacitetima. (1991) U prvom januarskom broju *Preporodovi* saradnici uradili su anketu među studentskom populacijom koja je između ostalih odgovarala i na pitanja o uvođenju vjeronauke u škole. (1992) *Preporod* dalje kroz reportažne i foto zapise prati prve eksperimentalne časove vjeronauke u Sarajevu i bilježi iskustva učenika i vjeroučitelja. (Pitić, 1992) Imajući u vidu značaj i ulogu udžbenika vjeronauke Avdo Užičanin na stranicama *Preporoda* poziva na organiziranje prvog okruglog stola koji bi dao jasne smjernice za izradu prvog vjeronaučnog udžbenika. (1992)

Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, u periodu od 1992. do 1995. godine konstatujemo da je broj objavljenih radova o nastavi vjeronauke neznatan makar za period 1992/1993. godina. Kada se situacija u pojedinim dijelovima BiH normalizovala i kada su škole krenule raditi u posebnim uvjetima, i mediji u BiH intenziviraju svoje aktivnosti a tekstovi o vjeronauci zauzimaju sve više prostora. *Preporod* redovno prati sva dešavanja vezana za nastavu vjeronauke, donosi razgovore sa vjeroučiteljima, reportaže sa prvih seminara za vjeroučitelje, prikaze prvih vjeronaučnih udžbenika, iskustva učenika i roditelja a povremeno i polemičke tekstove o tome kako "vjeronauka prazni mektebe" (Hodžić, 1994, Selhanović, 1997) i druge koji kazuju da "vjeronauka pospješuje mektebsku nastavu". Tu su i brojni kritički i polemički tekstovi koje potpisuje Bilal Hasanović

ističući da je fakultativnost “destrukcija vjeronauke u školi”. (1996) te da nije “ferijalni tečaj”. (1996). Enes Karić otvara seriju analitičko-kritičkih tekstova pod naslovom “Trebali li nam ovakav sistem islamskog obrazovanja?” gdje poziva na sveobuhvatnu analizu islamskog obrazovanja u Islamskoj zajednici. (1998)

U povodu održanog Kolokvija vjeronauka i vjeroučitelji, *Glasnik Rijaseta IZ-a* tokom 1994. godine objavljuje seriju tekstova posvećenih ovom kolokviju i perspektivama vjeronauke. (Jašarević, Krzić, Nakičević, Resić, Šeta 1994)

“*Islamska misao*”

Na stranicama časopisa *Islamska misao* odmah nakon dodjele menšure novom reisul-ulemi h. Jakub ef. Selimoskom, u svečanom intervjuu čitamo i stavove Islamske zajednice i novog reisul-uleme u pogledu uvođenja nastave vjeronauke. Na pitanje novinara o smislenosti i opravdanosti uvođenja vjeronauke u škole reisul-ulema Selimoski razložno i analitički odgovara da se “Islamska zajednica opredijelila za to i da podržava akciju pripreme i osposobljavanja kadrova za što kvalitetnije obavljanje vjeronaučnih poslova u školama”. (“Islamska zajednica pred zahtjevima”, 1991) U narednom broju Ismet Kasumović piše zanimljiv analitički tekst o vjerskom obrazovanju i vaspitanju u kontekstu novih sistemskih promjena (1991) fokusirajući se na ulogu odgojnih ustanova u procesu pripreme kadrova i suradnju sa sličnim zajednicama i ustanovama u pojedinim dijelovima Evrope.

“*Muallim*”

Islamska revija *Muallim* čiji je izdavač Udruženje ilmije u Bosni i Hercegovini tokom 1991. godine, idući u susret uvođenju nastave vjeronauke u škole donosi nekoliko zanimljivih tekstova. Jedan od njih govori o predmetu vjeronauke u školama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. (Hilić, 1991) Hanifa Obralić sa puno optimizma govori o vjeronauci kao historijskoj šansi. (1991) *Muallim* donosi i zanimljiv intervju sa prof. dr. Ismetom

Dizdarevićem netom nakon završenog prvog seminar za vjeroučitelje (1991) koji ističe da su “takvi seminari početak jednog šireg i potpunijeg obrazovanja vjeroučitelja kako bi se taj proces temeljito obavio”. (1991) Također, Avdo Užičanin (1991) u svome tekstu daje savjete i preporuke vjeroučiteljima za prvi čas vjeronauke.

“Takvim”

U *Takvimu* iz 1996. godine čitamo analitički tekst o stanju i perspektivama nastave vjeronauke u školama u Bosni i Hercegovini. (Begović, 1996)

“Muslimanski glas”

Neki mediji poput *Muslimanskog glasa* otvaraju prostor i za različite stavove. Mustafa Cerić piše tekst o iskustvima nastave vjeronauke u Hrvatskoj i ističe da će uvođenje vjeronauke u škole vratiti moral u škole te da će škola “ponuditi moralnu pomoć porodici i vjerskim zajednicama jer preuzima i onaj dio odgoja i obrazovanja koji je do sada bio isključivo briga porodica i vjerskih zajednica”. (1991) Enes Karić kao izraz velike odgovornosti i brige za kvalitetnu realizaciju nastave vjeronauke i uz svijest sa kakvim kadrovima raspolaže Zajednica potpisuje tekst koji u to vrijeme neće naići na odobravanje velikog broja ljudi unutar IZ-a. “Vjeronauka ima svoj prostor, ambijent, unaprijed naviknuto slušateljstvo, svečani i pobožni karakter, vjersku atmosferu, duh dobrovoljnosti. Školska učionica nije njezin ambijent jer se vjera ne može učiti po sistemu ispisivanja matematičkih jednačina na tabli. Uputnije je stoga raditi na očišćenju udžbenika fizike, hemije, biologije... od ateizma a religiju vratiti u školu ali ne kao vjeronauku, već kao skup školskih predmeta koji bi religiju tretirali neideološki i sa kulturno-civilizacijskog aspekta... Religija nam je dovoljno dragocjena i ne bismo smjeli s njom popunjavati prostor pokopane komunističke nauke (marksizma)”. (1991) Na stranicama *Muslimanskog glasa* čitamo i komentare na fotografije djece koja obavljaju namaz u kućnom ambijentu uz naglasak da je “najbolja i najdjelotvornija ona vjerska pouka

koja se obavlja u kući. Jer učiti o islamu, Kur'anu, o vjeri općenito a živjeti u kući iz koje su islamski običaji već odavno iseljeni, može biti vrlo kontraproduktivno za istu tu vjersku pouku. Još ako je bude izvodio neki priučeni, mucavi, metodični "hodžica", eto prilike za vesele dječije "šale" i otpor prema vjeronauci i općenito vjerskome". ("Vjerska pouka u kući", 1991)

"Oslobođenje"

Tokom 1994. godine *Oslobođenje* intenzivno objavljuje tekstove sa temama vezanim za vjeronauku. Izdvajamo seriju istraživačkih tekstova o iskustvu nastave vjeronauke u različitim dijelovima svijeta koje pišu dopisnici *Oslobođenja*: Češka, Francuska, Makedonija, Hrvatska, Tunis, Slovenija, Njemačka. Serijal je zaokružen tekstom koji donosi iskustvo Bosne i Hercegovine: "Dobrovoljno i u džamiju i u razred". (Šimić, 1994) *Oslobođenje* objavljuje i intervju sa Enesom Karićem, tadašnjim ministrom obrazovanja, nauke, kulture i sporta u čijem sadržaju je tretirana i vjeronauka a Karić ističe: "Nisam za škole koje će od tri vjere praviti jednu, jer onda neće napraviti ništa". (Idrizović, 1994)

Vrijedno je spomenuti da smo uvidom u arhivske kartice video materijala TV Sarajevo kao državne televizije pronašli, vjerovatno historijski, dvominutni prilog od 22. oktobra 1991. godine sa održane konferencije za štampu o uvođenju vjeronauke u škole. Konferenciju je održao tadašnji ministar dr. Nihad Hasić.¹

Umjesto zaključka

Neka zapažanja o intenzitetu praćenja i tematiziranja vjeronauke u printanim i elektronskim medijima

- Faze intenzivnijeg praćenja vjeronaučnih sadržaja odnose se na period reaktiviranja nastave vjeronauke u osnovnim

¹ Arhivska kartica nosi naslov: Vjeronauka u školama. U opisu kadra stoji: Nihad Hasić, ministar za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu BiH i Velibor Ostojić, ministar za informisanje na konferenciji o uvođenju vjeronauke u škole i zaštiti spomenika kulture, izjava Nihada Hasića.

- i srednjim školama i on obuhvata vrijeme od 1990. godine do početka agresije na BiH u proljeće 1992. godine;
- Početak agresije, 1992. godina i najteža ratna godina 1993. karakteriziraju odsustvo ove teme u medijima;
  - Kada je vjeronauka i zvanično uvedena u obrazovni sistem kao fakultativni predmet Nastavnim planom i programom 1994/95, medijska priča o vjeronauci se aktualizira i ona je u različitom intenzitetu prisutna do današnjih dana u skladu sa određenim društvenim tokovima i povremenim izazovima;
  - Intenzitet medijskog praćenja tema vjeronauke kako u printanim medijima svih formata tako i elektronskim čiji broj raste u poslijeagresijskom periodu izraženiji je 2008. godine kada je inicirana ideja uvođenja vjeronauke u vrtiće na području Sarajeva. U tom periodu tema vjeronauke je u samom flešu i nezaobilazna je u centralnim informativnim emisijama;
  - Vjeronauka je u fokusu medijskih sadržaja u proljeće 2011. nakon Odluke tada aktualnog ministra obrazovanja Emira Suljagića da vjeronauka ne ulazi u prosjek ocjena. Ova tema tih mjeseci marta, aprila i maja 2011. godine zauzima značajnu minutažu centralnih informativnih emisija ali i emisija dijaloškog tipa na svim elektronskim medijima, privatnim ali i javnim emiterima;

Priroda i format realiziranih sadržaja o vjeronauci

- U printanim medijima IZ-a u prvoj fazi od 1990. do 1992. godine čitamo tekstove analitičke i pregledne ali i polemičke naravi koje potpisuju vodeća akademska i ulemanska imena sa jasnim ciljem da daju valjane naputke i smjernice realizatorima ideje vraćanja vjeronauke u odgojno-obrazovni proces na prostorima BiH i njezine kvalitetnije realizacije;
- U printanim medijima IZ-a su i tekstovi informativne prirode koji donose korisne informacije o aktivnostima IZ-a na putu priprema i uvođenja vjeronauke u škole;

- U printanim medijima IZ-a čitamo i prve reportažne zapise sa prvih časova vjeronauke u tri sarajevske osnovne škole;
- Printani mediji IZ-a donose osvrte na prve seminare i konferencije o vjeronauci već od 1996. godine kao i prikaze prve udžbeničke vjeronauče literature;
- Mediji IZ-a nerijetko bilježe tekstove o negativnom utjecaju vjeronauke na brojnost mektepske populacije;
- Drugi printani mediji poput *Oslobođenja* donose već 1991. godine informacije o uvođenju vjeronauke u škole a intenzivnije pristupaju ovoj temi još ratne 1994. godine serijom istraživačkih tekstova o vjeronauci u različitim dijelovima svijeta i iskustvima učeničke i roditeljske populacije. Jasnu argumentaciju traže u zemljama našeg susjedstva;
- *Dani* i *Slobodna Bosna* donose različite vrste polemičkih i senzacionalističkih tekstova s uvredljivom retorikom koja često dostiže granice govora mržnje. Ovi tekstovi imaju za cilj diskreditirati ideju vraćanja vjeronauke u škole;
- Javni emiteri i elektronski mediji temu vjeronauke aktualiziraju kroz posebne vjerske formate svojih emisija, *Jednodušja*, *Islamske teme na Radiju Federacije*, *Mozaik religija* na FTV... ali i dijaloške multireligijske emisije na BH Radiju 1 i druge dijaloške emisije koje često dobivaju epitet polemičnih;
- Svi mediji temu vjeronauke dodatno aktualiziraju u blagdanskom vremenu;
- Vrijeme nakon agresije do danas karakterizira kontinuirano prisustvo vijesti o vjeronauci u školama od onih afirmativnih preko propitivačkih do senzacionalističkih i ispolitiziranih.

Literatura

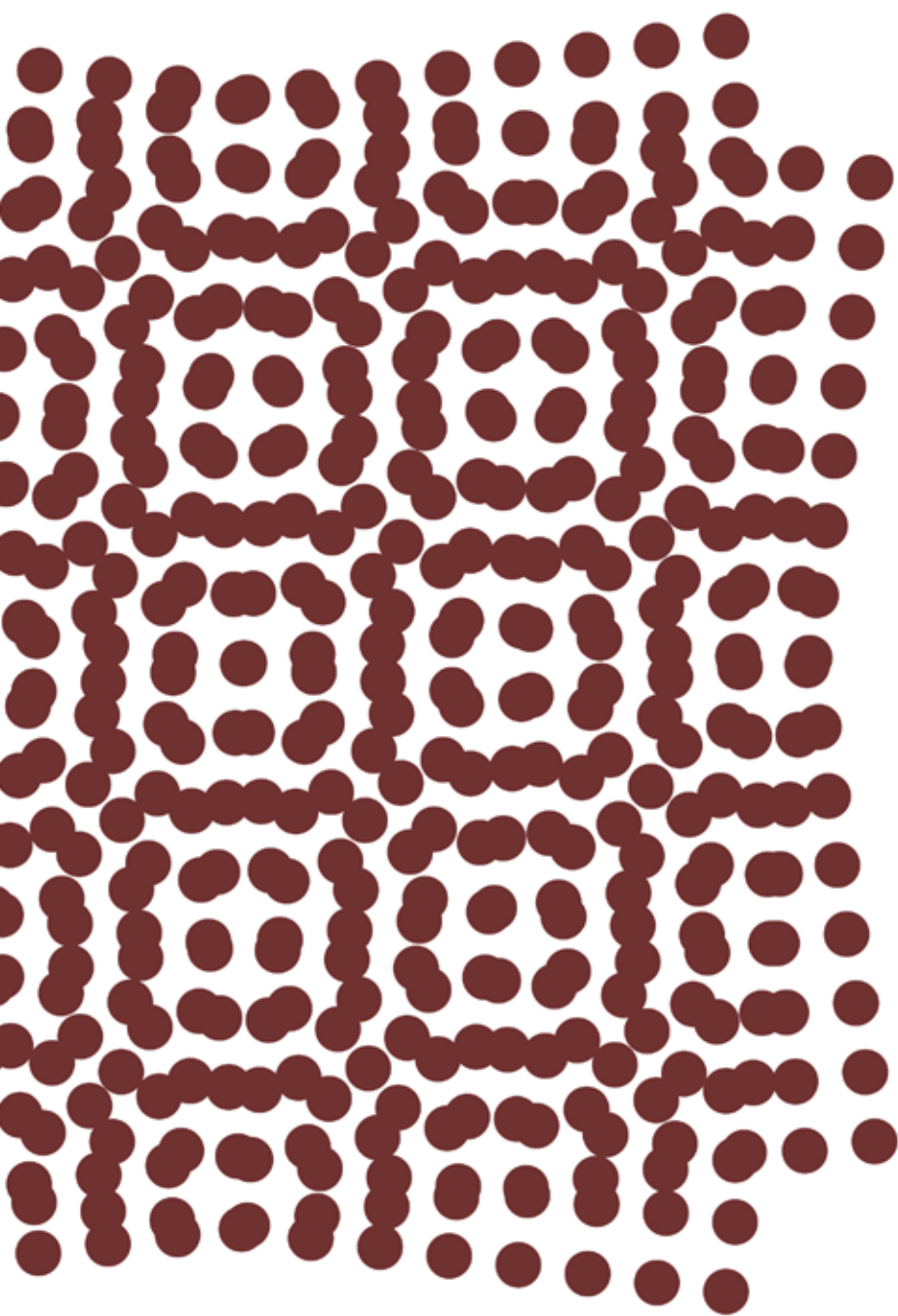
Begović, I. (1996). "Vjeronauka u školi". *Takvim za 1996*, 53–59.

Cerić, M. (1990). "Pravo na život i u školi". *Preporod*, 19/482, 3.

Cerić, M. (1991). "Malo duše u školskoj klupi". *Muslimanski glas*, 40/III, 14.

- Hasanović, B. (1996). "Fakultativnost je destrukcija vjeronauke u školli". *Preporod*, 14/597, 2.
- Hasanović, B. (1996). "Vjeronauka nije ferijalni tečaj!" *Preporod*, 11/594, 2.
- Hilić, H. (1991). "Vjeronauka i škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca". *Muallim*, 11/68, 8.
- Hodžić, D. (1994). "Vjeronauka u školi prazni mekteb". *Preporod*, 12/571, 5.
- Huković, M. (1991). "Uvođenje vjeronauke u osnovne i srednje škole". *Preporod*, 17/504, 10.
- Huković, M. (1991). "Uvođenje vjeronauke u osnovne i srednje škole". *Preporod*, 18/505, 10.
- Idrizović, N. (1994). "Zajedno i u udžbenicima". (intervju s ministrom obrazovanja, nauke, kulture i sporta Enesom Karićem). *Oslobođenje*, 2. 11. 1994, 8.
- "Islamska zajednica pred zahtjevima novoga vremena". (Naš intervju sa reisul-ulemom h. Jakub ef. Selimoskim) *Islamska misao*, 150, 4–10.
- Jašarević, N. (1994). "Uloga i značaj muallime u islamskom odgoju". *Glasnik*, 39–41.
- Karić, E. (1991). "Dvosjekli mač vjeronauke u školi". *Muslimanski glas*, 40/III, 15.
- Karić, E. (1998). "Trebali li nam ovakav sistem islamskog obrazovanja?" 11/637, 18–19, 12/638, 24–25, 10/636, 19.
- Kasumović, I. (1991). "Vjersko obrazovanje i vaspitanje u kontekstu novih sistemskih promjena". *Islamska misao*, 151–152, 80–82.
- "Koliko spremni dočekujemo povratak vjeronauke u javne škole?" *Preporod*, 19/482, 3.
- Krzić, A. (1994). "O kolokviju vjeronauka i vjeroučitelji". *Glasnik*, 37–38.
- Mašović, S. "Aktualna problematika vraćanja religije u škole". *Glasnik IZ*, 139–143.
- Mašović, S. "Islam u školskim udžbenicima Njemačke". *Glasnik IZ*, 743–751.
- Medara, A., Ugljanin, F., Pepić, E., Redžepović, N., Eminović, S. (1992). "Sarajevski univerzitet: Studenti i vjera". *Preporod*, 1/512, 17.
- "Ministarstvo za informacije. Vjeronauka obavezni-izborni predmet u školama". *Preporod*, 19/506, 10.
- "Mirni protesti u Muzeju Grada Sarajeva". *Preporod*, 16/503, 14.

- N., Č. (1990). "Povratak vjeronauke u škole – DA ili NE?" *Preporod*, 19/482, 3.
- N., L. (1991). "Dopunsko obrazovanje kadrova za vjeronauku". *Preporod*, 13/500, 3.
- Nakičević, O. (1994). "Koncept islamskog obrazovanja". *Glasnik*, 27–31.
- Neimarlija, H. "Religija i škola u novom odnosu". *Glasnik IZ*, 7–11.
- Obralić, H. (1991). "Vjeronauka u školama – istorijska šansa". *Muallim*, 11/68, 16.
- Obralić, T. (1991). "Muslimani se moraju smjelije obrazovati". (intervju sa prof. dr. Ismetom Dizdarevićem) *Muallim*, 11/68, 16–17.
- Pitić, R. (1992). "U sarajevskim školama nastava vjeronauke – eksperimentalna". *Preporod*, 5/516, 3.
- Pitić, R. (2006). "Vjerski program". *Novi Muallim*, 27, 74–78.
- "Posljednji čas seminara za izvođenje vjeronauke u javnim školama". *Preporod*, 16/503, 14.
- Resić, I. (1991). "Uvođenje vjeronauke u škole". *Preporod*, 24/511, 3.
- Resić, I. (1994). "Model odgoja i obrazovanja u osnovnim i srednjim školama". *Glasnik*, 32–34.
- Selhanović, S. (1996). "Vjeronauka u školama potiskuje mektebsku pouku". *Preporod*, 16/599, 4.
- Selhanović, S. (1997). "Vjeronauka u školama pospješuje mektebsku nastavu". *Preporod*, 1/603, 6.
- Smajlović, S. (1991). "Obimne pripreme za značajan poduhvat". *Preporod*, 14/501, 3.
- Šeta, F. (1994). "Ciljevi i zadaci savjetovanja – vjera, odgoj i obrazovanje". *Glasnik*, 25–26.
- Šimić, A. (1994). "Dobrovoljno i u razred i u džamiju". *Oslobođenje*, 5. 12. 1994, 10.
- Užičanin, A. (1991). "Na prvom času vjeronauke". *Muallim*, 10/68, 17.
- Užičanin, A. (1992). "Konceptija udžbenika vjeronauke". *Preporod*, 2/513, 10.
- "Vjerska pouka u kući". *Muslimanski glas*, 40/III, 16.
- "Završen seminar za vjeroučitelje". *Preporod*, 16/503, 2.

ADNAN SILAJDŽIĆ

Vjeroučitelji pred novim društvenim i kulturnim izazovima

Adnan Silajdžić

*redovni profesor, Fakultet
islamskih nauka*

*Univerziteta u Sarajevu
adnan.silajdzic@fin.unsa.ba*

**Izlaganje s naučnog
skupa – osvrt**

Primljeno: 3. 4. 2023.
Prihvaćeno: 25. 7. 2023.

Ključne riječi

postsekularni svijet,
vjeroučitelji, individualnost,
novi koncept religije,
ezoterijska duhovnost

Sažetak

Živimo u postsekularnom svijetu u kojemu duhovni, društveni i kulturni fenomeni dobijaju nova značenja. Kao takvi, oni predstavljaju ozbiljan i složen izazov za vjeroučitelje. U svojem saopćenju nastojat ću se usredsrediti na, po mojemu mišljenju, tri najvažnija, a to su: novi mentalitet s naglašenom individualnošću, novi koncept religije i na kraju modernu ezoterijsku duhovnost, koji proizvode krizu duhovnog i društvenog autoriteta, odnosno relativiziraju tradicionalni koncept religijskog odgoja i obrazovanja, zahtijevajući nove obrazovne (teološke), odnosno odgojne (pedagoško-didaktičke) metode u nastavi.

Religious Teachers Before the New Social and Cultural Challenges

مدرسو التربية الدينية أمام التحدّيات الاجتماعية والثقافية الجديدة

Keywords:

post-secular world, religious educators, individuality, new concept of religion, esoteric spirituality

الكلمات المفتاحية:

العالم ما بعد العلماني، مدرسو التربية الدينية، الشخصية، مفهوم الدين الجديد، الروحانية الباطنية

318

Abstract:

We live in a post-secular world in which spiritual, social, and cultural phenomena are acquiring new meanings. As such, they pose a serious and complex challenge for religious educators. In this paper, I will focus on the three - in my opinion - most important ones: a new mindset with pronounced individuality, a new concept of religion, and finally, modern esoteric spirituality. These challenges contribute to a crisis of spiritual and social authority, i.e., relativize the traditional concept of religious upbringing and education, and call for new educational (theological) and pedagogical-didactic methods in teaching.

الملخص:

إننا نعيش في العالم ما بعد العلماني الذي تحصل فيه الظواهر الروحية والاجتماعية والثقافية على دلالات جديدة. وهي بهذه الصفة تمثل تحديا رزينا ومعقدا لمدرسي التربية الدينية. وسأحاول في خطابي التركيز في، حسب رأبي، أهم تحديات ثلاثة، وهي: العقلية الجديدة بالشخصية المؤكّدة، مفهوم الدين الجديد وفي النهاية الروحانية الباطنية الحديثة. وهذه التحديات تثير أزمة السلطة الروحية والاجتماعية، أي تنكر المفهوم التقليدي للتعليم والتربية الدينين وهي تقتضي الأساليب التعليمية (اللاهوتية) الجديدة، أي الأساليب التربوية (التربوية - التدريسية) الجديدة في الدراسة.

Jedan od najznačajnijih intelektualaca 20. stoljeća Romano Guardini je nekom prilikom rekao da je “svaki čovjek odnosno svaka generacija” istovremeno blizu i daleko od Objave (Istine). Htio je reći, barem sam ga ja tako razumio, da svaka generacija “nosi breme” svojega vremena i da je izložena teškoćama odnosno izazovima koji proistječu iz specifične pozicije religije u određenim kulturno-historijskim epohama. Zašto, naprosto zbog toga što je, recepcija univerzalnih, sveobuhvatnih i vječnih načela religije podložna neumitnim društvenim i kulturnim promjenama koje uzrokuju nekada jače a nekada slabije krize identiteta, zavisno od dominantnog kulturnog izraza koji ih uslovljavaju.

Tako je bilo u predmodernim vremenima kada je religija suštinski određivala i profilirala duhovnu, kulturnu, socijalnu i pravno-političku filozofiju tradicionalnih društava (*Ying-Yang* u kineskoj religioznoj filozofiji, *Tewhid* u islamskom učenju, *Ho logos sarx egeneto* u kršćanskoj religiji i teologiji), završavajući često u različitim oblicima ideološkog normativizma, vjerskog dogmatizma, fetišizma, itd. suočavajući vjeroučitelje sa ozbiljnim poteškoćama. Slično se dogodilo i u modernim vremenima, što je uočljivo kroz tri susljedna vala razvoja moderne znanosti i kulture, preciznije od početnog oduševljenja modernim naukom do pozitivističkog odbacivanja religijskih istina, kada dolazi do oštre suprotstavljenosti vjere i znanja (fideizam, deizam, agnosticizam, ateizam, sekularizam), posljedično do redukcije ili restrikcije religije, čime se religiji osporava socijalna, društvena i kulturna punovažnost. Taj proces redukcije u području religije od učitelja, vjeroučitelja i profesora teologije zahtijevao je, u njihovom prosvjetiteljskom i misijskome radu u 18, 19, a posebno 20. stoljeću, specifične forme stjecanja i prenošenja vjerskog znanja kao i metode njihova usvajanja i primjene. Vjeroučitelji i odgajatelji bili su pred velikim izazovima kako mladima objasniti da je religija nadnaravna stvarnost i da po svojoj naravi oblikuje čovjekovo duštvo i kulturu; da je izvor moralnosti u čovjeku ne kao biološko autonomnome biću nego kao Božijemu stvorenju; da Bog Spinoze i Kjerkegora nije Bog Biblije

Kur'ana, itd. Ili, kako u procesu zatvaranja i napuštanja tradicije, koji se događa u ovome razdoblju razvoja moderne kulture, vjeru učiniti dinamičnom i otvorenom, vjeru koja treba da usmjerava razvoj ljudske historije u skladu sa univerzalnom Božijom voljom?! Tu činjenicu potvrdila bi ozbiljna analiza il-mihala, katehetske i uopće teološke literature 19. i 20. stoljeća.

Naravno, slični procesi se odvijaju i u postmodernome odnosno postsekularnome svijetu, šta god da ti pojmovi semantički, terminološki značili, savremeni religiozolozi i filozofi ih koriste da bi objasnili poziciju religije u prvim decenijama 21. stoljeća. Religija nije nestala iz čovjekove svijesti odnosno njegova društva, kako se mislilo i očekivalo (klasična sociološka teorija koja je razvoj moderne kulture bez Boga vidjela kao ireverzibilni proces sekularizacije), ona se budi, preporođuje, zbog čega se počinje sve više govoriti o de/sekularizaciji moderne kulture ili religijskome revivalu. Tako čuveni J. Habermas, kada govori o "budućnosti religije," insistira na uvažavanju religijskoga kao veoma značajnoga uslova u očuvanju suštine ljudskosti i društvenoga humanizma. On govori o religiji koja se iskazuje u novim antitradicijskim formama, koja korespondira mentalitetu i senzibilitetu zed generacija (post-milenijum) postsekularnoga svijeta.

Novi mentalitet

O kakvom mentalitetu je riječ i zašto bismo se njime trebali ozbiljnije pozabaviti?! Riječ je o mentalitetu koji je izgubio osjećaj za društvene i duhovne autoritete. Mladi osjećaju neku vrstu ideosinkrazije prema svim institucijama, prema znanosti, politici, ekonomiji, konfesionalnoj religiji, jer su iznevjerili njihova očekivanja, s jedne strane, i zbog sveopće dehumanizacije svijeta u kojemu žive, s druge strane. Osjećanje prema institucijama, sistemima učenja, organiziranim zajednicama (konfesijama) mladi ljudi podređuju oblikovanju vlastite slike svijeta. Dolazi do slabljenja pripadanja društvenoj grupi ili vjerskoj instituciji odnosno jačanja iskustvenih ili doživljajnih sadržaja u religiji.

Drugim riječima, umjesto tradicijskog institucionalnoga i autoritativnoga oblika kao jedinstvenog čvorišta nebeske norme u svojoj konstitutivnoj formi i njenog autentičnog tumačenja, savremenim društvom i životom pojedinca početak će dominirati izvaninstitucionalni “demokratski” način razumijevanja ideja. Takav mentalitet se iskazuje u nekim formama postmoderne umjetnosti u kojoj je prenaglašen personalitet mladog čovjeka i potraga za slobodom: u muzici, kulturi odijevanja, itd.

Fenomen individualne religioznosti

U skladu s “novim mentalitetom” razvijaju se nove forme religioznosti. Mogu se razvrstati u dvije kategorije: prvu možemo okarakterizirati kao poseban oblik individualne i privatizirane religioznosti, a drugu kao mogući oblik “difuzne religioznosti”. Naspram institucionalne islamske tradicionalne religioznosti nove su se forme pojavile kao posljedica procesa individualizacije gdje vlastito iskustvo i življena vjera dobivaju prevagu nad institucionalnom i normativnom vjerom. Drugim riječima, današnji mladi ljudi svoju vjeru žive više na implicitan način, tj. njih karakterizira implicitna pripadnost islamu (slabija konfesionalna pripadnost), što u konačnome otvara vrata krize religijskoga identiteta. Zbog toga mladi ljudi, prije svega reagirajući na teološki i religijski dogmatizam i kulturni konformizam, posebno karakterističan za proteklih dvadeset i više godina i tragajući za izlaskom iz krize unutaršnjeg duhovnog identiteta, nastoje progovoriti vlastitim jezikom vjere, iz svog vlastitog doživljaja vjere, koji je – i to posebno treba naglasiti – u dobroj mjeri antitradicionalan.

U tom smislu on zabrinjava. Zašto? Koliko god je jako interesantno i za nas važno da se mladi ljudi oslobađaju dogmi i stega, što je dobra strana novoga mentaliteta, načelo pripadanja tradiciji je u najmanju ruku jednako tako važno. Odbacivanje tradicije predstavlja lošu stranu novoga mentaliteta koju često istraživači prenebregavaju danas. Kao što je čovjek biće religije, znanosti, ekonomije, politike, tako je i biće tradicije ili

pripadanja. Tradicija je duša svake religije, pa i islama. Bez nje nije moguće postići proces socijalizacije, a time i normalnog prihičkog razvoja mladih. To je pojava koja nas zabrinjava i kojoj u budućnosti trebamo posvetiti daleko veću pažnju. Subjekti tih promjena su kao što smo već rekli mladi odnosno adolescenti. Budući se radi, sa stanovišta i religije i znanosti, o najznačajnijim društvenim kategorijama, takve promjene podrazumijevaju posve drugačije pristupe fenomenu “difuzne religioznosti”, koja više nema pretjeranog osjećaja za tradicionalne institucije ili tradicionalne vjerske narative, teologijske i dogmatske konstrukte ili potrošene fraze. Izazov je kako mlade ljude koji u ime slobode i slobodnog doživljavanja svijeta i vjere vratiti tradiciji, jer čovjek nekome ili nečemu mora pripadati. Ne tradiciji koja je zatvorena u normu, dogmu, kao ideološki konstrukt ili narativ, nego tradiciji koja ima odgojno-obrazovnu funkciju, tj. da tradicija predstavlja živu svijest o sebi i volju za trajanjem. Takva svijest odnosno volja za trajanjem označava povijesnost jednoga naroda, njegov povijesni kontinuitet.

Ta specifična spoznaja koju mladi danas njeguju osnovni je problem, po našem dubokom uvjerenju, u komunikaciji nastavnika i učenika. Dok mladi ljubomorno čuvaju vlastite spoznajne obrasce što je, konačno, sasvim prirodno budući da oni temeljno određuju kontekst u kojemu žive, istovremeno nastavnici teško ili nikako prihvataju činjenicu da je njihova pozicija u odgojno-obrazovnome procesu u bitnome izmijenjena. Nastavnici više nisu dominantni izvor učenikovog spoznavanja: s jedne strane, oni su samo jedan od brojnih izvanjskih izvora informacija koje su, makar i nesređene, temeljno sredstvo spoznaje mladih, i, s druge strane, usljed već spomenutog snažno naglašenog individualizma, personalan stav učenika o konkretnim problemima ima primarnu i dominantnu ulogu. U procesu odgoja i socijalizacije pored nas učestvuju brojni drugi faktori, zato ne smijemo apsolutizirati našu ulogu vjeroučitelja, ne smijemo zapasti u neku vrstu teološkog konformizma, u smislu da je odgoj jedino naša privilegirana obaveza i da tu zadaću najbolje izvršavamo.

Okultno-ezoterijska duhovnost

Uporedo sa razvojem tzv. nove religioznosti otvara se proces re/aktualizacije okultnog i ezoterijskoga, koja svoje začetke ima još u vremenu ranoga prosvjetiteljstva. Okultno-ezoterijska religioznost još više, u mentalitetskom, identitarnom i religijskom smislu, udaljava mlade od Tradicije. Rukovodeći se načelom ontološkoga izjednačavanja čovjeka, svijeta i Boga, odnosno, usvajanjem obrasca izraženog okultnim rječnikom: "Kako gore, tako i dolje" (*as above so below*), okultno-ezoterijska tradicija će postaviti čovjeka u potpunu opoziciju sa uzvišenim Bogom, isključiti iz svakodnevnoga čovjekova života entitet nevidljivoga svijeta (*âlemi gajb*) u kojemu se ono "božansko" i strogo "ljudsko" susreću, a koji je po svojoj egzistenciji krajnje aktivne naravi. Drugim riječima, nedostatak osvjedočenja u aktivni svijet nevidljivoga preko kojega čovjek razvija vlastitu duhovnost, nadoknađuje se brojnim ideologijama, pseudoteorijama i cijelim spektrom okultnih vjerovanja i praksi koje su i kod nas veoma prisutne i koje svakim danom sve više zahvaćaju mlađu generaciju. Kazano riječima časnoga Mevlâne Rûmîja, čovjek se, poput lisice, bježeći od različitih opasnosti pouzdaje u manevar svoga repa, zanemarujući vlastite noge koje ga sve vrijeme nose. Utjecaj okultne odnosno ezoterijske duhovnosti vidljiv je u svim sferama moderne kulture, pa i u pojavi hipi pokreta šezdesetih godina prošloga stoljeća, izrodivši veliki broj muzičkih grupa koje su se povezivale sa okultizmom i koje su doprinijele njenoj popularizaciji: Black Sabbath, Pink Floyd, Magma (*Iron man, War pigs, Haeven and Hell*). Godina 1969. se određuje kao početak nastupanja okultizma i satanskog kulta u javnom prostoru putem rok-scene. Taj početak je označio engleski sastav Black Sabbath 1968. u Birminghamu (pioniri heavy metala), čija su teška muzika i scenski nastupi popraćeni crnim misama, prizivanjem đavola i kulta vještica. Time se ova grupa razvila u prototip i utjelovljenje okultnoga roka, posebne vrste rok-muzike u kojoj su okultni elementi (magija, spiritizam, satanizam) u prvom planu u tekstovima pjesama i izvedbi na pozornici. Kasnije će

doći do formiranja tzv. pojma okultura čime se označava uvođenje okultnoezoterijskih učenja u suvremenu i popularnu kulturu, zapravo u sve aspekte zapadnjačke kulture kao takve. Postavlja se pitanje: kako današnjoj omladini i njihovim roditeljima predstaviti osnovna načela vjere, koji preko elektronskih medija slušaju muziku čije su osnovne teme mrak, zlo, gdje mrak potiskuje svjetlo, ili recimo u pjesmi “da nam ne treba obrazovanje, kontrola misli, mračni sarkazam učionica, da nastavnici trebaju djecu ostaviti na miru” (Another brick in the wall), onima koji čitaju Harry Pottera koji traga za eliksirom ili kamenom mudraca, odajama tajni i završava kao zatočenik Azkabana?

Floydova pomenuta pjesma odnosno Harry Potter bili su u mnogim školama svojevrsna himna odnosno duhovno štivo djeci u školama koja su u isto vrijeme pohađala vjeronauk.

Sve to skupa naprosto obavezuje tradicionalne obrazovno-odgojne institucije da u kontekstu svoga djelovanju u društvu, metode i sadržaje izlaganja tradicionalnoga nauka, ponajprije, artikuliraju na način blizak novim generacijama, i, drugo, da vrijednosti tradicionalnoga nauka promoviraju u savremenom društvu. Potonje rečeno pred nas stavlja dvije veoma teške zadaće:

- s obzirom da je u postratnoj Bosni novi javni prostor tek u procesu svoga formiranja, nužno je usmjeriti sve mogućnosti ka, uvjetno rečeno – “humanizaciji” javnoga mnijenja i života, ne u značenju promoviranja načela posthumanizma već načela tradicijskoga nauka o čovjeku, tj. na ozbiljenju veze čovjeka i višega svijeta, odnosno dragoga Boga.
- istodobno nameće se kao nezaobilazna zadaća sisematiziran, projektiran i kontinuiran rad na autentičnom prezentiranju Tradicije, što podrazumijeva otklon od ideologijskog prezentiranja vjere izvedenog iz modernog koncepta religije, ali jednako tako i uspostavljanje takvog tumačenja temeljnih načela islama koji će biti bliski novim generacijama odnosno zahtjevima suvremenoga društva.

Promjene koje su se dogodile u području religioznoga na kraju prošloga i početkom novoga milenijuma, logično, zahtijevaju od vjeroučitelja jednu drugačiju znanstvenu kompetenciju kao i kompetenciju tumačenja i posredovanja vjere u našem vremenu. Znanstvenu kompetentnost, koja podrazumijeva u najmanju ruku praćenja promjena u razvoju kulture i teologije, kompetentnost tumačenja, u smislu posredovanja vjeronaučnih sadržaja primjereno mentalitetu slike odnosno virtualnoga doživljavanja svijeta, ne zapadajući u zamke pretjeranog školskog didaktizma i psihologizma, što je danas nažalost kod vjeroučitelja česta praksa.

NUSRET ISANOVIĆ

Elektronski mediji i nova situacija odgoja – izazovi školskoj vjeronauci

Nusret Isanović

redovni profesor, Fakultet
islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
nusret.isanovic@gmail.com

Pregledni članak

Primljen: 16. 02. 2023.
Odobren: 13. 04. 2023.

Ključne riječi

elektronski mediji, nova situacija odgoja, medijska okupacija djece, moralne i duhovne vrijednosti, školska vjeronauka

Sažetak

Danas se sve češće govori o “internet” ili “google generaciji” koja se otuđuje od sebe i udaljava od roditelja, bližnjih i prijatelja, i isključuje iz društva. Oni sve više čine bijeg iz realnog svijeta u virtualni, čime se otupljuje smisao za životne stvarnosti i gubi potreba za ljudskom blizinom, toplinom neposrednog susreta i komunikacijom. Odgajati je postalo teško, teže nego ikada prije, ali još uvijek ne i nemoguće. Da bi odgoj, zacijelo, i bio moguć i u dobu rastućeg uticaja informacionih tehnologija i elektronskih medija, nužno je valjano, odgovorno i realno razumijevanje situacije odgoja i stupanje u saradnju svih mogućih učesnika u njemu: porodice, religijskih zajednica i njihovih odgojno-obrazovnih institucija, škole i medija. Roditelji, nastavnici i odgajatelji, religijske zajednice i škola moraju preuzeti veću odgovornost i mnogo više biti posvećeni odgoju. U tom pogledu osobito značajnu ulogu bi mogla imati školska vjeronauka.

Electronic Media and the New Educational Situation – the Challenges for Religious Education

وسائل الإعلام الألكترونية ووضع التربية الجديد – تحديات التربية الدينية المدرسية

Keywords:

electronic media, new educational situation, media occupation of children, moral and spiritual values, religious education in schools

الكلمات المفتاحية:

وسائل الإعلام الألكترونية، وضع التربية الجديد، احتلال الأطفال الإعلام، القيم الأخلاقية والروحية، التربية الدينية المدرسية

328

Abstract:

People frequently talk about the “internet” or “google generation”, which alienates itself and distances itself from parents, relatives and friends, and excludes from the society. Those young people are increasingly making an escape from the real world into the virtual one, thereby dulling the sense of life's realities and losing the need for human proximity, the warmth of direct encounter and communication. Parenting has become challenged, more difficult than ever before. In order for education to be possible even in the age of the growing influence of information technology and electronic media, a valid, responsible and realistic understanding of the position of education and the cooperation of all relevant participants are necessary: families, religious communities and their educational institutions, schools and media. Parents, teachers and educators, religious communities and schools must take greater responsibility and be much more dedicated to education. In this regard, religious education in schools could play a particularly significant role.

الملخص:

اليوم نتحدث أكثر فأكثر عن «جيل الإنترنت» أو «جيل الجوجل» الذي يبتعد عن نفسه والآباء والأقرباء والأصدقاء ويُستبعد من المجتمع. هم يفرّون أكثر فأكثر من العالم الواقعي إلى العالم الافتراضي ممّا يتثلم به الإحساس بحقائق الحياة وتُفقد الحاجة إلى القرب الإنساني ودفء اللقاء المباشر والتواصل. فأصبحت التربية أمراً صعباً، أصعب ممّا كانت في أي وقت مضى، لكنها لم تصبح غير ممكنة بعد. ولكي تكون التربية ممكنة في عصر التأثير التزايدى للتكنولوجيات المعلوماتية ووسائل الإعلام الألكترونية من الضروري الفهم الصحيح والمسؤول والحقيقي لوضع التربية وتعاون جميع المشاركين الممكنين فيها: الأسر والجماعات الدينية ومؤسساتها التعليمية التربوية والمدارس ووسائل الإعلام. فعلى الآباء والمدربين والجماعات الدينية والمدارس أن يتحملوا مزيداً من المسؤولية ويولّوا مزيداً من الإهتمام للتربية. وبهذا الصدد قد يكون للتربية الدينية المدرسية دور مهم جداً.

Postaje sve razvidnije da moderna znanost i tehnika, u formi bezbrojnih ekstaza svoje moći poput biotehnologije, ekonomije, telekomunikacija, finansijskih megasistema, informacionih tehnologija i elektronskih medija, u temelju transformiraju, moglo bi se reći i desupstancijaliziraju, čovjeka, naš svijet i sve što je u njemu. One, dakle, ne samo da mijenjaju nego i razgrađuju same osnove ljudskog svijeta i života i dovode u pitanje njihovu, doskora stabilnu, narav. Na udaru je ne samo ono što je po sebi vanjsko, akcidentalno i promjenljivo nego i ono unutrašnje, supstancijalno i inkomenzurabilno, što je oduvijek bilo neupitna osnova svakom vremenom tkanju; radikalno se mijenja narav naše kulture, umjetnosti, religije i duhovnosti, ekonomije, politike, strategije i metoda ratovanja, društva i društvenih odnosa; mijenjaju se *bio* i *eko sistemi*, mediji i jezik komunikacije, pojam odgoja i obrazovanja, ideja čovjeka i znanja. Ovoj furiji promjena potčinjene su i religija i njene institucije, a njihov sistem vrijednosti prisiljen na stalno uzmicanje, transformaciju, samoobezvređivanje i prilagođavanje.

Na udaru je također i sam čovjek, njegovo tijelo, duša i um: promjenama se želi zahvatiti u bit čovjeka, u ontološku strukturu njegovog bića. Osim toga, čovjek je od subjekta znanosti, tehnike i medija i sam postao njihov objekt, time i predmet beskrajne manipulacije. Nove manipulativne tehnologije preobražavaju ga u objekt pukog tehničkog raspolaganja; one, kako naprimjer misli Paul Virilio – tvrdoglavo ignorirajući subjekt – doslovno preuzimaju vlast, te mogućnost potpune kontrole strojeva nad čovjekom i svijetom čine realno ostvarivom. Nove tehnologije i elektronski mediji, preuzimanjem uloge apsolutnog *subjekta* post/modernog svijeta, prijete da potpuno izmaknu kontroli i svoje djelovanje uspostave izvan ljudskog nadzora.

Gotovo da ništa više ne ostaje onakvim kakvim je nekad bilo, možda i zbog toga što je “mjesto eminentno humanih i etičkih vrijednosti poput ljubavi, vjernosti, razumijevanja, požrtvovanosti, oprostjenja i otvorenosti životu, hegemonizirano

biva eminentno ekonomskim i tehničkim vrijednostima poput novca, zarade, stambenoga komfora, nasljedstva, socijalne sigurnosti, karijere, moći, uspjeha, slave, automobila, užitka, slobodnog vremena i razbibrige”.¹

Moderne tehnologije, elektronski mediji i nova situacija odgoja

Moderne tehnologije i elektronski mediji pripadaju svijetu kojim vlada nezajažljivi korporativno-tehnokratski interes; postali su moć koja proizvodi mnoge druge moći i koja služi isključivo moći. Riječ je o onoj vrsti moći koja teži sve sebi potčiniti i svime beskrajno raspolagati. Oni ne poznaju emociju izuzev kao simulaciju i ne priznaju slabe, čak ne ni u liku djece; slabima se obraćaju samo kao objektu instrumentalne manipulacije ili kako bi potvrdili (*apsolutnu*) moć moćnih i afirmirali *vrijednosti* koje oni zagovaraju. Na djelu je pokušaj radikalne *teho-eshatološke* instrumentalizacije čovjeka ili uspostavljanje potpune vladavine objekta, odnosno tehnologije, nad subjektom. Pitanje vladavine objekta ovdje se razumijeva kao mogućnost potpune kontrole strojeva mimo bilo kakvog uticaja čovjeka. Strojevi, tvrdi Paul Virilio, doslovno preuzimaju vlast. Oni teže u svoj horizont sažeti sve i svojoj *samo-volji* potčiniti cjelinu života. Strojevi prate, nadziru i vrše kontrolu na aerodromu, pošti, banci, šoping-centru, stadionu, školi, fakultetu, dječijim obdaništima i igraonicama, u bolnici, i molitvenim prostorima gdje se okupljaju vjernici (crkvama, džamija i sinagogama), na ulici i ratištu. Oni prijete da se osamostale i proglase ljudsko učešće sasvim suvišnim. Dolazi do opasnih inverzija: umjesto da čovjek vlada strojevima, strojevi vladaju čovjekom, umjesto da on prati, nadzire, kontrolira, usmjerava, on biva praćen, nadziran, kontroliran i usmjeravan. Instrumentalizacija čovjeka ne događa se spontano, slučajno i usputno, ona je, kako misle,

1 Tonči Matulić, *Metamorfoza kulture: teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*, Glas Koncila, Zagreb, 2009, str. 770.

primjerice, Jean Baudrillard i P. Virilio, smišljeni *skriveni projekat moderne tehnologije i medija* i, kao takva, postala je moć objekta da, svojim "fatalnim strategijama" (istiskivanjem subjekta s povijesne scene), zavodi, zamjenjuje i simulira te ono stvarno i realno potiskuje i prisiljava na nestajanje. Krajnji pri-tajeni cilj tehnologije i medija jeste uspostaviti potpunu kontrolu posredstvom *omnipotentne* vladavine objekta, a da bi to bilo ostvarivo, provodi se sustavno ukidanje subjekta i subjektivnosti tamo gdje su oni već oformljeni i gdje kako-tako postoje, a tamo gdje ih još nema, a navješćuju svoju pojavu, sprečava se njihovo nastajanje. Čovjek i njegov svijet, zajedno sa svojim institucijama na kojim je počivao, sustavno se obesmišljavaju i svode na predmet puke manipulacije. Usljed bujajućeg *semantičkog haosa* koji, kako misli Julija Kristeva, potvrđuje *besmisao postojanja*, svijet smisla dobiva problematičan status. Informacije se umnožavaju nevjerovatnom brzinom, prijete da izmaknu svakoj kontroli i poprimaju snagu ubice. One zagušuju čovjeka i njegov svijet, lišavajući ih svakog značenja. Zbiva se radikalna implozija smisla, usljed čega čak i svaki govor o njemu postaje sasvim problematičan. "Odakle ćemo crpsti svoju energiju koja se mobiliše u mreži, ako ne iz demobilizacije svojih sopstvenih tela, iz dokidanja subjekta i materijalne supstance sveta. Jednog dana će sva ta supstanca možda biti pretvorena u energiju, a sva ta energija u čistu informaciju. Biće to, u izvesnom smislu, završni *acting-out*, *total achievement*, konačno rešenje. Sve će, u isti mah, biti dovršeno, ostvareno i izbačeno u prazninu. Oslobođeni samih sebe, ući ćemo u spektralni univerzum, oslobođen problema. Upravo to je Velika Virtuelnost."²

Sve veći broj ljudi, osobito mladih i djece, veliki dio svog vremena provode hipnotizirano zureći u televizore, kompjutere, tablete i smartfone "sve snažnije pomućujući razlike između onoga što je stvarno i onoga što je inscenirano, onoga što se

2 Žan Bodrijar, *Savršen zločin*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 1998, str. 47.

aktuelno dešava i onoga što je naprosto simulirano”.³ Nove (informacione i komunikacijske) mreže prijete da stvarno i *realno* zamijene virtualnim, “reprezentaciju” “simulacijom”, tijelo kiborgom, da kao jedinu realnost uspostave *hiperrealnost* u kojoj će biti izbrisana razlika između stvarnosti kakva jeste i kakva bi trebala biti, u kojoj će zapravo iščeznuti sve bitne razlike *realnog svijeta*. Nakon što je iščezla ona fundamentalna ontološka razlika između vremenog i vječnog, imanencije i Transcendencije, stvorenog i Stvoritelja, bića i bitka, duhovnog i svjetovnog, dospjeli smo u drugi, možda i posljednji, krug iščezavanja razlika između prirodnog i vještačkog, stvarnog i prividnog, realnog i virtualnog, originala i kopije, oponašanog, oponašanja i simulacije; naš svijet i njegova slika poprimaju sasvim rubna značenja, supstituiraju se akcidentom i nestaju u simulakrumu. Kao da je sve pokrenuto na put iščezavanja u nestvarnom i virtuelnom, u nesličnosti sa sobom. A tamo više nije riječ “o paralelnom svijetu: zamjena svijeta je potpuna, to je njegovo identično dupliranje, savršena varka, a pitanjem upravlja jednostavno i čisto poništenje simboličke supstancije”.⁴

Relativno malo je mjerodavnih savremenih mislilaca kojima su elektronski mediji i moderne tehnologije – sa svojim imaginativnim ekstazama poput bio- i nano tehnologija – postali ozbiljan intelektualni izazov i zadaća mišljenja. Oni koji se odvažuju misliti ovaj, po svojim konsekvencama, zastrašujući *megafenomen* poput Baudrillarda, G. Deleuzea, P. F. Guattarija, J. F. Lyotarda, F. Jamesona i Virilia, prokazuju se kao *anksiozni tehnofobi* lišeni sposobnosti da otkrivaju *pozitivne* dimenzije moderne tehnologije, čiji diskurs ne pripada znanosti nego književnoj naraciji,⁵ a argumenti liče na *reakcinarnu jadikovku*.

3 Majkl Kamil, “Simulakrum”, u: Robert S. Nelson / Ričard Šif (ur.), *Kritički termini istorije umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 2004, str. 66.

4 Jean Baudrillard, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006, str. 20.

5 Prema znanstvenim mjerilima naracije se razotkrivaju kao bajke i znanost je s njima, kako primjerice primjećuje Lyotard, od samog početka u sukobu. Ovo potcjenjivanje naracije dio je duha našeg vremena i nadaje se *postmodernim*. (Vidi: Žan-Fransoa Liotar, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988, str. 2).

Potiskivanje stvarnosti i nadolazak virtualnog

Nove informacije i komunikacijske tehnologije (ICT), podržane modernim medijima, potiskuju realni svijet i sve što je u njemu (kulturu, sport, individualni i društveni život, znanost, umjetnost, etiku i etičnost, obrazovanje, odgoj, itd.) i produciranjem virtualnih *realnosti*, neposredno prijete njegovom ukidanju. Posredstvom sveprisutnjujućih tehnoloških *proteza*, mobitela, kompjutera i tableta, preko kojih komuniciramo, primamo informacije, poslujemo, sklapamo "prijateljstva", "susrećemo" se s drugima širom planete itd., virtualna stvarnost počinje zauzimati središnje mjesto u našem svakodnevnom iskustvu i zahtijeva da joj se sve u našem društvenom i individualnom životu prilagodi, uključujući i naše senzibilitete, mišljenje i djelovanje, cjelokupnu našu kulturu, odgoj i obrazovanje.

Prema Jeanu Baudrillardu, moderne tehnologije i elektronski mediji neutraliziraju stvarnost realnog svijeta kroz nekoliko etapa, prvo je reflektiraju, potom prikrivaju i na kraju je potiskuju kao njihovi supstituti. "Tu se više ne radi o imitaciji, pa čak ni parodiji, već o umetanju znakova kao supstituta same stvarnosti... Iluzija nije više moguća jer stvarno više nije moguće."⁶ Moderne tehnologije i mediji zapravo postaju sredstvo za iščezavanje realnog svijeta i uskraćivanje prostora ljudskoj egzistenciji. "Mišljenje, rad i stvarno ispražnjeni su od svoje biti proizvodnjom njihovih nadomjestaka i postaju tragovi ili beskorisne singularnosti."⁷ Osim što manipuliraju ljudima, nadziru ih i otuđuju, one i ubijaju.

Nove tehnologije i elektronski mediji učestvuju u razgradnji i uništavanju supstancijalnosti našeg aktuelnog svijeta, u dokidanju njegove stvarnosti, tako da on postaje akcident prikladan za supstituciju ili iščezavanje u virtualnom. Štaviše, njima je imanentna intencija da virtualnom stvarnošću prevladavaju

6 Jean Baudrillard, *The Precession of Simulacra*, navedeno prema Majkl Kamil, "Simulakrum", u: Robert S. Nelson / Ričard Šif (ur.), *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 65.

7 Jean Baudrillard, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, str. 189.

stvarnost realnog svijeta i čine je snažnijom od nje, prisiljavajući je tako na potpuno iščezavanje. “Upravo je Virtualno posljednji grabežljivac i otimač stvarnosti – koji je izlučila sama stvarnost kao neku vrstu čimbenika zaokreta i autodestrukcije. Stvarnost je postala plijenom Virtualne Stvarnosti.”⁸

Ne događa li se ipak, kako pretpostavlja Jean Baudrillard, *savršen zločin*, najveći kojeg je uopće moguće zamisliti, kojim čovjek čini dvostruki *megasuicid*: uništava ljudsku vrstu i svoj svijet. “Nismo li možda izmislili veoma okolišno sredstvo da radikalizujemo svoju egzistenciju pružajući joj priliku da potpuno iščezne? Sve druge kulture ostavile su tragove. Naš zločin bi bio savršen, jer za njim ne bi ostali tragovi, i bio bi ireverzibilan.”⁹

Prema Paulu Viriliu, nove tehnologije i elektronski mediji kreiraju pretpostavke ulaska u *sajber-svijet* kibernetike i svojim djelovanjem cijepaju našu stvarnost i sve što je u njoj i tako učestvuju u tvorbi paralelnih stvarnosti, aktualne i virtualne, dajući veće šanse virtualnoj stvarnosti. Virtualna stvarnost će, kao *kosmički akcident* ili *akcident stvarnog*, zadobiti moći kojima će u konačnici uništiti našu ljudsku stvarnost i sebe proglasiti *najstvarnijom stvarnošću*. Sve češće se sve veći broj ljudi, osobito djece i mladih, prepuštaju sajber-prostoru ili beskraju mrežnog prostora interneta, i tako, s jedne strane stiču novi *senzibilitet* i iskustva virtualnog, a s druge, uništavaju osjećaj stvarnog života i gube iskustvo realnog svijeta. Tako virtualna stvarnost u samim njima nadvladava stvarnu stvarnost i priprema njeno potpuno iščezavanje. Nastaje situacija u kojoj “uskoro jedni drugima nećemo imati šta da kažemo, niti će biti realnog vremena da to kažemo – a naročito nećemo znati kako da se ponašamo da bismo slušali ili nešto rekli, kao što već ne znamo više dobro da pišemo, uprkos revoluciji fakulteta koji bi tobože trebalo da reaktivira pismo.”¹⁰ Momenat u kojem će virtualna stvarnost nadvladati stvarnu stvarnost bit će *katastrofalan za čovječanstvo*.

8 Isto, str. 19-20.

9 Žan Bodrijar, *Savršen zločin*, str. 49.

10 Pol Virilio, *Informatička bomba*, Svetovi, Novi Sad, 2000, str. 73.

Medijska okupacija djece

Kompjuteri, tableti, smartfoni i virtualni svijet interneta postepeno zadobivaju snagu posvudašnje prisutnosti; postaju našoj djeci prisutniji i bliži od bilo koje druge prisutnosti, bilo da je riječ o Bogu, stvarima ili živim bićima: roditeljima, najbližim srođnicima, prijateljima ili životinjama. Oni hoće biti prisutniji u njihovom (unutrašnjem i vanjskom) životu i od njih samih. Svijet koji oni nude našoj djeci i mladima – a riječ je o svijetu supstitutu i obmani, ili virtualnom svijetu – nada se zagonetnim i primamljivim, fascinira ih kao carstvo potpune slobode i beskrajnih mogućnosti, u kojem se mogu kretati bez napora, kontrole, truda i odgovornosti; pritiskom na *off* ili *on* i sami, po vlastitoj želji, učestvuju u kreiranju njegovih “realnosti”. On već sada gotovo da postaje jedini njihov svijet i najbliža “stvarnost”, stvarniji i bliži od svih drugih mogućih svjetova. Nije li na djelu nastajanje svijeta u kojem će biti prisutno sve ono što čovjeka kakvog smo do sada poznavali čini nemogućim, a odsutno, ili posve nedovoljno prisutno, ono (Bog, roditelji, rođaci, učitelji, prijatelji, *prirodna* priroda, moral, humanitet, kritičko mišljenje itd.) što ga je oduvijek činilo mogućim i učestvovalo u njegovom ostvarenju?

Da li, makar u elementarnom smislu, postajemo svjesni situacije u kojoj se nalazimo? Vidimo li da nam elektronski mediji sve više uzimaju našu djecu, raspolažu njima i sebi ih ropski potčinjavaju; određuju njihove odnose prema stvarima, ljudima, prostoru i vremenu, kreiraju im nove svjetove u kojima bi se zasnogda mogla izgubiti, možda uskoro i iščeznuti kao ljudska bića kakva smo do sada poznavali?

Ma koliko ga skrivala nevjerovatna industrija propagande i estetizacije prijetnji problem ipak postaje sve očitiji; morali bismo ga postati svjesni svi, te mu pristupiti odgovorno, kompetentno, temeljito i obuhvatno. To se naročito odnosi na roditelje, odgajatelje, školu, religiju, akademsku i intelektualnu zajednicu i njihove najmjerodavnije kadrove, psihologe, psihijatre,

sociologe i socijalne pedagoge, učitelje vjere i duhovne učitelje, liječnike i, ako je to uopće više moguće, medije.

Događa se da roditelji i njihova djeca – koji su podjednako zahvaćeni duhovnom, kognitivnom i egzistencijalnom infantilnošću i koji ne znaju šta treba činiti i kako se ponašati – obitavaju u zbunjenosti i nesnalaženju, u neupućenosti i nezrelosti kao u svom “trajnom” egzistencijalnom stanju, i da iz njega nikada ne izlaze. Budući da nema nikakvih ciljeva i orijentira u osobnom životu, niti jasnih vrijednosti i normi u porodici i društvu, te da su sva pravila relativizirana i dovedena u pitanje, kod neke djece i mladih dolazi do ekstremne implozije, bijega i zatvaranja u sebe, što je potkraj 20. i početkom 21. stoljeća ishodilo pojavom nekih novih bolesti, do tada potpuno nepoznatih, koje su tipične za doba modernih tehnologija i elektronskih medija. Jedna od takvih bolesti, vrlo znakovitih i po svojim konsekvencama zastrašujućih, pojavila se – na samom koncu prošlog milenija – u Japanu, a poznata je pod imenom *hikikomori*.

Postajemo li robovi elektronskim medijima?

Čovjekovo vladanje sobom i svojim postojanjem znak je zrelosti i bitno je obilježje njegovog subjektiviteta koje svojim kvalitetom seže do samih ontoloških osnova njegovog bića. Ono ujedno čini i nužnu dimenziju njegove identitne konstitucije i temeljni je uvjet ukupnog ljudskog dostojanstva. U jeziku Kur’ana takva osoba je označena kao *odgovorni Božiji namjesnik na Zemlji (Halifetullah)*. No, čovjek je odavno izgubio moć da vlada sobom, potom i moć vladanja svojim postojanjem i vlastitim djelom, čime je doveo u pitanje ne samo svoj opstanak nego i opstanak ostalih živih bića na Zemlji. S druge strane, njegovo djelo steklo je moći kojima sebi potčinjava čovjeka i uspostavlja vlast nad njim. Tako da čovjek gubi ne samo subjektivitet nego i odnos prema subjektu i, izgleda, da za svagda postaje *objekt objekta*; postaje rob vlastitog djela i predmet njegovog ničim ograničavanog raspolaganja. On “ne prestaje da iz sebe odstranjuje ono što jeste, što oseća, što znači u sopstvenim očima. Bilo da se pri

tome služi jezikom, koji ima funkciju egzorcizma, ili svim tehničkim tvorevinama koje je izumeo i na čijem horizontu upravo polako iščezava, u nepovratnom procesu prenosa i zamene.”¹¹ Čovjek je obezvrijeđen, niveliran sa drugim živim bićima i na putu je da potpuno izgubi humani smisao; on *više nije središte nego nebitna rubnost svijeta* (P. Virilio).

Te moći ljudskog djela, koje vladaju čovjekom i čine ga ovisnim o njemu, danas su najprepoznatljivije ostvarene u liku elektronskih medija, modernih informacionih i komunikacijskih tehnologija; one raspolažu mogućnostima najsofisticiranijeg manipuliranja, čime presežu sve s čim smo se ikada do sada imali priliku susretati. One – osobito u svojoj najmoćnijoj elektronskoj ekstazi kakvom jeste internet – preuzimaju totalnu i potpunu kontrolu nad čovjekom i njegovim svijetom prijeteći njihovom konačnom iščezavanju u artificijelnom i virtualnom. Time nastaje takav odnos podavanja, ovisnosti i robovanja koji po intenzitetu svoje opsesivnosti i neposrednosti uticaja na najunutarnije zone ljudskog bića premašuje svaku religiju i svako dosada poznato božanstvo.

Naš postmoderni svijet postao je vrlo podesan ambijent za pojavu, do sada nepoznatih vidova, transformacija (unutarnjih i vanjskih), služenja i porobljavanja, za mnoge nove hipnoze i fatalne ovisnosti. Opasnosti i negativne posljedice koje one sa sobom nose, moćnim sredstvima medijske manipulacije, skrivaju nam se ili čak predstavljaju kao neupitno dobro za nas. Kao da je poodavno isteklo, prvo, vrijeme (vjerodostojnog) služenja Bogu, potom i služenja čovjeku i ovisnosti o njima, a nastupilo vrijeme služenja stvarima i ovisnosti o njima. A stvari se ovoga puta javljaju vjerovatno u svom najopscenijem i krajnje opasnom obliku, te prijete da svojim sofisticiranim djelovanjem unište samu bit čovjeka i njegov ljudski identitet.

Nove informacione i komunikacijske tehnologije i elektronski mediji nude novi, na prvi pogled bezazlen i “produktivan”,

11 Jean Baudrillard, *Savršen zločin*, str. 46.

bijeg iz *pustinje realnog* u hiperrealno, iz stvarnog svijeta u svijet virtualnog. Imajući na umu moralni kvalitet današnjeg čovjeka i krajnje oskudnu duhovnu situaciju našeg doba, to je izazov na koji je teško adekvatno odgovoriti. Pred njim su naročito nemoćna naša djeca. U ovom pustom i praznom vremenu mnogi mladi ljudi mu se ne samo lahko nego i rado prepuštaju, kao svom “spasonosnom” pribježištu, ulazeći tako u odnos fatalne ovisnosti i mentalne porobljenosti.

Recentna istraživanja pokazuju da raste broj različitih oblika ovisnosti, osobito onih bez opijata,¹² a gotovo sve ovisnosti snažno su povezane s otuđenjem, oskudijevanjem u ljubavi i (istinskoj) pažnji, osjećajem usamljenosti, odbačenosti i krizom smisla, s anemičnošću, anksioznošću i raznim vrstama fobija koje pojedinca pretvara u obeznađujuće i depresivno biće. “Sve veći broj djece i odraslih postaju vehementni, depresivni, skeptični, (auto)destruktivni, anksiozni, niskog samopoštovanja... To značajno korenspodira s ovisnostima o ljudima i/ili (s)tvarima.”¹³ Neke od ovih ovisnosti ekskluzivno su djelo modernih tehnologija i elektronskih medija, ili su neodvojivo vezane za njih, potpuno su nove i nepoznate te izazivaju, čak i u krugovima stručne i znanstvene javnosti, zbunjenoost, zatečenost i nesnalaženja. Među modernim ovisnostima bez opijata, najprisutnijom, ujedno i najopsnijom, postaje ovisnost o elektronskim medijima, prije svih *internet* ili *online ovisnost* (cyber-space; online shopping, online video-games; chat-ing, MSN, skype, blogovi, facebook; SMS-mobiteli, MMS; cybersex, onlinesex), koja se brzo i nezadrživo širi, i prijeteći da poprime epidemijske razmjere.¹⁴

12 Ovisnosti bez opijata često se potcjenjuju, relativiziraju kao stvarna opasnost i potiskuju u rubne zone interesa. One još ne privlače ni približno dovoljnu roditeljsku pažnju, niti pažnju odgajatelja i nastavnika. Za njih također ne pokazuju dovoljno zanimanja stručnjaci i znanstvenici.

13 Zlatko Miliša / Mirela Tolić, “Križa odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti”, *Medianali*, 4 (8/2010), str. 134.

14 Ovisnost o internetu definira se kao poremećaj koji je nastao usljed pretjeranog korištenja interneta što za posljedicu ima narušavanje fizičkog i/ili psihičkog zdravlja korisnika. Osobe koje su ovisne o internetu prepoznate su po tome: što su opsjednute internetom te o njemu razgovaraju i razmišljaju i kada nisu s njim spojene, tako da internet ima središnje mjesto u njihovom životu; što internet postaje važniji od porodice i stvarnih prijatelja, umjesto kojih *posjeduju* samo *cyber* prijatelje koje smatraju *cyber* igricama; što imaju potrebu da sve više vremena provode uz internet da bi postigli

Ovisnici o internetu cijele noći provode bez jela i spavanja neprestano igrajući igrice, čataju, šalju e-mail poruke, kockaju, trguju i prepuštaju se online ili cyber-sexu. Oni zanemaruju fizičke aktivnosti i druženje uživo s drugim ljudima, isključuju se iz stvarnog svijeta i prepuštaju se virtualnom svijetu interneta. Sve to ostavlja traga na njihovom fizičkom, duhovnom i psihičkom zdravlju, i uzrokuje poteškoće u socijalnom funkcioniranju. Posljedice ove ovisnosti javljaju se u formi oštećenja vida, glavobolja, bolova u vratu, sindroma karpalnog kanala (bolovi i slabost u šaci i podlaktici), zanemarivanja spavanja, unošenja hrane i pića, razvijanja prekomjerne tjelesne mase, gubitaka fizičke kondicije, gubitka socijalnih i komunikacijskih vještina, mentalno iskrivljene percepcije, poremećaja u psihičkom razvoju koji se očituju povlačenjem u sebe, depresijom, manjkom samopouzdanja i hroničnom nesanicom, nerealnim, često i infantilnim odnosom prema životu i obavezama, te pojačane nervoze, sklonosti konfliktu i agresivnom ponašanju; ovisnosti se javljaju i u formi izolacije, gubljenja društvenih kontakata i smetnji u kulturnoj integraciji. Jedan od ovisnika, koji je bio smješten na klinici za liječenje od ovisnosti o internetu, svjedoči da u stanju ovisnosti nije *nalazio nikakva zadovoljstva u stvarnome životu, ali se u virtualnom identificirao sa Supermanom*. Ovisnici o internetu zanemaruju porodicu i prijatelje, zapostavljaju školu i fakultet, a oni koji su zaposleni obaveze na poslu.

Neurolozi i neuropsihijatri ustanovili su da osobe koje pate od internetske ovisnosti imaju prepoznatljive neurološke promjene u mozgu, naročito u onim njegovim područjima koja kontroliraju pažnju, orijentaciju i emocije. Ove promjene mogu biti jednake onim koje se događaju u mozgu dugogodišnjih

jednako zadovoljstvo; što ostaju spojene na internet duže nego što su planirali i što se javlja gubitak interesa za ostale aktivnosti. Prekomjerna vezanost za internet, fanatična posvećenost igricama i ostalim virtualnim sadržajima može odvesti do opasne i trajne poremećenosti ličnosti. Kad internet nije dostupan, kod ovisnika pada koncentracija, raste razdražljivost, on se emocionalno zatvara i zapada u depresiju. Internet se koristi da bi se popravilo loše raspoloženje, a svaki pokušaj odvikavanja je vrlo težak i nerijetko završava neuspjehom. Ovisnici o internetu imaju stalnu potrebu za novom i boljom kompjuterskom opremom, savremenijim softverom. Oni iz bogatijih porodica žive u sobi s više televizora, PC-ja i laptopa, posredstvom kojih istovremeno prate nekoliko različitih likova na internetu.

ovisnika o alkoholu, kao i u mozgu ovisnika o kokainu, heroinu i drugim jačim vrstama opijata.¹⁵ O ozbiljnosti ove bolesti i opasnim razmjerama njenog širenja govori i sve veći broj klinika i specijalističkih ambulanti za liječenje ovisnika o internetu. Prva klinika takve vrste otvorena je u Kini, a neposredan povod bilo je nekoliko tragičnih slučajeva. Naime, u kraćem periodu zabilježeno je da su ovisnici, koji su sasvim izgubili osjećaj za realni svijet i sposobnost za normalnu komunikaciju sa stvarnim ljudima, nasrnuli na svoje roditelje, nanijeli im teške povrede ili počinili ubistvo. To je bio alarm koji se nije mogao ignorirati, stoga su kineske vlasti samo za nekoliko godina otvorile na desetine klinika za liječenje ovisnosti o internetu. “Nakon što su Kinezi 2005. godine prvi u svijetu otpočeli s otvaranjem klinika za odvikavanje od interneta, nakon njih su klinike otvorili Nizozemci sa sličnom klinikom u *Amsterdamu*, a kako bi ostali vječito *trendy*, i Amerikanci su morali učiniti isto, te su tako otvorili sličnu kliniku za odvikavanje tek kojih 20-ak kilometara od Microsoftovog glavnog stožera u *Redmondu*. Danas takvih klinika ima sve češće i na raznim destinacijama svijeta. Ako nema bolničkog tretmana, tada se takvi ovisnici upućuju u terapijske zajednice.”¹⁶ Na desetine hiljada djece i mladih kod nas u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, također postaju ovisnici i, po procjenama stručnjaka, njihov broj se ubrzano povećava, što je ispostavilo neodgodivu potrebu za osnivanjem institucija koje bi se usredsređeno i sustavno bavile ovim rastućim problemom.

Hikikomori, potresan znak našeg (ne)vremena

Da bismo bar donekle mogli razumjeti današnji svijet naše djece i mladih, nužno je – osim fundamentalnog razumijevanja zamršene fenomenologije modernih tehnologija i elektronskih medija i duha doba koje ih je omogućilo – otvorenog uma, razborito

15 Stručnjaci tvrde da kod pacijenata koji se odvikavaju od interneta susreću znakove slične onima koji se javljaju kod ovisnika o alkoholu i drogama, uključujući pojačano znojenje, tešku anksioznost i simptome paranoje, poteškoće u razvoju, poremećaj koncentracije i nedostatak društvenih vještina, promjene motoričkih, kognitivnih i voljnih aspekata ličnosti.

16 Zlatko Miliša / Mirela Tolić, “Krizna odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti”, str. 150.

i kritički susretati se i s nekim karakterističnim antropološkim, sociokulturnim i potencijalno patogenim pojavnostima u vezi s tim. Neke od njih pojavljuju se, kao što smo vidjeli, u formi ovisnosti o ne-opijatima i, s njom usko povezani, upozoravajući fenomeni našeg doba. Jedan od najpotresnijih jeste *hikikomori*.

Hikikomori je nov, upozoravajući i do nedavno sasvim nepoznat fenomen koji je, devedesetih godina prošlog stoljeća, nastao u Japanu.¹⁷ Manifestira se u iznenadnom *tihom povlačenju* djece i mladih, u približnoj dobi od 14 do 35 godina, u svoju sobu, provodeći vrijeme pred televizorom, kompjuterima ili *gadgetom*. Pri tome oni odbijaju svaku vrstu komunikacije s ljudima, uključujući i komunikaciju s najbližima: roditeljima, braćom ili sestrom. Jedu i, nerijetko, fiziološke potrebe obavljaju u prostoru svog *samozatočenja*; izlaze tek iznimno, a nuždu vrše u kante i boce. Hikikomori odlučuje, na prvi pogled bez nekog vidljivog razloga, napustiti realni svijet svog turobnog svakodnevlja, lišenog ljubavi, pažnje i tople ljudske komunikacije i prepušta se nestvarnom, halucinogenom i virtualnom. Oni rijetko napuštaju sobu, a kad to čine, onda je to noću i bez kontakta s ljudima. Povlačenje i prepuštanje ovom opsjenom, nepoznatom i opasnom svijetu interneta i novih tehnologija može trajati godinama i ishoditi vrlo tragičnim, prije svega mentalnim, poremećajima, čije je liječenje teško i dugotrajno, nepredvidljivo i često bez uspjeha. Stoga se smatra da mnogi hikikomori pripadaju populaciji nepovratno izgubljenih ljudi, a stručnjaci govore o 'izgubljenoj generaciji', 'milionu koji iščezava' i sl.¹⁸

17 Pojavu je identificirao japanski psiholog Saitō Tamaki, vodeći stručnjak za hikikomori. On je prvi prepoznao fenomen, imenovao ga, definirao i ukazao na njegovu ozbiljnost. Termin *hikikomori* proistekao je zapravo iz japanske sintagme *shakaiteki hikikomori*, koja ima isto značenje kao i engleske riječi *social withdrawal* (socijalno povlačenje). Hikikomori je pojava karakteristična za razvijena društva, visokih materijalnih standarda; pretežno se javlja u porodicama srednje ili više klase. Češće pogađa mušku populaciju, uglavnom onaj njen dio koji je doživio neki neuspjeh u društvu, u školi ili na fakultetu. Japanski stručnjaci smatraju da pojavi hikikomorija doprinosi rigidan i izrazito kompetitivni obrazovni sistem u njihovoj zemlji, sve veće socio-kulturalne diskrepance, te osobito nekontrolirana i enormna dostupnost modernih tehnologija.

18 Vidi više u: Saitō Tamaki, *Hikikomori: Adolescence without End*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2013.

Virus hikikomori širi se i izvan Japana i već je godinama prisutan u mnogim razvijenim zemljama, osobito onim zapadnoevropskog svijeta, poput Italije, Španije, Francuske, Holandije, Sjedinjenih Američkih Država, Kanade i Velike Britanije. Također je zabilježen u mnogim azijskim zemljama kao što je Južna Koreja, Oman, Kina i Singapur. Hikikomori ili njegove modifikacije, danas se širi na druge zemlje, uključujući i zemlje Balkana, u kojima su djeca i mladi postali ovisni o elektronskim medijima, usamljena i socijalno isključena, lišena moralnog i duhovnog odgoja, zdravog porodičnog ambijenta, roditeljske blizine, pažnje i ljubavi.

Obesmišljavanje obrazovanja i odgoja

Ponekad izgleda da nas *danas* sve zove da poreknemo svaku duhovnu i moralnu vrijednost, sve ono po čemu jesmo ljudi, da odustanemo od Boga i čovjeka u sebi i izvan sebe i da ih zaboravimo, da svoje biće prepustimo silama posvemašnje razgradnje, potpunom obezličanju i iščezavanju u banalno čulnom, materijalnom i neljudskom. Ovaj svijet kao da nam uzima sve ono što je najvrednije: dušu, vjeru, ljudskost, moral i nas same, porodicu, djecu, rodbinu i prijatelje, uzvišene ciljeve i životni smisao. U njemu su nam također obezvređivani i gotovo do potpunog besmisla dovedeni odgoj i obrazovanje, a oni su oduvijek bili osnova na kojoj je nastajao čovjek i na kojoj se ozbiljivala punina njegovog ljudskog lika. Teško je, nakon svega, postao uočljiv njihov izvorni smisao i njihova krajnja svrha. Stoga bi se moglo reći da je zbog gubljenja iz vida ideje i izvornog smisla odgoja i obrazovanja, relativiziranja njihove uloge i skrivanja stvarnog značenja za današnjeg čovjeka, nastupila duboka, teško doglediva, kriza odgoja i obrazovanja. Ova kriza ujedno sadrži i krajnje alarmantnu prijetnju iščezavanja odgoja i obrazovanja kao temeljnog oblika ljudskog življenja, i osnove cjelovite i svestrane – individualne i društvene, moralne, intelektualne i duhovne – oblikovanosti čovjeka. Naročito zabrinjava to što se moćnom industrijom obmane, manipulacije i zabave

one relativiziraju, potcjenjuju i skrivaju. Relativiziraju se i potcjenjuju i bolesti koje one generiraju, skriva se njihovo pravo značenje i stvarna opasnost, u čemu posebnu djelotvornost pokazuju današnji (omnipotentni) elektronski mediji. Oni ne samo da nastoje kontrolirati emocije i dizajnirati ukuse, potrebe i interese ljudi, nego svojim izuzetnim manipulativnim moćima teže uspostaviti nadzor nad cjelinom čovjeka i njegovim mišljenjem i raspolagati njime. Noam Chomsky – u kontekstu radikalno nove situacije koja je nastala pojavom elektronskih medija i informacionih tehnologija te novih oblika društvenog i mentalnog potčinjavanja čovjeka – ukazuje na činjenicu da mediji imaju ključnu ulogu u sistemu obmane i indoktrinacije, u čemu sasvim prepoznatljivo učestvuju i odgojno-obrazovne institucije, obdaništa, škole, koledži i fakulteti. Njihovo djelovanje počinje u najranijim danima dječijeg odrastanja i ostvaruje se tokom svih faza školovanja sve do univerziteta. Ovaj sveobuhvatan sistem zavođenja i indoktrinacije oblikuje naše ukuse i osjećanja, određuje nam neše emocije, predmet ljubavi i mržnje i njihov intenzitet, uči nas kako trebamo misliti i kako se ponašati, kakve *stavove* imati i šta trebamo zastupati. “Inženjeri trenutno razvijaju softver koji može da detektuje ljudska osećanja na osnovu pokreta očiju i mišića na licu. Postavite na televizor dobru kameru i softver će znati kojim smo se scenama smejali, koje su nas rastužile, koje su nam bile dosadne. Povežite zatim algoritam s biometrijskim sensorima i algoritam će znati kako je svaki pojedinačni kadar delovao na ritam našeg srca, krvni pritisak i aktivnost mozga.”¹⁹

Proces obesmišljavanja obrazovanja i gubljenja sposobnosti da bude najdjelotvorniji medij odgoja čovjeka, njegovog intelektualnog, duhovnog i humanog ostvarenja, poprima danas svoje sasvim konkretne i jasno prepoznatljive forme. Krajnji ishod razdvajanja, a potom i suprotstavljenosti odgoja i obrazovanja bit će njihovo potčinjavanje načelu ekonomije, (sve)potrošnje i logici profita, te konačno gubljenje njihovog duhovnog

19 Juval Noa Harari, *21 lekcija za 21. vek*, Laguna, Beograd, 2019, str. 81.

i humanog smisla. Time obrazovanje nezaustavljivo postaje dio tržišta kao univerzalno inkluzivnog horizonta i, kako kaže savremeni francuski filozof Gilles Deleuze, *izvanrednog generatora i bogatstva i bijede*,²⁰ a obrazovne institucije, škole i fakulteti, pretvaraju se “u tvornice, nastavnici u tehničke proizvođače, učenici i studenti u proizvodni materijal koji se ima u procesu proizvodnje obraditi i preraditi...”²¹ Proizvodnja je i u ovom slučaju zadovoljila svoju svrhu, ishodila je kvalificiranom radnom snagom, koja je konkurentna na tržištu rada. “Prema tome, može se očekivati jaka eksteriorizacija znanja u odnosu na ‘znalca’, ma na kom stepenu se ovaj nalazio u procesu saznavanja. Stari princip da je sticanje znanja neodvojivo od obrazovanja (Bildung) duha, pa čak i ličnosti, postaje i postajaće sve zastareliji. Taj odnos snabdevača i korisnika saznanja prema samom znanju poprima i sve će više poprimati oblik (odnosa) proizvođača i potrošača robe prema robi, to jest, oblik vrednosti; Znanje jeste i biće proizvedeno za prodaju, i trošeno je i biće trošeno da bi se valorizovalo u nekoj novoj proizvodnji: u oba slučaja da bi bilo razmenjeno. Ono prestaje da bude svrha sebi samom, ono gubi ‘upotrebnu vrednost’.”²²

Jedino poželjno obrazovanje (koje je isključivo namijenjeno masama) postaje ono koje nudi *fast food* znanje, znanje koje se brzo usvaja, lahko probavljuje i prosljeđuje te brzo zaboravlja. “Čovjek je već odavno zasićen onim što je upravo čuo; stoga se traži novo, koje već samom svojom novinom potkupljuje.”²³ Takvo *obrazovanje* atakira na um, obezvređuje čovjeka, potkopava ljudsko dostojanstvo i dovodi u pitanje osnove njegovog ljudskog opstanka. Dovoljno je tek za *iščezavajućeg čovjeka* koji – budući da je odvojen od cjeline i beskorijeno traje – više sebe i ne

20 Gilles Deleuze smatra da je riječ o uspostavljanju “novog obrazovanja” koje otvara “put zastrašujućem kontinuiranom treningu, kontinuiranom nadgledanju radnika-đaka ili birokrata-studenata.” Ovo se pokušava predstaviti kao reforma obrazovnog sistema, ali je ustari njegova razgradnja. (Žil Delez, *Pregovori: 1972–1990*, Karpos, Beograd, 2010, str. 249).

21 Igor Mikecin, “Filozofija, znanost i obrazovanje”, u : Damir Barbarić (ur.), *Čemu obrazovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011, str. 63.

22 Žan-Fransoa Liotar, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988, str. 11–12.

23 Karl Jaspers, *Duhovna situacija vremena*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998, str. 123.

doživljava kao čovjeka; on život više ne uvažava, niti ga živi kao *uzvišeni dar*, vrhovnu vrijednost i milost. Stoga ne prepoznaje zadaće, (više) ciljeve i ne prihvata odgovornost, prepušta se zabavi i uživanju, a izražava prezir prema disciplini, redu i naporu. Uporedo s opustošenom prirodom, ugroženim *bio* i *eko sistemom*, produktima znanosti i tehnike osiromašuje nam se svijet duha i kulture. Ovoga puta ne samo posredstvom elektronskih medija, nego i posredstvom modernih formi eksperimentalnog obrazovanja. Šta preostaje od kulture i duhovnog života “kad generalno trijumfuje zabava i česta promena televizijskih kanala. Dok simbolički autoritet intelektualnog života slabi, industrije audiovizuelnih programa žanju uspeh, tematski parkovi i igre privlače mase, vreme provedeno ispred televizora se produžava: slavno doba kulture povuklo se u korist carstva zabave”.²⁴

U ovoj novoj situaciji obrazovanja i odgoja najpoželjniji nastavnici i odgajatelji postali su oni koji *zabavljaju*, koji na predavanjima ničemu (relevantnom) ne uče svoje učenike i studente, nego ih prije uveseljavaju i zabavljaju. Otuda su mnoge učionice postale *radionice*, katkad i *igraonice*; nastoji se prevladati svaki napor u nastavi i ponuditi “praktična” i “provodiva” (aplikabilna) znanja koja neće biti reflektivna, analitična i teorijski zahtijevna, opterećujuća i zamorna. Sve se nastoji ostvariti na lahak i zabavan način, “koji negdašnju muku razumijevanja nastoji zamijeniti ugodom atraktivnog informiranja, uz potporu medijskih pomagala koja sada globalnim imperativom čine onu zabavnost koja se ... svagda u razdobljima posustalosti, s njim povezivala.”²⁵ Na djelu je sustavno opiranje ozbiljnom i odgovornom obrazovanju i odgoju, kao uvjetu potpunog, prije svega duhovnog i intelektualnog, razvoja čovjeka. Teško da se, nakon svega, više može uopće govoriti o obrazovanju i odgoju u oplemenjujućem i formativnom značenju te riječi, jer su, odustajanjem od izgradnje i ostvarenja cjelovite ljudske osobe – iščezli

24 Žil Lipovecki, *Paradoksalna sreća: ogled o hiperpotrošačkom društvu*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2011, str. 411.

25 Davor Ljubimir, “Obrazovanje i sloboda”, u: Damir Barbarić (ur.), *Čemu obrazovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011, str. 63.

njihovi ciljevi. Prije je riječ o znanju “koje se poput neke sirovine treba proizvoditi, prodavati i kupovati, kojim treba upravljati i odlagati ga; radi se – zanemarimo li posebne programe za znanstvene elite – o letimičnom fragmentarnom znanju koje upravo dostaje za to da ljude održava fleksibilnim za radni proces i raspoloživim za zabavnu industriju.”²⁶ Stoga smo danas, po svemu sudeći, izloženi *sustavnom ukidanju*, ne samo slobode, obrazovanja i odgoja nego i njihovih jedinih pravih nositelja, naime *cjelovitih ljudskih bića, koja se iz sebe samih i polazeći od vlastitog doživljavanja cjeline svega o svemu ozbiljno pitaju i traže odgovor.*²⁷

Odgoj kao prioritetna zadaća školske vjeronauke

Vjeronauka je postala dio školskog kurikuluma u javnim školama. Ta činjenica obavezuje ovaj predmet da prihvati metode, vidove i karakter nastave primjeren školi, jednak, ili u najvećoj mjeri sličan, ostalim školskim predmetima. Od školske vjeronauke se načelno *zahtijeva* da, poput drugih školskih predmeta, bude informativna, a ne formativna, da nudi informaciju (vjeru), a ne i formaciju (vjerom), dakle, ne i da vjerom i njenim vrijednostima odgaja, nudi orijentaciju, egzistencijalnu nadu i duhovni smisao. Ovim vjeronauka postaje prihvatljivija za školu, koja po svojoj modernoj naravi pripada sekularnom kontekstu i povećava vlastite izgleda da postane dovoljno etabliran školski predmet, ali istovremeno i rizikuje da se prekomjerno didaktizira i formalizira i izgubi svoj osnovni *raison d'être* te da iznevjeri svoju misiju odgoja u školi, u prostoru koji je nekada, dok je još oslovljavan tradicionalnim vrijednostima, bio najprepoznatljivije definiran odgojem i koji je ispunjavanjem njegovih zadaća opravdavao svoju temeljnu funkciju u društvu. Danas, kada se smisao odgoja relativizira i njegov pojam izlaže desementizaciji i kada ulogu “odgoja” sve više preuzimaju elektronski mediji

26 Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018, str. 45–46.

27 Davor Ljubimir, “Obrazovanje i sloboda”, u: Damir Barbarić (ur.), *Čemu obrazovanje*, str. 49–50.

(internet, facebook, google, youtube, instagram), škola je izgleda posustala, izgubila pouzdanje u sebe i odrekla se svoje ključne zadaće, zadaće odgoja. Tako da nam djeca dolaze i odlaze iz škole odgojno nepismena. Pod pretpostavkom da je to tačno, a gotovo sve ukazuje da jeste, da li bi vjeronauka – naravno osjetljivo, s mnogo uvažavanja školske situacije i složenosti savremenog odgoja – trebala u tome slijediti školu i potčinjavati se kontraintuitivnom procesu potiskivanja odgoja i njegovom zaboravu ili, možda, ipak preuzeti odgovornost i podsjećati školu na njenu fundamentalnu i, danas urgentniju od svih, zadaću i vlastitim primjerom joj pomoći da je (zadaću) ponovo prepozna i priprema se za njeno ostvarenje?

U iznimno teškoj i složenoj novoj situaciji odgoja školska vjeronauka bi trebala svoj temeljni smisao ostvarivati i opravdavati svoje pripadanje školskom kurikulumu time što će duhovno oplemenjenije i humanije obrazovanje i, posebno, cjelovit odgoj čovjeka postaviti kao svoj glavni i najviši cilj. Vjeronauka, naravno, nije svodiva samo na odgoj, ali bez odgoja nju nije moguće danas sasvim opravdati u školskom sistemu, niti prepoznavati njen dovoljni smisao.

Školska vjeronauka – ovdje svjesno posmatrana anticipativno i u, donekle, idealiziranom formatu – može (posredno ili neposredno) ispunjavati svoju odgojnu zadaću na mnogo načina: prosljeđivanjem znanja vjere koja, u svojim najvjerodostojnim oblicima, čuva vezu sa Transcendencijom i koja jest put do duhovnih vrela ljudske egzistencije; senzibiliziranjem za prepoznavanje duhovnih i moralnih vrijednosti (osobito onih univerzalnog značenje i smisla) i posvješćivanjem njihovog suštinskog značaja za cjelovit odgoj i obrazovanje; odgajanjem učenika uzoritim likom, odnosno vjerodostojnim primjerom odgajatelja, ovdje personificiranom u liku vjeroučiteljice i vjeroučitelja; sukreiranjem, skupa s drugim predmetima iz područja humanističkih i društvenih znanosti, prikladnijeg odgojnog ambijenta škole; svojim doprinosima prefinjenijoj i inkluzivnijoj kulturi komunikacije i uvažavanja drugih i drugačijih (školskih

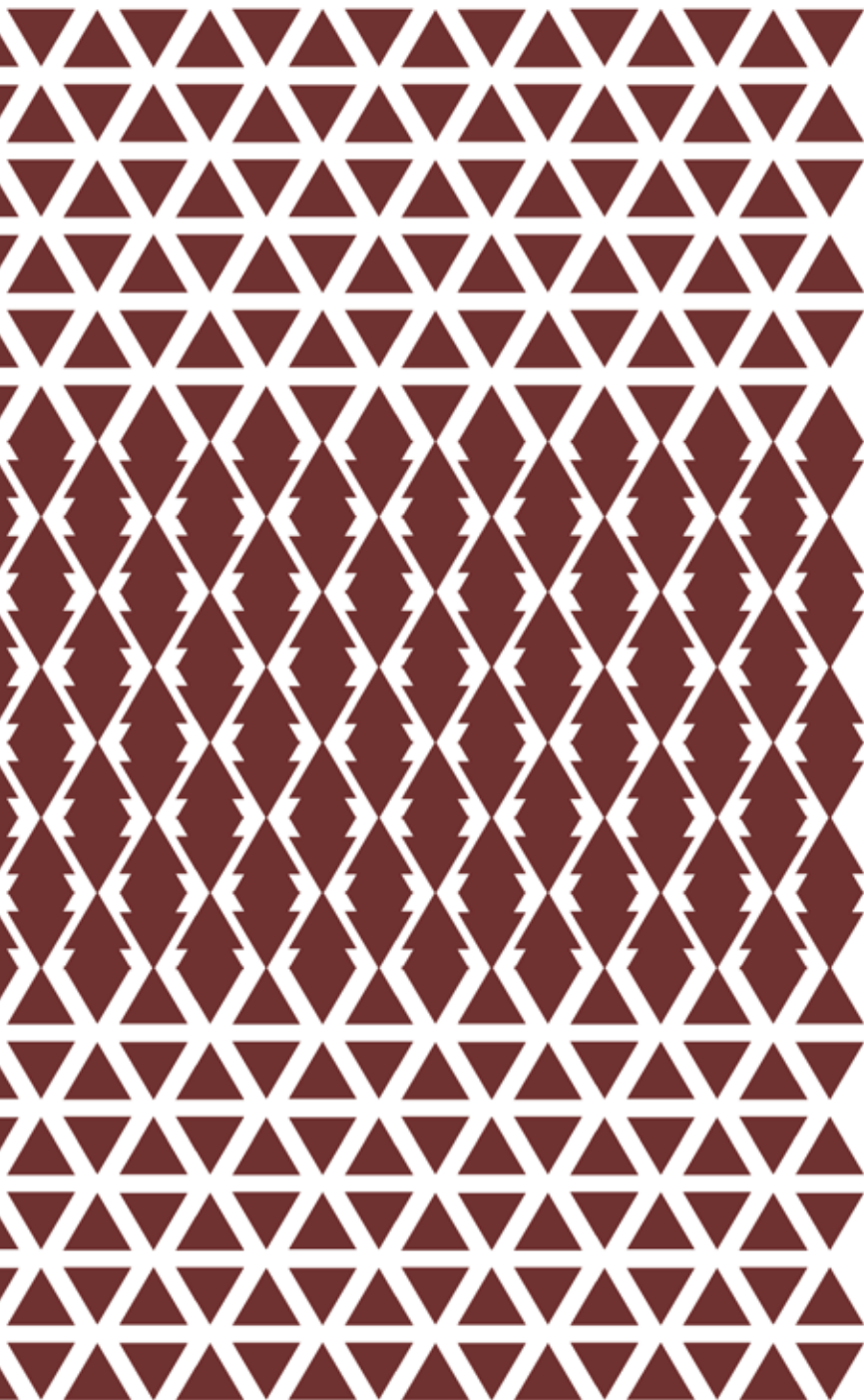
predmeta, znanja, pogleda na svijet i uvjerenje, također učenika, nastavnika i roditelja) u onome što jesu; odgojem ljubavlju, pažnjom i iskrenim pristupom svakom čovjeku, svim učenicima i učenicima.

Ako vjeronauka ne preuzme odgovornost odgoja u školi (naravno s potpunim uvažavanjem činjenice da je riječ o javnom i sekularnom obrazovnom prostoru) i zajedno s ostalim školskim predmetima, kojima je njegova ideja oduvijek bila imanentna, ne posveti se njegovom ostvarenju, koji bi to predmet ili grupa predmeta mogla preuzeti odgovornost i tako spasiti školu od njenog potpunog obesmišljavanja? Jer škola neće moći još dugo opravdavati svoje postojanje ukoliko ne bude bila u stanju da odgaja i obrazuje na načelima morala i ideji humaniteta i u dobu najvećih izazova s kojima se ona u svojoj dugoj povijesti susretala, u dobu konsternirajućih razmjera uticaja i napretka elektronskih medija i informacionih tehnologija, u kojem postaje sve neposrednija i očitija prijetnja potpunog iščezavanja ideje odgoja i odgojne prakse kakve smo do skora poznavali. A ukoliko iščezava (duhovni i moralni) odgoj, neizostavno iščezava i čovjek. Tamo gdje nema odgoja, zasnovanog na moralu i humanitetu, ne može biti ni čovjeka.

Literatura

- Barbarić, Damir (ur.), *Čemu obrazovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.
- Baudrillard, Jean, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006.
- Bodrijar, Žan, *Savršen zločin*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 1998.
- Delez, Žil, *Pregovori: 1972–1990*, Karpos, Beograd, 2010.
- Harari, Juval Noa, *21 lekcija za 21. vek*, Laguna, Beograd, 2019.
- Jaspers, Karl, *Duhovna situacija vremena*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Liessmann, Konrad Paul, *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018.
- Liotar, Žan-Fransoa, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988.

- Lipovecki, Žil, *Paradoksalna sreća: ogled o hiperpotrošačkom društvu*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2011.
- Matulić, Tonči, *Metamorfoza kulture: teološko prepoznavanje znakova vremenâ u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*, Glas Koncila, Zagreb, 2009.
- Miliša, Zlatko i Mirela Tolić, "Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti", *Medianali*, 4 (8/2010).
- Nelson, S. Robert i Ričard Šif (ur.), *Kritički termini istorije umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 2004.
- Tamaki, Saitō, *Hikikomori: Adolescence without End*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2013.
- Virilio, Pol, *Informatička bomba*, Svetovi, Novi Sad, 2000.

NEDIM ČIRIĆ

Uloga i izazovi vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti mladih

Nedim Čirić

docent, Islamski pedagoški
fakultet Univerziteta u Bihaću
nedim.ciric@ipf.unbi.ba

Originalni naučni rad

Primljeno: 15. 12. 2022.
Prihvaćeno: 18. 07. 2023.

Ključne riječi

odgoj, nastava, vjeronauka,
moralne vrijednosti

Sažetak

Rad tematizira pitanje uloge i izazova vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti mladih. U radu se daje pregled rezultata istraživanja u kojem je korištena kombinacija kvalitativne i kvantitativne metodologije, analitičko-deskriptivna metoda, servej metod kao varijanta analitičko-deskriptivne metode, te postupci analize sadržaja i anketiranje. Kroz istraživanje su ispitivani stavovi adolescenata na području Unsko-sanskog kantona o značaju vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti. Rezultati istraživanja ukazuju da filozofija kvalitete islamskog odgoja i obrazovanja je neraskidiva od kvalitete porodičnog i školskog odgoja, a koji čine temeljne odrednice u razvoju moralnih vrijednosti mladih kao i ukupne kvalitete čovjekovog života.

The Role and Challenges of Religious Education in the Development of Moral Values in Youth

دور وتحديات التربية الدينية في تطوير القيم الأخلاقية عند الشباب

Keywords:

education, teaching, religious education, moral values

الكلمات المفتاحية:

التربية، التدريس، التربية الدينية، القيم الأخلاقية

352

Abstract:

The paper addresses the question of the role and challenges of religious education in the development of moral values in youth. It provides an overview of the research findings. The research was based on a combination of qualitative and quantitative methodologies, the analytical-descriptive method, the survey method as a variant of the analytical-descriptive method, as well as content analysis procedures and surveys. The research examined the attitudes of adolescents in the Una-Sana Canton regarding the importance of religious education in the development of moral values. The research results indicate that the quality of Islamic upbringing and education is inseparable from the quality of family and school upbringing, which are fundamental determinants in the development of moral values in youth and the overall quality of human life.

الملخص:

يهتمّ هذا البحث بدور وتحديات التربية الدينية في تطوير القيم الأخلاقية عند الشباب. ويقدم في البحث عرض نتائج الدراسة التي أُستخدم فيها مزج المنهجية الكيفية والكمية، والمنهج التحليلي – الوصفي، ومنهج *servej* كنوع من المنهج التحليلي – الوصفي، وأعمال تحليل المضمون والمقابلة. وتمت في البحث دراسة مواقف المراهقين في منطقة كانتون بيهاتش من أهمية التربية الدينية في تطوير القيم الأخلاقية. وتشير نتائج الدراسة إلى أن فلسفة جودة التربية والتعليم الإسلاميين غير منفصلة عن جودة التربية الأسرية والمدرسية التي تمثل صفة أساسية في تطوير القيم الأخلاقية عند الشباب وكذلك القيم الكلية لحياة الإنسان.

Didaktičko-metodička determinacija nastave islamske vjeronauke

U definiranju nastavnog procesa, Bakovljević (1998, str. 6) naglašava da se on ostvaruje pod (neposrednim ili posrednim) rukovodstvom profesora, po unaprijed utvrđenim, nastavnim planovima i programima. Dakle, kada govorimo i o nastavi islamske vjeronauke, važno je napomenuti da je riječ o sistemski organizovanom i cilju usmjerenom, svrhovitom odgojno-obrazovnom procesu. Prema Jelaviću (1998, str. 20) nastava je "pojavni oblik organiziranog učenja kojemu je cilj odgoj i obrazovanje njenih sudionika". Svaki nastavni proces predstavlja determinaciju odgojno-obrazovnih uticaja. Čatić i Pehlić (2004) ističu da je cilj metodike nastave islamske vjeronauke da prati i proučava zakonitosti i kategorije odgojno-obrazovnog rada u islamskom vjerskom odgojno-obrazovnom području. Dakle, nastava islamske vjeronauke je orijentisana na islam kao izvor vrijednosti s jedne strane i odgojnim vrijednostima islama koji se nalaze u područja duhovnog dobra s druge strane. Odgojne vrijednosti islama, su orijentacija u osmišljavanju puteva odgajanja u dostizanju odgojne svrhe. Svaka rasprava da je odgoj vrijednosno neutralan proces postaje besmislena, jer se ostvarivanje odgojne svrhe i ciljeva postiže isključivo uz pomoć autentičnih vrijednosti koje se crpe iz određene norme.

Vrijednosnu dimenziju u procesu odgajanja i obrazovanja (kao formiranja i izgradnje) ličnosti čovjeka podupire pedagoški aksiologija čija je osnovna zadaća da pedagogizira svako sredstvo odgoja, koje će doprinijeti izgradnji vrijednosnih dimenzija ličnosti pojedinca.

Gudjons i sur. (1994) ističu da savremeni didaktički teoretičari (Shulz, Winkel, Cube i dr.) ukazuju na značajnost obrazovne tehnologije (medija) kao bitnog faktora savremene nastave. Međutim, uticaj obrazovne tehnologije potvrđuje tezu da opći smisao, svrhu i funkciju nastavnog procesa treba zasnivati na stvaranju prihvatljivih materijalno-tehničkih, kulturoloških i socijalnih mogućnosti za što lakšu i uspješniju

samoaktualizaciju pojedinca, odnosno za lakše obogaćivanje ljudske prirode u odgojno obrazovnom procesu kroz nastavu.

Musić (2009, str. 19) naglašava da se organiziranje nastavnog procesa, osmišljavanje, pripremanje i planiranje definira kao “projektiranje, modeliranje i strukturiranje nastave s posebnim akcentom na prostorne uslove, opremu, vrijeme, nosioce aktivnosti, programske sadržaje, aktivnosti, ciljeve i zadatke koje treba ostvariti”. Dakle, značenje odgoja i obrazovanja u nastavi najčešće podrazumijeva proces izgradnje, formiranja i usklađivanja djetetove autentične prirode, koja nastaje iz direktne ili indirektno kreativnosti kroz interakcijske veze u različitim socijalnim formama i kulturološkom ambijentu poučavanja. Međutim, Omerović (2016, str. 69) ističe da nastava kao odgojno-obrazovni proces ima svoj tok, kretanje, trajanje, zakonitost i materijalno-tehničku zasnovanost. Uspješno organizovati i voditi nastavni proces može samo onaj ko temeljno vlada stručnim kompetencijama iz određenog područja nauke, kao i onaj koji je obogaćen pedagoškim i didaktičko-metodičkim kompetencijama i nastavnim umijećima. Vilotijević (2001) podsjeća da je uspješno izvođenje nastavnog procesa, uvjetovano temeljitim poznavanjem strukturnih elemenata nastave i međusobnih funkcionalnih odnosa i povezanosti. Temeljito poznavanje islama kao područja struke, predstavlja bazičnu odrednicu za razvijanje stručnih kompetencija u području islamske teologije s jedne strane, kao i pedagoških i didaktičko-metodičkih kompetencija i nastavnih umijeća za uspješan odgojno-obrazovni i nastavni rad s druge strane. Bez poznavanja didaktičko-metodičke strukture, te odnosa između faktora u nastavnom procesu, nije moguće govoriti o postojanju smislenih indikatora koji će moći potkrijepiti ostvarenost osnovne misije i funkcije nastavnog procesa.

S obzirom da se izvorna stvarnost (sadržaji učenja) u nastavi vjeronauke često crpe iz kur’anskih i hadiskih interpretacija, kreativnost upotpunjuje izgradnju tjelesnog, društvenog, intelektualnog i duhovnog identiteta, na način prikladan ličnoj

autonomnoj ljudskoj prirodi. S tim u vezi, svakodnevne društvene promjene signaliziraju na važnost moralnog postupanja, pa je nužno postaviti nekoliko važnih pitanja koja bi trebala biti smjernice kod izrade strategije razvoja islamskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini s obzirom na odgojne ciljeve.

---

1. Kakvo dijete očekujemo (s kojim kompetencijama) nakon završenog formalnog obrazovanja?
2. Kojim vrijednostima smo orijentirani kao zajednica, škola, porodica i pojedinac?
3. Koje odgojno-obrazovne ishode očekujemo i kakve smo ciljeve obrazovanja definirali?
4. Da li su nastavnici (vjeroučitelji) kao profesionalna zajednica, dogovorili šta se tačno očekuje od djece i mladih nakon izučavanja nastavnog predmeta vjeronauka?
5. Šta roditelji očekuju od islamskog obrazovanja kroz rad vjeroučitelja, škole, Islamske zajednice i sl.?
6. Jesu li jasna očekivanja svih faktora odgojno-obrazovnog procesa koji ga čine?

Tabela 1. *Smjernice za izradu strategije razvoja islamskog obrazovanja u BiH*

Adolescencija i moralni razvoj

Prema Piagetu (Berk, 2007), mladi oko 12. godine ulaze u stadij formalnih operacija u kojem razvijaju sposobnost apstraktnog, znanstvenog mišljenja. Razvoj formalnih operacija vodi do dramatičnih revizija u načinu na koji adolescenti vide sebe, druge i svijet općenito. Koristeći svoje nove kognitivne mogućnosti, oni postaju svadljivi, idealistični i kritični. Sposobnost razmišljanja o vlastitim mislima u kombinaciji s tjelesnim i psihološkim promjenama kroz koje prolaze, znači da oni počinju više razmišljati o sebi, te se pojavljuju i dvije iskrivljene slike odnosa između sebe i drugih: zamišljena publika i osobna bajka.

Tokom adolescencije kognitivne promjene transformiraju gledište mlade osobe na sebe u složeniju, dobro organiziranu sliku o sebi. Promjene u pojmu o sebi i samopoštovanju, pripremaju teren za razvoj jedinstvenog osobnog identiteta. Erikson (prema Šehović, 2007) u svojim fazama psihosocijalnog

razvoja, u periodu od 12. do 19. godine smješta psihološku krizu identitet naspram zbunjenosti uloge. Ako adolescenti ne riješe ovu krizu, tada im je osjećaj osobnosti nestabilan i ugrožen, razvija se difuzija identiteta ili zbunjenost i fanatizam. Premda mnogi mladi ljudi kroz adolescenciju prolaze s malo teškoća, ipak se neki susreću sa velikim poremećajima u razvoju, kao što su prerano roditeljstvo, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, neuspjeh u školi i sl. (Berk, 2007).

Za vrijeme moralnog razvoja, prema Szentartoni (1978) događaju se promjene u načinu razmišljanja, osjećanja i ponašanja u vezi s pravilima koja nam određuju koja su to prikladna i ispravna ponašanja u određenoj situaciji te promjene povezane s regulacijom vlastitog dobrog i lošeg ponašanja u odnosu prema drugima. Sve vrste promjena koje se događaju tokom moralnog razvoja pojedinca, prate i različite vrste prijetnji ukupnom moralnom životu djece, naročito onih koje se kao savremene “vrijednosti” nameću i propagiraju na društvenim mrežama i u medijima. Međutim, taj uticaj se ne može u potpunosti kontrolirati zbog različitih faktora iz obitelji, vrtića, škole ili zajednice, pa je upravo u tom kontekstu bitan moralni odgoj.

Jukić (2013, str. 414) ističe da je temeljni cilj moralnog odgoja formiranje pojedinca kao moralnog subjekta koji misli, osjeća (emocionalno je vezan uz moralne spoznaje) i djeluje u skladu sa zahtjevima društvenoga morala, a koji će jasno razlikovati dobro od zla. Razmatrajući teorije moralnog odgoja, treba naglasiti važnost povezivanja između različitih elemenata u teorijama moralnog odgoja, a koji su potrebni da dijete izraste u osobu koja će se voditi moralnim načelima, ispravnim moralnim uvjerenjima i moralnim djelovanjem.

Prema Kohlbergovoj teoriji moralnog razvoja, društva određuju uobičajene obrasce koji sačinjavaju opći društveni život vršnjačkih skupina, obitelji, kao i donošenje odluka i saradnja. Prema Pennington (2008) Kohlberg je utemeljio ideju da se moralni razvoj može učinkovito uključiti u društvo putem moralnog zaključivanja, razvijajući šest stupnjeva moralnog razvoja

na tri različite razine etičkog ponašanja u društvu. Prema Kohlbergovoj teoriji, tri razine moralnog rasuđivanja uključuju predkonvencionalnu razinu (faza heteronomna moralnost i faza Individualnost i instrumentalnost), konvencionalnu razinu (faza prilagođavanje drugima, i faza red i zakon) i postkonvencionalnu razinu (faza društveni ugovor i faza univerzalna etička prava tj. filozofska sfera).

Moralni odgoj i islamska paradigma izgradnje konfesionalnog identiteta

357

NEDIM ČIRIĆ

U odnosu na Kohlbergovu teoriju moralnog razvoja, odgoj i obrazovanje za vrijednosti (gdje pripada i islamski odgoj i obrazovanje) treba organizirati kao dinamičan proces koji će biti izazov za lične, ali i stalne društvene promjene. Pickren i sur. (2011) ističu da Kohlberg očekuje od odgajatelja da za cilj svog djelovanja osiguraju uvjete koji omogućavaju prirodan napredak dječijeg moralnog prosuđivanja, pružajući etički bogata i stimulativna obrazovna iskustva. Dakle, moralni odgoj treba objedinjavati obrazovne i odgojno-vrijednosne komponente, čije vrijednosne norme nadilaze prostorne, kulturne i vremenske granice, a kakve upravo i jesu islamske. Jukić (2013) ističe da bi moralni odgoj trebao biti usmjeren na izgrađivanje i oblikovanje onih komponenti i osobnosti koje će pojedinca učiniti dobrom osobom. Međutim, za ishod “učiniti pojedinca dobrom osobom”, potrebne su vrijednosti, pa bi i osnovni fokus moralnog odgoja trebao da se temelji na osjećajnoj i voljnoj dimenziji pojedinca. Kvalitetni odgojni ishodi islamskog odgoja se manifestiraju u vidu podsticanja na izgradnju poštenja, iskrenosti, pravednosti i općenito humanom djelovanju i življenju. Odgojem usmjerenim ka vrijednostima možemo očuvati osjećaj humanosti i empatiju, kao i potaknuti osjećaj altruizma, što je osnovna paradigma islamskog odgoja. Moralni izazovi savremenog društva zahtijevaju temeljnu promjenu odgojne i obrazovne paradigme vrijednosti, kako bi orijentacija odgojnih

postupaka okosnicu činila na ljudskoj jednakosti, pravdi, poštenju i istini, a što je bez islamskih normi i vrijednosti nemoguće.

S obzirom da su temeljne pretpostavke religijskog odgoja oblikovanje, tj. modelovanje čovjeka vrijednosnim dimenzijama, religijski odgoj treba pomoći mladim ljudima da organizovano osmišljavaju svoj život, da stvore prostor za ostvarivanje vlastite ličnosti, koja će biti u stanju slobodno prihvatati i odbacivati različite izazove savremenog doba, a shodno svedremenjskim normama koje se temelje u islamskoj paradigmi življenja.

U tom kontekstu, Ćatić i Stevanović (2003) su kroz savremenu pedagogiju odgoj definirali kao očovječenje čovjeka sa svim njegovim potencijalima i pri tom ističe pet temeljnih odgojnih područja: tjelesni, intelektualni, moralni, estetski i radni. Moral djeteta započinje sa izgradnjom u obiteljskom okruženju, gdje su roditelji odgovarajući uzor iz kojeg dijete crpi model za formiranje dobrog ponašanja (klasičan primjer učenja po modelu). Moralna konstrukcija odgoja ne znači zapamtiti formulu dobrog i lošeg, jer moral nije formula koja se “uči napamet”, već mora biti produkt iskustvenog učenja.

Metodologija rada

Problem ovog istraživanja bio je utvrditi kako adolescenti percipiraju status vjeronauke kao nastavnog predmeta u obrazovnom sistemu USK-a s obzirom na razvoj moralnih vrijednosti kod mladih. Cilj rada bio je ispitati stavove adolescenata na području Unsko-sanskog kantona o ulogama i značaju vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti kod mladih Unsko-sanskog kantona. U radu se pošlo od pretpostavke da su stavovi adolescenata o značaju islamske vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti pozitivni, te da postoji statistički značajna razlika između stavova adolescenata o značaju i ulogama predmeta islamske vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti s obzirom na spol ispitanika. Istraživanje je trajalo 3 godine, provedeno je u uvjetima pandemije COVID – 19, online anketiranjem od oktobra 2019. do decembra 2021. godine na prigodnom uzorku od 298

studenta na Univerzitetu u Bihaću, starosne dobi od 19 do 25 godina, odnosno na 25,5% muških i 74,5% ženskih ispitanika. Napominjemo da su u populaciji istraživanja, na fakultetima u većoj mjeri anketiranjem obuhvaćene djevojke u odnosu na mladiće. Za potrebe istraživanja konstruiran je poseban anketni upitnik, a u radu je korištena analičko-deskriptivna metoda, servej metoda, metoda analize sadržaja, postupak anketiranja i instrument anketni upitnik.

Rezultati istraživanja i diskusija

Istražujući odgojno-obrazovne vrijednosti (solidarnost, odgovornost, poštovanje, zdravlje, znanje, identitet, poduzetnost) koji se stiču kroz izučavanje sadržaja na nastavnom predmetu islamska vjeronauka, na osnovu procjene adolescenata došlo se do sljedećih rezultata:

Spol	Identitet	Solidarnost	Poštovanje	Znanje	Ukupno	
Muški	f	47	4	24	1	76
	%	61.8%	5.3%	31.6%	1.3%	100.0%
Ženski	f	90	13	113	5	221
	%	40.7%	5.9%	51.1%	2.3%	100.0%
Ukupno	f	137	17	137	6	297
	%	46.1%	5.7%	46.1%	2.0%	100.0%

Tabela 2. *Odgojno-obrazovne vrijednosti*

Identitet je najdominantnija odgojno-obrazovna vrijednost koja se izučava kroz sadržaj islamske vjeronauke na osnovu procjene adolescenata, dok je poštovanje najdominantnija odgojno-obrazovna vrijednost koja se izučava kroz sadržaj islamske vjeronauke iz procjene adolescentica. Tokić Zec (2022) ističe da su vrijednosti usmjeravajuća načela koja se primarno usvajaju u obiteljskom okruženju u odnosu sa roditeljima. Međutim, nastava kao proces sadrži odgoj kao vrijednosnu kategoriju u kojoj

se usvajaju i odgojne vrijednosti. Bit vrijednosti nije biti u vremenu, biti u prostoru ili biti na način učinkovitog djelovanja, već je bit vrijednosti “važiti”, “vrijediti”, “valjati”, tako, da nagovara (obavezuje) čovjeka uvijek i svugdje. Cifrić (2012) naglašava da su vrijednosti sredstva za postizanje ciljeva i da nemaju smisao u sebi nego ga dobivaju po izvanjskoj svrsi odnosno da se kroz iste izražavaju društveni odnosi.

Kada je riječ o područjima moralnosti kod adolescenata, nastojalo se istražiti koje područje moralnosti (moralno znanje, moralna uvjerenja i stavovi, moralno ponašanje) se najviše potencira kroz izučavanje sadržaja na nastavnom predmetu islamska vjeronauka, te se na osnovu procjene adolescenata došlo se do sljedećih rezultata:

Spol		I	II	III	Ukupno
Muški	f	7	47	7	61
	%	11.5%	77.0%	11.5%	100.0%
Ženski	f	55	83	14	152
	%	36.2%	54.6%	9.2%	100.0%
Ukupno	f	62	130	21	213
	%	29.1%	61.0%	9.9%	100.0%

I Moralno znanje, II Moralna uvjerenja i stavovi, III Moralno ponašanje

Tabela 3. Područja moralnosti

Vrijednost hi kvadrat testa (14.817^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (značajnost .005) u procjeni adolescenata s obzirom na područja moralnosti. Razvijanje moralnih uvjerenja i stavova su najznačajnije područje moralnosti koje adolescenti i adolescentice procjenjuju kao segment koji dominira kroz izučavanje sadržaja islamske vjeronauke.

Moralni odgoj kao i sva ostala odgojna područja ima tri komponente: racionalnu, emocionalnu i voljnu. Vukasović (1991) iznosi tri etape moralnog odgoja: moralno znanje,

moralna uvjerenja i stavovi, i kao produkt moralnih uvjerenja i stavova izvodi moralno ponašanje. Moralno znanje u koje spadaju poznavanje i učenje moralnih načela, normi, pravila i kriterija su dio racionalne komponente. Pojedinaac može poznavati sve navedeno, a opet ne djelovati u skladu s time, iz čega slijedi da moralna spoznaja ne uvjetuje uvijek moralno ponašanje, ali jeste prva stepenica ka moralnom ponašanju. Bitna sastavnica moralnog odgoja je emocionalna komponenta, za izgrađivanje vlastitih moralnih stavova i uvjerenja prema svijetu. Internalizacijom i izgrađivanjem moralnih vrijednosti, pojedinac se vodi njima u svome djelovanju, no kako bi bio dosljedan trebaju ga krasiti snaga volje “principijelnost, odlučnost, upornost, dosljednost, moralna odgovornost” Vuksaović (1991).

Kada je riječ o metodičkom pristupu nastavnika u odgoju i obrazovanju za vrijednost, nastojalo se istražiti koji je metodički pristup dominantniji i došlo se do sljedećih rezultata:

Spol	Neizravni (deskriptivni) kognitivno razvojni		Ukupno	
	Izravni (preskriptivni)			
Muški	f	65	11	76
	%	85.5%	14.5%	100.0%
Ženski	f	185	36	221
	%	83.7%	16.3%	100.0%
Ukupno	f	250	47	297
	%	84.2%	15.8%	100.0%

Tabela 4. Dominantni pristupi u odgoju i obrazovanju za vrijednost

Vrijednost hi kvadrat testa (14.441^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.000 značajnost) u procjeni adolescenata s obzirom na dominantnost pristupa u odgoju i obrazovanju za vrijednost, odnosno veći broj adolescenata

naglašava da su dominantni izravni pristupi u odgoju i obrazovanju za vrijednost.

Razlikuju se dva pristupa *izravni (preskriptivni)* koji se poistovjećuje s odgojem karaktera jer se zasniva na učenju temeljnih moralnih vrijednosti i ljudskih vrlina, te *neizravni (deskriptivni) kognitivno razvojni* čiji je fokus na razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja, omogućujući djeci da sami uvide i izgrade stavove o tome šta je moralno. Helwig i sur. (prema Rakić i Vukušić, 2010) ističu da se preskriptivni pristup povezuje s tradicionalističkim razvojem dobrog ponašanja, morala, vrlina i vrijednosti. Otvoreno i izravno se poučavaju temeljni moralni imperativi u skladu s kulturnom tradicijom određenog vremena i prostora te upravo zbog toga je često izložen kritikama da zadire u indoktrinaciju nametanjem određenih kulturnih vrijednosti. Često se poistovjećuje sa “odgojem karaktera” koji je početkom 20. st. bio na svom vrhuncu. “Odgoj karaktera” je pristup učenja zajedničkih stavova, uvjerenja i ponašanja koji se smatraju važnima da bi ljudi postali odgovorni građani. Kvalitetan “odgoj karaktera” može pružiti osnovna pravila za život djece i mladih te naglašava važnost pomaganja djeci da nauče i uvježbavaju ponašanja koja odražavaju univerzalne etičke vrijednosti. Cilj je odgojiti djecu za dobro ponašanje i implementirati socijalno poželjne vrline i vrijednosti.

S druge strane, prema Rakić i Vukušić (2010), *neizravni (deskriptivni), kognitivno-razvojni pristup* obuhvata nekoliko metoda koje se temelje se na poticanju razmišljanja kod djece u svrhu slobodnog i samostalnog razvoja vrijednosti. U odgoju za vrline orijentiran je na aktivnu ulogu subjekta, odnosno odgajanja, potiče samostalno i kritičko razmišljanje, naspram nametanja određenih vrijednosti, te ograničava nastavnika da nudi gotova rješenja i istine, ne postoji određeni sadržaj koji se poučava, već vodi i usmjerava učenika da sam konstruira vlastito viđenje i vrijednost.

Kada je riječ o razlikama u načinu podsticanja razvijanja moralnih vrijednosti na relaciji škola-porodica-okruženje, u

radu se nastojalo istražiti da li se podsticanje razvijanja moralnih vrijednosti od strane vjeroučitelja kroz nastavu islamske vjeronauke razlikuje od uobičajenog pristupa roditelja i drugih osoba tokom odrastanja u adolescenata u njihovoj porodici i okruženju, te se došlo do sljedećih rezultata:

Spol		Postoji razlika	Ne postoji razlika	Ukupno
Muški	f	48	20	68
	%	70.6%	29.4%	100.0%
Ženski	f	85	109	194
	%	43.8%	56.2%	100.0%
Ukupno	f	133	129	262
	%	50.8%	49.2%	100.0%

Tabela 5. Razlike u podsticanju razvijanja moralnih vrijednosti škola-porodica-okruženje

Vrijednost hi kvadrata testa (14.817^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.005 značajnost) u procjeni adolescenata s obzirom na razlike u podsticanju razvijanja moralnih vrijednosti od strane vjeroučitelja i uobičajenih pristupa roditelja, pri čemu adolescenti značajno više naglašavaju da postoje navedene razlike u odnosu na adolescentice. S obzirom na rezultate istraživanja, važno je napomenuti da se navedene razlike najvećim dijelom dotiču razvijanja interkulturalnih kompetencija, a najuočljivije su kod vjeroučitelja. Neophodno je da vjeroučitelji putem nastave kod učenika razvijaju i interkulturalne kompetencije, koje su važne za suživot u multireligijskom društvu. Bećirović (2013, str. 68) ističe da treba uzeti u obzir povjerenje koje religije uživaju od strane građana, kako bi u religijsko obrazovanje uključili interkulturalne elemente koji bi kod učenika razvijali interkulturalnu osjetljivost.

Ispitujući kakav uticaj ostvaruje izučavanje sadržaja u nastavi islamske vjeronauke kada je riječ o promjeni moralne

svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika, došlo se do sljedećih rezultata:

Spol		I	II	III	IV	V	Ukupno
Muški	F	37	6	21	9	3	76
	%	48.7%	7.9%	27.6%	11.8%	3.9%	100.0%
Ženski	F	62	43	64	47	6	222
	%	27.9%	19.4%	28.8%	21.2%	2.7%	100.0%
Ukupno	F	99	49	85	56	9	298
	%	33.2%	16.4%	28.5%	18.8%	3.0%	100.0%

I Pozitivno utiče, II Djelimično pozitivno utiče,
III Niti utiče niti ne utiče, IV Ne utiče, V Negativno utiče

Tabela 6. *Pristup vjeroučitelja i promjena moralne svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika*

Vrijednost hi kvadrat testa (14.817^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.005 značajnost) u procjeni adolescenata s obzirom na doprinos sadržaja vjeronauke u promjeni moralne svijesti i moralnih uvjerenja, pri čemu adolescenti značajno više procjenjuju da se kroz izučavanje sadržaja u nastavi islamske vjeronauke doprinosi promjeni moralne svijesti i moralnih uvjerenja u odnosu na adolescentice.

Iako je moralno obrazovanje, često fokusirano na učenje o sistemu vjerovanja, vrijednosnom sistemu kao i na praksu drugih tradicija i stajališta, važno je naglasiti da se uz adekvatan pristup vjeroučitelja učenik može podsticati da razvija razumijevanje i poštovanje drugačije konfesije, osobito iz perspektive koja promatra kako različite tradicije i sistemi utiču na konkretno djelovanje, te na koje načine isti mogu koegzistirati u miru. Navedeno implicira da bi adekvatan pristup vjeroučitelja podsticao pozitivne promjene moralne svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika. Nord i Haynes (2015) ističu da moralno obrazovanje obuhvata dva važna aspekta: *moralnu socijalizaciju* (kao odgoj u ključnim normama za djecu,

vrijednosti i vrline koje su dominantno priznate u društvu), te *razvijanje intelektualnih resursa, vještina i kompetencija*, (koje omogućava dobru informiranost i odgovorna moralna prosuđivanja, odluke i djelovanja). Međutim, izgradnja moralnog identiteta i svijesti se formira kroz osjećaj pripadnosti, pa s tim u vezi i Sekulić (2014) naglašava da identitet nije nešto objektivno dato što treba otkriti, nego ga treba stvoriti i izgraditi. Odgoj i obrazovanje trebaju buditi, poticati i razvijati lični identitet, a odlika ličnog identiteta pretpostavlja poštivanje različitosti i suživot u mutikonfesionalnom društvu. Pristup vjeroučitelja koji treba da izazove promjenu moralne svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika, nikako ne smije zadirati u pitanje ličnog identiteta. Promjene moralne svijesti i moralnih uvjerenja treba očekivati u produbljivanju moralnog djelovanja i veće lične odgovornosti u postupcima prema sebi i drugima.

U radu se dalje nastojalo istražiti da li visok stepen/stupanj moralnosti djeca i mladi mogu dostići i bez obaveznog izučavanja sadržaja u okviru predmeta islamska vjeronauka, te se došlo do sljedećih rezultata:

Spol	Slazem se	Ne slazem se	Djelimično se slazem	Ne znam	Ukupno	
Muški	F	0	47	29	0	76
	%	0	61.8%	38.2%	0	100.0%
Ženski	F	0	149	73	0	222
	%	0	67.1%	32.9%	0	100.0%
Ukupno	F	0	196	102	0	298
	%	0	65.8%	34.2%	0	100.0%

Tabela 7. Procjena moralnosti bez izučavanja sadržaja na predmetu islamske vjeronauke

Rezultati istraživanja pokazuju da adolescenti i adolescentice izjavljuju da se visok stepen/stupanj moralnosti kod djece i mladih ne mogu dostići izvan okvira vjerskog obrazovanja,

što znači da je stepen važnosti islamskog obrazovanja za moralni odgoj djece i mladih iz same njihove perspektive izuzetno značajan.

Istražujući značaj islamske vjeronauke i izgradnje moralnih crta ličnosti, došlo se do sljedećih rezultata:

Označi jednu moralnu karakteristiku koju je predmet islamska vjeronauka dominantno aktivirao i izgradio kod tebe u odnosu prema drugim ljudima?									
Spol		I	II	III	IV	V	VI	VII	Ukupno
Muški	f	8	22	19	10	6	4	7	76
	%	10.5%	28.9%	25.0%	13.2%	7.9%	5.3%	9.2%	100.0%
Ženski	f	42	8	79	35	27	21	10	222
	%	18.9%	3.6%	35.6%	15.8%	12.2%	9.5%	4.5%	100.0%
Ukupno	f	50	30	98	45	33	25	17	298
	%	16.8%	10.1%	32.9%	15.1%	11.1%	8.4%	5.7%	100.0%

I Uljudnost, II Susretljivost, III Dobronamjernost,
IV Nesebičnost, V Pouzdanost, VI Iskrenost, VII Ljudskost

Tabela 8. *Moralna karakteristika koju je predmet islamska vjeronauka dominantno aktivirao i izgradio kod pojedinca u odnosu prema drugim ljudima*

Vrijednost hi kvadrat testa (45.002^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.000 značajnost) u izboru najdominantnije moralne karakteristike koju je predmet islamska vjeronauka dominantno aktivirao i izgradio u odnosu prema drugim ljudima između adolescenata i adolescentica, pri čemu adolescentice “dobornamjernost” ističu kao najdominantniju moralnu karakteristiku, dok adolescenti ističu “susretljivost”.

Istražujući značaj islamske vjeronauke kao predmeta i njegovog doprinosa izgradnji moralnih uvjerenja, moralne svijesti i moralnog ponašanja kod učenika, došlo se do sljedećih rezultata:

Spol		Slažem se	Djelimično se složem	Ne slažem se	Ukupno
Muški	f	65	5	6	76
	%	85.5%	6.57%	7.89%	100.0%
Ženski	f	185	18	18	221
	%	83.7%	8.15%	8.15%	100.0%
Ukupno	f	250	23	24	297
	%	84.2%	7,74%	8,08%	100.0%

Tabela 9. *Islamska vjeronauka i područje moralnog razvoja*

Rezultat hi – kvadrat testa (10.443^a) ukazuje na to da adolescenti u odnosu na adolescentice značajno više izjavljuju da sadržaji koji se izučavaju iz nastavnog predmeta Islamska vjeronauka u školi, doprinose izgradnji moralnih uvjerenja, moralne svijesti i moralnog ponašanja kod mladih.

Zaključna razmatranja

Vjerski identitet se jača kroz nastavu konfesionalne vjeronauke a uz vjerski, sintetiziraju se kulturni, tradicijski i historijski elementi u ukupnom identitetu pojedinca. Uvođenjem vjeronauke u konvencionalno i formalno obrazovanje općenito u svijetu, a posebno na našim prostorima je bez sumnje historijski događaj. Međutim, upravljanje i kontrola učinkovitosti nastavnog procesa islamske vjeronauke putem utvrđenih pedagoških procedura i jasnih standarda, nalaže vjeroučiteljima kontinuirano preispitivanje kvalitete odgojno-obrazovnog rada, a naročito kroz samoevaluaciju ostvarenih ciljeva i ishoda učenja.

Intencije savremene paradigme odgoja i obrazovanja zasnovane su na uspostavljanju balansa između ljudske prirode u kojoj je čovjek stvoren i procesa odgoja i obrazovanja u kojem se čovjek formira (obrazuje) i izgrađuje kao ličnost. Smisao vjerskog odgoja i obrazovanja u školama mora biti oslonjen na promoviranje univerzalnih moralnih ljudskih vrijednosti, koje

su nadvremenske, nadprostorne, nadnaučne i nadtehnološke. Univerzalne vrijednosti su temelji opstanka svakog pojedinca, društva, zajednice i države, a s obzirom na njihovu autentičnu izvornost iz Kur'ana, iste nisu promjenljive. Savremena obrazovna tehnologija, didaktička i druga sredstva su varijabilna kategorija koja se prilagođava vremenu, prostoru, konzumentu, prilikama i situacijama, imaju svrhu samo da podrže proces odgoja i obrazovanja, ali nikako da zamijene visoke univerzalne moralne vrijednosti koje se promoviraju kroz živu riječ vjeroučitelja.

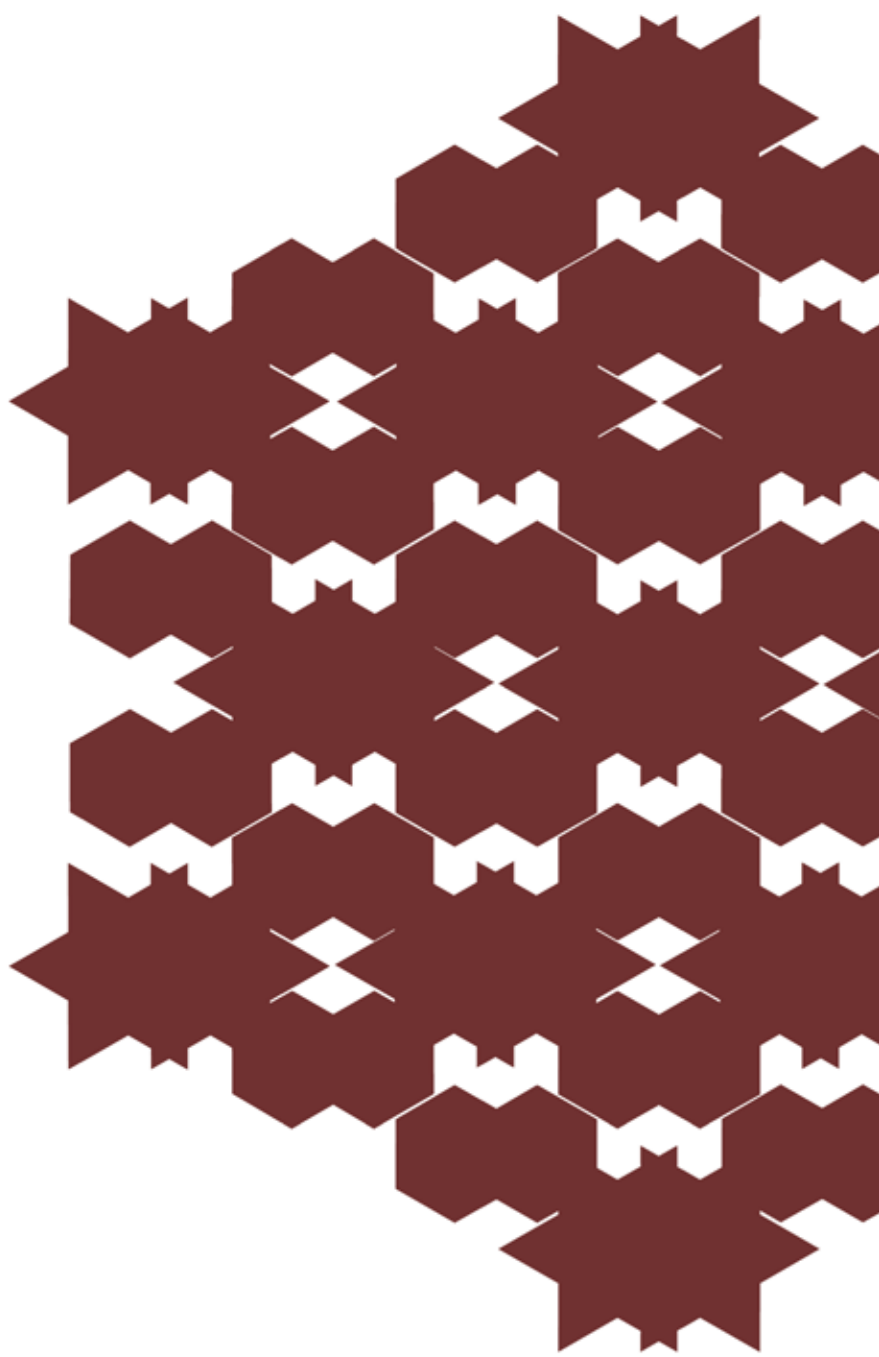
Na osnovu rezultata istraživanja, potvrđuje se da predmet islamska vjeronauka predstavlja važan faktor u razvijanju moralnih vrijednosti kod djece i mladih kroz formalno obrazovanje. S tim u vezi, neophodno je kontinuirano osnaživati pedagoške i didaktičko-metodičke kompetencije vjeroučitelja, s ciljem unapređivanja kvalitete islamskog obrazovanja i moralnog razvoja kod djece i mladih. Odgojne vrijednosti islama su područja duhovnog dobra, koji služe kao orijentacija u osmišljavanju puteva odgajanja u dostizanju odgojne svrhe. Svaka priča da je odgoj vrijednosno neutralan proces je besmislena, jer se ostvarivanje odgojne svrhe i ciljeva postiže isključivo uz pomoć autentičnih vrijednosti koje se crpe iz etičke, intelektualne, estetske, kulturne i religijske norme, kao što su istina, dobrota, ljepota, ljubav, pravda, i sl. Vrijednosnu dimenziju u procesu odgajanja i obrazovanja (kao formiranja i izgradnje) ličnosti čovjeka podupire pedagogijska aksiologija čija je osnovna zadaća da pedagogizira svako sredstvo odgoja, koje će doprinijeti izgradnji vrijednosnih dimenzija ličnosti pojedinca. Važno je naglasiti da se djecu i mlade ne treba odgajati i obrazovati izvan religijskih, etičkih, estetskih, kulturnih i drugih normi, jer će ishod takvog odgoja i obrazovanja biti poluizgrađena ličnost čovjeka sa hiljadu lica, bez stida i srama, bez odgovornosti i socijalne osjetljivosti, bez pozitivnog pogleda na život, bez samopoštovanja, bez morala.... i na koncu čovjeka koji živi a ne zna osnovnu razliku kod izbora između dobra i zla!

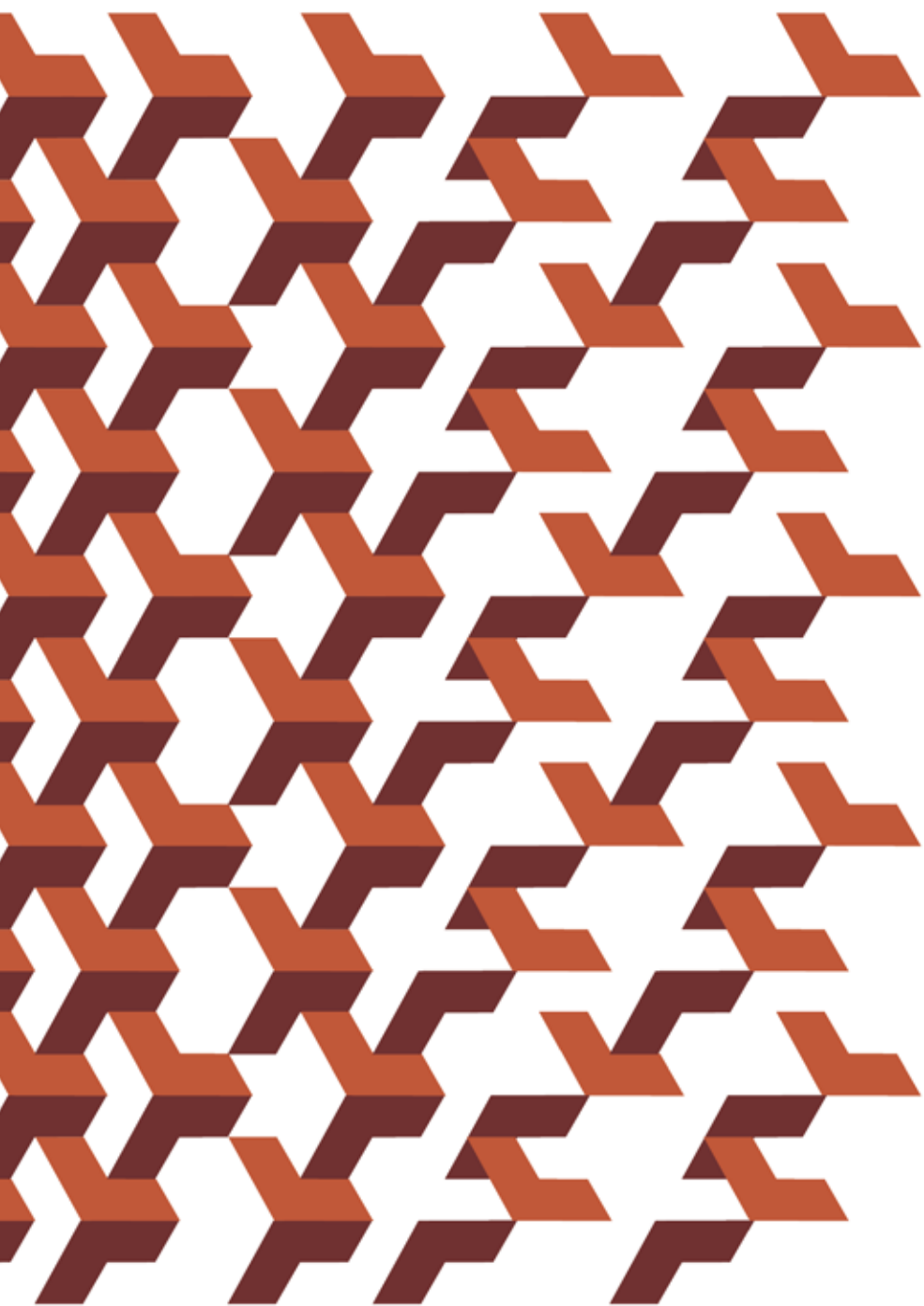
Bez obzira na rezultate ovog istraživanja, sasvim je evidentna kriza morala u društvu, a koju najčešće kod mladih detektujemo kroz socijalno neprihvatljive obrasce ponašanja. Međutim, zabrinjava činjenica, da i porodica i škola sve više bježe od preuzimanja odgovornosti za asocijalne oblike ponašanja kod djece i mladih! Umjesto da se zajednički traga za rješenjem problema moralne krize, prisutno je međusobno prebacivanje krivice i “lažno skidanje odgovornosti sa sebe”! Na osnovu svega iznesenog, može se zaključiti da filozofija kvalitete islamskog odgoja i obrazovanja je neraskidiva od kvalitete porodičnog i školskog odgoja, a koji čine temeljne odrednice u razvoju moralnih vrijednosti mladih kao i ukupne kvalitete čovjekovog života.

Literatura

- Bakovljević, Milan (1998). *Didaktika*. Beograd, Naučna knjiga,
- Barbić (ur.), (2012). *Vrijednosti suvremenog društva: Hrvatska u XXI. stoljeću*. (str. 45–63) Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bećirović, Senad (2013). “Mogućnost razvoja interkulturalnog odgoja putem nastave vjeronauke”. *Časopis za odgoj i obrazovanje Novi Muallim*, (br. 53), (str. 65–73), Sarajevo, Udruga ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Berk E., Laura (2007). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Čifrić, Ivan. “Društvene promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu”. U: J. Barbić.
- Ćatić, Refik i Stevanović, Marko (2003). *Pedagogija*. Zenica, Pedagoški fakultet.
- Gudjons, Herbert i sur. (1994). *Didaktičke teorije*. Zagreb, Educa nakladno društvo d.o.o.
- Jelavić, Filip (1998). *Didaktika*, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Jukić, Renata (2013). “Moralne vrijednosti kao osnova odgoja”. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, XI (br. 3), (str. 401–416). Zagreb, Kršćanski akademski krug (KRAK).
- Musić, Husein (2009). *Mikroorganizacija nastave – determinanta odnosa između učenika i nastavnika*. Tuzla, Off Set.
- Omerović, Muhamed (2016). *Metodika nastavnog rada – pedagoška moć odlučivanja*. Tuzla, Off Set.

- Pennington, Donald C. (2008). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko, Naklada slap.
- Pickren, Wade, Dewsbury, Donald A., Wertheimer, Michael (2011). *Portraits of Pioneers in Developmental Psychology*. New York, Psychology Press.
- Rakić, Vini i Vukušić, Svjetlana (2010). "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 19. (br. 4–5) (str. 771–795). Zagreb, Institut društvenih znanosti IVO PILAR.
- Szentartoni, Mihalj (1978). "Moralna zrelost". *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, (br. 1), (str. 40–54). Zagreb, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove.
- Šehović, Mirha (2007). *Osnovi opće, razvojne i pedagoške psihologije*. Tuzla, Off Set.
- Tokić Zec, Ružica (2022). "Vrijednosti odgojno-obrazovnih djelatnika u organizacijskoj kulturi odgojno-obrazovne ustanove". *Nova prisutnost* (br. 20), (str. 117–131). Zagreb, Kršćanski akademski krug (KRAK).
- Vilotijević, Mladen (2001). *Didaktika I*. Sarajevo, BH MOST.
- Vukosović, Ante (1991). "Odgoj za etičke vrijednosti u obitelji i školi". *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 46. (1), (str. 49–58). Zagreb, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove.
- Vukasović, Ante (1991). *Obitelj i moralni razvitak mladeži*. Zagreb, Hrvatski pokret za život i obitelj.
- Warnick, Bryan R. i Silverman, Sarah K. A (2011). "Framework for Professional Ethics Courses in Teacher Education". *Journal of Teacher Education* (nb. 62), (p.p. 273–285), American Association of Colleges for Teacher Education, SAGE Publications.
- Warren, Nord A. and Charles C. Haynes, Charles C. (2015). *Moral Education* (Chapter 9. of Taking Religion Seriously Across the Curriculum), Alexandria, Association for Supervision and Curriculum Development.

EMINA DACIĆ

Izazovi inkluzije učenika s teškoćama u razvoju na Islamskoj vjeronauci

---

Emina Dacić

*nastavnica islamske vjeronauke u Sarajevu, Srednja medicinska škola Jezero i Srednja škola za saobraćaj i komunikacije
eminadacic@hotmail.com*

Originalni naučni rad

Primljeno: 29. 11. 2022.
Prihvaćeno: 20. 06. 2023.

Ključne riječi

Inkluzivno obrazovanje, djeca s teškoćama u razvoju, implementacija, vjeroučitelji, Islamska vjeronauka, Bosna i Hercegovina

Sažetak

Implementacija inkluzivnog obrazovanja (IO) u nastavi Islamske vjeronauke u Bosni i Hercegovini (BiH) provodi se polahko i s dosta problema na koje nailaze ne samo vjeroučitelji već i roditelji djece s teškoćama u razvoju te svi učesnici odgojno-obrazovnog procesa. Izazova u implementaciji inkluzivnog obrazovanja u nastavi Islamske vjeronauke je mnogo, iako, kroz zakonske akte, sve izgleda jednakopravno, za svu djecu, praksa pokazuje da postoje određeni propusti. Ovaj rad predstavlja pregled stanja inkluzivnog obrazovanja u nastavi Islamske vjeronauke i njegove primjene, a na temelju obavljenog istraživanja o izazovima implementacije inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke iz 2021. godine.

Challenges of Inclusion for Students with Developmental Difficulties in Islamic Religious Education

تأثير التربية الإسلامية في القيم العامة لتلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية

Keywords:

Inclusive education, children with developmental difficulties, implementation, religious education teachers, Islamic religious education, Bosnia and Herzegovina

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، القيم العامة، التصرفات، التلاميذ، المدارس الابتدائية، سرايفو

374

Abstract:

The implementation of inclusive education (IE) in Islamic religious education classes in Bosnia and Herzegovina (BiH) is progressing slowly and faces numerous challenges. These challenges are encountered not only by religious education teachers but also by parents of children with developmental difficulties and all participants in the educational process. Challenges in the practical implementation of inclusive education in the teaching of Islamic religious education are many. Looking through the lens of the law, all children have equal rights, but in practice, there are certain shortcomings. This paper provides an overview of the state of inclusive education in Islamic religious education classes and its application since inclusion became part of the educational system in Bosnia and Herzegovina.

الملخص:

يتم في البحث، بعد التفصيل النظري الموجز، تقديم نتائج البحث عن تأثير التربية الإسلامية في قيم وتصرف تلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية بالتركيز في القيم العامة. وتم الوصول إلى النتائج من قبل أهم المشاركين في المدرسة: مدرسي التربية الإسلامية، الآباء، تلاميذ الصفوف المتقدمة للمدرسة الابتدائية، ومربي المدرسة. وضمّ البحث ٧٤٢٢ مستطلع الرأي. وتم جمع المعلومات من خلال الاستمارات الاستفتائية لجمع العينات باستثناء المربين الذين تمت معهم المقابلة. والنتيجة العامة التي تم الوصول إليها في هذه الدراسة تشير إلى أن جميع مستطليعي الرأي يؤكدون وجود التأثير الإيجابي للتربية الإسلامية في تطوير القيم العامة والتصرفات الإيجابية عند التلاميذ.

Uvod

Reformom obrazovanja u BiH 2004/2005. školske godine započeo je prelazak sa osmogodišnjeg na devetogodišnje osnovno obrazovanje. Značajan segment reforme je inkluzija, nastala iz potrebe da se djeca s teškoćama u razvoju uključe u redovnu nastavu.

Zakonom, djeca s teškoćama u razvoju, stižu obrazovanje u redovnim školama, prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama. Osamnaest godina poslije uvođenja inkluzivnog obrazovanja (IO-a) i dalje postoji veliki raskorak između zakonske regulative i prakse u predškolskim ustanovama i školama. Suočavanje IO-a sa mnogim problemima u njegovoj primjeni, naveli su me na detaljnije razmatranje njegove primjene.

U ovom radu poseban akcent stavljen je na izazove, značaj i ulogu njegove implementacije u nastavi islamske vjeronauke (dalje vjeronauke). Izazova u implementaciji IO-a u nastavi vjeronauke je mnogo, iako kroz zakonske i podzakonske akte, sve izgleda jednakopravno, za svu djecu, praksa pokazuje da su napravljeni brojni propusti.

Istraživanje pod nazivom "Izazovi implementacije inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke" obavljeno je u okviru izrade magistarskog rada na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Istraživanje je provedeno u periodu od marta 2020. do aprila 2021. godine na teritoriji Bosne i Hercegovine. Cilj istraživanja bio je rasvijetliti stvarne mogućnosti primjene inkluzivnog obrazovanja u nastavi Islamske vjeronauke, a zatim dati pregled i analizirati stavove, mišljenja i osposobljenost nastavnika Islamske vjeronauke za provedbu inkluzivnog obrazovanja. U ovom istraživanju, uzorak istraživanja je namjerni uzorak vjeroučitelja iz BiH. Ovim istraživanjem obuhvaćeno je 400 vjeroučitelja kojima je putem viber grupa i mail adresa upućen anketni upitnik. Ukupno 170 vjeroučitelja sa područja različitih muftijstava odgovorilo je na anketni upitnik.

Inkluzivno obrazovanje u nastavi vjeronauke, izazovi u implementaciji, njegovi ciljevi i rezultati će u nastavku rada biti detaljnije objašnjeni, kako bi se na najbolji mogući način razumjela njegova uloga.

Društvo za sve – edukacija za sve – škola za sve

Inkluzija i inkluzivno obrazovanje

Suzić (2008) navodi da ćemo u definisanju inkluzije naći različite pristupe, od tretmana raznovrsnosti, preko školske organizacije za uključivanje djece s posebnim potrebama u redovnu nastavu do uključenosti i ravnopravnosti za svu djecu. Definicije idu do određenja da je inkluzija samo jedan aspekt društvene ravnopravnosti, demokratije i participacije. Postoji niz definicija inkluzije fokusiranih na osiguravanje i uključivanja djece s posebnim potrebama u društveni život i školsko okruženje. Neki autori se u definisanju inkluzije fokusiraju na djecu s posebnim potrebama i njihovu uključenost u redovne škole te društvenu zajednicu uopće. Manji broj definicija bavi se nadarenom djecom te svim ljudima koji su izvan prosjeka.

Kada govorimo o IO-u, treba razlikovati određenje IO-a u širem i užem smislu. "Inkluzivno obrazovanje, shvaćeno u širem smislu, odnosi se na strategije uključivanja u redovni sistem obrazovanja sve one djece koja su zbog nekih svojih karakteristika (dob, spol, sposobnosti, rasna, etnička i religijska pripadnost, zdravstveni status, itd.) izložena različitim oblicima marginalizacije, segregacije, izolacije i diskriminacije, kako u školi tako i u društvu općenito. U užem smislu, inkluzivno obrazovanje se odnosi na uključivanje djece sa različitim (po)teškoćama (smetnje vida, sluha, govora, mentalna insuencijencija, poremećaji u ponašanju, višestruke smetnje) u redovne škole." (Cerić, 2019, str. 8)

Pored toga, što su entitetska i kantonalna ministarstva obrazovanja usvojila zakone, radi osiguranja kvalitetnog obrazovanja za djecu s teškoćama u razvoju, njihova provedba

je ograničena nedostatkom finansijskih sredstava, manjkom stručnjaka u ovoj oblasti, predrasudama i sl. Zakonska nejasnoća, na koga se IO-e odnosi, kao i terminološka neusklađenost u razumijevanju naziva “djeca s posebnim potrebama” ili prilagođenijeg termina “djeca s teškoćama u razvoju” značajno otežava adekvatnu primjenu IO-a u praksi. Dobro obučeni nastavnici, adekvatna oprema i efikasna organizacija temelji su IO-a koji nisu postavljeni kako treba.

Inkluzivno okruženje/socijalizacija

Inkluzija podrazumijeva uključivanje, obuhvatanje, i biti zajedno s drugima u svojoj okolini. Vjeroučitelji doprinose socijalnoj inkluziji učenika s teškoćama u razvoju, tako što ih pokušavaju uključiti u sve aktivnosti koje rade sa ostalim učenicima. Poučavaju djecu da poštuju sve, bez obzira na različitosti. Uče ih da se lijepo odnose jedni prema drugima i da izbjegavaju i pomisli o diskriminaciji. Upućuju drugu djecu da se druže sa djecom s teškoćama i da budu ljubazni prema njima te da rade timski i da im pomažu. Uključuju ih u izlete, posjete, terensku nastavu, školske priredbe, rad i igru. Nastoje ih uključiti u sve aktivnosti shodno njihovim mogućnostima.

“Sva djeca imaju potrebu da škola koju pohađaju bude po njihovoj mjeri, po mjeri svih, da svima pruži šansu za afirmaciju, dokazivanje, potvrđivanje, a škola će to biti ako je rad u njoj organiziran po modelu – uključi me – koji pretpostavlja aktivno uključivanje učenika kako u nastavni proces, tako i u slobodne i druge aktivnosti koje se organiziraju i ostvaruju u školi.” (Ramić, 2010, str. 208)

U svome radu Cerić ističe da inkluzija nije samo edukacija, nego i socijalizacija. Djeca najviše uče jedna od drugih. Komunikacija djece sa smetnjama i djece bez smetnji utiče na brži razvoj govora, socijalnih sposobnosti i karakternih osobina. Repertoar ponašanja koja ispoljavaju djeca bez smetnji služi kao pozitivni model kojeg djeca sa smetnjama rado imitiraju. I djeca sa smetnjama pozitivno utiču na svoje vršnjake, posebno na razvoj pozitivnih osobina ličnosti. Suosjećanje i razumijevanje njihovih

problema kod zdrave djece bez smetnji razvija altruističke osobine i radoznalost za ljudsko tijelo i njegovo funkcioniranje. (Cerić, 2007, str. 189)

Inkluzivnim odgojem i obrazovanjem učenici s teškoćama u razvoju trebali bi se osposobljavati za što samostalniji život, što doprinosi njihovom društvenom prihvatanju kao i razbijanju predrasuda. Trebali bi se udruživati i izjednačavati sa ostalom djecom, odgajati se i obrazovati sa ostalim učenicima, zapravo integrirati se u širu zajednicu. Glavna vodilja u radu vjeroučitelja, od koje polazimo i do koje želimo stići je sretno dijete koje pronalazi mjesto u svojoj sredini gdje je prihvaćeno od svih.

Nadalje, Suzić postavlja pitanje kakva je sloboda kretanja za dijete koje smo uključili u redovnu nastavu a da prethodno nismo ispunili humane pretpostavke inkluzije. O tome ilustrativno govori jedan citat preuzet iz teksta koji su potpisali članovi udruženja "Duga" iz Sarajeva: "Zamislite da ste u redovnom odjeljenju i da svi učenici pričaju jezikom koji ne razumijete, a i nastavnik govori jezikom koji ne možete razumjeti. Međutim, znate da postoji druga škola, ne toliko daleko, u kojoj nastavnik i drugi učenici pričaju jezikom koji razumijete. Koja škola je više inkluzivna?" ("Duga", 2006, str. 42). Ovaj citat ne govori o tome da autori teksta žele reći kako inkluzija nije poželjna, upravo obrnuto, oni naglašavaju koliko je važno da se u našim redovnim školama stvore preduslovi za humanu inkluziju, za koju se svesrdno zalažu." (Suzić, 2008, str. 12–13)

Vjeroučitelji zajedničkim nastavnim i vannastavnim aktivnostima, potiču uvažavanje različitosti. Ugodnom atmosferom, utječu na formiranje pozitivnih stavova djece, potiču toleranciju, poštovanje, međusobno razumijevanje te bogate iskustva djece novim kontaktima. Emocije mogu biti kočnica uspješnoj integraciji djece s teškoćama u redovne škole. Suzić (2008) ukazuje, da negativne emocije možemo očekivati pri prvom susretu djeteta s teškoćom u razvoju sa učenicima odjeljenja redovne škole koju će pohađati. Djeca mogu zvati pogrđnim imenom svoga druga ne misleći da ga vrijeđaju ili socijalno degradiraju.

Izvor ometajućih emocija može biti i dijete s teškoćama i njegov strah od kontakata s vršnjacima.

Radeći u inkluzivnim odjeljenjima, vjeroučitelji mogu naići na poteškoće, koje je nekada teško riješiti sam. Tada je potrebna pomoć pedagoga, psihologa, socijalnog radnika, odjeljenskog vijeća kao i roditelja pojedinih učenika. Najvažnija zadaća nastavnika je “osmisliti nastavnu aktivnost koja djelotvorno postiže pedagoške rezultate za svakog učenika.” (Kyriacou, 1991, str. 35). Da bi to postigao, nastavniku je potrebno profesionalno usavršavanje.

Vjeronauka i inkluzivno obrazovanje

Vjerski i inkluzivni odgoj

Uzvišeni Allah u Kur'anu upućuje na poučavanje: “*Ti poučavaj – tvoje je da poučavaš.*” (Kur'an, El-Gašije, 12) Vjeroučitelji vođeni ovim ajetom se trude da njihovo poučavanje uistinu bude kvalitetno, dostupno i korisno svakom djetetu. “Islamom je obznanjeno da je duhovni uspon individue osnovni cilj svakog odgojnog nastojanja i osnovna zadaća svakog društva.” (Slatina, 1995, str. 224) “Osnovna funkcija religijskog odgoja u školi je izgrađivanje moralnih vrijednosti dostojnih čovjeka.” (Selimović, 2011, str. 381)

Krampač Grljušić, Adžić, Gvozdanović Debeljak (2020) smatraju, da su odgoj i obrazovanje djece s teškoćama u razvoju dio jedinstvenog sistema odgoja i obrazovanja koji zahtijeva poseban pristup, obrazovanje i edukaciju vjeroučitelja, jer, u radu s djecom s teškoćama u razvoju, kompetencije vjeroučitelja su jako važne.

Vjeroučitelji vode računa o učenicima, njihovim teškoćama i potrebama te odgovarajućim modelima i pristupima koji su u najvećoj mjeri individualni i prilagođeni. Vjerski odgoj za takve učenike mora razvijati njihovu vlastitu individualnost u vjeri bez obzira na sve objektivne i subjektivne remetilačke činjenice. Profesor Refik Čatić kaže: “Religijski odgajati znači formirati

kod mladih svijest koja će im omogućiti da svoje ponašanje usklade spram drugih ljudi, spram svijeta koji nas okružuje i posebno spram Vječne istine, ma kako je pojedine religije zvale – Bog, Allah, Jehova itd.” (Navedeno prema: Selimović, Tomić, 2011, str. 389)

U dvadeset prvom vijeku, u mnogim zemljama nastaju ozbiljni pokušaji da se razviju prikladne metode poučavanja djece s teškoćama u razvoju. “Nastavni proces poredi se sa umjetnošću a nastavnici su umjetnici u različitim rolama, manje ili više uspješni u svojoj zadaći i nastojanju da publici – učenicima – prenesu dio željenog iskustva i spoznaja i da ih zaintrigiraju za znanjem i proučavanjem.” (Alispahić, 2001, str. 107)

Vjeroučitelji su u školama izjednačeni sa ostalim učiteljima te imaju sličnu ulogu u razvijanju inkluzivnog obrazovanja. “U današnjoj školi mladi rijetko imaju priliku govoriti o svojim ličnim problemima. Ove mogućnosti pruža im nastava vjeronauke. Putem religijskog odgoja najbolje se upoznaju moralna i etička načela na kojima se zasniva cjelokupni odgojni rad škole.” (Selimović i Tomić, 2011, str. 390)

Aleksandra K. Grljušić i dr. (2020) navode, da vjeroučitelji, imaju ulogu promicanja duha saradnje i zajedništva. Vjeronauka osigurava vjersko učenje i vjerski odgoj djece, podsjeća na jednakost pred Bogom, odnosno, da su svi ljudi jednako vrijedni bez obzira na različite sposobnosti, sklonosti i postignuća. Vjerskim odgojem i obrazovanjem, koji ostvaruje nastava vjeronauke, pruža se djeci podrška, pri čemu su ona usmjerena ka zajedništvu. Pruža se mogućnost da djeca s teškoćama u razvoju uživaju temeljna prava jednako s drugim učenicima i temelji se na jednakosti obrazovnih šansi za sve učenike prema njihovim sposobnostima.

NPiP za predmet Islamska vjeronauka

NPiP za predmet Vjeronauka u BiH polazi od osnovne pretpostavke, da je vjeronauka u izbornom konfesionalnom modelu jednako dostupna svima koji je izaberu. Vjeronauka zahtijeva

cjeloviti odgoj svakog učenika kao i ostvarivanje svih njegovih moralnih, intelektualnih, i duhovnih mogućnosti. Vjeronauka omogućava svim učenicima, prema njihovim sposobnostima, kritičko promišljanje i stjecanje spoznaja o čovjeku i svijetu te razvijanje i izgradnja vjerskih stavova. Kod postavljanja odgojno-obrazovnih ciljeva učenja i poučavanja, NPiP naglašava da sve što se želi razvijati, upoznati i pronalaziti tijekom procesa odgoja i obrazovanja, sve metode, postupci te cjelokupan proces poučavanja treba da bude ponuđen svakom učeniku. Posebna pažnja se treba stavljati na učenike s teškoćama u razvoju i vjeroučiteljevu planiranju NPiP usmjerenog na te učenika. U ovakvom NPiP, teškoće učenika zahtijevaju njima prikladne individualizirane postupke, ciljeve, opseg i dubinu sadržaja učenja, razinu usvojenosti odgojno-obrazovnog ishoda, strategije i aktivnosti poučavanja kojima se žele ostvariti postavljeni ciljevi.

U NPiP-u se navodi: "Svakom djetetu treba omogućiti da dođe do izražaja. Sve aktivnosti prilagoditi dječijim psihofizičkim sposobnostima. Procjenjivanje naglašene primjerenosti zasniiva se na načelnom stavu poslanika Muhammeda, a.s.: "Olakšavajte, a ne otežavajte!"

Djelokrug u organizaciji NPiP-a obuhvataju sva područja učenja, međusobno se prožimaju i nadopunjuju, uključuju unutarpredmetnu i međupredmetnu korelaciju, povezuju s drugim predmetima i međupredmetnim temama, posebice društveno-humanističkim područjem. Vrednovanje u vjeronauci nije samo postignuće numeričke ocjene, nego je ponajprije usmjerenje i poticanje učenika za procese razumijevanja, kritičkog i kreativnog promišljanja.

Početak programskog izvođenja i prilagođavanja podrazumijeva individualizirani i diferencirani pristup NPiP vjeronauke. Učeniku se pristupa kao jedinstvenoj osobi s njezinim prirodnim darovima, sklonostima, iskustvima, religioznim i duhovnim senzibilitetom, interesima i drugim različitostima. Ovako koncipiran program, po načelu otvorenoga NPiP, omogućuje prilagodbu kako darovitim učenicima, tako i učenicima

s teškoćama u razvoju, te daje prostora slobodnom i kreativnom radu učenika i vjeroučitelja da bi se postigli optimalni odgojno-obrazovni ciljevi.

Svi različiti a jednaki

Prema monoteističkim religijama, ljudi su jednaki pred Bogom i svi su potomci zajedničkog praoca i pramajke. Najbolji primjer ponašanja i pristupanja drugome, za muslimane je Muhammedov, a.s., primjer ponašanja i pristupanja ljudima. On nije ovisio o njihovom, ekonomskom, društvenom ili zdravstvenom statusu. Muhammed, a.s., gleda pred sobom čovjeka i sve temelji na jednakosti svih ljudi i naglašava da nema prednosti arap nad nearapom ili osoba sa bijelom kožom nad osobom sa žutom ili crnom kožom. Danas se, kako navodi Aleksandra K. Grljušić i dr. (2020), umjesto odgojno-obrazovne kulture zajedništva i tolerancije različitosti, stvara i promiče kultura produblivanja različitosti. Negativni utjecaji društvenog okruženja, stvaraju obrazovnu klimu koja opravdava sukobe zbog konkurentnosti jer pokazuju da samo za najbolje i najuspješnije ima mjesta. Za prevladavanje prepreka, koje nam danas donose objektivne i subjektivne poteškoće, potreban je islamski odgoj koji se temelji na jednakim mogućnostima za sve učenike. Jednaka mogućnost za sve u islamskom, vjerskom odgoju, ima svoje uporište u tome da je Bog Stvoritelj svih ljudi koji su međusobno braća. Kako navode Cerić i Alić (2005), češki pedagog Komenski je vjerovao da je moguće obrazovanje sve hendikepirane djece i govorio da od ljudskog obrazovanja nikog ne treba isključiti osim nečovjeka.

Budući da su vjeronauka i vjeroučitelji u potpunosti uključeni u redovni sistem odgoja i obrazovanja, svi izazovi koji nastaju u uključivanju učenika s teškoćama u redovno školovanje zajednički su svima koji su u taj proces uključeni, ali pretpostavljaju, osim odgojno-obrazovne, i duhovnu dimenziju vjerskog poučavanja.

Vjeronauka u školskom sistemu BiH je konfesionalna te svaka vjerska zajednica svojom vjerskom poukom obuhvata i

odgovarajuće poučavanje djece s teškoćama koja su uključena u izabranu konfesionalnu vjeronauku. Cilj konfesionalnog modela vjeronauke je istaknuti odgojno-moralnu dimenziju, a ne da se učeniku posreduju samo informacije o nekoj religiji. Vjeronauka obuhvati učenika u cijeloj njegovoj ličnosti, da može svestrano i kritički prosuditi svoj vlastiti život te da pritom usvaja opće, etičke i moralne norme njegujući vlastita vjerska uvjerenja, upoznavajući i uvažavajući drugačija. Da gradi međuvjerski suživot sa svim ljudima.

Većina vjeroučitelja je obrazovana na visokim školama i fakultetima za rad u redovnim uvjetima odgoja i obrazovanja. Uključivanje učenika s teškoćama postavljaju vjeroučiteljima zadaću s kojom se valja ozbiljno baviti te raditi na njezinoj primjeni. Model konfesionalne vjeronauke u redovnom odgojno-obrazovnom sistemu bosanskohercegovačkih škola, škola u koje su uključena i djeca s teškoćama u razvoju, relativno je nov, promiče vjersku toleranciju i pokušaj da se kroz univerzalne vrijednosti i prizmu općeprihvatljivih pozitivnih stavova promiče suživot sa svima. (Usp. Krampač Grljušić i dr., 2020)

Ocjenjivanje i vrednovanje

“Ocjenjivanje je svaka aktivnost kojom se prosuđuje učenikov uspjeh. Pedagoški rezultati koje škole postavljaju kao cilj su kako pomoći učenicima steći znanje, razumijevanje, sposobnosti i stajališta. Ocjenjivanje se stoga odnosi na tehnike kojima možete pratiti učenikov napredak prema određenim obrazovnim rezultatima.” (Kyriacou, 1991, str. 149)

Vjeroučitelji djeci s teškoćama u razvoju skraćuju i prilagođavaju materijale za učenje. Pripremaju im nastavne listiće, crteže, bojanke i memori igre. Ocjenjuju ih na osnovu zadaća a manje na osnovu usmenih odgovora. Reduciraju im sadržaje te pohvaljuju svaki vid uključivanja i učešća u radu. Pripremaju im audio-vizuelne materijale, jer tako lakše uče. Pojedini postignuća vrednuju prema unaprijed određenim ishodima. Za neke kolege, bitan je individualizirani pristup a zadaci prilagođeni njihovim sposobnostima i mogućnostima. Pojedinci njihovo postignuće

vrednuju na osnovu njihovog vlastitog napretka, ne upoređujući ih sa drugom djecom. Vjeroučitelji ispituju učenike, na način, kako najbolje mogu pokazati šta znaju, te hrabre učenike na provjerama znanja. Na području vrednovanja i ocjenjivanja svi vjeroučitelji vrednuju zalaganje svakog učenika, uvažavajući postojeće teškoće, te su ocjene učenika različitih odgojno obrazovnih potreba u skladu s njihovim zalaganjem u učenju. Vjeroučitelji pohvaljuju one učenike koji u nastavnom radu pomažu drugim učenicima. Vjeroučitelji, kao osobe koje neposredno provode nastavni proces, ulažu vlastite napore, trud i strpljenje kako bi nastavni proces tekao u pravom smjeru.

Škole i vjeroučitelji kroz inkluzivno obrazovanje

Predškolske ustanove, osnovne i srednje škole u BiH, rade u lošim prostornim i materijalnim uslovima i slabo su opremljene didaktičko-metodičkim sredstvima za rad sa učenicima s teškoćama u razvoju. Nisu sva područja BiH, kao ni svi nivoi obrazovanja jednako pokriveni po pitanju obuka nastavnika za rad sa djecom s teškoćama u razvoju. Rijetke su škole u kojima su u redovan nastavni proces uključeni edukatori-rehabilitatori i stručni timovi te asistenti u nastavi. Pomoć mobilnih i stručnih timova ostvaruje mali broj škola i to samo u određenim područjima BiH. Izrada i primjena IPP-a je naročito otežana u redovnim srednjim školama u kojima je slaba uključenost stručnih lica, kao i slabo osposobljavanje nastavnog osoblja za rad s djecom s teškoćama u razvoju. Ukoliko je dijete prošlo kroz proces kategorizacije, stručna mišljenja često predstavljaju samo kratak opis djetetovog psihološkog, kognitivnog, pedagoškog i socijalnog stanja s konstatacijom da je kod djeteta utvrđeno određeno stanje i da pohađa redovnu nastavu u školi, prateći IPP. Ovakva konstatacija vjeroučiteljima koji rade s djecom s teškoćama ne nudi nikakve konkretne smjernice a prilagođavanje NPiP-a uglavnom podrazumijeva snižavanje zahtjeva nastavnog predmeta. Vjeroučitelji se ne osjećaju dovoljno obučeni za proces razvoja i primjene u praksi individualnih školskih programa. Za izradu IPP-a vjeroučitelji, u velikom broju slučajeva, unaprijed

ne dobiju dovoljno informacija za pojedinog učenika. Većina vjeroučitelja vjeruje da nisu adekvatno obučeni za rad sa učenicima s teškoćama u razvoju, posebno kod procjene sposobnosti učenika, izrade IPP te na individualizirani pristup u radu, te pojedini ne smatraju da je njihova obaveza da rade takve programe. Glavni razlog izostanka stručne pomoći i podrške u školama, je nedostatak finansijskih sredstava. Poteškoću predstavlja i neodrživost modela i programa preko kojih su stručnjaci i timovi na određeni period angažovani u nekim školama. Djeca koja imaju određene teškoće nisu kategorizirana te vjeroučitelji nemaju nikakvu obavezu da prilagođavaju NPiP što s druge strane otežava realizaciju istog. Puno je učenika u razredu i nemoguće je posvetiti potrebno vrijeme učenicima s teškoćama. Nedostaju nastavna/tehnička pomagala. Asistenti u nastavi se stalno mijenjaju, djeci je ta promjena često teško prihvatljiva a i nastavni kadar se često mijenja, česte promjene uzrokuju probleme pri usvajanju nastavnih sadržaja. Primjetan je problem interakcija kod autistične djece, vrisak i ometanje nastave te nemogućnost kvalitetnog rada sa učenicom s poteškoćom ukoliko učenik radi sa asistetnom u istoj prostoriji i koristi isti računar sa internetnom, dakle, ometajući faktori za učenika, druge učenike i nastavnika u određenom trenutku i zavisno od poteškoće učenika sa kojim se radi. Primjetno je odsustvo brige nadležnih institucija, nikada nisu dobili podršku od savjetnika ili drugih stručnih saradnika usmjerenih na konkretan predmet vjerona-uke, u smislu bilo kakvog materijala za rad, što implicira da samostalno izrađuju svaki materijal za rad sa učenicima s teškoćama, više je takvih učenika u jednoj školskoj godiini i zahtijeva mnogo truda i uloženog vremena mimo redovnih aktivnosti i zadataka. Nemaju svi učenici asistenta niti je to sistemski riješeno na početku školske godine a bez asistenta rad je nemoguć. Nepostojanje uniformnog rješenja na nivou države, kao i nedovoljan broj educiranog kadra koji će pomoći u realizaciji IPP-a i cjelokupnog procesa inkluzije. Da bi se uspješno obavio zadatak, mora mu se potpuno posvetiti, samim tim, moraju se druga djeca zapostaviti. Opterećenje svim ostalim oblicima rada,

papirologija, veliki broj časova norme, otežavaju rad vjeroučiteljima u implementaciji inkluzivnog obrazovanja.

Vjeroučiteljima bi u radu sa ovom kategorijom djece pomogao smanjen broj djece u razredu. Kvalitetni i edukovani asistenti u nastavi. Sistem koji bi više bio prilagođen istima. Napravljen plan i program od strane stručnjaka. Dodatna edukacija te saradnja svih uposlenih. Postojanje logopeda, socijalnog radnika i drugog potrebnog kadra. Dobri udžbenici. Konkretno upute za rad sa ovakvim učenicima u nastavi vjeronauke. Stručno lice na koje su upućeni i koje im pomaže u ovoj oblasti. Edukacije usmjerene na izradu materijala za učenike sa teškoćama. Zbirka stručno izrađenih nastavnih sadržaja iz oblasti vjeronauke. Bolja kooperativnost roditelja. Didaktička sredstva, slike, aplikacije, te pomoć u izradi prilagođenog plana.

Prema mišljenju nekih stručnjaka, za neku djecu je prihvatljivije da ostanu u specijalizovanim školama. Suzić (2008) navodi, da se takva djeca mnogo bolje osjećaju u specijalizovanim školama, jer staviti recimo slušno oštećeno dijete među ostalu djecu, koja nemaju taj problem, znači da to dijete ne može da komunicira s njima i tada gubi samopouzdanje. U specijalnim školama djeca imaju stručnu pomoć profesionalaca, a prelaskom u redovnu školu dijete gubi ovu pomoć. "Jedna od najvećih prednosti specijalne škole za takvu djecu jeste što je ona mala. Dijete u maloj školi zna svakoga a i cjelokupno osoblje poznaje njega. Članovi osoblja se, također, međusobno poznaju i rade u kolegijalnom ozračju gdje mogu podijeliti svoje uvide i probleme." (Cerić, 2019, str. 11).

Izazovi implementacije inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke

Iako proces inkluzivne edukacije u BiH traje već godinama, kvalitet inkluzije još uvijek nije dostigao zadovoljavajuću razinu. U svrhu unapređenja kvaliteta inkluzije, potrebno je detektirati problemska područja unutar škole na kojima je potrebno raditi, pri čemu je neophodno uvažiti perspektivu svih sudionika

procesa. Kao najbitnije izazove u implementaciji inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke ću navesti sljedeće:

- Analiza zakonskih dokumenata koji reguliraju pitanja inkluzije u BiH ukazuje na relativno slabo uređene odredbe koje reguliraju IO-e. Pored toga što je u mnogim slučajevima nejasna, na nekim teritorijalnim jedinicama, zakonska regulativa skoro da ne postoji.
- Zakonski okvir na nivou države, nije isti u svim teritorijalno-administrativnim jedinicama te nije jasno definiran podzakonskim aktima koji bi osigurali procedure i pretpostavke za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u formalni sistem obrazovanja. Na osnovu analizirane dokumentacije jasno je, da zakonski akti stavljaju u različite položaje učenike (zavisno o mjestu življenja) i ne pružaju iste mogućnosti za sve učenike, a posebno učenike s teškoćama u razvoju.
- U zakonskim aktima postoji terminološka neusklađenost, gdje se za isti oblik poteškoće koriste različiti nazivi. U pravilnicima o odgoju i obrazovanju djece s teškoćama, i dalje je čest pojam “retardacije” i “poremećaja.” Neusaglašenost na koga se inkluzivno obrazovanje odnosi, kao i terminološka neusklađenost i različitost u korištenju i razumijevanju termina “djeca s posebnim potrebama” otežava primjenu IO-a u praksi.
- Na osnovu analizirane zakonske dokumentacije, ne može se steći dojam da obrazovne politike u BiH ispunjavaju uvjete na koje se BiH obavezala potpisivanjem različitih međunarodnih sporazuma i konvencija vezanih za smanjenje socijalne isključenosti kao i ostvarivanja prava djece, niti u značajnoj mjeri doprinosi ispunjenju ciljeva definiranih u Strategiji socijalnog uključivanja u BiH.
- Stanje obrazovne inkluzije u odgojno-obrazovnoj praksi srednjih škola u BiH je neuređeno, počevši od samoga procesa upisa i odabira srednje škole. Zakonski akti rijetko definiraju procedure upisa u srednje škole za učenike

s teškoćama u razvoju, kao i procedure profesionalnog usmjerenja učenika. U praksi, postoji značajan broj učenika koji pri upisu ne prilažu rješenja ili mišljenja stručnog tima o kategorizaciji i stupnju razvojne teškoće, te shodno tome, i ne pohađaju nastavu po individualnom prilagođenom programu. Nisu rijetki slučajevi pogrešne kategorizacije djece s posebnim obrazovnim potrebama, koje često idu na štetu djeteta, ali i otežavaju rad vjeroučitelja. Primjetan je i mali izbor zanimanja za koja bi se mogli školovati a koji odgovaraju njihovim specifičnostima i mogućnostima.

- Važnu odluku o izboru škole kao i programa po kojem će se školovati (redovni ili prilagođeni) imaju roditelji. Mišljenje stručnog tima nije obavezujuće za roditelje te su konačne odluke o upisu i odabiru škole, kao i vrsti programa po kojem će dijete nastaviti školovanje, izbor roditelja.
- Primjetna je slaba uvezanost razmjene informacija između predškolskog, osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja.
- Prilagođavanje nastavnih programa se često shvaća samo kao sadržajno prilagođavanje, ali ne i vremensko i prostorno.
- Škole su slabo opremljene didaktičko-metodičkim sredstvima.
- Veoma mali broj škola je arhitektonski prilagođen učenicima s teškoćama u razvoju. Škole su bez liftova i sa rampama koje onemogućavaju prilaz djeci koja su u kolicima, prostori su bez pragova i dovoljno širokih vrata, onemogućen je pristup toaletima.
- Nedostaju Brajeve mašine.
- Roditelji ne žele takvu djecu u razred sa svojom djecom.
- Obuka ili stručno usavršavanje u polju inkluzije je nedovoljno kod većine vjeroučitelja. Značajan broj nastavnika nije prošao osnovnu obuku o inkluzivnom obrazovanju. Potrebna su dodatna educiranja vjeroučitelja.

- Saradnja škole sa institucijama izvan obrazovnog sektora je parcijalna i nedovoljna te je neophodno uvezati obrazovne, zdravstvene i institucije socijalne zaštite.
- Prilikom prelaska iz osnovnog u srednjoškolsko obrazovanje javlja se nedostatak adekvatne dokumentacije, čime je onemogućen uvid u informacije o mogućnostima i sposobnostima učenika, a što se odražava i na sami proces prilagođavanja programa individualnosti djeteta
- Većina vjeroučitelja tvrdi, kako skoro i ne postoji nikakav vid pomoći od strane stručnih timova, i da su stoga prepušteni sami sebi i svojoj nastavničkoj intuiciji.
- Asistenti u nastavi su rijetko zastupljeni te u jednom istraživanju koje sam radila 2021. godine, od 170 vjeroučitelja, njih 110 je reklo da nema asistenta u nastavi.
- U NPiP vjeronauke nigdje se ne spominju djeca sa teškoćama u razvoju, mada, vodilo se računa pri izradi NPiP o ovoj kategoriji djece, kroz ishode učenja.
- Islamska zajednica slabo pomaže i ne daje potrebnu podršku vjeroučiteljima u radu sa ovom djecom. Većina vjeroučitelja je naglasila da nemaju nikakvu pomoć i podršku, a mali broj je naveo da su imali podršku kroz seminare, donacije u novcu ili tehničkoj opremi.
- Na osnovu analize, udžbenici vjeronauke nisu prilagođeni djeci s teškoćama u razvoju.
- Pri izradi IPP-a samo mali broj vjeroučitelja ima neku vrstu pomoći, koja je neznatna, dok su ostali uistinu prepušteni sami sebi.
- Postoji razlika od škole do škole, od grada do grada, od kantona do kantona, kada je organizacija inkluzivnog obrazovanja u pitanju.
- Vjeroučitelji smatraju da je za efikasnu inkluziju potrebna materijalna, stručna, pravna, kadrovska i dr. oblici podrške.
- U inkluzivnim odjeljenjima je broj učenika veći od broja učenika predviđenih za odjeljenja u koja su uključeni učenici s teškoćama u razvoju.

- Nepostojanje podataka o broju i vrstama teškoća djece na svim obrazovnim nivoima, također predstavlja prepreku u implementaciji obrazovnih programa i politika.
- Nedovoljna podrška lokalnih zajednica.
- Rad redovnih odgojno-obrazovnih ustanova je otežan neujednačenom rasprostranjenošću mreže predškolskih ustanova i škola.

Iskustva u radu s djecom s teškoćama u razvoju

U razgovoru sa kolegama vjeroučiteljima o IO-u, te o tome šta oni misle o inkluziji, te na kakve probleme nailaze u radu sa ovom djecom, dobila sam sljedeće informacije.

Vrtić "Ameli Nur" (Č.A.)

U odgojno obrazovnim grupama djece, koje se formiraju po pedagoškim standardima, najčešće imamo po jedno dijete s teškoćom u razvoju, rijetko dvoje djece. S obzirom da je rad u predškolskom uzrastu specifičan, i same aktivnosti vjeronauke su teže izvodive u grupama gdje ima djece s teškoćama u razvoju. Na grupu su raspoređene dvije odgajateljice koje su po potrebi i na samoj aktivnosti vjeronauke.

Djeca s teškoćama u razvoju u predškolskom uzrastu imaju različite teškoće. Ono što je specifično za predškolski uzrast je to da se djeci prije šeste godine rijetko postavlja dijagnoza. Po opservaciji pedagoga i odgajatelja kod djeteta se uoči odstupanje u razvoju u odnosu na drugu djecu. Ta odstupanja mogu biti, u slabije razvijenoj motorici, vidu, govoru, te neko od odstupanja koje se klasificira kao poremećaj iz autističnog spektra ili kombinacije više odstupanja. Djeca koja dolaze sa tačnom dijagnozom su djeca s Down sindromom.

Aktivnosti vjeronauke moraju se prilagoditi i djeci s teškoćama u razvoju. Tematika vjeronauke je specifična te se prilagođava na razne načine predškolskom uzrastu, na sličan način se radi i s djecom s teškoćama u razvoju. Teme se obrađuju kroz pjesmice, slike, videe i crtane filmove. Olakšavajuća okolnost u radu s djecom s teškoćama u razvoju je ta što je odgajateljica uvijek tu da pomogne kako u savjetima o načinu pristupa djetetu tako i u samoj asistirajućoj pomoći na samoj aktivnosti. Saradnja s roditeljima

je također na dobrom nivou jer roditelji žele u ranom uzrastu (u većini slučajeva, ima i izuzetaka) raditi što više jer je i najmanji napredak u tom uzrastu od velike važnosti. Aktivnost vjeronauke može poboljšati razvoj govora, razvoj empatije te samu socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju.

Rad s djecom s teškoćama u razvoju na aktivnostima vjeronauke je otežan onoliko kolika je i sama posebna potreba te djece. Najteže situacije su kada je kod djece izražena agresivnost (izazvana najčešće slabijom komunikacijom s drugom djecom), jer se tada pored same realizacije teme mora konstantno voditi računa o mogućoj reakciji djeteta s teškoćom koja će uticati i na drugu djecu (udaranje, vrištanje, ugrizi i sl.). Tako da je veoma bitno saradivati sa odgajateljem tog djeteta i imati informacije o djetetu te znati da li reaguje na zvuk (muziku), određene boje ili određeni lik.

JU "Srednja škola za okoliš i drveni dizajn Sarajevo" (I.M.)

U školi u kojoj radim imam 14 učenika za koje se ove školske godine izrađuje IPP ili IEP. Oni imaju medicinsku dokumentaciju koju su roditelji donijeli prilikom upisa, ili su je donijeli naknadno na zahtjev škole. Ti učenici imaju različite poremećaje u razvoju (Downov sindrom, disleksiju, poremećaje u ponašanju, ADHD, poremećaje u govoru, poremećaje u sluhu, nizak nivo inteligencije...), tako da je za svakog učenika potreban poseban IPP ili IEP.

Od 2019. u KS imamo Pravilnik o inkluzivnom obrazovanju koji je formalizirao način kako se izrađuju IPP ili IEP, ali u isto vrijeme i proizveo nove dileme. I dalje je roditeljima ostavljena mogućnost, ako ne žele da im dijete pohađa nastavu po IPP ili IEP, niko ih ne može na to obavezati (bez obzira što dijete ima medicinski potvrđen poremećaj), dodatno gomilanje administrativnih poslova, usporavanje procedure uslovljavanjem više strana da izvrše svoje poslove, dodatno uslozjava proces izrade i primjene IPP ili IEP programa.

Roditelji i kada pristanu da dijete pohađa nastavu po IPP ili IEP programu, prvo što traže je da to ne piše sutra u svjedodžbi ili diplomi, što je dodatni pokazatelj da ni oni kao roditelji, a onda i samo društvo, nisu spremni da se suoče s realnošću.

U našoj školi postoji od januara 2019. Mobilni tim (nepotpun, jer fali defektolog koji se angažuje po potrebi) a psiholog i logoped su tu. Prije 2019. imali smo učenike s posebnim potrebama, i tada

smo radili prilagođene programe kako je ko znao i umio, slično kao i danas, samo sto nije tada bilo neke formalne verifikacije koja se sada uradi od strane Mobilnog tima.

Iako je Mobilni tim tu i želi da pruži podršku nastavnicima, oni to urade samo u vidu opservacije učenika, a sam IPP i dalje izrađuje nastavnik, jer oni nisu kompetentni da ulaze u nastavne cjeline i sadržaje kako bi znali šta je bitno a šta ne, te što učenik treba i može savladati. Također, Mobilni tim, koji je smješten u našoj školi, jer imamo mnogo učenika s posebnim potrebama, jeste i za sve druge srednje škole, što dodatno usložnjava i njihov rad i dostupnost nastavnicima i učenicima.

U školi svaki nastavnik za svoj predmet izrađuje IPP ili IEP koji se šalje Mobilnom timu na pregled, te oni daju svoje mišljenje. Kada svi nastavnici predaju svoje IPP ili IEP tek tada i ide na usvajanje na Nastavničko vijeće.

Učenicima, shodno njihovim mogućnostima se pripremaju i prilagođavaju sadržaji, skraćuju, daju videomaterijali, i ne daje se kompleksno gradivo. Problemi su kada imate učenike, kojima, u toku online nastave, kada su sami kući, nema ko pomoći, da urade zadatke, a neki se učenici bez svojih roditelja, ne znaju prijaviti na platforme. Asistente neki učenici imaju, neki ne, neke angažuju roditelji koji mogu platiti za svoje dijete, a neke pošalje ministarstvo. Mi imamo 14 učenika, a samo tri asistenta u nastavi. Evidentno je da je inkluzija nešto sa čime se prvi put susreće veliki broj naših škola a time i nastavnika. U konačnici, zbog neuređenog sistema, trpe djeca, i nastavnici kojima otežava rad dodatna priprema materijala.

OŠ “Musa Ćazim Ćatić” (M.H.)

Ove godine imam dva učenika koja rade po posebnom programu (IPP). Jedna je učenica II razreda i jedan učenik VI razreda. Nisam nikada dobio bilo kakvu informaciju (posebno ne dokument) o kakvim poteškoćama se radi i čemu bi trebao prilagoditi plan i program. IPP koji sam uradio za te učenike je ustvari samo reducirani program.

Ova dva učenika imaju asistenta koji dodatno radi s njima a i škola je ove godine (za ovu školsku godinu) dobila psihologa. Vjerovatno one čine neki tim, ali, nisam upoznat s njihovim aktivnostima i projektima. Isto tako, znam da postoji i mobilni tim (u sklopu

kojeg je i logoped) i oni vjerovatno imaju posjete i mojoj školi ali ja nisam upoznat kada dolaze i šta rade.

Asistent koji pomaže učenicima u nastavi ne prisustvuje na mom času jer sam ja tako odlučio. Obzirom da se radi o učenici (II razred) romske populacije, nisam želio da se dodatno obilježava i primijetio sam da ima veće samopouzdanje kada je sama. Sa učenicom VI razreda radi u nekim terminima u školi ali je ne znam pojedinosti o tome.

Ranijih godina sam imao više učenika koji su radili po IPP ali su to sve bili samo reducirani programi po obimu i sadržaju jer niko od tih učenika nije imao stručnu opservaciju da bi mi znali o kakvim se poteškoćama radi, da bi tome prilagodili nastavne sadržaje. Uglavnom se radilo a tako je i sada, da je neko odlučio da se za tu djecu urade IPP.

JU "Srednja škola poljoprivrede, prehrane, veterine i uslužnih djelatnosti" (L.B.)

Trenutno imam preko 400 učenika, 7 učenika su sa različitim poteškoćama i smetnjama u razvoju: Down sindrom, disleksija, disgrafija, intelektualne teškoće, zaostale ili usporene psihomotorne sposobnosti, autizam...

Učenicima dajem iste zadatke, s tim da učenici koji imaju neke od navedenih poteškoća rade zadatke koje su u mogućnosti i reducirano u odnosu na druge.

Što se tiče učenika s poteškoćama u razvoju iz prethodnih godina, imala sam priliku raditi sa učenicima koji imaju dijagnozu Down sindroma, autizma, disleksije i disgrafije. Moj osjećaj je bio da su ta djeca, posebno njihovi roditelji zadovoljni što su u školi s drugom djecom, u istoj učionici i da prate nastavu zajedno s djecom koja nemaju takvih poteškoća. Uglavnom, roditelji nisu pokazivali neke veće zahtjeve od nas nastavnika.

U radu s djecom koja imaju neke od navedenih poteškoća nisam imala prilagođen NPiP, već sam radila individualno prema potrebama svakog od te djece, bez nekih pisanih ili posebnih NPiP. Uglavnom se potrudim da sama upoznam dijete i njegove mogućnosti, tražim od razrednika informacije ili nazovem roditelja da mi ispriča o mogućnostima kao i načinu rada koje je djetetu odgovaralo u osnovnoj školi. Npr. jedan dječak s Down sindromom je volio da mu se da manji tekst koji on prepíše i nauči da pročita

za sljedeći čas, ili djevojčica kojoj se zapišu pitanja na koja ona uz pomoć roditelja odgovori te donese sljedeći čas.

Npr. jedna djevojčica s Down sindromom je pokazala veliku razinu razumijevanja gradiva, mogućnost memorisanja istog te reproduciranja, kao i mogućnost usmenog odgovora u razredu u odnosu na drugu djecu koja imaju istu dijagnozu. Praktikovala sam da odvojim dio vremena na času da ona odgovori makar na jedno pitanje koje je imala za zadaću da uradi. Ona se jako radovala odgovoru iako je njeno izgovaranje bilo otežano i usporeno. Osjetila sam da joj znači da je uključena u aktivnosti na času, da voli odgovarati i da voli pažnju..

Naravno, sve ovo je teško ostvariti posebno u odjeljenjima koja broje više učenika ili nekoliko učenika sa različitim specifičnostima (hiperaktivnost, odgojna zapuštenost, manjak pažnje...).

Primijetila sam da jedan od važnih faktora koji utječe na integraciju djece s poteškoćama u razvoju u odjeljenju, ima razredna klima odnosno sastav djece u odjeljenju. U razredima u kojima su druga djeca bila prijateljski usmjerena na djecu s poteškoćama, koja su pokušavala da pomognu tim svojim prijateljicama i rezultati su bili bolji. Ako ništa ta djeca su izgledala sretnija. Za razliku od nekih odjeljenja u kojima su pojedini učenici ili većina njih takvu djecu odbacivali ili u najgorem slučaju “zloupotrijebili.”

Nije mi poznato da ima stručni tim u mojoj školi, niti da je nekad bio. Nemamo asistente u nastavi koji pomažu toj djeci. Uglavnom je sve prepušteno nama nastavnicima da se sami snalazimo, iščitavamo literaturu o različitim poteškoćama kao i potrebama te djece.

Ako dijete ima veće poteškoće, onda se desi da druga djeca u razredu budu zanemarena i zapostavljena te se nekada sami bune ili njihovi roditelji.

Smatram da djeca s poteškoćama zaslužuju veću pažnju društva, uključenost stručnih lica u nastavi je neophodna (logoped, psiholog, asistent), zatim edukacija nastavnika o ovoj temi, da bi se rzvio i ostvario makar minimum njihovih mogućnosti.

OŠ “Isak Samokovlija” (D.N.)

Vjeroučiteljica sam u jednoj osnovnoj školi i predajem Islamsku vjeronauku od 1. do 9. razreda. Što se tiče učenika s poteškoćama u razvoju, imam dva učenika, u 5. i 7. razredu. Jedno dijete ima Down sindrom, a drugo je sa intelektualnim teškoćama.

Na početku školske godine i prije početka 2. polugodišta uradim IPP za oboje djece. Najčešće, za dijete koje ima Down sindrom, IPP se nikada i ne usvoji, ali ja uvijek prilagođavam nastavne sadržaje djetetu. Za dijete sa intelektualnim teškoćama, također uradim IPP i taj IPP se usvoji kasno, npr. ove godine je usvojen 2. 11. 2023. god. za prvo polugodište.

Na odjeljenskim vijećima, učitelj/razrednik nas upozna koje teškoće dijete ima, a ja kao predmetna nastavnica u učionici procjenjujem koliko nastavnog sadržaja dijete može usvojiti.

Za oboje djece pripremam materijale, nastavne listiće, reduciram sadržaje, postavljam konkretna, jasna i jednostavna pitanja.

Dijete sa Down sindromom odlično memoriše i reprodukuje nastavne sadržaje, tako da najčešće postavljam pitanja na koja će dijete moći reprodukovati već naučeni sadržaj. Često sa djetetom razgovaram o naučenom sadržaju i to na osnovu jednostavnih i kratkih pitanja na koja dijete može odgovoriti jednom riječju ili vrlo kratkim rečenicama. Nastavne listiće za ovo dijete najčešće pripremam na način da dijete povezuje slike i riječi ili slike i kratke rečenice.

Dijete sa intelektualnim poteškoćama voli da pogleda crtani film, neki video isječak i na osnovu datog materijala postavljam mu kratka i jasna pitanja na koja on sa lakoćom odgovara. Voli da pokazuje pokretima radnje kako se nešto radi, naravno u lekcijama u kojima je moguće da dijete pokazuje neke već usvojene sadržaje. Također, i za ovo dijete pripremam nastavne listiće gdje ono može dopuniti jednostavnu rečenicu samo jednom riječju ili povezati neku tvrdnju sa nekom od navedenih riječi.

I jedno i drugo dijete vole da rade na času, da su uključeni u rad... Dijete sa intelektualnim poteškoćama voli da je od koristi na času, da pomaže drugarima u smislu da im nešto doda, donese, podijeli s njima... zatim voli da je blizu mene, da mi dodaje stvari (kredu, olovku, papir...), da izbriše tablu, uključi TV, itd. Oboje djece vole da se istakne njihov rad i da budu pohvaljeni što pozitivno utiče na njih. Djeca sa poteškoćama su općenito prihvaćena, kako u svome odjeljenju tako i u cijeloj školi. I za jedno i za drugo dijete moram odvojiti vrijeme na času kako bih mogla raditi isključivo sa njima. Tada moram pripremiti dodatni materijal (listiće, zadatke...) za ostalu djecu u razredu.

Obzirom da se IPP veoma kasno usvoji, uglavnom ta djeca nemaju asistenta u nastavi ili, ako imaju, odredi se da jedan asistent radi sa tri učenika i to pola radnog vremena. Asistent, prema nekom objašnjenju (ne znam kojem i ne znam kakvom), ne priprema IPP, niti priprema radne listove, zadatke, prilagođene materijale, kako kažu: “sve je to obaveza nastavnika, a obaveza asistenta je da sjedi na času kao podrška učeniku”. Prema ovom tumačenju, ja kao predmetna nastavnica trebam dati upute na početku svakog časa asistentu šta učenik treba da radi i, naravno, dati mu materijal koji sam ja kao predmetna nastavnica pripremila. U školi ne postoji pedagoško-psihološka služba, škola ima samo pedagoga/icu, tako da pedagoška saraduje sa mobilnim timom kada je potrebno izraditi IPP za neko dijete.

Smatram da djeca s teškoćama u razvoju zaslužuju da se već postojeći zakoni i pravilnici počnu primjenjivati u praksi, i svakako, da se kontinuirano unapređuju i primjenjuju.

Također, potrebno je omogućiti kontinuiranu edukaciju nastavnika i to posebno prema vrsti i stepenu poteškoća koje imaju djeca s poteškoćama u razvoju, a sa kojima se mi u nastavi i u razredu svakodnevno susrećemo.

Unapređenje i reforme inkluzivnog obrazovanja

Cerić (2019) navodi da “ne postoji univerzalni model inkluzivnog obrazovanja koji odgovara svakoj zemlji.” Međutim, prema Suziću (2008), postoji opasnost da smo inkluziju preuzeli kao evropski trend bez dovoljno pripreme za njeno uvođenje te da se ovaj humani proces može pretvoriti u nehumanu obavezu koju uvodimo nasilno i nedovoljno humano. Apsurdno je, da smo utrli stazu pristupu u kome svako može sve u oblasti inkluzivnog obrazovanja. Takav pristup više ukazuje na potrebu da sistem bude jeftiniji, nego da postane kvalitetan i pravedan. Inkluzivna praksa se postiže, uvažavanjem svih važnih sudionika u procesu odgoja i obrazovanja, a to su djeca, njihove porodice, učitelji, obrazovni stručnjaci, direktori škola, predstavnici lokalne zajednice i dr. Želimo li inkluziju učiniti realnošću, potrebne su mnogobrojne promjene na mnogim nivoima kao što su učionice, škole, zajednice, kao i na državnom nivou. Prvi

preduvjet je dopunsko obrazovanje nastavnika, učitelja, odgajatelja i stručnih saradnika. Drugi preduvjet je rad na izgradnji tolerancije, pozitivnih stavova i eliminiranju predrasuda prema djeci s teškoćama u razvoju, u školama, ali i širem javnom mnijenju. Treći su promjene u sistemu općeg i specijalnog obrazovanja koji se treba reformirati i pripremiti za potrebe nove prakse. U reformu visokog obrazovanja treba uvesti dodatnu edukaciju o posebnim potrebama, budućih odgajatelja, učitelja, nastavnika predmetne nastave, ali i svih drugih struka koje će u inkluzivnoj školi i inkluzivnom društvu raditi s njima, a to su pedagozi, psiholozi, socijalni radnici, ljekari, defektolozi i dr. Cilj inkluzije u nastavi vjeronauke je osigurati maksimalan razvoj potencijala svih učenika. Da svako dijete dođe do izražaja, i da ni jedan učenik nije zapostavljen ili zanemaren.

“Na koncu, budući da škole ne egzistiraju u nekom zrakopraznom prostoru već su dio društva, te se u njima reflektiraju svi problemi toga društva, pogrešno je očekivati da imamo inkluzivne škole ako nemamo inkluzivno društvo u svim njegovim segmentima. A inkluzivno društvo ćemo imati kada (ako ikada) postanemo zajednica koja vrednuje, poštuje, uvažava i njeguje svakoliku ljudsku raznolikost, počevši od ranog djetinjstva, pa potom dalje, kroz cijeli život.” (Cerić, 2018, str. 26)

Zaključak

Inkluzivno pravo proizilazi iz prava na obrazovanje što je jedno od osnovnih ljudskih prava zagarantovano Ustavom BiH. IO-e u nastavi vjeronauke implementira se sa puno problema na koje nailaze svi učesnici odgojno-obrazovnog procesa, iako je kroz zakonske i podzakonske akte sve jednakopravno, za svu djecu, praksa pokazuje da su napravljeni propusti.

Inkluzija treba biti pažljivo planirana i implementirana. Inkluzivno poučavanje zahtijeva od vjeroučitelja oblikovanje uvjeta, materijala i metoda koji će svakom učeniku omogućiti i olakšati učenje te omogućiti stvaranje prostora ravnopravnosti i tolerancije. Doprinos razvoju procesa inkluzije daju

istraživanja, stoga je potreban veći broj istraživanja o provedbi inkluzije, a smjernice koje proizilaze iz istraživanja potrebno je implementirati u procese razvoja inkluzivne prakse.

Zakonom je propisano da djeca s teškoćama trebaju uživati osnovna prava i slobode ravnopravno s drugom djecom. Ova prava u praksi se ne ostvaruju tako lahko. Osiguravanje prilagođenih programa obrazovanja u školama, potrebna podrška djeci, roditeljima, vjeroučiteljima i drugim učiteljima nije jednaka u svim školama, te ne možemo govoriti o jednakim pravima svakog djeteta.

Važan dio inkluzivne škole su vjeroučitelji, njihov pristup djeci s teškoćama, način poučavanja i izrada primjerenih programa za nastavu vjeronauke. Stjecanjem novih znanja i vještina vjeroučitelji kao aktivni sudionici odgojno-obrazovnog procesa, nastoje sve pozitivne spoznaje primjenjivati u svakodnevnom radu s učenicima. Uvidom u dosadašnja istraživanja IO-a, možemo zaključiti da su potrebne promjene u funkcioniranju odgojno-obrazovnog sistema osiguravanjem dodatnih edukacija vjeroučitelja, radi poštivanja i uvažavanja raznovrsnih potreba svakog pojedinog djeteta i uz uključivanje svih važnih osoba u njihovim životima, i zajednica koje uvažavaju potrebe svakog djeteta. Vjeroučitelji su za stvaranje okruženja u kojem će svako dijete dobiti priliku da raste i razvija se u skladu sa svojim mogućnostima i sposobnostima. Na nama je da pomognemo ovoj kategoriji djece koliko možemo, kako znamo i umijemo. Oni trebaju našu pomoć i razumijevanje. Na ljubav uzvrate sa još više ljubavi. Uz njih učimo kako da budemo bolji ljudi. Cilj inkluzije i jeste humanije i bolje društvo koje djeci s teškoćama u razvoju treba pomoći da budu prihvaćena i sretna.

Literatura

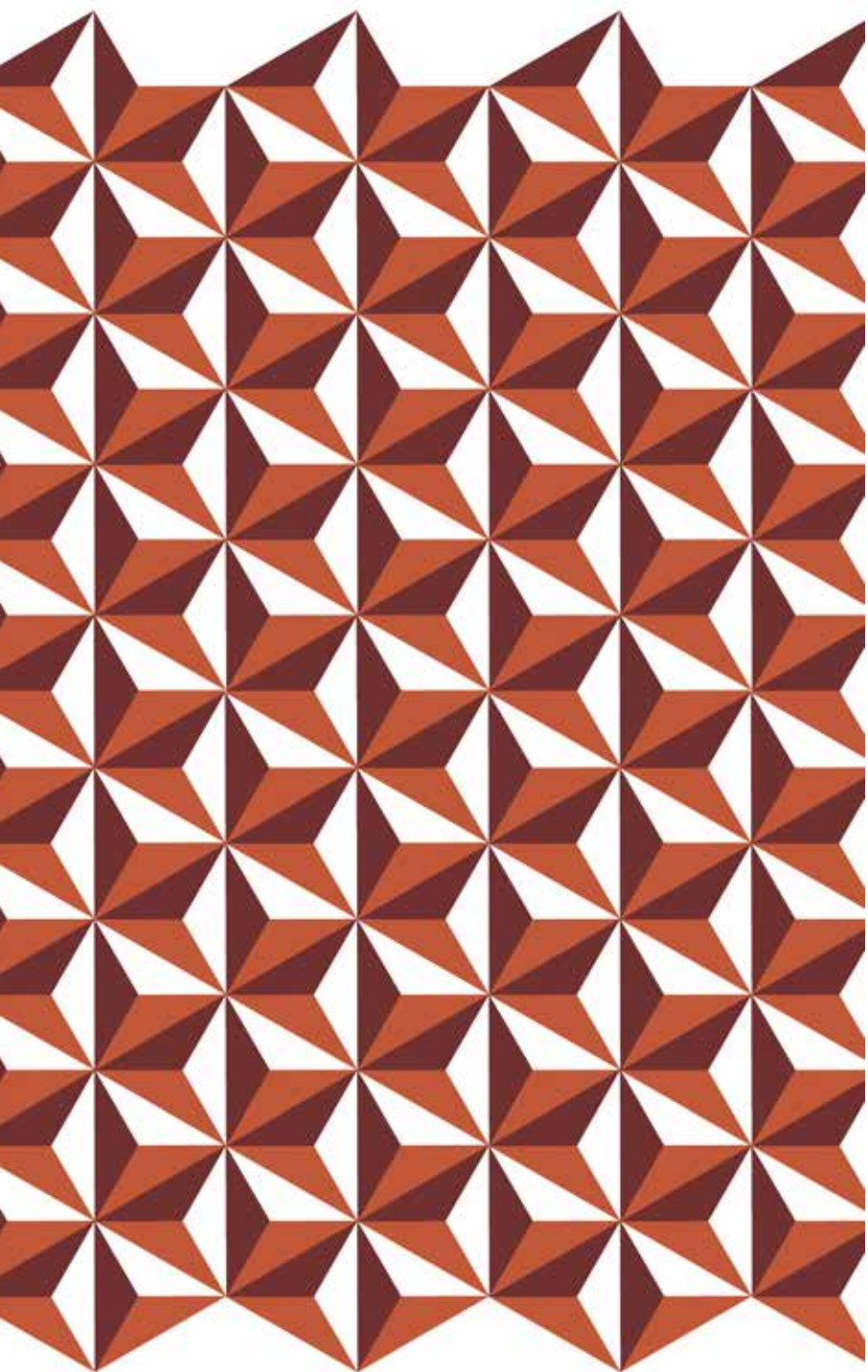
Knjige i članci

Alispahić, Zehra (2001). "Uspješan čas je dobro pripremljen čas", *Novi Muallim*, broj 5.

- Cerić, Haris i Alić, Amel (2005). *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*, Hijatus, Zenica.
- Cerić, Haris (2019). "Postaje li inkluzivno obrazovanje ideologija savremenog obrazovanja", *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, Fakultet političkih nauka, god. VIII, br. 1–2, godina.
- Cerić, Haris (2018). "Inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini: utopija ili put do humanijeg društva?", *Novi Muallim*, god. XIX, br. 73.
- Cerić, Haris (2007). *Kontinuum shvatanja o inkluzivnom obrazovanju, Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Kur'an s prevodom, prijevod: Besim Korkut (1991). Kompleks Hadi-mu-l-Haremejni-š-šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa, Medina.
- Kyriacou, Chris (1991). *Temeljna nastavna umijeća*, Educa, Zagreb.
- Nenad, Suzić (2008). *Uvod u inkluziju*, XBS, Banja Luka.
- Ramić, Osman (2010). "Ravnopravan tretman superiornih, prosječnih i djece s teškoćama u razvoju u savremenoj školi", *Zbornik radova 3*, Islamsko pedagoški fakultet u Bihaću, Bihać.
- Selimović, Hazim, Tomić, Ruža (2011). *Pedagogija I*, Univerzitet u Travniku, Travnik.
- Slatina, Mujo (1995). "Pedagoški akt u islamskoj poduci", *Glasnik*, broj 7–9, juli-septembar.

Internet

- http://www.skolegijum.ba/static/files/biblioteka/pdf/5460fd4f1b800_07InkluzivnoobrazovanjeuBiH.pdf, pristup: 28. 10. 2022.
- NPP I_Vj ZA I RAZRED OS - 1sat.pdf (pztz.ba), pristup: 3. 11. 2022.
- file:///C:/Users/Aspire/AppData/Local/Temp/1_6.pdf, pristup: 5. 11. 2022.

SAID TOPALOVIĆ

Islamska vjeronauka u javnom školskom sistemu u Njemačkoj: trenutno stanje, iskustva, izazovi, perspektive

Said Topalović

docent/stručni saradnik, Friedrich-Alexander-Universität
Erlangen-Nürnberg, Njemačka
said.topalovic@fau.de

Pregledni članak

Primljeno: 03. 01. 2023.
Prihvaćeno: 01. 06. 2023.

Ključne riječi

Islamska vjeronauka,
Njemačka, vjersko obrazovanje,
sekularizam, vjeroučitelj

Sažetak

Sekularizam je karakterističan po posebnom odnosu između državnih institucija i religijskih zajednica. U Saveznoj Republici Njemačkoj je to izraženo kroz položaj religijskih zajednica kao javno-pravnih korporacija, što istima omogućuje široko polje djelovanja, koje uključuje i vjersko obrazovanje u javnom školskom sistemu. Izostanak priznanja muslimanskih zajednica kao javno-pravnih korporacija, prema tome negativno se odražava na uvođenje islamske vjeronauke u državne škole. Pored toga, pojedine pokrajinske vlade su uspostavile saradnju s muslimanskim zajednicama i omogućile islamsku vjeronauku u državnim školama. Nakon izazova s kojima se u zadnje dvije decenije suočila islamska vjeronauka, ona je ipak uspjela oblikovati jedan novi profil vjerskog obrazovanja, koji se umnogome razlikuje od dosad poznatih formi islamske tradicije odgoja i obrazovanja. S tim u vezi, ovaj članak ima za cilj predstaviti islamsku vjeronauku u javnom školskom sistemu Njemačke, njena dosadašnja iskustva i kritički se osvrnuti na trenutne izazove sa kojima se svakodnevno susreću vjeroučitelji u školskoj svakodnevnici.

Islamic Religious Education in the Public School System in Germany: Current State, Experiences, Challenges, Perspectives

التربية الإسلامية في النظام المدرسي العام بألمانيا: الوضع الراهن، والخبرات، والتحديات، والمنظورات

Keywords:

Islamic religious education, Germany, religious education, secularism, religious education teacher

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، ألمانيا، التعليم الديني، العلمانية، مدرّس التربية الدينية

402

Abstract:

Secularism is characterized by a unique relationship between state institutions and religious communities. In the Federal Republic of Germany, religious communities have the status of corporations under public law, which allows them a broad field of action, including religious education in the public school system. Muslim communities not being recognized as corporations under public law, therefore, has a negative impact on the introduction of Islamic religious education into state schools. In addition, some state governments have established cooperation with Muslim communities and enabled Islamic religious education in state schools. Despite the challenges faced by Islamic religious education in the last two decades, it has succeeded in shaping a new profile of religious education, significantly different from the previously known forms of Islamic educational tradition. In this regard, this paper aims to present Islamic religious education in the public school system in Germany, its experiences so far, and critically reflect on the current challenges faced by religious education teachers in their everyday school life.

الملخص:

تتّصف العلمانية بالعلاقة الخاصة بين المؤسسات الحكومية والجماعات الدينية. ويتجلّى ذلك في جمهورية ألمانيا الاتحادية في مكانة الجماعات الدينية كشركات قانونية عامة مما يوفّر لها مجال العمل الواسع الذي يندمج فيه التعليم الديني في النظام المدرسي العام. فغياب الاعتراف بالجماعات المسلمة كشركات قانونية عامة يتعكس سلباً على إدماج التربية الإسلامية في المدارس الحكومية. ورغم ذلك أقامت بعض الحكومات الإقليمية التعاون مع الجماعات المسلمة وسمحت بالتربية الإسلامية في المدارس الحكومية. وبعد التحديات التي كانت تواجهها التربية الإسلامية في العقدين الأخيرين، هي نجحت في تشكيل شكل جديد من التعليم الديني يختلف في كثير من الأمور عما كان يُعرف من أشكال تراث التربية والتعليم الإسلامي. وبهذا الصدد، يقصد هذا البحث تقديم التربية الإسلامية في النظام المدرسي العام بألمانيا وخبراتها السابقة، وكذلك النظرة النقدية إلى التحديات الراهنة التي يواجهها يومياً مدرّسو التربية الإسلامية في المدرسة.

Islamska vjeronauka – novi predmet u javnom školskom sistemu Njemačke

U društveno-političkom, školsko-pravnom i obrazovno-naučnom diskursu ne postoji nijedan školski predmet u novijoj historiji njemačkog školskog obrazovanja o kojem se toliko opsežno, dugotrajno i kontroverzno razgovaralo kao što je to slučaj sa islamskom vjeronaukom. Postoji nekoliko razloga, koji su uzrokovali tome: pravni status i organizacione strukture muslimanskih udruženja su prvenstveno najvažniji razlozi. Uspostavljanju školske vjeronauke, koja je prema članu 7, stavu (3), njemačkog temeljnog zakona, pravno utemeljena kao možda nijedan drugi školski predmet¹, prethodi priznanje dotične religijske zajednice kao javno-pravne korporacije (*Körperschaften des öffentlichen Rechts*).² S ovakvim pravnim statusom, religijske zajednice djeluju kao institucije, koje javno predstavljaju određenu religijsku zajednicu i tako između ostalog preuzimaju obaveze, koje su uglavnom u nadležnosti države, npr. uspostavljanje vjeronauke u javnom školskom sistemu.

Ovakvom zakonskom regulativom sekularni ustavni poredak Njemačke jasno reguliše odnose između države i religijskih zajednica. On je, kako analizira Mathias Rohe, zasnovan na međusobnoj saradnji: iako se vjeronauka sprovodi u državnim školama, ona je u nadležnosti religijskih zajednica, kojima pripada odgovornost izrade nastavnih planova i imenovanja nastavnog osoblja. Ovdje važi pravilo: Država i njene institucije se ne miješaju u pitanja i aktivnosti religijskih zajednica. Isto tako religijsko-školsko obrazovanje ne doživljava se kao prijetnja državi i njenim sekularnim principima, već kao jedinstven oblik obrazovanja, koji upotpunjuje opće obrazovanje u javnom školskom sistemu. U pogledu zaštite neutralnosti, mira, ljudskih prava

1 Navedeni zakon glasi: "Vjeronauka je redovan predmet u državnim školama [...]. Bez obzira na ustavno pravo državnog nadzora, vjeronauka se izvodi u skladu sa principima religijskih zajednica" (Vidi: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_7.html).

2 Ovaj poseban status se temelji na takozvanom crkvenom kompromisu iz 1919. godine (član 137, WRV), iz doba Vajmarske Republike (*Weimarer Republik*), koji je temeljni zakon Njemačke usvojio kao ustavni zakon.

itd., državni ustavni poredak ima konačno pravo odluke (Rohe, 2015, str. 294–295).

Muslimanska udruženja u Njemačkoj trenutno nisu u stanju koristiti sva ona prava koja nudi sekularni ustavni poredak ove države. Pojedina od njih podnose zahtjev za priznanje još 1970-ih, koje istovremeno uključuje i uvođenje islamske vjeronauke u javni školski sistem (Kiefer, 2011, str. 61), međutim, bezuspješno tako da su sve do danas, ostala kao registrovana udruženja po građanskom pravu, bez pravnog legitimiteta javno-pravne korporacije.³ Iz tog razloga će se prvi časovi islamske vjeronauke održati tek kasnih 1990-ih, prvenstveno kao pilot-projekti u pojedinim pokrajinama Njemačke.

Krajem 2001. godine odgovorna politička tijela (kako regionalne tako i lokalne političke strukture, između ostalog i politički odgovorni za obrazovanje) donijela su jednoglasnu odluku o uvođenju islamske vjeronauke u javni školski sistem.

Značajan korak ka postepenom uvođenju, učinjen je 2006. godine, nakon implementacije institucije “Njemačka islamska konferencija” (*Deutsche Islam Konferenz*).⁴ Tako je za islamsku vjeronauku zadužena radna grupa, već polovinom 2007. godine, izradila ustavni okvir. U samom uvodu je izričito naglašeno, da uvođenje islamske vjeronauke u škole, podrazumijeva nadležnu religijsku zajednicu, gdje su istovremeno predstavljene ustavne norme, koje jedna religijska zajednica treba ispuniti (De Wall, 2008, str. 1–4). Iako ispunjenje tih normi važi kao predušlov, treba isto tako naglasiti da njemački zakon omogućava

3 O razlozima koji onemogućuju priznanje (vidi Topalović, 2023).

4 Njemačka islamska konferencija” (*Deutsche Islam Konferenz*) je državna institucija nastanjena u ministarstvu unutrašnjih poslova (*Bundesministerium für Inneres*). Ovdje se znači radi o državnoj inicijativi, koja ima za cilj uspostaviti institucionaliziran dijalog između političkih predstavnika i muslimana, odnosno njihovih udruženja. Kako sekularni ustavni poredak Njemačke nalaže međusobnu saradnju između države i religijskih zajednica, Njemačka islamska konferencija je nastala kao jedna vrsta kompenzacije za nedostatak priznanja muslimanskih zajednica kao javno-pravnih korporacija, koje bi uglavnom imale zadatak da stupe u dijalog i saradnju s državnim institucijama. Konferencija se održava kontinuirano i ima za cilj, pronalaženje rješenja za svakodnevne izazove, koje se tiču muslimana, kao što je npr. školska vjeronauka, izgradnja džamija, sprečavanje islamofobije, rastućeg religijskog ekstremizma itd. (Više o Njemačkoj islamskoj konferenciji vidi: https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DE/Startseite/startseite_node.html).

različite pravne oblike za uspostavu i djelovanje religijskih zajednica i da posebnu odgovornost po ovom pitanju preuzimaju pokrajinske vlade (De Wall, 2008, str. 5). Tako su pojedine pokrajinske vlade uspostavile različite oblike saradnje sa muslimanskim udruženjima, i omogućile školsku vjeronauku, prvenstveno kao pilot-projekte s vremenskim ograničenjem (Kiefer, 2011, str. 65–70). Četiri godine kasnije na konferenciji “Islamska vjeronauka u Njemačkoj – perspektive i izazovi”, donijeti su sljedeći zaključci (Rohe, 2011, str. 131–132): uvođenje vjeronauke, prema članu 7, stavu (3), njemačkog temeljnog zakona, kao osnovnom cilju, zahtijeva dvije primarne oblasti za daljni rad: prvo, kvalitetniju saradnju između države i muslimanskih udruženja. I drugo, pronalaženje rješenja na polju obrazovanja nastavnog kadra, kao i izrade nastavnih planova i materijala. Istovremeno je vezano za obrazovanje nastavnog kadra, 2011. godine “Vijeće za nauku” (*Wissenschaftsrat*), na svom redovnom zasjedanju, pozvalo odgovorne političare da aktivno promoviraju uspostavljanje Islamskih studija na univerzitetima u Njemačkoj (*Geschäftsstelle des Wissenschaftsrates*, 2010), zahtjev kome je nakon nekoliko godina udovoljeno.⁵ Islamska teologija i s tim religijska pedagogija, trenutno se proučavaju na više univerzitetskih lokacija širom Njemačke.⁶

Islamska vjeronauka: jedan predmet s više naziva

Irka-Christin Mohr i Michael Kiefer su još 2009. godine za rezultat navedenih razvoja, pisali o islamskoj vjeronauci kao o “jednom predmetu sa više naziva”. Zapažanje, koje je i danas umnogome aktuelno i koje primjenjivo opisuje stanje islamske

5 Inače se pravo na univerzitetsku teologiju, prema članu 3, stavu (3), Vajmarskog ustava (*Weimarer Verfassung*), izvodi indirektno iz prava na školsku vjeronauku u skladu s načelima religijskih zajednica (prema navedenom čl. 7, st. (3)). U principu, školska vjeronauka pretpostavlja denominacijsku teologiju koja će biti suočena sa zadatkom obrazovanja vjeroučitelja.

6 Islamska teologija trenutno se predaje na sedam univerzitetskih lokacija (Berlin, Osnabrück, Münster, Paderborn, Erlangen-Nürnberg, Frankfurt i Tübingen). Islamska religijska pedagogija se dodatno uz to predaje na nekoliko viših obrazovnih institucija (Freiburg, Karlsruhe, Ludwigsburg i Weingarten).

vjeronauke u Njemačkoj. Ovaj naslov istovremeno ukazuje i na različite oblike saradnje između države i muslimanskih udruženja i o različitim modelima islamske vjeronauke. Konkretno, riječ je o četiri različita modela (Engelhardt, Ulfat, Yavuz, 2020, str. 14–27):

- Islamska konfesionalna vjeronauka (*Islamischer Religionsunterricht*) u saradnji države i muslimanskih udruženja (prema čl. 7, st. (3), njemačkog temeljnog zakona). Kao kompenzacija za religijsku zajednicu uspostavljeni su različiti oblici saradnje, kao npr. saradnja države sa muslimanskim udruženjima, koji su organizovani u takozvanom “Vijeću” (u pokrajinama Porajnoj-Falačkoj i Saarlandu), u “Komisiji” (u Sjevernoj Rajna-Vestfaliji), u “Šuri” (u Donjoj Saskiji), i u “Fondaciji” (u Baden-Württembergu).
- Islamska vjeronauka (*Islamischer Unterricht*) isključivo u odgovornosti države, bez lokalne saradnje s muslimanima i muslimanskim udruženjima, kao što je slučaj u Bavarskoj i Schleswig-Holsteinu.
- Mješavina, bez i sa saradnjom sa muslimanskim udruženjima, kao što je to slučaj sa pokrajinom Hessen. Tako se konfesionalna vjeronauku odvija u saradnji države i udruženja *Ahmedija*.⁷ Pored toga postoji i projekat “Islamska nastava” (*Islamunterricht*), koja je pod isključivom odgovornošću države.⁸
- Takozvana “Vjeronauka za sve” (*Religionsunterricht für alle*) u Hamburgu, koja je do prije nekoliko godina bila u nadležnosti Protestantske crkve, međutim, trenutno i muslimanska udruženja učestvuju u ovom projektu. Ovu vrstu školske vjeronauke mogu posjećivati učenici svih vjerskih pripadnosti. Ona se sastoji od konfesionalnih

7 *Ahmedija* (*Ahmediyya Muslim Jamaat*) jedino je muslimansko udruženje kome je udovoljen zahtjev javno-pravne korporacije, i to u pokrajinama Hessen (od 2013. godine) i Hamburg (od 2014. godine).

8 Ovaj projekat je uspostavljen nakon ukidanja saradnje sa muslimanskim udruženjem DITIB (Turska islamska unija za religiju) od strane lokalne vlasti. Kao razlog navodi se sumnja u ispunjavanje potrebnih ustavnih kriterija od strane DITIB-a po pitanju neovisnosti od države Turske.

časova, i časova međureligijskog ili dijaloškog karaktera, model koji u ostalim pokrajinama i nije baš tako rado prihvaćen (Schweitzer i Ulfat, 2022, str. 265–267).

U preostalim pokrajinama Njemačke, kao što su Brandenburg, Bremen, Mecklenburg-Zapadno Pomorje (*Mecklenburg-Vorpommern*), Saska (*Sachsen*), Saska-Anhalt (*Sachsen-Anhalt*) i Tirinška (*Thüringen*) ne održavaju se časovi islamske vjeronauke. U školskoj 2020/2021. godini je nešto više od 60.000 učenika pohađalo islamsku vjeronauku (oko 10% od ukupne populacije učenika islamske vjeroispovijesti), s tim da se taj broj u zadnje dvije godine vjerovatno umnogome povećao.

Pored svih navedenih izazova, prije svega pravnog karaktera, islamska vjeronauka je u zadnje dvije decenije, uspjela izgraditi jedinstven profil islamskog obrazovanja, koji se umnogome razlikuje od dosad poznatih formi tradicionalnog religijskog obrazovanja, o čemu će u nastavku biti više govora. Islamska vjeronauka je u dosadašnjim empirijskim istraživanjima većinski pozitivno prihvaćena, kako od školskog osoblja, tako od učenika i njihovih roditelja (Holzberger, 2014; Schröter, 2015; Uslucan, 2016; Güzel, 2022).

Školska vjeronauka – novi profil islamsko-religijskog obrazovanja

Školska islamska vjeronauka je u izrazito i izazovno vrijeme za nju, oblikovala jedan novi profil vjerskog obrazovanja, koji se umnogome razlikuje od dosad poznatih formi islamske tradicije odgoja i obrazovanja. Za razliku od drugih polja vjerskog obrazovanja, školska vjeronauka ima “suštinski drugačiji karakter” (Badawia i Topalović 2022, str. 300). Ona je konceptualno drugačije osmišljena, odvija se u školskom kontekstu i zbog svog pravnog statusa u modelu saradnje između države i religijske zajednice, podliježe pravnim i pedagoškim standardima, koji važe za sve školske predmete. Shodno tome, njen cilj glasi, pored podsticanja znanja o religiji, religijskoj tradiciji, normama

i principima, isto tako i podsticanje onih kompetencija, koje će mladima pomoći, kako da dubinski razumiju stečeno znanje, kritički ga preispitaju, i u konačnici sprovedu u praksu (Topalović, 2019a). Tako u školskoj nastavi nije prvenstveni cilj samo uvod u religiju i religijske principe i norme, već prije svega uspostaviti jedan prostor, u kojem učenici na jedan objektivan i kritičan način mogu pristupiti religiji i religijskim pitanjima. Nadalje je školska vjeronauka možda jedino mjesto gdje učenici prilaze islamu na jedan objektivan način, gdje se islam ne doživljava kao regionalno, kulturno ili povijesno ograničen i u kojem se isto tako može promišljati o različitim mišljenjima i konceptima unutar islamske tradicije. Iako se ovo saznanje prvenstveno odnosi na Njemačku, ono ne isključuje i druge zemlje zapadne Evrope, ili općenito evropskog prostora. Školska vjeronauka vezano za to ima zadatak kritički analizirati vrijeme i kontekst, u kojem učenici odrastaju te u vezi s tim posvetiti posebnu pažnju savremenim potrebama i pitanjima, koje oni imaju. Jer u osnovi, razumijevanje vjere i vjerskih principa i normi, može se dostići onda, kada se uspostavi veza između temeljnih izvora vjere (Kur'ana i sunneta) i stvarnih životnih uslova i izazova, u kojima mladi žive i odrastaju (Topalović, 2022, str. 151). Tako se, kao zaključak može navesti, da je cilj školske vjeronauke kroz podsticanje znanja, vještina i kompetencija, prvenstveno osposobiti učenike, da se samostalno i odgovorno nose s vlastitom religioznošću u pluralnom društvu, tj. ona želi pomoći učenicima da zauzmu odgovoran položaj, kako prema vlastitoj religijskoj tradiciji, tako i prema muslimanskoj zajednici i cjelokupnom društvu. U Njemačkoj trenutno ne postoji okvir obrazovanja, koji je strukturno uporediv i religijsko-pedagoški stručno definisan i koji uključuje sve učenike islamske vjeroispovijesti, nevezano za njihovu etničku pozadinu i vjerska ubjeđenja. S tim u vezi, školska vjeronauka je više nego bilo koje drugo mjesto odraz raznolike muslimanske zajednice u Njemačkoj.

Školska vjeronauka se prema tome nalazi pred dvostrukim izazovom: prvi izazov se odnosi na njenu stvarnu ulogu unutar obrazovnih struktura islamskog tradicionalnog obrazovanja.

Iako je u Njemačkoj već više od dvije decenije prisutna (u nekim zemljama zapadne Evrope i duži vremenski period), ona u muslimanskoj zajednici, općenito gledano, još nije dosegla poseban status i još uvijek se ne percipira kao jedinstven oblik obrazovanja, identičan drugim i dosad poznatim oblicima tradicionalnog odgoja i obrazovanja. Religijska pedagogija, kao naučna disciplina, ima za zadatak, odlučnije i jasnije, ukazati na potencijale školske vjeronauke, između ostalog kroz empirijska istraživanja potvrditi njenu ulogu i rezultate, koji bi u konačnici dosegli, kako do roditelja, tako isto i do muslimanskih udruženja. Drugi izazov se odnosi na njenu ulogu u općem školskom obrazovanju. U trenutnom odgojno-obrazovnom diskursu postoji saglasnost da se školska vjeronauka ne može opravdati samo na osnovu zakonsko-ustavnih privilegija religijskih zajednica, već pored toga, treba biti i teoretski-pedagoško utemeljena. Savremena pedagogija koristi sljedeće argumentacije, koje karakteriziraju religiju kao nezamjenjiv doprinos školskom obrazovanju (Mertens, Frost, Böhm, Koch, Ladenthin, 2011): 1. *Antropološki* pristup identificira religiju kao konstitutivnu dimenziju ljudske prirode koja je u stalnoj potrazi za porijeklom, duhovnosti i naravi čovjeka, kao i traganjem za ciljem ovosvjetskog života; 2. *Sistemska-teorijski* argumenti opisuju religiju kao poseban društveni sistem, isto kao npr. politika ili ekonomija, i religija slijedi određeni kodeks, na osnovu kojeg se formiraju i djeluju određene institucije; 3. *Obrazovno-teorijske* strategije se uglavnom oslanjaju na empirijski utvrđene činjenice, posebno na one rezultate, koji ukazuju na sve više uočljiviju religijsku pluralnost u zapadnom društvu. Društvo koje karakterizira pluralnost, ima potrebu za suočavanje sa tom pluralnošću, što je jedan od važnijih zadataka obrazovanja; 4. U pogledu potrebe religijskog obrazovanja, Dietrich Benner se poziva na opći interes društva, s obzirom na potencijale religije, kako za mir, tako i za određene vrste nasilja. U tom smislu potreban je kritički pristup religiji, tj. promišljanje potencijala iz vlastite perspektive dotične religije. Vjeronauka u javnom školskom sistemu može po tom pitanju dati poseban doprinos (Benner, 2014, str. 10–12).

U novijim naučnim promišljanjima se govori i o legitimaciji religijskog obrazovanja kao nezamjenjivog pristupa svijetu i okolini. Kao što je poznato, može se na jednu te istu situaciju, na jedan te isti društveni problem, gledati iz različitih perspektiva. Iz tog razloga je zadatak obrazovanja omogućiti različite pristupe razumijevanju svijeta i društva, koji nisu međusobno zamjenjivi (Baumert, 2002, str. 7). Stoga je, prema Bernhardu Dressleru, zadatak općeg obrazovanja, da omogući različite pristupe svijetu, znanju, spoznaji, da otvori različite horizonte razumijevanja svijeta, koji – i to je ključno – nisu međusobno zamjenjivi i u osnovi ne isključuju jedni druge (Dressler, 2018, str. 50). Vjeronauka se tako percipira kao perspektiva koja proširuje opće obrazovanje novim i njoj posebnim društvenim i životnim pitanjima. Lišavanje učenika mogućnosti susretanja s religijskim sadržajima vodilo bi svojevršnim pukotinama pri tumačenju svijeta i okoline.

Pedagogoški potencijali i granice školske vjeronauke

Školska vjeronauka je “pravo djeteta na religijsko obrazovanje” (Schweitzer, 2013), koje je ustavno i naučno utemeljeno. Nadalje, školska vjeronauka, kao što je prethodno naglašeno, proširuje opće obrazovanje i njena uloga je po tom pitanju nezamjenjiva. Potencijali školskog islamskog obrazovanja su i empirijski potvrđeni. S tim u vezi, želim u nastavku predstaviti rezultate dva aktualna istraživanja, koja su imala za cilj, istražiti izazove, potencijale i granice islamske vjeronauke (Güzel 2022; Badawia, Topalović i Tuhčić 2023).

Na samom početku treba napomenuti činjenicu, da islamska vjeronauka u javnim školama ima potencijal, dosegnuti sve učenike islamske vjeroispovijesti, nevezano za njihovu etničku pozadinu i vjerska ubjeđenja. U ovakvom jednom okruženju, kako naglašava i Enes Karić kada govori općenito o islamu u sekularnom kontekstu, islam se sve više tumači kao vjera, kao etika i moral, tj. kao nazor mnogolikih etičkih normi (Karić, 2009, str. 62). S tim u vezi, ona ima potencijal podstaći učenike,

da uče i promišljaju o trenutnim izazovima pluralnog društva i shodno tome o ulozi religije pri doprinosu miru i međuljudskim odnosima. Učenici u sklopu školske vjeronauke imaju i mogućnost, kroz različite forme susreta, upoznati druge religije i tako stupiti u direktan dijalog, što nesmisleno vodi boljem razumijevanju drugoga i drugačijeg i ka boljem suživotu. Svakako da časovi vjeronauke imaju i socijalno-integrativni karakter, jer se na taj način učenici islamske vjeroispovijesti osjećaju prihvatljivi u okruženju u kojem žive, jer doživljavaju nastavu u javnim školama i na njemačkom jeziku, što istovremeno jača osjećaj da islam kao vjera ima mjesto kako u školi, tako i u širem društvu.

Najviše pitanja, koja učenici na časovima vjeronauke postavljaju su manje, ili više normativnog karaktera, tj. šta je u islamu dozvoljeno (ḥalāl), a šta zabranjeno (ḥarām). Vjeroučitelji pokušavaju ovakva pitanja dubinski tematizirati i podstaći dublje razumijevanje islamskih etičkih principa i normi. Učenici školsku vjeronauku doživljavaju kao zaštićen prostor (*safe space*), u kojem mogu promišljati o svim pitanjima vezanim za religiju, čak i onim pitanjima, koja su u odgoju, kako u porodicama, tako i u široj muslimanskoj zajednici, u većini slučajeva tabuizirana, kao što su pitanja vezana za intimnost, bračne odnose i tome slično. S tim u vezi imamo kontinuirani i posredni utjecaj školske vjeronauke na samu muslimansku zajednicu i teološke teme, koje su možda svjesno, ili nesvjesno podstaknute u zaborav i kroz pitanja učenika ponovo dobijaju na važnosti. Samim time, da studij priprema vjeroučitelje za školsku vjeronauku, njegov zadatak se ne svodi samo na pedagošku edukaciju, već i na podsticanje teološkog znanja i didaktičkih metoda, kako da se to, ponekad opširno i kompleksno religijsko znanje, prenese na učenike. Ovo pitanje itekako predstavlja izazov i istovremeno podstiče dublje i kritičko promišljanje o određenim temama, kako na naučnom nivou, tako i u pedagoškoj praksi.

Navedeni potencijali školske vjeronauke istovremeno ukazuju i na njene granice, koje svakako postoje i kojih su i sami vjeroučitelji svjesni. Granice se prije svega odnose na strukturu

i sam odgojno-obrazovni profil. Tako školska vjeronauka nema za cilj obuhvatiti opširno sva polja islamskog obrazovanja jer je ograničena brojem nastavnih sati. Brojne teme, koje nalazimo u nastavnim planovima mekteba kao što su npr. učenje Kur'ana, tedžvid, sufara, detaljni i opširni uvod u praktične dimenzije vjere kao što su obavljanje namaza, abdesta itd., iako su i teme školske vjeronauke, u većini slučajeva nedostaje vremenski prostor za detaljno obrađivanje. Tako da se ove dvije obrazovne institucije međusobno ne isključuju, već više upotpunjavaju. Iz tog razloga je potrebna međusobna saradnja, koja u Njemačkoj uglavnom većinski izostaje (Ceylan, 2015).

Uloga i iskustva vjeroučitelja

Najveća zasluga za uspjeh, ili neuspjeh školske vjeronauke pripada vjeroučiteljima. Za razliku od ustavno-pravnih dimenzija koje daju osnove i okvire školskog obrazovanja, vjeroučitelji su prvenstveno svojom profesijom i radom – u ne tako povoljnim uslovima, doprinijeli stabiliziranju vjeronauke, te njenom pozitivnom prihvaćanju kao redovnog školskog predmeta. Oni su pri uvođenju islamske vjeronauke u javni školski sistem bili izloženi različitim izazovima: Kolege su od njih očekivale najbolju moguću integraciju islamske vjeronauke u školsku svakodnevicu. Roditelji odgojno-obrazovni uticaj, koji se prvenstveno odnosi na religioznost i ponašanje njihove djece. Muslimanska udruženja podučavanje onoga, što smatraju vjerskom tradicijom i ispravnim razumijevanjem islama, kako bi se školsko obrazovanje uklopilo u vlastita vjerska ubjeđenja. Društvo u cjelini i politika integrativnu pripremu mladih naraštaja na život u demokratskom i pluralnom društvu. A učenici s pravom očekuju obrazovanje, koje je povezano sa njihovom životnom stvarnošću. Shodno tome, vjeroučitelji su prve časove vjeronauke, slikovito rečeno, doživljavali kao “skok u hladnu vodu” (Badawia i sur., 2022, str. 28), imajući i u obziru, da nisu posjedovali nikakvih prethodnih iskustava.

Vjeroučitelji su isto tako bili izloženi različitim izazovima, kada je u pitanju sama organizacija islamske vjeronauke. Nastava se u većini slučajeva održavala u poslijepodnevnom časovima, vjeroučitelji su ponekad predavali u više od deset škola, tako da je u prvoj fazi etabliranja vjeronauke bilo nemoguće, postati dio školskog kolektiva, ili uopće upoznati kolege. Bili su prinuđeni, dodatno se aktivirati, preuzimati određene obaveze, koje nisu bile usko vezane za časove vjeronauke, sve to kako bi dobili pristup 'normalnom' školskom sistemu (Badawia i sur., 2022, str. 36). Rezultat takvog napornog truda je izgrađeno povjerenje u vjeroučitelje unutar školskih kolektiva. Iako se još uvijek susreću s maltretiranjem, nepovjerenjem, ponekad i rasizmom, vjeroučitelji danas u većini slučajeva govore o pozitivnoj kolegijalnoj atmosferi. Oni su, između ostalog, postali prva adresa na koju se po pitanjima vjere obraćaju njihove kolege (Badawia i sur., 2022, str. 36).

Učenici u školskoj vjeronauci nailaze – u većini slučajeva – na vjeroučitelje koji njihova pitanja i potrebe shvataju ozbiljno, u neku ruku ih razumiju, jer prije svega dijele istu religiju, slične probleme, u većini slučajeva istu kulturu itd., i što je najvažnije odrasli su i žive u istom vremenu, mjestu i kontekstu. Po ovom pitanju, vjeroučitelji su s vremenom shvatili da nastava koja zanemaruje aktuelna pitanja i potrebe učenika ne može imati uspjeh i isto tako bi izgubila svoju odgojno-obrazovnu svrhu. Vjeroučitelji tome posvećuju posebnu pažnju i dovoljno vremena, tako da su sa učenicima izgradili jedan poseban odnos, koji su razlikuje od onog odnosa, koji imaju učenici muslimanske vjeroispovijesti s drugim učiteljima, koji ne predaju vjeronauku. Ovom saznanju posebno svjedoče oni vjeroučitelji, koji pored vjeronauke predaju i druge predmete i tako van vjeronauke susreću učenike muslimanske vjeroispovijesti (Badawia i sur., 2022, str. 37–38). Oni, međutim, odnos učenika i vjeroučitelja u časovima islamske vjeronauke u poređenju s drugim predmetima opisuju posebnim. Ovdje se ne radi o omalovažavanju drugih učitelja, ili izolaciji muslimana u školskom sistemu. Sasvim suprotno, ovim se želi ukazati na jednu posebnu vrstu odnosa

koje rezultira iz sličnih iskustava i samo po sebi podstiče međusobno uvažavanje. Vjeroučitelji zauzimaju i poziciju takozvanih ‘graditelja mostova’, jer kada se pojave određene nesuglasice u školskoj svakodnevnicu, i u vezi s učenicima muslimanske vjeroispovijesti oni su ti, koji možda najbolje i najobjektivnije mogu shvatiti određeni problem i pomoći pri njegovom uklanjanju (Badawia i sur., 2022, str. 37).

Imajući navedeno u vidu, od vjeroučitelja se između ostalog zahtijeva, da sami oblikuju svoju profesiju i postave granice, gdje su one neophodne, u suprotnom dolazi do preopterećenja, jer se vjeroučitelji u Njemačkoj ipak nalaze na razmeđu između politike, društva i muslimanske zajednice a svako od njih ima određene zahtjeve. Kako bi se izbalansirala bliskost i distanca, ponekad je potrebno održavanje “profesionalnog rastojanja” (*professionelle Distanz*), jer su vjeroučitelji, prije svega, teološko-pedagoški stručnjaci, kao takvi su prinuđeni, dokazati se iz dana u dan i istovremeno ograditi od pozicije muftije koji prvenstveno daje odgovore na pitanja normativnog karaktera, ponekad i dušebrižnika, kao i ekskluzivnog poznavaoca svega onoga, što je usko vezano za društvena i politička zbivanja u zemljama s većinskim muslimanskim stanovništvom, i za kulturu učenika muslimanske vjeroispovijesti (Badawia i sur., 2022, str. 40–41). To nikako ne omalovažava ulogu i navedene potencijale, već se u određenim situacijama pojavljuje kao potreba, kako bi se sačuvalo psihičko i mentalno zdravlje. Sve navedeno itekako zahtijeva kontinuirano usavršavanje, npr. kroz doedukaciju, koja je u Njemačkoj zakonski utemeljena.

Izazovi i perspektive

Izazovi islamske vjeronauke su pravnog, naučnog i praktičnog karaktera. Uspostavljanje konfesionalne islamske vjeronauke na cijeloj teritoriji Njemačke, ostaje i dalje osnovni cilj. Iako oko pravnog legitimiteta muslimanske zajednice još uvijek nema zadovoljavajućeg odgovora, gore navedena rješenja saradnje, smatraju se i dalje kao privremena.

Pored obrazovanja i profesionalizacije vjeroučitelja, važno polje naučnih istraživanja čini islamska religijska didaktika. Na samom početku naučnih istraživanja mogao se primijetiti oslonac na didaktiku, koja dolazi iz kršćanske praktične teologije i religijske pedagogije, od koje se islamska didaktika svakako okoristila. Zadnjih godina je međutim primjetan pojačani fokus na islamsku tradiciju i islamske koncepte obrazovanja, tako da su kao posljedica toga, izdati mnogobrojni radovi, koji obuhvataju opće polje islamske religijske didaktike (Isik, 2015; Sarikaya, 2021; Bauknecht, 2022; Isik i Kamçılı-Yıldız, 2022; Badawia i Topalović, 2023). Isto tako su u zadnjih godina izdati mnogobrojni udžbenici (Topalović, 2019b).

Jedan od vjerovatno najvećih izazova školske vjeronauke je rastuća pluralnost stanovnika Njemačke, s tim da se u njoj ne pojavljuju samo nove religijske zajednice, već uporedo tome, empirijska istraživanja ukazuju na to da više od jedne trećine stanovništva sebe ne pripisuje nekoj određenoj religiji ili religijskoj zajednici (Bertelsmann Stiftung, 2013, str. 32). S tim je povezano i drastično smanjenje broja učenika u katoličkoj i protestantskoj vjeronauci (Porzelt, 2020). Već duže vrijeme u nekim pokrajinama se održavaju zajednički časovi – takozvana konfesionalno-kooperativna vjeronauka (*konfessionell-kooperativer Religionsunterricht*) (Sajak, 2022, str. 19–31). Kao rezultat svega toga je religijsko-pedagoški diskurs o alternativnim modelima školske vjeronauke (Lindner, Schambeck, Simojiki, Naurath, 2017; Riegel, 2018), što su neke pokrajine već sprovele u praksu: predmetno-kooperativno međureligijsko učenje (*fächerkooperierendes interreligiöses Begegnungslernen*) u Heidelbergu (Boehme, 2022) ili religijski-kooperativno obrazovanje (*religiionskooperativer Religionsunterricht*) u Sjevernoj Rajni-Vestfaliji (Woppowa, Caruso, Konsek, Kamçılı-Yıldız, 2020).

Ovo pitanje je isto tako izazov i za muslimane i Islamsku religijsku pedagogiju, koja s jedne strane poziva na etabliranje konfesionalne islamske vjeronauke u cijeloj državi, ukazujući na njene potencijale i pozitivne razvoje. Međutim, Islamska

Literatura

- Badawia, T. i Topalovic, S. (2022). Kontextbezogen – Vernunftbasiert – Lebensweltorientiert. Bildungstheologische und didaktische Bestimmungen des Islamischen Religionsunterrichts. U A. Kubik, S. Klinger i C. Sağlam (Ur.) *Neuvermessung des Religionsunterrichts nach Art. 7 Abs. 3 GG. Zur Zukunft religiöser Bildung* (str. 291-316). Göttingen: V & R unipress.
- Badawia, T., Topalović, S. (2023). *Islamunterricht im Diskurs. Religionspädagogische und fachdidaktische Ansätze* (str. 195-212). Göttingen: V&R.
- Badawia, T., Topalović, S. i Tuhčić, A. (2022). Von einer »Phantom-Lehrkraft« zum »Mister Islam«. Explorative Erkundungen strukturtheoretischer Professionalität von Islamlehrkräften an staatlichen Schulen. *Forum Islamisch-Theologische Studien*, 1, 25-46.
- Badawia, T., Topalović, S. i Tuhčić, A. (2023). Von einer »Phantom-Lehrkraft« zum »Mister Islam«. Explorative Studie zur Professionalität von Islamlehrkräften an staatlichen Schulen. Weinheim: Beltz Juventa.
- Bauknecht, R. (2022). *Korandidaktik – Elementares Erinnern. Ein religionspädagogischer Beitrag zu Hermeneutik und Didaktik des Korans*. Baden-Baden: Nomos.
- Baumert, J. (2002). Deutschland im internationalen Bildungsvergleich. U. L. Reisch, J. Kluge i N. Killius (Ur.), *Die Zukunft der Bildung* (str. 100–151). Frankfurt: Suhrkamp.
- Benner, D. (2014). *Bildung und Religion. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Bertelsmann Stiftung (2013). *Religionsmonitor. Religiosität und Zusammenhalt in Deutschland*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.

- Boehme, K. (2022). *Interreligiöses Begegnungslernen*. <https://www.bibelwissenschaft.de/wirelex/das-wissenschaftlich-religionspaedagogische-lexikon/wirelex/sachwort/anzeigen/details/interreligioeses-begegnungslernen/ch/e1e21003806e914c70694e37fbaabf1d/>. Pristupljeno 14. novembra 2022.
- Ceylan, R. (2015). Raus aus den Koranschulen. Das Verhältnis von Moscheekatechese und Islamischem Religionsunterricht. Zur Notwendigkeit einer öffentlichen und innerislamischen Debatte. *Theo-Web. Zeitschrift für Religionspädagogik*, 14 (2), 169–183.
- De Wall, H. (2008). *Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen eines islamischen Religionsunterrichts*. Berlin: Deutsche Islam Konferenz.
- Dressler, B. (2018). *Religionsunterricht. Bildungstheoretische Grundlagen*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Engelhardt, J. F., Ulfat, F. i Yavuz, E. (2020). *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland. Qualität, Rahmenbedingungen und Umsetzung*. Frankfurt: Akademie für Islam in Wissenschaft und Gesellschaft.
- Geschäftsstelle des Wissenschaftsrates (2010). *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologie und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen*. Köln: Geschäftsstelle des Wissenschaftsrates.
- Güzel, S. (2022). *Potenziale des Islam-Unterrichts. Eine empirische Untersuchung zur Selbsteinschätzung muslimischer Kinder und Jugendlicher*. Baden-Baden: Nomos.
- Holzberger, D. (2014). *Evaluation des Modellversuchs "Islamischer Unterricht"*. Bericht zur Datenerhebung im Schuljahr 2013/2014. München: Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung.
- Isik, T. (2015). *Die Bedeutung des Gesandten Muhammad für den Islamischen Religionsunterricht. Systematische und historische Reflexionen in religionspädagogischer Absicht*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Isik, T. i Kamcili-Yildiz, N. (2022). *Islamische Religionsdidaktik. Ein Leitfaden für Unterricht und Studium*. Stuttgart: UTB.
- Karić, E. (2009). Islam i sekularizam. *Novi Muallim*, 10 (39), 58–64.
- Kiefer, M. (2011). Aktuelle Entwicklungen in den Ländern: Art und Umfang der bestehenden Angebote, Unterschiede, Perspektiven. U. Deutsche Islam Konferenz (Ur.) *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland. Perspektiven und Herausforderungen* (str. 60–71). Berlin: Deutsche Islam Konferenz.
- Lindner K., Schambeck, M., Simojoki, H. i Naurath, E. (2017). *Zukunftsfähiger Religionsunterricht. Konfessionell – Kooperativ – Kontextuell*. Freiburg: Herder.

- Mertens, G., Frost, U., Böhm, W., Koch, L. i Ladenthin, V. (2011). *Allgemeine Erziehungswissenschaft I. Handbuch der Erziehungswissenschaft I*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Mohr, I.-C. i Kiefer, M. (2009). *Islamunterricht – Islamischer Religionsunterricht – Islamkunde. Viele Titel – ein Fach?* Berlin: transcript.
- Porzelt, B. (2020). Ein Bildungsfach für alle?! Erwägungen zum Religionsunterricht der Zukunft“, in: *Religionspädagogische Beiträge*, 83, 52–60.
- Riegel, U. (2018). *Wie Religion in Zukunft unterrichten? Zum Konfessionsbezug des Religionsunterrichts von (über-)morgen*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Rohe, M. (2011). Schlussbetrachtung zur Tagung der DIK am 13. und 14. Februar in Nürnberg. U. Deutsche Islam Konferenz (Ur.) *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland. Perspektiven und Herausforderungen* (str. 131–132). Berlin: Deutsche Islam Konferenz.
- Rohe, M. (2015). Scharia und deutsches Recht. U. M. Rohe, H. Engin, M. Khorchide, Ö. Özsoy i H. Schmid (Ur.) *Handbuch Christentum und Islam in Deutschland. Grundlagen, Perspektiven und Erfahrungen des Zusammenlebens* (str. 272–303). Freiburg: Herder.
- Sajak, C. P. (2022). Formate der Kooperation in Schleswig-Holstein, Niedersachsen, Baden-Württemberg, Nordrhein-Westfalen und Hessen. Eine komparative Analyse. *Religionspädagogische Beiträge*, 45, 19–31.
- Sarikaya, Y. (2021). *Hadith und Hadithdidaktik*. Stuttgart: UTB.
- Schröter, J.I. (2015). *Die Einführung eines Islamischen Religionsunterrichts an öffentlichen Schulen in Baden-Württemberg*. Freiburg im Breisgau: VIBE.
- Schweitzer, F. (2013). *Das Recht des Kindes auf Religion*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Schweitzer, F. i Ulfat, F. (2022). *Dialogisch – kooperativ – elementarisiert: Interreligiöse Einführung in die Religionsdidaktik aus christlicher und islamischer Sicht*. Göttingen: V&R.
- Topalović, S. (2019a). Der kompetenzorientierte Unterricht – Bausteine zur Entwicklung einer Didaktik für den islamischen Religionsunterricht. *Hikma – Zeitschrift für Islamische Theologie und Religionspädagogik*, 10 (1), 26–48.
- Topalović, S. (2019b). Schulbuchentwicklung für den islamischen Religionsunterricht. Weiterentwicklungspotenziale und zukünftige Herausforderungen. *Österreichisches Religionspädagogisches Forum ÖRF*. 26 (1), 80–87.

- Topalović, S. (2022). Das rituelle Fasten zwischen Normativität und Selbstbestimmung: Religionspädagogische und didaktische Perspektiven. U. Ulfat, Khalaoui, M. i Nekroumi, M. (Ur.) Normativität des Korans im Zeichen gesellschaftlichen Wandels. Theologische und religionspädagogische Perspektiven (str. 137–166). Baden-Baden: Nomos.
- Topalović, S. (2023). Religijsko obrazovanje u sekularno uređenom državnom sistemu. Primjer islamskog obrazovanja u Saveznoj Republici Njemačkoj. Bit će objavljen u: Context – Časopis za interdisciplinarne studije, 10 (2).
- Uslucan, H.H. (2016). *Zwischenbericht zur wissenschaftlichen Begleitung der Einführung des islamischen Religionsunterrichts (IRU) im Land Nordrhein-Westfalen*. <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMV16-3701.pdf>. Priступljeno 14. novembra 2022.
- Woppowa, J., Caruso, C., Konsek, L. i Kamçılı-Yıldız, N. (2020). Interreligiöse Kooperation im Religionsunterricht. Perspektiven und Zwischenfazit zum Lernen in heterogenen Lerngruppen. U. J. Willems (Ur.) *Religion in der Schule: Pädagogische Praxis zwischen Diskriminierung und Anerkennung* (str. 367–386). Bielefeld: Transcript.

HARIS CERIĆ DINA SIJAMHODŽIĆ-NADAREVIĆ AHMED ČOLIĆ

Poželjne osobine nastavnika vjeronauke

Haris Cerić

redovni profesor, Fakultet
političkih nauka Univerziteta u
Sarajevu
haris.ceric@fpm.unsa.ba

Dina Sijamhodžić-Nadarević

vanredni profesor, Fakultet
islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
dina.sijamhodzic-nadarevic@
fin.unsa.ba

Ahmed Čolić

viši asistent, Fakultet islamskih
nauka Univerziteta u Sarajevu
ahmed.colic@fin.unsa.ba

Originalni naučni rad

Primljeno: 29. 07. 2023.
Prihvaćeno: 20. 09. 2023.

Ključne riječi

poželjne osobine nastavnika,
islamska vjeronauka, nastava,
percepcije studenata

Sažetak

U ovom radu predstavljeni su rezultati istraživanja o studentskoj percepciji poželjnih osobina nastavnika islamske vjeronauke, zasnovanoj na njihovom iskustvu vjeronaučne nastave iz osnovne i(li) srednje škole. Anketni upitnik konstruiran za potrebe istraživanja primijenjen je na prigodnom uzorku studenata nekoliko fakulteta Univerziteta u Sarajevu i jednog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Ovo istraživanje je propitivalo u kojoj mjeri se nastava vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi pokazala važnom za suočavanje sa svakodnevnim životnim problemima i izazovima, da li se nastavnici vjeronauke doživljavaju kao životni uzori, te koje su to osobine koje bi nastavnici vjeronauke trebali imati.

Haris Cerić
Dina Sijamhodžić-Nadarević
Ahmed Čolić

حارس تسيريتش
دينا صيامهوجيتش - ندارفيتش
أحمد تشوليتش

Desirable Traits of Religious Education Teachers

صفات مدرسي التربية الدينية المرغوب فيها

Keywords:

desirable traits of teachers, Islamic religious education, instructions, students' perceptions

الكلمات المفتاحية:

صفات المدرسين المرغوب فيها، التربية الإسلامية، التدريس، إدراكات الطلاب

Abstract:

This paper presents the results of a study on student perceptions of desirable traits in Islamic religious education teachers, based on their experiences with religious education classes in primary and/or secondary schools. A survey questionnaire designed for the research was administered to a convenience sample of students from several faculties at Sarajevo University and one faculty at the University of Tuzla. The research aimed to explore the extent to which religious education in primary and secondary schools has proven valuable in addressing everyday life problems and challenges. Additionally, it investigated whether religious education teachers are perceived as role models and identified the specific traits that students believe religious education teachers should possess.

الملخص:

عُرِضَتْ فِي هَذَا الْبَحْثِ نَتَائِجُ دَرَاةِ إِدْرَاكِ الطَّلَابِ لِلصِّفَاتِ الْمَرْغُوبِ فِيهَا عِنْدَ مَدْرَسِي التَّوْبِيَةِ الْإِسْلَامِيَةِ الْمَعْتَمَدِ عَلَى خِبْرَاتِهِمْ فِي تَدْرِيسِ التَّوْبِيَةِ الدِّيْنِيَةِ فِي الْمَدَارِسِ الْإِبْتَدَائِيَّةِ وَالثَّانَوِيَّةِ. وَاسْتِمَارَةَ الْاسْتِفْتَاءِ الْمَرْكَّبَةَ لِحَاجَاتِ الدِّرَاةِ تَمَّ تَطْبِيقُهَا عَلَى عَيِّنَةٍ مَنَاسِبَةٍ مِنْ طُلَّابِ عِدَّةِ كَلِيَّاتِ جَامِعَةِ سَرَايْفُو وَكَلِيَّةِ تَابِعَةٍ لِجَامِعَةِ تُوْزَلَا. وَكَانَتْ هَذِهِ الدِّرَاةُ تَفْحَصُ إِلَى أَيِّ مَدَى كَانَتْ التَّوْبِيَةِ الدِّيْنِيَةِ فِي الْمَدَارِسِ الْإِبْتَدَائِيَّةِ وَالثَّانَوِيَّةِ مَهْمَةً لِمُوَاجَهَةِ الْمَشْكَلَاتِ وَالتَّحْدِيَّاتِ الْحَيَاتِيَّةِ الْيَوْمِيَّةِ، وَهَلْ يُنْظَرُ إِلَى مَدْرَسِي التَّوْبِيَةِ الدِّيْنِيَةِ كَالنَّمَاذِجِ فِي الْحَيَاةِ، وَمَا هِيَ الصِّفَاتُ الَّتِي يَجِبُ عَلَى مَدْرَسِي التَّوْبِيَةِ الدِّيْنِيَةِ الْإِتِّصَافُ بِهَا.

Uvod

Jedna od bitnih pretpostavki religijskog odgoja i obrazovanja učenika/djece jeste upravo ličnost religijskog odgajatelja i nastavnika, odnosno njegove osobine, karakteristike i kompetencije. Odgajatelj/nastavnik vodi i organizira odgojni proces, prati i unapređuje razvoj djeteta, potiče i stimulira njegove interese, organizira prostor i odgojnu atmosferu, komunicira s djetetom, individualno pristupa svakom djetetu, uvažava njegovu prirodu, podržava cjelovitost njegovog razvoja, te ostvaruje zadatke religijskog odgoja. (Stevanović, 2001) S obzirom da bi odgajatelj i(li) nastavnik trebao biti model i uzor učenicima, te da personificira cjelokupni odgojno-obrazovni proces, važno je istaknuti osobine, karakteristike i kompetencije koje treba posjedovati.

Najbolji primjer osobina i karakteristika islamskog religijskog odgajatelja pronalazimo u ličnosti poslanika Muhammeda, a.s., koji je najbolji odgojni uzor, model i ideal kojem svi odgajatelji trebaju težiti. Allah, dž.š., kaže: *Vi u Allahovom Poslaniku imate divan uzor za onoga koji se nada Allahovoj milosti i nagradi na onome svijetu, i koji često Allaha spominje* (El-Ahzab, 21).¹ El-Gazali u djelu *Ejjuhel-veled*² ističe kako je poziv religijskih odgajatelja *“samo nastavak poziva Božjeg Poslanika”*, te bi stoga kod sebe trebali razvijati njihove osobine i karakteristike ličnosti. Poslanik, a.s., jeste odgajatelj koji je poučavao samo dobru, kako riječima, tako i djelima. Allah, dž.š., ga je opisao kao osobu na najvišem stepenu morala, odnosno osobu s najljepšim osobinama: (...) jer ti si (o Muhammede), *zaista, najljepše čudi* (El-Kalem, 4). Njega su krasile lijepe osobine i vrline, od kojih Ebu Gudde (2003) ističe sljedeće: rječitost, logičnost, blagost u postupanju, učtivost u pokazivanju, velikodušnost, širokogrudnost, milosrdnost,

1 U radu je korišten Korkutov prijevod značenja kur'anskih ajeta.

2 Ebu Hamid el-Gazali (umro 1111. godine) napisao je kratko djelo *Ejjuhel-veled* koje je Husein Đozo preveo pod naslovom *Mladiću!* Prijevod djela je objavljen u Tuzli u izdavaštvu Muftijstva tuzlanskog. Dostupno je na: <https://bosnamuslimmedia.wordpress.com/2008/04/05/ejjuhel-veled-mladicu-ebu-hamid-el-gazali-pdf/>.

mudrost, suosjećajnost, dobročinstvo, opreznost, pažljivost, oštroumnost i ljubaznost.

Poslanik, a.s., bio je uvijek smiren, vedrog lica i otvoren za interakciju s drugima. Krasile su ga iskrenost i čestitost zbog kojih je bio voljen i cijenjen i prije preuzimanja poslaničke misije. Druge ljude je uvijek prihvatao onakvima kakvi jesu, a pridobijao ih je svojom pažnjom i naklonošću koju im je ukazivao. Njegove riječi i postupci su bili iskreni, dobro promišljeni i dalekovidni. Bio je čvrst, postojan i izdržljiv u nedaćama, problemima i izazovnim situacijama. Blagost i dostojanstvo su krasili svako njegovo djelo, a srdio se samo kada je bilo povrijeđeno Allahovo, dž.š., pravo ili učinjena nepravda drugome. Opraštao je kad god je za to imao priliku, a tome svjedoči i slučaj prilikom oslobođenja Mekke, kada je onima koji su mu zadali najviše nedaća i bola rekao: *Kazat ću vam ono što je Jusuf, a.s., kazao svojoj braći: 'Ja vas sada neću koriti! Allah će vam oprostiti, od milostivih, On je najmilostiviji!'*³ Poslanik, a.s., trudio se da u svakoj situaciji olakša, te ukaže milost i pomoć ljudima, što je preporučivao i drugim ljudima.

Ugledajući se na Poslanika, a.s., kao uzornog i idealnog religijskog odgajatelja, El-Gazali (2005) je izdvojio temeljne osobine, karakteristike i pravila koje bi trebao posjedovati i prema kojima bi trebao postupati svaki odgajatelj. Na prvom mjestu, odgajatelj bi trebao iskazivati ljubaznost i simpatije prema odgajanicima. Poslanik, a.s., rekao: *Moj odnos prema vama je kao odnos roditelja prema svojoj djeci.*⁴ Na osnovu toga, on bi trebao biti suosjećajan prema djeci, te se odnositi prema njima kao prema vlastitoj porodici. On bi trebao težiti da svako dijete bude na odgovarajućem razvojnom nivou, te voditi računa o individualnim sposobnostima učenika. Poslanik, a.s., rekao je: *Nama, odabranom društvu poslanika, Allah, dž.š., je naredio da se u komuniciranju sa ljudima spustimo na njihov nivo i da im*

3 *En-Nesaijev Es-Sunenul-kubra: Tumačenje Kur'ana, Sura "El-Isra'", O Allahovim riječima: "Došla je istina, a nestalo je laži", br. 11262.*

4 *Ebu Davudov Sunen, br. 8.*

govorimo tako da to može shvatiti njihov intelekt.⁵ Također, odgajatelj bi trebao suptilno i bez prijekora raditi na odstranjivanju loših osobina djece, te praktimirati i živjeti prema onome čemu odgaja, kako bi njegovo odgojno djelovanje imalo jači autoritet i integritet. Allah, dž.š., upozorava: *Zar da od drugih tražite da dobra djela čine, a da pri tome sebe zaboravljate, vi koji Knjigu učite? Zar se opametiti nećete?* (El-Bekare, 44) Prema tome, ukoliko religijski odgajatelj pri sebi nema ono čemu poziva i odgaja, za očekivati je da njegovo odgojno djelovanje neće ostvariti željeni rezultat.

Osim navedenih osobina, Ulvan (2014) ističe da religijskog odgajatelja trebaju krasiti i sljedeće: iskrenost u odnosu prema Allahu, dž.š., i odgajanicima, bogobožnost, učenost i stručnost, blagost u postupanju i odgovornost. Također, religijski odgajatelj treba osjećati dominantnu sreću u prsima koja će ga poticati na pozitivnu orijentaciju, potom želju da unapređuje sebe i svoj pedagoški odnos, kao i poštovanje prema djeci, zatim predanost, strpljivost i dosljednost, pravednost, preciznost, jasnoću izražavanja i motiviranost. (Filipović, 2003) Neophodno je da religijski odgajatelj ima razvijenu intrapersonalnu i interpersonalnu inteligenciju, odnosno da razumijeva vlastite i tuđe emocije, kako bi bio u stanju kritički procjenjivati svoja i tuđa stanja i postupke. Također, on treba biti u stanju upravljati i kontrolirati vlastitim emocijama, razvijati samomotivaciju i motivaciju djece, te ispravno primjenjivati socijalne vještine. (Relja, 2017) Sve navedene osobine objedinjene su u životnoj praksi Poslanika, a.s., koji predstavlja idealnog uzora. Ukoliko religijski odgajatelj usvoji navedene osobine i karakteristike te djetetu pristupi u skladu s njegovom prirodom, za očekivati je da će pozitivan odgojni rezultat biti dosta izvjesniji. Naravno, on će zavisiti i od pristupa, metoda i oblika religijskog odgojnog djelovanja, odnosno od samog načina odgajanja.

5 Ebu Davudov Sunen, br. 4842.

U općoj pedagoškoj i didaktičkoj literaturi intenzivno se piše i istražuje tema o poželjnim osobinama nastavnika. Kyriacou (1995) smatra da savremeni nastavnik treba da bude:

- samouvjeren, srdačan i ljubazan,
- profesionalan,
- poticajan,
- pokretljiv,
- sa smislom za humor,
- da više uspostavlja kontakt očima sa učenicima,
- da ima jasno propisana pravila,
- da se nameće svojim autoritetom.

Dobar nastavnik prema Gordonu (1998) je:

- miran, spokojan, uvijek dobro raspoložen, nikad ne gubi pribranost i nikad ne pokazuje snažna osjećanja,
- nema preduvjerenja i predrasude: glupa djeca, pametna djeca, djevojčice, dječaci, konfesija, ime – svi su oni isti do-brom nastavniku; on ne pravi razlike među imenima ni spolovima,
- može sakriti svoja osjećanja od učenika i on to čini,
- na isti način prihvata sve učenike; dobar nastavnik nikada nema omiljene učenike u razredu,
- osigurava da radna sredina uvijek bude zanimljiva, stimu-lativna i slobodna, ali u svako doba tiha i uredna,
- dosljedan je, ne zaboravlja, ne mijenja raspoloženja i ne pravi greške,
- zna odgovore i mudriji je od učenika,
- podržava druge kolege nastavnike.

Metodologija istraživanja

Predmet, cilj i zadaci

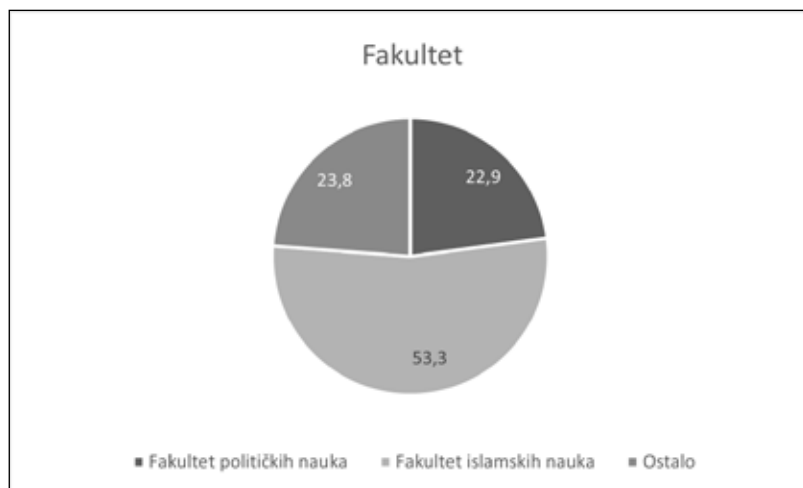
Predmet istraživanja su poželjne osobine nastavnika islamske vjeronauke na temelju studentske percepcije poželjnih osobina nastavnika vjeronauke, zasnovanoj na njihovom iskustvu vje-ronaučne nastave iz osnovne i(li) srednje škole.

Temeljni cilj istraživanja je propitati u kojoj mjeri se nastava vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi pokazala važnom za suočavanje sa svakodnevnim životnim problemima i izazovima, da li se nastavnici vjeronauke doživljavaju kao životni uzori, te koje su to osobine koje bi nastavnici vjeronauke trebali imati.

Na temelju postavljenog cilja konstruiran je anketni upitnik za potrebe istraživanja i primijenjen je na prigodnom uzorku studenata nekoliko fakulteta Univerziteta u Sarajevu (UNSA) i jednog fakulteta Univerziteta u Tuzli (UNTZ).

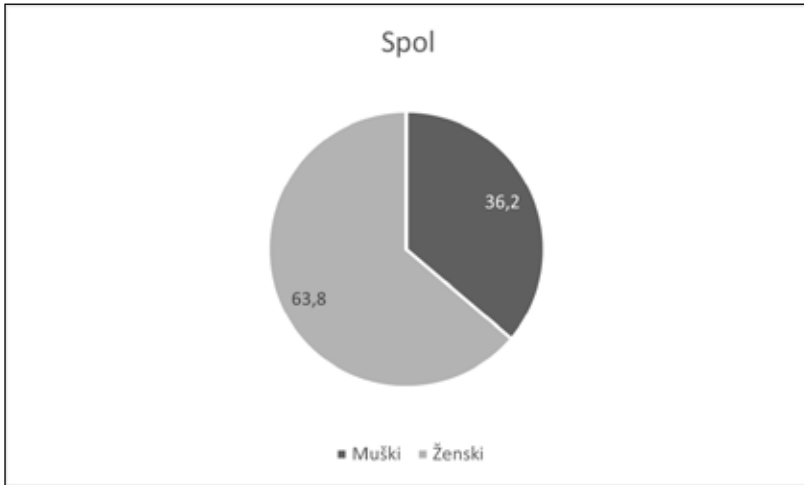
Ispitanici

Ispitanici u ovome istraživanju bili su studenti društveno-humanističkih studija sa UNSA i UNTZ. Istraživanjem je obuhvaćen uzorak od 105 studenata, pri čemu je 53,3 % ispitanika sa Fakulteta islamskih nauka, 22,8 % sa Fakulteta političkih nauka, te 23,8 % sa Pedagoškog fakulteta, ALU i Filozofskog fakulteta u Tuzli.

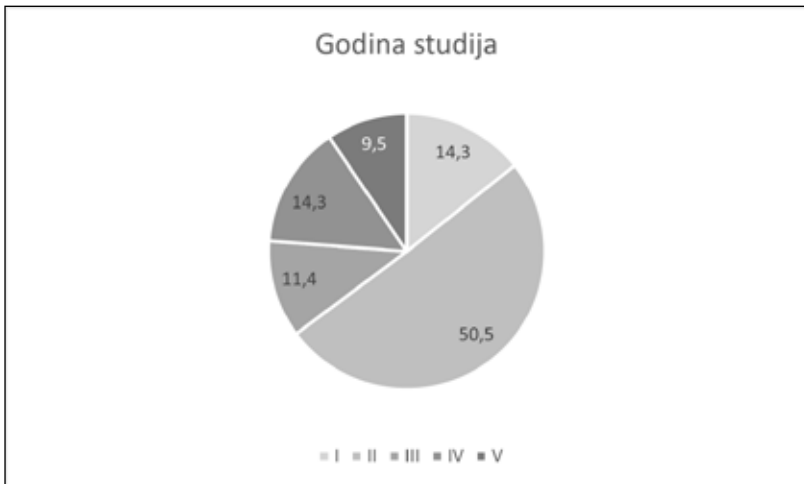
Graf 1: Ukupan broj ispitanika

Od ukupnog uzorka od 105 ispitanika, 63,8 % je ženskog spola, dok je 36,2 % muškog spola. Ova diskrepancija u zastupljenosti spolova može se objasniti time da i neka druga istraživanja ukazuju na tendenciju da se na tercijarni nivo školovanja češće odlučuju djevojke nego muškarci.

Graf 2: Prikaz uzorka ispitanika prema spolu

U uzorku istraživanja zastupljeni su studenti sa svih pet godina studija. Tako, unutar odabranih fakulteta, ispitano je 14,3 % studenata prve godine, 50,5 % studenata druge godine, 11,4 % studenata treće godine, 14,3 % studenata četvrte godine i 9,5 % studenata pete godine.

Graf 3: Prikaz uzorka ispitanika godini studija

Instrument

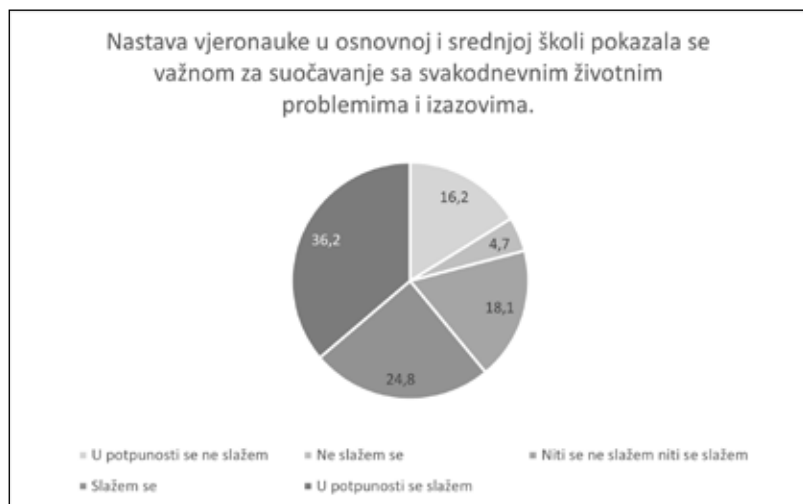
Za potrebe istraživanja konstruiran je anketni upitnik, koji se, osim sociodemografskih varijabli poput spola, godine studija, fakulteta na kojem ispitanici studiraju, sastojao od svega četiri pitanja.

Na dva pitanja ispitanici su odgovarali putem petostepene Likertove skale od intenziteta “u potpunosti se ne slažem” do “u potpunosti se slažem”.

Treće pitanje se odnosilo na to da ispitanici rangiraju prema važnosti ponuđene osobine nastavnika vjeronauke na način da pridruže svakoj navedenoj osobini brojčanu vrijednost od 1 do 10. Ocjena 1 je za najvažniju, a ocjena 10 za najmanje važnu osobinu.

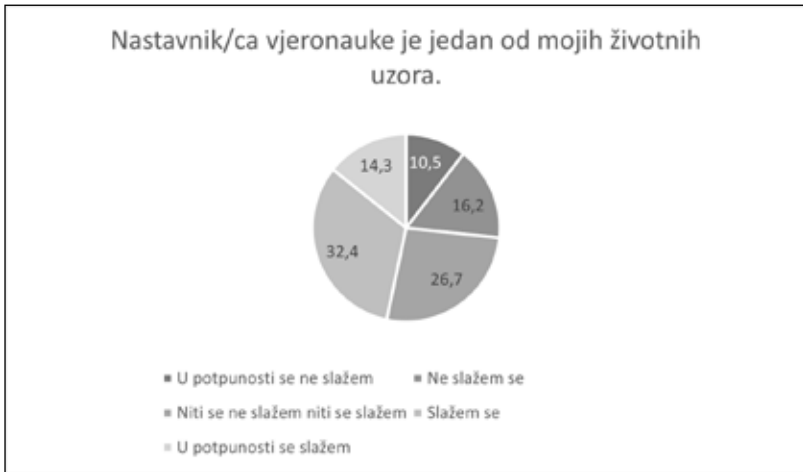
Četvrto pitanje je bilo otvorenog tipa – ispitanici su mogli navesti koje su to po njihovom mišljenju poželjne osobine nastavnika vjeronauke koje nisu pomenute u prethodnom pitanju.

Rezultati istraživanja

Graf 4: Odgovori studenata u pogledu utjecaja nastave vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi za suočavanje sa svakodnevnim životnim problemima i izazovima

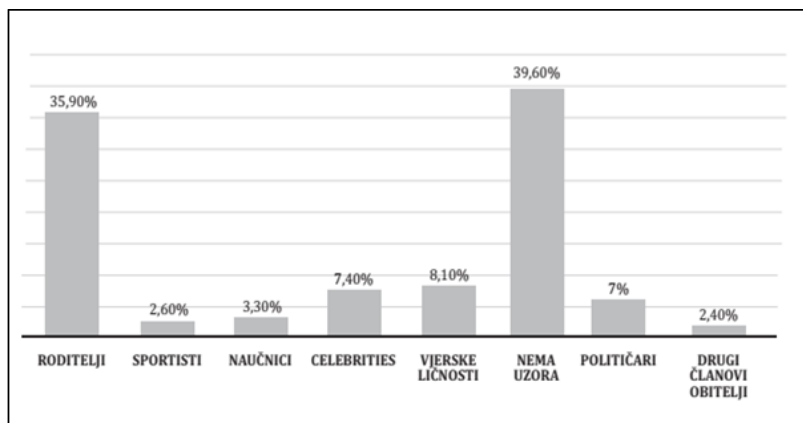
Kako je vidljivo iz odgovora na ovo pitanje, čak 61 % ispitanika smatra da se nastava vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi pokazala važnom za suočavanje sa svakodnevnim životnim problemima i izazovima. S druge strane, 21 % ispitanika smatra da nastava vjeronauke ne doprinosi tome.

Graf 5: Odgovori studenata u pogledu pitanja životnog uzora nastavnika islamske vjeronauke

Blizu polovine ispitanika, njih 46,7 % smatra nastavnike vjeronauke životnim uzorima, dok ih 26,7 % ne percipira na taj način. Uočljivo je ovdje da je u istom procentu, 26,7 % i onih ispitanika koji su neodlučni po tom pitanju.

U kontekstu razmatranja nastavnika vjeronauke kao životnih uzora, navodimo i rezultate jednog istraživanja koje je provedeno o obilježjima kulture mladih (Alić, Cerić i Habibović, 2018). Radi se o istraživanju koje je obuhvatalo veći uzorak od 457 ispitanika, studenata Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Zenici, sa ukupno devet fakulteta koji pokrivaju tehničke, prirodne, društvene i humanističke nauke i u kojem je bilo cilj da se utvrdi stil i način života prisutni unutar studentske populacije. Između ostaloga, u okviru istraživanja ispitanicima je bila ostavljena mogućnost da navedu koji su to njihovi uzori u životu.

Graf 6: Percepcija životnih uzora prema rezultatima istraživanja o obilježjima kulture mladih (Alić, Cerić, i Habibović, 2018)

Kako je vidljivo iz grafikona, najveći procenat studenata navodi kako nemaju uzore (39,60 %), što je alarmantan podatak; na drugom mjestu po procentu odgovora su roditelji kao uzori (35,90 %), a na trećem su vjerske ličnosti (8,10 %). No, odmah iza vjerskih ličnosti, sa približnim procentom odgovora su celebrities (7,40 %).

U sljedećem pitanju, kako je pomenuto, ispitanici su trebali rangirati ponuđene osobine nastavnika vjeronauke prema važnosti. Riječ je o deset osobina za koje smatramo da bi trebale karakterizirati sve nastavnike, a naročito nastavnike vjeronauke. Ovdje posebno izdvajamo sljedeće osobine specifične za nastavnike vjeronauke: poznavanje religijskog sadržaja, prakticiranje i življenje vjere, djelovanje primjerom, senzibilitet prema ljudima i zajednici, te sposobnost razumijevanja i prihvaćanja različitosti.

Ispitanici su rangirali te osobine na sljedeći način:

- poznavanje religijskog sadržaja,
- prezentacijske vještine,
- senzibilitet prema ljudima i zajednici,
- interpersonalne vještine, empatija i strpljivost,
- sposobnost razumijevanja i prihvaćanja različitosti,
- pedagoško-psihološke kompetencije,
- prakticiranje i življenje vjere,

- djelovanje primjerom,
- objektivnost i pravednost u ocjenjivanju,
- smisao za humor.

Što se tiče zadnjeg, otvorenog pitanja, tu je bilo uistinu zanimljivih odgovora, od kojih izdvajamo sljedeće:

“Bitno mi je da vjeroučitelj može približiti vjeru današnjem načinu života, a da opet primjeri ostanu u okvirima vjere i ne mijenjaju njenu suštinu. Bitno je da svoja lična vjerovanja i uvjerenja ne miješa sa istinskim i prvobitnim postulatima vjere. Bitno mi je da stvara u učenicima osjećaj potrebe vjere u njihovim životima, ali isto tako i da ih kroz to uči da drugi imaju pravo na drugačije vjerovanje. Bitna mi je interakciju u toku nastave, da u obzir uzima mišljenje učenika, da i pored osnovnog gradiva, priča o svakodnevnim stvarima i stavovima vjere.”

“Voljela bih da se više organizuju neka druženja, radionice gdje bi kroz upoznavanje, razmjenu mišljenja i iskustava, djeci bilo lakše razumijevanje vjere. Isto tako, da se organizuju međureligijska druženja, seminari, zajedničke posjete (...) I ono najbitnije da djecu nauče razlici između religijske i etničke pripadnosti ili bilo kojoj drugoj podjeli, koja proizvodi netrpeljivosti (...) Voljela bih da vjeroučitelji promijene pristup predavanju predmeta vjeronauka, da to ne bude suhoparno pričanje i tzv. bubanje od strane učenika.”

“Važno je da vjeroučitelj u predavanju ne unosi subjektivne stavove i mišljenja, koja će kod mlade populacije izmijeniti percepciju ‘dozvoljenog’ i ‘zabranjenog’ unutar vjere! Takav način može samo ‘izvrnuti’ stvarne vrijednosti bilo koje vjere. Također, bilo bi lijepo da vjeroučitelj/ica poznaje i druge religije kako bi djeci približila mogućnosti življenja u multikulturalnom društvu.”

“Vjeroučitelji su osobe koje nas upućuju na pravi put, lekcijama pa i primjerima iz svakodnevnog života. Iz mog iskustva iz osnovne i srednje škole, to su bile osobe kojima je zaista stalo da prenesu svoje znanje i upućivali nas na dobro i da budemo prije svega dobre osobe. Naravno poslije roditelja.”

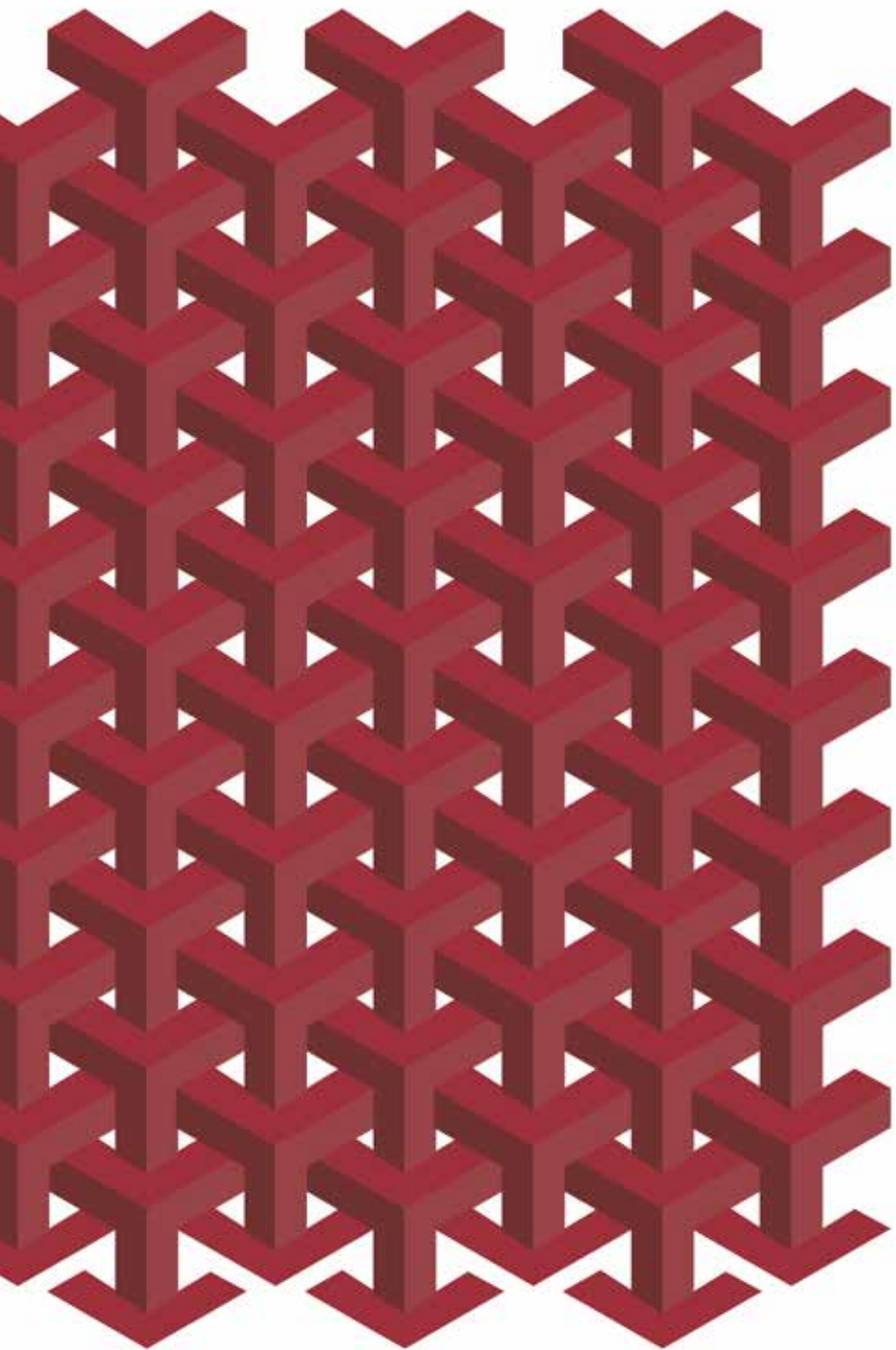
“Vjeroučitelj mora da bude prije svega otvoren za sva pitanja i da objašnjava i neke stvari koje se često spominju a nisu u udžbeniku.”

Zaključak

Iako istraživanje nije obavljeno na velikom uzorku ispitanika, smatramo da dobijeni odgovori mogu poslužiti kao dobre smjernice za svakodnevni rad nastavnika vjeronauke. Evidentno je da se nastavnike vjeronauke percipira kao životne uzore, a da se vjeronaučna nastava doživljava kao korisna za suočavanje sa svakodnevnim životnim problemima i izazovima. Također, i iz rangiranja ponuđenih osobina nastavnika vjeronauke i otvorenih odgovora, da se zaključiti koje osobine učenici naročito cijene kod nastavnika vjeronauke. Dakako, bilo bi interesantno provesti ovo istraživanje na jednom većem uzorku ispitanika. Naposljetku, završit ćemo rad sa citatom kineskog filozofa Lao Cea, koji upravo naglašava važnost uzora u odgoju i obrazovanju, odnosno snagu djelovanja primjerom, koju bi svaki nastavnik vjeronauke koji svoj poziv doživljava kao misiju trebao imati na umu: "Ne predaje učitelj ono što želi, ne predaje učitelj ono što zna, učitelj predaje ono što jest."

Literatura

- Alić, A., Cerić, H., Habibović, S. (2018). *Obilježja kulture mladih – istraživanja i osvrti*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Ebu Gudde, A. (2003). *Poslanik kao učitelj i njegovi metodi u podučavanju*. Novi Pazar: El-Kelimeh.
- El-Gazali, E. H. (2005). *Preporod islamskih nauka*. Sarajevo: Libris.
- El-Gazali, E. H. (bez godine izdanja). *Ejjuhel-veled*. Tuzla: Muftijstvo tuzlansko.
- Filipović, I. (2003). *Kako biti bolji roditelj*, Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži i Plavi telefon.
- Gordon, T. (1998). *Kako biti uspješan nastavnik*. Beograd: Kreativni centar.
- Kyriacou, C. (1995). *Temeljna nastavna umijeća*. Zagreb: Educa.
- Relja, J. (2017). *Individualni rad s učenicima*. Zagreb: Ljevak.
- Stevanović, M. (2001). *Predškolska pedagogija 2*. Tuzla: R&S.
- Ulvan, A. N. (2014). *Odgov djece u islamu*. Bužim: Ilum doo.

DINA SIJAMHODŽIĆ-NADAREVIĆ

Pogled na nove potrebe i zahtjeve u obrazovanju i jačanju kompetencija vjeroučiteljskog kadra

Dina Sijamhodžić-Nadarević

vanredni profesor, Fakultet
islamskih nauka

Univerziteta u Sarajevu

dina.sijamhodzic-nadarevic@
fin.unsa.ba

Pregledni članak

Primljeno: 15. 06. 2023.

Prihvaćeno: 28. 07. 2023.

Ključne riječi

Fakultet islamskih nauka u
Sarajevu, Studijski program
islamske vjeronauke i religijske
pedagogije, vjeroučiteljski
kadar, kompetencije, potrebe,
zahtjevi

Sažetak

Rad nudi i pregled dijela rezultata empirijskog istraživanja o kompetencijama nastavnika Islamske vjeronauke u bh. kontekstu koji je urađen u saradnji Fakulteta islamskih nauka i Uprave za obrazovanje i nauku Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U tom smislu analiziraju se nove potrebe i zahtjevi koji stoje u perspektivi obrazovanja i osnaživanja kompetencija vjeroučiteljskog kadra. Nadalje, rad daje osvrt na djelovanje Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu u kontekstu pripremanja vjeroučiteljskog kadra, te obilježja i razvoj Studijskog programa islamske vjeronauke i religijske pedagogije.

A Perspective on New Needs and Requirements in Education and the Strengthening of Competencies in the Religious Education Teaching Staff

النظرة إلى الحاجات والمقتضيات الجديدة في تكوين وتقوية كفاءات كوادر التربية الدينية

Keywords:

Faculty of Islamic Studies in Sarajevo, Course in Islamic religious education and religious pedagogy, religious teaching staff, competencies, needs, requirements

Abstract:

This paper provides an overview of a portion of the results from an empirical study on the competencies of Islamic religious education teachers in the context of Bosnia and Herzegovina. The research was conducted in collaboration between the Faculty of Islamic Studies and the Department of Education and Science of the Islamic Community's Riyaset in Bosnia and Herzegovina. In this context, the paper analyzes new needs and requirements that are on the horizon in the field of education and the enhancement of competencies in the religious education teaching staff. Furthermore, it reflects on the activities of the Sarajevo University Faculty of Islamic Studies concerning the preparation of religious education teaching staff. It also highlights the characteristics and development of the Course in Islamic Religious Education and Religious Pedagogy.

الكلمات المفتاحية:

كلية الدراسات الإسلامية في سرايفو، قسم التربية الإسلامية والدينية، كوادر التربية الدينية، الكفاءات، الحاجات، المقتضيات

الملخص:

يقدم البحث عرض بعض نتائج الدراسة التجريبية لكفاءات مدرسي التربية الإسلامية في السياق البوسني التي تم تنفيذها بتعاون كلية الدراسات الإسلامية مع الإدارة للتعليم والعلم التابعة للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك. وبهذا الصدد، يتم في البحث تحليل الحاجات والمقتضيات الجديدة التي تقوم في منظور تكوين وتقوية كفاءات كوادر التربية الدينية. ويقدم البحث أيضا للمحة عن عمل كلية الدراسات الإسلامية التابعة لجامعة سرايفو في سياق إعداد كوادر التربية الدينية، وسما ت تطوير قسم التربية الإسلامية والدينية.

Uvod

Prisutnost vjeronauke u javnom odgojno-obrazovnom sistemu otvorila je i iznova otvara sasvim novu i veoma izazovnu poziciju djelovanja fakulteta u kontekstu obrazovanja vjeroučiteljskog kadra u postojećim društvenim okolnostima. Vjeroučiteljski kadar u javnom školskom sistemu suočava se sa sve zahtjevnijim očekivanjima školskoga sistema, djeluje u svijetu koji se ubrzano mijenja a što se najprije odražava na odgoj i obrazovanje mladog čovjeka, prati promjene u vrijednosnom sistemu mladih, drugačija i nova gledanja na život i stvarnost vjere, suočava se i s nizom drugih izazova koja prate prisutnost vjeronauke u školi, u nekim slučajevima osporavanja svrsishodnosti vjeronauke u odgojno-obrazovnom sistemu, pitanja radnog statusa vjeroučitelja, nezadovoljavanje potreba vjeroučitelja i polaznika vjeronauke u nekim institucijama u pogledu prostora za obavljanje molitve, vjeronaučnih kabineta i sl. U tom kontekstu, izazovi i zahtjevi koji se postavljaju pred vjeroučitelje zahtijevaju zauzetiju brigu islamske zajednice i fakulteta unutar zajednice.

Koliko fakulteti u procesu planiranja/dizajniranja vlastitih kurikuluma i obrazovanja vjeroučiteljskog kadra imaju saznanja o zahtjevima i potrebama koji stoje pred vjeroučiteljskim kadrom, očekivanjima školskog sistema i sistema islamske zajednice?

Ukoliko se vjeronauka shvata kao pospješivanje usvajanja religioznih kompetencija, naročito kod mladih, da budu osposobljeni za znalačko razmišljanje o temeljnim pitanjima vjere i usvajanje pravih odluka za smislen život u skladu s univerzalnim islamskim vrijednostima, onda to zahtijeva od fakulteta da pripremaju kompetentan vjeroučiteljski kadar koji će se što kompetentnije i relevantnije suočavati s brojnim izazovima i zahtjevima ove profesije/poziva.

Naravno, mi neka saznanja o ovim zahtjevima koji stoj pred vjeroučiteljima imamo iz pozicije vlastitih spoznaja i rada u fakultetskoj nastavi, analize kurikuluma (nastavnih planova i

programa) fakulteta, razgovora s fakultetskim kolegama, uključenosti u praćenju vjeronaučne nastave u okviru stručnih ispita za vjeroučitelje, održavanje edukacija za vjeroučitelje i razgovora s njima, suradnje sa savjetnicima za vjeronauku, rada sa mentorima vjeroučiteljima u okviru metodičke edukacije i metodičke prakse i praćenju njihovih kompetencija za nastavni/vjeroučiteljski rad itd.

Kako bismo nadopunili ova saznanja u nastojanju da imamo cjelovitiji uvid u stečene i potrebne kompetencije vjeroučitelja i njihov suodnos, perspektivu daljeg razvoja i revizija NPP-a na fakultetima i sl., uradili smo šire istraživanje o kompetencijama kadrova islamske zajednice u BiH. Pored osvrta na rezultate istraživanja o kompetencijama nastavnika islamske vjeronauke, u radu se daje kratki pregled razvoja studijskog programa Religijske pedagogije i Katedre za religijsku pedagogiju i religijsku psihologiju povodom obilježavanja trideset godina djelovanja.

Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju

Pojam kompetencija povezan je s mogućnošću izvršavanja zadataka u sve složenijim poslovnim okruženjima, koja karakteriziraju slabo definirani problemi, kontradiktorne informacije, neformalna saradnja te apstraktni, dinamični i visoko integrirani procesi. Kompetencije, kao pojam koji osim znanja, vještina i stavova obuhvaća i sposobnost njihova aktiviranja te učinkovitog iskorištavanja u određenoj situaciji, postaju veoma privlačne i edukatorima i poslodavcima, jer ih je lahko identificirati sa sposobnostima, kvalifikacijama i stručnošću. Kompetencije su stoga široko prihvaćene u međunarodnoj i domaćoj obrazovnoj politici te odgojnim i obrazovnim znanostima. Postale su novi standard za izradu kurikuluma i programa za osposobljavanje i stručno usavršavanje. Westera (2001, str. 75) taj trend slikovito opisuje rečenicom: "Koji edukator ne bi težio

kompetentnim diplomantima i koji poslodavac bi odbio takve kompetentne novake?”¹

Kompetencija, prema tome, predstavlja kombinaciju znanja, sposobnosti, vještina, stajališta, motivacije i osobnih karakteristika koje pojedincu omogućavaju da aktivno i učinkovito, djelotvorno djeluje u određenoj situaciji.²

U kontekstu Evropskog kvalifikacijskog okvira, kompetencije su opisane kao odgovornost i samostalnost.³

Korištenjem ovog pojma želi se, prije svega, ukazati na ono šta osobe koje završe određeni studij mogu da (*u*)rade; na ono šta znaju i šta su u stanju učiniti. Ovdje se insistira na onim znanjima, sposobnostima i vještinama koje nakon završenog programa pojedinac može *demonstrirati*.⁴

Međunarodna i domaća obrazovna politika usmjerena je ponajprije na definiranje te identifikaciju i selekciju ključnih kompetencija koje bi trebali razviti svi članovi nekog društva i koje bi se trebale razvijati na svim stupnjevima odgojno-obrazovnog sistema, na integraciju tih kompetencija u obrazovne kurikulume te na njihovu standardizaciju kako bi ih se moglo eksterno evaluirati. Ključne kompetencije smatraju se nužnima za sve pojedince u društvu i trebaju biti dostupne svima, pa su stoga jedno od najvažnijih pitanja pri razmatranju obrazovnih reformi i strategija cjeloživotnog učenja. Ključne kompetencije potrebne su svim građanima kako bi se mogli uspješno nositi s izazovima današnjice i sutrašnjice, kao što su brze i dvojake promjene u društvu (s jedne strane ekonomska i kulturna globalizacija, a s druge sve veća različitost i kompetitivnost), te kako bi

1 Iva Čatić, “Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju”, br. 9, str. 175–176.

2 Više v.: Iva Čatić, “Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju”, br. 9, str. 176; Mujo Slatina, “Dileme i sporenja oko sticanja kompetencija za nastavni rad u bolonjskoj reformi” (<https://docplayer.net/41544693-Dileme-i-sporenja-oko-sticanja-kompetencija-za-nastavni-rad-u-bolonjskoj-reformi.html>, 5. 7. 2020), str. 12.

3 Alma Dizdarević i dr., *Priručnik za primjenu kvalifikacijskog okvira u visokom obrazovanju*, Svjetski univerzitetski servis BiH, Sarajevo, 2016, str. 19.

4 Mujo Slatina, “Dileme i sporenja oko sticanja kompetencija za nastavni rad u bolonjskoj reformi”, str. 12.

se ostvarila gospodarska, socijalna i osobna dobrobit svih pojedinaca i društva u cjelini.⁵

Kompetencije ključne za život i rad u društvu znanja jesu: komunikacija na maternjem jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u znanosti i tehnologiji, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, socijalne i građanske kompetencije, inicijativnost i poduzetnost te kulturna svijest i izražavanje.⁶

Postoje dvije vrste kompetencija: opće ili generičke kompetencije i predmetno-stručne (područno specifične/profesionalne) kompetencije.

Kada su u pitanju opće ili generičke kompetencije, one su “prenosivi multifunkcionalni sklop znanja, vještina i stavova koji su potrebni svim pojedincima za njihovu osobnu realizaciju i razvitak, uključivanje u društvo i zapošljavanje. Treba ih razviti do kraja obaveznog obrazovanja ili izobrazbe i predstavljaju temelj za daljnje učenje kao dio cjeloživotnog učenja.”⁷

U literaturi se nailazi na različite klasifikacije općih (generičkih) kompetencija. Jedna od klasifikacija odnosi se na: sistemske, instrumentalne i interpersonalne kompetencije. U sistemske kompetencije spadaju: sposobnost primjene znanja u praksi, istraživačke vještine, sposobnost učenja, sposobnost prilagođavanja novim situacijama, sposobnost stvaranja novih ideja (kreativnost), vođstvo, razumijevanje kultura i običaja drugih zemalja, sposobnost nezavisnog rada, kreiranje i menadžment projekata, pokretački i preduzetni duh, briga o kvalitetu i želja za uspjehom.⁸

Pod instrumentalnim kompetencijama podrazumijeva se: sposobnost analize i sinteze, sposobnost planiranja i organiziranja, osnovno opće znanje, utemeljenje u osnovnom

5 Iva Čatić, “Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju”, str. 179.

6 Iva Čatić, “Kompetencije...”, str. 180.

7 “Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje: Europski referentni okvir” (izabrala: Nevenka Lončarić Jelačić), studeni, 2004, str. 7.

8 Više v.: Mujo Slatina, *nav. članak*, str. 13.

profesionalnom znanju, usmena i pisana komunikacija na maternjem jeziku, znanje stranog jezika, elementarno poznavanje računara, vještine menadžmenta informacija (sposobnost da se dobije i analizira informacija iz različitih izvora), rješavanje problema i odlučivanje.⁹

U interpersonalne kompetencije ubraja se: sposobnost kritike i samokritike, timski rad, interpersonalne vještine, sposobnost rada u interdisciplinarnim timovima, sposobnost komuniciranja s ekspertima iz drugih oblasti, razumijevanje raznolikosti i multikulturalnosti, sposobnost rada u međunarodnom okruženju i etička posvećenost.¹⁰

Predmetnostručne (područno specifične/profesionalne) kompetencije (engl. *subject related competences*) vezane su za pojedine discipline i odnose se na znanja, sposobnosti i vještine. Prema tome, njih je potrebno identificirati za svaku struku ili oblast studija.

U fokusu našega istraživanja o kompetencijama kadrova IZ-a su opće obrazovne i specifične predmetno-stručne kompetencije koje se stječu na fakultetima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, primarno teološke, opće i religijsko-pedagoške i psihološke kompetencije, a čiji okvir smo specifično sačinili za potrebe istraživanja.

Istraživanje o kompetencijama nastavnika islamske vjeronauke

Kroz širi naučnoistraživački projekat “Kompetencije kadrova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: imami, nastavnici islamske vjeronauke, muderrisi i odgajatelji u medresama” propitivane su i kompetencije nastavnika islamske vjeronauke. Istraživanje je realizirano u periodu od 2018. do 2020. godine u saradnji Uprave za obrazovanje i nauku Rijasetu Islamske

9 Više v.: M. Slatina, *nav. članak*, str. 13.

10 Više v.: Vlasta Vizek-Vidović, “Kompetencije kao ishodi učenja i trajno obrazovanje”, Zagreb, <https://slideplayer.com/slide/14916400/>, 5. 7. 2020; Mujo Slatina, *nav. članak*, str. 13.

zajednice u Bosni i Hercegovini i Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Na temelju spomenutog projekta publicirana je i *Studija o kompetencijama kadrova Islamske zajednice*.¹¹

Osnovna svrha i značaj ovog istraživačkog projekta ogledao se u tendenciji za unapređenje i moderniziranje sistema visokog obrazovanja u okviru Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini te jačanju kompetencija kadrova Islamske zajednice važnih za njihov profesionalni poziv. Rezultati istraživanja nude povratne informacije od strane alumnija fakultetâ Islamske zajednice u BiH i uposlenika Islamske zajednice (svršenika drugih fakulteta) koji će biti značajni u procesu revizija i inoviranja studijskih programa te sistematskih planiranja doedukacije kadrova. Nastojala su se identificirati područja poboljšanja kompetencija i kvalifikacione strukture uposlenih u Islamskoj zajednici, kako bi se projicirale buduće razvojne potrebe i prilagođavala znanja, vještine i sposobnosti kadra novim uvjetima, društvenim promjenama, strukturi populacije s kojima rade i tehnološkom naporu te da bi se povećala ukupna efikasnost rada.

U okviru istraživačkog projekta procjenjivane su potrebne i ostvarene kompetencije kadrova obrazovanih na fakultetima IZ-a u BiH i koji su zaposleni u IZ-u: imami, nastavnici islamske vjeronauke te muderrisi i odgajatelji medresa.

Svako osiguranje kvaliteta i kreiranje modela/seta kompetencija polazi od samoevalucije i samopercepcije, tako se i u ovom istraživanju pošlo s tom pretpostavkom i kreiran je okvir istraživanja u kojem su sudionici sami procjenjivali stečene kompetencije tokom studija i kompetencije potrebne za posao koji obavljaju, a na temelju seta kompetencija koje je predložio Istraživački tim¹² te mogućnosti otvorenih pitanja i odgovora ispitanika. Opći okvir kompetencija odnosio se na različite dimenzije generičkih (općih) i specifičnih kompetencija, koje su

11 Dina Sijamhodžić-Nadarević et al., *Studija o kompetencijama kadrova Islamske zajednice: Od stečenih ka potrebnim kompetencijama*, El-Kalem, Sarajevo, 2022.

12 Istraživački tim čine: prof. dr. Dina Sijamhodžić-Nadarević, voditeljica i članica tima; prof. dr. Aid Smajić, član tima; prof. dr. Nedim Begović, član tima; prof. dr. Zuhdija Hasanović, član tima i ass. Mirzeta Brkić, MA, članica tima.

sudionici shodno svome obrazovanju i dosadašnjem radnom iskustvu procjenjivali u kojoj mjeri su ih stekli u toku obrazovanja i one koje su im potrebne za obavljanje posla.

Govoreći o populaciji vjeroučitelja, u istraživanju su sudjelovala 174 nastavnika islamske vjeronauke. Od tog broja su 102 muškarca i 72 žene. Prosječna starosna dob sudionika je 40 godina, sa odstupanjem od šest godina. Najniža starosna dob sudionika je 24, a najviša 54 godine.

Sudionici navode godine radnog staža od jedne do 32 godine radnog staža. Prosjek godina radnog staža je 15, s odstupanjem od šest godina. Godina 1989. je najranija godina upisa diplomskog studija koju sudionici navode, a posljednja godina upisa dodiplomskog studija je 2017. godina. Najranija godina diplomiranja jeste 1994, a najkasnija 2018. godina. Od ukupnog broja, 149 sudionika navodi da ima visoku stručnu spremu, 15 da su magistri struke (bolonjski studij), njih osam navodi da su magistri nauka (predbolonjski studij), jedan sudionik navodi završenu srednju školu, i jedan završeni doktorat.

Najveći broj sudionika je završio Islamski pedagoški fakultet u Zenici (73), zatim Fakultet islamskih nauka u Sarajevu (36), Islamski pedagoški fakultet u Bihaću (18), Islamsku pedagošku akademiju u Mostaru (10). Fakultete u BiH koji nisu fakulteti Islamske zajednice završilo je 18 sudionika. Fakultete u inostranstvu (najčešće su to islamski fakulteti) završilo je 16 sudionika.

Svi nastavnici islamske vjeronauke iz našeg istraživanja rade u javnim školama. Od toga ih 146 predaje u osnovnim školama, a 28 u srednjim školama, dok niti jedan nastavnik nije naveo da predaje vjeronauku u predškolskoj ustanovi.

Zaključci kvantitativne analize rezultata u pogledu generičkih kompetencija vjeroučitelja

Nastavnici islamske vjeronauke se u prosjeku potpuno slažu da su im u istraživanju ponuđene generičke kompetencije važne i potrebne u obavljanju vjeroučiteljskog poziva. Na skali od 1 do 4

dobivene vrijednosti za sve ispitanike u prosjeku su iznad 3.50 do 3.80. Njihov stepen slaganja posebno je izražen u sljedećim kompetencijama: poznavanje gramatike, pravopisa i vokabulara maternjeg jezika te sposobnost komunikacije tim jezikom; posjedovanje komunikacijskih vještina; sposobnost samostalnog donošenja odluka; služenje informacijsko-komunikacijskim tehnologijama; spremnost i motiviranost za cjeloživotno učenje i obrazovanje; kreativnost u radu; sposobnost kritičkog mišljenja; inicijativnost i preduzimljivost u poslu; sposobnost rada u timu; sposobnosti upravljanja i rješavanja konflikata; funkcioniranje u pluralnom (vjerski, etnički, kulturno) društvu; razumijevanje specifičnih problema bosanskohercegovačkog društva; spremnosti na stalne promjene i sposobnost djelovanja u različitim kontekstima te razumijevanje globalnih problema savremenog društva.

Nešto manje izraženiji stepen slaganja, u odnosu na prethodne stavke, prisutan je kod poznavanja metodologije naučnog istraživanja, ali u kojoj se i dalje ispitanici uglavnom slažu da je važno za posao koji obavljaju poznavanje metodologije naučnog istraživanja.

U pogledu generičkih (općih) kompetencija potrebnih za posao nastavnika islamske vjeronauke u prosjeku su najniže procijenjene kompetencije stranih jezika, ali i dalje ukazujući da su te kompetencije donekle važne.

Primjetno je, također, da je stepen slaganja o važnosti navedenih generičkih (općih) kompetencija gotovo u najvećem broju stavki izraženiji kod nastavnika svršenika Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, a potom svršenika fakulteta u inostranstvu u odnosu na svršenike fakulteta u BiH izvan IZ-a i islamskih pedagoških fakulteta.

Poredeći rezultate procijenjenih općih potrebnih i stečenih kompetencija jasno se uočilo da na više od polovine stavki ispitanici u prosjeku izražavaju viši stepen slaganja da su navedene kompetencije *stekli* u odnosu na njihove odgovore u pogledu njihove važnosti. Viši stepen slaganja u odnosu na stečene

kompetencije tiče se kreativnosti u radu, kritičkog mišljenja, inicijativnosti u poslu, potom kompetencija u domeni socijalne i kulturalne komponente poput sposobnosti upravljanja i rješavanja konflikata, sposobnosti rada u timu, funkcioniranja u pluralnom (vjerski, etnički, kulturno) društvu, razumijevanja specifičnih problema bosanskohercegovačkog društva, službenje informacijsko-komunikacijskim tehnologijama i poznavanje metodologije naučnog istraživanja.

U prosjeku niže procijenjene stečene u odnosu na potrebne kompetencije za posao koji obavljaju sudionici su pozicionirali kompetencije stranih jezika (arapskog i engleskog jezika) i maternjeg jezika, spremnost i motiviranost za cjeloživotno učenje, razumijevanje globalnih problema savremenog društva, posjedovanje komunikacijskih vještina, spremnost na stalne promjene i sposobnost djelovanja u različitim kontekstima i sposobnost samostalnog donošenja odluka.

Poređenjem po fakultetima, uočilo se da su višim procijenili generičke (opće) stečene u odnosu na potrebne kompetencije svršeni Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i svršeni inostranih fakulteta, a potom svršeni islamskih pedagoških fakulteta i drugih fakulteta u BiH.

Pogledi nastavnika islamske vjeronauke na potrebne i stečene specifične kompetencije

Rezultati prosječnih odgovora nastavnika islamske vjeronauke u pogledu *potrebnih/važnih* i *stečenih specifičnih* kompetencija u različitim poljima, uključujući Kur'an i tefsir, jezike, hadis, akaid, fikh, historiju islamske kulture i civilizacije, filozofiju, imamet/hatabet/vaz/da'vu, pedagoško-psihološke kompetencije te religiju i društvo ukazuju na to da se nastavnici islamske vjeronauke u prosjeku kod većine stavki u potpunosti slažu oko važnosti navedenih kompetencija, dok se s druge strane uglavnom slažu da su ih stekli tokom formalnog obrazovanja.

U pogledu kur'ansko-tefsirskih kompetencija nastavnici islamske vjeronauke se u prosjeku u potpunosti slažu oko

važnosti ispravnog učenja Kur'ana uz poštovanje tedžvidskih pravila i poučavanje drugih učenju Kur'ana, a uglavnom se slažu u vezi sa značajem služenja klasičnom literaturom u oblasti kur'anskih nauka i služenja savremenom literaturom u oblasti kur'anskih nauka. Slično su procijenjene i stečene kompetencije, tj. pravilno učenje Kur'ana procijenjeno je nešto višim, uz najvišu procjenu svršenika FIN-a. U ukupnoj procjeni stečenih tefsirskih kompetencija svršenicima fakulteta u inostranstvu iskazuju najviši stepen slaganja, zatim svršenicima Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, potom svršenicima islamskih pedagoških fakulteta i drugih fakulteta u BiH izvan IZ-a.

Procjenjujući kompetencije u pogledu stranih jezika stečenih u toku fakultetskog obrazovanja uočava se da su u prosjeku ispitanici izrazili manji stepen slaganja u pogledu kompetencije arapskog i engleskog jezika u odnosu na procijenjene potrebne kompetencije stranih jezika. Poredeći procijenjene stečene kompetencije jezika, primjetno je da su nešto višim procijenjene kompetencije engleskog jezika kod svršenika Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i islamskih pedagoških fakulteta u odnosu na kompetencije arapskog jezika. S druge strane, nastavnici koji su završili fakultete u inostranstvu (primarno islamske fakultete u islamskom svijetu) procjenjuju kako se uglavnom slažu da su znanja iz arapskog jezika i sposobnost komunikacije na tom jeziku stekli u toku studija.

U prosjeku se nastavnici slažu da je za vjeroučiteljski posao važno usvojiti određena akademska znanja, uključujući argumentirano diskutiranje o savremenim religijskim trendovima i doktrinarnim pitanjima, kompetentnost za suočavanje s različitim tumačenjima islama, poznavanje šiijskog teološkog učenja. U pogledu odgovora o stečenim akademskim kompetencijama, primjetno je da se ispitanici u prosjeku slažu da su ih stekli na fakultetima, s tim da su sve procjene stečenih kompetencija relativno niže u odnosu na procijenjene potrebne.

Procjenjujući važnost kompetencija u oblasti fikha, nastavnici islamske vjeronauke se u prosjeku u potpunosti slažu da je sposobnost davanja konkretnih odgovora na pitanja vjerske naravi važna za vjeroučiteljski posao. Procjenjujući u kojoj mjeri su je stekli na fakultetima, ispitanici su u prosjeku dali relativno niži odgovor, uz naznaku da se uglavnom slažu o njenoj stečenosti u toku studija. Više procjene u pogledu potrebne fikhske kompetencije dali su svršeni fakulteta u inostranstvu i svršeni FIN-a u odnosu na svršenike islamskih pedagoških fakulteta i svršenike drugih fakulteta u BiH izvan IZ-a.

Poznavanje historije islama je potpuno važno prema procjenama ispitanika za njihov poziv. Najviše procijenjena potrebna kompetencija vidljiva je kod svršenika FIN-a, a najviše stečena kod svršenika inostranih fakulteta. I kod ovih stavki primjetne su relativno niže procjene svih ispitanika u pogledu mjere u kojoj su ove kompetencije stekli tokom školovanja, ali i dalje ukazujući da u prosjeku ispitanici procjenjuju da su ove kompetencije stekli u toku studija.

Nastavnici islamske vjeronauke se u prosjeku uglavnom slažu u istraživanju da je razumijevanje klasične islamske filozofske misli i tokova savremene islamske filozofske misli važno za njihov poziv, ali i da su ova znanja usvojili u većoj mjeri tokom obrazovanja. Interesantno je da u ovim pitanjima ispitanici prethodno spomenute kompetencije u prosjeku manje smatraju važnim za vjeroučiteljski poziv od stepena u kojem su ova znanja stekli tokom školovanja. U prosjeku su ispitanici koji su završili FIN dali više procjene u pogledu potrebnih i stečenih kompetencija u pogledu islamske filozofije. Najniže procjene dobivene su od strane svršenika koji su završili fakultete u BiH izvan obrazovnih institucija IZ-a.

U segmentu imameta/hatabeta/vaza/da've, nastavnici islamske vjeronauke se u pogledu poznavanja teorijskih i praktičnih dimenzija da've – islamske misije potpuno slažu da su to važne i njima potrebne vještine, a uglavnom se slažu da su njima i ovladali tokom svog školovanja. Uočava se da su niži

prosječni skorovi (AS) na desnoj strani tabele, odnosno u procjenama svih ispitanika u pogledu mjere u kojoj su ove kompetencije stekli tokom školovanja. Primjetno je da relativno najveću važnost ovim kompetencijama pridaju svršenicima fakulteta u inostranstvu, potom svršenicima FIN-a i islamskih pedagoških akademija u odnosu na nešto niže procjene svršenika bh. fakulteta izvan IZ-a.

Za pedagoške i psihološke kompetencije u prosjeku se nastavnici islamske vjeronauke potpuno slažu da su im važne za vjeroučiteljski poziv. Ispitanici u prvom redu naglašavaju važnost pedagoških kompetencija za odgojni rad s učenicima, potom kompetencije uže vezane za nastavni proces, zatim psihološke kompetencije i kompetencije za rad s roditeljima.

Važnost ovih kompetencija najviše ističu nastavnici islamske vjeronauke svršenicima FIN-a, potom svršenicima fakulteta u inostranstvu, svršenicima islamskih pedagoških fakulteta te svršenicima bh. fakulteta izvan IZ-a. Također se uočava da su u prosjeku dobivene relativno niže procjene ispitanika u pogledu mjere u kojoj su ove kompetencije stekli tokom obrazovanja, s tim da rezultati i dalje uglavnom slažu da su navedene kompetencije stekli. Više procjene o stečenim kompetencijama dobivene su od svršenika bh. fakulteta izvan IZ-a, potom svršenika fakulteta u inostranstvu, svršenika IPF-a te FIN-a (dominantno svršenika teološkog studijskog programa).

U segmentu religije i društva, nastavnici islamske vjeronauke, na kraju, isto tako se uglavnom slažu da su poznavanje principa i mehanizama pravne zaštite vjerskih prava i sloboda i odnosa države i vjerskih zajednica i kompetencije za javne nastupe važni za posao koji obavljaju. I u ovom slučaju dobivene su niže procjene svih ispitanika u pogledu mjere u kojoj su ove kompetencije stekli tokom obrazovanja, s tim da rezultati i dalje ukazuju da se ispitanici uglavnom slažu da su navedene kompetencije stekli. Najvažnijim navedene kompetencije vide svršenicima fakulteta u inostranstvu, potom svršenicima FIN-a, IPF-a te svršenicima bh. fakulteta izvan IZ-a.

Zaključci kvalitativne analize rezultata dobiveni od nastavnika islamske vjeronauke

Na pitanje otvorenog tipa u upitniku u kojem se tražilo da nastavnici islamske vjeronauke navedu kompetencije koje su, prema njihovom mišljenju, važne za posao nastavnika islamske vjeronauke, a nisu spomenute u Upitniku kroz pitanja zatvorenog tipa, sudionici su najčešće navodili vjerske i duhovno-moralne kompetencije kao jednu od kompetencija koju oni smatraju bitnom za posao nastavnika islamske vjeronauke.

Izdvajajući pet kompetencija koje su, prema mišljenju ispitanika, najviše stekli na fakultetima svršenicima Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu navodili su dominantno predmetno-stručne kompetencije, uglavnom znanja iz teoloških i pedagoško-psiholoških predmeta, kao i kompetencije za cjeloživotno učenje (služenje literaturom, kritičko mišljenje...), dok su u okviru generičkih kompetencija najviše istaknuli kompetencije koje pripadaju etičkoj, emocionalnoj i socijalnoj domeni. Ipak, predmetno-stručne kompetencije su više istaknute kao kompetencije koje su svršenicima stekli na fakultetu.

Nadalje, stečene kompetencije koje su svršenicima islamskih pedagoških fakulteta naglasili odnosile su se dominantno na predmetno-stručne kompetencije, na prvom mjestu pedagoške, didaktičke i metodičke kompetencije, a potom znanja iz vjerskih predmeta, s tim da se najfrekventnije javljaju odgovori o znanju iz kirata i da've. Navođeni su i odgovori o generičkim kompetencijama, ali oni nisu dovoljno frekventni s obzirom na broj ispitanika.

Nastavnici islamske vjeronauke koji su završili fakultete u inostranstvu naglasili su u svojim odgovorima da su u toku studija najviše razvili kompetencije komunikacije na arapskom jeziku, predmetno-stručne kompetencije u oblasti klasičnih islamskih nauka ističući pravilno učenje Kur'ana i odgojne/nastavne kompetencije.

Identificirajući pet kompetencija koje su nastavnici islamske vjeronauke koji su završili fakultete u BiH izvan sistema

IZ-a tokom formalnog obrazovanja stekli, uočava se kroz odgovore da su nastavnici najučestalije navodili komunikacijske i pedagoško-didaktičke i psihološke kompetencije.

Na pitanje koje kompetencije je fakultetsko obrazovanje najmanje razvijalo, svršeni FIN-a su najčešće navodili odgovore koji se odnose na nedovoljnu zastupljenost praktične nastave i razvoj praktičnih sposobnosti, kompetencije za rad s djecom s posebnim potrebama, kompetencije u okviru informacijsko-komunikacijskih tehnologija, jezičke kompetencije te odgovori o poduzetničkoj kompetenciji.

U odgovorima na pitanje koje kompetencije je fakultetsko obrazovanje najmanje razvijalo nastavnici islamske vjeronauke koji su završili IPF Zenica, IPF Bihać i IPA Mostar, osvrnuli su se najprije na manje razvijene pedagoško-psihološke kompetencije za rad s djecom s posebnim potrebama te organizaciju i planiranje u školi i praktična umijeća, a potom slabija opća znanja o poznavanju različitih tumačenja islama i drugih religija. Ističu se također strani jezici, informacijsko-komunikacijske tehnologije u nastavi i javni nastupi.

Nastavnici islamske vjeronauke koji su završili fakultet u inostranstvu navodili su raznolike odgovore u pogledu manje stečenih kompetencija među kojima se najučestalije ističu praktični rad, poznavanje stranih (evropskih) jezika i informacijsko-komunikacijske tehnologije.

Identificirajući kompetencije koje su nastavnici islamske vjeronauke koji su završili fakultete u BiH izvan sistema IZ-a najmanje stekli, uočava se kroz odgovore da su nastavnici najučestalije navodili kompetencije za javni nastup i praktični rad.

Odgovori svršenika Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu u pogledu prijedloga za poboljšanja najučestalije su se odnosili na uvođenje više praktikuma u nastavu, potom znanja o savremenim islamskim pitanjima i manje frekventno na strane jezike.

Odgovori svršenika islamskih pedagoških fakulteta u Zenici, Bihaću i Mostaru u segmentu poboljšanja koja fakultet treba uvesti kako bi adekvatnije odgovorio potrebama

vjeroučiteljskog poziva odnosili su se na poboljšanja praktiku-
ma, zatim opća i predmetno-stručna znanja, strane jezike i in-
formacijsko-komunikacijske tehnologije u nastavi.

Svršenici inostranih fakulteta su pretežno predložili poboljšanja praktikuma, zatim veći obim pedagoških i metodičkih sadržaja, uz slične preporuke i svršenika fakulteta u BiH izvan obrazovnog sistema IZ-a.

Razvoj studijskog programa religijske pedagogije na FIN-u i djelovanje Katedre za religijsku pedagogiju u kontekstu obrazovanja vjeroučiteljskog kadra – kratki pregled

451

DINA SIJAMHODŽIĆ-NADAREVIĆ

Studijski je program i naučna oblast religijska pedagogija (terbija) uz teološki program uspostavljena prije trideset godina i na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 1992. godine radi obrazovanja vjeroučiteljskog i odgajateljskog kadra, nakon perioda socijalizma u čije vrijeme njena naučna komponenta nije bila priznata, slijedom čega je i religijski odgoj kao jedno od temeljenih odgojnih područja ostao neprepoznat u udžbenicima, a religijsko obrazovanje potisnuto iz javnog obrazovnog sistema prekidajući tako višestoljetnu tradiciju religijskog obrazovanja prisutnu od vremena osmanske uprave, preko austrougarske pa nadalje. Katedra za religijsku pedagogiju uspostavljena je slijedom uvođenja studijskog programa religijske pedagogije i djeluje tokom tri decenije kroz grupe predmeta (pedagoške, religijsko-pedagoške, psihološke i religijsko-psihološke) i druge nastavno-naučne aktivnosti, organizaciju naučnih događaja i sl. opslužujući rad postojećih studijskih programa na FIN-u (studijski program za islamsku teologiju, studijski program za islamsku vjeronauku¹³ i religijsku pedagogiju i studijski program za imame, hatibe i muallime).

13 Dio naslova koji se odnosi na islamsku vjeronauku pridodat je tokom revizija studijskog programa a na temelju sugestije Rijasetu IZ-a u BiH.

Akadske 1994/95. godine pokrenut je i postdiplomski magistarski studij. Tokom 2001. i 2002. Fakultet islamskih nauka sproveo je reformu nastavnog plana i programa, usvajajući neke elemente bolonjskog sistema studiranja, kao što je uvođenje bodovnog, ECTS sistema. Godine 2004. Fakultet islamskih nauka postao je pridruženom članicom Univerziteta u Sarajevu. Fakultet islamskih nauka postao je punopravnom članicom Univerziteta u Sarajevu, što je definirano Ugovorom koji su zaključili Vlada Kantona Sarajevo i Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini 2016. godine.¹⁴ Slijedom toga, u 2013. godini provedena je i obuhvatnija reforma nastavnog plana i programa postojećih studijskih programa pa tako i studijskog programa religijske pedagogije kroz razvijanje novih pedagoških/religijsko-pedagoških i psiholoških/religijsko-psiholoških predmeta. Tokom 2015, odn. 2016. godine uspostavljen je trociklični studij, u skladu s principima tzv. bolonjskog procesa te je, pored dodiplomskog (bečelor) studija, uveden master u islamskim naukama (kasnije master islamskih studija) i doktorski studij iz islamskih nauka, što je rezultiralo i novim reformama nastavnog plana i programa u 2016. godini te u 2020. godini i uz izvođenje dokorskog studija u oblasti religijske pedagogije.

Uspostavljena oblast religijska pedagogija na Fakultetu islamskih nauka se postepeno razvijala na tri ciklusa studija uz kombinaciju drugih teoloških oblasti i predmeta (Tefsira, Hadisa, Akaida, Fikha, Kira'eta, Islamske kulture i civilizacije itd.), općih pedagoških, psiholoških i religijsko-pedagoških predmeta (Religijska pedagogija, Metodika vjerske nastave, Metodika religijskog odgoja, Metodika mektepske nastave, Kur'an-ski koncept odgoja, Sunnetski koncept odgoja, Islamska etika, Kreativnost u vjerskoj nastavi, Kurikulum i udžbenici u vjerskoj nastavi, Religijski odgoj i inkluzija osoba s posebnim potrebama, Psihologija religioznosti, Religija i pojedinac u vremenu

14 Ugovor o položaju i djelovanju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu u sastavu Univerziteta u Sarajevu, br. 01-08-2.5246/16 od 27. 10. 2016.

postmoderne, Teorije odgoja: islamska perspektiva, Savremeni problemi religijskog odgoja...).

Dodatni naglasak na studijskom programu je stavljen na praktikum pogotovo slijedom revizija NPP-a iz 2016. godine, a na tragu propisa Zakona o visokom obrazovanju u Kantonu Sarajevo kojima je određeno da nastavni praktikum u toku studija iznosi minimalno 30 ECTS. Na taj način se u toku studija osnažuju praktične kompetencije studenata za budući rad u odgojno-obrazovnim procesima. Metodički/pedagoški praktikum kroz ugovore o saradnji se realizira u osnovnim¹⁵ i srednjim školama uključujući i medrese¹⁶, u mektebima¹⁷ Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini kao i predškolskim ustanovama.

U okviru studijskog programa realizirana su brojna teorijska i empirijska istraživanja koja su rezultirala izradama i odbranama naučnih radova na fakultetu. Studijski program nudi također mogućnosti za jačanje kompetencija stranih jezika uz dodatne prilike za učenje konverzacije sa stranim lektorima kao izvornim govornicima za arapski, engleski i njemački jezik što pojačava i prilike za mobilnost studenata u okviru evropskih i drugih programa akademske razmjene studenata.

Studijski program religijske pedagogije ponudio je temeljit i zanimljiv koncept studija i za novoosnovane centre za islamsku teologiju, primjerice u Njemačkoj, koji su kreirali svoje studijske programe na temelju konsultacija na FIN-u i kroz akademske razmjene profesora.

Područje djelovanja svršenika studijskog programa islamske vjeronauke i religijske pedagogije vezano je za polje religijskog odgoja i obrazovanja, islamske vjeronauke, mektepske

15 <https://fin.unsa.ba/ucenici-i-ucenice-os-mula-mustafa-baseskija-posjetili-fakultet-islamskih-nauka/> (pristup: 30. maj 2023).

16 Primjeri praktikuma u medresama: <https://fin.unsa.ba/ekskurzija-studenata-u-tuzli-i-banja-luku-u-okviru-metodickog-praktikuma/> (pristup: 6. juli 2022); <https://fin.unsa.ba/studenti-fakulteta-islamskih-nauka-univerziteta-u-sarajevu-u-okviru-praktikuma-posjetili-medrese-u-visokom-i-tuzli/> (pristup: 1. juni 2023); <https://fin.unsa.ba/?s=praktikum+u+gazi+husrev+begovoj+medresi> (pristup: 22. juni 2023).

17 <https://fin.unsa.ba/studenti-fakulteta-islamskih-nauka-uns-realizirali-metodicki-praktikum-u-mektebima-iz-u-bih/> (pristup: 14. juli 2023).

nastave, religijskog odgojno-obrazovnog rada u medresama, visokoškolskim ustanovama, naučno-istraživačkim institutima, domovima, nevladinim organizacijama, religijskog odgoja u medijskom prostoru i sl.

Zaključak

Izneseni rezultati istraživanja i pogledi o kompetencijama nastavnika islamske vjeronauke ukazuju na daljnje potrebe preispitivanja kompetencija, revizije nastavnih planova i programa fakulteta Islamske zajednice u BiH, sistematska planiranja doedukacije vjeroučitelja u sistemu Islamske zajednice i u okviru školskog sistema.

Nadaje se važnim i preporuka u pogledu nastavka istraživanja s istim populacijama, praćenja stečenih kompetencija po novijim planovima i programima fakulteta IZ-a u BiH, istraživanja sa fokus grupama nastavnika islamske vjeronauke i sl. Preporuka se odnosi i na dodatno razrađivanje okvira predmetnostručnih kompetencija koje trebaju imati nastavnici islamske vjeronauke.

Razvoj studijskog programa religijske pedagogije na FIN-u i djelovanje Katedre za religijsku pedagogiju u kontekstu obrazovanja vjeroučiteljskog kadra pokazuje kontinuirani razvoj i temeljito djelovanje u pravcu obrazovanja vjeroučiteljskog kadra uz potrebu daljnjeg praćenja zahtjeva koji se postavljaju pred vjeroučitelje, trendova u obrazovanju i promjena u društvu.

Literatura

Knjige i članci

- Ćatić, Iva (2012). "Kompetencije i kompetencijski pristup obrazovanju", *Pedagoška istraživanja*, br. 9.
- Dizdarević, Alma (i dr.) (2016). *Priručnik za primjenu kvalifikacijskog okvira u visokom obrazovanju*, Svjetski univerzitetski servis BiH, Sarajevo.

Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje: Europski referentni okvir (2004). Prir. Nevenka Lončarić Jelačić.

Sijamhodžić-Nadarević, Dina et al. (2022). *Studija o kompetencijama kadrova Islamske zajednice: Od stečenih ka potrebnim kompetencijama*, El-Kalem, Sarajevo.

Internet izvori

Fakultet islamskih nauka UNSA, Ekskurzija studenata u Tuzlu i Banjaluku u okviru metodičkog praktikuma; <https://fin.unsa.ba/ekskurzija-studenata-u-tuzlu-i-banja-luku-u-okviru-metodic-kog-praktikuma/>, pristup: 6. 7. 2022;

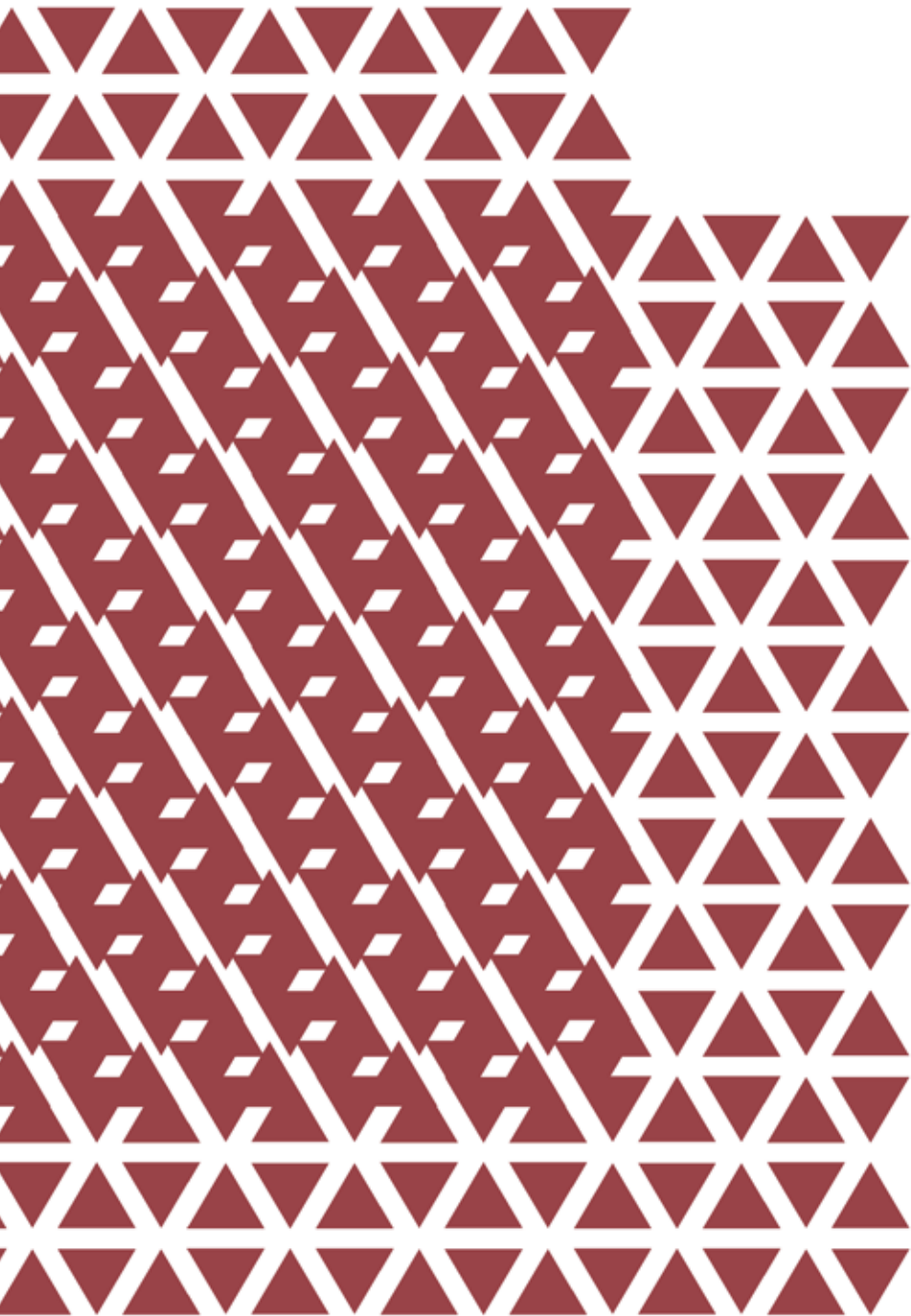
Fakultet islamskih nauka UNSA, Studenti Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu u okviru praktikuma posjetili medrese u Visokom i Tuzli; <https://fin.unsa.ba/studenti-fakulteta-islamskih-nauka-univerziteta-u-sarajevu-u-okviru-praktikuma-posjetili-medrese-u-visokom-i-tuzli/>, pristup: 1. 6. 2023;

Fakultet islamskih nauka UNSA, Studenti Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu realizovali metodički praktikum u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu; <https://fin.unsa.ba/?s=praktikum+u+gazi+husrev+begovoj+medresi>, pristup: 22. 6. 2023.

Fakultet islamskih nauka UNSA, Studenti Fakulteta islamskih nauka UNSA realizirali metodički praktikum u mektebima IZ-a u BiH; <https://fin.unsa.ba/studenti-fakulteta-islamskih-nauka-uns-realizirali-metodicki-praktikum-u-mektebima-iz-u-bih/>, pristup: 14. 7. 2023.

Slatina, Mujo, "Dileme i sporenja oko sticanja kompetencija za nastavni rad u bolonjskoj reformi", <https://docplayer.net/41544693-Dileme-i-sporenja-oko-sticanja-kompetencija-za-nastavni-rad-u-bolonjskoj-reformi.html>, pristup: 5. 9. 2023.

Vizek-Vidović, Vlasta, "Kompetencije kao ishodi učenja i trajno obrazovanje", <https://slideplayer.com/slide/14916400/>, pristup: 10. 9. 2023.

NEZIR HALILOVIĆ

Inovacije u islamskoj vjeronauci iz ugla kurikuluma i osavremenjivanja udžbenika

Nezir Halilović

vanredni profesor na Islamskom
pedagoškom fakultetu
Univerziteta u Zenici;
rukovodilac Odjela za
obrazovanje i nauku
Rijaseta IZ u BiH
nezirhalil@yahoo.com

Pregledni članak

Primljeno: 05. 04. 2023.
Prihvaćeno: 25. 04. 2023.

Ključne riječi

inovacije, kurikulum,
udžbenik, islamska vjeronauka

Sažetak

Islamska zajednica je tradicionalna organizacija. Samim tim, inovacije joj nisu primarna aktivnost i na inovacije se uvijek gleda sa velikim oprezom i podozrenjem. S druge strane, islamska vjeronauka, kao redovan školski predmet i jedan od najvećih uspjeha Islamske zajednice u postratnom periodu, jeste polje djelovanja Islamske zajednice u kojoj su inovacije prirodno polje jer je naslonjena na obrazovanje. Budući da smo u Bosni i Hercegovini ušli u procese reforme obrazovanja, posljedično su reforme zahvatile i sve segmente islamske vjeronauke (nastavni plan i program – kurikulum, udžbenike, pre-service i in-service edukaciju nastavnog osoblja, evaluaciju kvaliteta nastave, udžbenika, nastavnih programa, opremanje učionica, i druga polja). U ovom radu se predstavljene inovacije u pogledu razvoja kurikuluma i udžbenika islamske vjeronauke od 1990. pa do 2022. godine. U pogledu nastavnih programa od 1990. do 2022. godine, Islamska zajednica izradila je 5 generacija nastavnih programa i u toku je 6. generacija u vidu zajedničkog kurikuluma i u toku je izrada 3. generacije udžbenika islamske vjeronauke. Svaka od tih generacija ima svoje specifičnosti.

Innovations in Islamic Religious Education from the Perspective of Curriculum Development and Modernization of Textbooks

المستجدّات في التربية الإسلامية من زاوية المنهج الدراسي و تجديد الكتب المدرسية

Keywords:

innovations, curriculum, textbook, Islamic religious education

الكلمات المفتاحية:

المستجدّات، المنهج الدراسي، الكتاب المدرسي، التربية الإسلامية

Abstract:

The Islamic community is a traditional organization. Therefore, innovation is not its core activity but rather an activity that is always approached with great caution and suspicion. On the other hand, Islamic religious education, as a regular school subject and one of the major achievements of the Islamic community in the post-war period, is a field of work of the Islamic Community that is intrinsic to innovation due to its connection with education. As Bosnia and Herzegovina undergoes education reform processes, these reforms consequently affect all aspects of Islamic religious education (curriculum, textbooks, pre-service and in-service teacher training, evaluation of instruction and textbook quality, classroom equipment, and other areas). This paper presents innovations in the development of the curriculum and textbooks for Islamic religious education from 1990 to 2022. Regarding the curriculum, the Islamic community has developed five generations of curricula from 1990 to 2022, and underway is the development of the 6th generation in the form of a common curriculum, as well as the 3rd generation of textbooks for religious education. Each of these generations has its specific characteristics.

الملخص:

إن المشيخة الإسلامية مؤسسة تقليدية. فلذلك ليست المستجدّات من أنشطتها الأساسية ويُنظر إليها دائما بالحذر والشك الكبيرين. ومن ناحية أخرى، إن التربية الإسلامية كمادة مدرسية منتظمة وأحد الأنجحّة الكبرى للمشيخة الإسلامية في مرحلة ما بعد الحرب هي مجال عمل المشيخة الإسلامية التي تكون المستجدّات فيها مجالا طبيعيا لكونها مستندة إلى التعليم. بما أننا في البوسنة والهرسك دخلنا في عمليات إصلاح التعليم أصابت الإصلاحات جميع جوانب التربية الإسلامية (المنهج الدراسي، الكتب المدرسية، تدريب المعلمين قبل الخدمة وأثناءها، تقويم جودة التعليم والكتب المدرسية والبرامج الدراسية، تجهيز قاعات الدرس، والمجالات الأخرى). وتمّ في هذا البحث تقديم المستجدّات الخاصة بتطوير المناهج الدراسية والكتب المدرسية للتربية الإسلامية من 1990 حتى 2022. وفيما يخصّ البرامج الدراسية من 1990 حتى 2022 قامت المشيخة الإسلامية بإعداد خمسة أجيال من البرامج الدراسية، وهي الآن بصدد إعداد الجيل السادس في شكل المنهج الدراسي المشترك وإعداد الجيل الثالث للكتب المدرسية من التربية الإسلامية. ولكل تلك الأجيال خصوصياتها.

Uvod

Živimo u vremenu u kome su inovacije svakodnevnica. Svjedoci smo da svakog trenutka, u svakoj oblasti života, dolazi do otkrića novih ideja te naučnih i tehničkih otkrića. Pratiti ih sve u svim poljima nemoguća je misija. Isto tako, pokušati dati svoj doprinos u svim poljima u domenu je nemogućeg. Vrhunac je doprinos razvoju u polju djelovanja kojim se bavimo ili koje najbolje poznajemo. Inovativnost tako je zahtjev našeg vremena. Međutim, moramo biti svjesni da je inovativnost i relativna, jer ono što je danas inovativno sutra već nije. Ono je u jednom društvenom miljeu odavno napušteno, a u drugom je još uvijek novo, u trećem tek postalo aktuelno.

Sve navedeno važi i za Islamsku zajednicu, kao i za sva polja njenog djelovanja, uz vržo važnu napomenu: Islamska zajednica je tradicionalna organizacija. To znači da je tradicija njena osnova, njen imidž, pa čak i njen "simbolički kapital". Islamska zajednica ima mnogo polja svog djelovanja i većina njih su u skladu sa naučenom tradicijom i ustaljenim aktivnostima. Jedno od polja djelovanja Islamske zajednice je i pitanje islamske vjeronauke. Islamska vjeronauka, kao redovan školski predmet i jedan od najvećih uspjeha Islamske zajednice u postratnom periodu, polje je djelovanja Islamske zajednice u kojoj su inovacije neminovne jer je naslonjena na obrazovanje. I ne samo da su inovacije neminovne, nego su i obavezne jer se donose u okviru reformi obrazovanja što se zakonski reguliše. Na taj način inovacije postaju nezaobilazne i u radu Islamske zajednice. U ovom radu će biti predstavljene najznačajnije inovacije iz domena islamske vjeronauke, prvenstveno u dijelu kurikuluma i udžbenika.

Inovacije – zahtjev vremena

Inovativnost u nastavi javlja se kao zahtjev vremena da bi škola uopće mogla pripremiti učenika za život u kome se neprestano i svim sferama života dešavaju promjene.

Inovacija (kasnolat. *innovatio*), novina, prinova, novotarija; obnova, promjena; uvođenje novih sustava i mjerila; razvoj i primjena novih rješenja, proizvoda, procesa, postupaka i sl.¹

To može biti potpuna novost ili novost za neku okolinu (ostvaruje se prenošenjem tuđih iskustava koja u dotičnoj okolini dotad nisu bila korištena), a može biti i poboljšanje i unapređenje već poznatih rješenja.

Inovacija je plod istraživačke i razvojne sposobnosti pojedinca (inovatora) ili organiziranih skupina stručnjaka. Za razliku od znanstvenog otkrića, koja se ne mogu prisvajati i pravno štiti, inovacija se može pravno zaštititi kao intelektualno vlasništvo.

Invecije i inovacije su relativno slični pojmovi, ali između njih postoji bitna razlika. Naime, invencija (pronazak, izum) podrazumijeva kreiranje nečeg što ranije nije postojalo, odnosno nečeg novog i originalnog na globalnom nivou, kao što su nove kategorije proizvoda, materijali ili procesi. Sa druge strane, inovacije predstavljaju "primjenu novog ili značajno unaprijeđenog proizvoda (dobra ili usluge) ili procesa, novog marketinškog metoda ili novog načina organizacije poslovanja, radnog mjesta ili eksternih odnosa" (Oslo priručnik, OECD/Eurostat, 2005). Dakle, inovacije transformišu invencije u tržišno prihvatljive proizvode (često spektar različitih proizvoda na osnovu jedne invencije).

Škola kao institucija, po svojoj prirodi, prema novinama ima sumnjičav stav sve dok se one ne pokažu provjereno dobrim i efikasnim. Sve što se uvodi u rad s mladima mora prethodno biti temeljito provjereno i preispitano.

Postavlja se pitanje kako uskladiti potrebu za inovacijama sa institucijom nesklonoj inovacijama. U slučaju vjeronauke, to su čak dvije institucije i škola i vjerska zajednica.

1 Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno: 17. 11. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27516>>.

Ključno polazište u tome jeste činjenica da sam pojam *inovacija*, osim osnovnog značenja – *novina*, krije i drugo značenje – *promjena*.

Promjena, za razliku od inovacije, upućuje na *opreznost i proces*. Proces promjena se nikada ne pokreće reda radi, čisto da bi se nešto mijenjalo, nego je nužno da bude usklađen sa kontekstom – mogućnostima škole, interesovanjima učenika, sposobnostima nastavnika, zadatim planovima i programima i sl. Promjena je proces, a pošto je nastavni proces polifaktorski, to defintitivno znači da promjena u jednom elementu nastave utiče i na ostale elemente nastavnog procesa. Tako se inovacije (promjene) odnose na sve elemente nastavnog procesa:

- definisanje ciljeva
- temu
- planiranje i pripremanje nastave
- organizaciju nastave
- nastavnu metodologiju
- nastavna sredstva i izvore znanja i
- evaluaciju i praćenje efekata
- itd.

Konkretno, ako se promijeni nastavni plan i program, to će se odraziti na sve ostale aktivnosti nastavnog rada. Isto pravilo važi i za promjenu udžbenika. Za razliku od povremenog korištenja nastavne tehnologije u nastavi ili uvođenja nove metode rada na koje se povremeno odlučuju pojedini nastavnici, izmjenom nastavnih planova i programa i izmjenom udžbenika biva obuhvaćena kompletna populacija kako nastavnog kadra tako i učenika. Takve promjene su masovne i pokazatelj su tendencije ka novim gibanjima u nastavnom procesu.

Inovacije iz domena kurikuluma islamske vjeronauke

Nastavni rad je zasnovan na određenom planu i programu. Nastavnim planom se propisuje raspored predmeta i broj časova koji se realizuju na sedmičnom i godišnjem nivou dok se

nastavnim programom propisuju sadržaji koji se trebaju realizirati u toku godine. U novije vrijeme kod nas je sve više u upotrebi pojam kurikuluma, kao znatno širi pojam od nastavnih programa.

“Latinska riječ (curriculum) označavala je u srednjovjekovlju plan ili tok po kome se u samostanu odgajao podmladak samostanske braće. Riječ je iz anglo-američke i švedske nauke o odgoju izronila u Njemačkoj, primijenjena za označavanje nastavnog plana i programa” (Čatić, 2003: 33).

Slično njemu, Bognar ističe: “Riječ (curriculum) je latinskog porijekla i znači natjecanje, život (npr. Curriculum vitae – tok života, kratak životopis). U pedagoškoj literaturi riječ curriculum označava planiranu interakciju učenika s nastavnim sadržajima i nastavnim resursima, te nastavni proces za ostvarivanje odgojnih ciljeva (Glossary..., 1984: 34, prema Bognar i Matijević, 2002: 183).

Pod izrazom (curriculum) razumijeva se i neki sastav postupaka učenja u vezi s definiranim i operacionaliziranim ciljevima učenja, a obuhvata:

- ciljeve učenja (kojima treba težiti),
- sadržaje (predmete, koji su važni za postizanje ciljeva učenja),
- metode (sredstva, puteve za postizanje ciljeva učenja), situacije (grupiranje sadržaja i metoda),
- strategije (planiranje situacija),
- evaluaciju (dijagnozu stanja izlaza, mjerenje uspjeha učenja i poučavanja objektivnim postupcima (Kok, P., Ott, H. 1977: 93, prema Bognar i Matijević, 2002: 183).

Pastuović razlikuje uže i šire razumijevanje kurikuluma kao sadržaja učenja. “Uži sadržajni koncept kurikuluma odnosi se na nastavni plan i programe obrazovanja/odgoja. U tom slučaju školski kurikulum čine nastavni plan i programi školskih predmeta koji se u školi poučavaju. Pritom izvori sadržaja što se oblikuju nastavnim programima

pojedinih predmeta mogu biti različiti jer odražavaju potrebe i obrazovne/odgojne ciljeve različitih zainteresiranih društvenih grupa. To mogu biti razvojni interesi učenika, potrebe lokalne ili šire društvene zajednice, poduzeća itd.” (Pastuović, 258: 517).

Šest generacija nastavnih programa islamske vjeronauke

Analizom dostupne dokumentacije da se uočiti da je Islamska zajednica u periodu od 1990. do 2022. godine u domenu nastavnih planova i programa, odnosno kurikuluma u užem smislu te riječi, proizvela pet generacija nastavnih programa i u šestoj generaciji se javlja kurikulum. Svaka od tih generacija ima svoje specifičnosti, ali i zajedničke tačke koje su ostale kao konstanta. Zajedničke tačke su uglavnom sadržaji učenja koji su identični kroz sav ovaj period uz manje ili veće oscilacije, odnosno uz nešto drugačije nazive, no o tome će biti nešto više rečeno u nastavku. Najveće i najočiglednije promjene su u samom tehničkom izgledu i stručnom pristupu u samim nastavnim programima.

Tih šest generacija ćemo predstaviti tabelarno:

GENERACIJA	NAZIV
I generacija	Nastavni plan i program za I, II i III-i stupanj vjeronauke (nacrt) iz 1990.
II generacija	Nastavni plan i program vjeronauke u školi iz 1994. godine
III generacija	Nastavni plan i program vjeronauke za osnovnu i srednju školu iz 1997.
IV generacija	Nastavni plan i program islamske vjeronauke za devetogodišnju osnovnu školu i srednju školu iz 2006-2009.
V generacija	Nastavni plan i program islamske vjeronauke sa definiranim ishodima učenja iz 2019. godine
VI generacija	Kurikulum islamske vjeronauke za osnovne škole i gimnazije iz 2022. (Kurikulum za Zeničko-dobojski kanton i Kanton Sarajevo)

Podaci ukazuju da je Islamska zajednica u roku od svega tri decenije donijela šest generacija nastavnih programa islamske vjeronauke. Svih šest generacija su donesene u skladu sa

reformama obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini i praćenja savremenih tokova obrazovanja u svijetu.

Da promjene u nastavnim programima nisu čisto kozmetičke ponajbolje svjedoči analiza samog sadržaja nastavnih programa. U ovom radu ćemo analizirati definisane ciljeve islamske vjeronauke.

Analiza ciljeva nastavnih programa

Cilj nastave vjeronauke iz 1990: da upozna vjeroučenike sa sistemom islamskih vrijednosti i formira kod njih stav kako da isti primjenjuju u svim životnim situacijama i tako da se ostvari Allahova, dž.š., poruka: *Allahu je prava vjera jedino islam* (Kur'an, 3:19) i ... *zadovoljan sam da vam islam bude vjera...* (Kur'an, 5:3)

Cilj nastave vjeronauke iz 1994: da učenike podstakne da vlastitom spoznajom utemeljenom na saznanjima Božije objave Kur'ana i Muhammedove, a.s., predaje dođu do uvjerenja o nužnosti Allahova postojanja.

Cilj nastave vjeronauke iz 1997: potpuno su identični cilju i zadacima vjeronauke iz 1994.

Cilj nastave vjeronauke iz 2006-2009: Cilj i zadaci u ovom nastavnom programu nisu uvijek jasno naznačeni i nisu dati za cijeli predmet nego su dati za svaki pojedinačni razred.

Cilj nastave vjeronauke iz 2019: Usvojiti relevantna znanja o svojoj vjeri i razviti pozitivan odnos prema istoj, te potaknuti učenika da živi u duhu islama shodno svojim mogućnostima kao aktivan sudionik zajednice i društva.

Cilj nastave vjeronauke iz Kurikuluma 2022: Učenje i poučavanje islamske vjeronauke usmjereno je na usvajanje relevantnih znanja o svojoj vjeri i razvijanje pozitivnog odnosa prema istoj, te poticanje učenika da živi u duhu islama shodno svojim mogućnostima kao aktivan sudionik zajednice i društva.

Temeljni ciljevi učenja i poučavanja islamske vjeronauke su:

- Približiti učeniku Božije poruke iz Kur'ana, uvesti ga u temelje islamskog učenja na način primjeren uzrastu te ga

upoznati s vrijednostima islama u svakodnevnicu uz razvijanje proaktivne uloge u životu.

- Podučiti učenika ispravnom razumijevanju Poslanikovog, a.s., sunneta u tradicionalnom bosanskohercegovačkom kontekstu uz kontinuirano razvijanje ljubavi prema Muhammedu, a.s., i drugim poslanicima.
- Razvijati kod učenika estetske vrijednosti islama, sposobnost stvaranja i doživljavanja umjetničkih vrijednosti nastalih na temelju islama uz svijest o povezanosti tradicionalnog i modernog, duhovnog i materijalnog, etničkog i multikulturalnog u Bosni i Hercegovini i evropskom ambijentu.
- Odgajati u duhu svakodnevne predanosti etičkoj praksi islama i afirmativnog djelovanja na vršnjake u izvršavanju dužnosti te razvijati kulturne, radne, zdravstvene i higijenske navike uz naglašavanje vjerskog poticaja za njihovo njegovanje življenja zdravog života na temelju učenja islama i ispravnog odnosa prema prirodi kao Allahovom daru.
- Unapređivati svijest o značaju temeljnih postulata interkulturalnog odgoja i ljudskog dostojanstva i slobode odgajanjem u duhu patriotizma i potrebe za zajedničkim životom na historijskim, kulturnim i vjerskim odrednicama Bosne i Hercegovine afirmirajući pozitivne međuljudske vrijednosti, suživot, toleranciju, saradnju i bolje razumijevanje vlastitog identiteta.
- Razvijati kreativnost i kritičko mišljenje kao metakompetencija neophodnih za integraciju u društvo i nošenje sa složenim zahtjevima savremenog života kao i poticati i kontinuirano unapređivati intelektualni, tjelesni, estetski, duhovni, moralni, društveni razvoj učenika, u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima.

Iz analize ciljeva se jasno vidi da je potraga za optimalnim rješenjima i pristupima konstantna, da promjene počevši od najznačajnije stavke nastavnih progama i kurlikuma, a to su

definitivno ciljevi, nisu čisto kozmetičke, nego su rezultat potrage za optimalnim rješenjima u skladu sa potrebama svake generacije.

Potpuno isti nalaz se dobija i kada se analiziraju zadaci.

Zadaci nastave vjeronauke iz 1990:

- da upozna vjeroučenike, imajući u vidu njihova interesiranja, sklonosti i sposobnosti, s osnovnim islamskim propisima, da ih osposobi da shvate i usvoje smisao i višestruku opravdanost islamskih propisa;
- da im pored upoznavanja sa stvaralačkim snagama razvoja islama pravilno objasni kako bi formirali stav o ulozi svakog muslimana u sklopu tih stvaralačkih snaga;
- da pomogne vjeroučenicima da shvate i usvoje suštinu islamskog učenja i da praktično primjenjuju šerijatske propise;
- da razvije i formira stav o svjesnoj i aktivnoj ljubavi prema Allahu, dž.š., Muhammedu, a.s., i prema Islamskoj zajednici, kao i prema svemu što je napredno i humano;
- da vjeroučenike osposobi da na osnovu savladanog gradiva i odgovarajućeg stepena osposobljenosti mogu samostalno koristiti islamsku literaturu;
- da kod vjeroučenika formira uvjerenje o svjesnom pripadanju Islamskoj zajednici, odnosno ummetu Muhammeda, a.s., i razvije kod njih stav o odlučnosti za njegovanje i očuvanje islama i njegovu primjenu u svim oblicima svakodnevnog života;
- da kod vjeroučenika formira uvjerenje o rodoljubivosti, tolerantnosti, poštivanju i cijenjenju svake ličnosti bez obzira na njezino uvjerenje.

Zadaci nastave vjeronauke iz 1994:

- da učenika upozna s odredbama Upute – Kur’ana: vjerovanje u jednog Boga, u Njegove meleke (anđele), Njegove objave – Knjige, Njegove poslanike, u Sudnji dan (proživljenje poslije smrti) i Njegovo određenje;

- da osposobi učenika za praktično življenje u skladu s usvojenim odredbama: očitovanje vjere (šehadet), obredi (namaz), vjerska discipliniranost (post), vjerske materijalne obaveze (zekat), hodočašće (hadž);
- da razvija kod učenika osjećaj dužnosti i odgovornosti koje proizlaze iz ovih odredbi – uputa,
- da podstakne učenika na razmišljanje o svom okruženju;
- da bez stida i straha iskazuje svoje stavove;
- da se u ranoj dobi svoga života zainteresira za Kur'an, Sunnet i sve drugo što je islamsko;
- da učenici shvate bit islamskog učenja;
- da upoznaju i praktično primjenjuju šerijatske propise;
- da se upoznaju sa sistemom islamskih vrijednosti;
- da kod učenika razvija i formira stav o aktivnoj i svjesnoj ljubavi prema Allahu, dž.š. i, prema Islamskoj zajednici (ummi);
- da ih upozna s pojavom i razvojem islama na našim prostorima, njegovom duhovnom baštinom kao i spomenicima materijalne kulture;
- da kod učenika formira uvjerenje o svjesnom pripadanju Islamskoj zajednici;
- da kod njih razvija odlučnost za njegovanje i očuvanje islama i njegovu primjenu u našim krajevima;
- da se učenici saznanjem istine o svojoj vjeri, njezinim zasadama i njejoj progresivnoj ulozi u povijesti čovječanstva oslobode osjećaja stida nametnutog muslimanima iskripljavanjem njihove uloge u ovim krajevima.

Zadaci nastave vjeronauke iz 1997. potpuno su identični zadacima vjeronauke iz 1994.

Zadaci nastave vjeronauke iz 2006-2009. nisu uvijek jasno naznačeni i nisu dati za cijeli predmet nego su dati za svaki pojedinačni razred.

Zadaci nastave vjeronauke iz 2019:

- Uvesti učenika u temelje islamskog učenja na način primjeren uzrastu.

- Upoznati učenika s vrijednostima islama u svakodnevnom životu.
- Približiti učeniku Božije poruke iz Kur'ana.
- Kontinuirano razvijati ljubav prema Muhammedu, a.s., i drugim poslanicima.
- Podučiti učenika ispravnom razumijevanju Poslanikovog, a.s., sunneta u tradicionalnom bosanskohercegovačkom kontekstu.
- Razviti proaktivnu ulogu u porodičnom životu.
- Razviti svijest o adekvatnom obilježavanju vjerskih i državnih praznika.
- Uputiti učenika na ispravan odnos prema prirodi kao Allahovom daru.
- Afirmirati pozitivne međuljudske vrijednosti, suživot, toleranciju i saradnju.
- Odgajati u duhu svakodnevne predanosti etičkoj praksi islama i afirmativnog djelovanja na vršnjake u izvršavanju dužnosti.
- Razvijati kulturne, radne, zdravstvene i higijenske navike uz naglašavanje vjerskog poticaja za njihovo njegovanje.
- Živjeti zdrav život na temelju učenja islama.
- Razvijati sposobnost stvaranja i doživljavanja umjetničkih vrijednosti nastalih na temelju islama.
- Razvijati kod učenika estetske vrijednosti islama.
- Odgajati u duhu patriotizma i potrebe za zajedničkim životom na historijskim, kulturnim i vjerskim odrednicama Bosne i Hercegovine.
- Razvijati svijest o povezanosti tradicionalnog i modernog, duhovnog i materijalnog, etničkog i multikulturalnog u Bosni i Hercegovini i evropskom ambijentu.
- Unapređivati svijest o značaju temeljnih postulata interkulturalnog odgoja i ljudskog dostojanstva i slobode.
- Doprinositi boljem razumijevanju vlastitog identiteta.

Zadaci nastave vjeronauke iz Kurikuluma 2022. su integrisani u ciljeve, jer platforma nije predvidjela opciju za zadatke.

Kao što se jasno vidi, tokom posmatranog perioda došlo je do značajne promjene i u domenu zadataka. Neki zadaci su prevaženi, neki se ponavljaju a neki potpuno novi su dodati i postali aktualni.

Specifičnosti nastavnih programa islamske vjeronauke

I generacija: Ovaj nastavni plan i program vjeronauke u nacrtu sastoji se od ukupno 19 stranica od čega se 14 stranica odnosi na mekatepsku nastavu, dok se pet stranica odnosi na vjeronauku u školi. U nacrtu je jasno definiran cilj vjeronauke, zadaci vjeronauke, definirana je vjeronauka na tri stupnja. Prvi stupanj traje četiri godine, drugi tri, a u trećem stupnju predviđena je vjeronauka za 8. razred osnovne škole. Ukupni broj definiranih nastavnih jedinica je 397 za koje je predviđeno da se realiziraju kroz 1.080 časova. Ovaj nastavni program definira i pet udžbenika za učenike, dodatnu literaturu za nastavnike i didaktička pomagala za svaki razred.

II generacija: Ovaj nastavni plan i program vjeronauke štampan je kao posebno izdanje. U njemu je jasno definiran cilj vjeronauke i njeni zadaci. Nastavni sadržaji podijeljeni su po razredima. Osam razreda osnovne škole i četiri razreda srednje škole, sa sedmičnim fondom od dva sata i godišnjim od 70 sati za svaki razred. Ukupno je planirano da se ostvari 850 nastavnih sati od čega 570 u osam razreda osnovne škole i 280 u četiri razreda srednje škole. Ovaj nastavni plan i program definira i dodatnu literaturu. Literatura za osnovnu školu podijeljena je za svaki razred pojedinačno, dok je za srednju školu data u cjelini od prvog do četvrtog razreda.

III generacija: Ovaj plan i program skoro je identičan planu i programu iz 1994, s tim da je došlo do izmjena u jednom dijelu nastavnih jedinica. Ostali elementi identični su programu iz 1994. Nastavni sadržaji podijeljeni su po razredima. Osam razreda osnovne škole i četiri razreda srednje škole, sa sedmičnim fondom od dva sata i godišnjim od 70 sati za svaki razred. Ukupno je planirano da se ostvari 850 nastavnih sati od čega 570 u

osam razreda osnovne škole i 280 u četiri razreda srednje škole. Velika je razlika i u definiranoj literaturi jer ovaj nastavni plan i program definira udžbenike za svaki razred i znatno manje dodatne literature.

IV generacija: Za razliku od dosadašnjih nastavnih programa, ovaj nastavni program je razrađen i u jednočasovnoj i dvočasovnoj verziji. Ovaj nastavni plan i program detaljno je razrađen i u sebi sadrži podjelu na razrede, sedmični i godišnji fond časova (sedmično po jedan ili dva časa i na godišnjem nivou 35 ili 70 časova, u toku školovanja minimalno oko 450 nastavnih sati i maksimalno do 900 nastavnih sati) te definiranu literaturu. Pored toga, on donosi i dodatnu aparaturu koja ima za cilj što preciznije usmjeriti nastavnika u tok realizacije planiranih nastavnih sadržaja. Tako ovaj nastavni program sadrži vrlo precizne didaktičke naznake šta nastavnik treba raditi, sadrži parametre deskriptivne evaluacije, međupredmetnu korelaciju, te definira i profil i stručnu spremu nastavnika, odnosno ko može realizirati nastavu islamske vjeronauke. Ovaj nastavni program nailazi i na zahtjeve nadležnih ministarstava obrazovanja, te se njegovi sadržaji počinju oblikovati shodno važećoj metodologiji svakog ministarstva obrazovanja.

V generacija: Osim već usvojene razrade po razredima, te razrade nastavnog programa na jednočasovnu i dvočasovnu verziju, uvažena su i sva dotadašnja pozitivna postignuća iz domena nastavnih programa. Ovaj nastavni program ima vrlo jasnu strukturu i podjelu po razredima. Na početku svakog razreda je definiran cilj predmeta u tom razredu, zadaci koji proistječu iz tog cilja, nastavne jedinice koje se trebaju realizirati u toku razreda, te jasno definirani ishodi učenja koje kod sebe trebaju imati učenici svakog razreda osnovne i srednje škole. Ni ovaj nastavni plan i program islamske vjeronauke još uvijek nije odštampan kao posebno izdanje.

VI generacija: Šesta generacija donijela je mnogo novina koje nisu bile prisutne u ranijim verzijama. Po prvi put je

kurikulum islamske vjeronauke rađen zajedno sa kurikulumom svih ostalih predmeta. Tako je u Zeničko-dobojskom, a potom i u Kantonu Sarajevo izrađen integralni kurikulum za osnovne škole i gimnazije u okviru koga se nalazi i kurikulum islamske vjeronauke zajedno sa svim ostalim predmetima. Kurikulum je rađen na zajedničkoj platformi za dati kanton. U kurikulumu su određena temeljena oblasna struktura koja obuhvata četiri područja A – iman (vjerovanje), B – islam (praktikovanje), C – ihsan i ahlak (dobročinstvo i moral) i D – kulturno-civilizacijsko naslijeđe.

Ponovljeni su ranije definisani ishodi učenja, uz potpuno novi detalj razrade ishoda učenja i indikatore ostvarivosti ishoda učenja. Poseban kvalitet je snažna međupredmetna korelacija bazirana sa zajedničkom jezgrom nastavnih planova i progama. Osim jasno definisanih ishoda koji su polazište rada, do sada su to bile nastavne jedinice, kurikulum sadrži i preporuke za ostvarenje ishoda, kao i ključne sadržaje kao novi pojam umjesto uobičajenih “nastavnih jedinica”.

Sve ukazuje da se pitanju nastavnih progama i kurikuluma pristupa studiozno te da se budno prate promjene društva u cjelini i konkretno obrazovnog sistema, te da se na te promjene odgovara uvođenjem odgovarajućih inovacija.

Udžbenici za osnovnu školu

Vraćanjem vjeronauke u tokove redovnošg školskog sistem Islamska zajednica se našla pred velikim izazovom, kako u pogledu nastavnih programa, tako i u pogledu udžbenika koji će se koristiti u nastavi, kao i u pogledu nastavnog kadra koji će stručno izvoditi tu nastavu.

Zbog jasne razredno-časovne strukturiranosti nastavnog rada u školi djela koja su se koristila u mektepskoj nastavi nisu se mogla koristiti u nastavi islamske vjeronauke.

Ta ogromna praznina koja se ukazala ekspresno je popunjena potpuno novim udžbenicima islamske vjeronauke. Svi

udžbenici islamske vjeronauke izlaze u izdanju El-Kalema, Izdavačkog centra Rijaset Islamske zajednice

Za osmogodišnje obrazovanje ukupno je odštampano 12 udžbenika, a ti udžbenici će kasnije doživjeti 35 izdanja.

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	Hazema Ništović, prof. dr. Dževdeta Ajanović, Edina Vejo	Nedžad Grabus	Ferid Dautović, Amina Deljković, Suada Sultanović	1995/1996.
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole	Hazema Ništović	Muharem Omerdić	Sabit Hadžić, Meliha Terzić, Nedžad Grabus	1995/1996.
VJERONAUKA: za treći razred osnovne škole	Refik Čatić, Omer Štulanović	Muharem Omerdić	Mehmedalija Hadžić, Hazema Ništović, Almedina Čelebić-Bektić	1995/1996.
VJERONAUKA: za četvrti razred osnovne škole	Refik Čatić	Ismail Palić, Muharem Omerdić	Mehmedalija Hadžić i Omer Štulanović	1995/1996.
VJERONAUKA: za peti razred osnovne škole	Ajša Račić, Elma Česir, Anesa Slinić, Lejla Aličković, Melisa Hodžić	Muharem Omerdić (glavni i odgovorni urednik) i Nermina Jašarević	Dr. Muhamed Huković, Muharem Omerdić, Fahira Kalajdžisalihović	1995/1996.
VJERONAUKA: za šesti razred osnovne škole	Mensura Čatović	Muharem Omerdić	Prof. dr. Jusuf Ramić i prof. dr. Hašim Muminović	1995/1997.
VJERONAUKA: za sedmi razred osnovne škole	Muharem Omerdić, Fahira Kalajdžisalihović	Muharem Omerdić (glavni i odgovorni urednik) i Nedžad Grabus, Remzija Pitić	Prof. dr. Mujo Slatina, Ismail Palić, Mensura Čatović	1995/1997.
VJERONAUKA: za osmi razred osnovne škole	Ševko Sulejmanović i Esmā Kapetanović	Muharem Omerdić (glavni i odgovorni urednik) i Remzija Pitić	Prof. dr. Ismet Bušatlić, Muharem Omerdić, Halil Mehanović	1995/1998.

Svi udžbenici su u koloru, bogati ilustracijama i fotografijama i sa jasnom didaktičko-metodičkom razradom u vidu pitanja za razgovor, istaknutih dijelova za memorisanje u okviru svake lekcije.

Reformom školstva krenulo se i u izradu udžbenika za devetogodišnju osnovnu školu.

Generalno rečeno došlo je od povećanja broja udžbenika za jedan razred i to deveti. Osim toga došlo je do znatnog poboljšanja tehničkog uređenja udžbenika vjeronauke, papir i uvez su daleko kvalitetniji te i udžbenici.

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	Ibrahim Begović	Mustafa Prljača	Dr. Hazema Ništović	2005.
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole	Muamer Tinjak	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić i doc. dr. Edina Vejo	2006.
VJERONAUKA: za treći razred osnovne škole	Mina Pleh, Muamer Tinjak i Melika Nezirovac	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić i dr. Nusret Isanović	2006.
VJERONAUKA: za četvrti razred osnovne škole	Dr. Hazema Ništović, Ibro Ništović i Mensur Valjevac	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić, dr. Nusret Isanović, mr. Musafa Prljača	2007.
VJERONAUKA: za peti razred osnovne škole	mr. Mustafa Prljača i Nezir Halilović	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić i mr. Izet Pehlić	2008.
VJERONAUKA: za šesti razred osnovne škole	Emina Grabus i Muamera Bašić	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić, prof. dr. Hazema Ništović, mr. Izet Pehlić	2009.
VJERONAUKA: za sedmi razred osnovne škole	Ševko Sulejmanović i Safija Husić	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić, dr. Nusret Isanović, Emina Grabus	2010.
VJERONAUKA: za osmi razred osnovne škole	Emina Grabus, Muamer Neimarlija, Ahmedina Purković, Melisa Zukić	Ibrahim Begović	Prof.dr. Nusret Isanović i mr. Muharem Omerdić	2011.
VJERONAUKA: za deveti razred osnovne škole	Emina Grabus, Muamer Neimarlija, Ahmedina Purković, Melisa Zukić	Ibrahim Begović	Prof.dr. Nusret Isanović i mr. Muharem Omerdić	2012.

Da se primijetiti da je izdavanje udžbenika druge generacije pratilo reformu školstva u Bosni i Hercegovini i da se svake godine izdavao po jedan novi udžbenik.

III – generacija udžbenika islamske vjeronauke

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
ISLAMSKA VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	Reuf Ibreljić, Sanel Mangić, Ilhana Šahinović	Prof. dr. Nezir Halilović	Prof. dr. Dina Sijamhodžić-Nadarević, prof. dr. Nusreta Kepeš, mr. Fikret Pašanović	2022.
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole				U fazi je izrade

474

Očigledno je da Rijaset Islamske zajednice od vraćanja vjeronauke u okvire redovnog školskog sistema do danas, skoro svake godine priprema i izdaje po jedan novi udžbenik u domenu islamske vjeronauke.

Kada se analiziraju didaktičko-metodički alati i razrada u udžbenicima islamske vjeronauke prve i druge generacije dobija se sljedeći uvid:

Analiza didaktičko-metodičke aparature u udžbenicima za osnovnu školu:

NAZIV UDŽBENIKA	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U UDŽBENICIMA PRVE GENERACIJE UDŽBENIKA (1996)	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U UDŽBENICIMA DRUGE GENERACIJE UDŽBENIKA (2005–2012)
VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	17	24
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole	18	61
VJERONAUKA: za treći razred osnovne škole	28	71
VJERONAUKA: za četvrti razred osnovne škole	19	73
VJERONAUKA: za peti razred osnovne škole	14	60
VJERONAUKA: za šesti razred osnovne škole	13	58
VJERONAUKA: za sedmi razred osnovne škole	14	50
VJERONAUKA: za osmi razred osnovne škole	11	42
VJERONAUKA: za deveti razred osnovne škole	-	57
UKUPNO	134	496

Osim sadržajane raznovrsnosti u vidu odabranih ajeta, hadisa, pjesama, anegdota, književnih tekstova, udžbenici obje generacije se odlikuju i bogatim didaktičko-metodičkim razradama, što se vidi iz gornje tabele. Ne postoji niti jedna lekcija u udžbenicima obje generacije a da nije praćena adekvatnom didaktičko-metodičkom razradom. Istina, što je stariji uzrast sve je skromnija ponuda mogućnosti razrade lekcije i uglavnom se svodi na pitanja.

U slučaju druge generacije udžbenika islamske vjeronauke očigledno je došlo do enormnog povećanja korištene didaktičko-metodičke razrade nastavnih sadržaja. Osim toga, ilustracije su daleko kvalitetnije nego u slučaju prve generacije.

Udžbenici za srednju školu

Vraćanjem vjeronauke u srednju školu nisu postojali pripremljeni udžbenici. Umjesto udžbenika vjeronauke Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je propisao priručnike.

Priručnici za srednje škole po starom sistemu:

NAZIV PRIRUČNIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
Uvod u islam: priručnik za srednje škole	Dr. Muhammed Hamidullah	Muharem Omerdić		1995/1996.
Koraci u islam: priručnik za srednje škole	Mustafa Spahić	Muharem Omerdić	Muharem Omerdić i Mustafa Sušić	1995/1996.
Svjetske religije: priručnik za nastavnike i učenike 1. razreda srednjih škola	Džemaludin Latić	Dr. Jusuf Žiga	Akademik Muhamed Filipović i dr. Jusuf Žiga	1999.
Svjetske religije: priručnik za nastavnike i učenike 2. razreda srednjih škola	Džemaludin Latić	Dr. Jusuf Žiga	Akademik Muhamed Filipović i dr. Jusuf Žiga	1999.

Reformom školstva, započeta je i izrada prvih udžbenika islamske vjeronauke namjenski pisanih za učenike srednje škole. Podaci o njima su predstavljeni u sljedećoj tabeli.

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
Vjeronauka 1 za srednje škole	Prof. dr. Nusret Isanović i prof. dr. Džemaludin Latić	Ibrahim Begović + didaktička obrada Amina Isanović	Prof. dr. Ismet Bušatlić i mr. Muharem Omerdić	2010.
Vjeronauka 2 za srednje škole	Dr. Šefik Kurdić, dr. Dževad Hodžić, dr. Mustafa Prljača	Ibrahim Begović + didaktička obrada Hazema Ništović	Prof. dr. Hazema Ništović, prof. dr. Nusret Isanović, prof. dr. Sulejman Topoljak	2011.
Vjeronauka 3 za srednje škole	Dr. Nusret Isanović, mr. Nedim Begović, Muhamed Jusić	Ibrahim Begović	Dr. Dževad Hodžić i mr. Muharem Omerdić	2013.
Vjeronauka 4 za srednje škole	Prof. dr. Mustafa Hasani, prof. dr. Zuhdija Hasanović, prof. dr. Nusret Isanović	Prof. dr. Nezir Halilović	Prof. dr. Ismet Bušatlić i mr. Muharem Omerdić	2021.

U drugoj generaciji vidimo zanimljivu pojavu da se uz urednika angažuje i posebna osoba da didaktičku obradu. Ta praksa je prisutna u slučaju udžbenika za 1. i 2. razred, dok se u 3. i 4. već napušta.

U pogledu didaktičko-metodičke razrade priručnika iz prve generacije i udžbenika iz druge generacije stanje je sljedeće:

NAZIV UDŽBENIKA	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U PRIRUČNICIMA PRVE GENERACIJE UDŽBENIKA (1995–1999)	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U UDŽBENICIMA DRUGE GENERACIJE UDŽBENIKA (2010–2021.)
VJERONAUKA: za prvi razred srednje škole	Ne postoji didaktičko-metodička razrada. Radi se o priručniku koji je podijeljen u glave (petnaest glava), sa određenim sadržajima, a na kraju većine se nudi zaključak. Nema ilustracija, niti fotografija.	27
VJERONAUKA: za drugi razred srednje škole	Ne postoji didaktičko-metodička razrada. Radi se o priručniku koji je podijeljen u dijelove (tri dijela), sa određenim sadržajima. Priručnik ima indeks pojmova. Nema ilustracija, niti fotografija.	13
VJERONAUKA: za treći razred srednje škole	8	24

VJERONAUKA: za četvrti razred srednje škole	8	29
UKUPNO	16	93

Veoma je značajno istaći da je u drugoj generaciji udžbenika primjetna velika razlika u broju istaknutih didaktičko-metodičkih elemenata. Naime, broj je daleko veći u osnovnoj školi nego u srednjoj školi. Međutim, dubljom analizom sadržaja uočava se da ono što je tretirano i istaknuto kao zaseban zadatak u udžbenicima za osnovnu školu u udžbenicima za srednju školu je uvršteno u okviru “zadataka”.

Očigledno je došlo do značajnog porasta broja korištenih didaktičko-metodičkih elemenata u udžbenicima druge generacije.

Zaključak

Tokom veoma dinamičnog razvoja u protekle tri decenije, Islamska zajednica u domenu Islamske vjeronauke postigla je jedan od najvećih sistemskih uspjeha novijeg doba.

Pored jako uspješne integracije u redovni školski sistem, osposobljavanja kadrova za rad na poslovima vjeroučitelja, izrade udžbenika za svaki razred, Islamska zajednica je posebno zapažen rezultat postigla u domenu pripreme i izrade nastavnih programa islamske vjeronauke za osnovnu i srednju školu.

Tokom tri decenije izradila je šest generacija nastavnih programa koji su pratili i prate kretanje u našem obrazovnom sistemu, tačnije sistemima, jer decentralizacijom obrazovanja i prenošenjem nadležnosti nad obrazovanjem na lokalne zajednice Islamska zajednica se našla u poziciji da treba voditi računa o različitim standardima i svoje dokumente usklađivati s važećim metodologijama kod lokalnih zajednica. Tokom protekle tri decenije, nijedan nastavni program Islamske vjeronauke izrađen od strane Islamske

zajednice i prosljeđen na uvid i verifikaciju nadležnim ministarstvima obrazovanja nije dobio odbijenicu, a često su ti nastavni programi prednjačili u odnosu na ostale predmete. Kada se kompariraju ključna obilježja šest dosadašnjih generacija nastavnih programa uočava se predan i permanentan uspjeh Islamske zajednice u domenu izrade nastavnih planova i programa uz kontinuirani napredak usklađen sa zahtjevima savremenih edukacijskih procesa.

Osim toga, i u pogledu izrade udžbenika islamske vjeronauke, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovine je u protekle tri decenije kompletirala dvije generacije udžbenika i krenula u izradu treće generacije.

Rezultati komparacije udžbenika ukazuju da je svaka nova generacija dolazila sa značajno većim brojem kreativnih rješenja i inovacija kako vjeronaučne sadržaje približiti učenicima.

Da je u svemu tome uspjela, svjedoči i konstantno veliki broj polaznika islamske vjeronauke za što se ima zahvaliti i kvalitetu programa i udžbenika islamske vjeronauke.

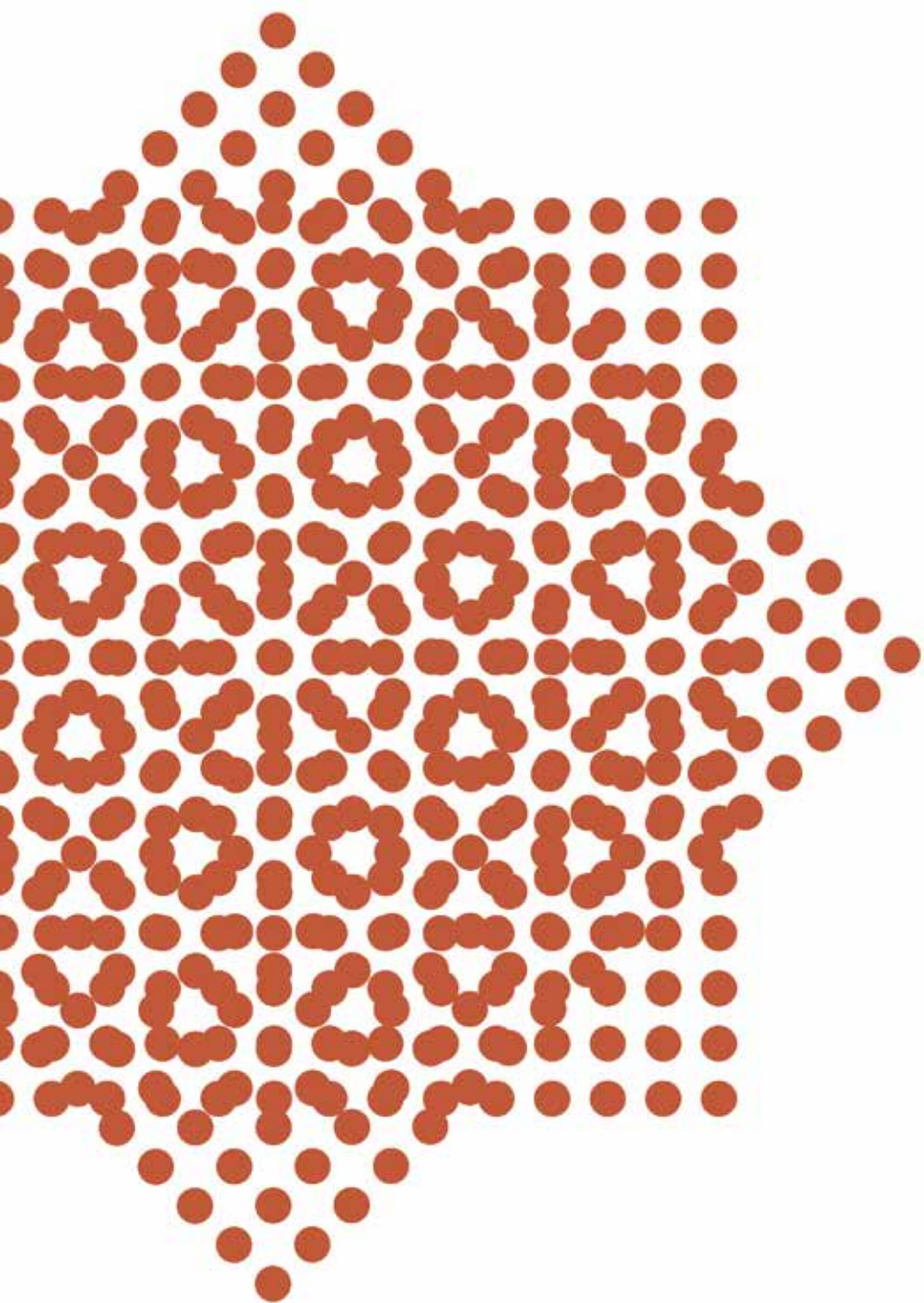
Očigledno je da se pitanju inoviranja i kreativnosti u islamskoj vjeronauci posvećuje velika pažnja i da će se taj kurs nastaviti i u budućnosti.

Literatura

- Bognar, L. i Matijević, M. (2002). *Didaktika*. Zagreb. Školska knjiga.
- Ćatić, R. (2003). *Osnovi didaktike*. Zenica. Pedagoški fakultet.
- Halilović, N. (2019). "Razvojni put nastavnih programa islamske vjeronauke od 1990. do 2020". *Glasnik Rijaset Islamske zajednice u BiH*, Sarajevo, ISSN 1512-6609 i ISSN 2233-095x (Online), VOL-LXXXI br. 9–10 septembar–oktobar, 2019, pp. 759–776.
- Rijaset Islamske zajednice u Jugoslaviji (1990). *Nastavni plan i program za I, II i III stupanj vjeronauke* (nacrt) iz 1990, Sarajevo.
- Oslo priručnik*, OECD/Eurostat, 2005.
- Pastuović, N. (1999). *Edukologija – integrativna znanost o sustavu cjelovitnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb. Znamen.
- Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – Vjerskoprosvjetna služba (1999).

Plan i program vjeronauke za osnovnu i srednju školu. Sarajevo. Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – Vjerskoprosvjerna služba (1994).

Program vjeronauke u školi iz 1994. godine. Sarajevo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021). Internet izvor: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27516>, pristup: 17. 11. 2022.

EMINA KADIĆ

Primjena kreativnih nastavnih modela i metoda u realizaciji vjeronaučne nastave

Emina Kadić

*nastavnica islamske vjeronauke u "Deveta osnovna škola" Ilidža, Sarajevo
agovicemina@gmail.com*

Stručni rad

Primljeno: 15. 12. 2022.
Prihvaćeno: 15. 06. 2023.

Ključne riječi

kreativne nastavne metode, projekat, projektna nastava, projektna metoda, projektno učenje, aktivno učenje

Sažetak

Rad tematizira važnost primjene kreativnih nastavnih metoda i strategija u nastavi islamske vjeronauke s posebnim osvrtom na projektnu metodu i projektno učenje. Fokus je stavljen na projektnu metodu zbog njezine sveobuhvatnosti drugih nastavnih kreativnih metoda. Prilikom istraživačkog rada korišten je etnografski pristup odnosno istraživanje na terenu te su u radu dati primjeri projektne nastave implementirane i realizirane na časovima islamske vjeronauke s učenicima različitih uzrasta u jednoj sarajevskoj osnovnoj školi čime se pokazalo kako je projektna nastava primjenjiva u nastavi islamske vjeronauke te kako može biti pokretač motivacije i povezivanja gradiva s životnim iskustvima i potrebama učenika. Time se također pokazalo kako oživjeti, obogatiti, unaprijediti, oplemeniti, aktualizirati, modernizirati nastavu islamske vjeronauke i samim time je dovesti u korak sa školom za 21. vijek.

Application of Creative Teaching Models and Methods in the Implementation of Religious Education

تطبيق الأنماط والأساليب التعليمية المبدعة في تدريس التربية الدينية

Keywords:

creative teaching methods, project, project-based instruction, project method, project-based learning, active learning

الكلمات المفتاحية:

الأساليب التعليمية المبدعة، المشروع، التدريس من خلال المشروع، أسلوب المشروع، التعلم من خلال المشروع، التعلم الفعال

Abstract:

This paper discusses the importance of applying creative teaching methods and strategies in the instruction of Islamic religious education, with a special focus on the project method and project-based learning. The emphasis is placed on the project method due to its comprehensiveness compared to other creative teaching methods. In the research process, an ethnographic approach was employed, involving field research. The paper provides examples of project-based instruction implemented in Islamic religious education classes with students of various ages in a primary school in Sarajevo. These examples demonstrate the applicability of project-based instruction in Islamic religious education, which can serve as a driver connecting the curriculum with students' life experiences and needs. This has also demonstrated how to revive, enrich, enhance, refine, update, and modernize the teaching of Islamic religious education, bringing it in line with 21st-century education.

الملخص:

يعالج البحث أهمية تطبيق الأساليب والاستراتيجيات التعليمية المبدعة في تدريس التربية الإسلامية باللمحة الخاصة عن أسلوب المشروع والتعلم من خلال المشروع. وتطبيق الأساليب التعليمية المبدعة يتم تحريض التلاميذ إلى كونهم مشاركين فعالين في التدريس يتعلمون أن يفكروا نقديا ويخططوا مستقلاً ويعرضوا الأفكار ويحلّوا المشكلات مثلما يحدث في الحياة الواقعية. والبؤرة في أسلوب المشروع لكونه يشمل جميع الأساليب التعليمية المبدعة الأخرى. وتمّ في البحث استعمال المنهج الإثنوغرافي، أي الدراسة الميدانية فذكرت في البحث أمثلة التدريس من خلال المشروع المطبق والمنفذ في حصص التربية الإسلامية مع تلاميذ الأعمار المختلفة في مدرسة ابتدائية بسراييفو مما أشار إلى كون التدريس من خلال المشروع قابل التطبيق في تدريس التربية الإسلامية وكونه دافعا يحرّض التلاميذ إلى ربط المعلومات المستوعبة من التربية الإسلامية بخبراتهم وحاجاتهم الحياتية. وتمت بذلك الإشارة أيضا إلى طريقة الإحياء والإثراء والتطوير والتحسين والترقية والتحديث لتدريس التربية الإسلامية وجعله ملائما لمدرسة القرن الواحد والعشرين.

Uvod

Aktuelna tema s kojom je počela ova školska godina jeste svaka-ko kurikularna reforma u osnovnim i srednjim školama Kantona Sarajevo. Ona podrazumijeva unapređenje Nastavnog plana i programa baziranog na ishodima učenja čime bi se poboljšalo funkcionalno znanje učenika, njihovo kritičko mišljenje te aktivno učenje i sudjelovanje u odgojno-obrazovnom procesu. Radi se o savremenoj metodologiji koja nudi sasvim novi pristup podučavanju i učenju.

Nastavni plan i program predmeta Islamska vjeronauka je također obuhvaćen ovom reformom, a nastavnici i profesori islamske vjeronauke se nalaze pred novim izazovima i pitanjima kao što su: na koji način, novim digitalno osviještenim generacijama, učiniti nastavu islamske vjeronauke zanimljivijom, aktuelnijom, modernijom te kompatibilnijom s njihovim potrebama, kako stvoriti pozitivno, kreativno, poticajno školsko ozračje, kako iskoristiti emocionalne aspekte učenja. Pored toga, sada su pred njima postavljeni i dodatni ciljevi da se dostignu određeni ishodi učenja. Svaki nastavnik islamske vjeronauke koji je pokušao dostići pomenute ciljeve, susreo se s razmišljanjima o tome koje metode i strategije koristiti u nastavi. Upravo zato i predmet ovog rada jesu kreativni nastavni modeli i metode koje se mogu primjenjivati u nastavi islamske vjeronauke.

Fokus je stavljen na projektnu nastavu koja je, uz pomoć metoda istraživanja na terenu, implementirana u jednoj sarajevskoj osnovnoj školi u sklopu izrade magistarskog rada na temu "Projektna nastava kao kreativni model u nastavi islamske vjeronauke" na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Na taj se način pokušalo pokazati kako je projektna nastava primjenjiva u nastavi islamske vjeronauke te kako doprinosi osavremenjivanju i obogaćivanju vjeronaučnog nastavnog sadržaja.

Pored projektne metode, u radu su opisane još tri kreativne nastavne metode s primjerima, a koje mogu biti motivacija

nastavnicima islamske vjeronauke da iste primjene u svojim učionicama.

U današnje vrijeme na časove islamske vjeronauke dolaze nove generacije mladih koje se socijaliziraju i uče na sasvim drugačiji način od prijašnjih generacija. To prouzrokuje i drugačiji način razmišljanja, drugačije potrebe i interese mladih. Takvo stanje zahtijeva poseban pristup u nastavi i uvođenje novih nastavnih kreativnih inovativnih metoda kao što su istraživačka nastava, projektna nastava, problemska nastava i sl. Nastavnici se moraju metodički prilagođavati kako bi zadovoljili učeničke potrebe.

Iako je nemoguće nabrojati sve nastavne metode u odgoju i obrazovanju, u nastavku rada pokušat će se reći nešto općenito o važnosti kreativnih metoda u nastavi islamske vjeronauke te će se primjerom pokazati kako se projektna metoda kao i druge nastavne metode mogu primijeniti u nastavi islamske vjeronauke.

Kreativne metode u vjeronaučnoj nastavi

U nastavi islamske vjeronauke emocije igraju veoma bitnu ulogu pa je pored kognitivnog veoma naglašena afektivna komponenta učenja. Ona podrazumijeva učenje vrijednosti, spoznavanje, prosuđivanje i sl. O emocijama ovisi ponašanje učenika, ali i njegovo razumijevanje nastavnih sadržaja. Pozitivno afektivno iskustvo predstavlja osnovu valjanog odgoja i bitna je sastavnica nastavnog metoda (Jelavić, 2003).

Jedna od mnogobrojnih definicija nastavnih metoda kaže da su to smišljeni postupci kojima se nastavnik koristi kako bi omogućio učenicima dolazak do nastavnih ciljeva uz pomoć nastavnih sadržaja (Pranjić, 2005). Također se kaže da je nastavni metod didaktički promišljen i optimalno uređen sistem aktivnosti poučavanja i učenja, kojima je primarni cilj steći stanovita znanja i vještine, razviti stanovite sposobnosti i druge relevantne osobine ličnosti (Ćatić, Pehlić, 2004).

Nastavne metode koje koriste nastavnici islamske vjeronauke trebaju biti kompatibilne s prirodom nastavnog sadržaja koji se poučava. Nisu sve nastavne metode jednako uspješne i lahko se može desiti da zbog krivo odabrane metode ne ostvarimo postavljenje ciljeve i ishode učenja.

Nastavnik može odabrati metodu kojom učeniku prenosi gotovo znanje o dobročinstvu ili može odabrati metodu kojom će poučiti učenika kako dobročinstvo primjenjivati u vlastitom životu. Prvi primjer učenika lišava iskustva učenja, a drugi je utemeljen na učenikovom iskustvu (Jelavić, 2003). Upravo zato, veoma je važno da nastavnici islamske vjeronauke imaju teoretska znanja i iskustva da odaberu i primjene najefikasnije metode za odgoj i poučavanje učenika na nastavi islamske vjeronauke.

Sam izbor metode može ovisiti od didaktičkog cilja koji želimo ostvariti, od uvjeta u kojima radimo, od uzrasta učenika i od prirode samog gradiva (Stevanović, 1998).

Metode su najefikasnije kada se kombiniraju jer niti jedna metoda nije sama sebi dovoljna. Njen se uspjeh mjeri širinom njenih didaktičkih korelacionih veza (Stevanović, 1998).

Neke nastavne metode će biti zastupljenije u nastavi islamske vjeronauke dok će neke biti zastupljenije u nastavi nekih drugih nastavnih predmeta.

Savremene kreativne nastavne metode omogućuju učeniku: aktivno uključivanje u nastavni proces, veću komunikaciju između učenika i nastavnika, učenje putem istraživanja i otkrivanja, samostalno učenje, korištenje savremenih tehnologija, stvaranje novih ideja itd.

Zasuti smo mnoštvom kreativnih nastavnih metoda i digitalnih alata u nastavi uz pomoć kojih učenici aktivno uče: mozganje (brainstormin), intervjui, izrada brošura, izrada lap booka, eksperimenti, kvizovi, izložbe, rješavanje problema, projekti, učenje kroz igru, radionice i sl. Ipak, nameće nam se pitanje šta s tolikim izborom i na koji način to primijeniti u nastavi islamske vjeronauke. U narednom dijelu pokušat će se odgovoriti

na postavljeno pitanje i navesti neke od alternativa frontalnoj predavačkoj nastavi s posebnim osvrtom na projektnu metodu koja može biti dobar odgovor na kurikularnu reformu.

Projektna metoda u nastavi islamske vjeronauke (Project based learning)

Projektna nastava je model nastave zasnovan na projektima koji podrazumijeva interdisciplinarni rad, a zasniva se na učenju Johna Deweya i Williama Hearda Kilpatricka koji su smatrali da je cilj projektnog učenja da se školsko učenje što više približi situaciji u svakodnevnom životu kroz rješavanje problema (Perić, 2018).

Bender (2020) opisuje projektnu nastavu ili projektno učenje kao inovativni model nastave koji podrazumijeva rad učenika na projektima iz stvarnog života, zasnovan na posebno podsticajnim i zanimljivim pitanjima, zadacima, problemima. Radeći na rješavanju problema, učenici istovremeno savladavaju školsko gradivo. Projektno učenje je jedan od najsuspješnijih načina da se učenici zainteresiraju za gradivo.

Rustempašić (2020) kaže da učenje projekt metodom koristi realistične scenarije i igre sa postavljenim ulogama kako bi vodilo učenike duž pažljivije planiranih puteva prema setu propisanih ishoda i smatra da kako se svijet nastavlja mijenjati, tako se mijenja i definicija učenja projekt metodom te je ovaj proces u stalnom razvoju i svaki učitelj svojim aktivnostima i mentorstvom u učionici pomaže kreiranju i razvoju učenja projekt metodom.

Projektna nastava također odgovara školi za 21. vijek jer podrazumijeva: učenje radeći – learning by doing, učenje igranjem – learning by playing, učenje istraživanjem – learning by discovery, učenje kroz iskustvo – learning by experience (Matićević, Radovanović, 2011). Ovaj pristup u nastavi se fokusira na put do rješenja, a ne na samo rješenje. Stoga je važno posmatrati projektnu nastavu i projektno učenje kao putovanje do rješenja (Pappas, 2015).

Slikovito nam to opisuje sljedeći citat: “Ako je projektna nastava predstava, onda su matematika ili nauka, ili historija, ili pisanje, ili bilo šta drugo što poučavate, scene koje pokreću svaki čin prema zadnjem pozivu za spuštanje zavjese. Mi kao nastavnici, zajedno s učenicima, stvaramo priču, priču o učenju – The learning story.” (Wolpert-Gawron, 2015).

Upravo zato što projektna nastava potiče učeničku kreativnost, znatiželju, cjelovito opažanje, suradničko učenje, logičko i kritičko promišljanje, iskustveno učenje i sticanje vještina za svakodnevni život kao i izgrađivanje karaktera, korištenje digitalnih tehnologija, potrebno ju je što više koristiti u nastavi islamske vjeronauke.

Zašto projektna metoda u nastavi islamske vjeronauke

Za vjeru je bitna spoznaja, a spoznaja se dešava cijelim bićem. Upravo projektna nastava pomaže učenicima da svoja vlastita iskustva povezuju sa iskustvima iz vjerske tradicije. Projektna nastava i projektno učenje u nastavi vjeronauke može učenicima pomoći da odgovorno promišljaju o svijetu i životu, da potiču izgradnju vlastitih stavova vezanih za vjeru, da teme koje slušaju i o kojima uče na nastavi vjeronauke povežu sa stvarnim životom, tj. da žive vjeru, a ne samo da uče o njoj. Uostalom, snaga vjere se spoznaje kroz doživljeno iskustvo. Ovom metodom bi učenici puno lakše spoznali koliko vjera pruža odgovora na mnoga životna pitanja i koliko vjera daje odgovora i rješenja za mnoge životne probleme. Implementiranjem iskustvenog učenja u vidu projektne nastave u nastavu islamske vjeronauke, škola se otvara ka stvarnom životu i učenje o vjeri dobiva svoj pravi smisao i svoju unutrašnju dimenziju. Dolazi do intrinzične (unutarnje) motivacije kod učenika. Jedna od najljepših stvari za vjeroučitelja jeste kada uvidi da je učenik razumio i da se u učionici odvija istinsko iskustvo učenja. Upravo zato je projektno učenje, kao nastavna strategija, veoma korisna za nastavu islamske vjeronauke i postizanje predviđenih ishoda učenja.

Primjer iz prakse – Projekat “Dobro je biti dobar“

Projekat je zamišljen tako da se realizira paralelno u tri razreda i to prvom, četvrtom i devetom. Svaki razred je imao svoj projektni zadatak koji je usko povezan sa glavnom temom. Tako su učenici prvog razreda naučili kroz svoj projektni zadatak da je dobro biti dobar prema prirodi, učenici četvrtog razreda da je dobro dijeliti znanje, a učenici devetog razreda da je dobro biti dobar prema drugima.

Prije početka izvođenja projektne nastave izrađena je projektna mapa koja je svojevrsni plan kako bi projektna nastava trebala teći. Projektna mapa sadrži podatke o vrsti projekta, trajanju projekta, voditelju i sudionicima projekta, mjestu realizacije, ciljevima i ishodima projekta te načinu realizacije i diseminacije.

Projektne aktivnosti za prvi razred “Dobro je biti dobar prema prirodi” – izrada elektronske slikovnice

Realizacija projekta po etapama:

Planiranje projekta – Kako se radi o učenicima koji još uvijek ne razumiju pojam projekta, učenike se uvelo u zadatak i motiviralo ih se putem obrade nastavnih jedinica na času (prezentacija sa slikama, razgovor, nastavni listići). Elektronska slikovnica *Čepomalci* (Puškaš, 2020) trebala je motivirati učenike za rad na ovom projektu.

Provedba projekta – Nakon razgovora o recikliranju i čuvanju prirode, učenici su za domaću zadaću napravili reciklirane kućice i džamije koje je trebalo smjestiti u prirodni ambijent u dvorištu i parku škole te ih fotografirati. Fotografije su poslužile za izradu e-slikovnice.

Sl. br. 1 i 2. Učenici prvog razreda fotografiraju u staklenoj bašti škole

489

EMINA KADIĆ

Na času vjeronauke su učenici osmislili priču o gradu Dobrogradu.

Sl. br. 3 i 4. Učenici daju ideje za priču

Nakon osmišljene priče uslijedilo je uređivanje uz pomoć digitalnog alata Canva.

Faza diseminacije – Slikovnica objavljena je na stranici škole (dostupno na: <https://www.facebook.com/102250641509640/posts/261472958920740/>).

Za objavu slikovnice korišten je i alat *Flipsnack* (dostupno na: Slikovnica “Dobrograd” by Emina Kadić - Flipsnack).

Sl. br. 5 i 6. Naslovnica i prva stranica
elektronske slikovnice *Dobrograd*

Faza evaluacije

Nakon što su učenici pregledali gotovu slikovnicu *Dobrograd*, obavljen je razgovor o dojmovima i utiscima. Učenici prvih razreda uglavnom su izražavali svoje pozitivne emocije.

Projektne aktivnosti za četvrti razred
“Dobro je dijeliti znanje” – Izrada printane
slikovnice “Poučne priče iz učionice“

Realizacija projekta u etapama:

Planiranje projekta – Radionica *Priče iz tegle*

Radionica za učenike *Poučne priče iz tegle* je trebala motivirati i poučiti učenike pripovijedanju. Ponuđena im je nova tehnika. Jedna tegla je sadržavala početak i dijelove priče koje su učenicima olakšavale smišljanje priče. Druga tegla je sadržavala pojmove, izreke ili hadise koje učenici trebaju upotrijebiti prilikom pripovijedanja.

Sl. br. 7, 8 i 9. Tok radionice "Priče iz tegle"

Realizacija projekta

Tokom pet školskih časova učenici su, nakon obrade nastavničkih jedinica, imali zadatak da iz pređene nastavne jedinice izvuku pouku na osnovu kojih će u drugom dijelu časa zajednički osmisлити priču. Osmišljene i zapisane priče je bilo potrebno ilustrirati za domaću zadaću. Nakon što je prikupljen materijal potreban za izradu slikovnice, uslijedilo je njeno uređivanje u Canvi.

Sl. br. 10, 11 i 12. Razredna slikovnica četvrtog razreda Poučne priče iz učionice

Faza diseminacije

Nakon što je slikovnica uređena i isprintana, nekoliko učenika je posjetilo školsku biblioteku i poklonilo slikovnicu biblioteci kako bi se i drugi učenici mogli okoristiti poučnim pričama. Slikovnica je prezentirana na stranici škole. Za prezentaciju

slikovnice koristili smo i alat *Flipsnack*, kao u prethodnom slučaju (dostupno na: Slikovnica “Poučne priče iz učionice” by Emina Kadić - Flipsnack).

Faza evaluacije

Nakon što su učenici pročitali i pregledali slikovnicu, organizirali smo online čas na kojem se razgovaralo o procesu izrade slikovnice. Učenici su iznosili mišljenja i utiske o projektnoj nastavi, a pozitivna mišljenja i utisci učenika te želja da se projekat ponovi, govore u prilog istoj.

Projektne aktivnosti za deveti razred “Dobro je biti dobar prema drugima” –Humanitarni projekat

Realizacija projekta u etapama:

Planiranje projekta

Kao uvod u projekat održana je prezentacija na temu *Smisao života* u sklopu koje su učenici gledali prikladni motivirajući video. Ajet koji su izabrali kao ideju vodilju bio je ajet iz sure Bekare: ... *i dobro činite; Allah, zaista, voli one koji dobra djela čini.* (Prijevod Kur’ana, 2:195)

Realizacija projekta

U ovoj fazi održana je radionica “Šest šešira”. Učenici su iznijeli tri prijedloga, a glasanjem se došlo do konačnog cilja, a to je sakupiti pomoć za liječenje. Konačno, učenici su dobili zadatke da istraže neke humanitarne organizacije koje djeluju u BiH, da ih kontaktiraju (mailom, telefonski, putem vibera i sl.) te pokušaju pronaći osobe kome bi mogli pomoći našom donacijom. Odlučeno je da se novac prikupi za liječenje od epilepsije.

Nakon završene humanitarne akcije, sakupljeni novac uručen je direktoru škole te uplaćen na račun.

Sl. br. 13 i 14. Tok radionice "Šest šešira"

Faza evaluacije

Na online času su učenici razgovarali o toku projekta. Govorili su o vrijednosti ovakvih djela i iznijeli svoje zadovoljstvo što su mogli biti dio dobra i pomoći da se nečiji život spasi. Ovaj projekat je omogućio učenicima da nastavne jedinice povežu sa stvarnim životom i u sebi izgrađuju odgovornost prema drugim ljudima.

Faza diseminacije

Projekat je prezentiran na nivou škole te su o njemu upoznati direktor, pedagog, nastavnici i učenici.

Primjeri kreativnih nastavnih metoda – još nekoliko ilustracija

Obrnuta ili preokrenuta učionica (*Flipped classroom*)

Naziva se preokrenutom učionicom jer se za razliku od tradicionalne nastave u kojoj učenici dobivaju informacije o novoj lekciji tek kada dođu u školu, učenici već kod kuće upoznaju s nastavnim materijalom putem udžbenika, interneta, snimljenih video uradaka koje priprema nastavnik, različitih digitalnih alata i sl., a u školi na času razgovaraju o temi, rješavaju nejasnoće postavljanjem pitanja, produbljuju znanje kroz vježbanje, rješavanje problema, diskusije i sl. Ovakvim načinom rada učenike se usmjerava na samostalno i samousmjeravajuće učenje.

Također, prema Flipped Learning Network, 71% nastavnika koji su preokrenuli svoje razrede tvrdilo je da su poboljšali ocjene, dok je 80% prijavilo poboljšane stavove učenika kao rezultat toga (Shulman, 2018).

TRADICIONALNA UČIONICA	PREOKRENUTA UČIONICA
Predavanje nastavnika u školi	Video lekcija i materijali kod kuće
Domaća zadaća i učenje lekcije kod kuće	Vježbanje, debate, diskusija, postavljanje i rješavanje problema, razjašnjavanje nejasnoća u školi

Tabela br. 1. *Princip preokrenute učionice*

Primjer preokrenute učionice

Primjenom ove metode u nastavi islamske vjeronauke se želi učenike osamostaljavati u radu i učenju, potaknuti ih na traganje i izučavanje određene teme. Metoda se može primijeniti u sklopu nastavne jedinice *Namazi s posebnim povodima* s učenicima osmog razreda.

U ovom slučaju će biti prikazan primjer preokrenute učionice kombiniran s igrom uloga. Učenicima će se dati nastavni materijal na raspolaganje iz kojeg će moći upoznati nastavnu jedinicu do narednog časa kada će prezentovati temu na sasvim nov način. Tačnije, temu će prezentovati kao sudionici jedne TV-emisije. Učenik-voditelj ima zadatak da pripremi pitanja na osnovu dobivenih materijala koja će postavljati drugim učenicima-gostima. Učenici-gosti će istražiti nastavni materijal kako bi bili spremni odgovarati na pitanja voditelja. Ostali učenici će biti u ulozi gledatelja koji imaju pravo postavljati dodatna pitanja za raspravu. Tu se otvara mogućnost za razjašnjavanje eventualnih nejasnoća.

Rad na stanicama (Station rotation model)

Metoda se odnosi na rotaciju učenika po stanicama za učenje. Pogodna je za korištenje u fazi obrade, ali se lako može primijeniti i u fazi ponavljanja gradiva. Prilikom primjene ove metode

učenici bez pomoći nastavnika posjećuju stanice (stanice mogu biti stolovi, prostorije) na kojima se nalaze materijali i zadaci za učenje koje je nastavnik unaprijed pripremio. Preporučuje se da barem jedna stanica bude online. Posjećujući stanice učenici uče kroz otkrivanje tempom koji njima odgovara, a mogu i da izvrše samostalnu provjeru usvojenog znanja. Stanice je moguće posjećivati redoslijedom ili nasumično po izboru, zavisno od planiranja nastavnika (Milojević, 2019). Broj stanica nije određen no potrebno je zadovoljiti osnovne tri osnovne stanice. Također, učenici mogu stanice posjećivati pojedinačno, u paru ili u manjim grupama.

Sl. br. 15. Primjer učenja po stanicama

Cilj primjene ove nastavne metode jeste da učenici samostalno istražuju temu *Kultura stanovanja, odijevanja i ishrane* u devetom razredu. Učenici se kreću redoslijedom.

Prva stanica – Online stanica. Učenici će pogledati kratki video ili prezentaciju koju će nastavnik pripremiti općenito o značajkama bosansko-muslimanske kulture življenja te važnosti čuvanja vjere tradicije, kulture jednog naroda. Video treba da i uvede u temu kako bi lakše pratili sljedeće stanice.

Druga stanica – Stanica o kulturi ishrane. Učenici se najprije upoznaju s ajetima i hadisima o ishrani u islamu. Listaju knjigu koja prikazuje tradicionalna bosanska jela i pića. Putem

pripremljenog lap booka se upoznaju s propisima prilikom jela i pića.

Treća stanica – Stanica o kulturi stanovanja. Učenici se upoznaju s bosanskom kućom kroz fotografije koje pobliže opisuju njezine dijelove te specifične predmete u pojedinim prostorijama. Također uče nove pojmove vezane za bosansku kuću (hajaj, selamluk, haremluk, divanhana, odžak, hamam, džugum i sl.). Na ovoj stanici mogu razgovarati s nastavnikom te pokušati povezati neke islamske propise s načinom stanovanja i gradnje (npr. bosanske avlije su imale zajednička vrata s komšijskom kućom u čemu vidimo koliko je važno njegovanje dobrih komšijskih odnosa u islamu).

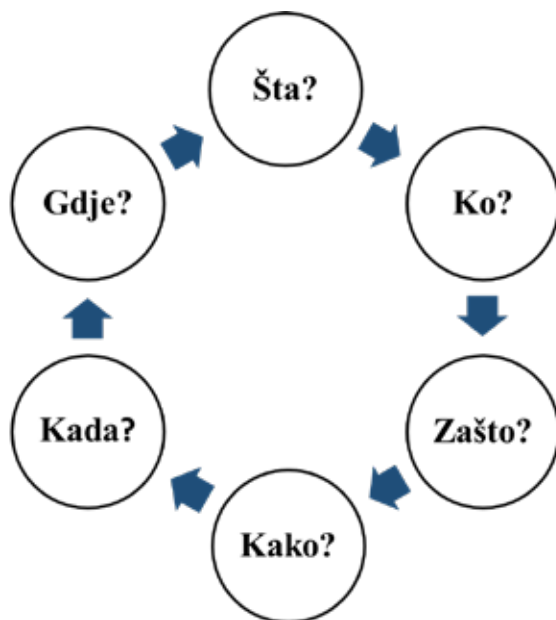
Četvrta stanica – Stanica o kulturi odijevanja. Učenici se upoznaju s ajetima i hadisima o islamskom odijevanju. Na stanici su slike prikladnog i neprikladnog odijevanja te učenici uspoređuju islamsko odijevanje sa današnjim modnim trendovima. Također im je pripremljena knjiga sa tradicionalnim nošnjama.

Peta stanica – Stanica provjere znanja. Učenici ispunjavaju nastavne listiće koje je nastavnik pripremio. Ova stanica može biti i online stanica (ukoliko postoje uslovi) na kojoj učenici mogu riješiti online kviz o islamskoj kulturi stanovanja, odijevanja i ishrane ili mogu mapom uma prikazati temu časa te na taj način provjeriti koliko su zapamtili i razumjeli.

Metoda šest univerzalnih pitanja

Radi se o stvaralačkoj metodi uz pomoć koje učenici na zanimljiv i kreativan način sagledavaju neki problem. Nakon što nastavnik postavi temu, učenici odgovaraju na šest univerzalnih pitanja: Ko? Šta? Kada? Gdje? Kako? Zašto?

Ova se metoda veoma dobro kombinira s mapom uma, a može se učenicima ponuditi i kocka za bacanje na kojoj su ispisana pitanja.

Sl. 16. Primjer metode Šest univerzalnih pitanja

Pitanje za raspravu može biti *Kakvu moć imaju riječi* iz lekcije u sedmom razredu *Govor nas predstavlja*. Učenici pokušavaju odgovoriti na postavljeno pitanje uz pomoć šest osnovnih pitanja. Moguća pitanja mogu biti: *Šta sve može riječ?* (povrijediti, obehrabriti, ohrabriti razveseliti...); *Ko ne bira riječi?* (onaj ko je bestidan, onaj ko ne razmišlja o tuđim osjećajima, neznalica...); *Kako me riječi nadahnjuju?* (da činim dobro, da pomažem, da učim...); *Zašto je važno birati riječi koje izgovaram?* (da nekog ne povrijedim, da nekog ne rasplačem, da ne ponižavam sam sebe, zbog dostojanstva...); *Kada me nečije riječi pogode?* (kad su neiskrene, kad su pogrdne, kad su uvredljive...); *Gdje mi lijepa riječ može pomoći?* (u školi, u porodici, da steknem prijatelje, da me poštuju...).

Zaključak

Kreativne nastavne metode nisu nikad bile potrebnije nastavnicima nego što je to danas kada smo svjedoci i sudionici uvođenja i provođenja kurikularne reforme u našim školama. Stalni

zadatak nastavnika, a posebno nastavnika islamske vjeronauke, jeste da uvijek iznova pronalaze i bude u sebi osjećaj za kreativnost te da se nikada ne zadovolje uvijek istim metodama rada. Osluškiivanje potreba učenika pomoći će nastavnicima da lakše pronađu načine i metode kojima će doprijeti do njihovih umova, srca i potreba. Posebno u današnjem vremenu, kada tehnologija brzo napreduje, pred nastavnicima je zadatak da pronalaze nastavne metode i strategije koje će učenicima nastavno gradivo učiniti zanimljivim, savladivim i koje će im omogućiti više samostalnosti, a samim time i potaknuti i na kreativnost. Primjena kreativnih metoda doprinosi kvaliteti nastave islamske vjeronauke i čini je interesantnijom od klasične nastave koju učenici često smatraju dosadnom i monotonom.

Jedna od veoma uspješnih kreativnih nastavnih metoda koja je omiljena u savremenim školama i koja zadovoljava većinu značajki savremene škole jeste projektna nastava te se preporučuje svim nastavnicima islamske vjeronauke da se s njom pobliže upoznaju i da je primjenjuju u svom radu.

Važno je na kraju naglasiti da primjena novih kreativnih nastavnih metoda ne znači potpuno odbacivanje tradicionalne nastave već upravo kombiniranje tradicionalnih sa savremenim oblicima nastave.

Literatura

- Bender, W. N. (2020). *Projektno učenje, Diferencirana nastava za XXI vek*, Clio, Beograd.
- Čatić, I. i Pehlić, R. (2004). *Metodika nastave islamske vjeronauke*, Islamska pedagoška akademija, Zenica.
- Heather Wolpert-Gawron (2015). "What the Heck is Project-Based Learning", January 26, 2015, updated August 13, 2015, dostupno na: <https://www.edutopia.org/blog/what-heck-project-based-learning-heather-wolpert-gawron>, posjećeno 9. 11. 2022.
- Jelavić, Filip (2003). "Nastavna metoda u obrazovno-odgojnom procesu", *Kateheza* 25(2003)4, str. 277–287, primljeno: 24. 9. 2003, dostupno na: [jelavic.pmd\(srce.hr\)](http://jelavic.pmd(srce.hr)) posjećeno 1. 11. 2022.

- Kur'an s prevodom*, preveo Besim Korkut, štampano pod pokroviteljstvom Ministarstva za hadž i vakuf u Saudijskoj Arabiji godine 1412. po H.
- Matijević M., Radovanović, D. (2011). *Nastava usmjerena na učenika*, Školske novine, Zagreb, str 157.
- Milojević, Zoran, "Učenje po stanicama", Škola bez zidova, objavljeno: 16. 2. 2019, dostupno na: Učenje po stanicama - Škola bez zidova (skolskidnevnik.net); posjećeno 1. 11. 2022.
- Pappas, Christopher (2015). "Project-Based Learning In eLearning: What eLearning Professionals Should Know", eLearning Industry, postavljeno: 26. juli 2015, dostupno na: <https://elearningindustry.com/project-based-learning-in-elearning-what-elearning-professionals-should-know>, posjećeno 10. 11. 2022.
- Perić, Nevena (2018). *Projektna nastava – priručnik za učitelje*, Kreativni centar, Beograd.
- Pranjić, Marko (2005). *Didaktika: Povijest, osnove, profiliranje, postupak*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu.
- Puškaš, Ljubica, *Razredna slikovnica*, O.Š. "Novska", objavljeno: 19. 5. 2020, dostupno na: <https://www.skolskiportal.hr/sadrzaj/iz-skolskog-svijeta/razredna-slikovnica/>, posjećeno 5. 10. 2022.
- Rustempašić, Sanela Merjem (2020). *Projektna nastava bazirana na ishodima učenja*, Pedagoški fakultet Univerziteta u Sarajevu, Bosanska knjiga, Sarajevo.
- Stevanović, Marko (1998). *Didaktika*, Tuzla: R & S.
- Shulman, Robyn D., "10 Ways Educators Can Make Classroom More Innovative", Forbes media, objavljeno: 19. novembar 2018, 10 Ways Educator Can Make Classroom More Innovative (forbes.com), posjećeno 8. 11. 2022.

Internet izvori

- OŠ "Velešički heroji", postavljeno: 19. 3. 2021, dostupno na: <https://www.facebook.com/102250641509640/posts/261472958920740/>.

